

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

“*Kuva-yı Milliye’nin
90. Yılında
İzmir ve
Batı Anadolu*”

ULUSLARARASI SEMPOZYUM BİLDİRİLERİ

6-8 Eylül 2009

I. Kitap

Yayına Hazırlayan:
Oktay Gökdemir

Bu kitap
İBB Ahmet Piriştina Kent Arşivi ve Müzesi
tarafından yayına hazırlanmış olup
İzmir Büyükşehir Belediyesi'nin
kültür hizmetidir.

İzmir Büyükşehir Belediyesi
Konak-İZMİR
Tel: 0 232 293 12 00
www.izmir.bel.tr

“KUVA-YI MİLLİYE’NİN 90. YILINDA
İZMİR VE BATI ANADOLU”
ULUSLARARASI SEMPOZYUM
BİLDİRİLERİ
6-8 Eylül 2009

I. Kitap

Birinci Basım: Haziran 2010
Baskı Adedi: 1000

© İzmir Büyükşehir Belediyesi

Grafik Tasarım-Uygulama
Servet Kuru - Hatice Tokgöz

BMS Matbaacılık San. Tic. Ltd. Şti.
Kazım Karabekir Cad. 85/57
06030 İskitler - ANKARA
Tel: 0 312 342 40 38

Bu kitap Haziran 2010 tarihinde BMS Matbaacılık San. Tic. Ltd. Şti. tesislerinde basılmıştır.

İÇİNDEKİLER

Başlarken

Aziz Kocaoglu.....	5

Sunuş

Kuva-yı Milliye'nin 90. Yılında İzmir ve Batı Anadolu Uluslararası Sempozyumu Açış Konuşması / Oktay Gökdemir.....	9

Bildiriler / Birinci Gün / 7 Eylül 2009

Hasan Tahsin Oturumu

Kuva-yı Milliye Örgütlenmesi ve Kavramının Kurtuluş Savaşı'ndaki Rolü / Şerafettin Turan.....	15
Çerkez Ethem Nasıl Hain Olabildi? / Sina Akşin	26
Kuva-yı Milliye'nin Kuruluşuna Doğru/ Zeki Arıkan.....	38

Miralay Süleyman Fethi Oturumu

İzmir'in Kara Günü: 15 Mayıs 1919 / Hasan Mert	49
İtalyan Arşiv Belgelerinde İşgal Döneminde İzmir Basını / Mevlüt Çelebi	57
İzmir Halkının Yazdıklarıyla İzmir'de Yunan İşgali ve Mezalimi / Mehmet Emin Elmacı	72

Evrensel Açılımlar Oturumu

Trablusgarp'tan Kurtuluş Savaşı'na İtalyan Politikasında İzmir / Fabio L. Grassi.....	94
Universty and Trade Fair: Ideas and Projects For The Modernization Of İzmir / Cristina Pallini	107
Tarihsel Bellek / Elsa Hiu	115

Mustafa Necati Oturumu

Mütareke Döneminde Harbiye Nezaretiyle Kuva-yı Milliye Arasındaki İlişkilere Dair Bazı Belgeler / Metin Ayışığı.....	117
Kuva-yı Milliye'nin Doğuşunda Türk Devlet Geleneginin Yeri / Tuncer Baykara.....	130
Erken 20. Yüzyılda 1913 Tarihli Vukuat Cetvellerine Göre Aydın Vilayetinde Güvenlik Sorununa İlişkin Bazı Gözlemler / Bahar Arslan.....	138
Hasan Tahsin'in Anlamı / Yaşar Aksoy	155
Kuva-yı Milliye'nin Sosyal ve Ekonomik Temelleri / Özlem Yıldız	164

Bildiriler / 2.Gün/ 8 Eylül 2009

Yüzbaşı Şerafettin (İzmir) Oturumu

İşgal Döneminde İzmir ve Çevresinde Üretim ve Dış Ticaretin Durumu /	
Filiz Çolak	177
İzmir'in Kurtuluşu'nda Mühim Bir Sima:Fahrettin Altay ve	
İzmir'le İlgili Anıları / Muhittin Eliaçık.....	198
Türkiye Cumhuriyeti'nin Yapılandırılması Sürecinde Mustafa Kemal'in	
Hayatında İzmir / Emine Kısıklı.....	226
Büyük İzmir Yangınında Zarar Gören Ticari İşletmeler / Gül Karacaer	252

Vasıf Çınar Oturumu

Milli Mücadele Döneminde Batı Cephesinin Türk Edebiyatına Yansımaları /	
Dilek Yalçın Çelik	266
Halk Şiirinde Kurtuluş Savaşı Efeleri / Ayşe Duvarcı	281
1960'lı Yıllarda Yazılan Bazı Romanlarda Kuva-yı Milliye ve Milli Mücadele /	
Sedat Gencer	290
Kemal Tahir Romanlarında Kuva-yı Milliye İmgesi / Mithat Kadri Vural	310

Yörük Ali Efe Oturumu

Kendi Belgelerinde Yörük Ali Efe / Sabri Surgevil.....	322
Çerkez Ethem'in ve Kuva-yı Seyyare'nin Batı Anadolu Cephesindeki	
Hizmetleri / Osman Akandere.....	344
Danışmentli İsmail Efe Bildirimi İle İlgili Özet / Saadettin Demirayak	369
Sözlü Anlatımlara Göre,Torbalı Yöresinde Yunan İşgali ve Bilinmeyen Bir	
Kuva-yı Milliyeci: Hortunalı Hamit Efe / Necat Çetin.....	396

Sayın Valim,

Sayın Ege Ordusu ve Garnizon Komutanım,

Sayın Katılımcılar,

Değerli Konuklar,

Değerli Çalışma Arkadaşlarım,

Değerli Basın Mensupları,

Sevgili Hemşerilerim,

9 Eylül, İzmir'in Kurtuluşunun 87. Yılı kutlama etkinlikleri kapsamında düzenlediğimiz “Kuvayı Milliye'nin 90. Yılında İzmir ve Batı Anadolu” konulu uluslararası sempozyumun açılış törenine hoş geldiniz.

Aramızda yurtdışından gelen, bilimsani konuklarımız da var. Bu değerli insanlara, Türkiye'ye ve İzmir'in konuksever insanları arasına hoşgeldiniz diyorum. Umuyor ve diliyorum ki, İzmir'de güzel günler yaşayacaklar ve ülkelerine döndüklerinde, her biri İzmir'in gönüllü elçisi olacaktır.

Değerli Konuklar,

Sempozyum, bir anlamda “bilgi şöleni” demektir. Konusu “Kuvayı Milliye” olan bir bilgi şöleni, kuşkusuz hepimizi heyecanlandırmaktadır. İki gün boyunca, Ahmet Piriştina Kent Arşivi ve Müzesi salonlarında gerçekleştirilecek oturumlar; dünyada eşine az rastlanır bir halk hareketi hakkında, bilgilenmemizi, aydınlanmamızı sağlayacaktır.

Bu bilgi şöleninin İzmir'de yapılıyor olması, çok anlamlıdır. İzmir, işgaliyle Bağımsızlık Savaşımızın başladığı, kurtuluşuyla yepyeni bir ülkenin doğuşunun müjdelendiği çok özel bir kenttir. 15 Mayıs 1919'da başlayan işgal, Mustafa Kemal Atatürk'ün 19 Mayıs'ta Samsun'a ayak basmasıyla ve halkıyla buluşmasıyla, uzun bir yürüyüşe yol açmıştır. Bu yürüyüşün adı “Kurtuluş Savaşı”dır.

Emperyalizmin yerli ve yabancı işbirlikçilerine karşı, onca yoksulluğa ve yoksunluğa rağmen; inatla, sabırla, büyük bir inançla gösterilen direniş mücadelesi, kuşkusuz halk desteği olmadan sonuç veremezdi.

Yedi bölge dört iklimden, değişik inanç ve kökenden gelerek, “Halk” olmanın ne demek olduğunu kanıtlayan “Anadolu Halkı”, bu özelliğiyle dünya tarihinin en saygın uluslarından biri olarak anılmayı hak etmiştir. Bu halk sayesinde, özgürlük,

yurtseverlik, bağımsızlık ve ulus kavramları yeniden tanımlanmış ve dünyanın bütün ezilen, sömürülen halklarına örnek oluşturmuştur.

“Kuva-yı Milliye” bu halk hareketinin, ulusal direniş kuvvetlerinin genel adıdır. Bu kuvvetler, harap olmuş askeri, ekonomik, kültürel yapıya inat, süreç içinde düzenli orduya dönüşmüş; işte o ordu 9 Eylül 1922’de İzmir’e girerek, savaşı sona erdirmiştir.

İzmir, Kurtuluş Savaşının zaferle bittiğini, artık sıranın çağdaş, demokratik, laik Türkiye Cumhuriyeti’nin kurulmasına geldiğini müjdeleyen bir kenttir. O nedenle 9 Eylül, sıradan günler değildir. 87 yıldır bu değerlerin simge kenti olan İzmir, Türkiye’nin gözbebeğidir. Sadece bunu bilmek yetmez. Bilimde, kültürde, sanatta ve hayatın her alanında göstereceğimiz çabalar, yapacağımız çalışmalar ve elde edeceğimiz başarılar; aynı zamanda bugünlere ulaşmamızı sağlayan kahramanlara teşekkürümüzü, bağlılığımızı, miraslarına sahip çıktığımızı kanıtlayacaktır. Gelecek kuşakların da bize teşekkür etmesi için, onlara bu mirası sağlam ve gelişmiş olarak bırakma görevimiz vardır. El ele, kardeşçe ve İzmir’de doğmanın, İzmir’de doymanın verdiği onurla, işte gece gündüz bunun için çalışıyoruz, çalışacağız, çalışmak zorundayız.

Değerli Konuklar,

“Kuva-yı Milliye” serüvenimizi, yerli ve yabancı biliminsanlarımızdan, her yönüyle dinlerken, biliyorum ki yalnız olmayacağız. Demirci Mehmet Efeler, Yörük Aliler, İpsiz Recepler, Kuşçubaşı Eşrefler, Parti Pehlivanlar ve niceleri, dağlardan, denizlerden, ovalardan bize bakacak. Hepsinin ruhları şadolsun, ışıklar içinde yatsınlar.

Bir kez daha, başta büyük önderimiz Mustafa Kemal Atatürk ile silah ve düşünce arkadaşlarının, onlara yoldaş olmuş ninelerimizin, dedelerimizin, yiğit ve fedakar atalarımızın büyük hatıraları önünde, saygıyla, sevgiyle, minnetle eğiliyorum.

Bu büyük bilgi şöleninin, ruhlarımızı, bilinçlerimizi, değerlerimize sahip çıkma kararlılığımızı tazelemesini diliyorum.

İşte o zaman, “Memleketin istikbalı söz konusu olmadıkça, savaş bir cinayettir” diyen, “Yurtta Barış, Dünyada Barış” diyen Mustafa Kemal Atatürk’ü yetiştirmiş bir halk olmanın onurunu hak edebiliriz. Çocuklarımız, gençlerimiz, gelecek güzel günlerimiz ve nice 87 yıllarda 9 Eylül’e yakışmamız için, bu bize emanet edilmiş bir görevdir. Hayat bizi utandırmasin.

Sempozyuma emeği geçen arkadaşlarımı kutluyor, değerli bilim insanlarımıza tekrar hoşgeldiniz derken, bu bilgi şöleninin İzmir'e, Türkiye'ye ve dünyaya yararlı olmasını diliyorum.

Yaşasın İzmir, yaşasın Türkiye, çok yaşasın dünya barışı ve kardeşliği.

Sevgi ve saygılarımla...

Aziz KOCAOĞLU

İzmir Büyükşehir Belediye Başkanı

Kuva-yı Milliye'nin 90. Yılında İzmir ve Batı Anadolu Uluslararası Sempozyumu Açış Konuşması

İçinde bulunduğumuz 2009 yılı aynı zamanda 20. yüzyıl başında emperyalizme karşı bağımsızlık ateşini yakan Kuva-yı Milliye Hareketi'nin 90. yılı!.. Bilindiği gibi, 90 yıl önce fitili bu topraklarda ateşlenen bağımsızlık ruhu; kısa zamanda bütün Anadolu ve Trakya'yı sarmıştı. Türk ulusu türlü yokluklar içinde örgütlenerek Mustafa Kemal Paşa önderliğinde emperyalist politikalar altında ezilen bütün mazlum uluslara önderlik de yaparak "istiklal-i tam" düşüncesine dayalı bağımsız bir Türk Devleti'ni dağılmış bir imparatorluğun enkazından yaratabilmişti.

"Kuva-yı Milliye" ya da "müdafaa-yı hukuk" kavramlarında özdeşleşen bu hareket; ulusal bağımsızlık savaşının en etkin toplumsal örgütlenmesi olarak göze çarpar. Zira, 1919 yılı Anadolu'sundaki bütün toplumsal guruplar ve sosyolojik yapılar Kuva-yı Milliye hareketinin eylemli olarak içerisinde yer almışlardır. İçinde Anadolu eşrafı başta olmak üzere, köylüler, efeler, emekli askerler yerel ve sivil yöneticiler ile kadınlardan oluşan bu muazzam topluluk önce kendi bölgelerinde oluşan işgale karşı sivil bir inisiyatif olarak örgütlenmiş, daha sonra merkezi orduya bağlanarak kurtuluş mücadelesinin temel aktörü olmuştur. Kendi bölgelerindeki haksız işgali itilaf devletleri nezdinde protesto için mitingler başta olmak üzere, bir takım nüfus istatistikleri de yayınlarak propaganda faaliyetleri yapan bu oluşum, bir süre sonra silahlı mücadeleye de girişmekten çekinmemiştir. Bu bağlamda, Kuva-yı Milliye ya da "müdafaa-yı hukuk" kavramları bağımsızlık savaşının, yeni bir Türk devletinin inşasının temel harcı, temel öznesi olmuştur. Anadolu'da ortaya çıkan bu bağımsızlık hareketini küçümseyenler, onu daha doğmadan öldürmeye kalkanlar, Kuva-yı Milliye hareketini çetecilikle, başıbozuk bir takım adamların bir araya gelerek halktan zorla iase sağlamakla suçlamışlardır.

Kuva-yı Milliye hareketinin doğmasında ve tüm Anadolu ile Trakya'yı çoban ateşleri gibi sarmasında hiç kuşkusuz İzmir'in 15 Mayıs 1919'da Yunanlılar tarafından işgal edilmesi önemli bir rol oynamıştır. Ulusların tarihlerinde öyle günler vardır ki onlar, yarattığı algı ve kolektif bellek açısından ulusal aidiyetin en önemli kilometre taşları olmuşlardır. İşte 15 Mayıs 1919 tarihi de genelde Türkiye ve Türkler, özel de ise İzmir ve İzmirli için böylesine önemli günlerden birisidir. Zira doksan yıl önce, 15 Mayıs 1919 Perşembe günü İzmir, başta İngiltere, Fransa ve ABD olmak üzere emperyalist devletlerin ortaklaşa almış oldukları bir kararla Yunan ordusu tarafından işgal ediliyordu. O sabah İzmir'de karaya çıkan Yunan askerlerine

karşı kalabalığın içerisinde sıkılan ilk kurşun; Mustafa Kemal önderliğinde sürececek ulusal bağımsızlık savaşımızın ilk kıvılcımı olduğu kadar, Kuva-yı Milliye ve Müdafaa-i Hukuk ruhunun tam bağımsızlık şiarıyla tüm Anadolu'da uyanışının da öncüsüydü. Nitekim, İzmir'in işgal edileceği haberini bir gün önceden alan İzmirli bu olup bitenler karşısında tepkilerini ortaya koyabilmek amacıyla İzmir Sultanisi'nde toplanarak bir bildiri hazırladılar ve İzmirliye bu bildiriye göre hareket etmeleri gerektiği duyuruldu. Mustafa Necati, Moralızade Halit ve Ragıp Nurettin Beylerin Redd-i İlhak Cemiyeti adına hazırladıkları bu bildirinin basılarak Türk mahallelerine dağıtılması uygun görüldü. Gerçekten de bu bildiri metnine uygun olarak İzmirli işgalden bir gün önce Maşatlık'ta toplanmışlar ve bu haksız işgali protesto etmişlerdi.

15 Mayıs sabahı tanyeri ağarırken Karaburun açıklarında hafif dumanlar yükselmeye başladı. Giderek arttı. Yunan savaş gemileri İzmir'e doğru yol alıyordu. Rumlar Kordon'da toplanmaya başlamıştı. Bunlar yalnız yerli Rumlar değildi. Manisa, Nif (Kemalpaşa), Söke, Aydın vb. yerlerden gelen Rumlar, Yunan askerlerini karşılamak ya da yüksek yerlerden zırhlıların limana girişini seyretmek için can atıyordu. Bütün ev ve iş yerleri akşamdan Yunan bayraklarıyla donatılmıştı. Türkler bütün olup bitenleri kaygılı bakışlarla izliyordu. Çıkarma Punta'dan Avcılar Kulübü önünden yapılacaktı. Efun Alayının da Karantina'dan çıkarma yapmasına karar verilmişse de buranın yetersizliği yüzünden bundan vazgeçilmişti.

Avcılar Kulübü önünden karaya çıkan Yunan askerlerini en başta ruhani giysilerini giymiş papazlar karşılıyor, Metropolit Hristotomos efunları kutsuyordu. Rum halkı askerlere sokularak onların ellerini öpüyor, subayları kucaklıyordu.

İşgal bütün yurttaki büyük bir tepkiyle karşılanmış ve yurdun her tarafında işgale karşı mitingler tertiplenerek ve telgraflar çekilerek bu haksız durum protesto edilmiştir. İnegöl'den Nevşehir'e, Çatalca'dan Silifke'ye, Beyşehir'den Keskin'e Üsküdar'dan Mudanya'ya Kınık'tan Alaşehir'e varıncaya kadar yurdun dört bir yanında gerçekleştirilen protestolar aslında Mustafa Kemal Paşa'nın 19 Mayıs 1919'da Samsun'da Anadolu topraklarına geçtiğinde başlatacağı ulusal kurtuluş hareketinin keşif kollarıydı. Bu miting ve protesto telgraflarında dile getirilen düşünceler üç yıl sürecek Türk'ün ateşle imtihanının başlangıcını haber veriyordu. İzmir'in işgali üzerine yaklaşık 10 bin protesto telgrafının kaleme alınması bize gösteriyor ki emperyalist devletlerin jandarmalığını yapan Yunan ordusu tarafından 15 Mayıs 1919'da İzmir'in işgal edilmesi bütün yurttaki kolektif millî bilincin uyanmasını sağlamıştır. Bu kolektif bilinç Mustafa Kemal Paşa'ya ulusal bağımsızlık ve egemenlik düşüncesine dayalı tam bağımsız yeni bir Türk Devleti kurma yolunda önemli bir toplumsal taban oluşturmuştur.

İzmir'in işgali Mondros Mütarekenamesi sonrası emperyalist devletler tarafından ordusu dağıtılmış, insan kaynakları tükenmiş, ekonomik açıdan türlü yoksulluklarla boğuşan bir halkı daldığı ölüm uykusundan adeta uyandırmıştır. Hasan Tahsin'in 15 Mayıs 1919 sabahı Kordon'da karaya çıkan Yunan ordusuna karşı sıktığı ilk kurşunla oluşan milli bilinç; İzmir'den başlayarak bütün Anadolu'yu sarmıştır. 15 Mayıs 1919 bu anlamda bağımsızlık mücadelesinin de miladı olmuştur. İzmir'e ulaşmak, "Güzel İzmir'i" düşman işgalinden kurtarmak Kurtuluş Savaşı'nın nihai hedefi haline gelmiştir. İzmir'in işgali üzerine Anadolu'nun her yerinde Kuva-yı Milliye ve müdafaa-yı hukuk örgütleri tarafından protesto mitingleri tertiplenmiş ve Türk halkı bu haksız işgale karşı örgütlenerek haklı ve halklı savaşın ilk kıvılcımını başlatmıştır.

Bugün, Kuva-yı Milliye örgütlenmesinin üzerinden tam 90 yıl geçmiş bulunuyor. Bu örgütlenme sayesinde modern Türkiye Cumhuriyeti kurulmuş, 1920'li ve 1930'lu yıllarda Mustafa Kemal Atatürk önderliğinde gerçekleşen bir dizi devrim hareketiyle Türkiye dünyadaki çağdaş ülkeler arasındaki hak ettiği onurlu yerini almayı başaramıştır.

Bu anlamlı yıl dönümünde İzmir Büyükşehir Belediyesi, İzmir Valiliği, Dokuz Eylül ve Ege Üniversitesi işbirliğiyle tüm yıla yayılacak ortak etkinlikler yapılması planlandı. Bu etkinliklerin başında Kuva-yı Milliye'nin 90. yılında İzmir ve Batı Anadolu Uluslararası Sempozyumu yer alıyor. Sempozyuma yurt içi ve yurt dışından davetli birçok araştırmacı ve uzman katıldı. Böylesine anlamlı bir etkinliğin gerçekleştirilmesinde başrolü oynayan İzmir Büyükşehir Belediyesi'ne ve onun değerli başkanına huzurlarınızda içten teşekkürlerimi sunuyorum.

8500 yıllık tarihiyle bağrında taşıdığı farklı uygarlıklar, farklı kültürlerle imparatorluktan Cumhuriyete her zaman bu coğrafyanın en önemli kentlerinden birisi olan İzmir Kuva-yı Milliye'nin 90. yıl etkinlikleriyle de farklılığını bir kez daha tüm Türkiye'ye göstermiş olacaktır. Bir Cumhuriyet kenti olan İzmir'e yakışan da budur.

Dr. Oktay GÖKDEMİR

Sempozyum Yürütme Kurulu Başkanı

U L U S L A R A R A S I S E M P O Z Y U M

“*Kuva-yı Milliye’nin
90. Yılında
İzmir ve
Batı Anadolu*”

bildiriler

1. Gün

Şerafettin Turan

Kuva-yı Milliye Örgütlenmesi ve Kavramının

Kurtuluş Savaşındaki Rolü

Bilindiği gibi *Kuva-yı Milliye* adlandırması, sözcük olarak *Milli / Ulusal Kuvvetler* anlamına gelmektedir. Ancak kavram olarak onu bütün ulusal güçleri ortaya çıkarıp seferber etmek yani özel deyimiyile *topyekün savaş* olarak değerlendirmek gerekir.

Kuva-yı Milliye adı ilk olarak Balkan Savaşı'nın ikinci döneminde Edirne'ye geri almak amacıyla Trakya'da kurulan sivil güçler için kullanılmıştı.¹ Kurtuluş Savaşında önceleri gönüllülerden oluşan ya da sivil örgütlerce kurulan birlikler bu adla anılmış fakat kimi kez de sivil, asker savaşıran bütün güçleri ve kesimleri içeren kapsamlı bir terim olarakta kullanılmıştır.

Kuva-yı Milliye birliklerine katılan kişi ve kuruluşlar şöyle sıralanabilir :

Çağrı üzerine toplanıp silahlanan halk-Gönüllüler- Efeler-Ayan ve eşrafın silahlandırdıkları kendi adamları- Çeteler-macera arayanlar-Hareket-i Milliye Reddi-i İlhak kongrelerinde alınan kararlarla silah altına alınan yükümlüler-Düzenli ordu birlikleri.

Gönüllülerden oluşan Kuva-yı Milliye bir yönüyle Osmanlı döneminde, asker oldukları belirleyen özel giysileri ve *serpuş*ları bulunmadığı için *Başıbozuk* adı verilen birliklere benzetilebilir. Askeri eğitim görmemiş kişiler savaş dönemlerinde yardımcı kuvvet olarak orduya katıldıklarında *başıbozuk* diye anılıyorlardı. Sivas Kongresi'nde Denizli delegesi Şükrü Bey de Kuvay-i Milliyecileri *başıbozuklar* diye eleştirmişti.²

Daha Dünya Savaşı sürerken Osmanlı İmparatorluğu topraklarının paylaşılacağına ilişkin bir dizi gizli anlaşmalar yapmıştı. Savaştan yenik çıkınca bunların yürürlüğe konulacağı da belliydi. Baş gösteren bu tehlike karşısında bütün Kuva-yı Milliye'yi birleştirmek yolunda ilk girişim Dr.Esat Işık'tan gelmişti; ama, onun *Milli Kongre* adıyla 29 Kasım 1918'de düzenlediği toplantıya siyasal partiler ve sivil toplum örgütleri ilgi gösteremedikleri için umulan sonuç alınamamıştı.³

Paris Barış Konferansı'nda İzmir'in Yunanistan'a verileceğine ilişkin haberler karşısında ilk direnme ve silahlanma, İzmir'de Hasan Tahsin'in çağrıları ve *Müdafaa-ı Hukuk-ı Osmaniye Cemiyeti*'nin 17 Mart 1919'da toplanan kongresiyle başlamıştı. Hasan Tahsin 17 Şubat 1919'da Hukuk-ı Beşer'de çıkan yazısında,

“Türklerin mahvolmaması için propaganda, isyan, her şey, evet her şey meşru olacaktır...Dövüşmekten başka çare kalmayacak” diye haykırmıştı. 165 delege ile toplanan kongrede ise Denizli Müftüsü Ahmet Hulusi Efendi;Vali Nurettin Paşa’ya “Halkımız asker, para, yiyecek-içecek sağlar, yalnız noksanımız bir kumandandır” diyerek bir halk örgütlenmesinin başlayacağına işaret etmişti. Kongrede de memlekete yöneltilecek saldırıya silahla karşı koyma kararı alınmıştı.⁴

Kentin işgal edildiği 15 Mayıs akşamı aralarında Mustafa Necati, Moralızade Halil ve Ragıp Nurettin’in de bulunduğu vatansever bir grubun *Redd-i İlhak ve Milli Heyet* adıyla yayınladığı, “Ey bahtsız Türk! diye başlayıp “Binlerle, yüz binlerle Maşatlığa koş ve Milli Heyet’in emrine itaat et!” çağrısıyla biten bildiri, Kuva-yı Milliye hareketini ateşlemede başlıca etkenlerden olmuştu. Bunu sivil, asker kişilerin çağrıları ve girişimleri izlemişti. Bunlar arasında özellikle, 56.Tümen Komutanlığı ile XVII.Kolordu Komutan Vekilliğine atanan Albay Bekir Sami Günsav’ın çağrısını anmak gerekir. Kendisi de Bandırmalı olan Günsav, 22 Haziran 1919’da Bandırma’da halka şöyle seslenmişti :

“ Müslümanlar! Bugün ne hükümet, ne de devlet kalmıştır. Devlet de hükümet de sizsiniz. Ya düşmanları öldüreceğiz, bu vatan bize kalacak. Ya öleceğiz, bu vatani alanlar burada tek Türk bulamayacak.”⁵

Bu çağrıya 57. Tümen Komutanı Albay Şefik Aker’in çabaları ve bölge halkının girişimleriyle Balıkesir’den başlayarak Nazilli,Alaşehir ve Uşak’ta düzenlenen kongrelerle Batı Anadolu’da Yunan ilerlemesine karşı Kuva-yı Milliyecilerden oluşan bir savunma gücü oluşturulmuştu.

Alaşehir’de kentin ileri gelenlerinden Mustafa Bey, 22 Mayıs 1919’da Kaymakam Bezmi Nusret Kaygusuz’a başvurarak gönüllülerden oluşan bir birlik kurmak istediğini bildirmiş, Kaymakam da gerekli silahları jandarma deposundan sağlayacağı yanıtını vermişti. Kaygusuz’un anılarına ve Enver Behnan Şapolyo’nun araştırmalarına göre Alaşehir’de ilk Kuva-yı Milliye birliği böylece kurulmuştu.⁶

Alaşehir’i Askerlik Şubesi Başkanı Tahir Fethi ile Kaymakam Bekir Sami Baran’ın girişimleriyle 12 genç gönüllüden oluşan Ödemiş Kuva-yı Milliye Birliği izlemişti.⁷ Ama bu alanda örgütlenme ve çok dağınık ve birbirinden kopuk olan birlikleri belirli cephelerde toplayarak bir komuta altına alma sorunu Balıkesir Hareket-i Milliye Kongresi’nde ele alınmıştı. 26-30 Temmuz tarihlerinde toplanan ve Başkanlığını eski mutasarrıflardan Hacim Muhittin Çankılı’nın yaptığı kongrede amacın *istihlas-ı vatan* (vatani kurtarma) olduğu anlaşılmıştı. Bunu için *Heyet-i Merkeziye* adlı verilen bir merkezi örgüt kurulmuş, Yunanlılara karşı Ayvalık , Soma ve Akhisar’da 3 ayrı cephe ve bunların her birinde lojistik hizmetleri görececek

birer *Menzil Mufettişliği* kurulmuştu. Asıl önemlisi 1318-1319 (1902-1903) doğumluların silah altına alınmasına da karar verilmişti.⁸

Balıkesir’de alınan kararların Kuva-yı Milliye Tarihi ve Kurtuluş Savaşı yönünden çok önemli oldukları kuşkusuzdur; ancak, ondan bir süre sonra bölgeden daha çok temsilcinin katılmasıyla 16 Ağustosta başlayan Alaşehir Kongresi’nde söz konusu örgütlenme *Karesi ve Satuhan Livaları Kuva-yı Milliye Teşkilatı* adıyla genişletilmiş ve kabul edilen bir dizi talimatname ile de her yönüyle belli kurallara bağlanmıştı. Ayrıca söz konusu Üç Cephe Komutanının bir Umum Komutana bağlı olmaları da gerekli görülmüştü. Ancak Albay rütbesinde olması öngörülen bu komutanlığa orduda görevli birinin getirilmesi istenmediği için emekli bir subay aranmıştı. Kongrenin 24 Ağustos günü toplantısında Umum Komutanlığa Emekli Kurmay Albay Kara Vasıf seçilmişti.⁹

Alaşehir Kongresi’nde kabul edilen talimatnamelere göre :

CEPHELER VE MENZİL MÜFETTİŞLİKLERİ

AYVALIK SOMA AKHİSAR

Her cephede bir Milli Alay, Alaylar 3 Tabur’lu ; Taburlar 3 Bölük

Alay Komutanı Kongrece seçiliyor. Tabur ve Bölük komutanlarının eşraftan / ileri gelenlerden olması şart. Milli Komutanının yanında **bir askeri komutan yardımcısı** bulunacak. Bunlar Merkez Heyetleri’nce seçilecek ve Binbaşı rütbesinde olmaları öngörülüyor.

Her cephede bir **MENZİL MÜFETTİŞLİĞİ** ve bir **HASTANE** olacak.

AYLIKLAR

Alay Komutanı : 4000 kuruş

Alay Komutan Yardımcısı ve Tabur Komutanları ile Menzil Mufettişleri : 3.000 kuruş

Doktor ve Menzil Heyeti üyeleri :2.500 kuruş

Cephe efradı : 600 kuruş

Menzil ve Hastane çalışanlarına : 900 kuruş

Günlük Yiyecekler :

	Ekmek	Et	Pirinç	Sebze	Şeker
Subaylara	500 gr.	250	100	100/300 (yaş)	70
Efrada	900 gr.	250	150	120/300	Meyve ve tatlı
	Ayrıca : 9 gr Sabun, 30 gr Soğan ¹⁰				

KARESİ VE SARUHAN LİVALARI KUVA-YI MİLLİYE TEŞKİLATI

ENCÜMEN-İ MÜDİRAN (Üst kurul Balıkesir, Alaşehir ve Nazilli Merkezlerince seçilen 3 üye Umum Komutan doğal üye)

HEYET-İ MERKEZİYE

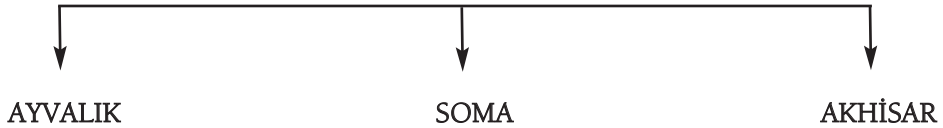
(Muhafaza birliği
40 süvari
30 piyade)

KAZA HEYET-İ MERKEZİYELERİ

CEPHANELER VE MENZİL MÜFETTİŞLİKLERİ

KARESİ-SARUHAN LİVALARI DIŞINDA KUVA-YI MİLLİYE KOMUTANLIKLARI:

Demirci Mehmet Efe :¹¹

-5 Eylül 1919 günü belgede “Umum Aydın ve Havalisi Kuvay-i Milliye Kumandanı”

-5 Ekim 1919’da “Aydın ve Menteşe Havalisi Umum Kuvay-i Milliye Kumandanı”

-17 Mayıs 1920’de “Nazilli’de Umum Kumandan”¹²

Tufan Bey : “Kilikya Kuva-yı Milliye Kumandanı”¹³

Cafer Bey : Erzurum Kuva-yı Milliye Kumandanı

Kılıç Ali : 12 Ekim 1919’ta Sivas’ta Mustafa Kemal tarafından Ayıntab ve Havalisi Kuva-yı Milliye Kumandanlığına atanıyor. Kendisi, bölgeye vardığında yayınladığı bildiride “ Maraş ve Havalisi Kuva-yı Milliye Kumandanı” unvanını kullanıyor.¹⁴

KUVA-YI MİLLİYE Mİ, MÜDAFAA-İ HUKUK MU?

Erzurum’da iken 26 Temmuz’da toplanan ilk Balıkesir Kongresi’nde kullanılan *Kuva-yı Milliye* adı ve öngörülen teşkilat hakkında Ali Fuat Cebesoy’un ilettiği bilgileri çok olumlu karşılayan Mustafa Kemal’i 7 Ağustos’ta ona yazdığı telgrafta, Erzurum Kongresi’nde Müdafaa-i Hukuk adının kabul edildiğini belirttikten sonra şöyle devam etmişti :

*“Görülüyor ki haber verilen batı Anadolu teşkilatı da hemen tamam tamamına buna benziyor. Ve Sivas Kongresi’nde ve ihtimal ki daha evvel yani Doğu İlleri Kongresinin beyannamesi resmen her tarafa yayılınca, Batı Anadolu da bu nam ve unvanı taşıyacak ve Sivas Kongresi bunları birleştirecektir.”*¹⁵

Bu açıklama Mustafa Kemal’in ulusal direnişteki örgütlenmeyi yansıtacak en uygun adlandırmanın **Müdafaa-i Hukuk** olacağına inandığını ve yurt düzeyindeki bütünleşmeyi Sivas’ta toplanacak kongrede sağlamaya daha o tarihte karar verdiğini göstermektedir. Ama Sivas Kongresi’nden sonra da Kuva-yı Milliye adı ve kavramının çok kullanıldığını biliyoruz. Öte yandan Mili Mücadele’yi amacına ulaştıran ruhun Kuva-yı Miliye ya da Müdafaa-i Hukuk olarak adlandırılmasında farklı görüşler bulunduğunu da belirtmeliyiz. Örneğin; Samet Ağaoğlu 1944’te yayımlanan ve ilk Türkiye Büyük Millet Meclisi çalışmalarını değerlendiği kitabına *Kuva-yı Milliye Ruhu* adını vermişti. Böylece meclisin toplanmasına kadar ki Kuva-yı Milliye örgütlenmelerinin dışta bırakılması kavramsal bir aksaklık yaratmıştı. Buna karşın Tarık Zafer Tunaya, “*Milli Mücadeleyi zafere ulaştıran ruh*

Kuva-yı Milliye ruhu değil, Müdafaa-i Hukuk ruhudur. Kuva-yı Milliye'yi, harekete geçiren güç bu ruhtur” görüşünü savunmaktadır. Aradaki farkı da “ Müdafaa-i Hukuk yalnızca Kuva-yı Milliye efradından ibaret değildi. Onda silah söz konusu değil. Müdafaa-i Hukuk teşkilatı, silahlı kuvvetleri de içine almıştı” diye açıklamaktadır.¹⁶

Kuva-yı Milliye amil kılmak ve Batı Anadolu Umum Kuva-yı Milliye

Başkumandanlığı

Sivas Kongresi'nde alınan kararlar arasında, Kuva-yı Milliye'nin etken hale getirilmesinin ilke olarak kabul edilmesini ve Batı Anadolu'da bu ad altındaki faaliyetler ve örgütlenmelerinin bir komutanlığa bağlanmasını önemle vurgulamak gerekir. *Kuva-yı Milliye'yi etken ve irade-i milliyeyi hakim kılmak temel ilkedir* denilerek ulusal güce ve ulusal egemenliğe dayalı yeni Türkiye yolunda büyük bir adım atılmıştı. Anadolu'daki durumun tartışıldığı 9 Eylül günkü oturumda Başkan Mustafa Kemal'in *“Fuat Paşa'ya Batı Anadolu Umum Kuva-yı Milliye Başkumandanı tayin edersek, o havaliye ait her türlü işlerde selahiyet sahibi olur ve yapar” “önerisi de” muvafıktır*” sesleri arasında kabul edilmişti.¹⁷ Mustafa Kemal bu tayini Cebesoy'a bildirirken, kendisinden Aydın Cephesi Kuvay-i Milliyesine yetenekli birini komutan atamasını da istemişti; ancak, Cebesoy böyle bir komutan bulamadığını belirterek o bölgeye Refet Bele'nin gönderilmesini dilemişti.¹⁸

Bu atamalara karşın Kuva-yı Milliye birlikleri disiplin altına alınamamış ve aralarında bir işbirliği sağlanamamıştı. Üstelik birliklerin bazı yerlerde uyguladıkları baskılar, zor alımlar ve keyfi tutuklamalar yakınmalara yol açmıştı. Giderlerin, olası bir işgali önlemek için bölgelerce yapılan yardımcılar, toplanan ianeler, Heyet-i Milliye kararları ile alınan halktan toplanan ayni ve nakdi yardımlar askere gitmek istemeyenlerden alınan 100-200 lira tutarındaki *bedel*ler ve ganimetlerle karşılanmasına çalışılıyordu. Bunları yeterli bulmayan kimi Kuva-yı Milliyeciler salma, fidye ya da başka adlarla zor alımlara yönelmişlerdi. Bunların başında da İzmir Valisi Rahmi Beyin oğlunun kaçırarak 50.000 lira fidye alan, Adapazarı ve Karacabey tüccarlarından baskı ile para alan Çerkez Ethem geliyordu.

1919 sonlarında Tavşanlı yöresinde Tahsin ve İshak adlı kişiler halktan zorla 86.000 lira toplamışlar, vermeyenlere de işkence yapmışlardı.¹⁹ Sivas Kongresi'nin 10 Eylül günkü oturumunda Denizli Delegeşi Şükrü Bey, Aydın mıntıkasında sayıları 10.000'i bulan Kuva-yı Milliyecilerin *başibozuklar*'dan oluştuğunu, bunların yiyecek, içecek ve giyeceklerinin sağlanmasında güçlük çekildiğini, ayrıca yedek subaylara ayda 15, neferlere 5 lira ödendiğini belirterek buna bir çare bulunmasını dilemişti. Rauf Orbay da şimdiye kadar toplanan paraların suiistimal

edildiğini belirterek inae toplanmasından vazgeçilmesini önermişti. Mustafa Kemal Temsilciler Kurulu Başkanı sanıyla 31 Ekim 1919'da İzmir, Adapazarı, Bursa, Konya, Balıkesir Müdafaa-i Hukuk kurullarına gönderdiği telgrafta, Kuva-yı Milliye'den olduklarını ileri süren bazı kimselerin kişisel çıkar sağlamak amacıyla davrandıkları ve halka baskı yaptıkları haberlerinin alındığını belirterek, haksız ve meşru olmayan davranışların milli teşkilatta yeri olmadığını, bunlar için yasal yollara başvurulacağını açıklamıştı²⁰ Ne yazık ki alınan önlemlere karşın bu tür yakınmalar önlenememiş, dahası Batı Cephesi Komutanlığı kurulduğunda başına buyruk hareketlerini sürdürmek isteyen Çerkez Ethem ve Demirci Mehmet Efe gibi vaktiyle çok yararlı hizmetler gören liderler Milli Mücadele'ye cephe almışlardı.

Anadolu'daki ulusal direnişi simgelyen Kuva-yı Milliye hareketinin işgalcilere boyun eğen İstanbul Hükümetince yersiz ve olumsuz karşılanması doğaldı. Bu nedenle daha başlangıçta *fitne ve fesat hareketi* olarak damgalanmıştı. Ancak bu suçlama, inişli-çıkışlı bir yol izlemesine karşın "*Kuva-yı Milliye'nin vatanın savunması için teşekkül etmiş bir kuvvet olduğunda şüphe yoktur*" gerçeğinin kabul edilmesi ile noktalanmıştı. Bildiği ilk aşamada Posta Telgraf Genel Müdürü Refik Halit Karay, 16 Haziran 1919'da yayımladığı genelge ile Redd-i İlhak ve Kuva-yı Milliye örgütlerinin telgraflarının çekilmemesini istemişti. Harbiye Bakanı Şevket Turgut da, XIV.Kolorduya verdiği bir emirde, Paris'teki barış görüşmelerinin hızlandığı şu dönemde hareket ve teşkilat-ı milliyenin devamının memleket ve milletimiz için iyi bir sonuç veremeyeceğini öne sürerek, esasen ordu ile hiçbir alakası olmayan bu gibi teşkilatın uygun yollarla (vesaye-i saibe ile) önüne geçilmesini istemişti.²¹ General Milne de Kuva-yı Milliye birliklerinin Akhisar yöresinde giriştikleri saldırıların durudurulması için Harbiye Bakanlığına bir nota vermiş, aksi halde Yunan kuvvetlerinin ileri harekete girişecekleri tehdinde bulunmuştu. İstanbul hükümetinin emri üzerine II.Ordu Komutan Vekili Alb.Selahattin Çolak, örgütten şimdilik savunmada kalınmasını istemiş, Aydın Kuva-yı Milliyesi de Milne'ye verdiği yanıtta, Yunanlıları bu bölgede çıkarma için ahd ü misak edip silahlandıklarını vurgulamıştı.²²

Salih Paşa ile haziran ayında Amasya'da imzalanan protokoller Temsilciler Kurulu ile İstanbul Hükümeti arasında geçici de olsa bir uyuşma ortamı yaratırken Kuva-yı Milliye örgütlerine de daha serbest hareket olanağı vermişti; çünkü, İstanbul Hükümetinin Sivas Kongresi kararlarını yorum getirmeden kabul etmesi, bu yönüyle de olsa Kuva-yı Milliye'yi etken kılma ilkesini de benimsemesi demektir. Ayrıca imzalanan protokollerde İstanbul'un kurulacak kabinede Kuva-yı Milliye karşıtı kimselere yer vermeyeceği ve Aydın'daki milli kuvvetlerin güçlerini arttır-

ması da kararlaştırılmıştı. Bu nedenle Kuva-yı Milliye birlikleri bir süre için de olsa etkinliklerini daha da artırmışlardı. Temsilciler Kurulu, 19 Kasım 1919'da, ulusal direniş karşıtı olan bazı vali ve mutasarrıfların değiştirilmesi için İstanbul hükûmetine başvururken, bundan olumlu sonuç alınmazsa söz konusu yöneticilerin Kuva-yı Milliye tarafından görev başından uzaklaştırılmasına karar vermişti.²³

Ancak Harbiye Bakanlığı Temsilciler Kuruluna gönderdiği bir yazıda İstanbul Kar-tal'da kurulan Kuva-yı Milliye örgütüne engel olunmasını dilemişti. Kurul 26 Kasım 1919 günü toplantısında uzun tartışmalardan sonra düzenli orduya geçinceye kadar mevcut örgütlerin korunmasına, bununla birlikte İstanbul Hükûmeti ile anlaşmazlığa düşmekten kaçınılmasına karar vermişti. Öte yandan Nazilli yöresinde tutuklandıktan sonra serbest bırakılan Jandarma Genel Komutanı Kemal Paşa, İstanbul'a dönüşünde verdiği demeçte, "*Kuva-yı Milliye'nin Yunan İşgaline karşı birleşen bir halk kuruluşu olduğunu*" bunun Sosyalizm ya da Mustafa Kemal ile bir ilgisinin bulunmadığını söylemişti²⁴

Fakat İstanbul'un işgal edilmesi ve Ankara'da Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin toplanması ve padişahlık ve onun hükûmet ile olan ilişkileri yeni bir mecraya sokarken *Kuva-yı Milliye* adıyla anılan Anadolu'daki sivil asker bütün kuruluşlar ve kişiler yeniden *fitne ve fesat çıkaran asiler* olarak nitelenmiş, bu suçlamalarla haklarında davalar açılmıştı. Buna ilişkin olarak İstanbul I numaralı Sıkıyönetim Mahkemesinin 16 Mayıs 1920'de verdiği karar ayın 24'ünde Vahdettin tarafından onaylanmıştı; ancak, padişah onayının önüne "*ele geçirdiklerinde tekrar yargılanmak üzere*" kaydını eklemeyi de gerekli görmüştü ; Buna göre, başta Mustafa Kemal olmak üzere Emekli Albay Kara Vasıf, Ali Fuat Cebesoy, Eski Washington Büyükelçisi ve Ankara Milletvekili Alfred Rüstem, Dr.Adnan Adıvar ve Üniversite Batı Edebiyatı Eski Öğretmeni Halide Edip idam cezasına çarptırılmışlardı. Onlara yüklenen suç "*Kuva-yı Milliye adı altında çıkarttıkları fitne ve fesad, Kanun-ı Esasiye aykırı olarak halktan zorla para toplamak, asker almak, bunun aksine hareket edenlere işkence ve eziyet ederek şehirleri yakıp yıkmaya kalkışmak suretiyle iç güvenliği bozanların tertipçisi ve teşvikçisi olmak*" diye belirtilmişti. Karara göre bunların sahip oldukları askeri ve mülki rütbe ve nişanlarla, resmi unvanları kaldırılacak ve firarda bulundukları için bütün malları da haczedilecekti.²⁵

İstanbul'da açıklanan bu karar Ankara'da *gölünç* diye nitelemişti. Mustafa Kemal TBMM'nin 29 Mayıs toplantısında şunları söylemişti : "*Kuva-yı Milliye tedib olunacaktır! Bittabi bu gölünç bir meseledir ; hiçbir kıymete sahip değildir. Çünkü İstanbul Kuvay-ı Milliye'yi tedib edemez. Başkanlık divanına telgraf çeken zat, başka bir maksat ve hakikati bize anlatmış olacak ki, o da İstanbul'un İngilizlere*

*aracılık edenlerin yani Ali Kemal derekesinde bulunan bir insan dahi artık Kuva-yı Milliye ile beraber olmaktan başka çare olmadığına kanaat etmiş olduğunu anlatmak istiyorlar.”*²⁶

Bu anlayışla TBMM çalışmalarında Kuva-yı Milliye'nin önemini vurgulanmasına devam edilmişti. Örneğin; 9 Mayıs'ta Kurtuluş Savaşı'nın yurt savunması ve bağımsızlığın korunması açısından şeriatın bütün kurallarına da uygun bir savaşım olduğunu belirtmek amacıyla bütün İslam dünyasına seslenen bildiride, Kuva-yı Milliye'nin “*milletin intibah sinesi*”nden doğan bir kuruluş olduğu ve İngilizlerin emri altında çalışan vatansızların Kuva-yı Milliye'yi köylülere asi olara tanıtmayı ilk iş edindikleri belirtilmişti.²⁷

İstanbul Hükümeti asi saydığı Mustafa Kemal ve arkadaşlarında sonra Milli Mücadele'ye katılan öteki asker ve sivil kişiler hakkında da benzer suçlamalarla dava açmayı sürdürmüştü. Ne var ki sıkıyönetim mahkemelerinin verdiği idam ya da hapis cezalarının hiçbirinin yerine getirememiştir. Zaman zaman Ankara Hükümet ile yakınlaşma çabalarına girişilmesi de bu davalara bakan yargı kurumlarını bile duraksamaya sevk etmişti. Örneğin, İstanbul'daki Askeri Yargıtay Kurulu, “*Son günlerde Hükümetçe Kuva-yı Milliye ile anlaşma sağlamak çarelerine başvurulduğuna göre*”, bu kuvvetlerle katılanlar hakkında Padişah iradesinde ve alınan fetvalara dayanarak verilmiş olan kararların (yani idam hükümlerinin) saklı tutulup tutulmadığının sorulmasına karar vermişti. (22 Aralık 1920) Hükümet bu isteğe uzun bir süre herhangi bir yanıt verememiştir; ancak, İnönü'de arka arkaya iki zaferin kazanılması İstanbul yönetimini yeniden bir tutum değişikliğine ve bir tür özelleştirmeye yöneltmişti. Harbiye Nezareti'nin 29 Nisan 1921'de Sadrazamlığa sunduğu yazıda görülmekte olan davalarının bir kısmının Kuva-yı Milliye ile ilgili olduğu anımsatılarak şu değerlendirme yapılmıştır :

“Halbuki Kuvay-i Milliye'nin vatanın müdafaası için teşekkül etmiş bir kuvvet olduğunda şüphe yoktur. Düşman tecavüzlerine karşı vatan ve milletin namusunu kahramanca müdafa ve muhafaza ile meşgul bulunduğu böyle bir zamanda yalnız Kuvay-i Milliye ile ilgilerinden dolayı sanık tutulmuş bu kimselerin takdir ve alkışlanmaya değer vatanseverliklerinin suç sayılarak yargılanmaları ve aleyhlerine bir hüküm çıkartılması katiyetle adaletle bağdaşamaz.” Bu nedenle Bakanlık Sadrazamlıktan bu tür davaların tümünün lağvedilmesini ve alınmış olan kararların geçersiz sayılmasını dilemişti. Bu sırada Kuvay-i Milliye'ye katıldıkları için haklarında dava açılanları içeren bir liste de düzenlenmişti. Listede İsmet İnönü, Bekir Sami Kunduh, Celalettin Arif, Tusuf Kemal Tengirşek, Abdurrahman Şeref, Mehmet Akif, Falih Rıfkı, Yunus Nadi, Hamdullah Suphi Tanrıöver, Ankara Müftüsü Rifat Börekçi gibi tanınmışların yanında Yenicami'de berber İsmail, Bur-

salı Çoban İsmail ve isimleri verilmeyen 41 jandarma eri gibi 42 kişi yer almıştı. Sıkı yönetim komutanı Hürşit Paşa, 1 Haziran 1921’de listenin kayıtlara uygun olduğunu onaylamıştı.²⁸ Bu hazırlıklardan sonra Harbiye Bakanı Ziyaeddin, 6 Temmuz 1921’de Sadarete sunduğu yazıda, Kuva-yı Milliye’ye katkılarından dolayı giyaplarında mahkum edilen 823 kişiden hiçbirinin hapiste değil, çoğunun Anadolu’da bir kısmının da kayıp olduğunu açıkladıktan sonra, “*vatanı koruma gibi yüksek bir gaye ile uğraşan Kuva-yı Milliye*”cilerin, muhakeme edilmelerine gerek kalmadığını belirterek mevcut durumun aslen ve hukuken ortadan kaldırılmasını önermişti. Belgenin altına aklenen nota göre, bu başvuru ve ekleri Bakanlar Kurulunda okunmuş ve tutuklu ya da hükümlü hiç kimse bulunmadığı için işlem-den kaldırılıp saklanması uygun görülmüştü.²⁹ Böylece İstanbul Hükümeti ve Padişah Vahdettin, başlangıçta fitne ve fesat çıkaran asiler diye suçladıkları Kuva-yı Milliyecilerin gerçek vatansever olduklarını itiraf etmek zorunda kalmışlardı.

Yunan işgallerini önlemek amacıyla oluşturulan Kuva-yı Milliye birliklerinin büyük fedakarlıklarına karşın eğitilmiş düşman ordusu karşısında yetersiz kaldıkları görülmüştü. Bunun yanında o örgüt içinde bulunan bazı kişilerin yasal olmayan davranışlarından doğan yakınmalarda giderek artmıştı. Bu yüzden ki, Mustafa Kemal ve TBMM Hükümeti Ali Fuat Cebesoy’un Umum Komutanlığa atanmasından başlayarak birliklerin düzenli ordu içine alınmalarını öngörmüştü. Bu yolda ilk adım 16 Mayıs 1920’de atılmış ve Kuva-yı Milliye birliklerinin bütün yiyecek ve cephane ihtiyaçlarının bundan böyle Milli Savunma Bakanlığınca karşılanmasına karar verilmişti.³⁰ Yunanlılar yeni bir saldırıya geçince de 25 Haziran 1920’de *Umum Kuva-yı Milliye Komutanlığı adı Batı Cephesi Komutanlığı* olarak değiştirilmişti. Fakat Yunan ilerleyişinin sürmesi ve Balıkesir, Bursa, Uşak ve Nazilli’nin elden çıkması cephede aha köklü bir değişikliği kaçınılmaz kılmıştı. Bu amaçla Cebesoy Moskova Büyükelçiliğine atanmış ve 9 Kasım’da bir Bakanlar Kurulu kararnamesi ile *Batı Cephesi, Batı ve Güney* diye ikiye ayrılmıştı.³¹ Batı Cephesi Komutanlığına İsmet İnönü’nün atanması Umum Kuvay-ı Seyyare Komutanı sanını taşıyan Çerkez Ethem’in itirazlarına bundan sonuç alamayınca da ayaklanmasına yol açmıştı. Fakat kısa sürede o da giderilmiş ve Kuva-yı Milliye birlikleri artık TBMM orduları içine alınmıştı.

Ulusal Kurtuluş Savaşı’nda gönüllü olarak ilk safhalarda yer alan Kuva-yı Milliyecilerin gösterdikleri cesaret ve ondan kaynaklanan *Kuva-yı Milliyecilik* günümüzde de kavram ve eylem olarak belleklerde canlılığını korumaktadır. Kuva-yı Milliye hareketi Nazım Hikmet’in dizeleri ve ünlü ressamlarımızdan Avni Arbaş’ın fırçalarıyla sergilenirken, Uğur Mumcu’nun *Kalpaklı Kuvayı Milliyeciler* nitelemesi toplumda giderek yaygınlaşmıştır. Günümüzde Geyve Ali Fuat Paşa’da Cebesoy

ailesince 1989 Ekimi'nde açılan Kuva-yı Milliye Müzesi'nin dışında 1996'da Balıkesir ve 2008 Kasımı'nda Burhaniye'de aynı adla düzenlenen 2 müze daha bulunmaktadır. Milli Eğitim Bakanlığının 1968'de Uşak'ın Ulubey ilçesinde yaptırılan okulun *Kuva-yı Milliye İlköğretim Okulu* adını vermesi de anılmaya değer. Son olarak 1905 Kasımında Kadıköy'de kurulan ve başkanlığını Emekli Kurbay Albay Fikri Karadağ'ın yaptığı *Kuva-yı Milliye Derneği* ise güttüğü amaç nedeniyle son olaylar dizisinde tartışmalara yol açmış bulunmaktadır. Ama hiç kuşkusuz, *Kuva-yı Milliye* deyimi, vatani savunma ve ulusal bağımsızlığı korumayı yansıtan bir kavram olarak niteliğini ve içtenliğini koruyacaktır.

NOTLAR

- ¹ G.Jaeschke'den aktaran Tevfik Bıyıklıoğlu, Atatürk Anadolu'da, Ankara, 1959, s.27
- ² Ulug İğdemir, Sivas Kongresi Tutanakları, s.100
- ³ Şerafettin Turan, Türk Devrim Tarihi, I.Kitap, 2004, s.354
- ⁴ Nurdoğan Taçalan, Ege'de Kurtuluş Savaşı Başlarken, İstanbul 1970, s.193-198.
- ⁵ Rahmi Apak, İstiklal Savaşında Garp Cephesi Nasıl Kuruldu, Ankara 1990 ; Ali Fuat Cebesoy, Milli Mücadele Hatıraları, İstanbul 1953, s.125.
- ⁶ B.Nusret Kaygusuz, Bir Roman Gibi, İzmir, 1955, s.169-173 ; Şapolyo, Kuvayı Milliye Tarihi, Ankara 1957, s.2.
- ⁷ Cebesoy, a.g.y, 136.
- ⁸ Ayrıntı, Balıkesir ve Alaşehir Kongreleri ve Hacı Muhittin Çankı'nın Kuvayı Milliye Hatıraları (1919-1920) Ankara, 1967, s.112-120.
- ⁹ Çankı, s.200.
- ¹⁰ Teşkilat kadrosu ve talimatnameler : Çankı, ag.y, 222-238.
- ¹¹ Mustafa Kemal'in telgrafı : Atatürk'ün Bütün Eserleri, VIII, s.226.
- ¹² A.g.y, X, s.313.
- ¹³ A.g.y, IX, 205.
- ¹⁴ Kılıç Ali'nin Anıları, 2006, s.83-87.
- ¹⁵ Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Arşivi, Nr.114/51947.
- ¹⁶ Devrim hareketleri içinde Atatürk ve Atatürkçülük, İstanbul 1981, s.28-32.
- ¹⁷ Ulug İğdemir, Sivas Kongresi Tutanakları, Ankara 1969, s.87.
- ¹⁸ A.F.Cebesoy, Milli Mücadele Hatıraları, s.183, 187.
- ¹⁹ Harp Vesikaları Dergisi, 12 , Belge 293.
- ²⁰ Nutuk, c.III., vsk 175.
- ²¹ Harp Vesikaları Dergisi, Nr.6, Belge : 118.
- ²² H.Çankı, 247 vd ; Cebesoy, a.g.y, s.180.
- ²³ Ulug İğdemir, Heyet-i Temsilîye Tutanakları, Ankara 1975, s.74.
- ²⁴ İğdemir, a.g.y, s.120-126 ; Zeki Sarıhan, Kurtuluş Savaşı Günlüğü, II, Ankara 1984, s.86.
- ²⁵ Atatürk ile ilgili Arşiv Belgeleri, Ankara 1982, s.82 vd.
- ²⁶ TBMM Gizli Celse Zabıtları, I, s.49, vd.
- ²⁷ Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri, IV, s.319-326.
- ²⁸ Belgelerle Türk Tarihi Dergisi, Sa.4, s.3-8.
- ²⁹ Hamdi Atamer, Milli Mücadeleye katılanlar hakkında Askeri Yargıtayın Kararı, ag.y., Sa.3, s.3-8.
- ³⁰ G.Jaeschke, Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi, 1970, s.104.
- ³¹ Türk İstiklal Harbi, Batı Cephesi, c.II, s.331.

Prof. Dr. Sina AKŞIN

Çerkez Ethem Nasıl Hain Olabildi?

Ethem, “çift kişilikli” bir insandı.¹ Bir kişiliği ile hain olamayacak biri, öbür kişiliği ile de hain olmaya elverişli bir yapıdaydı. Bildirimde bu değerlendirmeyi temellendirmek istiyorum.

Ethem’in yaşam öyküsü: Ethem (1885-1948) Bandırma ve Mihaliç ilçeleri arasındaki Emre köyünde oturan, “soylu” Çerkez boyu Şapşılı’a mensup Ali Bey’in beş oğlundan en küçüğüdür. Ali Bey çiftlik sahibi, değirmencilik de yapan varlıklı bir insandır. Hürriyetin ilanından önce Ali, Yakup Ağa adıyla bölgede dolaşan Dr. Nazım’la tanışıp İttihat ve Terakki örgütüne giriyor. Ethem’in iki ağabeyi zaptiyelerle birlikte Rum eşkiası ile savaşırken ölüyorlar. Öbür iki ağabeyi, okuyorlar ve birincisi 1910’da ikincisi 1902’de Harbiye’den mezun olup subay oluyorlar. Rumeli’deki çetelerle mücadele ederken Resneli Niyazi’nin aracılığıyla 1906’da onlar da İT’ye giriyor. Reşit daha sonra Eşref Sencer Kuşçubaşı tarafından İT’nin özel harekât örgütü olan Teşkilat-ı Mahsusa’ya alınıyor ve bu örgütle Trablusgarp Savaşı’nda, sonra da Balkan Savaşı sıralarında Batı Trakya’da görev yapıyor. Ethem ağabeyleri gibi okutulmuyor, ancak rüştiyeden(ortaokul) mezun olabiliyor. 19 yaşında evden kaçıp İstanbul’da asker yazılıyor. Bakırköy Süvari Küçük Zabıt Mektebi’ne girip birincilikle zabıt vekili olarak bitiriyor. Balkan Savaşı’na katılıp yaralanıyor. Birinci Dünya Savaşı’nda Teşkilat-ı Mahsusa’da Rauf Bey’in buyruğu altında İran ve Irak’ta hizmet ediyor, yine yaralanıyor.²

Bu bilgilere Ethem’in anılarından bazı noktalar eklenebilir. Onun anlattığına göre babalarının “malikanesi” Bursa vilayetindeymiş. “Şeref ve haysiyeti” ile tanınmış biriymiş. (Kutay’ın sözünü ettiği “soylu” aşirete bir gönderme olabilir.) Babası onu en küçük oğul olarak çok sevmiş, ağabeyi de (hangisi, belli değil) kendisini evlatlarına tercih edermiş. Subay olmayı çok istemiş, fakat babası onu “bu şereften mahrum” etmiş. Hatta askerlik bile yapmaması için bedel ödemeye hazırlanırken, İstanbul’a kaçıp süvari asker yazılmış. Rüştiyeden mezun olduğundan söz etmiyor; fakat, okuryazar olduğunu ve ağabeylerinin tatilde yanlarında getirdikleri askerlik kitaplarını çiftlikte okuduğunu belirtiyor.³

Araştırmamda iki nokta dikkatimi çekti. Biri Ethem’in hastalığı konusu, Ethem Milli Mücadele boyunca ağırca bir hastalıkla boğuşuyordu. Midesi ağrıyor, ateşi yükseliyordu. Demirci muharebeleri sırasında mide sancılarını “artarak, dayanılmaz bir hal almıştı” diye tanımlıyor. Komutayı bırakarak, Kütahya’da bir ay dinleniyor, biraz iyileşiyor, fakat bu arada zayıflamış oluyordu. Eylül başlarında Ankara’da iken ona genç bir doktor tahsis ediliyor. “zeki, hakikatli, fakat genç ve tecrübesiz” olan bu doktor mide ızdırabından ve bağ ağrılarından şikayet ettikçe ona bol bol aspirin yutturmuş. Oysa sonradan Almanya’daki tedavisi sırasında bunun zararlı olduğunu öğrenmiş. Demek ki Ethem’in yakasını bırakmayan bir mide hastalığı vardı.⁴ Fakat Ethem’in anılarında adı belirtilmeyen mide hastalığı yanında Kutay’a göre “asil illet”

olan kemik veremi de varmış. Yine aynı kaynağa göre Almanya'daki doktorlar hastalığına karşın kalbinin sağlamlığına hayret etmişler ve öldüğünde kalbinin alınıp tıp müzesine konulmasını önermişler. Ethem bir yanıt vermemiş ve iş orada kalmış.⁵

Dikkatimi çeken başka bir nokta, Ethem'in hiç aile kurmamış, çoluk çocuğa karışmamış olmasıdır. Kutay'dan Reşit'ten naklen söylediğine göre, Ethem on beş yaşında iken aileden bir kızla nişanlanmış; fakat, sonra kıza giderek asker olacağını, hayatta en sevdiği şeyin savaşmak olduğunu, savaştan sağ çıkacağını sanmadığını söyleyerek nişanı bozmuş. Babası buna çok kızmış. Almanya'dayken yine evlenmesi söz konusu oluş; ama, Ethem yanaşmamış.⁶

Böylece okumak, subay olmak istediği halde okumaktan yoksun bırakılan, ömrünün büyük bir bölümünde ağır bir hastalıkla uğraşmak zorunda kalan, aile sahibi olmanın mutluluğunu yaşamak olanağını bulamayan, trajik bir kişilik buluyoruz karşımızda. O zaman Ethem'in bir sözü daha bir anlam kazanıyor: "Ben, babamın çok sevdiği en küçük oğlu, ağabeyimde (hangisi) evlatlarına tercih ettiği bir kardeş idi.." ağabeyinin ve babasının bu büyük sevgisi muhtelemeden kardeşin/oğulun mutsuz yaşamına bir acıma duygusu içeriyordu.

Yüzyılın Başında İki Tür Türk İnsanı: Başka çalışmalarımda belirtmiş olduğum gibi, 1908'de 2. Meşrutiyet, devrim niteliğinde bir dönüm noktası olmuştur. Fransız Devrimi gibi burjuva demokratik nitelikte olan ve iktidara gelen bu devrimle birlikte o güne değin sürmüş olan eski düzenin yerine yeni düzeni getirme yolunda çabalar harcanmaya başlamıştır. Yeni düzen için düşün düzleminde ilk kez mücadele bayrağını açan Namık Kemal olmuştur.

Eski düzen 1908 öncesinde Osmanlı'ya egemen olan feodalizm-şeyhlik ve ağalık düzeni-ortaçağ idi. Yeni düzen feodalizmi reddediyor, kapitalizm-aydınlanma-demokrasi (eşitlik ve özgürlük) için mücadele ediyordu. Yeni düzenin düşünsel başlangıcı Namık Kemal'di dedik. Yeni düzenin siyasal örgütü ise 1867'de kurulan Yeni Osmanlılar Cemiyeti'yle, 1889'da kurulan İttihat ve Terakki Cemiyeti'ydı. (İT)⁷. İT mekteplilerin siyasal örgütüydü. Söz konusu mektepler II. Mahmut'un kurduğu Tıbbiye ve Harbiye ile ardından gelen batı örneğindeki öbür çağcıl(modern) yüksek eğitim kurumlarıydı. Demek ki Osmanlı'da yeni düzenin bir özelliği de mekteplilikti. Daha çok askerlikle ilgili bir terim olmasına karşın eski düzenin bakışımı (simetrik) özelliği de alaylılıktı. Yani, Osmanlı bağlamında feodalizm-şeyhlik ve ağalık düzeni-ortaçağın yanına alaylılığı ekleyebiliriz.

Demek ki iki tür toplum düzeninin kendine uygun iki tür insan örneği vardı: Yeni insan ve eski insan. Eski insan feodal öndere (şeyh, ağa, aşiret reisi, bey, paşa, padişah) bağlıdır, ona sadıktır; onun uğrunda ölür. Soyut olan din uğrunda davrandığını söylese de, bu, dini kullanan feodal öndere bağlılık olarak somutlaşır. Yeni insan soyut

ve demokratik (eşitlikçi-özgürlükçü) bir kavram olan vatan sevgisi ile doludur, vatan uğrunda ölmeye hazırdır.

Şimdi Ethem'e bakalım. Acaba Ethem yeni insan mıydı, eski insan mıydı? Açıklamaya çalışacağım gibi; o, her iki türe ait özellikler gösteriyordu. Yani bir çeşit "şizofrenik" ya da Efe'nin deyişiyle "çift kişilikli" insan.⁸

Ethem'in Yeni İnsan Türü Özellikleri: Bir kez, Ethem'in ailesi ittihatçıydı. Hem de 1908 öncesinden. Babası ve iki ağabeyi eldeki bilgilere göre Hürriyetin İlanından önce bu örgüte girmişlerdi. Ayrıca ağabeyi Reşit, İT'nin gizli hareket örgütü Teşkilat-ı Mahsusa'ya girmiş; Balkan Savaşı'nda ve sonrasında Batı Trakya'da görev yapmış. Ethem'in İT'ye girmiş olduğuna dair seçik bir bilgiye rastlamadım, fakat Ethem'in de I. Dünya Savaşında yarı gizli Teşkilat-ı Mahsusa'da görev yapmış, Rauf Bey'le birlikte Irak ve İran taraflarındaki harekate katılmış olması, onun da İT'li olduğunun işareti sayılabilir.

Okuryazar olması, ağabeylerinin askerlikle ilgili kitaplarını merak ederek okuması, anılarındaki düzgün Türkçesi ve Osmanlıcası, dinsel söyleme başvurmamış olması, mektepli olmasa da onu mektepliliğe yaklaşıyor. Kutay'ın dediği gibi rüştiyeyi bitirdiyse bunu daha da rahat söyleyebiliriz.

I. Dünya Savaşı sona erdiğinde Ethem eşkıyalığa başlamıştır. Eski İzmir Valisi Rahmi Bey'in oğlu Alpaslan'ı fidye için kaçırmaması bir eşkıyalık eylemidir; fakat, eski komutanı Rauf Bey'in uyarısı üzerine Milli Mücadele'ye katılıyor. Milli Mücadele'ye katılması ve burada olağanüstü yararlılıklar göstermiş olması Ethem'i yeni insan yapar, kendisinde vatan sevgisi bulunduğunu gösterir. Bilindiği gibi dört cephede gerçekleşen iç savaşın üç cephesinde -Marmara – Anzavur, Düzce – Bolu, Yozgat cephesinde- Ethem'in Kuva-yı Seyyaresi sayesinde demokratik-ulusçu hareket padişahçıların hakkından gelebilmiştir. Yine biliyoruz ki; Düzce-Bolu ayaklanması, Ankara'nın ilçesi Bey-pazarı'na kadar dayandı ve Halide Edip'in anlattığına göre Milli Mücadele önderleri her an Ankara'dan kaçmak, gerekirse vurularak kaçmak için önlem alıyorlardı.

Ethem'in Eski İnsan Türü Özellikleri: Ethem yeni insan özellikleri yanında eski insan özellikleri de taşımaktadır.

Ethem zorbadır. Yani zor kullanmaktan kaçınmaz. Kuva-yı Milliye'nin Salihli-Alaşehir cephesini tutmakta olan, Alaşehir eşrafından Mütevellizade Mustafa Bey'in Alaşehir Müfrezesiyle Poyraz eşrafından Hacı Ali Bey'in 500 kişilik Poyraz müfrezesinin, buradaki egemenliğini kırmak ve bu cepheyi ele geçirmek için onlarla silahlı savaşıma girer. Bunlar güya Hürriyet ve İtilafla, İngiliz Muhipler Cemiyeti'yle temas halindeymişler. Para vermedikleri için bir karı-kocanın, ırzlarına tecavüz edip öldürdükleri kimi kızların ve bazı Alaşehirli'lerin cesetlerini ortaya çıkarmış Ethem. Onlarla mücadeleye girmiş, kendi anlatışına göre on adam asmış; birçoklarının evlerini yaktırmış ve sonuç olarak rakip çeteleri bölgeden kaçırtmış.⁹ Anlaşılan her yerde bu

yöntemleri kullanmış. Kuva-yı Seyyare'nin bir divan-ı harbi vardı. Başkanlığını Ethem'in ağabeyi Tevfik yapıyordu ve isyan bastırdıkları yerlerde hızla ve kolayca idam kararları alıp uyguluyorlardı. Örneğin, 26 Mayıs'ta Düzce'ye giren Ethem, 53 kişiyi idam ettirmiştir.¹⁰

İkinci olarak Ethem eşkiyadır. Yani zorbalığı keyfi olarak para toplamak için kullanır. Ethem anılarında Yunan tehlikesi belirince Rahmi Bey'in oğlunu kaçırıp eşinden 50 bin lira (53 bin olduğu söyleniyor), isyan sırasında Adapazarı tüccarlarından Arapzade "bilmem kimden" 50 bin lira, Karacabey eşrafından birinden 5 bin lira "aldığını" söylüyor.¹¹

Başka bir kaynakta Ethem'in Düzce'de çınar ağaçlarına ipler astıktan sonra eşraftan her birinden 3 bin ile 10 bin lira arasında paralar topladığı söyleniyor. Eskişehir'de zenginleri toplayıp 6 saat içinde 80 bin altın toplamalarını istemiş.¹² Kuva-yı Seyyare'den İsmail Hakkı 20 Temmuzda Kütahya eşrafından 24 saat içinde 60 bin lira istemiş. Bir hafta sonra onlardan 50 bin lira daha talep etmiş.¹³

Ethem'e sorulsa, belki bu para toplama işini Kuva-yı Seyyare'nin sürdürülmesi için zorunlu bir 'vergileendirme' olarak niteleyecekti; ama, keyfi olarak ölüm tehdidi altında bu biçimde para toplamak 'eşkiyalıktır'. Bilindiği üzere birçok ülkenin demokrasi mücadelesi keyfi vergilere (hükümdarın eşkiyalığına) son vermek için yapılmıştır. İngiltere'de, Fransa'da mutlakiyete karşı mücadele vergilerin keyfiliği yüzünden yapılmıştır. ABD'nin bağımsızlık mücadelesinin konusu da buydu. Sened-i İttifak'ın (1808) hükümlerinden birine göre büyük ayanlara danışmadan yeni vergi konmayacaktı; demek ki, keyfi vergileendirme ya da 'eşkiyalık' eski düzenin ve Ethem'in özelliklerinden biridir.

Üçüncü olarak Ethem'de efelik (kabadayılık) tavrını görüyoruz. Efelik tavrı ileri derecede guru, onuruna (şerefine) aşırı düşkünlük; gururun, onurun incindiği duyumsanır duyumsanmaz zorbalığa (daha uygar biçimi düello ya da belki Japon kültüründeki harakiri) başvurma, 'tükürdüğünü yalamamak' durumudur. Bu da eski düzenin bir özelliğidir. Ethem bu bağlamda kovboy filmlerini anımsatırcasına Atatürk'le ve İnönü ile silahlı bir kavgaya ne denli yaklaştığını ayrıntılı biçimde anlatıyor. İddiasına göre, Yozgat dönüşü Ankara'ya geldiğinde M. Kemal onunla karşılaşmamak için Eskişehir'e sonra da Afyon'a gitmiş. İkinci olay Eskişehir'de İnönü ile olmuş. İstiskal edildiğini düşündüğü için 'hesaplaşmak' niyetiyle İnönü'nün odasına dalmış; fakat, İnönü onun gönlünü alarak yumuşatmış. İstanbul'dan gelecek İzzet Paşa heyetini karşılamak için M. Kemal'in Ankara delegasyonuna soktuğu Ethem, Eskişehir'de mola verdiği sırada kendisine bir tuzak kurulmuş olduğu sonucuna ulaşınca yine hesaplaşmak niyetiyle trene gitmiş; fakat, durumu sezen M. Kemal treni hareket ettirmiş.¹⁴ Bunlar Ethem'in anlatıkları.

Ethem'in eski düzenin insanı yapan dördüncü etkene geldik. Babasının kaprisi ya da büyük sevgisi yüzünden ağabeyleri yüksek öğrenim görürken, Ethem bundan yoksun kaldı. Ağabeyleri mektepli oldular; kendisi alaylı kaldı. Bunun Ethem'in psikolojisine nasıl etkiler tahmin edebiliriz. Bu kez, şu ya da bu derecede babasına karşı bir olumsuzluk, hatta belki bir hıncı vardı. İkinci olarak kendisinden çok daha talihli olan ağabeylerine karşı bir kıskançlık duyduğunu tahmin etmek yanlış olmaz diye düşünüyorum. Ağabeylerinin onu korumak gayreti içinde oldukları anlaşılıyor. Onlar mektepli, kendisi alaylı olduğu halde, Ethem parlak zaferlere imza atmış bir çete komutanıydı. Onların böyle bir başarısı yoktu. Ağabeyleri Ethem'i hem koruyor, hem muzaffer kardeşlerinin peşinden gidiyorlardı. Ethem'i yumuşatmak, her şeyi kabul ettirmek isteyenler, araya Reşit'i koyuyorlardı.

Şunu da ekleyelim, düzenli ordu kurulurken, buna karşı çıkmak, Kuva-yı Milliye'yi tek çözüm olarak göstermek mektepliliğe karşı alaylılığı savunmak olarak yorumlanmalıdır.

Ethem'in Başka Bir Özelliği: Ethem'in Milli Mücadele sırasındaki önemli bir özelliği de ileri derecede şımarmış olmasıdır. 'Vatan kurtaran kahraman' durumundan ileri geliyordu şımarıklığı. Gerçekten de, demokratik-ulusçu mücadele onun sayesinde ayakta kalabilmişti. O, ulusal bir kahramandı; ama, tabii onun da megalomani derecesinde şımarmaması gerekirdi. Yozgat'a giderken, Ankara'da M. Kemal, Fevzi ve İsmet'le yapılan toplantıda onları –iddiası doğruysa- resmen paylamış. Sivas'tan beri bir yıl geçtiği halde merkezi takviye etmemekle, cephelerde başarısızlıkla, kendisini düşmanla savaşmak yerine isyanlarla uğraşmak zorunda bırakmakla, durumu kavramamak ya da kişisel, önemsiz şeylerle ilgilenmekle suçlamış. Öbür üç kişiden birinin cephenin sorunluluğunu almasını, Salihli'de bulunup Ali Fuat'ın komutası altında olmasını istemiş. Bunun üzerine M. Kemal Ethem'e hak verdiğini söyleyerek Fevzi'yi görevlendirmiş.¹⁵

Ethem Yozgat'ta da muzaffer olunca megalomanisi daha da arttı. Kayseri'ye çekilmek zorunda kalan Kılıç Ali'yi paylayarak Ankara'ya göndermiş. Adeta kovduğunu söylüyor. Ankara Valisi Yahya Galip'i Yozgat isyanında sorumluluğu var diye ve divan harbinde yargılanmak (ve herhalde asılmak) üzere istedi. Bu tam bir meydan okumaydı. M. Kemal, Yahya Galip'in azledildiğini; fakat, doktor raporuna göre Yozgat'a gidemeyecek derecede hasta olduğunu bildirdi. Ethem'e bakılırsa M. Kemal divan-ı harbin kendisini de sorumlu tutacağından korktuğu için Y. Galip'i göndermemişti. M. Kemal bir de Bursa'da bulunan Reşit'i acele çağırarak aracılığını istedi. Böylece Ethem istemeyerek de olsa, Reşit'in hatırı için Y. Galip'in affına razı oldu ("vicdanım razı olmayarak ve son defa olarak" diyor).¹⁶

Atatürk Nutuk'ta durumu şöyle açıklıyor: " Doğrudan doğruya valilere ve herkese emirler veriyorlar ve emirlerinin adem-i icrası halinde idam edileceği tehdidini de

ilave ediyorlardı.” Atatürk’e göre Y. Galip olayı Ethem’in Ankara ve Ankara’daki hükümet üzerinde bir “nüfuz tecrübesi” idi. Ankara’ya gelince BMM Reisini meclisin önünde asacağını söylediğine Yozgat Mebusu Süleyman Sırrı Bey tanıklmış; fakat, Atatürk devlet adamıdır: “Biz, bütün malumat ve istihbaratımıza rağmen, bu “kardeş-leri” daima şayanı istifade bir halde bulundurmak cihetini tercih ettik. Bu sebeple, kendilerini idare ettik.”¹⁷

Gediz Taarruzu: Ethem Baltayı Taşa Vuruyor: Gediz taarruzu gemi azıya almış olan Ethem’in baltayı taşa vurduğu an (ya da onlardan biri) olarak görünüyor. Ali Fuat Paşa Garp Cephesi Kumandanıydı; fakat, Ethem’in elinde oyuncak durumundaydı, onun kuklasıydı. Bunun böyle olduğu A. Fuat’ı M. Kemal Ankara’ya çağırdığı zaman ‘resin halinde’ ortaya çıkar. Arkadaşını istasyonda karşılamaya giden M. Kemal hayretler içinde kalır; çünkü, Garp Cephesi Kumandanı olan paşa, general üniformasıyla değil, Kuva-yı Milliye kıyafetiyle trenden iner. Üstelik omzunda bir filinta (küçük tüfek) vardı. Bırakın generali, herhangi bir subayın normal koşullarda asla taşıyamayacağı bir silahtı bu. Fakat Gediz Taarruzu’ndan önce temmuz başlarında Yozgat harekâtı ertesinde Demirci muharebelerine bakmamız gerekir. 22 Haziran’da başlayan Yunan taarruzu kısa zamanda Batı Anadolu’nun büyük bir bölümünün iş-galiyle sonuçlanmış bulunuyordu. Balıkesir’den sonra Bursa da 8 Temmuz’da düştü. Yunanlılar artık Doğu Trakya’yı fethe hazırlanıyorlardı. Batı Anadolu yenilgisi Yunan ordusunun hem sayıca, hem silahça büyük üstünlüğünden kaynaklanıyordu. Bölgede Türk ordusu neredeyse yoktan var edilmeye çalışılırken, Kuva-yı Milliye iç savaş ortamı ve olanaklarının cılızlığı nedeniyle Güneydoğu Anadolu’daki başarıları gösteremiyordu. Ethem’in verdiği bilgiye göre, İnönü’de A. Fuat’ın başkanlığında toplanan savaş meclisi kuzeyde A. Fuat’ın İnönü’de kesin bir savunma yapması, güneyde Afyon istikametinden gelecek Yunanlılara karşı Miralay Fahrettin Bey’in yerine M. Kemal’in kumandayı alması, ortada Demirci’den ilerleyen Yunanlılara karşı da Ethem’in Kuva-yı Seyyaresi’nin karşı taarruzda bulunması kararlaştırıldı.¹⁸

Burada hemen dikkati çeken nokta Milli Mücadele’nin önderine cepheye olupbitti biçiminde (öyle anlaşıyor) görev verilmesiydi. Anımsanırsa, Yozgat’a giderken de M. Kemal - Fevzi – İsmet üçlüsünden birinin Yunan cephesinden sorumlu olmasını Ethem şart koşmuş, görev Fevzi’ye verilmişti. Şimdi cephenin bir bölümünde M. Kemal görevlendiriliyordu. Daha doğrusu, Ethem görevlendiriliyordu. Denebilir ki bu, herhalde Ethem’in Milli Mücadele’nin önderlerine (önderine) yenilginin sorumluluğunu bulaştırarak onları yıpratmak taktiği idi. Böylece kendisine tepede, iktidarda yer açabilecekti. Ethem’in megalomanisi M. Kemal’in yerine geçebileceğini düşündürtecek kadar şişmiş miydi? Bilmiyoruz. Belki de o noktaya gelince kuklası olacak birini başa oturtacaktı. Zaten kuklası olan A. Fuat, böyle bir role biçilmiş kaptandı.¹⁹ Ethem’in dediğine bakılırsa M. Kemal kendisine verilen komutanlığı kabul

etmiş. Bu doğruysa, Yunan taarruzundan sonra durumun ne denli zayıfladığını gösterir. Yine Ethem'in söylediğine göre, M. Kemal 14 Temmuz günlü teliyle kumandayı devredip şifreyle bile yazılamayacak bir zorunluluktan, Ankara'ya dönmüş. Ayrılma nedenini kendisine sözlü olarak açıklamaları için Tevfik Rüştü ile Hüsrev Sami görevlendirilmiş.²⁰

Ethem Kütahya hapishanelerinden 400 kadar mahpusu da silahlandırarak 4500 atlı, 550 piyade, 4 dağ topu, 14 makineli tüfekle Yunanlılara karşı yürüdü. Oysa karşısında 10 bin mevcutlu Ayvalık tümeni varmış. Buna karşın ve sonunda Demirci Yunanlılarda kaldıysa da Kuva-yı Seyyare başarılı muharebeler yaptı; düşmana ağır kayıplar verdirdi.²²

Bundan sonraki haftalarda Ethem'in hastalığının arttığını, bunun için Kütahya'da bir ay kadar dinlenmek zorunda kaldığını görüyoruz. Sonra Eskişehir ve Ankara'ya gidiyor. 4 Eylül'de Yunan ordusu ani bir taarruzla Gediz'i ele geçirdi. Bunu başaran düşman tümeni Gediz bölgesine gelmekle Yunan ordusunun ana kuvvetlerinden uzak kalmış oluyordu. Ethem söz konusu tümenin ayrı konumundan yararlanarak ona bir darbe vurmak ve Gediz'i kurtarmayı düşünüyordu. Bunu A. Fuat'a kabul ettirdi. Alayunt İstasyonu'nda 16 Ekim'de bir harp meclisi toplandı. Katılanlar A. Fuat, Grup Kumandanı Miralay Köprülü Kazım (Özalp), 8. Fırka K. İzzettin (Çalışlar), 11. Fırka K. Kaymakam Arif (Ayıcı), Ethem ve onun kurmay başkanı Halil. Yalnız İzzettin üniformalıydı, ötekiler Kuva-yı Milliye kıyafetindeydiler. Gediz'e taarruz planları yapıldı. Oysa Genelkurmay bu taarruza karşıydı. Ordu güçlenmeden bir yöredeki başarının yararsız olduğunu düşünüyordu. Ayrıca, ordu o sırada Konya isyanını bastırmakla meşguldü.

Böylece emre aykırı olarak Gediz Taarruzu 24 Ekim'de yapıldı. 25 Ekim'de Gediz kurtarıldı; ama, üç gün sonra Yunanlılar Gediz'i geri aldılar. Yunanlılar ağır kayıplar verdiler. Sonuç ne olursa olsun, emre itaatsizlik söz konusuydu ve kabul edilemezdi. 7 Kasım'da M. Kemal A. Fuat'ı Ankara'ya çağırdı. 8 Kasım'da A. Fuat Moskova Büyükelçiliği'ne atandı. (Bir rivayete göre M. Kemal A. Fuat'a Ethem ve kardeşlerini de Moskova'ya götürmesini –herhalde şaka yollu- önermiş) Aynı gün M. Kemal İsmet ve Refet'le görüşerek Kuva-yı Milliye'yi düzenli orduya bağlama kararı aldılar. 9 Kasım'da Garp Cephesi ikiye bölünerek, kuzeyinde İsmet, güneyinde Refet görevlendirildi.

Yanlış Bir Durum Muhakemesi: Ethem'in önündeki yol artık çatallanmış bulunuyordu. Ya BMM hükümetinin orduya devlet ciddiyeti getirmek isteyen kararlarına uyacaktı, ya da tutturduğu yolda ısrar edecek, İsmet ve Refet'i A. Fuat gibi kuklalaştırmaya, bunu başaramazsa kukla olabilecek komutanların gelmesi için ulusal kahraman ününden yararlanarak BMM'deki mebusların çoğunluğunun desteğini alması gerekecekti.

Bu destek belki Kuva-yı Seyyare'nin Ankara'yı işgal etmesiyle, yani silah zoruyla da sağlanabilirdi. Ya da birinci yolu seçerek askeri disipline girmeyi kabul edecek, Türk tarihine bir kahraman olarak geçecekti. Bildiğimiz gibi, Ethem birinci yolu seçti ve kaybetti. Kaybedince yelsim olsaydı belki – tartışmalı biçimde de olsa – ulusal kahraman niteliğini kısmen koruyabilirdi;²³ çünkü, ondan yana bir hayli mebus vardı.

Ethem eski insan nitelikleri taşımasaydı ve kendini megalomaniye kaptırmıyaydı sanırım sağlıklı bir durum muhakemesi yapar ve ikinci yolu seçerdi. Neden? Çünkü Milli Mücadele 22 Haziran Yunan Taarruzu ertesinde düştüğü maneviyat bozukluğu ve perişanlıktan kurtulmaya başlamıştı. Bu kez Doğu'da Ermeniler yenilgiye uğratarak Eylül sonunda Sarıkamış ve ekim sonunda Kars kurtarılmış bulunuyordu. İkinci olarak, Ethem'in küçümsemeye çalıştığı; fakat, çok ciddi bir hareket olan Konya isyanı ekimin ortasında, Ethem'in fazla bir katkısı olmadan bastırıldı. Üçüncü olarak, Sovyet para ve silah yardımı başlamış, ilk ağızda 4 Ekim'de Ankara'ya 200 kilo altın gelmişti.

Bunlar olmasa bile, düzenli ordu kurulmadan Yunanlılar'ın kesin yenilgiye uğratılamayacağını, Balkan ve Dünya Savaşları'nda hizmet görmüş olan Milli Mücadele'de Yunan ordusu ile savaşmış olan Ethem'in çok iyi anlaması gerekirdi. Ayrıca, padişahçıların en esaslı propaganda malzemesi çeteciliğin, başıbozukluğun kötülükleriydi. Keyfi şiddet (ıdamlar ve zorla toplanan keyfi vergiler v.b. düzenli ordunun kurulması padişahçıların en esaslı propagandalarından yoksun bırakacaktı.

Ethem'in Yunanlılar'a Sığınması: Ethem'i doğru yola getirmek için gösterilen çabaları burada anlatmak yersiz olur. 26 Aralık'ta ordunun Kütahya'ya girmesiyle Ethem'e karşı harekât başlamış oldu. Ethem Gediz'e çekildi. Bu noktada, 29 Aralık günü kendisinin de itiraf ettiği üzere, büyük bir hata yaparak BMM'ye, mebuslara hakaret eden bir tel çekti. Mebusların en büyük icraatının maaşlarını arttırmak olduğunu, BMM hükümetine dalkavukluk ederek kutsal görevlerini kişisel çıkara feda ettiklerini, İzzet Paşa heyetinin Ankara'da alıkonmasının “tarihte görülmemiş” bir olay olduğunu, serbest bırakılması gerektiğini söyledi.²⁴ Tümöyle akılsızca bir davranıştı, çünkü Ankara'da tek umut, kendisini tutan kimi mebusların desteğiydi. Başka bir yol, Kuva-yı Seyyare'nin orduyu yenilgiye uğratmasıydı; fakat, bu da olmadı, olamazdı; çünkü düzenli ordu birlikleri kurmakta hayli mesafe alınmıştı ve Kuva-yı Seyyare kendi kardeşlerine kurşun atmaya hiç de hevesli değildi.²⁵ Üstelik Yunanlılar saldırırken ya da saldırmaya hazırlanırken iç savaş yapmak hainlik –hem de büyük hainlik-niteliğinde bir davranıştı. Ayrıca padişahçıların üç kez ‘canına okunmuş’ Ethem'in İzzet Paşa heyetinin avukatlığını yapmaya kalkışması da akıl alır şey değildi.

Ethem'in İsmet ve Refet'in çektiği teller de çok laubali ve hakaret edici biçimde kaleme alınmışlardı.

Acaba bu denli ölçsüz davranışlarında ağabeylerinin subay oluşu (kendisinin olmayışı), Reşit'in mebus oluşu (kendisinin olmayışı) bir rol oynuyor muydu? Olabilir.

Ethem çıkış yollarını kendi elleriyle kapatırken, Yunanlılara sığınmak almasıya ortaya çıkıyordu. Bir Milli Mücadele kahramanı için korkunç bir seçenektir bu; fakat, Ethem eski insan özelliklerinin – efelik, kabadayılık – ve megalomanisinin, inatçılığının kurbanıydı artık. Yunanlılarla işbirliği, yani vatan hainliği yollarına giriyordu.

Bu sıralarda Reşit Yunan işgal bölgesine geçmiş ve onlarla bir anlaşma yapmış. Ethem anılarında bundan söz etmiyor. Buna göre Yunanlılar Kuva-yı Seyyare'nin bölgesi sayılan Gediz – Simav – Demirci – Gördes – Kütahya bölgesini “tarafsız” bölge sayıp burada harekât yapmayacaklardı.²⁶ Bir de Ethem'in sözünü ettiği Yunanlılarla yapılmış dört günlük ateşkes anlaşması var.²⁷

Bu arada 2 Ocak günü İstanbul hükümetiyle temas aramış, İstanbul'a yakınlığının kanıtı olarak BMM'ye çektiği 29 Aralık telini bildirmiştir.²⁸ Tevfik Paşa'dan Ankara ile savaşmak için izin istemiştir. İstanbul'dan yanıt geldiyse, bunun ne olduğunu bilmiyoruz; ama, Vahdettin'in bu işe çok şaştığını tahmin edebiliriz. İç Savaşı'nı başarısızlığa uğratmak için kilit bir rol oynamış bir adam, şimdi ona yeniden iç savaş defterini açmayı öneriyordu.

Anlaşıyor ki, Yunanlılar ve İstanbul hükümetiyle birlikte Milli Mücadele'nin hakkından gelebileceği umudunu besliyordu Ethem²⁹. Ne var ki, Yunanlıların Eskişehir bölgesinde başlattıkları taarruz 11 Ocak 1921 günü İnönü zaferimizle sonuçlandı. Bu, Ethem'in sonu demekti. Ankara artık büyük güçlerle Ethem'e yüklenebilecekti.

Şimdi Ethem'in önündeki alması ya teslim olmak, ya Yunanlılara sığınmaktı. Teslim olması durumunda kendisine ilişilmeyeceği yolunda birtakım haberler gönderildi. ama, Ethem ve ağabeyleri sığınma hazırlıklarına giriştiler. Tevfik Akhisar'da sığınmanın koşullarını belirleyen bir protokol imzaladı. (21 Ocak 1921). Bundan sonra arada Kuva-yı Seyyare'yi terk edenler dolayısıyla sayısı azalan adamlarını ya teslim olmak ya da Yunanlılar'a sığınmak konusunda serbest bıraktı. Ağabeyleri 25 subay, 700 kadar er ile Yunanlılar'a sığındılar³⁰; fakat, bir yol daha vardı. Küçük çeteler halinde dağlarda barınıp Yunanlılara karşı savaşımı sürdürmek. Örneğin, Ethem'in önemli adamlarından Parti Pehlivan bu yolu seçti, mücadelede hayatını yitirdi.³¹ Ethem de aynı yolu seçti. Hem de ağabeylerinden niyetini gizleyerek. 50 kadar adamıyla Sındırgı dağlarına çıktı. Ne var ki hastalığı, sancısı çok arttığı için Yunan işgal bölgesinde, Susurluk'a üç saat uzaklıkta Eski Manyas Köyü'ne, sonra da Yunanlılara sığınmak zorunda kaldı.³²

Burada dikkati çeken nokta, Ethem'in üçüncü almasıya seçtiğini ağabeylerine söylememesi, ancak onlar sığındıktan sonra arkalarından yazdığı bir mektupla onları bil-

gilendirmesidir. Ethem'in seçtiği yol vatan haini olmamak için bir çaba, bir girişim olarak yorumlanabilir. Ağabeylerine böyle bir olanağı düşünme fırsatı tanımamış olması ise aralarındaki mesafeyi (hatta onları aldattığını) gösterir. Nitekim daha sonra 150'likler affedildiğinde ağabeylerinin yurda dönmesi, kendisinin dönmesi de yine aralarındaki mesafe olarak yorumlanabilir.

Ethem'in "trajik" kişiliğinden söz ettim. Askerlerini orduya ya da Yunanlılara teslim olmak şartıyla karşı karşıya getirdiği sıralarda kurmay başkanını görüşmek için Yunanlılara gönderirken "... dilim adeta dönmüyor, gözlerimden yaşlar boşanıyordu" diyor. Daha sonra hastalığının artması yüzünden Yunanlılara sığınırken de çektiği manevi ızdırabı uzun uzadıya anlatıyor.³³ Demek ki çift kişilikli olmasının ızdırabını çekiyordu.

Bir nokta daha; Sındırgı dağlarına kaçarken Ethem bir tasarımından söz ediyor. Anadolu içlerine, "şark vilayetine geçmekten" söz ediyor.³⁴ Acaba eski bir Teşkilat-ı Mahsusacı olarak, Doğu'da Enver'le mi buluşmak istiyordu? Ve tabii akla gelen büyük soru: son çözümlemede Ethem'in isyanı Enverci bir hareket midir? Celalettin Arif – Hüseyin Avni'nin Erzurum'da kotarmaya çalıştıkları Enverci olması kuvvetle muhtemel olan komployla ilişkili miydi?

Sonuç

Ethem'in "çift kişilikli" olduğu söylendi. O, yeni insan yönüyle padişahçıların iç savaşında yerini almış, çok önemli savaşlar kazanmış ulusal bir kahramandı; ama, onun eski insan yönü de vardı ve onun vatan haini olmasına kapı açtı. Zorbalık, eşkıyalık (keyfi vergi toplamak), efelik (kabadayılık), alaylılık ondaki eski düzen özellikleriydi. Buna şımarma (megalomani) ögesini de eklersek tablo büyük ölçüde bütünlendirilir. Tabi A. Fuat'ın ve başkalarının Ethem'e boyun eğerek karşısında zaaf göstermiş olmalarını ve 22 Haziran Yunan taarruzu sonucunda Milli Mücadele çevrelerinde esen büyük maneviyat çöküntüsünü de hesaba katmak gerekir.

Ethem'in vatana ihaneti yalnızca Yunanlılara sığınması, onlarla şu ya da bu derecede işbirliği yapmasında değildir. Salt Milli Hükümet'e isyan etmesi de vahim bir durumdur. Yunanlılar ülkeyi istila ederken isyan etmiş olması ise onu vatan haini yapar. İhanet durumu kapsamında olan bir başka nokta da Ethem'in ihanet içindeki İstanbul hükümetine yanaşmak istemesidir.

Son olarak, Ethem isyanının Enverci bir komplo olması olasılığı ciddiye alınırsa, bu yönde ayrı bir araştırma yapılması gerektiğini belirtmem gerekir.

NOTLAR

- ¹ Ahmet Efe, Çerkez Ethem, (İst, Bengi Yayınları)s. 620.
- ² Bu bilgiler genellikle güvenilir bir kaynak sayılmayan Kutay'dan derlenmiştir. Cemal Kutay, Çerkez Ethem Dosyası (ÇED), (İst., Boğaziçi Yy., 1973), c. 1, s. 13-14.
- ³ Çerkez Ethem 'in Hatıraları (ÇEH), (İst., Dünya Y., 1962), s. 11-12. Efe bu kaynağı kuşkuyla karşıladığını söylüyor. Kutay da bu anıların Atina'da Mevlanzade Rıfat'ın Tevfik'ten dinleyip yazdıkları olduğunu, oysa bir de Ethem'in Hafız Reşat Efendi'ye yazdırdığı anılar bulunduğunu, bu defterin elinde olduğunu ileri sürüyor. ÇED'i buna dayanarak yazmış. Ama neresi Ethem, neresi Kutay, belli değil. Bana göre ÇEH'in sahih olması olasılığı yüksektir. Örneğin hastalığı ile ilgili ayrıntıları ancak kendisi bilebilirdi. Onun için ÇEH'i sahih kabul ederek büyük ölçüde yararlandım. Efe, s. XXXIII. Kutay 1, s. 9.
- ⁴ ÇEH, S. 100, 106-107.
- ⁵ Kutay 2, s. 183, 298-9. Hastalığına karşın Ürdün Ordusunun başındaki İngiliz Glubb Paşa ona Hassa Kuvvetleri Kumandanlığını önermiş. Kutay 2, s. 306-8.
- ⁶ Kutay 2, s. 357.
- ⁷ ÇEH, s. 11.
- ⁸ Efe, s. 620. Efe anca olaydan sonra Atatürk'ün ölümü üzerine Ethem'in " Her şeye rağmen ölümü bütük bir kayıptır" anlamında çekmiş olduğu başsağlığı teli dolayısıyla böyle bir yargıya ulaşiyor.
- ⁹ ÇEH, s. 15-22.
- ¹⁰ Zeki Sarıhan, Kurtuluş Savaşı Günlüğü III, (Ank., TTK Y., 1995), s. 56.
- ¹¹ ÇEH, s. 12.
- ¹² Zeki Sarıhan, Çerkez Ethem'in İhaneti, (İst., Kaynak Y., 1984), s. 55, 56.
- ¹³ Sarıhan III, s. 135.
- ¹⁴ ÇEH, s. 80, 129-34, 140-5. Kılıç Ali de Ethem'in M.Kemal'le kovboyvarı karşılaşmalarını anlatıyor. Hulusi Turgut, Atatürk'ün Sırdışı Kılıç Ali'nin Anıları(İst. T.İ.B Kültür Y., 2005)s. 133-136.
- ¹⁵ ÇEH, s. 56-8.
- ¹⁶ ÇEH., S. 74-78. Y.Galip olayının "Ethem Ankara'da geçerken adalet sehpasını Meclis önüne kurmak niyetinde imiş" gibi dedikodulara yol açtığını Ethem'in kendisi söylüyor. Ve Mustafa Kemal'in korkmakta olduğunu belirtiyor. O sıralarda hızla gelişen Yunan taarruzu yüzünden konu üzerinde durmadığını ifade ediyor. Sanki M.Kemal'le yalnızca hesaplaşmak değil, Ankara'da iktidarı ele geçirmeye niyetliymiş gibi ifadeler bunlar. Ruhsalimsel çözümleme bakımından Ethem'in M.Kemal'i kendisini okutmayan babasının yerine koymuş olması olasılığı akla geliyor.
- ¹⁷ Kemal Atatürk, Nutuk II (İst., Türk Devrim Tarihi Enstitüsü, 1960) s. 496-70.
- ¹⁸ ÇEH, s. 82. Ethem'in Fevzi ve M.Kemal'e cephele komutanlıklar yüklediğini doğrulayan bilgilere başka bir kaynaktan rastlamadım.
- ¹⁹ Fevzi, Rıza Nur, Hayat ve Hatıratım III, (İst., Altındag Y., 1968), s. 689-90. Daha ileride değineceğim gibi, Ethem'in aslında A. Fuat'ı değil, Enver'i Ankara'da egemen kılmak için çalışıyor olması da bir olasılıktı. Yine Nur'un Fevzi'den öğrendiğine göre Ankara'da Ethem'in olası bir saldırısına karşı koymak için askeri önlemler alınmış.
- ²⁰ ÇEH, s. 92. M.Kemal komutayı Fahrettin'e devretmiş ve 16/7'de Afyon'dan ayrılmış. Ayrılmasının gerekçesi Ankara'da TBMM'nin Yunan taarruzunun durdurulamadı, yaralandı diye esen panik havasıymış.
- ²¹ ÇEH, s. 84-100.
- ²² Ethem bu zaferin Venizelos hükümetinin düşmesine yol açtığını ileri sürüyor. Oysa hükümetin düşmesi 25 Ekim'de Kral Aleksand'ın ölümü ve sonrasındaki gelişmeler sonucunda olmuştur.
- ²³ II. Dünya Savaşında Almanlara teslim olup onların kuklası olan Fransız Vichy hükümetinin devlet başkanlığını üstlenen Mareşal Petain savaşın sonunda yapılan muhakemesi sonunda idam edilmedi çünkü o, I. Dünya Savaşı kahramanıydı. Oysa Vichy Başbakanlığı yapan Laval, düşmanla işbirliği yaptı diye idam edildi.
- ²⁴ ÇEH, s. 151-2, 167; Efe, s. 196-7, 736. Ethem mebusları toptan eleştirirken, ağabeyi Reşit'i de eleştirmiş oluyordu. Muhtemelen bu, bilinçli olarak, yani ağabeyini de eleştirdiğini bile bile yazılmıştı.

- ²⁵ Zaten karşısındaki kuvvetler, kendi kuvvetlerinin üç katıydı (4650'ye karşı 15.311). Sarıhan (1984), s. 97.
- ²⁶ Efe, s. 263.
- ²⁷ ÇEH, s. 162.
- ²⁸ Sarıhan (1984), s. 102. 29/12 telinde İzzet heyetini kollayan ifadeler belki de böyle bir açılımı olanaklı kılmak için konmuştu.
- ²⁹ Ethem Yunanlıların Manisa silah deposundan Kuva-yı Seyyareye cephane göndermek sözü verdiklerini söylüyor. ÇEH, s. 170.
- ³⁰ Ethem Yunanlıların Manisa silah deposundan Kuva-yı Seyyareye cephane göndermek sözü verdiklerini söylüyor. ÇEH, s. 170.
- ³¹ Efe, s. 296-7.
- ³² ÇEH, s. 177-92.
- ³³ ÇEH, s. 158, 184-90. Diyor ki: “Bundan sonra yaşamak istiyorsam, vatanıma ve vatandaşlarıma sıkıntılı ve felaketli bir gününde hizmet edebilmek ve imdadına yetişebilmek emeliyledir.” (s. 175).
- ³⁴ ÇEH, s. 172.

Prof. Dr. Zeki ARIKAN

Kuva-yı Milliye'nin Kuruluşuna Doğru

Paris Barış Konferansı, 6 Mayıs 1918 tarihli oturumunda, Mondros Mütarekesi'nin 7. maddesi uyarınca, Yunanlıların İzmir'i işgal etmesine karar verdi. Karar, İtalya'nın yokluğunda Fransa, İngiltere ve ABD'nin temsilcileri tarafından alınmıştı.¹ Venizelos'un isteği üzerine kararın Türk hükûmetine bildirilmesi geciktirildi. İşgalden ancak 12 saat önce hükûmete haber verilecek ve hareket Amiral Calthorpe tarafından yürütülecekti.²

Ayrıntılı olmasa bile İzmir'deki aydınlar, gazeteciler az çok bu gelişmeleri biliyor ve kaygıyla izliyorlardı. İzmir Türk halkının isteklerini tam olarak bir noktada yoğunlaştıracak bir lider yoktu. Yapılan çalışmalar dağınıktı. Türkler arasında tam bir görüş birliği de yoktu. Hasan Tahsin'in Hukukubeşer Gazetesi,³ Haydar Rüştü'nün Anadolu ve Duygu Gazeteleri⁴ olası bir işgal tehlikesine dikkat çekerken, Müsavat, Islahat gibi İtilafçı gazeteler bu söylentileri İttihatçıların çıkardığı yalanını yaymaktan geri kalmıyordu.

İşgal kararı vilayete ve ordu komutanlığına resmen bildirildiği zaman (14 Mayıs) kentte heyecan doruğa tırmanmış, halk İlhak-ı Red Heyeti Milliyesi'nin bildirisiyle Maşatlık Mitingi'ne çağırılmış ve buradaki mitingde daha çok ağlamalar, inlemeler, bağırımlar çağırımlar egemen olmuştu. Vilayet ise işgali sürekli olarak yalanlıyor ve kötü niyetli kişilerin bu söylentiye çıkardıklarını bildiriyordu. XVII. Ordu Komutanı Ali Nadir Paşa'nın, bütün subayları silahtan arındırarak kışlada toplamasını ise açıklamaya ve anlamaya olanak yoktur.⁵

İşgal, İtilaf Devletleri'nin zırhlıları eşliğinde 15 Mayıs sabahı başladı. Metropolit Hirisostomos, karaya çıkan askerleri takdis ediyor, birliklerin etrafını intikam duyguları kabarmış yerli Rumlar çeviriyordu. Büyük felaket, Hukukubeşer Gazetesi sahibi Hasan Tahsin'in Efzun alayının bayraklarını yere sermesi ile başladı.⁶ Sarıkışla kurşun yağmuruna tutuldu. Buradaki subaylar tutuklanarak Patris gemisinin ambarına götürüldü. Başlayan korkunç katliam ancak şiddetli bir yağmurun başlamasıyla durabildi. Kemeraltı, iş yerleri yağma edildi. Mustafa Necati'nin yazıhanesi Anadolu matbaası tahrip edildi. Köylü gazetesi de bu felaketten kurtulamadı; fakat, bu gazete Yunanlılar tarafından gizlice satın alındığı için zararı ödendi.⁷ Askerlik şubesi başkanı Süleyman Fethi Bey, “Zito Venizelos” diye bağırmadığı için insafsızca süngüldü. Birkaç gün sonra hastanede öldü. İşgal günü şehit edilenlerin sayısı 2.000'den aşağı değildi. Denizden günlerce ceset çıktığını da unutmamak gerekir. İzmir'in işgali üzerine burada can güvenliklerinin kalmadığını anlayan Türkler kentten ayrılmaya başladılar.⁸ 15 Mayıs günü hükûmet önünde olup biteni öğrenen, İzmir'in kenar mahallelerinde oturan Türkler de Rumların hışmından çekinerek çarçabuk şehirden ayrıldılar.⁹ Bu felaket yetmemiş işgal kuvvetleri İzmir çevresinde yaşayan Türkleri

hedef tahtası haline getirmişlerdir. Öldürme, yaralama, gasp, soygun, dayak, tecavüz olayları birbirini izlemiştir. Bütün bunları o dönemde yayımlanan resmi belgeler ortaya koymaktadır.¹⁰ İzmir'in işgali çok geçmeden Manisa'ya uzandı. Çevredeki Rum ahalinin hareketlerindeki taşkınlığı ve şımarıklığı gören Manisa halkı savunma önlemleri almak istemişse de mutasarrıf Hüsnü Bey bunları önlemiştir.¹¹ Manisa, 29 Mayıs 1919'da Yunan işgali altına girdi. Manisa'nın tesliminde Yunanlıların buraya gönderdiği gazeteci Misiliyadis oldukça önemli bir rol oynadı.¹² Manisa çevresindeki köy ve kasabalar da işgal edildi.

Yunan işgali çok geçmeden Aydın'a uzanmakta gecikmedi. Büyük Menderes vadisinin işgaline Venizelos çok önem veriyordu. 300.000 Yunanlı göçmeni buraya yerleştirmeyi düşünüyordu.¹³ Yunanlılar, işgalin belirli bir bölgeyle sınırlı kalmamasını, ekonomik ve ticari önemi olmayan bir işgalin herhangi bir değeri olamayacağını savunuyorlardı.¹⁴ İşgalin felakete yol açmaması için mutasarrıf direniş yapılmamasını istedi. Tümen komutanı 23 Mayıs'ta çekilme kararı aldı.

Mustafa Kemal Paşa'nın 29 Mayıs 1919'da Kolordu komutanlarına Havza'dan çektiği telgrafta ulusça elele vererek istilacı düşmana karşı silahla karşı konulmasını emrediyordu. Mustafa Kemal'in bu emrinde "*Gerilla tarzında savunma*" yapılmasını emretmesi çok ilginçtir.¹⁵ Aydın 27 Mayıs 1919'da işgal edildi. Yurtsever birçok kimse Çine'ye çekilerek direniş hazırlıklarına başladılar. Ödemiş'te silahlı direnişe karar verilmişti. Depolardaki silahlar dağıtıldı ve Ödemiş Kuva-yı Milliyesi kuruldu. Bu arada Yunan kuvvetleri Tire'yi işgal ettiler. Küçük ve Büyük Menderes havzalarında yerli halka karşı geniş bir katliam hareketi başladı. Munis Armağan'ın büyük bir çaba ve emekle derlediği sözlü veriler bu katliamın boyutlarını gözler önüne sermektedir.¹⁶ Aynı zamanda bu çalışma Kuva-yı Milliye ruhunun nasıl doğduğuna da büyük bir ışık tutmaktadır.

Yunan ordusu oldukça güçlüydü. Ödemiş'i ele geçirdi. 4 Haziran'da Nazilli de işgal edildi. Söke'den gelen ve Denizli Heyeti milliyesinin oluşturduğu kuvvetler karşısında Yunanlılar gerilemek zorunda kaldı.¹⁷ Aydın kurtarıldı; fakat, tekrar Yunanlılar tarafından geri alındı. Yunanlılar, Batı Anadolu'da, Ege Bölgesi'ndeki işgali sürekli olarak genişletiyor; fakat, bu cephede Kuva-yı Milliye hareketi de gittikçe kök salıyordu.¹⁸

İşgalin geçici olmadığı çok geçmeden anlaşıldı. Yunanistan İzmir ve çevresinde askeri ve idari yönden örgütlenme yoluna gitti. Daha 1919 Şubatında İzmir'de görev alacak Yunan Yüksek Komiserinin adı belli olmuştu. Bu Epir Valisi Aristidis Stergiadis'ti.¹⁹ Stergiadis 20 – 21 Mayıs 1919 tarihinde İzmir'e geldi ve 22 Mayıs'ta göreve başladı. Çevresinde güvendiği kişilerden seçtiği bir kadro oluşturdu. Stergiadis daha çok valilik yaptığı Epir'den getirmiş olduğu genç yöneticilerden oluşma bir "çocuk bahçesi"nin yardımıyla "tehdit ederek zorbalığa başvurarak" görevini yapmaya çalıştı.²⁰

Yunan olağanüstü komiseri daha İzmir’de görev başlar başlamaz Osmanlı hukuku ile ilgili uygulamaları engellemekle işe koyuldu. Savaştan önce kapitülasyonlardan yararlanan devletlerin aleyhine Osmanlı mahkemelerinden çıkan ilamların yerine getirilmemesini ve getirildiği takdirde görevlilerin suçlu sayılacağını ilan etti. Nitekim Yunan uyruklu biri aleyhine çıkan kararın yerine getirilmekte olduğunu duyunca icra dairesine bir Yunan polisiyle birkaç jandarma göndererek bu işlemi engelledi, icra memuru da tutuklandı.²¹

İşgal Türk kamuoyunda geniş bir tepki doğurmakla birlikte hükümet çevrelerinde pek sarsıntı yaratmadı. Nitekim İzmir valisine gönderilen bir emirde: “*Kemal-i sükûnla davranılıp hiçbir müdafaa ve kargaşaya meydan verilmemesi ve herkesin işi ve gücünde bulunması*” isteniyordu.²² Sorunun yalnızca “*Mütareke hükümlerince*” yürütülmüş bir “*cihet-i tatbik*” olmaktan fazla bir anlam taşımadığına halkı inandırmak için bütün “*resmi ağızlar*” bir “*belagat tezgâhı*” halinde çalışmıştı.²³

Aydın Valisi İzzet Bey ise bu vadide daha ileri gidiyor, gaflet ve dalaletini ihanet derecesine vardırıyor ve İzmir’de yayımlanan Ahenk Gazetesine, işgalin haftasında şu demeci veriyordu: ²⁴

“Evet, Mösyo İstriadis ile görüştüm. Muktedir bir zattır, daha doğrusu ince bir diplomattır. Mülakatımız pek samimi cereyan etti: Müşarünileyh Yunan işgalinin sırf bir mahiyet-i askeriye haiz olduğunu ve mülki hükümetin eskiden olduğu gibi devamı lazım geldiğini beyan ve bu yolda bana her türlü yardım ve kolaylığın ifasına hazır olduğunu dermeyer eyledi. Kendisine bazı mühim şeyler söyledim ve bazı şikâyetlerde bulundum. Derhal not alarak icabını yapacağını vadetmek suretiyle ilk anlaşma eserini gösterdi. Kendisi ile her şeyi devletimin hükümrânlık haklarına ve İslam ahâlisinin menfaatlerine uygun bir şekilde halledebileceğimi ve bu sayede memlekette inşallah hiçbir fenalığa meydan bırakmayacağımı ümit ederim”.²⁵

Bunca kanlı olaylardan sonra bu sözler bir Osmanlı valisinin Yunan olağanüstü komiserinin işgal edici sözlerine nasıl inandığını gösteriyor, bu durum Türklerin vicdanında onulmaz yaralar açıyordu. Arşiv belgeleri, Stergiadis’in Osmanlı valisine güvence verdiği gibi işgalin “sırf bir mahiyet-i askeriye haiz” olmadığını ortaya koymaktadır. İşgalci güçlerin zulüm baskı ve gasp olayları devam etmektedir. Osmanlı güvenlik güçlerinin yetkileri olabildiğince kısıtlanmakta, suçlular korunmakta, mahkemeler iş yapamaz bir konuma getirilmektedir.

Aydın valiliğinin suretini İstanbul’a iletmişti, Yunan Olağanüstü Komiserliğinin Manisa’da 13. Fırkaya gönderdiği bir yazı, Osmanlı jandarmasının yetkilerini oldukça sınırlandırıyordu. Buna göre :²⁶

Osmanlı jandarması Osmanlı hukuk mahkemelerinin ilamlarının uygulanmasına, buralardan çıkacak evrakın tebliğine ve vergilerin tahsiline yardım edecektir. Suçluların

izlenmesine, failerin yakalanmasına karışmayacaktır; ancak, Yunan askeri birliklerinin ve jandarmasının bulunmadığı köylerde, Osmanlı jandarması varsa, suçüstü hallerde işe karışabilecektir. Tutukluları derhal en yakın Yunan asker ve jandarma karakollarına teslim edecektir.

Bu durum “Hakimiyet-i Osmaniye’yi iptal ve ıskata sarf-ı gayret eylemektedir”. Belgeyi bu doğrultuda İstanbul’da değerlendirenler, bunun ne anlama geldiğinin farkında idiler. “İzmir’in Yunanlılar tarafından işgali ancak bir mahiyet-i askeriye’yi haiz olup hakimiyet-i Osmaniye’ye tecavüz edilmesine ve Mehakim-i Osmaniye’ye ait umur ve müdahale olunmasına hiçbir vechile cevaz verilmeyeceği”ni dile getiriyorlardı. Bu bir aldatmaca idi. Kaldı ki Türk makamları “saltanat-ı seniyyenin muhafazası emrinde” hiçbir şey yapamıyorlardı.²⁷ Türk makamları ile işgal kuvvetleri arasında yetki kargaşası devam ediyor ve çözülmesi güç sorunlar yaşanıyordu.

Manisa’da Marya Kaçar ve Antasya Apostol adlı iki kadın icar borcundan ötürü, mahkeme kararıyla tutuklanır. Bunun üzerine, İzmir’deki Yunan makamları daha önceki yetki belgesine gönderme yaparak bu kadınların hemen serbest bırakılmasını ve kendilerine gönderilmesini isterler.²⁸ Kadınların borçlarını ödeyemeyecek durumda oldukları gerekçesiyle serbest bırakılır; ancak, bu gibi olayların yinelenmesi halinde ne yapılacağı, ne yolda hareket edileceği merkeze sorulmaktadır. Nitekim Vali İzzet, benzeri bir olayı da aktarmaktadır. Foça kazasında İstanbullu Dimitri oğlu Kosti adında biri, Fırıncı Mustafa’ya, bu gece (14 Ekim) Foça’ya Yunan askerinin geleceğini ve İslamların kesileceğini söyler. Bu dedikodunun Müslümanlar arasında büyük heyecan yaratması üzerine Kosti nezarete alınır; fakat, Yunan jandarmaları nezarete alınmış olan bu adamı zorla alarak İzmir Divan-ı Harbine teslim ederler.²⁹

Yapılan soygunlar ve zulümler karşısında hiçbir şey yapılamıyor, durum İstanbul’a iletilmekle yetiniliyordu. Sözgelimi 21 Eylül 1919 günü, Yunan askeri üniformasını, resmi silah taşıyan çavuş rütbesinde Türkçe konuşan Dimitri’nin komutasında Torbalı’nın Ahmetli köyüne giderler. Dimitri hükümet adına bazı tebligatta bulunacağını söyleyerek bütün köy halkını camiye toplar. Herkesin evlerindeki paralarının teslimini aksi takdirde herkesin katledileceğini söyler ve halkı silahla tehdit eder. Herkes para ve altınlarını teslim etmek zorunda kalır. Çete, halktan bir erkekle karısını bıçaklayarak uzaklaştır.³⁰ Bu çete üyelerinin, bu haydutların Buca, Kokluca, Seydiköy ve çevresi halkından oldukları tahmin edilmiş ve durum vilayete ve İzmir’deki İtilaf devletleri temsilcilerine iletilmiştir. Bu şikâyetlerden hiçbir sonuç alınamadığı anlaşıyor.

İşin daha da kötüsü jandarmaların silahları ellerinden alınmış ve güvenlik güçleri görevlerini yapamaz duruma getirilmiştir. Tire Savcı Vekili Mehmet Şerif’in vilayete gönderdiği yazı, bu açıdan dikkate değer bir belgedir.³¹ Bundan anlaşıldığına göre Tire jandarma mevcudunun silahları ellerinden alınmış ve adli işlemler durma nok-

tasına gelmiş, özellikle “mevkuflu” maddeler sürüncemede kalmıştır. Durum, vilayet makamına bildirilmiş fakat hiçbir olumlu sonuç alınamamıştır. Bu durumun devamı elbette “menafi-i adliye-i vataniyeye muvafık olamayacağı ve hukuk-ı umumiye ve şahsiyenin haleldar bulunacağı” açıktır. Ancak öte yandan da Yunan işgal kuvvetlerinin, Osmanlı jandarmasının elini kolunu bağlayan kısıtlaması ayakta durmaktadır. Tire Bidayet Mahkemesi Sorgu Yargıcı (müstantik) Ahmet Hamdi de benzer şikayette bulunmaktadır. Nitekim 26 Eylül akşamı kaza merkezine beş saat uzakta bulunan Yeni Çiftlik köyünden Arap Mehmet’in eşi Ayşe’nin katledildiği haberi alınmış, fakat olay yerine jandarma gönderilememiştir. Her türlü tehlike göz önüne alınarak merkez karakol komutanı silahsız olduğu halde sorgu yargıcı Ahmet Hamdi ile birlikte olay yerinde gerekli incelemeyi yapabildi, ancak bu son derece tehlikeli bir durumdu. Bundan sonra jandarmanın silahsız olarak herhangi bir olay yerine gidemeyeceği de kesinlik kazanmıştı.³²

Gediz Nehri kenarında Ayşe ve Emine adlarında iki kadının cesetlerinin bulunması üzerine, Osmanlı jandarmaları olay yerine gitmiş, bu durum işgal kuvvetleri komutanlığının vilayeti sert bir biçimde yeniden uyarmasına neden olmuştu. Bu tezkere, Osmanlı jandarmasının yetkisizliğini bir kez daha hatırlatıyor ve gözdağı veriliyordu.³³

Manisa Yunan Kuva-yı İşgaliye Kumandanlığından alınan tezkere suretidir.

5 Teşrinievvel 335 tarihinde gönderilen tezkereye cevap:

Gediz Nehri kenarında cenazeleri bulunmuş olan Ayşe ve Emine’nin meselesine müddeiumumi ile Osmanlı jandarmalarının müdahale etmeye hak ve salahiyetleri yok idi. Bu gibi vukuat hakkında takibat icrası Yunan ceza mahkemelerine ait olup bunlara Osmanlı müddeiumumi ve jandarmasının müdahale etmemesi hususunu evvelce 1159 numrolu tezkere ile mahrem olarak zat-ıâlinize yazmış idim. Rica ederim. Bu dairelerin bize ait olan bu gibi işlere müdahale etmemesi için evamir-i lazime ita ediniz. Aksi takdirde müdahale edecek olurlarsa İzmir fevkalade komiserliğinin emrine muhalefeti dolayısıyla bunlar aleyhinde takibat-ı kanuniye yapacağız.

Bu telaş ve gözdağı nedensiz değildi, çünkü Gediz Nehri kıyısında cesetleri bulunan iki kadının ismet ve namuslarına tecavüz edildikten sonra birinin boğularak diğerinin de kurşunlanarak öldürüldüğü yapılan muayene sonunda anlaşılmıştı. Manisa mutasarrıflığından³⁴ gelen tezkerede ise: “Bu gibi vukuat hakkında tahkikat icrasının Yunan ceza mahkemelerine ait olduğu” bildiriliyor, Osmanlı savcılığı ve jandarmalarının suç (?) işledikleri yineleniyordu; ancak, “memurin-i Osmaniye’nin **kavanin-i** mevcude ahkâmını tatbik ile mükellef ve hakimiyet-i Osmaniye’nin mer’i bulunduğu bir sırada mehakim-i Osmaniye bu veçhile tecavüz bittabi caiz olamayacağı” üze-rinde duruyor ve İstanbul’daki mümessiller katında gerekli girişimlerde bulunulması “arz” ediliyordu.³⁵ Bu belgenin altındaki imza da Aydın Valisi İzzet’indi.

Yunan jandarmalarının yetkileri hakkında herhangi bir bildirimde bulunulmuyor. Osmanlı jandarmalarının da görevleri belirsizliğini koruyordu. Böylece “Osmanlı jandarmalarının mütereddit bir vaziyette kaldıkları ve her mevkiin işgal kumandanlığınca hiç yoktan birer bahane icat edilerek Osmanlı jandarma zabitan ve efradının birer ikişer taht-ı tevkife alınmakta olduğu ve cür’etlerin şu son günlerde daha ziyade arttığı” görülmektedir. Vali İzzet’in bildirdiğine göre “Yunan fevkalade komiserliği ile işgal kumandanlığı nezdindeki teşebbüsattan müspet bir netice istihsalı mümkün olamamaktadır.”³⁶

Hükümet merkezinin ne yolda işlem yapacağı da belirsizliğini korumaktadır. Elbette hiçbir şey yapılamıyordu.

Aydın Vilayeti Jandarma Alay Komutanı Kaymakam Hacı Hüsnü’nün 3 Kasım 1919 tarihli raporu,³⁷ bölgede Osmanlı egemenliğinin ne kadar zedelendiğini ne kadar yara aldığını açıkça ortaya koymaktadır. Özetle:

1. Ödemiş Jandarma Bölük Komutanı Yunan hükümeti tarafından tutuklanan mülazımievvel İhsan Efendi yargılanmak üzere Bayındır’a götürülürken koluna kelepçe takılmıştır.
2. Ödemiş ile Hacı İlyas İstasyonu arasındaki köprünün tahribinden sorumlu tutulan Bayındır takımı komutanı Mülazım Kemal Efendi dahi tutuklanmıştır.
3. Ödemiş Tabur Komutanı Yüzbaşı **Adem** Efendi bir ameliyat sonucu Gureba hastanesine yatırılmış, tabur subaylarının tamamı tutuklanmış ve jandarmaların dahi silahları alınmıştır. Bundan ötürü Ödemiş taburu çökmüş, hükümetin nüfuzu tamamen ortadan kalkmıştır.
4. Manisa Jandarma taburundaki jandarmaların silahlarının teslimi istenmiş, ancak silahlar senet karşılığında teslim edilmiştir. Burada da hükümetin nüfuzu tamamen çöküntüye uğramıştır.
5. Nif Jandarma Komutanlığından alınan bir yazıdan anlaşıldığına göre Duyun-ı Umumiye memurlarından Mehmet Efendi’nin evinde konuk olarak bulunan Eytam Müdürü Mehmet, Tapu Memuru Osman, Duyunuumumiye Memuru Hüsnü, Mehmet ve Mustafa Efendi ile Parsa Tahsildarı Kâzım ve Ören köyü eşrafından yetmiş yaşında Hacı Mehmet Ağa yerel işgal komutanlığı tarafından ev basılarak hepsi tutuklanmıştır. Kaza Kaymakamı görevli olarak Parsa’da bulunduğundan vekili de bulunmadığından gerekli girişimleri yapacak kimse yoktur. Bu durumda ne yapılacağı vilayete sorulmaktadır.³⁸

Öte yandan vilayette kaçakçılık olayları günden güne artmakta bu da büyük zararlara yol açmaktadır. Duyunuumumiye memurlarına, görevlerini kolayca yapabilmeleri için üzerlerinde fotoğraf bulunan kimlik belgesi verilmiş; ancak, bundan da hiçbir sonuç

alınamamıştır, çünkü bunları destekleyecek silahlı bir güç bulunmamaktadır. Vergilerin kolayca toplanmasını sağlamak için otuz dört noktaya 28 jandarma neferi ve altı süvari askeri konulması için işgal kuvvetleri komutanlığına başvurulmuşsa da bundan olumlu bir sonuç alınamamıştır. “... Jandarmalarımızın müsellahan ve serbestçe ifayı vazife etmelerine dahi Yunan işgal kumandanlığınca mûmanaat edilmekte olmasından dolayı ... jandarmalarımızın silahlarının iadesiyle hal-i faaliyete getirilmedikçe rûsumat ve Duyunuumumiye ve emval-i devlete ait tahsilatın temin kabil olamayacağı gibi emniyet-i umumiyenin de muhafazasına imkân bulunmayacağı..” üzerinde duruluyor ve çözüm yine hükümet merkezinden bekleniyordu.³⁹

Güvenlikle ilgili belgelerin özü aşağı yukarı aynıdır. Olaylar ayrıntılı olarak dile getiriliyor, Osmanlı hukukunun ve egemenliğinin yaralandığı, yok edildiği bildiriliyor, ne yapılması gerektiği soruluyordu. İstanbul’un elinden de hiçbir şey gelmediği gele-meyeceği sanki anlaşılmış değildi.

Manisa’nın Siyekli köyündeki bir suçüstü olayını incelemek üzere savcı, yanında doktor ve iki jandarmayla birlikte olay yerine giderken Yunan jandarmalarının saldırısına uğrarlar. Hayvanlarından indirilirler, tehdit edilirler. Bir jandarmanın göğsüne revolver dayayarak tehdit edilir. Rumca küfür ederler sonra savcı ve jandarmaları yakındaki komutanlarının yanına götürür. Daha önce görevlerini yerine getirmek için Yunan fırka komutanlığından aldıkları belgeyi de göstermeleri yetmez. Manisa’ya dönmeleri konusunda tehdit edilirler. Savcının, Yunan mahkemelerinin yetki alanına giren bir konuya el attığı ve cezalandırılması için gerekli önlemlerin alındığı söylenir.⁴⁰

12 Kasım 1919 tarihli, Aydın Valisi İzzet’in imzasını taşıyan ve Dahiliye Nezaretine gönderilen bir yazı, işin hangi boyutlara ulaştığını açıkça göstermektedir.

Buna göre Tire Kazası Jandarma Takım Komutanı Mehmet Emin, Sorgu Yargıcı Ahmet Hamdi ve Fata Nahiyesi Müdürü Hamza, işgal kuvvetleri tarafından tutuklanarak Bayındır kazasındaki Yunan Divanıharbine gönderilir. Ayrıca izinli olarak İzmir’de bulunan Ödemiş Jandarma Bölüğü Komutanı Mülazımievvel İhsan da tutuklanarak resmi giysileriyle aynı yere gönderilir. Ödemiş jandarma taburunu oluşturan kazalardaki jandarma subaylarının hepsi de tutuklanmıştır. Bunun gerekçesini incelemek üzere bir Fransız subayıyla birlikte Saim Efendi Bayındır’a gider. Tutukluların tamamen suçsuz olmakla birlikte, Efe Mehmet’in yanından kaçmış olan bir zencinin tarafsız tanıklığına dayanılarak Mehmet Emin ve Hamza Efendi’lerin idamlarına hükmedilir. İhsan Efendi de iki yıl hapse ve 1000 drahmi para cezasına çarptırılır. Bu yargılamayı asla doğru bulmayan Fransız subayı, gereken girişimlerde bulunacağını söyler.⁴¹

Büyük bir olasılıkla Fransız subayının girişimiyle ve vilayetin de “teşebbüsât-ı mües-siresi üzerine” bu idam kararları ertelenmiş; fakat, yukarıda anılan kişiler serbest bırakılmamışlardır.⁴²

“...Yunan divan-ı harbince idamlarına karar verildiği arz olunan Tire Jandarma Takım Komutanı Mehmet Emin ve Fata Nahiyesi Müdürü Hamza Efendi’lerden ve bir müddetten beri hapisane-i umumide mevkuf tutulmakta olan Salihli Reji müdürü Esbakı Rahmi ve Bergama memurlarından Eşref Hikmet Beylerden ve İzmir – Kasaba Demiryolları memurlarından iki zattan ve birkaç köylüden ibaret olan on üç kişilik bir İslam kafilesinin 4 Kânunisani 1336 tarihinde İzmir’den Pire’ye hareket eden Yunan bandıralı “Anteromyonos?” vapuruyla Yunanistan’a sevk olundukları ve bunlardan üçünün Yunan divan-ı harbince müebbet kürege ve mütebakisinin idama mahkûm bulundukları...” polis müdürlüğünden ifade ediliyordu.⁴³

Unutmamak gerekir ki Yunan Olağanüstü Komiserliği tebligat üzerine tebligat çıkarıyor. “Mehakim-i adliye-i Osmaniye’nin hakk-ı kazasına taalluk eden ceraimin umumen rüyeti salahiyeti Yunan divan-ı harplerine ait olduğunda ısrar ediyor ve “işgal kumandanlıklarınca memuriyet-i adliyenin ifa-yı vazife etmeleri” sürekli olarak engelleniyordu.⁴⁴ Vali İzzet bu bağlamda “Hukuk-ı Osmaniye’imize şu suretle vaki olan tecavüzün bir an evvel men-i esbabının” çarelerini Babıâli’den soruyordu.

İşgalci güçlerin sık sık adliye’ye karışmaları yüzünden İzmir’in içinde ve en en yakın yerlerinde güvenlikten eser kalmamıştı. Sözgelimi hırsızlıktan ötürü aranan ve hakkında yakalama emri çıkarılmış olan polislikten atılmış Halit Efendi, izlenmekte olduğunu anlayınca Yunan jandarma komutanına başvurur. Bunun üzerine Karşıyaka polis merkezinden komiser muavini çağrılır. Yunan jandarma komutanı Halit’e ilişilmemesine, kendilerinin bilgisi olmadıkça hiçbir kişinin yakalanmaması kesin olarak bildirilir.⁴⁵

Öte yandan Urla kazasında Hasan oğlu Mehmet hırsızlıktan aranmaktadır. Arabacı Aziz Mustafa’yı katleden Penayot oğlu İstavro, Bakkal Yorgi oğlu Niko, Dimitrioğlu Apostol ve Atanas Kaçavani gibi sanıkları yakalamak için emir çıkmakla birlikte jandarma ve polislerin silahsızlandırılmasından ötürü bu görev yerine getirilememektedir.⁴⁶ İşlenen cinayetlerin katilleri bulunamamaktadır.

Giritli Nusret ile arkadaşları Hasan ve Yanko, Salihli ve Manisa’dan satın aldıkları yirmi baş hayvanla İzmir’e doğru yola çıkmış; fakat, kendilerinden haber alınamamıştır. Yunan jandarma komutanlığı Tekkeköy yakınında bunların cesetlerini bulur ve yapılan muayenede her üçünün de mavzerle öldürüldükleri anlaşılır. Yunan jandarmanın 27 kişinin ifadesini alır. Bu ifadelerden bir sonuç alınamaz. Katillerin yörük ya da zeybeklerden oldukları düşünülmektedir. Oysa işgal kuvvetleri, yalnız polis ve jandarmanın değil bütün köylülerin de çifte ve tek av tüfeklerine kadar bütün silahlarını toplamıştır. Bu nedenle cinayetin anılan kimseler tarafından işlenmesine olanak yoktur. Bu cinayetin Müslümanlar tarafından işlenmediği, gerçek katillerin ortaya çıkarılması gerektiği konusunda vilayetin yaptığı başvurulardan bir sonuç çıkmadığı açıkça anlaşılmaktadır.⁴⁷

Sonuç

1918 Mondros Mütarekesi'nin ne denli tehlikeli hükümler içerdiği çok geçmeden anlaşıldı. Bu nedenle mütarekenin başlangıçta yarattığı olumlu hava bir süre sonra yerini umutsuzluğa, karamsarlığa bıraktı. Mütarekenin mürekkebi kurumadan başlayan işgaller için nerelere varacağını gösteriyordu. Bu gelişmeler karşısında çeşitli bölgelerin aydınları bulundukları yerlerin tarihsel haklarını kanıtlamak, bunu dünyaya duyurmak için örgütlenme yoluna gittiler. "Müdafaa-i Hukuk" bu derneklerin ortak paydasıydı.⁴⁸ Muhtıralar hazırlanıyor, istatistikler düzenleniyor, çeşitli yayınlar yapılıyor; fakat, bu dernekler birbirinden kopuk çalışıyor, her bölge kendisini kurtarmak yoluna düşmüş bulunuyordu. İtilaf Devletler'ine verilen muhtıralarla sorunun çözüleceği sanılıyordu. Silahlı bir direniş henüz hiç kimsenin usundan geçmiyordu. İzmir Türk Ocağı'nda yapılan bir toplantıda Mustafa Necati'nin silahlı bir direnişten (mukavemet-i müsellaha) söz etmesi herkesi ürkütmüştü.⁴⁹ Oysa aynı günlerde Yunan Kızılhaçı "ılaç" adı altında İzmir'e kasalar dolusu silah sokuyordu. Bu biliniyor, fakat kimse işin üstüne gitmek istemiyordu.

15 Mayıs 1919'da Yunanlıların İzmir'i işgal etmesi ve bu işgalin kısa sürede bütün Ege bölgesini kapsayacak biçimde genişlemesi tehlikenin boyutlarını göstermeye yetiyordu. İşgal; öldürme, yaralama, çalma, ırz ve namusa tasallut, korkutma, sindirme... Osmanlı yönetimini ortadan kaldırma, etkisiz hale getirme gibi eylemlerle sürüp gidiyordu. İşgal karşısında İstanbul'un sessizliği Kuva-yı Milliye'nin doğuşuna ortam hazırladı. Kuva-yı Milliye bir "nefs-i müdafaa" dan kaynaklanıyordu. Dayandığı güç bu idi. Ordu dağılmıştı. Bundan ötürü Milli Mücadelenin ilk aşamasında Kuva-yı Milliye öne çıktı. Sabahattin Selek'in belirttiği gibi,⁵⁰ Kuva-yı Milliye sayılamayacak kadar yarar sağladı. Bu söz, Prof. Turan'ın belirttiği gibi "Savaşan bütün güçleri ve kesimleri" içermektedir.⁵¹

Yunan ordusunun İzmir'e sözde mütarekenin 7. maddesine uygun olarak çıkmasına Paris'te karar verilmişti; fakat, bu kararı alanlar da aslında kaygılıydı. Yarbay Ian Smith⁵² "Yunan işgali vukubulduğu takdirde Türklerin ayaklanacakları" yorumunu yapıyordu. Yarbay ve onun gibi düşünenlerin haklılığı çok geçmeden anlaşıldı.

Yunanistan, işgali sürekli genişletirken Batı Anadolu'yu Rumlaştırmak ve bölgeyi Yunanistan'la bütünleştirmek siyasetini güdüyordu. Bunun için de her yola başvuru yapıyordu. Vilayet merkezindeki örgütlenme bunu gösteriyordu. Her türlü toplantı yasaklanıyor, 1919 seçimleri de engelleniyor; İzmir'e İstanbul ve Ankara gazeteleri sokulmuyordu. Dahası Yunanistan, işgal altına aldığı bölgelerde kendi hukukunu uyguluyor, Osmanlı egemenliğini ve yönetimini felce uğratiyordu. Burada derlediğimiz arşiv belgeleri bunu açıkça ortaya koymaktadır. Bütün Türk jandarma ve polislerinin

silahıtan soyutlanmalarının anlamı ne idi? İşgalin geçici olduğunu, sözde yalnızca askeri bir nitelik taşıdığını kim iddia edebilirdi. Bu durumda tek bir çözüm yolu kalıyordu: Silahlı direniş. Bu direniş Kuva-yı Milliye ile özdeşti ve bu da uluslaşma sürecine giden yolu açıyordu.

NOTLAR:

¹ G. Jaeschke, “İngiliz Belgelerinin Işığında Yunanlıların İzmir Çıkartması”, Belleten, 128 (1968), 567 – 576.

² Jaeschke, “İngiliz Belgelerinin...” göst. yer., 569.

³ Zeynel Kozanoğlu, Anıt Adam, İzmir Gazeteciler Cemiyeti yayını.

⁴ Haydar Rüştü Öktem’in Mütareke ve İşgal Anıları (Haz. Z. Arkan), TTK, Ankara, 1991.

⁵ 15 Mayıs’ta yaşananlar, bu kararın ne kadar tehlikeli olduğunu yeterince kanıtlamıştır. Bk. Nurdoğan Taçalan, Ege’de Kurtuluş Savaşı Başlarken, Bilgi, Ankara, 2007.

⁶ Rodas, Hasan Tahsin’in cesedinin saat kulesinin altında bulunduğunu yazıyor ki bu sağlam bir gözleme dayanmaktadır.

⁷ Engin Berber, Sancılı Yıllar İzmir 1918 -1922, Mütareke ve Yunan İşgali Döneminde İzmir Sancağı, Ayraç, Ankara, 1992, 191 – 193.

⁸ Cengiz Orhonlu, “Yunan İşgalinin Meydana getirdiği göç ve Yunanlıların yaptıkları “Tehcir”in sonuçları hakkında bazı düşünceler”, Belleten, 148 (1973).

⁹ Berber, Sancılı Yıllar, 230 – 247.

¹⁰ Yunan Kuvve-i İşgalîyesi ve yerli Rum Ahali Tarafından İka Edilen Ceraim Cınayatım Tahkik Edilebilen Bazı Aksamlı, İstanbul, 1335; Yunan Fecayıine Mütəallık Aydın Vilayetinın Beynelmîlel Tahkik Heyetine verilmeğe üzere Topladığı Vesaik-ı Resmîyeye Mûstenid Hulasa, İstanbul, 1335; On Dördüncü Kolordu Kumandanlığının 19.8.35 tarihli Tezkeresine Merbuten Vürud Eden Yunan Fecayıine Mütəallık Liste, İstanbul, 1335.

¹¹ Gokbilgin, Milli Mücadele, I, 122.

¹² Mihail Rodas’ın Anıları, Anadolu, 21 Nisan 1341, 3552.

¹³ Ergün Aybars, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi, Ankara, 1985, 242.

¹⁴ Gokbilgin, Milli Mücadele, I, 126.

¹⁵ Aybars, Türkiye Cumhuriyeti, 243.

¹⁶ A. Munis Armağan, Bozenderes’ten Bozdağlar’a Kuva-yı Milliye, Bilkar Bilge Karınca Matbaacılık, 2005.

¹⁷ Aybars, Türkiye Cumhuriyeti, 244.

¹⁸ İlhan Tekeli – Selim İlkin, Ege’deki Sivil Direniş’ten Kurtuluş Savaşı’na geçerken Uşak Heyet-i Merkeziyesi ve İbrahim (Tahtakılıç) ???, TTK, Ankara, 1989.

¹⁹ Berber, Sancılı Yıllar, 267.

²⁰ Michael Llewellyn Smith, Anadolu Üzerindeki Göz (çev. Halim İnal), Hürriyet, 1978, 104 – 105.

²¹ Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), EUM. AYŞ, 41/16, Teşrinisani 1335 \ 1919. Bilindiği gibi Kapitülasyonlar, savaştan önce 8 Eylül 1914 tarihinde irade-i seniyye ile kaldırıldı. Fakat mütarekede yeniden yürürlüğe kondu. Bu konuda bk. Mehmet Emin Elmacı İttihat – Terakki ve Kapitülasyonlar, Homer kitabevi, İstanbul, 2005.

²² Ziya Somar, “İşgale Doğru İzmir’de Kültür”, Edebiyat Dostları, 1 (1987), 12 – 14.

²³ Somar, “İşgale Doğru”, göst. yer.

²⁴ Tayyip Gokbilgin, Milli Mücadele Başlarken, T. İş Bankası yay., Ankara, 1959, I, 91.

²⁵ Giles Milton bir süre önce dilimize çevrilip basılan eserinde Stergiadis'in İzmir'deki çeşitli unsurlar arasında tam bir denge kurdugunu, uyum sagladığını ve hatta Türkleri destekler bir tutum izledığını yazar. Bk. Giles Milton, Kayıp Cennet Smyrna 1922 Hoşgörü Kentinin Yıkılışı (çev. Esra Aktuglu), Şenocak, İzmir, 2009, 109 – 119. Bu doğru değildir. Stergiadis'in amacı Ege bölgesini sözün tam anlamıyla Rumlaştırmak idi. Yunanistan'dan, Ege adalarından getirilen Rum göçmenleri İzmir ve çevresine yerleştiriyordu. İşgalden 1921 ocağına kadar İzmir bölgesine 126.000 Yunan göçmeni getirilip yerleştirilmişti (Bilal N. Şimşir, İngiliz Belgeleri ile Sakarya'dan İzmir'e "1921 – 1922", Bilgi, Ankara, 1989, 13). Stergiadis'in Türklere karşı tutumu sahte idi. Sık sık "Türk öyle bir hayvandır ki muttasıl incitirsek ayaklanır. Halbuki onu tehlikesiz bir hale sokmak için morfin vermelidir" diyordu (Mihail Rodas'ın Anıları", Anadolu, 19 Nisan 1341, 3250).

²⁶ Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), EUM AYŞ, 41 \ 16.

²⁷ BOA EUM. AYŞ. 41\16.

²⁸ BOA. Aynı dosya, 27 Eylül 1919.

²⁹ BOA, aynı dosya, 25 Kasım 1919; Krş, 47826\1283.

³⁰ BOA, aynı dosya, 23 Eylül 1919.

³¹ BOA, aynı dosya, 6 Teşrinievvel 1335.

³² BOA, aynı dosya, 2 Teşrinievvel 1335; 26 Teşrinievvel 1335 \ 1919.

³³ BOA, aynı dosya, 5 Teşrinievvel 1335.

³⁴ Bu sırada Manisa'da görev yapan mutasarrıfın işbirlikçi Hüsnü [yadis] olduğu unutulmamalıdır.

³⁵ BOA, aynı dosya, 8 Teşrinievvel 1335 \ 1919.

³⁶ BOA, aynı dosya, 4 Teşrinisani 1919.

³⁷ BOA, aynı dosya, 3 Teşrinisani 1335.

³⁸ BOA, aynı dosya, 3 Teşrinisani 1335.

³⁹ BOA, aynı dosya, 2 Teşrinisani 1335 \ 1919.

⁴⁰ BOA, aynı dosya, 26 Teşrinievvel 1335 \ 1919.

⁴¹ BOA, aynı dosya, 12 Teşrinisani 1335 \ 1919.

⁴² BOA, aynı dosya, 23 Teşrinisani 1335 \ 1919.

⁴³ BOA, aynı dosya, 8 Kânunisani 336 \ 1920. Vali İzzet'in ölümü üzerine valiliğe vekalet eden Mektupçu Ali Rıza'nın bu konuda Stergiadis ile görüştüğü, bunların salıverilmeleri ve İzmir'e getirilecekleri yolunda güvence verildiği anlaşıyor. Fakat olağanüstü komiserin sözlerine "izhar-ı emniyet ve itimat olunamadığı" anlaşılmıştır. İzmir hapishanesinde yer kalmamıştı. O yüzden mahkumlar, Yunanistan'ın Nafili kasabası yakınındaki plamiryon hastanesine gönderiliyordu (BOA, aynı dosya, 10 Şubat 1920).

⁴⁴ BOA, aynı dosya, 18 Teşrinisani 1335 \ 1919.

⁴⁵ BOA, aynı dosya, 3 Kanunuevvel 1335 \ 1919.

⁴⁶ BOA, aynı dosya, 3 Kanunuevvel 1335 \ 1919; 15 Kanunuevvel 1335; 23 Mart 1336; 8 Mayıs 1336 / 1920.

⁴⁷ BOA, aynı dosya, 8 Nisan 1336 \ 1920; 8 Mayıs 1336 \ 1920; 23 Mayıs 1336 \ 1920.

⁴⁸ Şerafettin Turan, Türk Devrim Tarihi 1. İmparatorlugun Çöküşünden Ulusal Direnişi, Bilgi, Ankara, 1991, tür. yer.

⁴⁹ Haydar Rüştü Öktem, Mütareke ve İşgal Anıları (Haz. Zeki Arıkan), TTK, Ankara, 1991, 63.

⁵⁰ Sabahattin Selek, Anadolu İhtilali, Cem yay., İstanbul, 1976, 120 – 131.

⁵¹ Turan, age, 2. kitap, 1998, 144 – 145.

⁵² G. Jaeschke, Kurtuluş Savaşı ile ilgili İngiliz Belgeleri (çev. Cemal Köprülü), TTK, Ankara, 1986, 65.

“Miralay Süleyman Fethi” Oturumu**Yrd. Doç. Dr. Hasan MERT¹****İzmir’in Karagünü: 15 Mayıs 1919**

Özet: İzmir, tarih boyunca birçok kavim ve medeniyete ev sahipliği yapmış bir şehirdir. Sahip olduğu doğal zenginlikler ve bulunduğu mevki dolayısıyla zaman zaman istilalara da uğramış bu dönemlerde yıkımlarla da karşılaşmıştır. Neticede 1081 yılında Çaka Bey’le başlayan İzmir’deki Türk hâkimiyeti, XX. yüzyıla kadar küçük fasılalar dışında şehrin hayatında önemli bir istikrar sağlamıştır; ancak, bu barış ortamı I. Dünya Savaşı’nın sonunda İtilaf Devletleri’nin Anadolu’yu işgal planlarıyla bozulmuş, özellikle Yunanistan’ın İzmir ve çevresini işgalleri Türk halkına tam bir kâbus yaşatmıştır. 15 Mayıs 1919 tarihi de bu işgal süresinde adeta bir dönüm noktası olmuş, Yunan askerlerinin yerli Rumlarla işbirliği sonucu giriştikleri katliamlar Türk milletinin benliğine kazınmıştır. O gün yaşananlar belki de Milli Mücadele’nin de ateşleyicisi olmuş ve Yunan ordusunun İzmir’de yaptıklarını gören Batı Anadolu halkı Kuva-yı Milliye’yi destekleyerek direnişin temellerini atmıştır. Tebliğimizde 15 Mayıs 1919 günü yaşananlar Türk askerî makamlarının tanıklığıyla, yazdıkları raporlar ve yazışmalar ışığında anlatılmaya çalışılacaktır. Böylece İzmir’in yakın tarihinin en “karanlık günü” olarak kazınan bu saldırı ve soykırım girişimi bizzat muhataplarının gözünden “aydınlatılmış” olacaktır.

Anahtar Kelimeler: *İzmir, Milli Mücadele, İşgal*

İzmir tarihin en eski dönemlerinden beri insanlar tarafından yerleşim yeri olarak seçilmiştir. Son araştırmalara göre M.Ö. 6000’lere kadar giden bu süreç dâhilinde birçok kavim İzmir’in sağladığı imkânlardan yararlanmak için bu şehri elde tutmaya çalışmıştır. Türklerden önce Helenler, Lidyalılar, Persler, Galatlar, Romalılar ve onların devamı sayılabilecek Bizanslılar bu toprakların ilk akla gelen misafirleri olarak bilinmektedir. Türklerin İzmir’deki tarihine bakılacak olursa neredeyse bin yıllık bir mazi göze çarpar. 1081’de Çaka Bey’in İzmir’i ilk fethinden sonra 1317’de Aydınoğlu Mehmet ve Umur Beyler bu hâkimiyeti pekiştirmiş 1402’deki Timur’un “Gâvur İzmir”i² alışıyla Türk dönemi kesintisiz olarak XX. yüzyıla kadar gelmişti; ancak, XX. asır Osmanlı Devleti için felaketlerle başlamıştı. 1911’deki Trablusgarp yenilgisini 1912-1913’te Balkan felaketi takip etti. 1914’te başlayan I. Dünya Savaşı ise Osmanlı topraklarının paylaşımı üzerinde Batılı Devletler’e bekledikleri fırsatları sunmuştu. Nitekim bu dönemde İzmir’e ilk taarruzda Çanakkale Savaşı’ndan az önce 1915’te İtilaf Devletleri donanmasına mensup birkaç geminin körfezin girişindeki Yenikale istihkâmlarını bombalamasıyla vuku bulmuştu.³ Gerçi bu saldırı bir sonuç vermediyse de 1915 tarihli Londra ve 1917 Nisanındaki Saint Jean de Mauirene anlaşmalarıyla İzmir ve Batı Anadolu’nun kaderi çizilmiş gibiydi. Bu anlaşmaların hükümlerine göre İtalya, savaşa girmesinin karşılığı olarak Akdeniz kıyılarının yanı sıra İzmir ve Batı Anadolu’yu da elde edecekti.

İzmir’de gözü olan sadece İtalya değildi elbette, Adalar Denizi’nin karşı kıyısında bulunan ve kurulduğu tarihten bu yana sürekli Türk toprakları aleyhine genişleyen Yunanistan, Megali İdea⁴ düşüncesini gerçekleştirmenin bir fırsatını yakaladığına inanıyordu. İzmir’i elde etmek için iki gerekçe sunuyordu Venizelos; kendi istatistiklerine göre Yunanlı saydığı Rum nüfus bu bölgede sayıca Müslümanlardan fazlaydı⁵ ve İngilizler İtalyanların yerine Yunanistan’ı tercih etmeliydi.

Nitekim 30 Ekim 1918’de imzalanan Mondros ateşkesi istilacılara beklenen fırsatı sunmuş aralarında üç Yunan gemisinin de bulunduğu bir İtilaf donanması Ocak 1919’da körfezdeki yerini almıştı. Bu sırada İzmir’de görevli bulunan Vali Rahmi Bey ve 17. Kolordu Komutanı Nurettin Paşa’nın bir işgal hareketine mukavemet edebilme ihtimalleri karşısında İstanbul hükümetinin gafleti sonucu yerlerini Vali İzzet ve Nadir Paşa’ya bırakmıştı. Buna ilave olarak “Kızılhaç Görevlisi” kılığında İzmir ve çevresine çıkarılan Yunanlı ve yerli Rum çetecileri saldırılar düzenlemeye başlayarak işgal için gerekli ortamı hazırlamaya başlamışlardı.

Bu gelişmelerin kendileri için kötü bir sonla noktalanacağını anlayan İzmir’in Türk halkı kendi arasında teşekküller oluşturarak yaklaşan işgale karşı tepki göstermeye başlamışsa da 14 Mayıs günü İngiliz Amirali Calthorpe’un notası ertesi gün yaşanacakların kesin habercisi olarak İzmir’i yönetenlerin eline ulaşmıştı.⁶

Nitekim 15 Mayıs, İzmir’in Yunanlılar tarafından işgalinde yaşananlar dolayısıyla şehrin tarihe kara bir gün olarak geçmiştir. Süleyman Nazif’in Hadisat Gazetesinde İstanbul’un işgaline bir tepki ve direnişe çağrı olarak yazdığı makalenin başlığıydı “Kara Gün”.⁷ Oysa İzmir’de yaşananlarla karşılaştırıldığında İstanbul işgalinin de ötesinde felaketleri anlattığından belki de İzmir’in “kapkara günü” demek daha doğru olurdu.

15 Mayıs 1919’da İzmir’de yaşananları anlatan gerek hatıra türünde gerekse bilimsel araştırma şeklinde birçok eserden söz edilebilir⁸; ancak, kuşkusuz bunların en dikkate değer olanlarından diğer bir grubu da gerçekleri bütün çıplaklığıyla gözler önüne seren resmi belgeler oluşurur.⁹

Bu itibarla bildirimize kaynaklık eden üç risaleyi de bu belgeler grubunda değerlendirmek gereklidir. Aslında 1335 (1919) yılı içinde İstanbul’da Matbaa-i Askeriye tarafından yayınlanan risaleleri bir kitabın farklı bölümleri şeklinde de değerlendirebiliriz. İlki “İzmir’in Yunanlılar Tarafından İşgaline Muteallik Olarak Makamat-ı Askeriye’den Mevrud Raporlar” başlığını taşımaktadır. 24 sayfadan oluşan bu ilk risalede toplam 33 adet telgraf ve rapor metni bulunmaktadır. Muhteviyatı incelendiğinde 17. Kolordu Kumandanı Ali Nadir Paşa’nın raporlarının ağırlıkta olduğu görülür. Ayrıca Aydın, Burdur, Konya, Denizli, Bandırma, Manisa, Tekfurdağı ve

Bayındır'daki yetkili subayların İzmir'in işgali hakkında edindikleri bilgileri İstanbul'a ilettikleri telgrafların metinleri de bu risalede yer almaktadır.

17 sayfalık ikinci risale "İzmir'in Yunanlılar Tarafından İşgaline Mûteallik Jandarma Kumandanlığının Ve Osmanlı Komisyonu Reisi'nin Raporları" başlığını taşımaktadır. Umum Jandarma Kumandanı Miralay Ali Kemal Bey tarafından kaleme alınan iki raporun içersine Yunan İşgal Kuvvetleri Komutanı Albay Nikolaos Zafirios'un beyan-nameleri de alınmıştır. Buna ilave olarak İzmir'de bulunan Osmanlı Askeri Komisyonu tarafından, Harbiye Nezareti'ne sunulan bir raporun sureti de bulunmaktadır ki burada Yunanlıların askeri makamlarda gerçekleştirdiği yağmanın ayrıntılı bir raporu da eklenmiştir.

Üçüncü ve sonuncu risale ise toplam 16 sayfadan oluşup "Matbuat" başlığını taşımaktadır. Ve İstanbul'da yayınlanan Sabah ve İkdam Gazetesinin işgale dair o günlerde derlediği haberleri ihtiva etmektedir.

Bu raporların önemi tartışılacak olursa, elbette sadece Türk tarafının görüşlerini yansıttığı için tek taraflı kaynaklar olarak değerlendirilmeleri mümkündür. Buna karşın özellikle Osmanlı askeri makamları tarafından yazılmış olmaları doğruluklarını güçlendirmektedir. Ayrıca olayların birinci derecede muhatapları tarafından kaleme alınmaları, tarihin vasıtasız bilgi kaynakları arasında sayılmalarını gerekli kılar. Her ne kadar Osmanlı idarecilerinin işgalin gerçekleşmesine kadar olaylara seyirci kalmaları kendileri açısından olumsuz intibalar uyandırsa da, yaşananlar karşısında tamamen sessiz kalamadıkları, en azından bu tür belgeleri kitaplaştırıp yayınlarak kamuoyuyla paylaşmak istedikleri; hatta bir tepki meydana getirmeye hedefledikleri de düşünülebilir.

Raporların işgal sırasında gerçekleşen olaylara dair verdikleri bilgiler değerlendirilecek olursa, yaşananların bir soykırım girişiminden başka bir uygulama olmadığını görmek mümkündür.¹⁰

İşgal hareketi 15 Mayıs 1919 günü sabah saat yedide Yunan gemilerinin iskelelere yanaşmasıyla başlamıştır. Yunan askerleri saat sekizde gemilerden inmeye başlar. Saat 10'da iki kol halinde biri Kışla ve diğeri Punta istikametine doğru yürüyüşe geçer. Başlarında silahlı yerli Rumlar da onlara refakat etmektedir.¹¹

Bu noktada tarihi bir tartışmaya da katkı olması bakımından ilk kurşunun kim tarafından atıldığına dair raporlarda bir bilgi arandığında farklı ifadelerle karşılaşılmaktadır. Bunlardan birisinde "Kışla tarafına hareket eden kol, Konak'taki saat kulesi civarına ulaştığında bir silah patlar"¹² denmekteyken, Nadir Paşa "Rumlardan biri tarafından olması pek muhtemel bir rovelver endahtını müteakip"¹³ ifadesini kullanmaktadır.

57. Alay komutanı Mehmet Şefik'in, "Bir Yunan alayıyla hükümet dairesi beyindeki meydana geldikte kışladan hiçbir ateş patlamamışken bilâsebep Yunaniler ateş açmışlar"¹⁴ şeklindeki raporuna benzer şekilde Jandarma Komutanı Miralay Ali Kemal Bey de "...kışla ile aralarında 200 metre kadar bir mesafe hâsıl olduktan sonra nereden atıldığı henüz anlaşılamayan ve aaleb-i ihtimal mezkûr müfreze etrafında bulunan rovelverli kesandan birisinin belki de kendi ihtiyarı haricinde olarak tabancasının patlamasından hâsıl olan bir sadayı müteakip..." şeklinde ifadeler yer almaktadır. Görüldüğü üzere bunların hiçbirisinde yaygın olarak bilindiği şekilde Hasan Tahsin'in veya bir başkasının ismi zikredilmemektedir.

Neticede olayların fitili ateşlenmiştir ve o gün İzmir'de insanlığı ağlatacak sahneler yaşanmaya başlamıştır. Her üç risalede de Yunan kuvvetlerinin asker ve sivil ayrımı yapmaksızın İzmirli Türklere saldırıları geniş biçimde anlatılmaktadır. Bunlar kasten adam öldürmek şeklinde olduğu gibi türlü aşağılamalarla işkence de işgalcilerin sıkça başvurduğu yöntemler arasındadır. Bilhassa Sarıkışla'nın yayılım ateşine tabi tutulmasının ardından teslim olan Türk askerleri kafiye halinde götürülürken elleri yukarda olduğu halde "zito" diye bağırılmış, pekçok subay ve asker merhametsizce yaralanmış ve şehit edilmiştir. Bunlar arasında Kolordu Ahz-i Asker Heyet-i Reisi Süleyman Fethi, Erkan-ı Harbiye Miralaylarından Ali, Kolordu Sertabibi Kaymakam Şükrü, ve Erkan-ı Harbiye Reisi Vekili Binbaşı Abdülhamid Beyler de bulunmaktadır.¹⁵

Bandırma'da bulunan Bekir Sami Bey'in aldığı istihbarata göre İzmir'in işgali esnasında yirmi üst rütbeli subay şehit edilmiştir. Ahaliden ise bir kısmının katledilerek denize atıldığı bilgileri ulaşmaktadır.¹⁶ Jandarma Kumandanlığı'nın 4 Haziran tarihli raporuna göre öldürülen Müslümanların sayısı iki bini bulmuştur ki kayıp olarak geçenlerin birçoğunun kimlikleri bilinmemektedir. Zira bütün Kordonboyu, kışla ve hükümetönü cesetlerle dolu olduğu halde kısa sürede ayaklarına ve boyunlarına demir bağlanarak denize atılmışlardır.¹⁷

Öldürme fiilinin dışında katliamdan yaralı olarak kurtulanların da tedavileri gelişigüzel yapılarak ağır yaralı olanlar da dahil olmak üzere o günkü izdihamın içinde bırakılmışlardır.¹⁸

15 Mayıs günü işlenen suçların en korkunçlarından birisi ise ırza geçme ve tecavüz olaylarıdır. Üstelik raporlardan bunların özellikle asker ailelerine uygulandığı anlaşılmaktadır. Nadir Paşa, subayların evlerine saldırılar gerçekleştiğini, eşyaların yağmalanırken bazılarının ailelerinin ırz ve namus ve hayatlarına taarruzlar yapıldığını kaydetmektedir.¹⁹ Benzer haberler İkdâm Gazetesinin 2 Haziran 1335 tarihli nüshasında da göze çarpmaktadır.²⁰

Hırsızlık ve yağma fiilleri ise neredeyse Yunan subaylarının nezaretinde resmen uygulanan bir mezalim haline gelmiştir. Bilhassa Sarıkışla'da teslim olan Türk askerleri daha

nizamiye kapısına çıkıldığı andan itibaren çeşitli hakaretlere maruz kalırken arama yapılmak bahanesiyle kalpakları alınarak yırtılmış ve çiğnenmiş ve bir kısmı da süngülere takılmış, üzerlerinde bulunan para, saat, yüzük, sigara tabakası ve mendil gibi her türlü eşya tamamen gasb ve yağma edilmiştir. Bununla yetinmeyen işgalciler kışlaya girerek kasalardaki yüz elli bin lirayı ve istihkam malzemelerini de çalmışlardır.²¹

İşgal günü yaşanan bu durum Jandarma raporlarına da benzer ifadelerle yansımıştır: “sabahleyin zâbitana avans suretiyle verilen paranın bir kısmından tamamı, bir kısmından ekseriyeti gasp edilmiştir. Yalnız alınan para değildir. Kol saatleri, kol düğmeleri, yüzükler kalpaklar, hatta ceketler alınmıştır. Kalpaklar süngülere takılarak gezdirilmiş ve Yunan terbiye-i askeriyesi ve medeniyesi âleme ilan edilmiştir.”²²

İşgal gününün diğer bir acı hatırası ise yüzyıllardır huzur ve refah içersinde bu topraklarda yaşamış yerli Rum azınlığın bu facialarda Yunan ordusuna eşlik etmesidir. Özellikle İzmir şehrinde Rumların çoğunlukta bulunduğu semtlerde oluşturulan çeteler vasıtasıyla yağma ve katliam hareketi yürütülmüştür. Örnek olarak Seydiköy (Gaziemir) ve civarından şehre gelen silahlı yerli Rumlar hükümeti konağını ve kışlayı ve Türklere ait mağazaları yağma etmişlerdir. Rumların bu yağmasından İzmir’deki silah ve cephane depoları ve resmi kurumların kasaları da nasibini almıştır.²³

Türk halkını da belki en çok üzen ve maneviyatını sarsan hareketleri de bu yerli Rumlar gerçekleştirmiştir ki, oluşturdukları çetelerin bazı aciz kimseleri bataklıklara atarak ortadan kaldırdığı söylentisi halkı tedhiş etmiştir.²⁴

Sonuç olarak bu raporlar ortaya koymaktadır ki;

Son dönem Türk idarecilerinin de dâhil olmak istediği medeniyet kavramının Batılı temsilcileri, zannedildiği kadar “medenî” değildir. İzmir gibi birçok İngiliz, Fransız, İtalyan vb. levanten ailelerinin ve konsoloslarının yaşadığı bir şehirde alenen cinayetlerin işlenmesi ve bunlara seyirci kalınması bunun en büyük göstergesidir. Herhalde Mehmet Akif Ersoy’a medeniyeti “tek dişi kalmış canavar” olarak tarif ettiren de bu manzaradır.

15 Mayıs ve ertesinde yaşananlar, işgalin Mondros Ateşkes Anlaşması hükümlerinin basitçe ve geçici olarak uygulanmakla kalmayıp kesin olarak Türk topraklarının parçalanmasına yönelik bir girişim olduğunu kanıtlamıştır. Yunan ordusunun İzmir’de yaptığı katliamın amacı, Türk halkını şiddet ve baskı yoluyla göçe zorlanmak ve bu yolla Batı Anadolu’nun nüfus yapısı kendi lehlerine değiştirilmesini sağlamaktır. Bu katliama silahlarıyla bilfiil yerli Rumların da katılması, bu soykırım girişiminin planlı bir şekilde gerçekleştirildiğini göstermektedir.

Ayrıca, yüzyıllardır İzmir’de huzur ve refah içinde yaşayan Hristiyan Rumların, üzerlerinde kurnazca yürütülen olumsuz propagandanın etkisiyle belki de birçoğu komşusu, tanıdığı olan Türklere karşı duydukları korkunç bir nefretle katliama ortak olmaları üzerinde durulması gereken bir husustur. Zira 2009 Türkiye’sinde etnik farklılığı, ayrımcı bir unsur olarak kullanıp propaganda malzemesi yapanların bu olaylardan dersler çıkarması elzemdir.

15 Mayıs 1919 olaylarına dair askeri raporlardan öğrendiğimiz diğer bir gerçek ise idareci kimliğiyle yetkili mevkilerde bulunan bir takım yetersiz kişilerin, icraatlarının ya da daha açık bir ifadeyle gafletlerinin bedelinin bütün bir toplum olarak çok acı bir şekilde ödendiğidir. Devletin en tepesinde oturan padişah ve onun hükümetinden başlayarak İzmir’de valilik ve komutanlık gibi görevlerde bulunanlar artık apaçık meydana çıkan işgal haberlerini bile “halk arasında dolaşan söylentiler” şeklinde tarif edebilmiştir.

Neyseki tarihin her devrinde olduğu gibi Türk milleti esarete ve zillete boyun eğmeyen evlatlarını da yetiştirmesini bilmiştir. Süleyman Fethi Bey, Yarbay Şükrü Bey ve Hasan Tahsin gibi isimler Türk gençliğinin örnek birer şahsiyeti olarak günümüze bu değerlerin taşınmasını sağlamışlardır.

Nitekim tarihçilerin ittifakla kabul ettiği bir gerçek daha vardır ki o da 15 Mayıs günündeki İzmir’in işgal hadisesinin Milli Mücadeleyi ateşlemesi ve yeni bir uyanışa vesile olmasıdır. İstanbul başta olmak üzere Anadolu’nun en ücra köşesine kadar tepkiler bir çığ gibi büyümüş, yurdun her tarafında protesto mitingleri düzenlenmiş, yetkililere çekilen telgraflarla bu felaket tel’in edilmiştir. O tarihe kadar savaşlar bıkkın, kendisi hakkında başkalarının vereceği kararları bekleyen toplumun, direniş hakkındaki kararlılığını pekiştirmiştir. Bu itibarla işgalin Türk halkı üzerinde uyandırdığı manevi tesirin, maddi yıkımın ötesine geçtiği söylenebilir. Nitekim ilerleyen dönemde Milli Mücadele’nin en önemli nihai hedefi olarak İzmir’in kurtarılması, bir ideal olarak yüce önder Mustafa Kemal Paşa tarafından da sürekli vurgulanmıştır.

Özetle, Milli Mücadele 15 Mayıs 1919’da İzmir’de başlamış, 9 Eylül 1922’de İzmir’de sonuçlanmıştır. Bugün 15 Mayıs ve sonrasında yaşananlarla ilgili olarak İzmirliyle düşen bazı görevler bulunduğunu düşünmekteyiz. Öncelikle İzmir’de bir Kuva-yı Milliye müzesinin kurulması en fazla ihtiyaç duyulan eksikliklerden birisidir. Buna ilave olarak, geçmişte Sarıkışla’nın bulunduğu mevkiinin yani Konak Meydanı’nın bir bölümünde o gün şehit olanların isimlerinin bulunduğu bir anıtın yapılması ve Süleyman Fethi Bey’in de görkemli bir heykelinin dikilmesi, işgal acısını ve bu işgale karşı gösterilen cesaretin bir simgesi olarak hafızalara nakşedecek, bugün üzerinde özgürce gezdiğimiz toprakların hangi bedelle kazanıldığını hatırlatarak bu vatana bağlılığımızı pekiştirecektir.

KAYNAKLAR

- ATESE, Askeri Tarih Belgeleri Dergisi, Sayı: 93 (Ocak-1992), 95 (Ocak 1993), 112 (Haziran 2001).
- Başbakanlık Arşivleri Genel Müdürlüğü, Arşiv Belgelerine Göre Balkanlar'da ve Anadolu'da Yunan Mezalimi, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Ankara, 1995.
- BERBER Engin, Sancılı Yıllar: 1918-1922, Ayraç Yayınları, Ankara, 1997.
- DURSUN M. Kamil (yay.haz. Ünal Şenel), İzmir Hatıraları, Akademi Kitabevi, İzmir 1994.
- İzmir'in Yunanlılar Tarafından İşgaline Mütteallık Jandarma Kumandanlığının Ve Osmanlı Komisyonu Resinin Raporları, Matbaa-yı Askeriye, Dersaadet 1335.
- İzmir'in Yunanlılar Tarafından İşgaline Mütteallık Olarak Makamat-ı Askeriyeden Mevrud Raporlar, Matbaa-yı Askeriye, Dersaadet 1335.
- KARPAT Kemal, Ottoman Population 1830-1914 Demographic and Social Chractaristics, University Of Wisconsin, 1985.
- Matbuat, Matbaa-yı Askeriye, Dersaadet 1335.
- MORALI Nail, Mütarekede İzmir, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kent Kitaplığı, İzmir, 2002.
- ÖKLEM Necdet, İzmir'in İşgali, İzmir 1999.
- PARLAK Türkmen, İşgalden Kurtuluşa I-II, İzmir Sosyal Hizmetler Vakfı Yayını, İzmir 1982.
- TURAN Mustafa, Yunan Mezalimi, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2006.
- TÜRKMEN Zekeriya, Belgelerle Yunan Mezalimi, Ocak Yayınları, Ankara 2000.
- ÜLKER Necmi, "Bizans'ın Son Dönemlerinden Cumhuriyet Devrine Kadar İzmir" İzmir, T.C. Kültür Bakanlığı, Ankara, 1993.

NOTLAR:

¹ Yrd.Doç.Dr. Hasan Mert, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü.

² “Gavur İzmir” adlandırması Aydınogulları’nın Kadifekale’yi ele geçirmesinden sonra İzmir şehrinin Bizans’ın elinde kalan Liman Kalesi ve çevresini nitelendirmekte kullanılmıştır.

³ Necmi Ülker, “Bizans’ın Son Dönemlerinden Cumhuriyet Devrine Kadar İzmir” İzmir, T.C. Kültür Bakanlığı, Ankara, 1993, s.94.

⁴ Yunanlıların Megali İdea olarak isimlendirdiği “Büyük Ülkü”leri Bizans İmparatorluğu’nun diriltilmesi ve Anadolu’nun Yunan toprağı yapılması amaçlarına dayanıyordu.

⁵ Batı Anadolu’da özellikle o dönemde İzmir üzerine yapılan istatistiklere bakıldığında bazı küçük yerleşimler dışında (Urla, Çeşme ve Ayvalık gibi) bölgenin hemen hemen tamamında Türk nüfusun Rumlardan daha fazla olduğu açıkça anlaşılabılır. Örneğin 1919 yılında Aydın Vilayetinde 994,668 Türk nüfusa karşılık 295,411 Rum yaşamaktaydı. Bkz. Kemal Karpat, Ottoman Population 1830-1914 Demographic and Social Characteristics, University Of Wisconsin, 1985.

⁶ İzmir’de 15 Mayıs 1919 günü Türk Ocağı’nda yapılan toplantı sonucu Redd-i İlhak Heyet-i Milliyesi adına bir bildiri kaleme alınmış, Maşatlık’ta düzenlenecek mitinge davetle birlikte gerçekleşmek üzere olan işgal hareketine karşı Türk halkı direnişe çağılmıştı.

⁷ 9 Şubat 1918’de Süleyman Nazif, İstanbul’un işgali üzerine Hadisat gazetesinde “Kara Gün” başlıklı bir yazı kaleme almış, bunun üzerine tutuklanarak Malta adasına sürgüne gönderilmişti.

⁸ İzmir’in işgaline dair yazılan bazı eserlere örnek vermek gerekirse; Mustafa Turan, Yunan Mezalimi, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2006; Necdet Öklem, İzmir’in İşgali, İzmir 1999; Nail Morali, Mütarekede İzmir, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kent Kitaplığı, İzmir, 2002; M. Kamil Dursun (yay.haz. Ünal Şenel), İzmir Hatıraları, Akademi Kitabevi, İzmir 1994. Türkmen Parlak, İşgalden Kurtuluşa I-II, İzmir Sosyal Hizmetler Vakfı Yayını, İzmir 1982; Engin Berber, Sancılı Yıllar: 1918-1922, Ayraç Yayınları, Ankara, 1997.

⁹ İzmir’in işgaline dair bilgi veren resmi kaynaklar arasında gösterilebilecek bazı eserler ise şöyledir: Başbakanlık Arşivleri Genel Müdürlüğü, Arşiv Belgelerine Göre Balkanlar’da ve Anadolu’da Yunan Mezalimi, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Ankara, 1995; Zekeriya Türkmen, Belgelerle Yunan Mezalimi, Ocak Yayınları, Ankara 2000; ATESE, Askeri Tarih Belgeleri Dergisi, Sayı: 93 (Ocak-1992), 95 (Ocak 1993), 112 (Haziran 2001).

¹⁰ Bugüne kadar İzmir’in işgalinde yaşananların bir “soykırım” girişimi olduğunu bazı Türk yazarları dile getirmiş olsalar dahi, bu yargının genel bir adlandırma olarak kullanılmadığı bilinmektedir. Ancak 1919 ve devamında İzmir ve çevresini işgal eden Yunan ordusunun uygulamalarının, Birleşmiş Milletler’in 9 Aralık 1948 tarihinde kabul ettiği “Soykırım Suçunun Önlenmesine ve Cezalandırılmasına İlişkin Sözleşmesi”nde yer alan tanımlamalara uyduğu açıkça görülebilir.

¹¹ İzmir’in Yunanlılar Tarafından İşgaline Mütteallik Olarak Makamat-ı Askeriyeden Mevrud Raporlar, Matbaa-yı Askeriye, Dersaadet 1335, s.7-8.

¹² A.g.e., s. 8.

¹³ A.g.e., s.11.

¹⁴ A.g.e., s.20.

¹⁵ A.g.e., s.12.

¹⁶ A.g.e., s.20.

¹⁷ İzmir’in Yunanlılar Tarafından İşgaline Mütteallik Jandarma Kumandanlığının Ve Osmanlı Komisyonu Resinin Raporları, Matbaa-yı Askeriye, Dersaadet 1335, s.5.

¹⁸ Matbuat, Matbaa-yı Askeriye, Dersaadet 1335, s.15.

¹⁹ İzmir’in Yunanlılar Tarafından İşgaline Mütteallik Olarak Makamat-ı Askeriyeden Mevrud Raporlar, s.14.

²⁰ Matbuat, s.16.

²¹ İzmir’in Yunanlılar Tarafından İşgaline Mütteallik Olarak Makamat-ı Askeriyeden Mevrud Raporlar, s.12, 14.

²² İzmir’in Yunanlılar Tarafından İşgaline Mütteallik Jandarma Kumandanlığının Ve Osmanlı Komisyonu Resinin Raporları, s.5.

²³ İzmir’in Yunanlılar Tarafından İşgaline Mütteallik Olarak Makamat-ı Askeriyeden Mevrud Raporlar, s. 8.

²⁴ A.g.e., s.21.

“Miralay Süleyman Fethi” Oturumu**Doç. Dr. Mevlüt ÇELEBİ****İtalyan Arşiv Belgelerinde İşgal Döneminde İzmir Basını****ÖZET**

İzmir’de, Yunan işgalinin hüküm sürdüğü 1919-1922 yılları arasında pek çok dilde gazete yayınlandı. Bunlardan özellikle Türkçe gazetelerin koleksiyonları eksiktir. Bu dönemde İzmir’de bulunan İtalyanlar, İzmir’de çıkan her gazeteyi takip etmişler ve kendileri için önemli haberleri tercüme etmişlerdir. Tercüme edilen raporlar Roma’ya gönderilmiştir. İtalyanlar, kentte çıkan gazeteler hakkında bir takım yorumlarda bulundular ve gazeteleri, kendilerine karşı tutumlarına göre değerlendirdiler.

Bildirimizi, İtalyan arşivlerinde İzmir basınından yapılan çevirilerden ve kentte çıkan gazeteler hakkındaki İtalyan yetkililerin değerlendirmelerinden hazırladık.

Anahtar Kelimeler: İzmir, İzmir Basını, Yunan İşgali, İtalya ve İzmir.

GİRİŞ

Tarihi 19. Yüzyılın ilk yarısına kadar gerilere giden İzmir’de yayınlanan ilk gazete, 1824’te Fransız Charles Tricon tarafından ayda bir defa olmak üzere çıkarılan Le Smyrnéén’dır. Bir süre sonra Fransız Konsolosluğu’nun devreye girmesi üzerine el değiştiren gazete, Spectatuer Oriental adıyla yeniden yayınlanmaya başladı. Sonraki dönemde de çeşitli yabancı gazetelerin yayınlandığı Türkçe basının gelişmesinde önemli bir dönüm noktası, 1868’de kurulan Aydın vilayet matbaası ve ertesi yıl yayınlanan Vilayet Gazetesi’dir. İzmir’de ilk özel Türk gazetesi ise, 1872’de Mehmet Salim tarafından ilk sayısı 5 Eylül 1872’de yayınlanan Devir Gazetesi’dir.¹

Türkiye’deki basın tarihine paralel bir gelişme takip eden İzmir basını, meşrutiyet ve Mondros Mütarekesi döneminde çok sesli bir yapı gösterdi. Buna ek olarak İzmir’in farklı bir özelliği dikkat çekmektedir: Türkçe gazetelerin yanı sıra Fransızca, Rumca, Ermenice gibi pek çok dilde gazete ve dergi çıkmış olmasıdır. Mondros’tan sonra Osmanlı Devleti’nin her yerinde olduğu gibi İzmir’de de sansür uygulanmaya başlandı. Osmanlı Hükümeti’nin 2 Aralık 1918’de başlayan sansüründen sonra İzmir’de, İngiliz, Fransız, İtalyan ve Yunan üyelerden oluşan bir sansür kurulu da göreve başladı.²

Mondros Mütarekesi’nden sonra İzmir’de yayınlanan Türkçe gazete ve dergiler şunlardı:

Ahenk, Anadolu, Duygu, Köylü, Hukuk-ı Beşer, Sulh ve Selâmet, Müsavat, Islahat, Zeybek, Zıllal, Osmanlı Ziraat ve Ticaret Gazetesi, Piyasa, Efe, Halka Doğru Gazetesi, Vilson Mecmuası, Yeni İzmir.

Mütarekeden sonra İzmir’de yayınlanan Türkçe dışındaki gazete ve dergilerin isimleri de şöyle idi:

Amalthia, Proodos, Tharros, Estia, Tilegrafos, Kosmos, Eleftheros Tipos, Vima, Eleftheros, Neologos, Proia, Patris, Hrisus Eon, Kopanos, Nea Zoi, Papagalos, Aravelian Mamul, Salom, Nuveliç, Messeret (Dergi) La Reforme, L’indépendat, Le Levant, La Liberte.³

1. İTALYANLARIN GÖZÜYLE İZMİR BASINI

İtalyan yetkililerin İzmir’de çıkan gazeteler hakkındaki değerlendirmelerine geçmeden önce İzmir’in İtalya için önemine değinmekte yarar bulunmaktadır. İzmir, İngiltere ve Fransa tarafından I. Dünya Savaşı sırasında imzalanan Londra ve St. Jen de Maurienne antlaşmalarıyla önce İtalya’ya, daha sonra da savaşa kendi yanlarında girmesi karşılığında Yunanistan’a vaat edilmişti. Savaşın sona Paris’te toplanan barış konferansı bir yönüyle bu gizli antlaşmaların meşrulaştırılacağı zemindi. Öte yandan, menfaat çatışmalarının müttefik dayanışmasının yerini aldığı Paris’te ve hedef kent İzmir’de İtalya ile Yunanistan arasında müthiş bir rekabet yaşandı. Yunanlar Paris’e ağırlık verirken, İtalyanlar, “dostluk” temasını işleyerek İzmirli Türklerin desteğini sağlamaya çalıştılar. Nitekim propagandaya önem veren İtalyanlar, İzmir’de Kasım 1918’de, Le Levant isimli bir gazete yayınlamaya başladılar.⁴

Paris ve İzmir’deki çalışmalarına rağmen İtalya; İngiltere, Doğu Akdeniz’de güçlü bir İtalya yerine Yunanistan’ı desteklediği için, İzmir’in Yunanistan tarafından 15 Mayıs 1919’da işgaline engel olamadı. Bu olumsuz sonuç İtalya’nın İzmir’le ilgisinin kesildiği anlamına gelmemelidir. Tam aksine; İzmir’deki her gelişmeyi takip ederek stratejiler geliştirdi. İzmir’deki İtalyan temsilciliği bünyesinde açılan İstihbarat Bürosu aracılığıyla İzmir basınına gün gün takip eden İtalyanlar bakımından bu, Yunanlar’ın yanlışlarını da tespit etmek gibi bir fayda sağlıyordu. Yunanistan’ın başarısızlığı ya da olumsuz her hareketi İtalya için, İzmir’in bu ülkeye verilmesine karşı çıkmasının haklılığını kanıtlıyordu.

Sözünü ettiğimiz büro yetkilileri, İzmir’de yayınlanan her dildeki gazeteyi takip etti. Büro elemanları, basında yer alan haberleri İtalyancaya tercüme ederek günlük, haftalık ya da nadiren aylık raporlar halinde Rodos’taki Doğu Akdeniz İtalyan

Seferi Kuvvetler Komutanlığı'na yolladılar. Komutanlık da, kendi görüş ve değerlendirmelerini de ekleyerek bu raporları Dışişleri Bakanlığı'na ya da Genelkurmay Başkanlığı'na gönderdiler.

Bu değerlendirmelerden söz edeceğimiz ilk raporun tarihi 3 Aralık 1919'dur. Rodos'tan Doğu Akdeniz İtalyan Seferi Kuvvetler Komutanı General Vittorio Elia'nın 3 Aralık 1919'da Başkomutanlığa gönderdiği yazıya göre İzmir'de aşağıdaki gazeteler çıkıyordu:

Rumca: Amaltea, Telegrafos, Estia, Kosmos, Copanos, Tharros, Patris ve Smirnios.

Fransızca: L'Echo de France, Le Levant, La Reforme, La Liberté ve L'Indipendant.

Türkçe: Şark, Medeniyet, Müsâvât, Köylü, Ahenk ve Islahât.

İbranice: Scialom, Maserret (Messeret), Nuveliste, Pregonoro ve Boz de Smirne

Ermenice: Arveliam Mamun, Orizon, Iravunk ve Mimos.

General Elia'nın bu gazeteler hakkındaki değerlendirmesine göre, adı geçen yayınlar içerisinde ülkesine en yakın ve kendileri için çalışan gazete, kesinlikle hiç bir maddi yardımda bulunmadıkları, Le Levant'tı.⁵ Bu gazete, İzmir İtalyan temsilciliğinin izniyle, resmi İtalyan ajansı Stefani'nin telgraflarını da para almadan basmaktadır. Çekirdekten yetişme bir Türk tarafından idare edilen Medeniyet⁶ de İtalyanlarla, her ne kadar önceleri samimi bir ilişki içerisinde idiyse de, şimdilerde soğumuştur.

Ermenice Arveliam Mamun, ciddi bir milliyetçi gazetedir ve İtilâf Devletleri'ne yakındır. İtalyan karşıtı gazeteler içinde en önemlisi Kosmos'dur. Rum basını Mütareke'den sonraki ilk günlerde İtalyan karşıtı bir kampanya başlatmışlardı. Capanos ve Smirnios, İtalya'ya karşı olan haftalık mizah gazeteleridir. Echo de France, İtalya'ya hürmet beslemekle birlikte karşı sert bir muhalefeti vardır. İtalya'nın karşısındaki kampta yer alan La Liberté, Estia ve Telegrafos; Yunan Yüksek Komiserliği'nden para yardımı almaktadırlar. Şark ise, İngiliz dostu bir gazetedir. Yunan yetkilileri isyan ettiren bir makale yayınladığı için tutuklanan Müdürü Zeki Bey, Yunan Divan-ı Harbi tarafından bir yıl hapis ve 2000 Drahmi para cezasına çarptırılmıştır.

Satılmış (Venduti) oldukları için Yunanistan'a, sadık ve Türkiye'ye karşı olumsuz besleyenler: Orizon, Nuveliste, Scialom, müdürü makbul bir adam olmayan Islahât, Yunanistan'ın İzmir'e asker çıkarmasını alkışlayan Köylü, Liberté, Indipendant ve Tharros.

Müsâvât ve Ahenk ise, İzmir'deki Yunan yetkililerin ciddi olarak mücadele ettikleri gazetelerdir.

Diğer gazeteler ise değerlendirme yapmaya değmeyen önemsiz gazetelerdir.⁷

Elimizde, yukarıda zikrettiğimiz İtalyan komutanlığının başka bir raporu daha bulunmaktadır. Doğu Akdeniz İtalyan Seferi Kuvvetler Komutanlığı'nın 2 Şubat 1920 tarihi itibarıyla İzmir gazetelerini değerlendirmesi de şöyledir:

Rumca Gazeteler:

Amaltea: Şehrin en eski gazetesi. Yunan milliyetçiliğine meyilli.

Telegrafos: Akşam gazetesi. Eğilimi, Panhelenik milliyetçilik.

Tharros: Spiro ve Cristo Salomenidis isimli genç milliyetçi avukatların çıkarttığı Türk düşmanı bir gazete.

Estia: Milliyetçi ve demokrasi taraftarı.

Patris: En önemli Rum gazetesi. Şantajcı ve İtalya karşıtı.

Kosmos: İtalya karşıtı en meşhur gazete. Mütareke'nin ilk gününden yaklaşık dört ay öncesine kadar süren İtalya'ya karşı başlatılan kampanyanın ilk işaretini veren bu gazeteydi.

Copanos: Haftalık milliyetçi mizah gazetesi. Fikirlerini küfürlü bir şekilde ifade etmek, en önemli özelliği. İtalya karşıtı.

Smirnios: Milliyetçi karakterde. Öncekiyle aynı özelliklere sahip. Haftalık mizah gazetesi. Çok fazla tirajı yok.

Fransızca Gazeteler:

L'Echo de France: Fransız konsolosluğunun ve kolonisinin resmi yayın organı. Önceleri müdürü, ehliyetli ve İtalya'ya karşı anti besleyen Flery idi. Flery şimdi azledildi. Şu anda Filippucci ve Profesör Joubert tarafından idare ediliyor.

La Reforme: Bir Rum avukat tarafından idare ediliyor. Eskiden Alman ve Türk taraftarıydı, şimdi Yunan taraftarı ve son zamanlarda İtalya karşıtı. Para karşılığı çok pey süren bir gazete.

L'Independant: Müdürü, Tzurut oğlu, Fransız yandaşı ve aynı zamanda atışmayı seven bir gazete. En çok pey sürenlerden ve İtalya karşıtı.

La Liberté: Levantenlerin her türlü desteğine sahip. Şimdi Yunan Komiserliği'nden tahsisat alan bir yayın organı. İtalyan karşıtı ve her çeşit şantajla yardım alan ve yaşayan bir gazete.

Le Levant: Temel özelliği İtalya'ya eğilimli olması. Temsilciliğimizin, Stefani ajan-sından alıp kendisine verdiği telgrafları parasız yayınlıyor. Son zamanlarda, Yunan Deniz Binbaşı Doktor Evanghelinidis aracılığıyla Yunan komiserliği ile sıkı ilişkiler içinde olan gazetenin müdürü eski bir usta olan basit bir Türk'tür.

Türkçe Gazeteler

Sciark (Şark): Önceleri İngilizlere sempati besleyen bir gazeteydi. Müdürü Zeki Bey, Yunan makamlarını çılgına çeviren bir makale yayınladığı için, geçenlerde tutuklanarak Yunan Divan-ı Harbi tarafından bir yıl hapis ve 2000 Drahmi para cezasına çarptırıldı. Şimdi Sansür Komitesi tarafından bilinmeyen bir süre kapatılmıştır.

Mediniet (Medeniyet): Türk milliyetçisi ve bir süre önce, belli başlı İtalyan yandaşı bir gazete idi. Şimdi, cömert mali desteğimizi aldığı için tekrar İtalyan yandaşlığına dönüş yaptı.

Mussavat (Müsavat): Yunanların yabancı düşmanlığıyla itham ettikleri milliyetçi bir gazete. Şimdilerde, diplomatik görevlilerimiz tarafından aylık maddi yardım vaad edildiği için İtalyan yandaşı.⁸

Ahenk: Bağımsız, milliyetçi ve uzlaşmaz bir gazete. Yunanların ciddi şekilde mücadele ettikleri bir gazete.

İslahât: Bir ara okuyucusu azaldığı için haftalık olarak yayınlanan, şimdilerde ise günlük yayınlanmaya devam eden bir gazete. Yunanların İzmir'e asker çıkarmasını alkışlayan Türk avukatı Süreyya Bey tarafından yayınlanan gazetenin ana vasfı, Yunan dostu olmadır. Türk milliyetçiliğine karşı kampanyasını sürdürmektedir. İngiltere'yi tahkir eden bir makale yüzünden 15 gün kapatılmıştır. Müdürü, İzmir Rum Metropolitinden 150 Türk lirası alıyor.⁹

İbranice Gazeteler:

Scialom: Bir Musevi tarafından idare ediliyor. Yunanlara satılmış ve kendi din-daşları tarafından bile makbul bulunmuyor, beğenilmiyor.

Meserret: Hiç bir önemi olmayan bir gazete.

Boz de Smyrne: Yahudi milliyetçisi bir gazete.

Nuvelliste: Milliyetçi fakat aynı zamanda Yunanlara satılmış bir gazete.

Pregonero: Rengi belli olmayan haftalık bir gazete.

Ermenice Gazeteler:

Arveliam Mamun: Ciddi, milliyetçi ve İtilaf Devletleri'ne dost bir gazete.

Orizon: Maddi destek aldığı için Yunanistan'a son derece sadık bir gazete.

Iravunk: Politik yönü olmayan ciddi bir gazete.

Mimos: Haftalık mizah gazetesi.¹⁰

2. İZMİR BASININDAN ÖRNEKLER

Anadolu Seferi Kuvvetler Komutanlığı İstihbarat Dairesi'nin İzmir gazetelerine ilgisi yukarıdaki değerlendirmelerle sınırlı değildir. Türkçe gazeteler başta olmak üzere, gazetelerde çıkan haberleri, önemine göre tamamen veya özetini tercüme etmişlerdir. Kimi zaman haberlerin yer aldığı gazeteni kupürleri de dosyalara eklenmiştir. İzmir gazeteleri; yabancı gazetelerin ve İstanbul gazetelerinin haberlerini kaynak olarak kullanmışlardır. Başta barış konferansı olmak üzere dışarıda meydana gelen olayları yabancı basın aracılığıyla okuyucularına duyurmuşlardır. İç gelişmeler de İstanbul basını aracılığıyla aktarılmıştır. Gazeteler; işgal komutanlığının duyurularına yer vermişlerdir. Bunun dışında bölgesel ve mahalli haberler de okuyucuya iletilmiştir. Günümüzde, Türkçe gazetelerin koleksiyonlarına bile ulaşmanın ne kadar zor olduğu göz önünde tutulursa, İzmir basını hakkında verilen haberlerin önemi kendiliğinden anlaşılır.

İşgal döneminde İzmir'de çıkan gazetelerin karakterlerini anlamak ve ne tür haberlere ağırlık verdiklerini görmek için İtalyan makamlarınca tercüme edilen gazetelerden bazı örnekler vereceğiz.

29 Haziran 1919 tarihli gazeteler.

Rumca gazetelerden Prodos'tan yapılan bir alıntıda, "Ödemiş İşçi Sendikası" başlığı ile sunulan ancak haber içeriğine yer verilmeyen bir yazı dikkat çekmektedir. Aynı gazete, General Nider'in, Müslüman halkın bayram günlerinde dini ibadetlerini yerine getirmede özgür olduklarını açıkladığını yazmıştır.

Rumca gazetelerden Patris, "Türkiye Konferans'ta" başlıklı haberinde, İkdam Gazetesi'nin Times'a dayanarak, Türkiye'nin İstanbul ve Anadolu üzerinde Avrupa mandasını kabul ettiğini yazdığı haberine yer veriyor. Gazete; Zaman gazetesindeki bir habere göre, İstanbul Hükümeti'nin İtilaf Devletleri komiserlerine verdiği yeni bir nota ile, Yunanların yeni işgallerini protesto ettiğini bildiriyor. Patris, Moniteur gazetesinden aldığı bir haberi "Kapalı Kapılar" başlığıyla okurlarına duyururken,

Türkiye'nin konferansta, takındığı tavrın, kendisinin kurban edilmesine razı olması şeklinde olduğunu ileri sürüyor.

Fransızca gazetelerden L'Independant, Hollandalıların yeni bir Yunanseverlik siyasetine soyunduklarını ve Amsterdam'daki iki tiyatronun "Aristo'nun Kuşları" isimli oyunu sahnelediklerini yazmıştır. Aynı gazetede başka bir habere göre, Sadrazam Damat Ferid Paşa, Bâb-ı Ali'ye, Barış Konferansı'ndaki Osmanlı heyetinin, Onlar Konseyi tarafından tatmin edici şekilde iyi kabul gördüğünü bildirmiştir.

L'Independant; Yunan İşgal Komutanlığı'nın, silah ve diğer savaş malzemesine sahip olan herkesin elindeki malzemeyi 4 gün içinde teslim etmeye davet eden bir duyurusuna yer vermiştir. Verilen sürenin sonunda bu emre uymayanların 5 yıl hapis cezasına çarptırılacakları duyurulmuştur. Aynı duyuruya göre, vatan-daşlar ikamet izni almak zorundaydılar. Buna göre kişiler, eğer Rum ya da Ermeniye ait evde ikamet ediyorsa; cemaat papazlarından veya mahalle muhtarlarından, Türklerin evinde ikamet ediyorsa müftü, imam veya mahalle muhtarından, bir Musevi'nin evinde ikamet ediyorsa, haham ya da muhtardan izin almak zorundaydılar. Bu kanuna muhalefet edenlerin Divan-ı Harbe sevk edilecekleri belirtilerek, bütün Yunan komutanlarının bu kanunun uygulanmasıyla mükellef oldukları hatırlatılmıştır.

Aynı gazete; Turgutlu Divan-ı Harbi'nin, Ahmetli'deki çatışmalara katılan asi 4 Türk subayını tutuklayarak yargıladığını ve ölüme mahkum ettiğini duyurmuştur.

La Reforme, "Son Dakika" başlığıyla verdiği bir haberde İtalya Dışişleri Bakanı Tittoni'nin, Amerika Devlet Başkanı Wilson'ın, 1915 tarihli Londra Anlaşmasını tanımamaya devam ettiğini açıkladığını duyurmuştur.

Le Levant, "Barış Konferansı Etrafında" başlıklı haberinde, Papa ve konferansı değerlendiriyor. Bir Amerikan ajansı ile yaptığı görüşmede Kardinal Gasparri; "Şayet, ruhanilerin toplanacağı bir barış konferansı için davet edilmiş olsaydı, Papalık'ın, İngiltere nezdinde girişimde bulunacağını" söylüyor. Gasparri, Wilson'ın 14 Noktası'nı da, "pratik olarak uygulanma imkanı olmayan ve yararsız olarak" yorumluyor.

Le Levant, Roma'dan aldığı 27 Haziran tarihli bir habere yer veriyor. "İtalya Haklarını Sonuna Kadar Savunuyor" başlıklı bu habere göre, o gün senatoda bir konuşma yapan Dışişleri Bakanı Tomaso Tittoni, "Haklarından hiç bir şekilde vaz geçmeyeceklerini" açıklıyor.

Türk gazeteleri. 30 Haziran 1919 tarihli Türk gazetelerinden alınan çeşitli haberlerin de tercümeleri yapılmış. Entente gazetesinin bir haberine yer veren Köylü, “İstanbul’un bir Türk şehri olarak kalacağını ancak, 4 ülkeden birinin kontrolü altında ve uluslararası bir kent olacağını” yazmıştır.

Müsâvât, Hürriyet ve İtilaf Fırkası’nın, Başkanı Albay Sadık Bey’in başkanlığında toplanarak hükümete, İttihatçılar hakkında bazı sorular sorduğunu bildiriyor.

Ahenk de Tittoni’nin “Sonuna kadar ısrar edeceğim; çünkü, Londra Anlaşması geçerli” şeklinde bir açıklama yaptığını yazıyor.¹¹

3 Temmuz 1919 tarihli özetlerde Rum gazetelerinden Patris’te dikkate değer bir haber yer almazken, Kosmos, asayiş ağırlıklı haberler yayınlıyor. “Kırkağaç’ta Cinayetler” başlıklı haberde, bölgede cinayetlerin ve yağmalamanın sonu gelmediğini duyuruyor. Ovadeğirmen (Ova Dechirmen) yakınında cânilerin 4 çuval un ve bir atı çaldıklarını bildiren gazete, Karatal’da başka canilerin bir Türk’ü diri diri yaktıklarının haber veriyor. Eşkîyanın Gebeler Köy’üne de saldırdığını; fakat, 8 ölü bırakarak geri çekilmek zorunda kaldıklarını yazan gazeteye göre, Kocaiskan da da benzeri şekilde meydana gelen tecavüzde üç köylü öldürüldü.

Kosmos, “Soma Civarında Durum” başlığıyla verdiği haberde de, cinayet ve eşkıyalık olaylarının son zamanlarda azaldığını ileri sürüyor. Buna delil olarak bölgenin Yunan askeri tarafından işgal edilmiş olmasını gösteriyor. Gazete, Soma’ya giden İngiliz subayı Atkinson’ın, Türk subay ve idarecilerine; “Yunanistan’ın bölgeyi Müttefiklerin kararıyla işgal ettiğini, dolayısıyla Yunan ordusuna karşı yapılacak her hareketin aynı zamanda Müttefiklere karşı yapılmış sayılacağını ve bunun da karşılıksız kalmayacağını” söylediğini yazıyor.

Yine Kosmos gazetesinin üzerinde durduğu bir konu da, Yunan işgali nedeniyle yaşanan göç olaylarıdır. İç bölgelerden İzmir’e 1042 göçmenin geldiğini haber veren gazete, Manisa’da da, Akhisar ve Soma’dan gelen 1500 göçmenin bulunduğunu bildiriyor. Gazetenin verdiği başka bir göç haberinden, iç bölgelerden İzmir’e yeni ve kalabalık bir Türk göçmen grubunun geldiğini, bu insanların büyük çoğunluğunun yaşlı kadın ve çocuklardan meydana geldiğini öğreniyoruz.

Kentte yapılan resmi ziyaretleri de okurlarına ileten gazete, İzmir Rum Metropoliti Hrisistomos’un, 2 Temmuz günü Vali İzzet Bey’i ziyaret ettiğini duyurmuştur.

3 Temmuz 1919 tarihli Fransızca gazetelerden La Reforme, Musevilerin yayınladığı Boz de İzmir gazetesinin 2 Temmuz günü 8. Yayın yılına girdiğini duyurmuş ve tebrik etmiştir.

Aynı tarihli Türk gazetelerinden söz edilirken, önemli bir habere rastlanmamasına rağmen, General Elia'nın değerlendirdiği gazeteler arasında yer almayan Sağdıç'a rastlanmaktadır. Mütareke ve işgal dönemi basınında önemli bir iz bırakmayan Sağdıç gazetesi hakkında fazla bilgi sahibi değiliz. Mütareke ve işgal döneminde İzmir basını hakkında yapılan bir çalışmada Sağdıç gazetesinden hiç söz edilmiyor.¹² Kasım 1909'da çıkan bu gazeteden "dergi" olarak söz eden bir kaynağa göre Köylü gazetesi, 30 Nisan 1919'da yeniden çıkmaya başladığı haberini vermiştir.¹³ 1919'da Mehmet Refet ve Sezai Beyler'in çıkardığı bu gazete hakkında başka bir kaynakta da şu bilgiye rastlanıyor: "Kısa bir zaman zarfında kapandığını sandığımız gazetenin hiçbir sayısı elimizde bulunmamaktadır."¹⁴ Elimizdeki bilgilere göre Sağdıç, sanılandan daha uzun bir süre çıkmıştır. Yayınlanmaya başladığını 30 Nisan 1919 tarihli bir gazete haberinden öğrendiğimiz Sağdıç'ın, Temmuz 1919 sonlarına kadar yayında kaldığından eminiz. Üzücü olan, bu dönemde en azından 3 ay çıktığını bildiğimiz bir gazetenin hiç bir sayısının günümüze ulaşamamasıdır.

Tekrar 3 Temmuz tarihli gazete özetlerine dönecek olursak, Müsavât'ın verdiği bir habere göre; 2 Temmuz akşamı Musevi okulundan 5 öğrenci, Yunanistan Başkonsolosluğu'na giderek Almanya ile barışın imzalanmasından duydukları memnuniyeti dile getirmişler, Müttefikleri ve Yunanistan'ı zaferlerinden dolayı kutlamışlardır. Müsavât, bu haberin altına düştüğü notta; "Gazetelerin, bu öğrencilerin İtalyan, Fransız, İngiliz ve Amerikan konsolosluklarına da aynı ziyareti yaptıklarını yazmayı unuttuklarını" alaycı bir ifadeyle yazmıştır.

Nouvelliste isimli Musevi gazetesi, yukarıda söz edilen gösteriden dolayı İtalyan temsilcinin çok duygulandığını ve İtalyan milletinin, Musevi halkının dostu olduğunu söylediğini yazmıştır. Gazete, temsilcinin, getirilen buketi alarak bu sempatiyi Roma'ya ileteceğine söz verdiğini eklemiştir.¹⁵

28 Temmuz 1919 tarihli özetlerde, bir önceki gün çıkan İzmir gazetelerindeki haberler tercüme ediliyor. Türk gazetelerinden Köylü, Erzurum Kongresi hakkında haberler veriyor ve bir önceki gelen son haberlere göre, Doğu bölgesinde başkenti Erzurum olan bir Türk Cumhuriyeti ilan edileceğini iddia ediyor ve şu ana kadar kimsenin böyle bir açıklama yapmadığını ekliyor. Aynı gazete, başka haberlere göre Konya Milli Kongresi'nin, Selçuklu Cumhuriyeti ilan etmeye niyetlendiği; fakat, şu ana kadar, Konya Kongresi'nin bu yönde bir haber almadıklarını duyuruyor.

27 Temmuz tarihli Sağdıç, İtalya Başbakanı Nitti'nin, İtalyan ordusunun Türk topraklarında bulunuşundan ötürü Milli Meclis tarafından tebrik edildiğini ve tebrike Faşist Parti'nin de katıldığı haberini veriyor.

Aynı tarihli Ahenk, 25 Temmuz günü İtalya ve Fransa başkonsoloslarının General Paraskevopoulos'u ziyaret ederek uzun bir süre görüştüklerini bildirmiştir.

İslahât ve Medeniyet ile İbranice Meserret'de önemli bir haber olmadığını bildiren İtalyan İstihbarat Bürosu'nun görevlileri, Rum gazetelerindeki önemli haberleri özetle tercüme etmişlerdir. 26 Temmuz tarihli Estia'nın, Venizelos'un Türkiye barışı hakkındaki bir açıklamasına yer verdiğini öğreniyoruz. 27 Temmuz tarihli Kosmos, "Milas'da Yangın" başlıklı haberinde, geçen hafta Milas'ta Rum cemaatine ait erkek kimsesiz çocukları yetiştirme yurdunda başlayan büyük bir yangının bütün Rum mahallesini sardığını ve İtalyanların yangını söndürmekte büyük zorluk çektiklerini duyurmuştur. Habere göre, Papaz Vekili Filareton'u ziyaret eden İtalyan komutan, zararın karşılanacağını söylemiştir.

27 Temmuz tarihli Amaltea, Yunan propagandası yaparak, can güvenliği olmayan bölgenin, Yunan ordusu tarafından işgalinden sonra güvenli hale geldiğini iddia ediyor. Sütunlarında benzer bir habere yer veren aynı tarihli Estia da, "Açık Alan" başlıklı makalede İzmir'in, Yunan kanunları ve bütün vatandaşlar arasında sağlanan gerçek eşitlik sayesinde güvenli bir merkez haline geldiğini ileri sürüyor. Estia, "Eşkiyalar" başlığıyla verdiği bir haberde yukarıdaki iddiasını yalanlayan bilgiler veriyor. Habere göre, ayın 25'inde Pazar-Malgara'da evlerine dönerken bir grup köylü, silahlı 4 haydutun saldırısına uğramışlar ve tehditle bütün paraları soyulmuştur. Bu haydutlardan üçü yakalanmıştır.

"Ayvalık'ta Durum" başlıklı başka bir haberinde aynı tarihli gazete, Yunan askerlerinin, Ayvalık ve civarını düzensiz birliklerden (Kuvâ-yı Milliye) tamamen temizlediklerini ileri sürüyor. Gazeteye göre, bölge halkı işlerine dönmüşler, para kazanmaya başlamışlardır.

Tharros gazetesi 27 Temmuz'da, hasat mevsiminin gelmesi üzerine, göçmenlerin evlerine dönerek hasatlarını kaldırmaları için bir Türk ve Rum komisyonu kurulduğunu duyuruyor. Bu gazete ertesi günkü bir haberinde, 27 Temmuz'da, şehrin ileri gelenlerinin ve gazetecilerin General Paraskevopulos'u ziyaret ettiklerini bildiriyor.

Fransızca gazetelerden Le Levant'ta 26 Temmuz günü, Jean Renay'ın, Yunan Sansür Dairesi tarafından sansüre tâbi tutulan aşağıdaki "Sözün Özü" makalesi yayınlanmıştır:

"Dün, Aydın'da meydana gelen olayları araştırmak üzere 4 devletin temsilcilerinin görev alacağı bir komisyonun kurulduğu açıklandı. Bu girişim hakkında iki söz:

Gerçekten, savaştan sonra ilk defa bir komisyonun durumu giderek yerinde incelemesine karar verildi. Bu heyetin iki görevi var: Hiç bir sınırlamaya tabi tutulmadan, nelerin meydana geldiğini tespit ve kaydedecekler. Çeşitli unsurlarla görüşecekler. Temennimiz, heyetin her şeye burnunu sokmadan ve menfaat beklemeksizin adil bir inceleme yapmasıdır. Demek istediğimiz; Türk ve Yunanların ve Yahudi ve Ermenilerin heyete destek olmalarıdır. Şehrimizde az olmayan İtalyan, Fransız, İngiliz ve Amerikalı da ikamet etmekte ki, hepsi bu heyetin sorularına muhatap olabilirler.”¹⁶

13 Ağustos 1919’da İzmir’de çıkan çeşitli dillerden gazetelerdeki önemli haberlerin çevirilerine rastlanmaktadır. Gündemde yer alan İngiliz Generali Milne’in, Yunan işgal bölgesine bir sınır çizmeye dönük çalışmaları İzmir gazetelerinde de yer bulmuştur. Vali İzzet Bey, mutasarrıf ve kaymakamlara gönderdiği; “General Milne başkanlığında bir heyetin Yunan işgal bölgesini sınırlamak üzere geleceklerini” bildiren tamimi, 12 Ağustos’ta Köylü’de, 13 Ağustos’ta da La Reforme’da yayınlanmıştır.

Köylü Gazetesi 12 Ağustosta, “Alaşehir ve iç bölgelerde durumun gayet sakin olduğunu” yazarken, aynı tarihli Amaltea, verdiği bir haberle âdetâ Köylü’yü tekdip ediyor. Rum Gazetesi, “Eşkıyanın, Manisa’da, Akhisar’a iki buçuk saat mesafedeki Zilenti köyünün çok yakınında, yolcuları alıkoyarak üç gün sonra serbest bıraktıklarını” duyurarak iç bölgelerin Köylü’nün yazdığı kadar da sakin olmadığını haber veriyordu.

1919 Ağustosunda gündemdeki konulardan birisi de, Anadolu’da İtalya ile Yunanistan arasındaki ilişkilerdi. 29 Temmuz 1919 tarihli gizli Tittoni-Venizelos antlaşmasıyla; iki devlet güç arasında işgal sınırları tespit edilmişti. Bu antlaşmanın ertesinde iki ülke arasındaki diplomatik ilişkilerin kısa bir süre düzeldiği ve bunun da Anadolu’daki askerlerin ilişkilerine de yansıdığı bilinmektedir. Nitekim, bunun fark eden Estia Gazetesi 13 Ağustos’taki “İtalyan-Yunan Kardeşliği” başlıklı yazısında, Yunan ve İtalyan işgal bölgelerinin tespit edildiğini ve iki ordu arasında bir kardeşliğin gözleendiğini” belirtmiştir.¹⁷

1919 yılına ait verdiğimiz örneklerin, İşgal dönemi İzmir basını ve ele aldıkları konular hakkında genel bir kanaat oluşmasına yardımcı olduğunu düşünüyoruz. 1920’den vereceğimiz birkaç örnek de, Türkiye gündemindeki olayların İzmir basınına da yakından takip edildiğini gösterecektir. 8-15 Ekim 1920 tarihli özetlerde; 9 Ekim 1920 tarihli Amaltea, “Kütahya (Mutahia) şehrinin Kemal’e 500.000 Lira ödemek zorunda kaldığını” ileri sürerken, aynı tarihli Estia, “Sultan Vahidettin’in, Mustafa Kemal Paşa’ya gönderdiği mektupla, Damat Ferit Paşa’nın

bir an önce istifa edeceği konusunda güvence verdiğini” yazmıştır. 10 Ekim tarihli Kosmos, “Tunceli Kürtlerinin Kemal’e isyan ettiklerini ve 300 Türkü öldürdüklerini” ileri sürerken, 12 Ekim tarihli Estia, “Ermenistan’ın Kemal’e savaş ilan ettiğini” yazmıştır.

Türk gazetelerinden İslahât, 9 Ekim’de “Sultan’ın, Kemalistlerle anlaşılmaya başlandığı hakkındaki haberlere büyük sevinç gösterdiğini” bildiriyor. Aynı tarihli Şark’a göre de, Vahidettin, Mustafa Kemal Paşa’ya bir mektup göndermiştir. Padişahın çeşitli sözler verdiği ve Başyaveri Ömer Naci Paşa tarafından gönderilen bu mektupla, Kemalistlerin memnun olmadığı bakanların değiştirilecekleri vaat edilmiştir. Aynı gazete verdiği başka bir haberde de, Atina’dan öğrenildiğine göre, Ferid Paşa ile Kemal arasında, sadrazamın istifasını vermesi ve yeni kabineye 4 Kemalist bakanın girmesi için anlaşıldığı. Aynı habere göre Mustafa Kemal, düşmanlığa ara verilmesi için emir vermiş.¹⁸

Bildirimizin bu son kısmında İzmir basınından son iki olayı ele alacağız. Bunlardan ilki, İzmir Müftüsü Rahmetullah Efendi’nin, Patris Gazetesi muhabiriyle yaptığı röportajdır. Tarihi belirtilmeyen; fakat, 1919’da verildiğinde kuşku bulunmayan mülakat, gazetecinin “Yunan idaresi hakkında ne düşünüyorsunuz?” sorusuyla başlıyor. “İşgalin başlangıcında şiddet uygulandığını, Yunan askerinin katliam yaptığını, halkın onurunu incitecek davranışlarda bulunduğunu, yağma ve gasp olayları yaşandığını” hatırlatan müftü, “tutuklanan binlerce müslümanın değerli eşyalarının çalındığını ve feslerinin parçalandığını” söylüyor. Sonraki dönemde, hâlâ pek çok tutuklama yapılsa da, Sterghiadis’in idaresinde güvenliğin sağlandığını ve acımasızlıkların eskisi kadar çok yaşanmadığını belirtiyor. Kendisiyle yaptığı görüşmede, müslümanların sorunlarını çözmek için Sterghiadis’in çabalarına tanık olduğunu söyleyen müftü, halkın güvenini kazanmak için kendisi tarafından yapılan bütün önerileri kabul ettiğini ekliyor.

Muhabirin, “askerlerimizden memnun musunuz?” sorusuna müftü, “işgalin ilk günü yaşanan vahşetin müslüman halk tarafından muhtemelen unutulmayacağına” dikkat çekiyor. İşgalin ilk günlerinde yaşananları yeri geldiği zaman hatırlatmaktan geri durmayan müftü, mülakatın bütününde, gerginliği artıracak ifadeler kullanmamaya özen gösteriyor. Nitekim, bu soruya verdiği cevabın son cümlesi şöyledir: “Fakat kolluk kuvveti olan jandarmanın şimdi iyi hizmet ettiği açıkça görülüyor.”

“İzmir’in Yunan ya da Türk hükümetlerinin idaresinde kalması durumunda Türk ve Rum halkları arasında iyi ilişkilerin mümkün olup olmayacağına” dair soruya şöyle cevap veriyor: “İki halk arasında yeniden iyi ilişkilerin kurulması, adil bir

yönetimin iş başında olması ve halka iyi davranılması halinde mümkün. Osmanlı hükümeti, bu önemli ilkeleri bütün ülkede uyguladığı için hüküm sürdü; fakat, eğer bu memleket Yunan idaresine verilecek olursa, vilayetdeki müslüman halkın büyük çoğunluğunun zamanla isyancı olacağı kuvvetle muhtemeldir.”

“Türklerin, Yunan Divan- ı Harbi’ne bakışının nasıl olduğuna” dair soruya, gerçekçi bir tespitte bulundu: “Müslümanların basit şüphelerle tutuklandıklarını ve mahkemeye çıkarılmadan 2-3 ay hapiste tutuldukları” cevabını verdi. İşgal nedeniyle yaşanan göçlerin yasal bir zeminde yapılması için iki hükümetin anlaşması gereğine dikkat çeken İzmir müftüsü, “Kızılhaç, Müslümanlara yardım ediyor mu?” sorusuna şu cevabı verdi: “Kızılhaç’ın nasıl hareket ettiğini bilmiyorum; fakat, işgalin başlangıcında birkaç müslümanı ve özellikle vahşice yaralanan Albay Fethi Bey’i Rum hastanesine götürmüştü. Biliyorum ki, orada iyi karşılandı ve tedavi edildi; fakat yarası çok ağırdı, hastanede öldü.”¹⁹

İzmir basınından vereceğimiz son örnek, 1920’de Şark Gazetesi’nde yayınlanan bir makale üzerine yaşananlar hakkında olacaktır. Şark Gazetesi’nin yayınlamak istediği bir makale yüzünden Müttefik Sansür Kurulu üyeleri arasında ciddi görüş ayrılıkları yaşandı. 15 Ekim 1919’da sansür kurulan gönderilen makalenin yayınlanmasına kurulun Yunan üyesi Rodas, “panislamizm propagandası yapıldığı” gerekçesiyle karşı çıktı. Asıl neden ise, yazının, Yunanlıları kast ederek Türkiye ile savaşanları “bir buçuk asırdan beri Türklerin kanını emen zararlı haşarat” olarak tanımlamasıydı. Kurulun İtalyan üyesi Enea Brunetti’nin, yazının yayınlanması yönündeki fikrinin diğer üyelerce de desteklenmesi üzerine Şark Gazetesi’nin 16 Ekim tarihli sayısında imzasız olarak yayınlandı. Yazıdan hoşnut olamayan Yüksek Komiser Aristidis Stergiadis, gazetenin imtiyaz sahibi Halil Zeki ve sorumlu müdürü Kenan Tevfik Beylerin sıkıyönetim mahkemesine çıkarılmalarını emretti. 17 Ekim günü gazetenin idarehanesine gelen Yunan jandarması adı geçen şahıslarla birlikte muhabir Doktor Yunus Fehmi Bey’i tutukladılar. 23 Ekim günü Sıkıyönetim Mahkemesi’nde yapılan duruşmadan sonra Halil Zeki ve Yunus Fehim Beyler birer yıl hapis ve 2.000 Drahmi para ve Kenan Tevfik Bey ise, 6 ay hapis ve 300 Drahmi para cezasına çarptırıldılar. Sanıklar, birkaç gün sonra, aileleriyle vedalaşmalarına bile fırsat verilmeden Atina’ya gönderildiler.

İşin peşini bırakmayan İtalyanlar, gazetecilerin kurtarılması için diplomatik çabalarına devam ettiler. 8 Ocak 1920’da İstanbul Yüksek Komiseri Felice Maissa, Dışişleri Bakanı’na ve Paris’teki İtalyan Heyeti’ne yaşananları anlatan bir telgraf gönderdi.

Şark Gazetesi'nde 16 Ekim tarihinde, Müttefiklerarası Sansür Komitesi tarafından bir kısmı tadile edilerek yayınlanan "Birazcık İtidal" başlıklı bir makale nedeniyle, Yunan yetkililerin, gazetenin Genel Yayın Müdürü Zeki Bey'i, makalenin yazarı Yunus Bey'i ve Sorumlu Müdürü Kenan Bey'i tutukladılar. Adı geçen üç kişinin Divan-ı Harb'de yargılanmaları sonucu; Zeki ve Yunus Beyler'in birer yıl hapis ve 2000'er Drahmi para cezasına çarptırılıp Yunanistan'a gönderilirken, sorumlu müdürün bir kaç gün sonra serbest bırakıldı. İzmir'deki Müttefik temsilcileri, bu durumu Sterghiadis nezdinde, protesto ettiler. Sterghiadis'in; Divan-ı Harb'in bağımsız olduğu cevabı vermesi üzerine İzmir'deki Müttefik Temsilcilerinin, sorunu İstanbul'daki Yunan ve diğer Yüksek Komiserlere aktardıkları halde henüz bir çözüme ulaşılamadan iki gazeteci Yunanistan'a gönderildiler. Maissa, yazısının sonunda, Bakanın, gazetecilerin serbest bırakılmaları için girişimde bulunmak üzere Atina'daki İtalyan temsilciliğine emir vermesi dileğinde bulunmuştur. ²¹

SONUÇ

15 Mayıs 1919'da başlayan Yunan işgali döneminde İzmir basını, kentteki çok uluslu yapıya ve dolayısıyla yeni döneme dair bakış açılarına paralel yayın yaptı. Gazeteler, iç ve dış gelişmeleri de bu anlayış doğrultusunda takip etti. Bunu yaparken, Yunan işgal güçlerinin sıkı sansürü altında çalıştılar. Ağırlıklı olarak Paris Barış Konferansı'ndaki gelişmeleri kendilerine yakın önemli ulusal ve yabancı gazetelerden alarak okurlarına duyurdular. Bu haberlerde ve genel politika olarak, İzmir basını kendisine yakın olan ülkenin propagandasını yaptı. Sadece bir kent basını değil, aynı zamanda bölge gazetesi kimliğindeydiler.

İzmir'deki İtalyan makamlarının kentte yayınlanan her dilden gazeteyi yakından takip etmesinin bir nedeni de, İzmir ve dolayısıyla Türkiye siyasetlerinin oluşturulmasında faydalanmak istemeleridir. Bu şekilde strateji oluşturan İtalyan yetkililerin İzmir'deki gazetelere bakışını belirleyen temel faktör, o gazetenin ülkelerine yaklaşımı olmuştur. İtalya, İzmir'de özellikle Türk kamuoyunu kendi yanına çekmek için yandaş bir basın yaratmaya gayret etmiştir. Nitekim, incelediğimiz raporlarda da gördüğümüz gibi, kendilerine yakın gazetelere maddi destek sağladıklarını itiraf etmişlerdir. Aslına bakılacak olursa, yukarıdaki tespit sadece İtalya için geçerli değildir. Diğer bir ifadeyle, İtalya-Yunanistan rekabeti işgalden sonra da devam etmiştir. İki ülke de, kendilerine "yandaş" bir basın yaratmak için kesenin ağzını açmaktan çekinmemişlerdir.

İzmir'deki İtalyan yetkililerinin, buradaki gazetelere yakın ilgileri elbette ülkelerinin menfaati için olmuştur. Fakat bu ilginin sonucu olarak Roma'ya gön-

derilen gazetelerin orijinal nüshaları ya da tercümeleri İzmir tarihi bakımından önemli kaynak durumundadır. Sağdıç Gazetesi örneğinde olduğu gibi, İtalya arşivlerinde, elimizde hiçbir sayısı bulunmayan –bir yerlerde varsa da araştırmacıların hizmetine sunulmayan- bir takım gazetelerin tek tük de olsa sayılarına veya haberlerin tercümesine ulaşmamız mümkün olabiliyor.

NOTLAR:

¹ Zeki Arıkan, İzmir Basın Tarihi (1868-1938), Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayını, İzmir, 2006, ss.10-19.

² Engin Berber, Mütareke ve Yunan İşgali Döneminde İzmir Sancığı, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İzmir, 1993, (Doktora Tezi), s.116. İzmir'deki Müttefik Sansür Kurulu'nun İtalyan üyesi, aslen İzmirli ve İtalyan ordusunda yedek doktor olarak görev yapan Enea Brunetti idi. Berber, s.258.

³ Berber, ss.120-127.

⁴ Fabio L. Grassi, L'Italia e la questione turca (1919-1923), Opinione pubblica e politica estera, Silvio Zamarani Editore, Torino, 1996, s.38.

⁵ Sada-yı Hak gazetesinin ve matbaanın sahibi olan Mehmet Sırrı Fransızca olarak Le Levant gazetesini de çıkarıyordu. Arıkan, s.10.

⁶ Yunanlara göre, Giordano'nun, "milliyetçi" olarak nitelediği Medeniyet ve Müsavat gazetelerini İtalyanlar finanse ediyordu. Berber, s.276.

⁷ Archivio Storico Diplomatico Ministero degli Affari Esteri - Affari Politici., (ASDMAE-AP), 1919-1930, Busta (B.), 1656-7763.

⁸ İtalyanların Medeniyet ve Müsavat gazeteleri hakkındaki yargılarını Yunanlar da kabul ediyordu. Onlara göre de, Medeniyet ve Müsavat gazetelerini İtalyanlar finanse ediyordu. Berber, s.276.

⁹ Engin Berber'in Yunan kaynaklarından faydalanarak hazırladığı doktora tezinden anlaşıldığına göre, Yunan istihbaratı İtalyanların basınla ilgili çalışmalarını takip ediyor ve gönderilen raporları bile biliyorlardı. Nitekim, söz konusu çalışmada Islâhat ve sahibi Emin Süreyya Bey hakkında hatta şu tespitte bulunuluyor: "Albay Giordano'nun üstlerine verdiği 2 Şubat 1920 tarihli rapora göre, Islahat gazetesinin sahibi ve başyazarı Emin Süreyya Bey, İzmir Metropolitliğinden ayda 150 Osmanlı Lirası tahsisat almaktaydı." Berber, s.256.

¹⁰ Archivio Storico Diplomatico Ministero degli Affari Esteri- Conferenza della Pace, (ASDMAE-CP), Posizione (Pos.).16, Turchia, B. 57-52; ASDMAE-AP., 1919-1930, B.1656-7763.

¹¹ Ufficio Storico dello Stato Maggiore dell'Esercito, (USSME), E3-18/6.

¹² Zeki Arıkan, Mütareke ve İşgal Dönemi İzmir Basını, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara, 1989.

¹³ Ö. Faruk Huyugüzel, 1928'e Kadar İzmir'de Çıkmış Türkçe Kitap ve Süreli Yayınlar Kataloğu, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayını, İzmir, 1996, s.68. Buna rağmen bu kaynakta, gazete ve dergilerin kronolojisi verilirken, tekrar çıktığı bildirilen Sağdıç'tan 1919'da söz edilmiyor. (s.75)

¹⁴ Berber, s.263.

¹⁵ USSME, E3-18/6.

¹⁶ USSME, E3-18/6.

¹⁷ USSME, E3-18/6.

¹⁸ USSME, E3-18/6. Başka bir İzmir gazetesi olan Âhenk, 24 Ekim 1920'de Ankara Hükümeti'ne bir mektup göndermeye karar veren Sultan'ın, Başyaverini o mektubu götürmeye memur ettiğini yazmıştır. USSME, E3-18/6.

¹⁹ ASDMAE-AP., 1919-1930, B.1645-7740.

²⁰ Berber, ss.259-260.

²¹ ASDMAE-CP., Pos.16, Turchia, B.57-52.

“Miralay Süleyman Fethi” Oturumu**Dr. Mehmet Emin ELMACI****İzmir Halkının Yazdıklarıyla İzmir’de Yunan İşgali ve Mezalimi**

Türkiye Cumhuriyeti’nin doğuşunu sağlayacak olan Kurtuluş Savaşı’nın başlaması ve teşkilatlanmasında İzmir’in Yunanlılar’a verilmesi ve 15 Mayıs 1919’da da İzmir’in Yunanlılar tarafından işgalinin büyük önemi vardır. İzmir’in işgali sadece küçük bir devletin bir işgalinden daha çok, büyük dünya siyasetinin özellikle Akdeniz ve Orta Doğu’daki çıkarlarını ve pazarlıklarının bir sonucuydu. Bu nedenle işgal sonrası verilen Kurtuluş Savaşı ile bu bölgeyi ele geçirmek isteyen büyük devletlerin tüm yayılmacı niyetleri de önemli bir duvara çarpacaktı.

I. Dünya Savaşı yılları içerisinde büyük devletler, İzmir’i arka arkaya 12 Nisan 1915’te Yunanistan’a ve 19 Nisan 1917’de İtalya’ya bırakacağına dair söz vermişlerdi.¹ İngiliz gazetesi Manchester Guardian’da Yunanlıların İzmir konusunda başlangıçta istekli olmadıklarını, İzmir için Yunanistan’a ilk teklifin ise 1915 yılında İngiliz Dışişleri Bakanı Sir Edward Grey tarafından yapıldığını yazmıştır.² The New York Times gazetesi de Lloyd George’un Venizelos’a 1917 yılında İzmir için söz verdiğini yazmaktaydı³ ancak, Rusların bu konuda olumsuz tavırları bu antlaşmaları geçersiz hale getirmişti. İzmir’in kime verileceği konusunda son duyumlar Yunanlıların bu konuda İtalyanlardan daha şanslı olduğu yönündeydi. İtalyan temsilcisi Orlando’nun bulunmadığı bir dönemde Paris Konferansı’nda Venizelos’un İtalya aleyhindeki korkutmaları ve elinde kendi planları çerçevesinde hazırlattığı Batı Anadolu Bölgesi’nin nüfusunun çoğunluğunun Rum olduğuna dair abartılı istatistikleri, zaten İtalya’nın yönlendirilemeyeceği düşüncesinde olan İngiliz ve Fransızları tatmin etmeye yetmişti.

Venizelos çantasından çıkardığı deste deste telgraflarda Türklerin bu bölgede Hristiyanlara büyük mezalim yaptığı şeklindeki uydurma suçlamaları ile Anadolu’daki tüm Hristiyanları kurtarmanın tek yolu olarak İzmir’in işgali konusunda Yunanlılara yetki verilmesini ısrarla istemişti.⁴

Bu ortamda ilk olarak 24 Aralık 1918 tarihinde İngilizlerin desteğiyle İzmir’e Yunan muhribinin gelişi İzmir’de gösterilere neden olacaktır.⁵ Yine Yunan Kızılhac’ının bu bölgedeki siyasi propagandaları da tepkiyle karşılanacaktır. İşte böyle bir süreçte yine de son ana kadar İzmir’in Yunanlılara verilir verilmeyeceği belli değildi. Bu tepkiler sonrasında İngiltere’ni temsilcileri arasında olumsuz görüşte olanlar bulunmaktaydı. Örneğin, 20 Şubat 1919’da İngiliz komutanı Milne, War Office’e İzmir’in Yunanlılar tarafından işgalinin büyük bir ayaklanma yaratacağı uyarısında bulunmuştu.

Calthrop da 3 Nisan 1919 da “Helen İmparatorluğunun Ege Denizi’nin doğu sahiline kadar uzamayacağını ciddi bir şekilde ümit ediyorum, zira böyle bir hareket taraftarlarına saadet ve refah değil tam tersini sağlayacağını ” söylemişti.⁶

İzmir’de oturan Avrupa kolonisi de, İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliğine, bu “delice” kararın doğuracağı tehlikeler üzerine dikkat çekmişlerdi.⁷ Bu tüccarlardan birisi olan

Amerikalı Frank A. Vanderlip de İzmir bölgesini Yunan mandasına vermenin “trajik bir politik budalalık” olduğunu; çünkü, Yunanlıların yönetim başarısızlıklarının en yüksek örneğinin Makedonya ve Trakya’da yaşandığını belirtmişti.⁸

18 Nisan’da da Lord Curzon meşhur muhtırasında “*Selanik kapılarının 5 mil uzağında nizam temin edemeyen Yunanlılara İzmir gibi büyük bir şehir ve Aydın gibi bir eyaleti işgal ve idare etmelerine müsaade edilebilir mi?*”⁹ demesine rağmen son söz Lloyd George’da idi ve o kararın verildiği belliydi artık.

İstanbul’da ise Mondros sonrası İngilizlerle anlaşarak en kısa yoldan bu kötü durumdan kurtulma kolaylığı içerisinde olan Damat Ferit hükümeti ise bu bölgenin halkının fazla tepki vermemesi konusunda nasihat edecek Şehzade Abdurrahim Efendi’nin nasihat heyetini bu bölgeye göndermek dışında bir şey yapmayacaktır.¹⁰ “*Ya aceze ya ölüm*” düşüncesinde olan Damat Ferit ve yanındakilerin teslimiyetçi politikaları devam etmekteydi.

Mayıs başından beri hemen her gün gelen yabancı harp gemileri nedeniyle İzmir’de huzursuzluk iyice artmıştı.¹¹ İzmir basınında nasihat heyetinin etkisi ve Vahdetin’in İzmir’in işgal edilmeyeceği güvencesi sonrasında belli bir rahatlama olmasına rağmen Haydar Rüştü’nün Anadolu ve Duygu gazetelerinin işgalden 4 gün önce kapatılması¹² ve Vali İzzet Paşa’nın da İzmir Müdafaa-yı Hukuk-u Osmaniye Cemiyeti’nin çalışmalarını desteklemesi huzursuzluğu iyice körükleyecektir.

İzmir’deki 17. Kolordu komutanı Nadir Paşa’nın Amiral Caltroph’un 14 Mayıs gecesi verdiği İzmir’in işgal edileceği notasını sanki emirmiş gibi kabul ederek birliklerine verdiği aşağıdaki emir de durumu açıkça ortaya koymaktadır. “*esef verici olayların çıkmaması için bütün askeri kıtalar bulundukları garnizonlarda kalacaklardır. Kıtalarımızla Yunan askerleri arasında çıkacak olan en ufak bir hadisenin birçok esef verici olaylara muhakkak olduğu için sessizliğin korunması çok lüzumlu görülüyor. Bunu her subayın ve her erin dikkate almasını istiyorum.*”¹³

Bir gece önceki Maşatlık mitingindeki toplantıya karşın, İzmir sahipsiz ve korunmasız Yunan işgaline hazırды. İzmir’deki yönetim son olarak işgalin İtilaf devletleri tarafından yapılmasını istemişler; ancak, buna karışamayacakları yanıtını da almışlardı.¹⁴

Çevre bölgelerden Manisa, Nif, Selçuk, Söke, Aydın ve Midilli’den birçok Rum, Yunan askerlerini karşılamak için trenlerle İzmir’e gelmeye başlamıştı.¹⁵ İşgal günü sabahı Aydın’daki 57. Fırka kumandanı Şefik Bey, İzmir ile haberleşmenin saat 5’ten beri kesik olduğunu Harbiye Nezareti’ne bildirmişti.¹⁶ Mondros Ateşkesi gereği haberleşmeye el konulduğu belliydi.

Yunan işgal tümenine ait birlikler de 15 Mayıs sabah 8.40 da, Kordon’da toplanmış binlerce Osmanlı Rumu’nun “*zito*” sesleriyle karaya ayak basmışlardı. İngilizlerin

verdiği notalardan haberi olmayan ve günlerdir idari makamlarca İzmir'in işgal olunmayacağı geçıştirmeleriyle oyalanan halk şaşkınlık içerisindeydi. Komutanın askerlerine verdiği sessizlik emri ile işgalin gerçekleştiği 15 Mayıs tarihindeki Köylü Gazetesi'nde çıkan işgal söylentilerinin yalan olduğuna dair İzmir Valisi İzzet Paşa'nın bildirisi ise trajikomik bir durum yaratmaktaydı.

İşgal fiilen başlamıştı, artık limandaki bütün gemiler Rumlara ait fabrikalar başta Aya Fotini olmak üzere kiliseler düdükleriyle çanlarıyla bu kendilerine göre mutlu dakikayı kutluyorlardı.¹⁷ Sahilde bekleyen Rumların zito çığlıkları arasında Yunanlılar tarafından Punta iskelesindeki Avcılar Kulübü önünde yapılmaya başlanan çıkarma, iki saat içinde tamamlanacak ve Rum Metropolidi Hrisostomos'un kutsadığı üç alay işgale başlayacaktır.¹⁸ 1920'de Antalya'da basılan kitapçıkta da İzmir'in işgalinin ilk anları anlatılmaktaydı. "...Yaşasın Yunanlılar, gebersin Müslümanlar, intikam alın kahramanlar diye koparılan alkış sesleri göklere direklendi. Papaslar, kadınlar Yunan askerini kucaklıyor, uçuyor ve aynı zamanda artık Müslümanlardan intikam almanın sırasının geldiğini de oracıkta bu kana susamış askerlerin kulaklarına bağıra bağıra söylüyorlardı."¹⁹

İşgali, Anadolu Gazetesi başyazarı Haydar Rüştü de anılarında anlatmıştı. "...filhakika Kordon cihetlerinden ve Hükümet tarafından silah sesleri işitilmeğe başlanmıştı. Karataş yollarında birçok insanlar öteye beriye kaçışıyorlardı. Demek ki beklenen akıbet şimdi hulul etmişti. Demek ki düşman Türk kanı içmeye başlamıştı. Aradan yarım saat kadar bir zaman geçtiği halde silah sesleri kesilmemişti. Havf ve dehşet memleketin bütün semasını kaplamış ve ani diyecek bir zaman içinde ortalık kararmıştı. Birdenbire bardaktan boşanırcasına bir yağmur tufanı İzmir'in üzerine dökülmeye başladı..... O saate Kordon'da bulunanların bilahere anlattıklarına göre o şiddetli yağmur pek çok Türk'ün hayatını azgın Yunanlıların elinden kurtarmağa saik olmuş; çünkü Yunanlılar Kordon üzerinde ve Hükümet önünde rast geldikleri Müslüman'a ateş açarken başlayan o şiddetli yağmur şuraya buraya ilticaya Yunanlıları mecbur eylediğinden birçok Müslümanlar bu rahmet fırsatından istifade ederek kıtal sahnesinden uzaklaşmaya muvaffak olmuşlar."²⁰

Yunanlı askerlerin Kordon'a çıkması sonrası gerçekleşen ilk kurşun olayı bugüne kadar birçok eserde tartışılmıştır; ancak, bunun arkasından gelen katliam birçok Türk'ün öldürülmesine neden olacaktır. Sarı kışladan direnişin olmadığı bir ortamda Yunan evzon alayı çevreye dağılmış, bir kol Kemeraltı caddesine dalarak Başdurak Camii'ne diğer bir kol askeri kiraathane ve üzerindeki askeri otele, bir diğeri de tramvay caddesine doğru ilerlemiş ve yollardaki Türkler çoluk çocuk demeden öldürülmüştür.²¹ Yaylım ateşi sırasında Kemeraltı girişindeki Türklerin büyük bir bölümü Birinci ve İkinci Beyler, geri kalanı ise tramvay yolunu izleyerek hapisane ve silah depolarının olduğu bölgeye kaçışmaya başladılar. Ziraat Bankası girişinde mermer merdivenlere sığınan elliye yakın Türk, evzonlar tarafından öldürülmüştü.²²

“... Yunan askerleri bulundukları yerlerden ileriye doğru yürümeye başlayınca Kordon üzerinde işine gücüne giden Müslümanların evvel fesleri alınarak parçalandı ve kaldırı ellerini geriye demeleriyle beraber dipçikleri İslamların karınlarına ve bellerine inmeye başladı.”²³ Mihail Rodas da anılarında “Türkler sokaklarda bulundukları vakit korkularından feslerini gizlemekte...”²⁴ diyerek aslında fes giydiklerinden dolayı Türklerin kötü muameleyle karşılaştıklarını itiraf etmişti.

Tek suçları feslerini çıkarmamak ve “yaşa Venizelos” dememek olan sayısız Türk öldürüldü. Bir kısım genç hapisanede tutulurken yaralılar, Gureba-yı Müslimin Hastanesi’ne gönderilmişti. Hastanenin tüm koğuşları yaralı dolu olduğu gibi alt kat ise ölümler ile doluydu.²⁵ Ertesi gün de katliam devam etti. Calthrop bile bunu duyar duymaz sorumlu subaylara şiddetle serzenişte bulunmuştu.²⁶

Fesli olanlara yapılan mezalimi anlatan önemli kaynak ise son dönemde ortaya tesadüfen çıkarılan Ulak Mehmet Efendi isimli birinin yazdıklarıdır.²⁷ “... O esnada bir yağmur ve dolu yağmaya başlayup askerler duvar dibine çekilip ahali kaçıştılar. Bir de baktım Kordon üzerinde ölümler serili yatmakta idiler; fakat bizler balkona gelip bakamıyor idik; çünkü, bir Yunanlı bir fesli gördü mü silah ateş ediyor idi. O sebepten içeride kaldık.... Cayır cayır ateş seslerinden başımız kabak oldu. Kulaklarımız işitmez oldu....zavallı İslam kadınlarının evlerine hücum edüp zarları yırtmak, ırzlarına geçmekte, bir takım rezaletler, rezaletler yazmakla bitmez .Ölmüş olan ahaliyi yani herhangi millet ise Borsa içerisine koymuş o yağmurdan sonra saat dörtte kaldırıyorlardı. Buna yürekler dayanmaz....Güzel güzel yerleşmeye başladılar. Bütün karakolları alıp Yunan askerleri koydular. Sonra en büyük hocaları yani papazları, başında altından şapka ve elinde istavroz ve kara cübbe olduğu halde ahalinin alkışları arasında hükümete gitti. Kordon keyif içerisinde idi. Bir fesli görmüyorsun. Şayet bir fesli göreceksan yerden ateş ediyorlar. Sabahleyin tabii bizim urumlar fesliyidiler. Bir de akşamüstü saat beşte baktım idi hiç fesli yok. Fesler parça parça, sarıklar yırtık, ayaklar altında sürünmekte idiler.”

Şehir komutanı Ali Nadir Paşa, kışladan beyaz bayrak sallayarak ve kışla önüne gelen bir Yunan subayından “şeref sözü” alarak teslim oldu. Yunanlılar bu şeref sözünü tutmamış ve kışladakileri de teslim aldıktan sonra bütün subay er ve memurları toplanarak yerli Rumların da katıldığı bin bir hakaret, tüfek darbeleriyle süngü ve dipçiklerle içi hayvan pislikleriyle dolu bir geminin ambarına götürmüşlerdir.²⁸ Bu yürüyüş uzun bir yürüyüşü.

“Derken... Pasaport’a kadar Kordon üzerinde inleyen kanlar içinde boğulan Müslüman naaşları arasından gelen büyük bir kafil görüldü. Bu kafilenin içinde üstleri başları temiz, saçlı saklı iki yüz kadar insan vardı. Bunların başları açık, üstleri başları yırtılmış elleri de havaya kaldırılmıştı. Hepsinin yüzlerinden alınlarından yaş kan akıyor vücutları yara bere içindeydi. Etraflarını iki dizi Yunan süngülüsü çevirmiş ge-

tiriyorlar. Kordon üzerinden tam yarım saatlik bir mesafe olan Punta'ya Yunan vapurlarına götürüyorlardı. Bunlar İzmir'in namuslu en bilgili memurları, eşrafı, tüccarı, asilzadeleri ve mektep muallimleriydi.”²⁹

İzmir Rüşumat Müdürü Agah Bey de bu yürüyüş kafilesinin içindeydi ve raporunda bu yürüyüşü şu şekilde anlatmıştı.”...orada bulunan diğer bir takım Yunan neferatı üzerimize hücum ederek hemen feslerimizi alıp yırttılar. Ellerimizi havaya kaldırarak zito Venizelos diye bağırımızı emrettiler. Bu suretle bağıra bağıra rıhtım üzerine çıktık ve orada hükümet dairesi tarafından getirilen diğer memurin de aynı halde zito diye bağırarak başları açık olarak yağmur altında vapur iskelesi cihetine doğru sevk olunduklarını gördük. ...bu müddet zarfında kabile kabile Osmanlı zabitlerinin zito diye bağırılarak elleri kezalet yukarıda olduğu halde geçtiklerini gördük. Bunlara mütemadiyen tüfek dipçigi vuruyorlar ve şuralarına buralarına süngü saplıyorlardı. Hatta Şark Kumpanyası'nın önüne geldikleri zaman Yunan askeri tarafından edilen ateş üzerine altı nefer ve zabitin şehit edildiklerini sonra haber aldık. Yağmurların tekrar başladıkları bir zamanda bize tekrar hareket emri verildi. Yürümüyor koşuyoruk....Böylece kahvelerin önünden ve sivillerin pek çok elfaz-ı şetume ve galizlerine maruz olarak geçirildik ve İtalyan mektebinin önünden saparak İkinci Kordon üzerine ömrümde görmediğim derecede şiddetli bir yağmurun altında bizi sevk eden neferat dar bir sokakta nemiz var nemiz yok hepsini aldılar. Hatta maden tütün tabakalarına benzin çakmaklarına varıncaya kadar tenezzül ettiler. Üzerimizde bir şey getirmiş isek bulmak için elbisemizi kâmilten yırttılar. Biraz sonra yine Rıhtım üzerine çıktık ve aynı tarzda yani eller yukarıda zito Venizelos diye avazımız çıktığı kadar bağırarak koşa koşa dipçik ve tokatlarla Aydın Şimendifer Kumpanyası'nın iskelesine vardık. Artık bizde de tab u takat kalmamıştı. Yolda gelirken önümde yürüyen veznedar Nazım Efendi kulağına isabet eden bir darbe ile sersemleyerek yere düşmüştü. Süngülemişler, bir daha avdet etmedi, şehit oldu. Diğer rüfekamdan çoğu yaralıydı. Punta iskelesinde bizi getiren neferat hepimizi Yunan bahriye zabitlerine teslim ederek avdet ettiler. Biz evvelce gelen memurin- i hükümete orada mülaki olduk.”

İzmir limanına hayvan indiren ve içi tamamen hayvan pisliği ile dolu olan Patris vapuruna getirilen kabile arasında bulunan Kaymakam Arif Bey de olanları raporunda anlatmıştı. “Yedi sekiz yaşına kadar olanlar dahi dahil olduğu halde iki yüze karış Mekteb-i Sultani talebesinin de izci oldukları bahanesiyle mektepten çıkartılıp hakaret ve işkence ve taarruz ile bulunduğumuz gemiye getirilerek bir ambara ve sivil mevkufin içerisine koşmaları ve bu masumlar içinde başlarından, kollarından, bacaklarından kurşun ile vurulmuş pek çok mecruh görülmesi ve şehit olanların dahi işitilmesi bize kendi halimizi düşünmeyi unutturmuştu. ...Balçova karyesinden gelen genç köylü kadınlardan Yunan askerine tesadüf edenlerin cümlesinin hemen yol üzerinde ırz ve namusları hetk edildi. İzmir ve civar köyleri bağ ve bahçelerinde tesadüf edilen kadın, erkek, kız cümlesi katl olundu. Bunların deniz kenarından uzak olan ce-

setleri gömülmeğe bile tenezzül edilmeyerek gayr-i medeni mahallerdeki hayvan leşleri gibi kırlarda, tarlalarda tefessüh etti. İçinde genç kadın veya bakire kız olduğu bilinen veya haber alınan her İslam hanesinden cebren birer oda, Yunan zabıt ve küçük zabıtlarının o gece apartman gibi beytutet (geceleme) ve daha doğrusu sefahathane gibi mahal-i işret ve şenaaat ittihaz edildi. Bu tecavüzattan korkan ehl-i İslam çoğu tahlis-i nefis ve vikaye-i ırz için tebdil-i tabiiyet etmek üzere muhtelif konsoloshanelere hücum ve tabiiyet vesikası almak için günlerce beklediler. Ne kadar yazılsa layıkıyla tasviri mümkün olamayacak olan İzmir'in işgalindeki Yunan mezaliminin vahşeti işgal gününde Rıhtıma yakın demirlemiş olan bir İngiliz zırhlısı mürettebatını bile Yunanlılar aleyhinde karaya inmek için isyan ettirmiş ve Fransızların Pars dretnavutu da bu gibi bir sebeple İzmir limanını terke mecbur olmuştur. ”³¹

İşgalden bir gün sonra Batı Anadolu'da özellikle Söke ve Kuşadası taraflarında da Rumların çete halinde faaliyetlere giriştiklerini 57. Fırka Kumandanı Şefik Aker bildirmekteydi.³² İzmir'in işgali ve sonrasında yaşananlar nedeniyle Yunan mezaliminden haberdar olan halk, yakın ilçelere doğru göçe de başladılar.³³ Şefik Aker de Aydın'a gelen trendeki yolculardan İzmir ile ilgili tüm bilgileri almıştı. İlginç olan telgraf hatları kontrol altında olduğu için İzmir'deki olayların ancak trenle gelen yolculardan öğrenilmesi olacaktır.³⁴ Şefik Aker, 17 Mayıs tarihli Harbiye Nezareti'ne gönderdiği telgrafında İzmir'den kaçan halktan aldığı bilgilerde “700'ü aşan bir zayıattan” söz eder.³⁵ Yine aynı bilgiler yardımıyla Rum çetelerinin Türk subaylarını yakaladığını ve uniformalarının dipçik darbeleriyle sökölüğünü ekleyen Aker, işgal gecesi de halkın Maşatlıkta protesto yapmak istediğini ancak 3-4 saat süren ateş altında katliama uğrayarak dağıldıklarını bildirir.

“ Mezkûr gece zarfında İzmir'in her tarafında bomba ve silah sesleri eksik olmaz. İzmir'deki esliha ve cephaneye depoları müessesat-ı resmiye kasaları yerli Rumlar tarafından kaffeten yağma edilir. ...Şekavet İzmir şehrine münhasır kalmayıp civar Rum köyleri de çete halinde gerek trene ve gerekse İslam köylerine de tecavüze başlamışlardı. Ezcümle 16 Mayıs 1335 sabahı İzmir'den Aydın istikametine hareket eden Marşandiz trenine Seydiköy'ünde Rum çeteleri tarafından ateş edilerek bir Türk kadınının vefat ve diğerinin de mecruhiyetine sebebiyet verilmiştir. Birçok köylerde Yunan eşkiyası ve yerli Rumlar tarafından birçok tecavüzat ika edilmiş ve şekavet Kuşadası ve Söke havalisine sirayet etmiştir. ”³⁶

İzmir jandarma komutanlığının raporuna göre ise işgal günü İzmir ve çevrelerinde bulunan ölü sayısı 2000'i geçmiştir.³⁷ Sabah Gazetesi de işgalden birkaç gün sonraki sayısında aynı şekilde 2000'i aşkın Türk'ün öldürölüğünü yazmıştı.³⁸ Türk belgeleri bu kırk sekiz saat içinde Türklerin kaybını 2000' i aşkın olarak verirken Yunan tarafı ise, ilk işgal günü 78 Türk'ün öldölüğünü bildirmişlerdi; ancak, daha sonra olayları araştıracak olan yüksek konsey ise bu sayıyı 300 veya 400 olarak vermiştir.³⁹ The New

York Times Gazetesi'nin 16 Mayıs'ta İstanbul'dan aldığı haberlere göre ise Yunanlıların karaya çıkışı sırasında 800 Türk, 100 de Yunanlının hayatını kaybettiği bildiriliyordu.⁴⁰

İzmir'in işgalinin ilk günü ve sonrasında gerçekleşen mezalimin en önemli tanıkları İzmir halkıydı. Böyle bir ortamda devam edecek olan işgalde birçok Türk zarar görecekti. Bu olaylar anında değerlendirilmiş ve askeri makamlarca o tarihe ait önemli raporlar hazırlanmıştır. Böylelikle işgal günü Yunanların yaptığı vahşet olayları bugüne kadar hem arşiv belgelerinde hem de dönemin tanıklarının anlatımıyla ortaya konulduğu gibi dönemin resmi belgelerinde de ayrıntılı olarak yerini bulmuştur.⁴¹ Türk makamlarının bu raporları gün geçirmeden yayınlamasının amacı acıların daha yeni olduğu ilk yıllarında Yunanlıların bu yaptıklarını kayda geçirmektir.⁴² İzmir'in işgalinin tanığı İzmir halkının önüne bu bilgileri aktarmak için yeni bir fırsat da 1926 yılında Ahenk Gazetesi'nin 7 Kanunsani 1926 tarihindeki ilanında çıkacaktır. Ahenk verdiği ilanında "Vatanın Kendi Öz Evlatlarına" başlığını kullanarak halka "Aziz kârilerimiz, kahraman öz vatan aileleri. Yunan işgali esnasında ne gibi mezalime maruz kaldınız, neler gördünüz, neler çektiniz, neler yaptınız, feci olsun, gülünç olsun başınızdan geçen vekayii veya başınızdan geçmemiş de fakat şahit olduğunuz hadiseleri yazınız. İdarehanenize gönderiniz. Biz onları neşredeceğiz. Bir tarihin inkişafına, bir hakikati müdhişenin tesbitine, çocuklarınızın hissiyatını takviyeye yardım etmiş ve binaenaleyh pek âli bir vazife-i vataniyeyi ifâ etmiş olursunuz. Yalnız Yunanlılardan değil, Ermenilerden, Rumlardan, vesaire makhur unsurlardan da neler çektiğinizi yazabilirsiniz."⁴³ Şeklinde sesleniyordu.

Gazetenin bu ilanının önemi yaklaşık bir yıl önce bir başka İzmir gazetesi olan Anadolu Gazetesi'ndeki Yunanlı Mihail Rodas'ın anılarının yayınlanmasıyla ayrı bir önem kazanmıştır. "Anadolu'ya nasıl geldiler?", "Anadolu'dan nasıl atıldılar?", "Anadolu'da Yunan inhişamı nasıl oldu?"⁴⁴ başlıklarıyla İzmir'de Yunanlılar'ın yaptıklarının verildiği anılar Ahenk Gazetesine örnek teşkil etmiş olmalıdır.

Ahenk Gazetesi yayınladığı ilanı 8 ve 10 Ocak'ta da tekrarlamıştı. Bu ilanlarla İzmir'in işgali sırasında ve sonrasında halkın başına gelenleri kendilerine bildirmeleri isteniyordu. Gazete ilanlarına başladıktan beş gün sonra ilk mektubu 12 Ocak'ta yayınlanmaya başlayacaktır. İlk yayınlanan mektupların dikkati çeken en önemli yönü bunların genelde işgal sırasında ve sonrasında Rumların Türklerin geldiği korkusuyla kaygı verici her olaydan sonra kaçmaları veya korkmaları ile ilgili olmalarıydı. Buna ilk örnek Ali Ulvi'nin mektubunda anlattığı Yunanlıların hindistan cevizi satan satıcının tezgâhındakileri bomba sanmalarıydı.⁴⁵

"Hiç hatırımdan çıkmaz. Bir gün Basmahane'ye gitmiştim. Tam istasyona gireceğim esnada bir takım Yunan asker ve jandarmalarının bulvarda tehlikeli bir noktayı ihata

eder gibi sakına sakına ilerlediklerini, yıkık binaların, açılmış çukurların içine girerek, kendilerine siper aradıklarını gördüm. Hakikaten korktum. Ahali de bu manzaradan korkmuş öteye beriye savuşuyordu. Emin zannettiğim istasyon binasına kendimi dar attım. Bekleme salonunun penceresinden bu endişeyi hareketi seyre koyuldum. Ta ilerde başında tablasıyla bir satıcı duruyordu. Siperlerdeki jandarmalar bu satıcıya silahlarını çevirmişler, ona karşıdan bir şeyler söylüyorlardı. Satıcı, jandarmaların karşıdan işaretlerle verdikleri talimata tevfikân tablasını indirdi. Elindeki sehpanın üzerine koydu. Ellerini yukarıya kaldırdı. Jandarmaların üzerine doğru yürüdü. Siperinde çıkan bir jandarmayı daha birkaç jandarma takip etti. Adamcağızın kollarını bağladılar. İstasyona doğru getirdiler. Burada kolları bağlı satıcıyı müfreze kumanda eden biri karşıladı,

Bu adam satıcıya:

—Bre çöpi dedi ve bir tokat yaptırdı. Karakola sevk etti. Şimdi satıcının bıraktığı tabla bulvarın ortasında duruyordu, müfreze kumandanı sapsarı kesilmişti. Yanındaki jandarmalara tablayı alıp getirmelerini söyledi. Jandarmalardan biri kumandanın yüzüne baktı, baktı tehlikeyi işaret etmek isteyerek dedi ki : -Vire ise lulus.....

Kumandanın canı sıkıldı. Bir lahza düşündü. Kosti, Nikola falan diye birkaç jandarma çavuşu veya küçük zabiti çağırdı. Beş dakika kadar fiskos görüştüler. Nihayet kararlarını verdiler. Satıcının tablasına yanaşmaktan ise berhava etmeyi tasavvur etmişler. Tertibat alındı. Tablaya doğru silahlar tevcih olundu. Bir, bir daha, bir daha silah patladı. Tabla yerinde duruyordu. Yaylım ateş başladı. Heyecandan dükkânını kapatan evini boyluyordu. Sokaklarda kimsecikler kalmamıştı. Nihayet bir yaylım ateş daha başladı. Tabla devrildi. Jandarmalar ilerlediler, tablanın olduğu yere geldiler. Öteye beriye yuvarlanan Hindistan cevizlerini toplamaya başladılar. Onlar bunları bomba sanmışlardı.”

İkinci gün yayınlanan diğer mektuptaki olay da bu yöndeydi. Aziz Naci'nin anlattığına göre davul zurna çalan beş on çocuğun seslerini kahvede oturan Yunanlıların, Türkler geliyor diye korku içinde kaçmalarını anlatmaktaydı.⁴⁶

“Yunanlıların İzmir işgalinden birkaç ay sonra idi. İzmir’de çıkan Rumca gazeteler, Rumlar, Ermeniler, Yunan askerlerinin şecaatinden(!), Rumların işgal esnasındaki kahramanlığından(!) bahs ediyorlardı. Her yerde başka laf olmazdı. Bir gün Körfez iskelesi’nin karşısındaki kahveye bir arkadaşımla oturmuş, vapur bekliyordum. Kahve hınca hınç dolu idi. Yanımızdaki masanın etrafında toplanan kasap kıyafetli birtakım Rumlar yüksekte atıp tutuyorlar, Torbalı cihetinde yaptıkları cinayetleri ballandıra ballandıra anlatıyorlardı. Birdenbire bir davul zurnası işittiler. Önümüzde duran garson tramvay hattına doğru gitti. Caddedeki halk da Gümrük tarafına bakıyorlardı.

Kahveden de birkaç kişi dışarı çıkmıştı. Garson :

-“Erkete Turko” diye söylenerek kahveye girdi. Caddeden bir çocuk koşmaya başladı. Davulun sesi de yakınlaşmıştı. Kahve birden bire alt üst oldu. “Erkete Turko” sesleri çoğaldı. Birkaç saniye içinde ortada bir Rum kalmadı. Elleri tabancalı zabıtlar İkinci Kordona doğru koşuyorlardı. Kahvede bizden başka kimse kalmamıştı. Nihayet davul zurnayı ihata eden beş on çocuktan ibaret kafilâ önümüze geldi. Bunlar Punta’ya ihraç olunan esirlerimizi karşılamaya giden çocuklardı. Akşama doğru artık Rumlar Kordon’a çıkmaya başlamışlardı.”

Bu yöndeki diğer olay ise avukat Hacı İzzet’in mektubundaki boş bir arabaya koşulan beygirin türkmesi ile çıkan gürültüyü Kuvay-ı Milliye sanan Yunanlıların kaçmasıydı.⁴⁷

“Hiç hatırımdan çıkmaz. Karantina’da ikamet ediyordum. Bir kandil günü komşum Askeri Hastahanesi etibbasından merhum Hüsnü Bey’le İzmir’e geldik. Kemeraltı caddesinden gider iken kandil hürmetine Türk olan esnaf dükkânlarını Türk bayraklarıyla tezyin etmişlerdi.

Bitpazarı’na kadar bu hale memnun olarak şahit olduk. Peştemalciler başından, Aya Yorgi Caddesinden o vakit en mahuf olan Meyhane Boğazı’na vasil olur olmaz, jandarmalarda dahil olduğu halde Hristiyan ahali umumiyetle pür heyecan, pür telaş kemâl-i süratle dükkanlarını kapayıp sandık, çuval her ne eline geçerse yüklenip hanelerine gitmekte ve yüksek sesle :

-“Erkete...” diye bağırmakta ve koşarak kaçmaktaydılar.

Böyle bir mahalde bulunduğumuzdan ve bu halin neden ileri geldiğinden haberimiz olmadığı ve koca Meyhane Boğazı’nda bizden başka kimse kalmadığı cihetle vehle-i üläda havfa düşer olduk. Refikim Hüsnü Bey’in çehresi sararmış olduğunu gördüm. Bittabi bizim de öyle idi; ancak, onların firari gelenlerden kendilerini muhafaza için olduğunu derhal tâyin ettiğim cihetle, Hüsnü Bey’i teselli ederek arasteye avdet ve meseleyi tahkik eylediğimizde; arabaya yeni koşulmuş bir beygir, boş arabayı koşma sürmü ve birkaç arabacının da tutmak için arkasından koştuğunu gören Rumlar, Yunan jandarmaları Kuvay-ı Milliye’nin gelmekte olduğunu zahib olarak telaşla firara başlamışlar.”

Gazete Dikili’den Kozaklı Halil’in⁴⁸ ve Kuşadası’nda Rüsumiye’den emekli Mehmet Hamdi’nin bu bölgede başlarına gelen olayları anlattıkları mektup sonrası yine Yunanlıların korkuları üzerine olayları vermeye devam ediyordu. Mahmut Nejat’ın anlattığı olayda da Yunanlılar Menemen’deki kulakları duymayan bir ihtiyarın duymak için yaptığı boruları silah sanarak kaçmalarını anlatmıştı.⁵⁰

“Menemen’de Kavak pazarının meşhur fırıncısı Muku adlı bir ihtiyardı. Muku çok sağır bir adam olduğundan tenekecilere yaptırdığı otuz santim uzunluğundaki borunun sivri ucunu kulağına koymadan kabil değil görüşemezdi. Yunan işgalinden biraz

evvel servetini kaybettiğinden fırını işletemez hale gelmişti. İhtiyarlıkla fakirlik Muku'nun yakasına yapışınca vaktiyle yanında çıraklık idenlerin fırınlarına hizmetkâr olmuştu. Yunan işgalinden sonra da böyle birisinin yanında hamurkârlık yapıyordu. Bu ihtiyar fırıncı dehşetli kahve tiryakisi idi. Bir gece sabaha karşı işini bitirdikten sonra erkenci kahvehanelerden birisine gitmek ve bir kahve içmek üzere fırından çıkar. Çarşı içinde sokak sokak kahvehane ararken bir jandarma devriyesine rast gelir. Devriye kumandanı Muku'yu görünce bir Türk zannederek maiyetini hemen köşe başlarına ve siperlere dağıtır. Ve Muku'ya :

“Dur eller yukarı” emrini verir. Muku öyle uzaktan verilen dur emrini duyacak sağırlardan olmadığı için devriyenin telaşlı vaziyetinden şüphelenir ve Yunan onbaşısının meramını anlamak için daima yanında taşıdığı boruyu çıkarır, kulağına götürür; fakat, o dakika Yunan'ın kahraman müfrezesi jandarma devriyesi sevk-i süratle kaçmaya başlar. Muku arkalarından baka kalır ve kahkahalarla gülerек fırına döner. Meğer Yunan jandarmaları Muku'nun teneke borusunu tabanca zannetmişler ve tabanları yağlamışlar.”

Aynı şekilde Ali Ulvi'nin anlattığı bir başka olayda “Bekardık. Evimiz Arap fırınında idi. Bir gece üç arkadaş oturuyorduk. Yakından bir silah patladı. Onu bir iki el silah daha takip etti. Aradan biraz süre geçince silahlar birbirini valy etti. Biraz daha sonra ortalık muharebe meydanını andırır bir hal aldı. Mitralyözler işliyor, piyade ateşi devam ediyordu. Gece yarısı idi. Ne olduğunu bilmiyorduk. Tabii hayli korktuk ve kendi kendimize “işte, bizi tamamıyla mahvedecekler... İşte, Hükümet civarından Beyler Sokağı'ndan başladılar” dedik. Silah sesleri mütemediyen çoğalarak devam ediyordu. Hep endişede idik.

Aradan bir müddet geçti. Silah sesleri azaldı ve nihayet durdu. Bizde o gece sabaha kadar uyumadık. Şefkat ile beraber hadiseyi anlamaya çıktık. Ve çekine çekine hapishane önüne kadar gittik. Caddede mitralyözle delik deşik olmuş birkaç araba beygiri vardı. Hükümete doğru yürüdük. Öğrendik ki hadise şöyle vuku bulmuş;

Yunanlılar şimdiki hapishaneler etrafına takriben on kadar nöbetçi ikame ederlerdi. Gece yarısına doğru hapishane muhafızı olan zabıt nöbetçileri teftişe çıkmış. Elinde de bir elektrik feneri varmış. Hapishanenin arka tarafındaki nöbetçinin hizasına geldiği zaman lambayı nöbetçinin üzerine tutmuş. Zaten korku içinde nöbetçi böyle bir feneri görmemiş olduğu için fena halde korkmuş ve silahını çevirip zabite ateş etmiş. Zabıt de yere yuvarlanmış. Diğer nöbetçiler ateş eden neferden hadiseyi sormuşlar. O da “Erkete” demiş. Onlarda korkmuşlar. On nöbetçi birden meçhul istikametlere ateş etmeye başlamışlar. Telaşa düşen zabitler, askerler kışlada ayaklanmışlar. Silahını kapatan ateşe başlamış. Hep sorulan suallere “Erkete” cevabı veriliyormuş. Derken mitralyözleri yerleştirmişler. Ateşe başlamışlar. Başkumandanları, vesaire memurları telefonla hadiseyi sormuşlar. Bittabi “Erkete” cevabını almışlar. Başkumandanları kışlaya koşmuş.

—Ne var demiş.

—Erkete demişler.

—Öyle ise ateş emrini vermiş. Zaten ateş işliyormuş. Öteden beriden kuvve-i muavene celb olunmuş. Gelen, andahte başlamış. Bir müddet sonra akılları başlarına gelmiş. Birdenbire sormaya başlamışlar.

-Vre, nereye ateş ediyoruz? Yine birbirlerine “bilmem” cevabını vermişler. Onlarda bizim gibi sabahleyin hadiseyi hapishanede bir neferin elektrik lambasından ürkmesiyle başladığını anlamışlar.⁵¹

Tilkilikten yazılan bir başka mektupta da Yunanlıların işgalin ikinci yılında bile asker ile belediye memurunu ayırt edemediğine bir örnek idi.⁵²

“Yunan işgal-i meş’umenin ikinci senesi idi. Bir gün kasabadan araba ile İzmir’e geliyordum. Arabada kasabadan bir belediye memuru efendi ile iki Musevi ve bir de Ar-mudlu’dan binen bir Türk bulunmakta idi. Mevsim Ağustos olduğundan güneşin boğucu sıcaklarında öğleyinden sonra Belkahve’ye gelmiştik. Belkahve’de nöbet bekleyen Yunan askerleri yedlerimizde vesika olup olmadığını sordular. Hâlbuki şimendiferle seyahat edenlerden vesika sorulup karadan seyahat edenlerden aranılmadığından dolayıdır ki, bizler iki saatte rahatça kat edilen mesafeyi şimendiferle 9 saatte ve bahusus güneşin tahammülferse sıcaklığı altında gelmeyi vesika almak derdinden azade kalabilmek için tercih eylemiştik. Garip tesadüf belediye memuru efendinin resmi elbisesinin apoleti üzerinde tek bir yıldız bulunuyordu. Karakol kumandanı olan çavuş, bu yıldızlı belediye çavuşunun yıldızından kendisinin bir Türk binbaşısı olduğu kanaatini hâsıl itmiş ve münhasıran bu zatın müruruna mani olmak gayesini takip itmeye başlamıştı. Nezaketle kendisine Rumca ifadeyle binbaşı zannettiği zatın belediye memuru olduğunu, şayet Türk binbaşısı olmuş olsaydı resmi elbise labis olmayıp sivil olacağını dafaatle söyledi isek de bir fayda hâsıl olamadı. O yalnız binbaşı efendiden maadanız serbestsiniz gidebilirsiniz demekle iktifa ediyordu. Bittabi biz de 10–12 kadar cani içerisinde bir Türk’ü bırakmanın doğru olamayacağını takdir ettiğimizden, hep birlikte mürurumuza müsaade etmesinde ısrar ediyorduk.

Elinde ve üstünde alet namına hiçbir şey bulunmayan Türk’ün tek yıldızından bile korkmaktan hayâ etmeyen bu kahraman, kararında teannüd ederek, meseleyi bir defa da merkezden sormayı ve alınacak cevaba göre hareket etmeyi muvafık bulduğundan, telefonla Niften keyfiyeti şu suretle istizan ediyordu. (Buradan bir araba geçiyor. İçerisinde iki Yahudi, üç de Türk vardır. Türkler’den biri resmi elbiseyi labis bir binbaşısıdır. Mürurlarına müsaade edelim mi?) Sualin iradından biz vaziyeti anlamıştık. Çünkü melun herif eziyet etmek maksadıyla memurun ne olduğunu anlamak istemi-yordu. Verilen cevapta Yahudiler serbesttir gidebilirler, Türkler’i buraya iade ediniz diyordu. Bu emir üzerine karakol kumandanı derhal 9 askerini bizleri götürmek üzere

hazırlanmasını söyledi. 9 asker mavzerlerine süngülerini takarak sanki bir katil ve cani kafilesi götürcekler gibi hazırlandılar. Hiçbirimizde silah olmadığını, üç askerin bizi götürmek için kifayet edeceğini ve şayet 9 askerle sevk olunacak olursak arabamızın istiap edemeyeceğini ve hasta olduğumuzdan yaya yürümeye vaktimiz müsait olmadığını, belki merhamete gelir diye bu taş yürekli adama anlatmak istedik. Ne gezer o bildiğini okuyordu. Eğer onlar da bu kadar ufak bir şeyde merhamet hissetmek olmuş olsaydı zavallı yedi günahsız masum yavrulardan intikam almak denaetini irtikâp eylemezlerdi. Nihayet bilemem ne gibi bir düşüncenin saikiyle korkak kahraman iddiamızı kabul edip refakatimize verdiği üç askerle bizi Nife iade etti. Yolumuza devam ederken askerler ellerindeki mavzer ve kasaturalarına rağmen, bizden korktuklarından daimi suretle ateşe hazır bir vaziyette duruyorlardı. Kemalpaşa'ya muvasalatımızda kazanın haricindeki askerler tarafından arabadan bilaintizam indirilerek süngü tak vaziyetinde hükümete kadar götürüldük. Hükümete girdiğimizde şivesinden yerli Rum olduğu anlaşılan bir yüzbaşı tarafından üzerimiz taharri edildi. Bir çakı bile olmadığı görülünce muhafız askerlere mahfuzen getirildiğimizin sebebini sordu. Onlarda belediye memuru efendinin yıldızını göstererek sebebini o olduğunu söylediler. Zabıt elbise ve yıldızın belediye memurlarına ait olduğunu bildiğinden bizi serbest bıraktı. Fakat bize olan olmuştu. İşte Asya'yı fetheden kahramanların cesaretleri. Türk'ün bir yıldızından bile bu derece korku. Üç silahsız Türk'e dokuz müsellah asker. “

Gelen mektuplardan en önemlileri işgal gününü yani 15 Mayıs sabahını anlatan mektuplardı. Bunlardan birisi olan Abdullah isimindeki kişinin mektubunda “İzmir'in Yunanlılar tarafından işgal edildiği 15 Mayıs günü Kemeraltı'nda idim. Yunanlılar'ın ve Rumlar'ın üzerimize ateş açmalarından dolayı, mukabele edecek silaha malik olmadığım için geri çekildim. Varıp Froni (Frenk) caddesinde bir mektebe gizlendim. Öğleden sonra sokağa çıktım ve silah seslerinin devam etmesine rağmen Kemeraltı'na kadar indim. Maksadım ne olduğunu görüp anlamaktı. Yavaş yavaş ilerledim. Milli Kütüphane'nin önünden Kemeraltı Caddesi'ne yaklaştım. Yavaşça köşeden hükümet tarafına baktım. Cadde üzerinde, Hükümet tarafındaki yaya kaldırımları üzerinde bir takım vatandaşlarımızın bi ruh cesetleri vardı. Karşıdan bir Manga Yunan askeri görüldü. Başımı geri çektim. İkinci defa başımı uzatayım derken bir yaylım ateşe maruz kaldım. Süratle oradan uzaklaştım. Ertesi sabah tekrar Kemeraltı'na indim. Bir de ne bakayım, bütün Türk dükkânları baştanbaşa soyulmuş. İçlerinde bir iğne bırakılmamış. Oradan Başdurağa doğru arka sokaklardan gittim. Ne söyleyeyim efendim, bütün dükkânlar dediğim gibi kâmilten soyulmuş.”⁵³ Şeklinde olay günü anlatılıyordu..

Bir başka mektupta ise Mustafa Recep “Yunan işgal-i meş'ûmunun ilk günü nasılsa Kemeraltı'nda gafil avlanmış, epeyce dayak yedikten sonra hükümet avlusuna götürülmüştüm. Burada tutup getirilen vatandaşlarla bizi çift sıra yaptılar. Kordon'a

doğru götürdüler. Park cesetlerle dolu idi. Gümrük önüne varıncaya kadar sağdan soldan üzerimize saldırıyorlar, dövüyorlar, ceplerimizde ne var, ne yok hepsini aşırıyorlardı. Bir aralık ölüm hâlinde Anadolu Bankası civarına geldiğimizi fark eder gibi oldum. Orada biraz durdurmışlardı. Otellerin uzun balkonlarından bir takım Rum karıları toplanmıştı. Birinin elinde tabanca vardı. Yukardan ‘Pis Türk’ diye bağırان bu kadın tabancasıyla üzerimize ateş etmeye başladı. Kafile bu ateşten kaçmak üzere dağılır gibi oldu. Etrafdan tokat yumruk dipçik yağmuruna tutulduk. Tekrar küme olduk. Artık bizi Punta’ya kadar götürdüler. Her tarafımız yara bere içindeydi. Hükümet civarından ilerlerken kafilemiz epeyce kalabalık idi. Punta’ya geldiğimiz de kafilenin azaldığını gördüm. Kim bilir zavallı vatandaşlarımıza ne oldu” diyerek kederli bir şekilde olaylardan söz etmişti.

Arşiv belgelerinde de aynı olaylardan bahsedilmektedir. Buna göre subay ve bürokratların Pasaport’a kadar süren uzun yürüyüşleri sırasında balkonlardan üzerlerine ateş edilmekle kalınılmamış taşlar atılmış, küfürler edilmiş, yerli Rumlar da önde gidenlerden tutabildiklerini bıçaklamışlardı.⁵⁵

Yine aynı günü anlatan bir diğer mektupta M. Nuri “İzmir’in ilk işgal edildiği gün sabah, nasılsa Frenk mahallesine gitmiştim. Bu nümareşenin içinden Kordon’a çıkmak istedim. Ne mümkün kalabalık dehşetti. Bütün Rumlar ayaklanmıştı. Kordon’a Yunan askeri çıkıyormuş, tehlikeyi hissettim. Fesi cebime yerleştirdim. Dönmek istedim. Fakat kalabalıktan mümkün olmadı. Sökdüremedim. Daha da çocuktum. Mahalle arasından dolaşıp gitmeyi düşündüm. Bu nümareşenin karşısındaki sokağa daldım.

Artık Rumlar kuduruyorlardı. Tam Meyhane Boğazı taraflarına gelmiştim. Her tarafta silahlar patlamaya başladı. Geri döndüm. Moraiti Eczanesi’nin yanından tekrar Frenk Mahallesi’ne çıktım. Oradan Ayafotini Kilisesi tarafına yürüdüm. Beni tabii Rum çocuğu zannediyorlardı. Tam kilisenin önüne geldim. Meyhane Boğazı tarafına giden caddenin ortasında kanlar içinde iki vatandaşımız yatıyorlardı. İkisinde de köylü elbisesi vardı. Bu şehitleri görünce fena halde korktum. Çakı Bedesteni’ne doğru süratle koşmaya başladım. Kilisenin bu tarafta kapısının tam hizasında cadde üzerinde bir cenaze daha vardı. Bu da bir köylü idi. Taşların üzerine kıpkızıl kan akmıştı. Çakı Bedesteni’nden Odun Pazarı’na, oradan Mezarlıkbaşı’na, oradan da İki Çeşmelik’e ve sonra Beyler Sokağı’na geçtim.. O gün akşama kadar evden çıkmadım. Silah sesleri devam etti” şeklinde o günü anlatmıştı.⁵⁶

Manisa Bağcılar Bankası İzmir şubesinde müstahdem olarak çalışan ama 15 Mayıs günü İzmir’de Jandarma Karakol mektebinde okumakta olan Hafız Galip Bey de önemli bilgiler vermekteydi. “Bendeniz işgal-i meş’ûmdan mukaddem Kâtiboglu Jandarma Karakol Kumandanı Mektebi’nde jandarma onbaşılığıyla tahsili görmekte idim. 14 Mayıs 1335 (1919) senesi çarşamba akşamı mektepte yalnız nöbetçi olarak birkaç jandarma bırakılıp bütün mevcudiyetimizle Hükümet civarında devriye gezdirilmek

üzere getirildik. O gece vazifemizi hüsn suretle ifâ ettikten sonra ferdası günü ale-s-sabah Yunan askerinin Kordon'a çıktığı ve Hükümeti işgal etmek üzere gelmekte olduklarını söylediler. Herkes yapacağından âciz, Vali İzzet de gerek gece ve gerek o sabahı Hükümette kukla gibi dolaşıyordu. İzmir'in bütün münevver gençlerine ne yapayım İstanbul'a telgraf çektim. Cevabını alamadım. Cevabını veriyordu.

Netice-i vakaya şahit olanların malumu olduğu vecihle Yunanlılar hükümet önündeki bahçeye mitralyöz ve makineli tüfekler kurarak masum ve silahsız olan Müslümanları katlederek hükümeti işgal ettiler. Önlerinde bir jandarma zabıt vekili olduğu hâlde bizi de hükümette esir alarak Kordon'a götürdüler. Bilâhare etraftan topladıkları masum sivillerle birlikte etrafımızda Rum ve Ermeni çocukları ellerinde asker ve polis kasaturları olduğu hâlde eller yukarıya ('Zito Venizelos' bağracaksınız) dediler. Bağır-mayan bir Türk'ü gerek önünden gerekse arkasından Yunan askerlerinin de iştirakiyle intikam diyerek birçok mahallerinden süngüleyerek şehit ettiler. Yine zâlimler şehidin hep beraberce el ve ayaklarından tutarak denize atıldılar. 'Zito Venizelos!' diye bağırta bağırta şimdiki postahane önüne getirdiler. Orada etrafımızı yine yerli Rumlar'la Ermeniler sararak yeddimizde bulunan nakd-i mevcudumuzu yağmaya başladılar.

Hiç aklımdan çıkmaz. Koca şalvarlı ihtiyarca bir Ruma da biz isâbet olduk. Bendenizi alaydan dışarıya çekerek çantamda bulunan 39 banknotu alıp gözümün önünde kendi parası gibi beşer beşer Yunan askerlerine sanki harbele (dolaba) girmiş gibi hem taksim ediyor ve hem de arkalarını okşuyordu. Merhâmete gelmiş olacak ki, boş cüzdanımı iade etti. Yeddimde bulunan gümüş köstekli Sergisof saatimi dahi alıp askerlere vermeye kıyamadı. Etrafına bakınarak kendi beline yerleştirdi. Bu hâl Yunan zâbitanı muvacehesinde cereyan ediyordu. Yeleğimin cebinde bulunan iki gümüş mecdidiyeyi de alıp bir askere verirken bir zâbitin üzerimdeki asker elbisesi nazar-ı dikkatini celb etmiş olmalı ki hemen yerli Rum'u kovaladı. Askerden iki mecdidiyeyi alıp kendi cebine yerleştirdi. Ben tekrar alay içerisine can ettim. Bu hali gören Yunan askerleri zabıt gittikten sonra tekrar beni alaydan alıp taharriyat icra ettiler. Ve bir şey bulamayınca (kamoto turko vs) gibi homurdanarak saldıılar.

Tabii bu usûl bütün alayımıza tatbik edildi. Hulâsa bize o gün çok zahmet çektireceklerdi. Fakat Cenâb-ı Hakk müâade etmedi. Hemen yağmur başladı. Mavnalar yanaştı, zannedersem Patris vapuru olacak bizi vapura koyarlarken bir Türk hamalını da mavna üzerinde Rum hamalları şehit ederek denize atıldılar. Nihayet vapura girdik, boş cüzdanlarımızı vapur güvertesine varıncaya kadar yağmadan mahrum kalan vapur amelesinden belki on kişi yokladı. Bende sonunda cüzdanımı birisinin üzerine atıyordum. Çünkü olacak gibi değil. Vapurda topçu kumandanlarımızdan Manastırlı Binbaşı İsmail Hakkı Bey'i gördüm. Alnından hafifçe mecrûh olmuş konuşurken zaten tanışıyorlardık. Bu da geçer yavrum merak etme diye bana teselli-i hatır ederek dizinin dibine yatırdı. Bilâhare zâbitanı ayırdılar. Üç gün vapurda bir parça peksimet ile aç bî-

ilaç olduğu hâlde dördüncü günü İzmir jandarma tensikat memuru Fransız zâbitinin iltimâsiyle arkadaşlarımla birlikte tahlis edilip Kışla'ya getirildik. Oradan hapishane-i umûmiyeye nakledildikten sonra üç gün de orada alı konulup bilâhare serbest bırakıldık⁵⁷. Cesetlerin bağlanarak denize atılma olayı tüm raporlarda yansıtılmaktadır. Olaydan on beş gün sonra bile denizden çıkarılan cesetler arasında, boğazlarından zincirle birbirine bağlanarak denize atılıp boğulmuş üç polisin cesedi sahile vururken birçoğu da dalgaların etkisiyle açığa sürüklenmekteydi.⁵⁸

Yine işgal gününü anlatan Ahmet İhsan da Rumların Türk dükkânlarına işaret koymalarını ve özellikle de Şifa Eczanesi'ne girişlerini betimlemekteydi.

“Yunan işgal olacağı günün gecesinde yerli Rum ahâli yani şu bizim sabık vatandaşlar! Çarşıda, pazarda ne kadar Türk dükkânı varsa işaret koymuşlar. İlk Yunan askeri karaya çıkar çıkmaz bu nankörler ön ayak olarak Yunan askerinin önüne düşmüş kadın, papaz, çocuk, kız, askerin rehberliğini ediyor, Kışla'ya doğru geliyorlardı. Kışla önünde ilk silah patlar patlamaz evvelenden işaretli olan Türk dükkânlarını yağma edilmek üzere süngü, tabanca, bıçak her ne varsa elde asker, ahâli dahi kadın ve papazlar birlikte şimdiki Askeri Kiraathanesi'nden başlayan hücum ile Kemeraltı'na doğru geldiler. Beyler Sokağı ağzında bulunduğum bir sıradaydı ki bu gözleri kanlı kalabalık, işte ta! Şifa Eczahanesi diye gösteren Rumların delâletiyle eczahaneye dehşetli süngü ve mitralyöz hücumu başladı. Bir iki dakika kadar devam eden bu ateş karşısında canlı bir mahlûk kalmadığını zanneden asker ve ahâli eczahaneden içeri girerek o güzelim dolapları süngülerle parçalamaya o ferîd kuvvet şurupları, bahar kolonyaları caddeye atarak yerlerde kırmaya başladılar. İzmir'in Rumluğa karşı yegâne bir Türk eczahanesi olan Şifa'yı daima bir gelin odası kadar sık ve minyon güzelliklerini böyle hurdahas manzarasıyla görmek bize mukadder imiş. Üç sene sonra Cenâb-ı Hakk'ın azameti bana o vahşi Yunan sürülerinin yaşasın Mustafa Kemâl Paşa diye bağırarak zelil ve makhur geçişlerini Şifa Eczahanesi önünden seyrettirdi. Bu acı günlerin yeisini daima istirdat-ı mes'ûdumuzla karşılıyor, daima necip Türk milletine duâlar ediyorum. Reklam zannetmeyiniz.”⁵⁹

İzmir'in Kadife Kalesi İmariye Mahallesi'nde ikinci sokağında oturan Bakkal Giritli Ali de işgal günü mülhakatta nelerin yaşandığını şöyle anlatmıştı. “O meş'um işgalin birinci gününde Tepeköy pazarındaydım. İzmir'in işgal olunduğu haberinin vurudu üzerine derhal ailemin yanına gelmek üzere Torbalı istasyonuna gittim. İstasyondaki Toma'nın meyhanesinde Arapçı Köyü imamı zannımca ismi Mustafa Hulusi olacak zil zurna kütük gibi sarhoş olduğu halde yüksek sesle:

– Ben Yunan'ı severim. Yunan benim özkardaşımdır. Diye bağırıyordu. Merhum imam bu lakırtıyı söylediği zaman gerek hazırun gerekse ben tüylerimiz ürperdi. Damarlarımız oynadı. Derhal imam efendiyi oradan almak icab ediyordu. Vardım kolundan tuttum.

– Haydi, Hoca Efendi, seni evine götürüyüm dedim. Koluna girdim. İstasyondan on dakika ileri götürerek kafasına bir tokat vurdum. Bu esnasında Nahiye Müdürü Bey Tepeköy'den Torbalı'ya geliyordu. İmamın sarhoşluğunu görünce bana hitaben:

– Oğlum, bu herifi şuradan def et dedi ve arabasıyla süratle geçti. Bunun üzerine İmama:

– Haydi, buradan Cehenneme git dedim, bıraktım.

İzmir'e gelmek üzere trene bindim. Kıyas istasyonuna kadar hiçbir vakaya tesadüf etmeden Develi köyüne geldik. Oranın Rumları umumiyetle silahlı olduğu halde civardaki Türk köylerine hücum ediyorlar, rast geldiklerini öldürüyorlar, evleri soyuyorlardı. Bir kısım Rumlar treni abluka ederek içinde Türk olup olmadığını soruyorlardı. Bu sırada tren hareket etti. Cumaovası istasyonuna geldik. Burada bir ihtiyar Türk'ün başına üşüşmüş Rumlar dövüyorlardı. Tren buradan da hareket etti. Gaziemir istasyonuna geldik. Bütün Rumlar istasyonda toplanmış silahlı oldukları halde yüksek sesle üç defa “Zito Ellaza, Kato Türkiye” diye bağırıyorlardı. Karşıdaki askeri kışlalarına hücum ve yağma edilmesi için hep birden hareket ettiler. Attıkları kurşunlardan tren içinde bir kadın ve bir çocuk yaralandı. Tren hareket etti. Kızılçullu'ya geldik. Eşrefpaşa'ya gitmek için birçok yolcular trenden çıktı. Ben de onlara karıştım. O vakit Yunan askerini gördüm. Hepimizi ihata ederek yağmaya başladılar. Benden bir gümüş köstek maa saat ile yetmiş iki lira paramı aldılar. Öylece canımı kurtarabildim. Beş-altı yerde yoklama ettiler. Güç hal ile evime gelebildim. Dibek başı Rumları mahallemize hücum etmiş, evlerimize girerek para ve silah talep ediyorlar. Birçoklarımız civardaki Fransız Katolik Kilisesi'ne iltica etmek suretiyle kurtulduk.⁶⁰

Sakarya Kütüphanesi Sahibi Kemal Bey de o gün Kemeraltı'ndaydı ve olayları şu şekilde anlatmıştı. “İşgal-i meş'umun ilk günü bendeniz Kemeraltı'nda Ragıp Paşa Otelindeydim. Yunanlılar silahsız Türkleri esir edip götürüyorlardı. Bize de Yunan Efsun neferleri geldiler. Yirmi kişi kadar vardık. Oradan bizi ikişer olarak Kışla meydanından Kordon'a götürüyorlardı. Kışla meydanında Yunan Palıkaryalarından birisi eline koca bir kama almış, oradan posta ile geçen Türklere daima kamanın ters tarafı ile vuruyor, küfrediyordu. Dolmaya doğru geldiğimiz zaman ne göreyim? Caddenin üzerinde ölü ve yaralılarla dolu, önüne gelen Yunan askeri vuruyor. Benim de boyum kısa olduğu için daima ortaya giriyordum. Bizleri Pasaport arkasında büyük bir tütün mağazasına koydular. İçeride ne göreyim? Beş-altı bin kişi, İzmir'in eşrafından bir takım beyefendiler. İçimizde hafif ve ağır yaralı çoktu. Oradan iki saat sonra diğer bir mağazaya naklettiler; fakat, bizi götürürlerken ceplerimizden cüzdanları, saatleri, yüzükleri –eğer üzerimizdeki elbiselerimiz de iyi ise, -onları dahi çıkarıyorlardı. Yunanlılar nasılsa beni yoklamadılar. Herkesten on paraya varıncaya kadar aldılar. Benim cebimde kırk lire para vardı. Bakıyorum, ekmek yok, su yok. Hiç kimsede para da yok. Gerçi ekmek para ile veriyorlarsa da para yok. Orada mahut Köylü sahibi Refet'de⁶¹

var idi. Bir iki saat sonra Amerikan Salib-i Ahmerinden birkaç kişi geldi. Yaralıları aldılar. Hafif yaralıları sardılar. Beni de küçük diye çocukların yanına soktular. Bize:

-“Doğru evinize gideceksiniz” dediler.

*Bizde fes yok, baş açık. Bereket versin ki Kemeraltı'nda Kalpakçı Ali Haydar Bey'in mağazasına geldim. Dükkânı soymuşlar. Yerden bir kalpak buldum, başıma geçirdim. Eve gittim. Fakat Musevilerin Yunanlılarla beraber Türk mağazalarını yağma ettiklerini gözümle gördüm.*⁶²

İzmir Gaziemir'den işeci Ali Muharrem de işgal günü gördüklerini şu şekilde anlatmıştı. “İşgal esnasında Darümuallimimde talebe idim. İşgal günü arkadaşlarla Ziraat Bankası önüne geldik. On dakika sonra Kordon'a gitmek üzere iken birdenbire alçak Yunan ordusu geliyor dediler. Tabiidir ki çocukluk öylece bakıyordum. İki dakika sonra silahlar patlamaya başladı. Ben şaşırdım. Arkadaşımı kaybettim. Bir de etrafımda ne göreyim din kardeşlerim etrafımda al kanlar içinde yatıyor. Hemen aklıma onların yanına yatmak geldi. Birden bire yattım. Sürüklenerek kollarım al kanlar içinde şimdiki Katib-i adli dairesine girmek üzere iken kapının kanatlarını kapıyorlardı. Az bir mesafe kalmak üzere iken başımı soktum. Ayaklarım dışarıda kaldı. Zorla içeriye girdim. Bayılmışım; fakat, silah sesleri o kadar çoğaldı ki aynı harp gibi. Benim üzerimde mektep elbisesi vardı. Bizleri ikişer yaptılar. Rezilliğin haddi hesabı yok dışarıda ne göreyim? Al kanlar içersinde serilmiş din kardeşlerimiz yatıyor. Yüreğim sızladı. Oradan kışla önüne geldik. Yapmadıkları hakaret yok. O sıralarda Allah'tan dolu, yağmur da başladı. Yolda durdurdular. Birçok ölen din kardeşlerimizin aralarından geçerek büyük bir mağazaya tıktılar. Akşam oluyordu. Aşağıya su dökmeye gidenler bir daha avdet etmiyorlardı. Esasen bizleri soyup soğana çevirmişlerdi. Meteliğimize varıncaya kadar almışlardı. O geceyi orada geçirdik. Birkaç Rum kopilleri gelip içimizden seçip alıp gidiyorlardı. Sabaha karşı beş on kişi kadar mektepli vardık. Bizi zorla saldı. Eve gelinceye kadar birçok hakaretler gördüm. Eve geldim. Beni ölmüş zannetmişler. Biraderim de yok. Oradan mektebe gittim. Arkadaşlarım beni görünce etrafımı sardılar ve vakayı anlattım. Onlar benim alçaklar tarafından öldürüldüğümü zannetmişler. Ertesi günü mahallemizdeki bir eve iki alçak sefil Yunan askeri taarruz ettiler. Çok şükür başka bir şey olmadı. O gün arkadaşımı sordum. Benden ayrıldıktan sonra bir alçak tarafından süngü ile vurmuşlar ölmüş. Hemen hastahaneye koştum. Al kanlar içersinde yatıyordu. Ağladım; fakat, ne çare şehit olmuştu. Yıkattırdık. Cenaze namazını kıldıktan sonra defin ettirdik. Kahrolsun düşmanlar. Her zaman intikam almaya hazırım.”⁶³

Yine İzmir Ticaret ve Lisan Mektebi öğrencisi olan Muzaffer Hüsnü de olayları kendine göre anlatmıştı. “İzmir'de Mektupçu Bey evlerinin birinde oturuyorduk. Yunan İzmir'e girdi. Balkondan seyir ediyorduk birçok vapurlar sıra sıra olmuşlar geçiyorlardı. Tüfekler pathıyordu. Pederim askeri doktor idi. O zaman nereye gideceğini şaşırdı, el-

biselerini çıkartıp sivil bir elbise giydi, askerimize de eski elbiselerini verdi. Caddeden asker geçiyor ve mütemadiyen silahlar patlıyordu. Biz caddeden amcamın evine gidiyorduk. Arkamızdan Yunan askerleri birkaç kişiyi yakalamışlar küfür ede ede götürüyorlardı. Biz amcamın evine gittik. Orada birkaç gece kalmamızı söylediler. Pederimin paltosu evde idi. Ben onu almak için eve gittiğim vakit Ahmet Bey'in evi yağma ediliyordu. Buraya üç yaşından on iki yaşına kadar çocuklar ile yirmi yaşından yetmiş yaşına kadar kadın erkek dolmuştu. Ben eve girdiğim vakit evde kurşunlar buldum. Bir de camlara baktım parça parça idi. Ben korktum. Paltoyu koluma taktığım gibi amcama koştum ve vakayı anlattım. Biz burada böyle bir müddet kaldıktan sonra vesika çıkartıp Bursa'ya gitmek hatırımza geldi. Pederim vesika çıkartmak için gittiği vakit "yarın gel, yarın gel" diye vermediler. Nihayet aldık. Buradan hareket ederek Bursa'ya gittik...."⁶⁴

İrfan Selahattin Bey ise İşgalin ikinci gününü anlatmaktaydı. "İzmir işgalinin ikinci günü sabahı Memleket Hastanesine gitmiştim. Hastane civarında elleri bıçaklı birtakım Rumlar dolaşıyordu. Tehlikeyi anladım. Geriye döneceğim esnada arkamdan bir el dokundu, döndüm. Birkaç Rumla Amerikalı olduğu anlaşılan bir adamla karşılaştım. Beni hastanenin karşısındaki Cemal Paşa merhumun evine götürdüler. Buraya kadar maksatlarını söylemediler. Bittabi hayli korktum. Bu evin içine şehitlerin cesetlerini doldurmuşlar. Bunları bana bir bir göstererek içlerinde tanıdıklarım var mı, yok mu? Bunu anlayacaklarmış. İçeriye girdik. Sağ tarafta birçok şehitlerin cesetleri çırpıplak üst üste yığılmıştı. Bunların hiçbirisine bakmak mümkün olmadı. Çünkü cümlesinin vücudu kurşun, süngü yaralarıyla berelerle dolu idi. Birinci kata çıktık. Burada hem sofaya hem de odalara cesetler sıralanmıştı. Hiçbiri tanınmıyordu. Elbiseleri parça parça idi. Yalnız birinin omzunda bir apolet kalmıştı. Bu apolet komiser apoleti idi. Bu şehidimizin bir komiser olduğu anlaşıyordu; fakat, kimdi bilemedim. Cesetlerden şunu anladım ki her şehidin başına birçok haydutlar üşüşmüş, rastgele yerleri taşla tüfekle ezilmiş, bunların elbiseleri, pabuçları, çorapları hülasa neleri varsa yağma edilmişti. Beni cesetler arasında dolaştıranlarken gözleri çanağından fırlamış birtakım haydutlar dişlerini gıcırdatarak gelip şehitleri seyr ediyorlar, bazıları cesetleri parmaklarıyla göstererek arkadaşlarına işte bunu ben öldürdüm diye izahat veriyorlardı."⁶⁵

Ahenk'te yayınlanan mektuplar sadece İzmir değil Aydın, Ödemiş, Saruhan, Mene-men, Kuşadası, Dikili, Söke, Ayvalık bölgelerinden de gelmekteydi. Gelenler arasında ilginç haberler de bulunmaktaydı. Bunlardan birisi Bornova'dan Bekir Sıtkı'nın mektubuydu. İşgalden iki yıl sonrasında bir kesit veren Bekir Sıtkı, Mustafa Kemal'in esir edildiği duyumlarını anlatıyor.

"Hiç hatırımdan çıkmaz. 1337 senesinde bir kış günüydü. Yunanlılar bir şayia çıkararak güya Gazi Paşa'yı esir etmişler. İzmir'e getireceklermiş. O gün akşam bütün İzmir'in Ermeni ve Rumları erkek ve kadın, Basmane istasyonunu sarmışlardı. Kış

gecesi, saat alafranga bir buçuk raddelerine kadar beklediler. Gelecek, geldi diyerek kıyameti koparıyorlardı.

Türk namına hiç kimse yoktu. Ben de o saate otelimize gelecek misafir vardır diye Uşak postasını bekliyordum. Saat iki var idi. Tren geldi. Rumlar gülmeye, alay etmeye, sevinmeye başladılar. Geldi geliyor. Bir de ne baksınlar? Baktılar ki trenden kendi yaralıları çıkmaya başladı. Gören Rumlar birdenbire şaşaladılar.

-Ah panayamu, Ah Yorga kimu Ah pedimu ağlamaya feryada başladılar. Kimi oğlunu arıyor, kimi kocasını arıyordu. Ahali yaralılarla konuşmaya başladı. Hatta General Papulos dahi istasyona gelmişti.

Yalnız o yaralılar meydanında, bizim Türk zabıt vekillerinden iki kişi esir olarak getirmişlerdi. Zavallıları trenden çıkardılar. Doğruca bilet gişesinin karşısındaki kanepeye oturttular. Birkaç dakika sonra General Papulos'ları bizim kısa boylu kalpaklı ve göz-lüklü Türk kahramanının nezdine geldi. Bu iki kahraman cesaret ve vakarlarını kaybetmeyip ciddi bir vaziyette oturuyorlardı. Hatta ayağa bile kalkmadılar.

Tercüman vasıtasıyla ayağa kalktılar. Sonradan dışarıya çıkarıp onları Frenk Mahallesi civarına sevk ettiler. Gazi Paşa'nın İzmir'e geleceğini beklerken 35 vagon Yunan askeri karşısında kalan Rumlar küfürü basarak kaçmaya başladılar. Türk ordusu onlara ilk defa hediye göndermişti. Yunanlılara bu ilk Anadolu hediyesi hiç unutulmayacak bir hediyedir.⁶⁶

Yine ilginç mektuplardan birisi Dr. B.Z'den gelmekteydi. "Bir gün bir futbol müsabakası vardı. Müsabakayı seyir için Talebe Çayırına gitmiştik. Oyun bitti. Avdet ettik. Çarşıya doğru iniyorduk. Bir de baktık ki; bütün Hristiyanlar, Ermeniler dükkânlarını Yunan bayraklarıyla donatmışlar, icra-yı sürur ediyorlar.

Sebebini öğrenmek istedik. "Yunan ordusu Eskişehir'i işgal etmiş" dediler. Biz bittabi havadisten müteessir, hem nümayıştan müteneffir Başdurağa kadar geldik. Birdenbire dükkânlardan bayraklar indirilmeye başlandı. Sürur, sövüp saymalara münkalip oldu, merak ettik meseleyi öğrenmek istedik.

Meğer o gün Nisan ibtidası imiş. İzmir limanındaki Fransız torpidoları zabitanından biri Rumları, Yunanlıları aldatmak istemiş. Birine;

—Yunan ordusu bugün Eskişehir'i aldı demiş. Bu adam yaygarayı basmış. Yarım saat içinde bütün Rumlar ayaklanmış. İcra-yı sürur ve şadümaniye başlamışlar. Resmi Yunan Mehafili bile şenlik tertibatına başlamışlar.

Fransız zabiti ise torpidonun güvertesinde şezlonga uzanmış, bayraklar asıldıkça gülmüş. Güle güle bayılmış. Aradan biraz vakit geçince zabitten müjdeyi alan Rumla, birkaç kişi teşekküre gelmiş. Zabıt bunları kabul etmiş. Bu esnada büyük bir Yunan

memuru da müjdenin sıhhatini anlamaya gelmiş; fakat, zabıt bu çılgınlara gülerek;
-“Yahu bugün Nisanın 1’i” demiş. Rumlar ondan sonra sövüp sayarak bayrakları in-
dirmeye başlamışlar.⁶⁷

İzmir’in işgal edildiği bu dönemde emperyalist güçlerin çıkar çatışmasından yararlanmak isteyen Yunanistan, yine bu güçlerin kendi çıkarları gereği böyle bir oyunda kullanılmıştır. Cephe olarak görülen Batı Anadolu’da yerli Osmanlı Rum vatandaşlarından yardım alınacağı bilinen Yunanlıların seçilmesi, kendileri açısından ne kadar iyi olsa da özellikle İngilizler açısından sonuçları hiç de iyi olmayacak önemli bir hata da olmuştur.

Bu emperyalist güçler yine bir etnik grubu kullanmış ve yine başarısızlığa uğramıştı; ancak, bu oyunun bitişi binlerce insanın katledilmesiyle sonuçlanacaktır. Özellikle Yunanistan’ın İzmir işgali günü ve sonrasında yaptıkları mezalim de bunlardan birisidir ve bu mezalimin anlatıldığı raporlardan özetlenen yazıda da aynen “...Yunan askeri tarafından yapılan işgalde, gerek Yunan askeri ve gerekse yerli Rum ahali tarafından İslâmlara yapılan mezalim ve fecayii hiçbir memleketin düşman tarafından darben işgalinde bile görülmuş ve işitilmiş değildir...”⁶⁸ denilerek önemi vurgulanmıştır.

NOTLAR

* DEÜ Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü.

¹ Prof. Dr. G.Jaeschke, "İngiliz Belgelerinin Işığı Altında Yunanlıların İzmir Çıkartması", Belleten, Cilt XXXII, Sayı 128, Ekim 1968, s.567.

² The Manchester Guardian, 13 September 1922, "Why the Greeks went to Smyrna"

³ The New York Times, 28 November 1919, "Greeks in Smyrna by Seret treaty".

⁴ Bekir Sıtkı Baykal, "İzmir'in Yunanlılar Tarafından İşgali ve Bu Olayın Doğu Anadolu'daki Tepkileri", Belleten, Cilt XXXIII, Sayı 132, 1969, s.521.

⁵ Jaeschke, s.568.

⁶ Jaeschke, s. 568.

⁷ Tevfik Bıyıklıoğlu, Atatürk Anadolu'da, Yenigün Haber Ajansı Yayıncılık, İstanbul, 2000. s.17.

⁸ The New York Times, 13 November 1921. "Vanderlip Condemns Smyrna Mandate". Vanderlip, İtilaf devletlerinin bu tarihte yani 1921 yılı içerisinde İzmir'i Yunanlılara vermenin suçluluk psikozunda olduklarını eklemiştir.

⁹ Jaeschke, s.568.

¹⁰ Bu nasihat heyeti ile ilgili Bknz, Mevlüt Çelebi, "İzmir'in İşgalinden Önce Şehzade Abdürrahim Başkanlığında Anadolu'ya Gönderilen Nasihat Heyeti, (Anadolu Heyet-i Nasihası):16 Nisan-18 Mayıs 1919", Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, C.VI ,(Temmuz 1990), Sayı:18, ss.561-589.

¹¹ Jaeschke, s.570.

¹² Zeki Arıkan, Mütareke ve İşgal Dönemi İzmir Basını, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 1989, s.69.

¹³ Talat Yalazan, Türkiye'de Yunan Vahşet ve Soykırımı Girişimi, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1994, s.7

¹⁴ F. Altay, İzmir Faciasının Muhakemesi. Belleten, XXXIII/89, 1959 s. 147;

¹⁵ Sevilay Özkes, Mihail Rodas'ın Anıları ve Önemi, DEÜ Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yayımlanmamış YL tezi, İzmir, 1992, s.72.

¹⁶ Bülent Çukurova, "15 Mayıs 1919 İzmir'de Yunan Mezalımı" Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, Sayı 8, Cilt: III, Mart 1987. s.461.

¹⁷ Nurdogan Tacalan, Ege'de Kurtuluş Savaşı Başlarken, Milliyet Yayınları, Eylül 1970, s. 245.

¹⁸ Engin Berber, Sancılı Yıllar, İzmir 1918-1922, Ayraç Yayınları, Ankara, 1997, s.222.

¹⁹ İzmir'de Neler oldu?, Anadolu Matbaası, Antalya, 1336. s.3.

²⁰ Haydar Rüştü Öktem, Mütareke ve İşgal Anıları, Hız. Zeki Arıkan, TTK Yayınları, Ankara 1991, s.79.

²¹ Bilge Umar, İzmir'de Yunanlıların Son Günleri, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1974, s. 171.

²² Tacalan, s.249.

²³ İzmir'de neler oldu?, s. 3.

²⁴ Özkes, s. 85.

²⁵ Önder Limoncuoğlu, Bir Küçük Tarih, Limoncuoğlu Limited Şirketi, İzmir, 2006, s. 17.

²⁶ Jaeschke, s.573.

²⁷ Necdet Sakaoglu, "Ulak Mehmet Efendi'nin Defterinden İzmir'in İşgali" Tarih ve Toplum, sayı 110, Şubat 1993, Yazar İzmir'de 1992 yılında bir sahaftan bulduğu Osmanlıca metinleri yayınlamıştır ve böylece İzmir'in işgal gününü anlatan yeni bir kaynak ortaya çıkmıştır.

²⁸ Arıkan, s.72.

²⁹ İzmir'de neler oldu?, s. 3

³⁰ İzmir Rüsumat Başmüdürünün raporu, Bknz, Baykal, s. 562.

³¹ Kaymakam Arif Beyin Raporu, Bknz, Baykal, s 575.

³² M. Şefik "İstiklal Harbinde 57.Tümen ve Aydın Milli Cidali" Askeri Mecmuanın Tarih Kısmı, Birinci Cilt, 1 Mart 1937, s.70.

³³ Mesut Çapa "Anadolu'da Yunan İşgalinin Sebep Olduğu İç Göçler." Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, Sayı 29, Cilt: X, Temmuz 1994. s.379.

³⁴ M. Şefik, s.74.

³⁵ M. Şefik, s.75. Şefik Bey, bu kaçan halkın getirdiği haberlerin aydındaki askerlerinin ve halk üzerinde olumsuz etki yapmasından çekinmiş ve onların etkilenmemesi için özellikle üst subayları odasına çağırıp tahrikte bulunup onlarda intikam hissi yarattığını ve askerlerin de kaçmasını engellediğini anlatır. S. 80.

³⁶ M.Şefik, s. 76.

³⁷ Yalazan, s. 10. Sayısı bilinmeyen birçok Türk'ün de öldürüldükten sonra ayaklarına ip bağlanarak denize atıldığı da bilinmektedir.

³⁸ Sabah, 22 Mayıs 1335 "Hadise-i İşgal Tafsilatı"

³⁹ Aktaran. Berber, s. 224.

⁴⁰ The New York Times, 19 May 1919, "Asserts Hard Fighting Took Place in Smyrna"

⁴¹ İzmir'in işgalindeki Yunan mezalimini anlamak için bk. İzmir'in Yunanlılar Tarafından İşgaline Mütteallik Makamat-ı Askeriyeden Mevrud Raporlar, Matbaa-yı Askeriye, Dersaadet, 1335, İzmir'in Yunanlılar tarafından İşgaline Mütteallik Jandarma Komutanlığı'nın ve Osmanlı Komisyonu Reisinin Raporları, Dersaadet, 1335, İzmir Fecayii (mülhakatta), Dersaadet, 1335, İzmir ve Mülhakâtı ile Civarında Yunan İşgalinden Müttehaddis Fecayî Hakkında Vürud Eden Raporlar ile Bazı Muharrerât, İstanbul, Hilal Mat., 1335, Anadolu'da Yunan Mezalimi, Üçüncü Kısım, Ankara 1338, Fahrettin Altay, İzmir faciasının muhakemesi, belleten, 89, 1959, İzmir Fecayii, Kaymakam Arif Beyin Raporu, bkz Baykal, s. 566, İzmir Fecayii, İzmir Rüsumat Başmüdürlüğün raporu, bkz Baykal, s. 560., Orta Anadolu'da Yunan Mezalimi, İstanbul, Orhaniye Mat., 1337, Türkiye'de Yunan Fecayii, I. Kitap, Matbuat-ı Ahmet İhsan ve Şürekası, İstanbul, 1337, Halide Edip, Yunan Mezalimi, İstanbul, Yeni Mat., 1970, Mustafa Turan, Yunan Mezalimi, (İzmir, Aydın, Manisa Denizli, 1919-1923), Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., 1999, Falih Rıfkı, Halide Edip, Yakup Kadri, Mehmet Asım, İzmir'den Bursa'ya, İstanbul, 1974, Arşiv Belgelerine Göre Balkanlar'da ve Anadolu'da Yunan Mezalimi, II, Anadolu'da Yunan Mezalimi, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Ankara, 1996, Zekeriyâ Türkmen, Belgelerle Yunan Mezalimi, Ocak Yayınları, Ankara 2000, Zafer Çakmak, Batı Anadolu'da Gerçekleştirilen Yunan Mezalimi Hakkında Yüzbaşı İsmail Hakkı Efendi Tarafından Hazırlanmış Askeri Rapor, FÜ Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt 19, sayı 1, 2009, Necdet Sakaoglu, "Ulak Mehmet Efendi'nin Defterinden İzmir'in İşgali" Tarih ve Toplum, sayı 110, Şubat 1993, s.26.

⁴² Mevlüt Çelebi, "Tanıkların Anlatımıyla Yunanlıların İzmir'i İşgali", Polis Dergisi, Yıl.10, Sayı. 38 (Özel Sayı 2004), s. 224.

⁴³ Ahenk, 7 Kanunsani 1926, No. 9721. "Vatanın Kendi Öz Evlatlarına"

⁴⁴ Özkes, s.4., Rodas İzmir'de Yunan işgal yönetiminin propoganda heyetinde çalışmıştır.

⁴⁵ Ahenk, 12 Kanunsani 1926, No. 9723. "Hindistan cevizi mi? Bomba mı?"

⁴⁶ Ahenk, 13 Kanunsani 1926, No. 9724. "Türkler geliyorlar."

⁴⁷ Ahenk, 14 Kanunsani 1926, No. 9725. "Araba beygiri mi? Kuvvay-ı Milliye mi?"

⁴⁸ Ahenk, 14 Kanunsani 1926, No. 9725. " Müthiş bir facia"

⁴⁹ Ahenk, 15 Kanunsani 1926, No. 9726. " Kuşadası'nda neler gördüm?"

⁵⁰ Ahenk, 17 Kanunsani 1926, No. 9727. " Boru mu ? Tabanca mı?"

⁵¹ Ahenk, 27 Kanunsani 1926, No. 9736. " Kemeraltı Muharebe Meydanı"

⁵² Ahenk, 18 Kanunsani 1926, No. 9728. " Binbaşı mı? Belediye Çavuşu mu?"

⁵³ Ahenk, 1 Şubat 1926, No. 9740. "Mayısın On Beşinde"

⁵⁴ Ahenk, 11 Şubat 1926, No. 9749. "On Beş Mayıs'ta"

⁵⁵ Aktaran Çukurova, s.463.

⁵⁶ Ahenk, 15 Şubat 1926, No. 9752, " Frenk Mahallesinde Neler Gördüm."

⁵⁷ Ahenk, 15 Şubat 1926, No. 9752. "Nasıl Soyduklar, Nasıl öldürdüler?"

⁵⁸ Aktaran Çukurova, s. 464.

⁵⁹ Ahenk, 1 Mart 1926, No.9765. "Türk Dükkanlarına İşaret Koymuşlardı."

⁶⁰ Ahenk, 3 Şubat 1926, No.9729. " Bir Vatandaşımız Neler Gördü?"

⁶¹ Mehmet Refet İzmir'de çıkan Köylü gazetesinin sahibiydi. Meşrutiyet döneminde vatansever tutumlarına rağmen, İşgal döneminde Yunan tarafına geçerek gazetesini Yunanlıların emrine sunacaktır. Bu nedenlerden dolayı da 150'likler listesine girecektir.

⁶² Ahenk, 16 Mart 1926, No. 9778. " Kudurmuşlar Gibi Saldırıyorlardı."

⁶³ Ahenk, 25 Şubat 1926., No. 9762. " Bir Mekteplinin Gördükleri."

⁶⁴ Ahenk, 19 Şubat 1926., No. 9756. " Bir Yavrucağın Anlattıkları."

⁶⁵ Ahenk, 19 Kanunsani 1926., No. 9729. " Aman Yarabbi."

⁶⁶ Ahenk , 22 Kanunsani 1926., No. 9732. " İlk Hediyeler."

⁶⁷ Ahenk, 23 Kanunsani 1926., No. 9732. " 1 Nisan" . Ahenk'in bu sayısı renkli ve özel olarak iki kez basılmıştır.

⁶⁸ Aktaran Çukurova, s. 465.

Dr. Fabio L. GRASSI

Trablusgarp’tan Kurtuluş Savaşı’na İtalyan Politikasında İzmir

Bildiri; I. Dünya Savaşı sırasında İtalyan diplomasisi tarafından, başta İzmir olmak üzere Anadolu’ya ilişkin hedeflerin tespit edilmesini ve ayrıca “Doğu Hayalleri”ni besleyen kültür çevrelerini ele almaktadır. Bildiride, İtalyan “müdahaleci” (yani İtalya’nın savaşa katılmasını destekleyen) burjuva emperyalizminin savaşa neden girilmesini arzuladığına değinilmektedir. Bunun dışında Anadolu ve İzmir’i İtalya bakımından öne çıkaran; aralarında Roma mitosunun etkisi, İtalyan köylüleri ve işçilerinin kitlesel göç edebilecekleri yer olduğuna dair umutlar ile bu hedeflere zıt olmakla birlikte, İtalyanların ideolojik olarak Türklere karşı düşmanlık beslemedikleri olgusunun altı çizilmektedir.

İtalya’nın İtilaf Devletleri’nin yanında savaşa girmesini zorunlu kılan Nisan 1915’te imzalanan gizli Londra Antlaşması’nda, Doğu Akdeniz hedefleri net olarak tespit edilmemişti. Bu belirsizlik, iki yıl sonra, St. Jean-de-Maurienne anlaşmasında Fransa ve İngiltere yöneticilerinin, İtalya’ya taviz vermek zorunda kalıp İzmir ile Anadolu’nun önemli bir kısmı vadetmeleriyle ortadan kaldırıldı; ancak, İngiltere ve Fransa’nın bu yeni anlaşmayı imzalandıktan bir dakika sonra onu nasıl geçersiz kılacaklarını düşündüklerini söylemek pek abartılı olmayacaktır. Rusya’nın savaştan çekilmesi, beklenen bu bahaneyi oluşturdu.

Bu gelişmeler, İtalya’nın Kurtuluş Savaşı’nı desteklemesini sağlayan temel unsur oldu. Bu bildiride, İtalya’nın Anadolu siyasetinde İzmir’in yeri ve önemi, orijinal belgelerle ortaya konmaktadır.

Anahtar kelimeleri: İtalya, İzmir, Sonnino, St. Jean-de-Maurienne.

Sayın Başkan, Sayın Dinleyiciler:

İlk olarak, beni davet ettikleri için bu önemli kongreyi düzenleyen kurumlara ve yetkililere şükranlarımı sunmak istiyorum. Bu bildirinin konusu, İtalyan yönetici sınıflarının Türkiye’deki yayılmacı politikası kapsamında “İzmir’e giden yol”, daha doğrusu “İzmir’e gitmesi beklenen yol”dur. İtalyan yönetici sınıflarının Türkiye’ye yönelik amaçlarını besleyen en genel tarihi ve kültürel şartları hatırlattıktan sonra İtalyan diplomasisinin “İzmir” adlı hedefi nasıl ve ne zaman belirlediğini, nasıl ve ne zaman onun peşine düştüğünü anlatmaya çalışacağım.

İtalya, birleşik bir devlet olarak genç bir ülkeydi. Nitekim, İtalya Krallığı, 1861 yılında kuruldu. 1866 yılında “ana kenti” Venedik olan Veneto bölgesi, 1870 yılında başkenti Roma olan Papa, Devleti ilhak edildi. Yabancıların elinde, daha doğrusu Habsburg İmparatorluğunun elinde, İtalya’nın kuzeydoğusunda bulunan bazı bölgeler kalmıştı. Ve 1820-1861 yılları arasında süren “diriliş” döneminde

liberal veya demokrat-cumhuriyetçi olan İtalyan milliyetçilerinin başlıca düşmanı Viyana idi; fakat, yeni doğan devletin yönetici sınıflarının önemli bir kısmı, sömürgeci amaçlara kapılmaya başladı. Bu amaçlar, Fransa ile düşmanca bir hava yarattı ve Roma'yı Viyana ve Berlin'e yöneltti. Yayılmacı çevreler, 1878 yılında Berlin'de yapılan kongreden "eli boş" dönen İtalyan heyetini şiddetle eleştirdi. 1881 yılında Fransa, onbinlerce İtalyan'ın yaşadığı Tunus'u ele geçirdi. Tepki olarak, 1882 yılında İtalya, ittifakın hiçbir zaman İngiltere'ye karşı olmayacağı koşulunu kabul ettirip resmi olarak Almanya ve Avusturya-Macaristan'ın müttefiki oldu (İngiltere'nin dostluğu, o dönemin bütün İtalyan hükümetleri için önemli bir noktaydı).

Çizdiğim tablodan XIX. yüzyılın sonuna kadar İtalya'nın ikilem içinde bulunduğu anlaşılmaktadır: ulusal amaçlar Avusturya ile, sömürgeci amaçlar Fransa ile çatışma yolunu açıyordu. Kültürel ve psikolojik faktörlerin etkisini de göz ardı etmememiz lazım. Aydın çevrelerinde Roma miti çok güçlüydü! ve bu mit, İtalya'yı mütevazı bir politikayı sürdürememeye "mahkûm" ediyordu. Sömürgeci hayaller yerine mütevazı bir politika yürütmek isteyen, iç kalkınmanın sağlanmasını, su kemerlerinin, okulların inşa edilmesini, vereme karşı savaşın yapılmasını önemseyen politikacılar ve aydınlar aşağılanmıştı.

Bu sırada, İtalya'dan korkunç bir göç akımı vardı. 1861 – 1914 döneminde, çoğu sefaletten kaçan ve çoğu kalıcı olarak neredeyse 15 milyon İtalyan, özellikle Amerika'ya göç etti. Hâlâ, Arjantin'in nüfusunun yarısı İtalyan asıllılardan ibarettir.

Dolayısıyla, İtalyan sömürgecilğinde daha gelişmiş Avrupa ülkelerinininkinde az bulunan bir özellik var. Daha gelişmiş Avrupa ülkelerinin emperyalizminin hedefi başlıca doğal kaynakları ele geçirmek ve dünya ticaretini kontrol etmek iken, İtalyan sömürgeci düşüncesinde İtalya'nın hedefi fethedilen/fethedilecek toprakların İtalyan halkı için kitlesel bir yerleşim alanı olmasıydı. Kısaca, sömürgeci propagandaya göre ele geçirilen/geçirilecek topraklara milyonlarca fakir, hatta sefil İtalyan köylüler yerleşecekti. 1911 yılında, Trablusgarp savaşı patladığı zaman, barışperverliği ile tanınan ünlü şair Giovanni Pascoli bile "Büyük proleter ülke hareket etti" başlıklı bir yazıyla saldırıyı alkışladı. 1912 yılında Trablusgarb ilhak edildiği zaman, o bölge "dördüncü sahil" olarak, yani bir İtalyan sömürgesinden ziyade ülkenin doğal bir uzantısı olarak tanıtıldı.

1908 yılından itibaren İtalya müttefiklerinden çabuk ayrıldı. İtalyan diplomasisi, Avusturya'nın Bosna-Hersek'i ilhak etmesine hiç sıcak bakmadı; bunun yanında Alman-İngiliz rekabeti, Üçlü İttifak'ın İtalyanlar için sözünü ettigim son derece

önemli olan temel bir unsurunu eritti; öte yandan Fransa'nın Trablusgarp konusunda İtalya'ya yeşil ışık yakması Fransız-İtalyan ilişkilerini çok iyileştirdi.

Türk-İtalyan savaşından kısa bir süre sonra İtalyan hükümeti bir "beşinci sahil"ın peşine düştü. Devlet-i Aliye can çekişmekteydi ve ganimetin paylaşması için yarışa katılmak gerekiyordu! 1912 yılında İtalyan hükümeti işe, İngiltere'den izin alıp Antalya bölgesine ilişkin bir imtiyaz elde etmekle başladı. Bilindiği gibi, bu imtiyazlar çeşitli Avrupalı ülkelere ekonomik ayrıcalıklar sağlıyordu. Kısa bir süre sonra, 1913 yılında, İzmir'de önemli konsolosluğu olan İtalya hükümeti Antalya'da da bir konsolosluk açtı. Savaştan sonra Osmanlı-İtalyan ilişkilerinin çabuk normalleşmesinin nedenlerinden biri, Devlet-i Aliye'nin vahim durumuydu. O yıllarda Devlet-i Aliye'nin emperyalist güçlerinin baskısından kurtulması mümkün değildi, bu güçler arasında hangilerinin en az tehlikeli olduğunu değerlendirmekle yetinmek zorundaydı. Ve şüphesiz İtalya büyük bir tehlike olarak gözükmüyordu.

İtalyan yetkililer ise, 1911 yılında Trablusgarplılar'a kendilerini "kurtarıcı" ve "medeniyetleştirici" olarak tanıtmıştı; fakat, bu propaganda hiç başarılı olmamıştı ve yerli nüfusun çoğu Osmanlıların (daha doğrusu İttihatçıların) silahlı direnişine katılmıştı. Böylelikle, İtalyan yetkilileri yerli nüfusların gerçek duygularını dikkate almayı öğrenmişti. İtalyan yayımları projelerinde, ne gayrimüslim azınlıkları Türklerden kurtarmak ne de (biraz da mizahi olarak bakarsak) Türkleri Türklerden kurtarmak öngörülmekteydi. İngiliz liberal çevreleri hâlâ "Gladston"cu, yani Türk düşmanı olurken, Fransa "latin hristiyanlar"ın himayesini kendi çıkarları için üstlenmekteydi. Vatikan'la ilişkileri henüz rayına oturtmamış İtalyan devleti Türk düşmanı duyguları pek desteklemedi, zaten onlara da İtalyan kültüründe çok ender rastlanır.¹

Örneğin, İtalyan ve Avrupa sanatında büyük bir devrim gerçekleştiren ve 1914-1915 döneminde İtalya'nın Birinci Dünya Savaşı'na müdahalesini (daha doğrusu Almanya ve Avusturya-Macaristan'a karşı müdahalesini) şiddetle destekleyen Futuristler, 1915 yılında yayımlanan ünlü bir resimde iki taraftaki ülkelerin onlara göre sahip oldukları özellikleri sıralamışlardır. Bu resimde İtalyanlar, Fransızlar, Sırp ve Ruslarla güzel ve hoş özellikler eşleştirilirken, Almanya ve Avusturya-Macaristan aptallık, zulüm, kuralcılık gibi özelliklerin diyarları olarak tanıtılmaktaydı. Bu listede, "Türkiye" olarak tanınan Osmanlı Devleti'nin bölümü son derece kısaydı: Türkiye = 0. Elbette aşağılayıcı bir betimlemeydi, zaten dostça bir betimleme olamazdı; fakat, Almanya ve Avusturya-Macaristan'a karşı yönelen hakaretleri göz önünde bulundurarak "Türkiye"nin tek kaydedilen özelliğinin güçsüzlüğü olması, Osmanlı Devleti ile ilgili hiçbir "ideolojik" yorumun yer almaması dikkat çekicidir.

Kısaca, 1912-1914 yıllarında, “saygıdeğer çevreler”de (yani aşırı milliyetçi ve hayalperest çevreler dışında) Doğu Akdeniz’de İtalyan ekonomik varlığının ve siyasi nüfusunun güçlenmesinden başka hedef olduğu söylenemezdi. Tabii ki bu alanda da 1914 yılının yazı bir dönüm noktasıydı.

Birinci Dünya Savaşı patladığı zaman, pek az İtalyan “Orta Avrupa İmparatorlukları”nın yanında müdahale etmeyi düşündü. İtalyanlar ikiye bölündü: İtilaf güçlerinin yanında yer alarak müdahale etmek isteyenler ve İtalya’nın tarafsız kalmasını isteyenler. Müdahale istemeyenler İtalyan halkının çoğunluğunu oluşturuyordu; fakat 1915 yılında İtalya Kralı III. Vittorio Emanuele, Başbakan Antonio Salandra ve Dışişleri Bakanı Baron Sidney Sonnino müdahale lehine karar verip Londra Büyükelçisi Markiz Imperiali aracılığıyla İtilaf güçleri ile gizli pazarlığı başlattılar. Bu dört adam arasında, bizi en çok ilgilendiren kişi Baron Sonnino’dur. 1914-1918 döneminde Salandra Paolo Boselli’ye, daha sonra Boselli Vittorio Emanuele Orlando’ya başbakanlığı devretti; fakat, dışişleri bakanlığında hep Sonnino kaldı. (Görevini, Paris Barış Konferansı’nda İtalyan heyetinin uğradığı başarısızlıklardan dolayı 1919 yılının ortasında bırakacaktı).

Musevi ve İskoçya kökenli, protestan, dürüst, çok kültürlü, sert bir karaktere sahip olan Sidney Sonnino değersiz bir insan değildi. Sağcı bir liberal olarak nitelendirilebilir; ancak, daha doğrusu Disraeli tarzında bir sosyal-muhafazakar elitist olarak tanımlanabilirdi. Arkadaşı Leopoldo Franchetti ile birlikte 1876 yılında yaptığı ünlü bir araştırmayla, Sicilya köylülerinin ve işçilerinin korkunç halini açığa çıkarmıştı, bununla birlikte “kızıl ordu”dan (sosyalistlerden) ve “siyah ordu”dan (papazlardan, Vatikandan) nefret ettiği ve korktuğu için İtalyan devletinin kitlelere açılmasına karşı çıkmıştı. Ne kurnaz ne de esnek biri olmadığı için, iyi bir dışişleri bakanı olamazdı ve olamadı da.

Londra pazarlığında ulusal amaçlar ön plandaydı. 26 Nisan 1915’te imzalanan ve İtalyan müdahalesinin şartlarını ve karşılıklarını sıralayan Londra Paketi’nde, İtalya’nın 1912 yılından beri işgal ettiği Oniki Ada’daki hakimiyetini kabul eden sekizinci maddenin yanı sıra, Doğu Akdeniz’de, daha doğrusu “Antalya vilayetinin yakınında” (nereye kadar?...), İtalya’ya oldukça belirsiz olan “adil bir pay” verileceğine dair sadece dokuzuncu madde vardı. Tabii ki İtilaf güçlerine göre gelecekte belirlenecek “adil pay”, “eşit pay” anlamına gelmiyordu ve şimdilik bu “adil pay”ın belli olan tek yönü, İtalya’nın olası kazançlarının mevcut olan İngiliz ve Fransız çıkarlarıyla çatışmaması gerektiği idi...²

İki yıl sonra durum çok değişmişti. İlk olarak, savaşın kazandığı boyuttan dolayı olası zaferin gelecekte yeterli karşılığı olamayacaktı. Bundan başka, İtalyan

hükümeti, Orta-Doğu'nun paylaşımını hazırlayan ve Mayıs 1916'da imzalanan gizli Fransız-İngiliz antlaşmalarından (Sykes-Picot antlaşmalarından) belli belirsiz de olsa haberdar olmuştu. Son olarak, Fransa ve İngiltere 1917'nin ilk aylarında Habsburg İmparatorluğu ile savaştan çekilmesi için gizli görüşmelerde bulunmuştu. Ve bu olası çekilmenin “kurbanı” İtalya olacaktı. Sonuçta, İtalya'nın müttefikleri İtalya'ya karşı kötü davranışlarında sınırı aştıklarının bilincindeydiler ve mahcup oluyorlardı.

Sonuç olarak, söz ettiğim belirsizlik, 20 Nisan 1917'de imzalanan St. Jean-de-Maurienne antlaşmalarında, Fransa ve İngiltere yöneticilerinin, İtalya'ya taviz vermek zorunda kalıp İzmir ile Anadolu'nun Batı-Güney kısmını vadetmeleriyle ortadan kaldırıldı;³ ancak, İngiltere ve Fransa'nın bu yeni antlaşmaları imzaladıktan bir dakika sonra onu nasıl geçersiz kılabileceklerini düşündüklerini söylemek pek abartılı olmayacaktır. Şimdi, St. Jean-de-Maurienne antlaşmalarından önceki ve sonraki aylara odaklanıp bu gelişmeleri biraz daha ayrıntılı olarak inceleyeceğim.

Dediğim gibi, İtalyan diplomasisini harekete geçiren olay, Sykes-Picot antlaşmalarının öğrenilmesi idi. Sonnino, “adil pay” ilkesini hatırlattı ve müttefiklerin olası çok büyük kazançlarını göz önünde tutarak bu ilkenin ancak İzmir'in İtalya'ya verilmesiyle somutlaşacağını bildirdi, zira Antalya'da ne yeterli bir liman ne de bir İtalyan unsuru bulunmaktaydı. Gerçeği görebilen İtalyan yetkililer, Antalya kenti ve bölgesinin en iyi ihtimalle büyük bir ödenekle ve yıllar sonra kârlı olacağını biliyor ve bildiriyordu. Halbuki İzmir “hazır” bir hazineydi ve saygın, köklü bir İtalyan unsuru barındırıyordu. İtalyan burjuvazisinin yayılmacı çevrelerinin planında İzmir, İtalya'nın Doğu Akdeniz'deki ekonomik “akciğeri” olacak, onbinlerce İtalyan daha barındırarak esasen İtalyan bir kente dönüşecekti. Ne Londra ne de Paris Roma'nın talebinin orantısız olduğunu dile getiremediler.

30 Ocak 1917 tarihli bir telgrafta, Imperiali Sonnino'ya şunları yazdı:

*“Premesso un fugace accenno alle note cause che determinarono affrettati accordi per Asia Minore, con un'espressione di rincrescimento per mancata partecipazione italiana, [İngiliz dışişleri bakanı] Balfour disse scopo conversazioni essere quello di dare piena esecuzione nello spirito e nella lettera all'articolo 9 del trattato [...] [Fransız büyükelçi Paul] Cambon non sollevò obiezioni circa vilayets di Konia, Aidin ed eventualmente triangolo meridionale Kodavendighiar. Circa Smirne città osservò sembrargli preferibile riservare questione stante sua connessione con quella del futuro regno turco”.*⁴

İtalyan taleplerine en keskin muhalefeti gösteren yetkili Rus temsilcisiydi. Imperiali ona İtalya'nın Rusya'nın İstanbul ve Boğazlar'a ilişkin taleplerini desteklediğini hatırlatarak İtalya için İzmir'in, Rusya için İstanbul kadar önemli olduğunu anlattı. Görünürde İtalya'yı destekleyen Balfour ise, İzmir'in ait olduğu Aydın vilayetindeki İngiliz menfaatlerini hatırlatmayı unutmadı. Telgrafın sonunda, Imperiali Rus temsilcisinin beklenmedik düşmanca tutumunun arkasında Fransa'nın olabildiğine dair kuşkularını dile getirdi.⁵

Şüphesiz, hem İngilizler hem Fransızlar, İtalyan taleplerine açıkça ve direkt olarak karşı çıkmadıkları zaman onların yerine başkaları karşı çıkınca üzülmüyorlardı. Yine de, planlanan İstanbul'dan yoksun bırakılmış küçük ve güçsüz "Türk krallığı" için hem İstanbul'un hem İzmir'in kopmasının ağır ekonomik sonuçlara neden olacağı inkar edilemezdi. İstanbul'un kendilerine verilmesi hususunda uzlaşmaz bir tavır takınan Ruslar, tesadüfe bakın ki İtalya'ya verilecek İzmir hususunda düşünceli ve adil oluyordu...

İki yıl önce İtalyan müzakerecileri Fiume (Rijeka) kenti hususunda benzer bir sorunla karşılaşmışlardı: Bu kent, Adriatik Denizi'nin kuzey-doğu kıyısındaki öbür kentler gibi bir İtalyan kenti sayılabilirdi; ancak, Macaristan'ın "doğal" limanıydı, bu nedenle 1915'te İtalyan müzakerecileri Macaristan'a kalmasına razı olmuştu (tabii ki 1915 başında kimse sonraki yıllarda Habsburg da dahil dört imparatorluğun dağılacığını tahmin etmiyordu). Neden İtalya İzmir konusunda uzlaşmacı olmayacaktı?... Ama İtilaf güçleri, İtalya'ya karşı oynadıkları oyunu o anda daha fazla uzatamaz durumunda olduklarını anlamışlardı. İtalya, Fransız-İngiliz-Rus paylaşma antlaşmalarının tümüne itiraz edebilirdi...

Kaldı ki İtalyan diplomasisi, İzmir meselesinin Fiume meselesine benzetilemeyeceğini savundu. Pietrograd Büyükelçisi Carlotti, 19 Şubat 1917 tarihli bir telgrafla Sonnino'ya şunları yazdı:

"La questione si riduce all'alternativa di assegnare al Sultanato turco di problematica indipendenza un porto di cui non abbisogna avendo già altro sbocco sul Mediterraneo [Edremit] e che sarebbe per esso causa di debolezza e per tutti di perenne agitazione o di assegnarlo all'Italia conformemente allo spirito degli accordi preesistenti..."

17 Şubat 1917'de Britanya Dışişleri Bakanlığı Özel Kalemi Drummond, Imperiali'ye 16 Şubat tarihli bir muhtıra teslim etti. Bu muhtıraya bir harita eklenmişti. Muhtıranın esaslı amacı ilk satırlarında belirleniyordu:

“The zone which is traced on the accompanying map includes a region equal in value, if not in actual extent, to that which has been allotted to France”.

Ve ileri sürülen eşitlik, Aydın vilayeti (yani İzmir) sayesinde oluşuyordu; ancak, eğer İtalya bölgesinin genişletilmesini istiyorsa, İzmir’den vazgeçmeliydi.⁷

Imperiali, İngiliz tezlerini kabul etmedi. 19 Şubat 1917’de Sonnino’ya gönderdiği telgrafta muhtırayı mantık dışı olarak nitelendirdi. Ona göre, İzmir’in İtalya’ya verilmesi tartışmasız olmalıydı ve İzmir’in İtalya’ya verilmesiyle “adil pay” ilkesinin tamamen uygulandığı gerçek değildi; dolayısıyla İtalya, onun bölgesinin olası genişletilmesini İzmir’den vazgeçerek ödememeliydi:

*“...La rinunzia di Smirne toglierebbe [...] ogni pregio materiale e morale alla regione propostaci. Per il possesso di Smirne io riterrei dunque di dar battaglia a fondo e a qualunque costo vincere. [...] L’ampliamento della zona stessa, quale che essa venisse ad essere ed è da dubitare che sia molto larga, non potrebbe certamente, agli occhi dell’opinione pubblica italiana, attenuare la pessima impressione cagionata dall’abbandono della prima e più importante città dell’Anatolia, capitale per così dire naturale della futura zona italiana. Il possesso invece di Smirne, che solo può contrapporsi vantaggiosamente a quello francese di Beirut e di Alessandretta, contribuirebbe, sen on isbaglio grossolanamente, a sfatare, presso tutte le persone ragionevoli e di buon senso, le critiche, inevitabili del resto in qualsiasi accordo, da parte degli ultra-espansionisti”.*⁸

Hem Carlotti’nin hem Imperiali’nin Sonnino’yu uzlaşmazlığa çağırımları dikkat çekicidir. Anlaşılan Sonnino bu kadar katı görünmüyordu. O, “adil pay” konusunda teslimiyetçiliğini 1918 ve 1919 yıllarında da gösterecekti. Tezlerini savunmak için, 23 Şubat 1917 tarihli telgrafında İngiliz meslektaş Milner’le yaptığı bir gayriresmi sohbeti anlatan Carlotti, Sonnino’yu teşvik etmek için bu kez ideolojik gerekçeleri de öne çıkardı:

“Questione di Smirne, nel modo in cui fu posta a Londra, rappresenta una alternativa fra il favorire la Turchia nemica e l’Italia alleata, preferire uno stato contro la cui natura reazionaria converrà poi a tutti premunirsi, ad una nazione destinata a cooperare con gli Alleati sopra a una via parallela di civiltà. Pur ammettendo la creazione del Sultanato turco, non si vede la necessità di assegnargli Smirne, mentre nel Golfo di Edremid avrebbe il richiesto sbocco sull’Egeo mentre il suo porto principale sarà nel Golfo di Chemlic, presso Brussa, sua nuova capitale...”

Carlotti Rum taleplerine dayanan itirazları da sert bir şekilde yanıtlamayı tavsiye ediyordu:

“...ad ascoltare le rivendicazioni elleniche le Potenze europee dovrebbero abbandonare i loro scopi in primo luogo la Russia a Costantinopoli e l’Inghilterra ad Alessandria per limitarmi a dare un esempio.

*A questo proposito devesi tenere presente che Smirne, nelle mani di un debole stato come il Sultanato, sarebbe tentazione ed esca alle mire irrequiete dell’ellenismo a causa di dissidi e agitazioni perenni anziché mezzo di pacificazione. Conviene che il possesso di quel centro abbia carattere di immutabilità e garantisca stabilità quale gli sarebbe data dall’Italia, la quale vi ha fino dai tempi più remoti una numerosa e fiorente colonia”.*⁹

Ertesi gün, 24 Şubat, Imperiali, Sonnino’ya aynı gün anlattığı gibi, Balfour’la görüşüp İtalyan bölgesinin, İzmir dahil bile olsa Fransız bölgesinden daha az nüfusa ve kâra sahip olduğunu tekrar etti ve İzmir’in İtalyan bölgesine ait olacak topraklardan kopuk olmasının herkes için çok zararlı olacağını kanıtlamaya çalıştı.¹⁰

1 Mart’ta Sonnino, Fransızca bir muhtırayla 16 Şubat tarihli İngiliz muhtırasını resmi olarak yanıtlayarak ve birçok parçalarda Imperiali ve Carlotti’nin sözlerini aynen aktararak İtalyan tez ve görüşlerini bir araya getirdi: yazısının sonuna doğru, Sonnino muhataplarını uyarmaktaydı:

*“La considération de la proportionalité et la considération de l’équilibre de la Méditerranée Orientale constituent les clefs de voûte de la négociation en cours. L’équilibre la Méditerranée Orientale forme une nécessité absolue et vitale pour l’Italie, qui est une Puissance essentiellement méditerranéenne. Toute altération de cet équilibre à son désavantage mettrait l’Italie dans une situation d’infériorité politique que l’opinion publique ne tolérerait pas”.*¹¹

Çarlığı deviren demokratik devrimini takip eden Rusya’nın artan askeri etkisizliği, İtalyan yayılmacı çevrelerinin işine yaradı. Fransızlar ve İngilizler, İtalya’yı geçici olsa da memnun etmenin gerekliliğine razı olup Sonnino’yu gizli görüşmelere davet ettiler . İtalyan dışişleri bakanı, bir kez daha uzlaşmaz bir tutum sergilemedi: Fransa’nın İtalya’nın İzmir talebini “samimiyetle” desteklemesi halinde, İtalyan ve Fransız bölgelerin sınırları konusunda taviz vermeye hazır olduğunu anlattı . Sömürgecilerin hayallerini pek paylaşmayan Sonnino, İtalyan bölgesinin boyutlarının küçültülmesinin büyük bir kayıp olmadığını, belki de bir bereket olduğunu düşünüyordu: yeterli ve tek gerekli olan İzmir’di.

Böyle St-Jean-de-Maurienne’e varıldı. “Sous réserve de l’assentiment du Gouvernement Russe” önsözü ile başlayan antlaşmaların 9. ve son maddesinin içeriği “Il est

entendu que le présent mémorandum sera communiqué au Gouvernement Russe, à fin de lui permettre de faire connaître ses vues” idi. 9. madde, önsözün uyarısını tekrarlayanın yanı sıra belgenin özünü belirtiyordu: bir muhtıra, yani birleşik ve karar verici bir belge değil. Bu yüzden, söz konusu belge, oldukça kısa olmasına rağmen “antlaşma” olarak değil “antlaşmalar” olarak tarihe geçti. Şüphesiz belgeyi böyle nitelemek isteyen İngiliz ve Fransızlar idi. “Muhtıra” sözcüğü kadar, görünürde sebepsiz, anlamsız ve önemsiz görünen çoğul şeklin kullanımı, belgenin bir varış noktasının olmadığını vurguluyordu...

1.madde ile İtalya Sykes-Picot antlaşmalarını kabul ediyor ve İtalyan bölgesinin İzmir’i içeren sınırları belirleniyordu. İzmir’le daha yakından ilgili olan 2. maddede, “Ege incisi”nin İngiliz ve Fransızlar için “gümrüksüz liman” olacağı, aynı ayrıcalığın İskenderun, Mersin, Akka ve Hayfa’da İtalyanlara temin edileceği öngörülüyordu.

“Oldu” diye düşünen İtalyan yetkilileri ortaklarının kurdukları yeni tuzaklarla yüzleşti. Antlaşma imzalandıktan hemen sonra İngiliz War Cabinet birdenbire İtalya’nın o ana kadar Türkiye’ye karşı savaşa hiçbir katkıda bulunmadığını anımsayıp Osmanlı ganimetinin paylaşımın harcanan gayrete nispi olmasının gerektiğini savundu. Bu yeni tezi öğrenen Sonnino, o ana kadar hiçbir zaman böyle bir şartın sunulmadığını belirtti ve İtalya’nın Balkanlar’da toprak talepleri olmamakla birlikte Selanik’de 40 bin İtalyan askerinin görevi yaptığını hatırlattı.¹⁴ İngiliz War Cabinet inat etti: 13 Haziran tarihli bir muhtırada Doğu ganimetin paylaşımının “having regard to the efforts made by each of the Powers in the war”a göre yapılması gerektiğini yeniden savundu. Sonnino katı bir şekilde bu cümlemin kaldırılmasını istedi. Mantıken Sonnino haklıydı ve İtilaf güçlerinin kötü niyeti aşıkardır. Fakat Sonnino’nun psikolojik becerisizliği de aşıkardır. Gerçekte, teorik olarak İtalya “haklı”olsa bile, İtalya’nın Türklere karşı tek bir mermi sıkmaksızın Anadolu’nun önemli bir payını talep etmesinin nahoş görünmesi doğaldı... İtalyan isteği kabul edilmedi. Tam aksine, Meclisler adına Dışişleri Bakanlığı Sekreter Yardımcısı Lord Cecil St-Jean-De-Maurienne antlaşmaların geçici, daha doğrusu ilgili hükümetlerinin onayına tabi olduklarını hatırlattı.¹⁵

Mayıs ayının ilk günlerinde de İtalyan diplomasisi, müttefiklerin İtalyan kazanımlarını eritme amaçlı muhtelif teşebbüsleriyle yüzleşti.¹⁶ Rusya Cumhuriyeti hükümetinin emperyalist amaçlarından giderek uzaklaşması İtalyan görevlilerinde yeni (ve haklı) kuşku yarattılar. 8 Mayıs Paris’teki İtalyan Büyükelçisi Salvago Raggi, Paul’un kardeşi olan Fransa Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreteri Jules Cambon’a şunları söylediğini rapor etti:

“E’ evidente che se i russi si disinteressano all’Asia Minore voi e gli inglesi non rinunzierete alle vostre zone, il consenso ora dato a noi resta definitivo e la riserva del consenso russo cade di per sé”.

Cambon bu sözleri haklı bulduğunu göstermekle beraber “mesele yok” demekten çekindi.¹⁷

Bu esaslı meseleye odaklanacağına, Paris Büyükelçisi İtalyan (ve dolayısıyla Fransız) bölgesinin sınırları konusunda ter dökmeye devam etti.¹⁸

Rusya’nın savaştan çekilmesi, İngiliz ve Fransızlara beklenen bahaneyi altın tepsi ile sundu. Savaş bitmeden az önce, İngiliz ve Fransız hükümetleri sinsice antlaşmanın ön sözü ile dokuzuncu maddesine dayanarak İtalyan hükümetine St-Jean-de Maurienne antlaşmalarının geçersiz olduğunu bildirdiler. Sonnino’nun tepkisi oldukça yumuşaktı. Onun şaşırtıcı davranışının başlıca sebebi Fiume idi. Avusturya-Macaristan İmparatorluğu dağılıyordu, Macaristan’a karşı son derece baskıcı bir barış hazırlanıyordu. Ulusal amaçları yayılmacı amaçlardan daha önemli bulan Sonnino, Doğu Akdeniz’de özveri göstererek “Londra Paktı + Fiume” projesini gerçekleştireceğini zannediordu. Oysa Paris Konferansı’nda İtalya’ya ne İzmir’in ne Fiume’nin verilmedi.¹⁹ Bu başarısızlığın sebeplerinden biri elbette Sonnino’nun sert karakteridir. O, bambaşka bir kişiliğe sahip olan ve 1918-1919 yıllarında başbakanlık yapmış Orlando’yla da uyumlu olamadı. Öyle ki bu durum, Paris Barış Konferansı’nda esprili bir şekilde dile getirildi: “Sonnino bildiği bütün dillerde susuyor, Orlando bilmediği bütün dillerde konuşuyor”.

Bilindiği gibi, İngiltere Başbakanı Lloyd George Yunanistan’ın taleplerini kesin bir tutumla destekledi. İngiliz hükümetinin planında, İtalya’yı mümkün olduğu kadar dışlamanın aracı Yunanistan idi. Fransa, İngiliz politikasını pek benimsememesine rağmen ona İtalyan temsilcileri kadar karşı çıkmadı ve hatta fırsat bulur bulmaz İtalyan karşıtı bir politika güttü.

Mart 1919’da, İtalya ile diğer galip güçler arasındaki ilişkiler çok gerildi. Gerginliğin başlıca sebebi Adriyatik sorunuydu. İtalya’ya, istediği bütün bölge ve şehirlerin verilmeyeceği belirginleşti. İzmir’in verilmeyeceği de belirginleşti. Bu iki başarısızlık İtalyan burjuvazisini büyük hayal kırıklığına uğrattı ve İtalyan burjuvazisi içinde büyük bir kırılmaya neden oldu. Aşırı milliyetçi çevreler, liberal yöneticileri gerek iç politikadaki sosyalistlere karşı tutumlarından ötürü gerekse dış politikada diğer galip güçlere karşı izledikleri “teslimiyetçi” politikadan ötürü şiddetle eleştirdi. Oluşan psikolojik hava, faşizmin yükselişi ve galibiyetine zemin hazırladı.

1919 yılının ilk aylarında, Sonnino'nun rızasıyla, İtalya'nın Türk politikasının “direksiyonu” Kont Sforza'nın eline geçti, artık uzun konuşmama hiç gerek yok, çünkü Kurtuluş Savaşı yılları dönemindeki Türk-İtalyan ilişkilerini değerli arkadaşım Mevlüt Çelebi ustaca inceleyip eserlerinde anlatmıştır.²⁰ Kont Sforza, İtalya'nın görevinin Türkler'in haklarını savunmak olduğu kanısındaydı. Öte yandan mütareke döneminde zaman zaman zor durumda kalan Mustafa Kemal'i en azından bir defa (büyük ihtimalle birkaç defa) kurtardı ve yine en azından bir defa (büyük ihtimalle birkaç defa) onunla gizli görüşmede bulundu. Ve Mustafa Kemal, Anadolu'ya geçtiği zaman, İtalyan yetkililerin Yunan işgaline karşı Türk silahlı direnişini destekleyeceğini biliyordu. Kuva-ı Milliye için, İtalyan işgal bölgesi rahat bir üs haline geldi.

Sforza ve çoğu liberal politikacı, diplomat ve yöneticiler İtalyan yönetimi ve himayesinin Türkler için en iyi çözüm olacağını kanısındaydılar. Türklere karşı hiçbir şekilde “haçlı” zihniyeti beslemediler. Katolik çevreler ve basın da, Yunanistan aleyhine ve Türkler lehine kesin bir tutum sergiledi. Ne var ki “Türk dostları” bile, Kemalistlerin “tam bağımsızlık” ilkesinin slogandan, palavradan ibaret olmadığını, ciddi bir politik amacının olduğunu hiçbir zaman anlayamadılar, dolayısıyla İtalyan yetkililerinin yürüttükleri Türk politikası, hafif ve saygılı olsa da sömürgeci zihniyetten tamamıyla arınmadı. Bu yaklaşımın yüzünden, İtalya'nın Türk politikası gerçekçi ve başarılı olmadı. En azından husumet yaratmamayı başardı.

KISALTMALAR

DDI-V/7 = Documenti Diplomatici Italiani, Seri V (1914-1918), cilt 7 (1 Ocak -15 Mayıs 1917), derleyen Ettore Ancheri, Poligrafico Dello Stato, Roma, 1978;

DDI-V/8 = Documenti Diplomatici Italiani, Seri V (1914-1918), cilt 8 (16 Mayıs – 31 Ekim 1917), derleyen Ettore Ancheri, Poligrafico Dello Stato, Roma, 1980.

NOTLAR

¹ I. Dünya Savaşı yıllarında, İtalyan hükümeti Devlet-i Âliye'nin sınırlarında yaşayan İtalyan tebaasıyla ilgilendi. Rastladığım belgelerde onların kötü muameleye maruz kaldıklarına dair hiçbir haber yok, bu belgelerin çoğu İtalyan Katolik din adamlarının tutumunu ele almaktadır: İtalyan hükümeti, önce İtalyan sonra Katolik olmaları için onlara ısrar etmişti. Habsburg İmparatoru Franz Joseph'in vefatı bu tür sürtüşmelerden birine fırsat verdi: Fabio L. Grassi, "Verso la quinta sponda: la gestione degli affari turchi da parte italiana durante la prima guerra mondiale", Annali dell'Istituto Ugo La Malfa, Cilt IX, 1994, ss. 233-246.

² Paktın dokuzuncu maddesinin resmi (Fransızca) metni şöyledir: «D'une manière générale, la France, la Grande Bretagne et la Russie reconnaissent que l'Italie est intéressée au maintien de l'équilibre dans la Méditerranée et qu'elle devra, en cas de partage total ou partiel de la Turquie d'Asie, obtenir une part équitable dans la région méditerranéenne avoisinant la province d'Adalia où l'Italie a déjà acquis des droits et des intérêts qui ont fait l'objet d'une convention italo-britannique. La zone qui sera éventuellement attribuée à l'Italie sera délimitée, le moment venu, en tenant compte des intérêts existants de la France et de la Grande Bretagne.

Les intérêts de l'Italie seront également pris en considération dans le cas où l'intégrité territoriale de l'Empire ottoman serait maintenue et où des modifications seraient faites aux zones d'intérêt des Puissances.

Si la France, la Grande Bretagne et la Russie occupent des territoires de la Turquie d'Asie pendant la durée de la guerre, la région méditerranéenne avoisinant la province d'Adalia dans les limites indiquées ci-dessus sera réservée à l'Italie, qui aura le droit de l'occuper».

Londra Paktının 9. maddesi çeşitli kaynaklarda bulunmaktadır, örneğin Amedeo Giannini, Documenti per la Storia della Pace Orientale (1915-1932), Istituto Per l'Oriente, Roma, 1933, s. 7. Londra Paktı ve özellikle 9. maddesi üzerine bkz. Mario Toscano, Il Patto di Londra. Storia diplomatica dell'intervento italiano (1914-1915), Zanichelli, Bologna, 1934 ve Mario Toscano, "Le origini diplomatiche dell'art. 9 del Patto di Londra relativo agli eventuali compensi all'Italia in Asia Minore", Storia e Politica, 1965.

³ Bu antlaşmaların metni çeşitli kaynakçada bulunmaktadır, örneğin Giannini, ss. 12-13. Bu antlaşmalar konulu esaslı eser hâlâ Mario Toscano, Gli accordi di San Giovanni di Moriana, Giuffrè, Milano, 1936 (San Giovanni di Moriana, St. Jean-de-Maurienne'nin İtalyanca ismidir); ayrıca bkz. Sidney Sonnino, Carteggio 1914-1916 e Carteggio 1916-1922, haz. Pietro Pastorelli, Laterza, Bari, 1974 e 1975 Brunello Vigezzi, "I problemi della neutralità e della guerra nel carteggio Salandra - Sonnino (1914-1917)", Nuova Rivista Storica, Cilt 3, 1961. Çoğul şeklin kullanılmasının sebebi ve buna bağlı imzalanan metnin bazı özellikleri bu bildirinin devamında ele alınacaktır.

⁴ DDI-V/7, s. 124.

⁵ DDI-V/7, ss. 125-126.

⁶ DDI-V/7, s. 249.

⁷ DDI-V/7, ss. 243-244.

⁸ DDI-V/7, ss. 249-250.

⁹ DDI-V/7, ss. 267-268.

¹⁰ DDI-V/7, ss. 272-273.

¹¹ DDI-V/7, ss. 296-300.

¹² DDI-V/7, s. 530, 13 Nisan tarihli Sonnino'nun notu.

¹³ DDI-V/7, ss. 530-531, 13 Nisan tarihli Sonnino'nun Paris Büyükelçisi Salvago Raggi'ye gönderdiği telgraf.

¹⁴ DDI-V/7, ss. 628-630, 29 Nisan tarihli Sonnino'nun Paris, Londra ve Petrograd büyükelçilerine gönderdiği telgraf.

¹⁵ DDI-V/8, ss. 417-418. Ağustos ayında, Cecil'in uyarısı doğrultusunda İtalyan diplomasisi ilgili hükümetlerin gizli olsa da resmi onay peşine koştu. Balfour soğuk ve kısa bir "tamam"la yanıtladı (ss. 617-618). Fransızlar oyalamaya devam ettiler. Ruslar ise... artık İzmir'le ilgilenebilme durumunda yoktular.

¹⁶ Örneğin DDI-V/7, ss. 656-658, 665 ve 683.

¹⁷ DDI-V/7, ss. 687-689, 8 Mayıs tarihli Salvago Raggi'nin Sonnino'ya telgrafı, özellikle s. 688.

¹⁸ DDI-V/8, ss. 206-209. Imperiali ise, İngilizlerin İzmir bölgesinde de onların menfaatinin korunmasının gerektiğini hatırlattıklarını iletti: DDI-V/8, 19 Haziran, Imperiali'nin Sonnino'ya telgrafı, ss. 254-255.

¹⁹ 1924 yılında, yeni doğan Sırp-Hırvat-Sloven Krallığı ile uzun ve yıpratıcı ikili görüşmeler sonunda Fiume İtalya'ya geçti. İkinci Dünya Savaşı'nın sonucu olarak Yugoslavya'ya verildi.

²⁰ Özellikle Mevlüt Çelebi, Milli Mücadele Döneminde Türk-İtalyan İlişkileri, Dışişleri Bakanlığı Stratejik Araştırmalar Merkezi, Ankara, 1999. Ayrıca bkz. Fabio L. Grassi, İtalya ve Türk Sorunu 1919-1923. Kamuoyu ve Dış Politika, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2003. Çelebi'nin kitabının "Bibliyografya" bölümünde ve Grassi'nin kitabının "Tarihsel bilgiler" bölümünde, İtalya'nın "Doğu meselesinin son perdesi"ne katılması üzerine ayrıntılı kaynakça sunulmaktadır.

Cristina PALLINI

**University and Trade Fair:
Ideas and Projects for the Modernization of Izmir¹**

Town planning and architecture in turbulent times²

“From the point of view of the reasonable possibilities for a scientific survey, the present period of political transition and economic uncertainty could have hardly been more unfortunate.

Conditions are changing from day to day so continually, that constant investigation would be necessary to keep one entirely abreast of the most recent facts. Yet it was felt that as a foundation of the wisest possible conduct of social and philanthropic enterprises, an earnest effort to gather together the ascertainable facts was quite necessary. A reasonably thorough understanding of the present is surely required if the future is to be built with wisdom, and since the future seems to hold many possibilities for change and development than has been true at any other period in the recent history of the city.”³

This first paragraph of a report on the social conditions in Izmir edited by John Kingsley Birge⁴ during the years of Greek occupation⁵ clearly expresses a state of instability and hope for a better future, even more diquieting when we think that all data collected - on industry and working conditions, on leisure and trade, on education and charitable institutions – represent the last detailed portrait of Ottoman Izmir. On 13 September 1922, little more than a year later, a fire raged throughout the city, destroying its commercial center with the Armenian, Greek and European neighbourhoods. The blame for this devastation is still debated, whether attributed to Turkish soldiers, Armenians, or wealthy Greeks leaving the city, so much so that totally different accounts of the same events can be found even today in Greek and Turkish history books.

In considering Izmir before and after 1922 this paper will not discuss such highly sensitive questions; rather will its focus be urban change and architecture, tangible evidence whose full appreciation may contribute to an understanding of history.

Turbulent times also involved ideas and projects for the modernization of the city. Problems of cultural reconstruction were in fact being addressed even before catastrophic events made radical intervention necessary. From 1911 to 1919 institutions for a renewed social, economic and cultural life – all sharing the same architectural style – were been set up in the area of the old konak.⁶ While these projects aimed at fostering a Turkish national conscience, later plans undertaken by the Greek administration (1919-1922) promoted the “civilizing mission” of

Greece in the Orient. After the fire a number of reconstruction projects proposed alternative visions for the city. No longer focused on the port and adjoining markets, modern Izmir needed public spaces of a new kind.

Major building sites involved in these processes included, before 1922, the Ionian University (today Izmir's Kız Lisesi) and, in 1936, the Kültürpark, the site of the International Fair. Consideration will also be given to an unpublished map of Izmir found at the Library of Congress showing a reconstruction project hitherto unknown.

To conclude, an attempt will be made to look at Izmir from Thessaloniki (from the Greek standpoint). On opposite sides of the Aegean, Izmir and Thessaloniki have experienced the same tragedy and a wider scene is therefore needed for a full understanding of the 1920s.

Kız Lisesi

At Karataş on a sloping ground along the road to Çeşme stands Izmir's Kız Lisesi, former seat of the Ionian University. A long stairway and a series of terraces lead to a statue of Atatürk; here at the entrance level we can admire the simple solidity of the old building with its long stone façade overlooking the gulf. An elegant portico in the first National Style reminds us that the building was originally intended for the Turkish Teachers' Training School, whose construction started in 1911 on land occupied by a Jewish burial ground and temporary barracks for Turkish refugees from Esatern Rumelia and Bulgaria.

Surrounded by a luxuriant park along the Göztepe tram line, the building was still incomplete when, in 1920, the Greek Administration decided that it should become the seat of the Ionian University.

In sharp contrast to its outer austerity, the entrance hall expresses solemnity, emphasized by several elements of neo-byzantine architecture. Here we recognize the touch of Aristotelis Zachos,⁷ the German-trained Greek architect who was called upon to enlarge and remodel the existing building to accommodate all university facilities: 70 classrooms, an auditorium of 320 seats, several laboratories and, above all, the library which was to compete with the best world libraries.

Aimed at cultural and social renaissance led by the Greek community, guiding spirit of the Ionian University was the mathematician Constantin Carathéodory⁸ a Greek with a European profile whose family was well known for having served

the Ottoman Government. Since 1919⁹ Carathéodory had been involved in a wider reform of the Greek educational system, aimed at challenging the supremacy of the classical culture by creating in the newly acquired territories a second scientific-oriented university able to compete with that of Athens. After the Greek landing at Izmir in May 1919 this location, proposed from the very beginning, became a priority.¹⁰

Carathéodory's idea was that Greek communities outside Greece could act as mediators bridging different cultures. As a concrete step in this direction, his Ionian University was modeled after the best American and British institutions and attached great importance to the teaching of languages.

His idea was also to form the cadres of a modern society based on agriculture, engineering and commerce. He proposed four schools, for agriculture and natural sciences, for oriental languages, for social and economic sciences, for trade and supervision of construction work. The first one was to train future engineers, mechanical engineers, architects, electrical engineers, chemists, geologists, botanists, zoologists and farmers; the second (including courses in Turkish, Arabian, Farsi, Armenian, Modern and Ancient Hebrew) was to train teachers of upper secondary schools; the third school was to educate future civil servants; the fourth was to train future entrepreneurs.¹¹

After successfully establishing a big university farm at Tepeköy, Carathéodory's main concern was the university library, together with the Institute of Hygiene, both scheduled for inauguration on 10 October 1922, one month after the great fire.

A map from the Library of Congress

Though René Danger's plan of 1924 for the reconstruction of Izmir¹² is well-known, two years ago a Turkish scholar announced that he had found a proposal for the reconstruction of Izmir supported by the Banca Commerciale Italiana.¹³ Among recent findings is map held at the Library of Congress,¹⁴ which might also be considered as a reconstruction plan.

In the wider context of the city with its port, roads and railway infrastructure, the map shows a survey of the fire zone (burned area); superimposed are two boulevards 80 m wide, each consisting of three lanes: one boulevard follows the southern edge of the fire zone connecting Basmane Station to the Customs Pier, the other runs parallel to the coast from Alsancak Station to the starting point of the

Aydin road. Considering that the proposed thoroughfares connect the main access points by road, rail and sea, this map might be an early attempt to re-establish the city's operational efficiency. If, however, this project had been implemented, the old bazaar, spared by the fire, would have been largely demolished. Indication is in fact given for a new market area - 125 square metres - on a site formerly occupied by the Armenian quarter next to the intersection of the two boulevards. By marking the locations of the main banks before the fire, the map also shows the proximity of the new market to the old Frank Quarter.

The idea of wide boulevards, cutting across the age-old urban fabric of Ottoman Izmir, was first suggested at the end of the 19th century by the Greek engineer Polycarpus Vitalis, in his plan for the French Compagnie Générale d'Entreprises.¹⁵ The city he envisaged was a Little Paris of the East, with a network of boulevards lined with fine marble buildings and "bathed in electric light."

Much will be learned from further studies, and by comparing projects for the reconstruction of Izmir. It may be added that most of these projects combine a functional approach with the need for 'symbolic urban scenes' where architecture could express an idealized view of the future. While envisaging a modern city characterised by a functional spatial organization (e.g. such as industrial and residential districts of different types) René Danger followed his idea that topography - to which infrastructures should adapt in order to foster man's perpetual evolution) may reveal the *raison d'être* of a city.¹⁶ His proposal also included a university park set at the centre of the fire zone.

To appreciate the complex cultural implications of this part of the plan, it may suffice to recall that Izmir Municipality seized the possibility of an act of re-foundation - eradicate the past and mark a new start - and decided to increase the park six-fold along the lines of the great city parks initiated in the days of the Soviet Union (Moscow Gorki Park in particular).¹⁷ The embryo of the modern city was equipped with public spaces for new functions and institutions, whose architectural and spatial patterns anticipated the future.

At the Kùltürpark

Strolling in the Kùltürpark on a sunny spring morning can be extremely pleasant, to the point that one might still perceive "the spirit of celebration, youth, optimism, and progress embodied by the spaces of public gathering and recreation, a spirit that reached its zenith in the exhibition spaces of the republic."¹⁸ No other

place in Izmir today seems to express such significance: far from the throb of city life we meet school children, young lovers, a few tourists and just ordinary people sitting in the open air cafés. The shady pedestrian lanes, the luna park full of colours, the artificial lake by the casino, the parachute tower and some surviving pavillions here and there recall the original idea of a “People’s open-air university”, equipped with “a constellation of public spaces through which republican ambitions of progress and modernization could be inscribed onto the urbanscape.”¹⁹

Opened in 1936, this park of 46 hectares set in the heart of the city initially included a wide range of activities: basic services (temporary furniture storage, parking area, repair shops for bicycles, motorcycles and cars, fire and police stations, public baths, restaurants, post offices), sport and recreation (a stadium, playing fields, outdoor swimming pool, theatres of different kinds), exhibitions (a permanent exhibit of agricultural and industrial products, later also a fair ground), various museums (geology, astronomy, anthropology).

When the Kùltürpark opened, the annual Izmir Fair, founded in 1923 to support local economy,²⁰ moved there.

“La Foire Internationale d’Izmir, conçue dand le but de faire connaître annuellement à l’intérieur du pays aussi bien qu’à l’étranger, les progrès professionnels et économiques créés constamment en Turquie par le régime d’Ataturk et par le Gouvernement Républicain, vient de fermer pour la sixième fois ses portes. (...) D’autre part, douée d’un hinterland fertile qui prodigue tous les produits agricoles de différents climats, et jouissant d’une position géographique se prêtant exceptionnellement au commerce, la ville d’Izmir a joué un rôle économique marquant dans toutes les périodes de l’histoire et est maintenant le port principal de la République Turque dans la Méditerranée – le centre d’exportation le plus important dans la région de l’Egée.”²¹

Together with basic services, the fair, sport and leisure facilities, the Kùltürpark also included three new museums - of the Kemalist Renaissance, of Hygiene, of the Aegean Region²²– institutions intended to provide a source of acculturation for the widest possible use.

In the Kùltürpark stands the Museum of Art and History, opened in 2004. On entering from the Montreux Gate, we cross a paved rectangular space; on our right, just behind a post-modern portico, lies the museum, housed in the Pavillion of Culture designed in 1938 by the famous German architect Bruno Taut. The fact that the archaeological museum, and its collections illustrating the importance of the city over a long period of time, was moved here in August 1951²³ may be seen as an evidence of the symbolic value of this building.

Concluding remarks from Thessaloniki

“Were you to visit Macedonia and Thrace, you would encounter the Colonisation bureaux and refugees surrounding them, but the one and only care is how to render the country responsive to its new destination, that is, how to ensure the existence and perhaps even the prosperity of a million of new residents in Greece (...) Suddenly united on a free soil, in a compact homogeneous mass, after having lived dispersed for many years, they know that they have much to forget and much to learn, that they must undergo complete re-education which alone will permit them to adapt to the conditions of their existence.”²⁴

These words are part of the report written by Constantin Catathéodory to Henry Morgenthau in 1926 when the population exchange was almost complete.²⁵ That same year the first International Fair opened in Thessaloniki, together with the establishment of the Aristotle University, the institution that was to reap all ideas and debates on the creation a new pole of scientific learning in Greece. This new university for the practical sciences was to embody the spiritual leadership of Greek culture in newly aquired territories of Macedonia and Thrace²⁶ now populated by refugees from Asia Minor.

Thessaloniki too was destroyed by fire in 1917, only five years after its annexation by Greece. In 1926 its city center became a huge building site surrounded by refugee settlements whose names still recall cities and villages of Asia Minor.

To lay emphasis on how architecture can be necessary for facing the most difficult crises we may recall the words of Pierre Lavedan:²⁷ “Over the last half century, the problem of rebuilding cities has been neglected, seen as a purely utilitarian or scientific question. Only engineers and surveyors have taken any interest in it. They have amused themselves by cutting up the urban mass into geometrical figures, and the monotonous symmetries of chessboard plans have been seen as the triumph of logic. This mistake has now been recognised. Art has decided to take on a problem until now relegated to science (...). Cause of so much cruel devastation, the war has posed on a scale hitherto unknown the problem of the city, as a work of architecture.”²⁸

NOTLAR

¹ This paper is based on research undertaken for my PhD thesis on Architecture and City Reconstruction in the Eastern Mediterranean: Alexandria and Thessaloniki (IUAV, 2001, suoervisor Prof. A. Acuto) and continued at MIT (with a fellowship from the Aga Khan Program for Islamic Architecture) and in Athens (with a fellowship granted by the Alexander S. Onassis Public Benefit Foundation).

² A paraphrase of the title of the fine book by Maria Georgiadou, Constantin Carathéodory. *Mathematics and Politics in Turbulent Times*, Berlin-Heidelberg-New York: Springer, 2004.

³ See A Survey of Some Social Conditions in Smyrna, Asia Minor, reports written in 1920 and in 1921, ed. John Kingsley Birge, May 1921 (typescript).

⁴ Well-known scholar in the field of Turkish studies, John Kingsley Birge (Bristol CT, 1888 – Istanbul 1952) is particularly famous for his groundbreaking book on mystical and secret religious fraternities in Turkey.

⁵ May 1919- September 1922.

⁶ Among these new institutions are the association Knowledge and Culture (1911) and National Library (1912). For urban change in this period see Ugur Tanyeli, "Modern Izmir's architectural venture," in *Three Ages of Izmir – Palimpsest of Cultures*, ed. S. Beygu, Istanbul: Yapi Kredi Yayınları, 1993, pp. 327-338.

⁷ Aristotelis Zachos (Kastorià 1872 - Athens 1939) believed that modern Greek architects should always remember the value of their rich tradition, monuments as well as popular architecture, while giving serious thought to the proper nature of buildings and their materials. He himself experimented with neo-Byzantine architecture in most of his buildings. On Zachos see Helen Fessas-Emmanouil, *12 Greek architects of the interwar period*, Herakleion: Crete University Press, 2005.

⁸ Berlin 1873 - Munich 1950. On Constantin Carathéodory see Maria Georgiadou, Constantin Carathéodory, cit.

⁹ By the then Prime Minister Eleftherios Venizelos (Mournies 1864 - Paris 1936).

¹⁰ Chios and Thessaloniki were other possible locations, see Constantin Carathéodory, Project for a New University in Greece presented by C. Carathéodory to the Hellenic Government, 1919 (in Greek).

¹¹ See Maria Georgiadou, Constantin Carathéodory, cit., pp. 153-154.

¹² On René Danger's plan see A.F. "Le plan d'aménagement de la ville de Smyrne," in *L'Architecture*, vol. XL, n. 4 1927; see also Cânâ Bilsel, "Ideology and Urbanism During the Early Republican Period: Two Master Plans for Izmir and Scenarios of Modernization," in *METU Journal of the Faculty of Architecture*, 16/1-2 (1997), pp. 13-30.

¹³ See Cenk Berkant, "Italian Architects in Smyrna," in *The Presence of Italian Architects in the Mediterranean Countries*, Florence: Maschietto, pp. 328-339.

¹⁴ Held at the Geography and Map Division, the map is entitled "Plan de Smyrne, Caratache, Quarantine, Gueuz-tepe, Kokar-Yali;" the Item Identification is: Turkey Izmir (city) – "Smyrne" 19--? after 1923 blueprint.

¹⁵ On this plan see Vassilis Colonas, *Greek Architects in the Ottoman Empire*, Athens: Olkos, 2005, p. 96.

¹⁶ See René Danger, "La topographie dans l'urbanisme," in *L'Architecture*, 1929, vol. XLII, n. 3, pp. 65-74.

¹⁷ For the events that led to the complex formed by the Republic Square, the Kültürpark, and the Fair see also Ülker Baykan Seyman, "Behçet Uz: an example of municipal government in the period of single-party rule," in *Three ages of Izmir*, cit. pp. 297-321; Biray Kollouğlu Kirli, "The play of memory, counter-memory: building Izmir on Smyrna's ashes," in *New Perspectives on Turkey*, Spring 2002, n. 26, pp. 1-28; Biray Kollouğlu Kirli, "Cityscapes of Modernity: Smyrna Morphing into Izmir," in *Ways of Modernity in Greece and Turkey*, eds. A. Frangoudaki, C. Keyder, London, New York: I.B. Tauris, 2007, pp. 217-235.

¹⁸ See Sibel Bozdoğan, *Modernism and Nation Building: Turkish Architectural Culture in the Early Republic*, Seattle and London: University of Washington Press, 2001, pp.131-132.

¹⁹ Biray Kollouğlu Kirli, "The play of memory, counter-memory," p. 11.

²⁰ The first edition of the Izmir Fair took place in 1924, hosted in the Ecole Industrielle. Following the initiative of the Major Behçet Uz, in 1933 the Fair was moved next to Republic Square, where today stands the Swiss Hotel Grand Efes. See "La Foire Internationale d'Izmir," in *La Turquie Kemaliste*, n. 15 October 1936, pp. 15- 19.

²¹ See "La Foire Internationale d'Izmir," cit., pp. 15-16.

²² See "La Foire Internationale d'Izmir," cit.

²³ Established in 1927, the Archaeological Museum was originally accomodated in the Orthodox Church of St. Bukol near Basmane Station.

²⁴ See Constantin Carathéodory, *The Urban Refugees in Macedonia and Thrace*, 1926. Translation in English taken from Maria Georgiadou, Constantin Carathéodory, cit., p. 178.

²⁵ Henry Morgenthau (1856-1946) was an American Ambassador to the Ottoman Empire during the First World War. He descibed the story of the Greeks in Asia Minor, of the national disaster and of refugee settlement in his book *I was sent to Athens*, Garden City, NY: Doubleday, Doran & Co. Inc., 1929.

²⁶ Aquired after the Balkan wars of 1912-1913.

²⁷ Pierre Lavedan (Boulogne-sur-Seine 1885 – Malakoff 1982) was a French historian of town planning.

²⁸ See Pierre Lavedan, "Un problème d'Urbanisme. La reconstruction e Salonique," in *Gazette des Beaux Arts*, Paris, 1922, p. 232.

“Evrensel Açılımlar” Oturumu**Elsa HİU****Tarihsel Bellek**

Bellek, anılar hayattır. Sadece yaşamış insanların eserlerini taşımakla kalmaz; varlığımızı derinden etkileyerek hayatımızı da belirler. Sözlü belleğin tanıklıkları beni 1919-1922 döneminin ilk araştırmalarına götürdü. Nüfusların mübadelesi olmasaydı, belki bugün İzmir'in nüfus dairelerinde bu güzel şehrin bir sakini olarak kayıtlı olacaktım, ve eğer 7 Şubat 1954'te Sisam Adası'nın 1,5 mil doğusunda doğmuş olsaydım bu ülkenin vatandaşı olurdu. Şans eseri bu kendi tarihsel geçerliliğine sahip.

Yıllardır barış için Sisamlılar komitesinin üyesiyim, Sisam ve Türkiye'de Türk-Yunan barış taraftarlarıyla işbirliği yapıyorum ve bu aynı zamanda ideolojik içerikli, kişisel tarih faaliyetidir. Barış festivalinde Yannis Ritsos ve Nazım Hikmet'in şiirlerini ya da Necati Cumalı'dan, Sait Faik Abasıyanık'tan, Nobel ödüllü Orhan Pamuk'tan parçalar okuyoruz, tarihle barıştığımızı hissediyorum. Öyleyse, kinleri sonsuza dek sürdüren geçmişin dehşetini arkama alarak ileriye görüyorum. Böyle düşünerek savaşın vahşetine ve kara günlerin anılarını eşeleleyen yıl dönümlerine yaklaşıyorum. Geçmiş öğrendim, tüm insanlık medeniyetinin ilk doğum yeri olan Ege'nin topraklarına ve denizine böyle saygısızlık edilmemesi için bunun tekrar olmaması için mücadele veriyorum. Geçmiş en büyük sağduyu dersini verebilir, bu yüzden öğrenmeye değer, dokümanterleri derlemeye, olanlarla ilgili malzemeleri toplamaya değer. Şiddetin ve katliamın anısı, kaybolmuş vatanlar ve iki taraftan dehşet olaylara olan tanıklıklar, düşmanlık uçurumları da yaratabilir; dostluk ve karşılıklı anlayış köprüleri de kurabilir. Her zaman geleceğe bakarak anılarımızı, belleğimizi yönetmemiz gerekiyor. Ne anılarımız ne unuttuklarımız masum, çünkü diğer çıkar ve güç unsurlarının saptadığı stratejilerle, propagandalarla, organize düşüncelerle biçimlendiriliyorlar.

Billig'in söylediği gibi, anılar ortaya çıktıkça unutulur ve bu ideolojiyi belirler. İdeolojiye göre insan olaylara yaklaştıkça ya barışçı olur ya aşırı milliyetçi ya da muhalifinin yeminli düşmanı. Yunanistan'da en başta gelen 1919-1922 anılarının örgütleri askerler ve mültecilerdir. Yenilginin trajik sonuçlarını yaşayan silahsız halk geçmişin peşini bırakmayarak nostaljik bir şekilde kalakaldılar. Küçük Asya Araştırma Merkezi tarafından binlerce tanıklık derlendi ve Atina'da Merlie çifti inşa edildi. Bugün Yunanistan'daki mültecilerin üçüncü nesli onlara miras kalan anılarını taşımaya devam ediyorlar ve bu anıyı atalarına ait olan vatanlarının kutsal duygusu ile taşıyorlar. Her ziyarette duygulanmaları ve Türk vatandaşlar tarafından içten karşılanmaları sayesinde üçüncü nesil mültecilerde eğitimle, Kıbrıs olaylarıyla, basındaki yayınlarla, edebiyatla, aşırı sağ ideoloji propagandalarıyla ve benzerleriyle oluşturulan rakip ruhu körelmektedir.

Düşünceli ve kuşkulu ziyaretçiler köklerini araştırarak geçmişteki atalarına ait yerlerde genel bir turistik havayı fark ediyorlar ve bu elbette ki Yunanistan'daki Türk ziyaretçileri için geçerli. Turistik hava şehrin sakinleriyle olan çok biçimliliğini, çok kültürlülüğünü ve çok ulusluluğunu gerçek boyutlarıyla göstermektedir. Türkler için Selanik neyse Yunanlılar için de İzmir odur, milletler kültürel dinamiklerinin canlı unsurlarını kaybettiler. Üniversite öğretim üyesi Bay Baltiotis'in Lozan Anlaşması Konferansı açış konuşmasında dediği gibi: "Anıtlar vardır; fakat, onları yapanlar yok. İnsanlar vardır, toplumlarının tarihi olmadan; geçmiş vardır, şu an olmadan ve bizden kaçamaz, folklordan, tarihi tekrar dile getirmekten yol uzun."

Bu metni bitirirken anılarımız için yayılmış olan düşünceler gelecek için üretken olsun umuyorum. Diliyorum ki resmi tarihin derinliğine ve sessizliğine yaklaşabilelim. Türk ve Yunan tarihçileri ve uzmanları arşiv araştırmalarında tarihi gerçeklere ideolojik yönelimle, sebeplere, yanlışlara, yabancı müdahalelere, fanatiklere, emperyalist çıkarlara, önder kadroların eksikliklerine ve benzerlerine yaklaşmak için işbirliği yapabilecek olanlar yalnızca onlardır. Tarihsel belgelere dayanarak gerçeği kanıtlama halklarımız için yararlı sonuçlanacaktır ve ülkelerimizde yaralar bırakan Türk-Yunan savaşının karanlık günlerinin tarihi ile uzlaşmamızı ve yakınlaşmamızı sağlayacak yeni bir dönem açacaktır.

Sisam, 2 Eylül 2009

Prof. Dr. Metin AYIŞIĞI*

Mütareke Döneminde Harbiye Nezareti ile Kuva-yı Milliye Arasındaki İlişkilere Dair Bazı Belgeler

Mondros Mütarekesi ile birlikte Osmanlı hükûmetine baskılarını giderek arttıran İngilizler, ordu komutanlarının görevlerine son verilerek, orduların dağıtılmasını, silah, araç, gereç ve her türlü mühimmatın teslimini istiyorlardı. Öte yandan, İtilaf Devletleri'nin yaptıkları baskılar sonucu bu isteklerin uygulanması yolunda ordu komutanlarına gönderilen emir ve talimatlar tepkilere yol açtı. Suriye, Musul, Kafkasya, Trakya, Yemen, Asir, Hicaz ve Trablusgarp'ta bulunan ordu ve birlik komutanları bu emirleri uygulamadıkları gibi, şiddetle protesto da ettiler. Sadrazam ve Harbiye Nazırı Mareşal Ahmet İzzet Paşa'nın telkinleri sonunda, ordu komutanları birliklerini mümkün olduğunca Anadolu içerilerine çekip yerlerine de bir vekil bırakıp Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyasetinin davetine uyarak İstanbul'a geldiler.

Mondros Mütarekesi sonrası Türk ordusuna bırakılan silah ve cephanenin çok büyük bir kısmı İstanbul'da depolanmıştı. Türk ordusunun bu büyük mücadeleyi kazanabilmesi için önemli sayıda insan ve cephaneye ihtiyacı vardı. Bunu sağlamak için uygulamaya konulan tedbirlerin en önemlisi, İstanbul'da İtilaf Devletleri'nin elinde bulunan çok büyük miktardaki silah ve malzemeyi Anadolu'ya kaçırmaktı; ancak, işgal altında bulunan bir memleketin yeniden bağımsızlığına kavuşabilmesi, etkin ve yaygın bir istihbarat ağının olmasına, iyi bir teşkilatın kurulmasına bağlıdır.

İstanbul'da İtilaf kuvvetlerinin kontrolünde Kuvâ-yı Milliye'nin ihtiyaç duyduğu çok miktarda silah, cephane ve her çeşit malzeme bulunuyordu. Bunun yanı sıra Anadolu'da hizmet görebilecek birçok subay da Kuvâ-yı Milliye'ye katılabilmek için fırsat ve imkân arıyordu. Bu bakımdan İstanbul kaynaklarından geniş ölçüde faydalanmak, İstanbul'da çeşitli çevrelerdeki hadiseleri zamanında öğrenmek, millî ordunun ikmalinde, sevk ve idaresinde önemli bir yer tutuyordu. Bu hususlar göz önünde tutularak, Ankara'da TBMM Hükûmeti kurulur kurulmaz Millî Müdafaa Vekaletiyle, Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisliği İstanbul'da çok güvenilir subay ve şahsiyetlerden gizli bir teşkilat kurmuşlardı.¹

Bu durumdan Sadrazam ve Harbiye Nazırı Ahmed İzzet Paşa'nın da haberi vardı. Nitekim, o zaman ki Beyoğlu İnzibat Karakol Kumandanı Yüzbaşı Kalkandelenli Hasan Tahsin Bey, Yüzbaşı Razi (Yalçın) Bey'i Beyoğlu İnzibat Karakoluna tayin ettirmişti. İngilizler de İstanbul Hükûmeti'ne sâdık bir subay sandıkları bu zâta kendi istihbarat teşkilatlarında görev vermişlerdi. Bu çok değerli vatansever, İngilizlerden elde ettiği bilgileri gidip Ahmed İzzet Paşa'nın kardeşi ve o tarihte süvari binicilik mektebi müdürü olan miralay Esad Bey'e haber veriyordu. Esad Bey de bu malûmatları teşkilata bildiriyordu. Miralay Esad Bey ve yardımcısı Binbaşı Ferhad Bey, İngilizlerden elde ettikleri bilgileri teşkilata bildirdikleri gibi, Anadolu'ya mülâzım-ı evvel Burhan Bey'i de gizli kurye olarak göndermişlerdi. Aynı zaman da yaverân-ı hazret-i şehriyâriden olan

Esad Bey, Ferhat Bey'le birlikte Anadolu'ya teşkilat tarafından tezkireleri yapılmış su-baylar ile, silah, cephaneye de kaçırmışlardır. Bu nakliyat için ihtiyaç görülen kara ve deniz vasıtalarını temin etmişler ve Anadolu Hükümeti'nin birer mümessili gibi vazife almışlardır.

Bunların yanısıra Harbiye Nazırı Şevket Turgut Paşa, ilk iş olarak Batı Anadolu'daki buhranlı duruma düzen vermek ve tedbir almak, dağılan 17. Kolordunun 56. Fırkası'nı yeniden derleyip toparlamak göreviyle Albay Bekir Sami Bey'i Batı Anadolu'ya gönderdi. Bu sırada Yunan işgali de gittikçe genişlemekteydi. Nitekim ilerleyen Yunanlılar Menemen'i işgal ederek silah ve cephaneyi ele geçirdiler. Bu durumda direnişten yana olan Genel Kurmay Başkanı Cevat (Çobanlı) Paşa, 22 Mayıs 1919'da Batı Anadolu birliklerine “ ... Devletin Yunanlılara kaptıracak fazla ne bir silah ve de bir fişengi var. Binâenaleyh bu gibi tehlikelere maruz malzemelerle silah ve cephaneye ile toplarımızı hiçbir dağdağaya meydan vermemek üzere güvenli yerlere naklettirmenizi rica ve böylece teslim-i silah gibi zilletlere meydan bırakılmamasını önemle ilâve eylerim” mealindeki şifre telgrafı gönderdi.²

14 Ekim 1918 tarihinde sadarete getirilen Mareşal Ahmet İzzet Paşa, 25 gün gibi kısa süren iktidarında Mondros Mütarekesi'ni imzalamaya mecbur kalmasına rağmen, önemli işler de başarmıştır. Rumların muhtemel taşkınlık ve tahriklerine karşı gerekli tedbirleri almış, önemli kilit noktalarına devletin takdir ve güvenini kazanmış şahsiyetleri tayin etmiştir.³ Yusuf İzzet Paşa'yı karargâhı Bandırma'da bulunan 14. Kolordu Kumandanlığına,⁴ Cevad (Çobanlı) Paşa'yı Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyasetine,⁵ 3. Kolordu Kumandanı Miralay İsmet Bey'i Harbiye Nezareti müsteşarlığına tayin etmiştir.⁶ 31 Ekim 1918'de de Birinci Kafkas Kolordusunu lâğvederek, Kâzım Karabekir Paşa'yı Harbiye Nezareti emrine almıştır.⁷ Kaldırılmış bulunan "Teşkilat-ı Mahsusa" Başkanı Albay Hüsametdin (Ertürk) Bey'in emrindeki depolarda bulunan silah ve cephanenin anı baskınlarla boşaltılarak Anadolu'ya sevkine göz yummuştur.⁸

Bu sırada tüm memlekette büyük heyecan ve tepkiye sebep olan bir hadise meydana gelmiş; Yunanlılar, İtilaf devletlerinin de desteği ile 15 Mayıs 1919'da İzmir'i işgal etmişlerdi. İzmir'in işgalinin ertesi günü, 16 Mayıs 1919'da “Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisi” Cevat Paşa “Her kıt'a toplu, silah başında ve disiplinli kalmalıdır.” şeklindeki emrini verdi. Harbiye Nazırı Şevket Turgut Paşa ise, ilk iş olarak Batı Anadolu'daki buhranlı duruma düzen vermek ve tedbir almak, dağılan 17. Kolordunun 56. Fırkasını yeniden derleyip toparlamak göreviyle Albay Bekir Sami Bey'i Batı Anadolu'ya gönderdi. Bandırma'daki 61. Tümenin başına da Albay Kazım (Özalp) Bey'i getirdi.

Ali Rıza Paşa Hükümeti'nin Bandırma'daki Kuvâ-yı Milliye teşkilatı ile temas halinde olduğu anlaşılmaktadır. Hatta hükümet tarafından Bandırma'ya gönderilen üst düzey yetkili mutasarrıf tarafından pek sıcak karşılanmamıştı. Bu görevlinin ifadesine bakılırsa mutasarrıf kendisine alelade bir memur gibi davranmıştı. Halbuki kendisinin

hükümet ile Kuvâ-yı Milliye liderleri arasında bir anlaşma zemini hazırlamak için Bandırma'ya gelmiş olduğunu belirtiyordu.⁹

Yunanlıların İzmir'den sonra Urla, Çeşme, Torbalı ve Menemen'i işgal etmeleri üzerine, Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Reisi Cevat (Çobanlı) Paşa, 22 Mayıs 1919 tarihinde ilgili makamlara gönderdiği şifre emirde, her çeşit malzeme, silah ve cephanenin emin yerlere naklettirilmesini ve silah teslimi gibi zilletlere meydan verilmemesini istedi.¹⁰ Gerçekten verilen bu emirler çok cesurcaydı; çünkü, Mondros Mütarekesi gereğince silahların müttefiklere teslimi gerekiyordu. Halbuki bu işi uygulamaya memur olan en yetkili bir makam, mütarekenin bu hükmünü hiçe sayarak silahların teslim edilmemesini istiyordu.

Ali Rıza Paşa Hükümeti döneminde Harbiye Nazırı olan Cemal Paşa ve Genel Kurmay Başkanı olan Cevat Paşalar'ın Kuvâ-yı Milliye'nin Batı Anadolu'da teşkilatlanmasında çok büyük hizmetleri vardır. Örneğin; o dönemde Bursa'dan Bandırma'ya bir alay nakledilmiş, yine Anadolu'ya gizlice silah ve cephane yollanmıştır. Kuvâ-yı Milliye'nin o bölgede bulunan askerî birliklerce iâşe edilmeleri hususunda Bandırma'da bulunan 14. ve Konya'da bulunan 12. Kolordular'a gizli talimatlar verilmiştir.¹¹ Cemal Paşa bir yandan bu emri verirken, diğer taraftan da Anadolu'daki idarî ve askerî erkân ile telgrafla irtibat kurarak, işbirliği yapmaktan çekinmemiştir.¹²

Teslimiyetçi bir çizgide yürüyen hükümetin Dahiliye Nazırı Ali Kemal Bey, 22/23 Haziran 1919'da Balıkesir Mutasarrıflığına gönderdiği bir yazıda, işgaller ne denli haksız olursa olsun, hakkımızı; ancak, siyaseten savunabileceğimizi, karşı koyarak bu meselenin üstesinden gelinemeyeceğini, açık talimata aykırı hareket edenlerden hesap sorulacağını bildirmiştir.¹³ Buna rağmen Konya vilayeti ile Karesi ve Kütahya sancaklarında, daha bazı yerlerde ordu müfettişlerinin emriyle 1311 ve 1316 doğumlular silah altına çağrılmış ve diğer doğumlulardan da gönüllüler toplanmaya başlanmıştı. Üstelik bunların sefer masrafları için de halktan yardım toplanıyordu.¹⁴

Bu arada Harbiye Nezareti Levazımat-ı Umumiye Dairesi, Kuvâ-yı Milliye'nin iâşesinin temin suretine ait bir talimat yayınlayarak, teşkilatın iâşesinin mıntıkalarında bulunan nizamî kıt'alar tarafından temin edileceğini, kumandanlarının da mıntıkalarında bulunan Kuvâ-yı Milliye'nin mevcudunu, iâşe ettikleri insan ve hayvan adedini, fazladan beslediği kadrosu varsa ne yapması gerektiğini bildirmiştir; ancak, şu kaydı da koyarak, dikkatli olunmasını istemiştir: "Gerek tabelalarda ve gerekse iâşe cedvel ve makbuzlarında Kuvâ-yı Milliye namı dercedilmeyecek (Kolordunun kıtaat-ı sairesinden misafirdir.) mahlasıyla idhal ettirilecektir. Kıtaat-ı Nizamiyeden Kuvâ-yı Milliye iâşesine verilen iâşe mevaddı nazar-ı dikkati celb etmeyecek derecede te'min ve i'ta eylenecek ve bu husustaki muhaberat ve vesaik daima tarafımızca mahrem bir surette cereyan ve hıfz ettirilecektir. 4 Kanun-ı evvel 1919"¹⁵ ; ancak, Kuvâ-yı Milliye tarafından Gördes "Duyûn-u Umumiye" sandığından makbuz mukabilinde bir miktar para,

erzak ve saire alınması üzerine, Maliye Nezareti bu türlü müdahalelerin engellenmesi için Harbiye Nezaretince icap edenlere kat'î tebligat yapılmasını istemiştir¹⁶; ancak, Damat Ferit Hükümetleri döneminde bu tür müdahalelere kesinlikle göz yumulmaması ve sorumlular hakkında işlem yapılması kesin bir dille ifade ediyordu.¹⁷

“Gayet müsta’celdir. Dakika tehiri gayr-i caizdir” kaydı konulan Nazilli’de Aydın Mu-tasarırlığı Vekaletine gönderilen 12 Ekim 1919 tarihli şifre telgrafta Harbiye Nazırı Cemal şöyle diyordu: “Bugüne kadar Kuvâ-yı Milliye’nin başlarında müdebbir efeleri olduğu halde gösterdikleri kahramanlığı Osmanlı Tarihi şerefle kaydedecektir. Hep bu kuvvetlerin gösterdikleri fedakarlıklardır ki, İzmir ve Aydın mıntikasına bir tahkik heyeti göndermeğe saik olmuştur.¹⁸ Bu heyetin netice-i tahkikatı Yunan fecayini bütün açıklığıyla meydana çıkarmıştır. - ...Binaenaleyh bu raporun Paris’te yapacağı tesirin neticesine intizaren beklemek hakkımızda hayırlı olacaktır. Bu zaman zarfında Kuvâ-yı Milliye’de kendisini daha ziyade hazırlar. Bu raporun neticesinden bir hüsn-ü netice çıkmaz ve yahud daha evvel Yunanlılar bir tecavüze başlarlarsa o vakit millet, hep birlikte işe başlar..”¹⁹

Oysa Damat Ferit Hükümetleri döneminde “Kuvâ-yı Milliye”, “Kuvâ-yı Bagıyye” ve “Fitne-i bagıyye” olarak nitelendirilmiş ve tüm yazışmalarda bu ifade kullanılmıştır.²⁰

Bütün bunlara rağmen, Anadolu’da bazı ordu komutanlarınca, hükümetin icraatlarına ters düşen emirler verildiği de oluyordu. Nitekim, Yunanlılara karşı halkın gösterdiği direniş karşısında, 2’nci Ordu Müfettişliği, “Ahz-ı asker kalemi riyaseti” ne yazdığı şifre telgrafta, millî hareketin engellenmemesini, her suretle takviye ve tanzimi hususunun tüm mülkî ve askerî memurların ve memleketin ileri gelenlerinin vatanî vazifesi olduğunu bildirmiştir²¹; ancak, karşı tedbirleri, yani hükümetin çete olarak nitelendirdiği Kuvâ-yı Milliye’nin hemen dağıtılmasını isteyen ve destekleyen İtilaf Devletleri idi.²² Bu gelişmeler karşısında Heyet-i Temsiliye, tüm hareketini Ferit Paşa Hükümeti üzerinde toplamaya özen göstermiştir. Hükümetin takip ettiği düşmanca tutum karşısında Mustafa Kemal Paşa, Dahiliye Nazırına çektiği 11 Eylül 1919 tarihli telgrafında, milletin güvenini kazanmış yeni bir hükümet kuruluncaya kadar, Türk milletinin İstanbul Hükümeti ile muhabere ve münasebette bulunmayacağını, ordunun da millettan ayrılmayacağını bildirmiştir.²³

Nihayet 12 Ocak 1920 tarihinde açılan Meclis-i Mebusan, 28 Ocak’ta yapılan gizli celsesinde "Misâk-ı Millî"yi kabul etti. İtilaf Devletleri’nin emellerine ters düşen bu kararları Osmanlı Meclisi altında yayımlamak gerçekten büyük bir cüretti; çünkü, İzzet Paşa Kabinesi’nden sonra iş başına gelen Osmanlı Hükümetleri’i, müttefik devletlerin ileri sürdükleri hemen her isteği kabul etmek zorunda kalmışlardı. Üstelik İtilaf Devletleri bu iktidar döneminde, düzenli Türk birlikleri ve Kuvâ-yı Milliye’nin birbirlerine daha çok yardım etme durumuna girdiğini görmekte gecikmediler; çünkü, Harbiye Nazırını Cemal Paşa ile Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisi Cevat Paşa, Kilikya’da

Fransızlara, İzmir'de de Yunanlılara karşı direnen Kuvâ-yı Milliye'ye açık destek vermişlerdi.

General Milne tarafından 20 Ocak 1920'de Harbiye Nazırı Cemal Paşa ile Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisi Cevat Paşaların 48 saat zarfında görevden uzaklaştırılmalarını isteyen bir ultiमतomla hükümeti zor duruma soktu. Cemal ve Cevat Paşalar'ı suçlayan notada şunlar sıralanıyordu²⁴

- “1-) Özel olarak seçilmiş subayları Kuvâ-yı Milliye erkân-ı harbiyesine göndermek
- 2-) 14. Kolordudan terhis vs. yollarla ayırmak suretiyle Kuvâ-yı Milliye adam göndermek
- 3-) Anadolu'ya top kaması ve diğer alât ve edavatı kaçırmak
- 4-) Zonguldak'tan İstanbul'a gelen taburun tekrar Zonguldak'a iadesine sebep olmak
- 5-) İtilaf Devletleri'nden izin almadan Alaşehir'e alay nakletmek
- 6-) İtilaf Devletlerinden izin almadan Bursa'dan Bandırma'ya alay nakletmek.”

Neticede paşaların görev başında kalmalarına tahammülleri kalmayan İtilaf Devletleri yüksek komiserleri, 20 Ocak 1920'de Osmanlı Hükümeti'ne bir nota vererek, Cemal ve Cevat Paşalar'ın 48 saat içinde görevlerinden uzaklaştırılmalarını istediler.²⁵ Hükümet bu suçlamalara karşı kendisini savunduysa da, istifa edip Damat Ferit'e yeniden iktidar yolunu açmamak için, 21 Ocak 1920 akşamı paşaların istifa etmiş olduklarını bildirdi.²⁶

Bundan başka, 18 Nisan 1920 tarihli Kuvâ-yı İnzibatiye kararnamesinin “Askerî tekaüd ve istifa kanununun ahkâm-ı umumîyesine aykırı ve hazinenin tahammülü fevkinde bazı müsaedatı ihtiva ettiği” gerekçesiyle bu kararnamenin iptalinin gerekli olduğuna dair Harbiye Nezareti'nin 20 Mart 1921 tarihli tezkeresi üzerine,²⁷ 31 Mart 1921 tarihinde toplanan Vükela Meclisi, almış olduğu kararla bunu uygun görerek, söz konusu kararnamenin ilgasına karar vermiştir.²⁸ Bunun yanı sıra Ankara Hükümeti'nin Anadolu'daki merkezler üzerindeki müdahalelerine göz yumulduğu; ancak, temkinli hareket edildiği anlaşılmaktadır. Nitekim, Nazilli'deki Düyûn-ı Umumiye müfettişliğinden atfen, İzmir'deki Düyûn-ı Umumiye müfettişliğinden bildirildiğine göre, Ankara Hükümeti, memur maaşlarının Düyûn-u Umumiye'ye ait hububat aşarından aynen ödenmesi için Aydın Mutasarrıflığı'na emir vermiştir. İstanbul Hükümeti her ne kadar bu durumu onaylamamışsa da, gönderilen talimatla, “Şayet cebren hububat alınacak olursa, Düyûn-ı Umumiye idarelerince mazbata tanzim edilmesini ve alınan (Emval-i aşariyeye) mukabil makbuz alınması gerektiği hususu hatırlatılarak, daha sonra merkezî idare ve mülhikata gönderilecek olan söz konusu tebligatın talimata uygun bulunduğu belirtilmiştir.”²⁹

Bu hükümet Kuvâ-yı Milliye ile eşkiya çetelerini kesinlikle ayırmış, "Kuvâ-yı Milliye" unvanını şahsî menfaatlerinin teminine alet edinen ve buna cüret edenler hakkında kanunî soruşturma başlatmıştır.³⁰ Nitekim Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Dairesi, Nazîli'de Aydın Mutasarrıf Vekili'ne "Gayet müsta'cel, dakika te'hiri gayr-i caizdir." kaydıyla gönderdiği şifre telgrafla, Demirci Mehmet Efeye isnad edilen olayların kendisinin "mazhar-ı afv" olmazdan ve harekât-ı milliyeye iştirak etmezden evvelki zamana ait olduğu ve halen kendisinin asayişin muhafazası ve vatanın müdafaası uğrunda çalışmakta bulunduğunu bildirmiştir.³¹ Bu sırada millî kuvvetlerin Batı Cephesi'ndeki taarruzları üzerine, General Milne, Harbiye Nezaretine gönderdiği sert bir nota ile, müttefik birliklerine karşı girişilen bu harekâtın derhal durdurulmaması halinde, "şimdiki mevkilerinden ileri gitmemeleri" için Yunanlılara vermiş olduğu emri kaldıracığını ve onlara "daha ileri mevziler almaları hususunda" yeni emirler vermek zorunda kalacağını bildirdi.³² Bu gibi tehditler millî kuvvetleri yıldırmamış olsa da, Batı Anadolu'da büyük bir toprak parçası daha Yunanlılara verilmiş oluyordu. "Milne Hattı" adı verilen, Türk ve Yunan kuvvetlerinin geçemeyecekleri bu hat hususunda general, 3 Kasım 1919'da Osmanlı Hükümeti'ne bir nota vererek, Kuvâ-yı Milliye'nin 12 Kasım tarihine kadar bu hattın 3 km geri çekilmesi gerektiğini bildirmiştir³³; ancak Harbiye Nazırı Cemal Paşa, General Milne'e gönderdiği bir nota ile, bu durumun meydana getireceği mahzurlara işaret ederek, hükümetin vereceği geri çekilme emrinin dinlenmeyeceğini bildirmiştir.³⁴ Kuvâ-yı Milliye harekâtının devam etmesi karşısında son derece hiddetlenen General Milne, Harbiye Nezaretine çok sert bir nota vererek, bu durumdan Osmanlı Hükümeti'ni sorumlu tuttu; fakat, Harbiye Nazırı'nın da bu notaya cevabı onun kadar sert oldu. Notada bu duruma Yunanlıların yaptıkları zulüm ve vahşetin sebep olduğunu belirterek, memleketlerini korumaya çalışan Türk halkını bu işten kimsenin menetmeye muktedir olamayacağını bildirdi ve barış konferansına bu cevabın da duyurulmasını istedi.³⁵ Bu sırada, İzmir'in Yunanistan'a ilhak edileceği haberleri üzerine, Sadrazam Ali Rıza Paşa ve Hariciye Nazırı Reşit Paşa, Amiral de Robeck'i ziyaret ederek, böyle bir teşebbüs vukuunda Anadolu'da çok vahim durumların ortaya çıkabileceğini bildirdiler. Amiral'in meseleyi Londra'ya yazacağı sözüne rağmen, Osmanlı Hükümeti, 23 Aralık 1919'da Mustafa Kemal Paşa'yı gelişmelerden haberdar etti. Ayrıca gerekli talimatın gönderilmek üzere olduğunu bildirerek, bu husustaki mütalaasını sordu. Bu sıralarda Ankara'ya varmış olan Paşa, 29 Aralık'ta bu yazıya verdiği cevapta, "İzmir'in ilhakı teşebbüslerine siyaseten ve fiilen karşı konulacaktır." şeklinde üstü kapalı bir cevap verdi.³⁶

Harbiye Nazırı Şevket Turgut Paşa, ilk iş olarak Batı Anadolu'daki buhranlı duruma düzen vermek ve tedbir almak, dağılan 17. Kolordunun 56. Fırkasını yeniden derleyip toparlamak göreviyle Albay Bekir Sami Bey'i Batı Anadolu'ya gönderdi. Bu sırada Yunan işgali de gittikçe genişlemekteydi. Nitekim ilerleyen Yunanlılar Menemen'i işgal ederek silah ve cephaneyi ele geçirdiler. Bu durumda direnişten yana olan Genel Kur-

may Başkanı Cevat (Çobanlı) Paşa, 22 Mayıs 1919'da Batı Anadolu birliklerine "... Devletin Yunanlılar'a kaptıracak fazla ne bir silah ve de bir fişengi var. Binâenaleyh bu gibi tehlikelere maruz malzemelerle silah ve cephane ile toplarımızı hiçbir dağdağaya meydan vermemek üzere güvenli yerlere naklettirmenizi rica ve böylece teslim-i silah gibi zilletlere meydan bırakılmamasını önemle ilâve eylerim" mealindeki şifre telgrafi gönderdi.³⁷

Harbiye Nazırı Cemal Paşa ile Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Reisi Cevat Paşa, Kilikya'da Fransızlara, İzmir'de de Yunanlılara karşı direnen Kuvâ-yı Milliye'ye açık destek vermişlerdi. Bu sebeple paşaların görev başında kalmalarına tahammülleri kalmayan İtilaf Devletleri yüksek komiserleri, 20 Ocak 1920'de Osmanlı Hükümeti'ne bir nota vererek, Cemal ve Cevat Paşalar'ın 48 saat içinde görevlerinden uzaklaştırılmalarını istediler.³⁸ Hükümet bu suçlamalara karşı kendisini savunduysa da, istifa edip Damat Ferit'e yeniden iktidar yolunu açmamak için, 21 Ocak 1920 akşamı paşaların istifa etmiş olduklarını bildirdi.³⁹

Ayrıca 17 Mart 1920 günü İstanbul ile resmî ve özel telgraf konuşmalarını ve telgraf memurlarının kendiliklerinden yapacakları gizli konuşmaları yasakladı.⁴⁰ Aynı gün, Heyet-i Temsiliye'nin bilgisi ve izni olmadıkça hiçbir makam ve hiçbir memurun İstanbul ile konuşma yapamayacağını ilgililere bildirdi.⁴¹ Aslında yerli ve yabancı çevreleri rahatsız eden Misâk-ı Milli idi. Bu gelişmeleri dikkatle takip eden Damat Ferit Paşa ve Hürriyet-İtilaf Fırkası, İstanbul'da Anadolu'daki gibi bir karşı kuvvet ortaya çıkmak üzere olduğu; fakat, kendisi iktidar mevkiine dönerse, bu kere kesin bir darbe ile asayiş geri getireceğini ve Anadolu'nun kuvvetini yok edeceği konusunda ilgilileri ikna etti. Böylece İtilaf Devletleri'nin baskısına daha fazla dayanamayarak istifa eden Salih Paşa'nın yerine, 5 Nisan 1920'de Damat Ferit Paşa sadaret makamına getirildi. Damat Ferit Paşa'yı yeniden iktidara getiren "Hatt-ı Hümayun'da Kuvâ-yı Milliye aleyhinde hükümler vardı. Bunda Kuvâ-yı Milliyeci'lerin yaptıkları hareketler suç telakki kabul ediliyor, bu hareketleri teşvik ve tahrik etmiş olanların cezalandırılması isteniyordu."⁴² Bu bakımdan, Damat Ferit Paşa'nın bu iktidarı zamanında Ali Rıza ve Salih Paşalar'ın icraatlarına tamamıyla ters düşen davranışlar meydana gelmiştir. Millî Mücadele hareketine karşı düşmanca ve çok sert tedbirlere başvuruldu.

Kuvâ-yı Milliyecileri padişah iradesi ve fetvalarla engellemeye çalışmış, onları padişaha karşı ayaklanma suçuyla itham etmiş; İstanbul'un işgalinde yapılan zulüm ve tutuklamalar yetmiyormuş gibi, birçok vatansever milletvekilini İngilizlere tutuklatıp sürgün ettirmiştir. Bir zamanlar jandarma katibi iken, daha sonra eşkıyalığa saptığından dolayı, hükümet tarafından takip edilmekte olan Ahmet Anzavur'a paşalık rütbesi vererek, Karesi Mutasarrıflığına tayin etmiştir. 8 Nisan 1920 tarihinde İngiltere Yüksek Komiseri Amiral de Robeck ile görüşüp onayını aldıktan sonra 11 Nisan 1920'de Meclis-i Mebusan'ı dağıtmıştır.⁴³

6 Mayıs 1920'de Ankara Hükümeti'nin, İstanbul Hükümeti ile resmî muhaberatı yasaklayan kararına rağmen, gizli teşkilatlar ve Osmanlı Hükümeti ile yapılan muhaberatın İzmit üzerinden devam etmiş olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim Türk ordusunun 12 Nisan 1921'de İnönü'de ikinci bir zafer kazanması ve Yunan kuvvetlerinin Karadeniz sahillerindeki mevkillerinden çekilmeleri üzerine İngiliz işgal kuvvetleri kumandanlığının aracılığı ile Şile üzerinden yeni bir hat temin edilmiştir. Böylece 16 Nisan 1921 tarihinde İstanbul ile Ankara arasındaki telgraf haberleşmesi yeniden başlamıştır.⁴⁴

21 Ekim 1921 tarihinde kurulan Tevfik Paşa kabinesinde önce Dahiliye, sonra Hâriciye Nezareti'ne getirilen Ahmed İzzet Paşa ve Harbiye Nazırı Ziya Paşa, Millî Mücadelenin en zor dönemlerinde Anadolu'ya ve gizli teşkilatlara yardım yapmaktan çekinmemişlerdir. Müşir Ahmed İzzet Paşa, Son Osmanlı Hükümeti'nde Hariciye Nezareti'ne geçer geçmez, Millî Mücadele'de büyük zararları olan, İstanbul Polis Müdürü Tahsin Bey'i görevinden azlettirerek, yerine İstanbul Merkez Kumandanı ve aynı zamanda Millî Müdafaa Teşkilâtı Merkez Heyeti Başkanı Miralay Esad Bey'i⁴⁵ tâyinini sağlamıştır.⁴⁶ Harbiye ve Hariciye nezaletlerinde yapılan değişikliklerin yanında, Ankara Hükümetinin Fransızlar'la yaptığı Ankara Antlaşması ve Esad Bey'in İstanbul Polis Müdürlüğü'ne getirilmesinden sonra Anadolu'ya yapılan silah sevkiyatında büyük artışların olduğu gözlenmektedir.⁴⁷ Bu sevkiyat ve kaçakçılık İstanbul Hükümeti'nin bilgisi ve müsaadesi altında, Harbiye Nezareti ve İstanbul Polis Müdürlüğünün desteği ile gerçekleşmiştir.⁴⁸ Bu teşkilatlarla sık sık görüştüğü anlaşılan Harbiye Nazırı Ziya Paşa, Miralay Esad Bey'le birlikte teşkilata mümkün olan her türlü yardım ve kolaylığı yapmıştır.⁴⁹

Nitekim Ankara Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Riyaseti'nin, İstanbul'dan Anadolu'ya geçen veya geçmek isteyen subaylar hakkında gerekli tedbirleri almış olduğu anlaşılmaktadır. Bunun için Anadolu'ya sevk edilecek subayların isimleri ve bunların kıdem sıra defterleri, kıdem zamları ve sicil özetlerinin de gönderilmesi hususunda harekete geçmiştir.⁵⁰ 15 Mart 1921 tarihinde İnebolu İrtibat Kumandanlığına gönderilen bir yazıda, İstanbul Jandarma Kumandanlığında dosya memuru olan Yüzbaşı Hüsnü Bey'in güvenilir bir subay olduğu ve jandarma subaylarına ait kayıtları alarak, bir İtalyan gemisi ile İnebolu'ya hareket ettiği bildirilmiştir.⁵¹ Bu gelişmeler üzerine gizli kurye ile gönderilen mahrem evrak vesâireyi teslim almak için görevlendirilen Yüzbaşı Saffet (Arıkan) Bey, İnebolu'ya gitmek üzere yola çıkarılmıştır. Bir süre sonra gelen evrakı inceleyen İnebolu İrtibat Kumandanlığı, Ankara Erkân-ı Harbiyesi'nin istediği cetvellerin diğer kısmını da, 19 Nisan 1921 tarihinde göndermiş; ancak, bu cetvellerde isimleri yazılı subayların muhtelif tarihlerde Anadolu'ya geçtiklerini belirtmeyi ihmal etmemiştir.⁵²

Son Osmanlı hükümeti'nde Harbiye Nazırı olan Ziya Paşa'nın Yaveri Yüzbaşı Kâmil Bey, İstanbul Polis Müdüriyet-i Umûmiyesi Şube Müdürlerinden Sadi Bey, İstanbul

Hükümeti Maliye Nezareti'nde Memur Seyfi Bey, Harbiye Nezareti Harekât-ı Harbiye Dairesi Reisi Mirliva İhsan Paşa, Topçu Şubesi Müdürü Kaymakam Salih Bey, Ömer Lütfi Bey, Topçu Kaymakamı Eyüp Bey ve daha niceleri Millî Müdafaa teşkilatı içinde idiler.⁵³

Daha önce zikredilen gruplarla çalışanlardan biri de, o tarihte rütbesi yüzbaşı olan Neşet Bey'dir. Bu zat aynı zamanda Sultan Vahdeddin'in damadı ve sadrâzamlardan Tevfik Paşa'nın küçük oğlu Binbaşı İsmail Hakkı Bey'le birlikte saray dahilinde Erkân-ı Harbiye'de görevli olduğundan, Sadrâzam Tevfik Paşa tarafından Ankara'ya kurye olarak gönderilmiş, O da, İsmail Hakkı Bey' den öğrendiklerini muntazaman Ankara'ya bildirmiştir.⁵⁴

Hamza Grubu'nun başında olan Yüzbaşı Neşet Bey'in görevleri subay tedariki ve Anadolu' ya gönderilmesi, posta işlemleri, padişah ve onunla işbirliği yapanların Anadolu Hükümeti aleyhine gösterdikleri her türlü faaliyetlerin takibi ve yeterli bilgilerin toplanması, önemli casusların yakalanmasıydı.⁵⁵ Bu meyanda Neşet Bey'in İsmail Hakkı Bey ile olan yakın münasebetlerinden İngilizlerin malûmatı olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim Karakol Cemiyeti'nin varlığı İngilizler tarafından ortaya çıkarılması üzerine "Zâbitan Grubu" adı altında yeniden faaliyete geçmiş, Ekim 1921'den itibaren "Yavuz Grubu" adıyla faaliyetini sürdürmüştür.

İstiklâl Harbi'ndeki muvaffakiyetin başlıca sebeplerinden birisi de silah ve cephane temini meselesi olduğu ve bu hususta gösterilen büyük başarının, Türk Milleti'ne İstiklâl Harbi'ni kazandırdığı inkâr edilemez bir gerçektir. Düşman işgali altında bulunan ve yerli halktan memleketin içinde bulunduğu durumu öğrenen ve onlardan yardım gören bir memlekette, bilhassa İstanbul'da kaçakçılık teşkilâtı kurmak, Anadolu'nun ihtiyaç duyduğu her çeşit silah ve cephaneyi bu şartlar altında nakletmek son derece güç bir iştir; fakat, ölüm dâhil her türlü tehlikeyi göze almış vatan evlatları, kurdukları mukavemet ve istihbarat teşkilatlarıyla gereken tedbirleri almış, ellerindeki mevcut imkânları sonuna kadar kullanarak, Anadolu'ya silah, cephane, mühimmat ve subay kaçırmışlardır.

İstanbul Hükümeti'nin Anadolu Harekâtı lehindeki icraatları bundan sonra da devam etmiştir. Nitekim Kuvâ-yı Milliye hareketi, Divân-ı Harb-i Örfî'ce bir mesele olarak ele alınmış olmasına rağmen, 30 Nisan 1921 tarihinde toplanan Meclis-i Vükela'da, "Vatan müdafaaı uğrunda teşekkül etmiş bu kuvvet ile alakadar olan kişiler hakkında, ta'kibat icrasının adalete uygun düşmeyeceği, bu kabil davaların tümünün düşürülmesi ve meydana gelen hadiselerin nezaketine binaen, söz konusu hacizlerin kaldırılması lüzumuna dair", 1. Divân-ı Harb-i Örfî tarafından gönderilen yazı ve izni ihtiva eden Harbiye Nezareti'nin tezkereleri okunmuştu. Bu gelişmeler üzerine Meclis-i Vükela, bu mesele dolayısıyla şimdiye kadar mağdur olan şahıslar hakkında gerekli bilgileri gösteren bir defterin gönderilmesini Harbiye Nezareti'nden istemiştir.⁵⁶

SONUÇ

Damat Ferit hükümetleri, ülkenin bağımsızlığı için teslimiyetçi politikalar izlemiş, bunun dışındaki hükümetler açık veya gizli olarak Kuvâ-yı Millîye'yi desteklemekten çekinmemişlerdir. Bilhassa Harbiye Nezareti ve Meclis-i Vükelada görev alan vatanseverlerin bir devlet adamı ciddiyeti içinde işgalcilerin keyfi davranışlarına şiddetle karşı koydukları görülmektedir. Kuvâ-yı Millîye'yi, "Kuvâ-yı gayr-ı millîye" olarak nitelediren Damat Ferit, Mustafa Kemal ve arkadaşlarını gıyaben idama mahkûm ettirdiği gibi, İstanbul'da bulunup Kuvâ-yı Millîye'ye destek verenler üzerinde de baskı kurmuştur; ancak, Ali Rıza Paşa Hükümeti ile yeni bir sayfa açılmış, bu hükümet zamanında Kuvâ-yı Millîye daha da güçlenmiştir. Salih Paşanın sadareti sırasında gelişen hadiseler, işgallere karşı direniş ve alınan kararlar; Millî Mücadele'yi haklı olduğu davada meşru zeminlere oturtmuştur. Burada Ankara'nın Kurtuluş Savaşı'ndaki yeri ve hizmetleri tartışılmayacak boyuttadır; ancak, İstanbul'da Damat Ferit hükümetleri dışındaki hükümetlerin; bilhassa Ahmet İzzet, Ali Rıza, Salih ve Ziya Paşa gibi Kuvâ-yı Millîye hareketine destek vermiş olan askerlerin doğrudan görev aldıkları kabinelerin Millî Mücadele'deki hizmetleri küçümsenmemelidir.

Ali Rıza Paşa Hükümeti döneminde Anadolu'da bulunan kolordu ve birlikler Harbiye Nezareti'nin gizli desteği ile silah, cephane ve personel bakımından takviye edildi. Cemal Paşa'nın istifasından sonra nezarete getirilen Fevzi Paşa da bırakılan faaliyetleri aynı doğrultuda devam ettirdi. Fevzi Paşa, Çanakkale Akbaş Cephaneliği'nde ve İstanbul'daki silah depolarında mevcut silahların yapılan baskın vs. yollarla Anadolu'ya kaçırılmasına göz yumdu. Fevzi Paşa döneminde, Anadolu'da Mustafa Kemal Paşa liderliğinde toplanan ordunun iase ve ikmalî büyük ölçüde gerçekleştirildi.⁵⁷

Tevfik Paşa'nın başkanlığında kurulan son Son Osmanlı Hükümeti'nin icraatları ve Anadolu Harekâtı karşısındaki tutumu, Damat Ferit hükümetlerine göre çok farklı bir çizgidedir. Bu hükümetin göz yummasıyla, İstanbul'da bulunan silahlar ve cephane aralıksız olarak Anadolu'ya nakledilmiştir. Bunun yanı sıra Avupa'dan her türlü silahın yedek aksamı ve askerî ihtiyaçların getirilmesi için Kuvâ-yı Millîye tarafından serbestçe pazarlıklar yapılmış, kontratlar imzalanmış, çok sayıda subay Anadolu'ya geçirilmiştir. Nihayet İstanbul'daki nezaret ve daireler askerî ve siyasî tüm faydalı bilgileri hızla Anadolu'ya iletmeye çalışmışlardır.⁵⁸

Son Osmanlı Hükümeti döneminde İstanbul'daki depolarda bulunan çok sayıda silah ve cephane Anadolu'ya kaçırılmış, hükümet merkezindeki yabancı silah firmalarına açıkça siparişler verilmiş, yüzlerce yetenekli genç subay kolaylıkla Anadolu'ya geçirilmiştir.⁵⁹ Nihayet, nezaret ve dairelerde askerî ve siyasî bütün faydalı bilgiler hızla Anadolu'ya iletilmeye çalışılmıştır. Memleketin feci durumu karşısında elde bulunan

tek savunma ve direniş gücüne yardım etmeme, ya da onu zayıf düşürecek bir zıtlasma içinde olmamışlardır. Ayrıca ülkeyi sömürge haline getirmek isteyenlerden himaye dilenmek gibi, bir hıyanet ve alçaklık içinde olmadılar.

Bu mücadele, bir büyük milletin yeniden varoluş savaşıdır. 21 Ekim 1920 tarihinde iktidara gelen son Osmanlı Hükümeti olan Tevfik Paşa kabinesinin Anadolu mücadelesine katkısı inkâr edilemez. Bu hükümet döneminde İstanbul Polis Müdürlüğüne getirilen, aynı zamanda "Millî Müdafaa Teşkilatı" merkez heyeti başkanı olan Miralay Esat Bey ile Harbiye Nazırlığına getirilen Ziya Paşa'nın çok büyük hizmetleri olmuştur. İstanbul halkı askeri, memuru, işçisi, esnafı, aydını her kesimden insanı ile hep Anadolu hareketinin yanında yer almıştır. İstanbul'daki cemiyetler içinde "Hilâl-i Ahmer" in, gizli teşkilatlarda görev alan sivil ve askeri memurların olağanüstü hizmetleri olmuştur. Hamdullah Suphi (Tanrıöver) Bey'in, "İstanbul, Ankara ile birlikte hem ağlamış ve hem de gülmüştür."⁶⁰ sözü bir gerçeği ifade etmektedir. Bu konuyla ilgili olarak, Salih Paşa'nın sadareti sırasında ve onun yardımıyla Anadolu'ya geçmiş olan Yusuf Kemal Bey, İstanbul basınına vermiş olduğu beyanatta, İstanbul'un yalnız gözyaşlarıyla değil, daha başka suretlerle de mücadeleye iştirak etmiş olduğunu, davanın Anadolu davası değil, millî bir dava olduğunu söylemiştir.⁶¹ Damat Ferit Hükümetleri hariç, diğer İstanbul Hükümetleri iki taraflı bir siyaset izlemiştir. Görünürde millî hareketin karşısında, ama gizliden gizliye onun yanında idiler.

Bu yardımların İnönü, Sakarya, Dumlupınar ve Başkumandanlık Muharebelerinde çok büyük katkıları olmuştur. Anadolu'nun İstanbul'daki memurları gizli olarak faaliyet gösteriyorlarsa da, bu faaliyetlerden Harbiye, Hariciye Nezaretleriyle, Merkez Kumandanlığı ve Polis Müdürlüğü haberdardı.⁶² Dolayısıyla son Osmanlı Hükümeti, memleketin feci durumu karşısında, elde bulunan tek savunma gücüne yardım etmeme, ya da onu zayıf düşürecek bir zıtlasmaya gitmemiştir.

İstanbul çekmiş olduğu bütün sıkıntı ve acılara rağmen, milletçe kazandığı haklı gururunu kendine has tavrı ve ağırbaşlılığı ile kutlamıştır. Bu bakımdan İstanbul'un, Millî Mücadele'de üzerine düşen "vicdan görevini" hakkıyla yerine getirdiği kanaatindeyiz. Halbuki Millî Mücadele'ye bütün kalbiyle ve varlığıyla katılmış olan fedakar ve kahraman İstanbul bugüne kadar yeterince anlatılamamıştır. Dileğimiz, çok geç kalınmış olsa da bu çalışmayı diğerlerinin takip etmesidir.

NOTLAR:

* Balıkesir Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Öğretim Üyesi

¹ Bu teşkilatlar hakkında daha geniş bilgi için bk. Genel Kurmay ATAŞE Başk. Yay. Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, I. Dünya Harbi, İdarî Faaliyet-ler, Ankara 1975, s. 265 - 272, 372 Hüsnü Himmetoglu, Kurtuluş Savaşın-da İstanbul ve Yardımları, İstanbul 1975, I, 80 - 87, 165, 169 - 180.

² Kâzım Özalp, Milli Mücadele II, Ankara, Belge nr.7

³ Metin Ayışığı, Maresal Ahmet İzzet Paşa (Askeri ve Siyasî Hayatı), T.T.K.Yay., Ankara 1997, 160, 179

⁴ Hüsamet'in Ertürk, İki Devrin Perde Arkası, İstanbul 1934, s. 219 - 223

⁵ BOA, B.E.O., Harbiye Giden, nr. 340509

⁶ BOA, B.E.O., Harbiye Gelen, nr. 340405

⁷ Kâzım Karabekir, İstiklâl Harbimiz, İstanbul 1960, s. 3.

⁸ Ayışığı, 178-179

⁹ BOA, DH-KMS, D.53-3, NR. 37, lef. 4, 5

¹⁰ Özalp, Milli Mücadele I, Ankara, 1985, I5, Belge nr.7

¹¹ 4 Aralık 1919 tarihli ve Harbiye Nazırı Cemal Paşa'nın imzasının taşıyan şifre telgraf için bk. BOA, B.E.O. İHB, nr. 345518, lef. 4

¹² BOA DH-ŞFR., nr. 104 / 78.

¹³ Tayyib Gökbiçin, Milli Mücadele Başlarken, Ankara 1959, c. I. s. 143.

¹⁴ BOA, B.E.O., Harbiye Giden, nr. 434541, L.1.

¹⁵ BOA, B.E.O. İHB, nr. 345518, lef. 4.

¹⁶ BOA, B.E.O. İHB, nr. 345518, lef. 5.

¹⁷ BOA, B.E.O., İHB, nr. 347589, lef. 1

¹⁸ Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisi imzasıyla "çok acele ve dakika tehiri caiz değildir" şerhi konularak Nazırlı'da bulunan Aydın Mutasarrıf vekiline gönderilen 12 Ekim 1919 tarihli şifre telgraf: DH-ŞFR, nr. 104-44

¹⁹ DH-ŞFR, nr. 104, d.44

²⁰ BOA, B.E.O., İHB, nr. 347908; DHKMS, D.53-4, nr. 51

²¹ BOA, DH-KMS, D. 53-2, nr. 63, lef. 4.

²² BOA, DH-ŞFR, D. 102. nr. 64.

²³ Atatürk; Nutuk, Kültür Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1975. c. I, s. 69.

²⁴ Atatürk, nutuk, c. I, 365-367

²⁵ Atatürk, 440-441.

²⁶ Taner Baytok, İngiliz Kaynaklarından Türk Kurtuluş Savaşı, Ankara. 1970, 50.

²⁷ BOA, B.E.O. Harbiye giden, nr. 350808.

²⁸ BOA, M.V. Mazbataları, nr. 98.

²⁹ BOA, B.E.O. Harbiye giden, nr. 348144.

³⁰ BOA, DH-KMS, D. 53-4, nr. 30, lef. 3: DH-ŞFR, D. 104, nr. 44.

³¹ BOA, DH-KMS, D. 53-4, nr.31.

³² Selahattin Tansel, Mondros'tan Mudanya'ya Kadar II, s. 197-198, Ankara 1973

³³ Kâzım Özalp, Milli Mücadele, Ankara, 1985, c. I, s. 64. Bu sınır hattı, Ayvalık'ın kuzeyinden başlayarak, doğudaki Akmağaz Dağı'na ve oradan güneye dönerek Umurlu'ya kadar devam ediyor, sonra batıya kıvrılarak Selçuk hizasından Ege Denizi'ne varıyordu.

³⁴ Tansel, 196.

³⁵ Tansel, 197.

³⁶ Tansel, 201

³⁷ Özalp, II, Belge nr.7

³⁸ Atatürk, 440-441.

³⁹ Taner Baytok, İngiliz Kaynaklarından Türk Kurtuluş Savaşı, Ankara. 1970, 50.

⁴⁰ Nimet Arsan, Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri, Ankara 1991, 270

⁴¹ Aynı yer

⁴² Bu "Hatt-ı Hümayun" sureti için bk. Mahmut Kemal İnal; Osmanlı Devrinde Son Sadrazamlar, İstanbul, 1953, 2052.

- ⁴³ Bu husustaki irade-i seniyye için bk. BOA, B.E.O. İİS., nr. 347035.
- ⁴⁴ Bu hususta geniş bilgi için bk. Metin Ayışığı, "Millî Mücadele'de İstanbul'dan Anadolu'ya Yapılan Silah Sevkiyatı ve İstihbarat Meselesi", ATA dergisi, Konya 1992, s. 87-88.
- ⁴⁵ Millî Mücadele'den sonra birara İstanbul Valiliği'ne de getirilen General Esad Furgaç.
- ⁴⁶ BOA, B.E.O., İrade Harbiye Gelen, nr. 351275.
- ⁴⁷ Bu hususta Genel Kurmay ATAŞE Arşivi dosyalarında çok sayıda belge mevcuttur. Ayrıca bk. Hüsnü Himmetoğlu, aynı eser, II, 427-468; Bilâl Şimşir, aynı eser, II, 410; Lord Kinross, Atatürk, İstanbul 1981, s. 393.
- ⁴⁸ Kâzım Karabekir, aynı eser, s. 974; Hüsnü Himmetoğlu, aynı eser, s. 272-273; Hüsametdin Ertürk, aynı eser, s. 482.
- ⁴⁹ Hüsnü Himmetoğlu, aynı eser, s. 272-273; Hüsametdin Ertürk, aynı eser, s. 48:2.
- ⁵⁰ Genel Kurmay ATAŞE Arşivi, A - I/7895, kls. 963, D. 95A - 5, Fin. I, 2.
- ⁵¹ Genel Kurmay ATAŞE Arşivi, A-I/7895, aynı belge, Fih. 5.
- ⁵² Genel Kurmay ATAŞE Arşivi, A-I/7895, aynı belge, Fih. 6, 9.
- ⁵³ Himmetoğlu, aynı eser, I, 482, II, 414; Hüsametdin Ertürk, aynı eser, s. 502 - 503.
- ⁵⁴ Hüsametdin Ertürk, aynı eser, s. 503; Mahmut Kemal İnal, Osmanlı Dev-rinde Son Sadrazamlar, İstanbul 1982, s. 1733.
- ⁵⁵ Genel Kurmay ATAŞE Bask. Yay., aynı eser, s. 98.
- ⁵⁶ BOA, M. V. Mazbataları, nr. 128
- ⁵⁷ Zekeriya Türkmen, Mütareke Döneminde Ordunun Durumu ve Yeniden Yapılanması (1918-1920), T.T.K., Yay., Ankara 2001,
- ⁵⁸ Yunan ordusu başkumandanı General Hacyanestis tarafından İstanbul'da işgal orduları başkumandanı General Harrington'a gönderilen 1 Ağustos 1922 tarihli mektupta bu duruma işaret edilerek, Yunanistan'ın kaygıları dile getiriliyordu. Bu mektubun tam metni için bk. Ahmet İzzet Paşa, aynı eser, II, 447-449, ek. 75.
- ⁵⁹ Bu konu hakkında geniş bilgi için bk. Metin Ayışığı, "Millî Mücadelede İstanbul'dan Anadolu'ya Yapılan Silah Sevkiyatı ve İstihbarat Meselesi, Ata Dergisi, Konya 1992.
- ⁶⁰ Gotthard Jaeschke, Aynı eser, I, 169
- ⁶¹ Yusuf Kemal Tengirşek, Vatan Hizmetinde, İstanbul 1967, s. 135, 242
- ⁶² Bu hususta geniş bilgi için bk. Metin Ayışığı, "Millî Mücadele'de İstanbul'dan Anadolu'ya Yapılan", ATA Dergisi, Konya 1992, s. 83-97

Prof. Dr. Tuncer BAYKARA

Kuva-yı Milliye’nin Doğuşunda Türk Devlet Geleneğinin Yeri

Kuva-yı Milliye, 1918 senesindeki Mondros Mütarekesi sonrasında ortaya çıkan bir olgudur. O günleri bizzat yaşayan Emekli Albay M. Şefik Aker, İstiklal Harbi’nde (Büyük Harbin Mütarekesinden 336/920 senesi sonuna kadar) 57. Tümen ve Aydın Millî Cıdalı adlı eserinde (İstanbul 1937) bu gerçeği açık olarak verir. Kuva-yı Milliye, kendi çağında oldukça farklı algılanmakla birlikte, onun gerçek yerine oturtulması; ancak, zaman içinde sağlıklı bir şekilde mümkün olabilmektedir. Nitekim Şefik Aker’de bu zamanı Mütareke’den 1920 senesi sonuna kadar sınırlandırmıştır.

Sözlerimize başlamadan önce metot açısından birkaç hususa temas etmek istiyoruz. Keşke bu toplantı Kuva-yı Milliye’nin 50. Yılında, yani 1969 da yapılabilse idi. Tuncer Baykara 1940 doğumludur ve çocukluğunda Milli Mücadeleye katılanlar pek çoktu ve kimi zaman hatıralarını anlatırlardı; ancak, üniversite yıllarımızda, Milli Mücadele’nin henüz tarih olmadığı, bir olayın tarih olması için üzerinden en azından elli (50) yıl geçmesi gerektiği belirtilirdi. Nitekim Tarih Kurumu kongrelerinde Türkiye Cumhuriyeti tarihinin ayrı bir seksiyon olması ancak 1960’lardan sonra mümkün olabilmektedir. İlk zamanlarda bu seksiyonda daha çok Sovyetler’den gelen tarihçiler bildiri sunarlardı; çünkü, onlarda tarih, günümüze, o ana kadar getirilir ve hepsi de “tarih” kabul edilirdi. Türk genel efkârını, hatta Batı dünyasının 50 yıl geçmesi gerektiği tutumunu Zeki Velidi Togan da Tarihte Usul adlı eserinde eleştirmiş idi.

O yıllarda konu, bir gazetecilik veya merak kabul edilirdi. Öyle ya, Milli Mücadele’ye katılanlar veya olaylar hakkında doğrudan bilgi ve gözlem sahibi olanlar sağ idiler: Bunlar sağda solda, kahve köşelerinde olup bitenleri sohbet havası içinde anlatmakta idiler. Dikkati çeken, bu anlatılanlarla mektep kitaplarındaki bilgilerin bazen birbiriyle çelişmekte olması idi. O yıllarda olayları, muhtemelen kahvehanelerde birinci elden bilgi sahibi olanlardan dinleyen Attila İlhan ile hapishanedekilerden öğrenen Kemal Tahir, Milli Mücadele yıllarına ait sağlıklı değerlendirmeler yapabilmektedir.

Çocukluğumuzda ve ilk gençlik yıllarımızda, Milli Mücadele’ye katılanların önemli bir kısmı o zamanki kitaplarda yazılanları yetersiz bulurlardı. Gerçi bu yıllarda bazı yasaklar söz konusu idi. Halide Edib Adıvar’ın Türk’ün Ateşle İmtihanı’nın ilk şekli olan İngilizcesi veya Kazım Karabekir’in İstiklal Harbimiz adlı kitabı gibi. Dolayısıyla “Milli Mücadele’nin çok gizli yönleri vardır, onları kasten örtüyorlar” gibi dedikodular ortalıkta dolaşırdı. Nitekim bunlardan etkilenenler olmuş, bunlardan birisi Yalan Söyleyen Tarih Utansın başlıklı kitaplar da yazmıştır. Bu ve benzeri kitaplarda iddia edildiği gibi çok gizli bilgilerin olmadığı, sadece bazı yorum farklılıkları olduğu görülür. Üstelik zamanın ilerlemesi ve özellikle Cumhuriyetin elliinci yılından sonra, akademik tarihçiliğin ilerlemesi ile yakın yılların üzerinde, eskiden söz konusu edilen örtüler artık kesinlikle söz konusu değildir. .

Tarihçiliğin, gerçeklere ulaşmak yanında bir de millî yönü olmak gerektiği söylenir ki elbette bir Türk olarak bunun şuurunda olmak gerekir; ancak, Türk Milleti olarak zaten her zaman insanlığın evrensel kurallarına uymuş bir millet olmanın gururu da vardır.

Şerafettin Turan üstadımız, hayatını anlattığı eserde, tarihçinin nasıl olması gerektiğini şu veciz cümlelerle ifade etmiştir:” Tarihçi doğru konuşan, doğru yazan bir kimse olmalıdır”(A.Gözcü, Tarih Yaşanmış Hayattır, Şerafettin Turan ile Şöyleşi” İzmir 2008, s. 295). Gerçi Ş.Turan buradaki ikinci “doğru”yu güzel ve sağlam Türkçe olarak devam ettirmektedir; ancak, buradaki ilk “doğru”nun doğrudan Tarihçinin kişiliği ile ilgili anlaşılması gerektiğini düşünüyoruz. Tarihçiyi özü-sözü bir, doğru ve gerçeklere saygılı bir kimse olarak anlamak istiyoruz; çünkü, kendisi de bir kısım bilim adamlarının gerçekleri beyan etmediklerini belirtmektedir (Aynı eser, s. 220 ve devamı). Kendi özel hayatında hiç de Ş. Turan hocanın tavsifine uymayan kimselerin araştırmalarına ve hele Milli Mücadele yıllarıyla ilgili konularda yazdıkları ne derece gerçekçi olabilir bilemiyoruz.

* * *

Bir kısım tarihçiler tarafından, Cumhuriyetin ilk yıllarında haklı olan Osmanlı karşıtlığı devam ettirilmekle birlikte, Osmanlı Devleti, Türklüğün iftihar edeceği olumlu özellikleri olan bir cihan devletidir. Bu devleti büyük kılan ve onun, bir kısmı geleneksel de olsa 623 sene yaşamasına yol açan en önemli etken, teşkilatı, yönetim anlayışı ve felsefesidir. XIX. yüzyılın sonlarındaki bazı olumsuzluklara rağmen Osmanlı idari yapısı, çok yönlü olumlu özelliklere sahiptir. Bu adete “Devlet” kavramı ile özdeş gibidir. Bu özellikler, bir gerçek olarak XIX. yüzyıl sonlarında da XX. yüzyılda da yaşamıştır. Biz, Kuva-yı Milliye nin oluşumunda bu “Devlet” inanişinin ve “meşruiyet”e bağlı kalmak endişe ve gerçeğinin çok önemli bir yeri olduğunu sanıyoruz.

İnsanlarda benlik veya kendisini öne çıkarmak eğilimi olmakla birlikte, kimsenin ülkesini başkasından daha çok veya daha az sevdiği iddia edilemez. Sonraki gelişmelere bakarak kötülenen İzmir’in işgali günlerindeki Aydın Vilayeti Valisi İzzet Bey’in ve İzmir’deki Kolordu Komutanı Ali Nadir Paşa’nın davranışlarını dikkatle incelersek, “Devlet” gerçeğini çok açık olarak görebiliriz.

Sadece yukarda saydıklarımız değil,daha pek çok devlet görevlisi, Mütareke sonrasında İngiliz, Fransız, İtalyan veya Yunanlıların, sorumluluk sahasına gelmeleri, hatta işgal etmeleriyle dehşete düştüklerini görüyoruz. Devletin imzaladığı Mondros Mütarekesi, bu türden işgallere imkân tanımakta idi. Onların aldığı devlet terbiyesi, devletin imzaladığı anlaşmalara sadakati ve neticelerine katlanması gerektiği yolunda idi. O günlerde ise “Devlet”i, kim ne derse desin 23 Nisan 1920 tarihine kadar İstanbul temsil etmektedir. İstanbul’da toplanan ve Mustafa Kemal Paşa’nın Erzurum Mebusu

olmasına rağmen, sağlık sebepleriyle toplantılarına katılamadığı Meclis-i Mebusan, Türk halkı adına kararlar almaktadır; ancak, bu Meclis, 16 Mart 1920 de İngilizler'in İstanbul'u işgali ve bir kısım Meclis üyelerinin tevkif edilip Maltaya sürülmeleriyle çalışmalarını geçici olarak durdurmuş, bir süre sonra Ankara'da çalışmalarına devam etmiştir. Bu arada Ankara'daki Meclis için yeni seçimlere de geçilmiş, Mustafa Kemal Paşa, Ankara'dan mebus seçilerek, Erzurum yerine Ankara'yı temsil etmeye başlamıştır. Yorumladığımız Türk Devlet geleneğinin etkisi, 23 Nisan 1920 ye kadar olan dönemdeki olayları esas alıyoruz.

23 Nisan'dan önceki dönemde, özellikle devamlı olarak düşman eline geçmeye yol açabilecek durumlar, Kuva-yı Milliye olarak karşılanmaya çalışılmıştır. Düşmana devletin resmî kuvvetlerinin değil, sade vatandaşların oluşturduğu Kuva-yı Milliye'nin karşı koymasına imkân vermek, devlet geleneğine aykırı görülmemiştir. Bu durumu bize en açık olarak Aydın yöresindeki 57 Tümen Komutanı Alb. Şefik (Aker) Beyin yazdıkları göstermektedir. O açık olarak diyor ki devletin resmî güçlerinin(ordu)nun işe karışması, devlete zarar verebileceği için, milis (Kuva-yı Milliye) güçlerin meseleyi ele alması tercih edilmiştir. Şefik Bey gibi nice devlet görevlisi bunu desteklemiştir.

Türk ülkesinin tehlikede olduğu açık ve seçik olarak bilinmesine rağmen, mesela Fahreddin Altay'daki veya dönemin öteki yönetici ve komutanlarındaki ruh halini sadece ve sadece "Devlet" mefhumu ile anlayabiliyoruz; çünkü, Osmanlı Devleti'nin içinde bir göreve sahip olanlar, apayrı bir ruh hali ve düşüncede olmalıydılar.

Burada sözünü ettiğimiz "Devlet" gelenekleri, Osmanlı Devleti'nin en zayıf düştüğü son yüzyıllarında da canlı ve etkili olarak yaşamakta idi. Osmanlı Devleti, içinde yaşayanlar ile birlikte kendisini Devlet-i Ebed-Müddet, yani sonsuza kadar yaşayacak olarak kabul etmiştir. Böylesine bir anlayış sahibi olunduğu için de, devlet çarkı içinde yer alanların kalbinde ve gönlünde devletlerine ve kurallarına bağlılık en son derece etkili bulunuyordu. Burada özellikle devlet çarkının içinde demekle, devlet teşkilatı içinde olanları anlıyoruz. Kendileri devlet görevlisi olanlara verilen bu duyguyu bugün için anlamakta güçlük çekebiliriz.

Bu hususta, Osmanlı Devleti görevlilerinin düşünce yapılarını veya etkilendikleri yönetim gelenekleri konusunda devlet'in son zamanlarından olmakla birlikte iki çarpıcı örneği zikretmek isterim. Bunları çok toplantılarda da belirttim ve belirtmeye devam edeceğim.

a. 1990 senesinde Kudüs'te toplanan CIEPO kongresi sonrasında bir Kudüs şehir gezisi tertiplenmişti. Rehberimiz şehir surlarındaki bir yıkıntıyı söz konusu ederek şöyle bir olay nakletti. XIX. yüzyıl sonlarında Osmanlı Devleti'ni ziyaret eden Alman İmparatoru'nun yolu Kudüs'e düşer. Surların içinde olan Kudüs'e atla girerek şehri öyle dolaşmak istemektedir; ancak, şehrin Osmanlı görevlisi buna izin vermez. Şehir

kapılarından içeriye padişahın dışında hiç kimsenin atla giremeyeceğini belirtir. Mesele gittikçe uzar ve ortalıkta bir gerginlik vardır İstanbul, meselenin çözümünü Kudüs'deki idarecinin ferasetine bağlamış olmalı ki, kural çiğnenmez. Alman İmparatoru şehir kapılarından değil, surların yıkılmış bir kesiminden atla Kudüse girer.

İsraili meslektaşımızdan duyduğumuz bu olay bize Dördüncü Murad ile ilgili iki olayı çağrıştırdı.

İlkinde padişah, Bağdat seferi sırasında Konya kale kapılarından atla içeri girmekte imiş. Birisinin atla şehir kapılarından içeri girdiğini gören Dizdar, uzaktan bağırır. “Beher nabekâr, burası, padişah kalesidir, atla girilmez”; At gireni tedib etmek amacıyla hızla yanına gittiğinde padişahı görür; af diler. Dördüncü Murad Dizdar'ın kurallara uygun bu davranışından hoşnut kalmıştır. Evet şehir kapılarından içeri atla sadece padişah girebilir.

İkincisi, şehir surlarının yıkılarak girilebileceğine dairdir. Tebdili kıyafet eden padişah deryada Bekri Mustafa ile karşılaşır. Bekri Mustafa, içki yasağına rağmen demlenmektedir. Bunu gören, padişah tek şartla onu affedecektir. O da şehre hangi kapıdan gireceğini bilmesidir. Bekri Mustafa, kapının isimini bir kağıda yazar ve padişahın içeri girdikten sonra açmasını istirham eder. Padişah belli kapılar dışında, surların bir yerini yıktırır ve oradan şehri girdiğinde, Bekri'nin kağıdına bakınca şunları okur: “Padişahım Yeni Kapı'nız hayırlı ve uğurlu olsun”.

b. Saracoğlu Şükrü Bey, 1887 doğumlu ve eğitimini Osmanlıların son döneminde yapan; fakat, asıl Cuumhuriyet döneminde etkili olan bir devlet adamıdır. Kendisiyle barışık ve bir saracın oğlu olduğunu unutmayan bir kimsedir. Fenerbahçelilikle de ünlüdür. Başbakanlığı döneminde Fenerbahçe futbol takımı Ankara'ya bir oyun için gelir. Her futbolcuya iki bilet verilir; birisi kendisi için, birisi de bir arkadaşı için. Futbolcuların çoğu, “nasıl olsa biz futbolcuyuz, gireriz” diye iki bileti de dostlarına verirler. Oyun saati yaklaştığında Saracaoğlu da oyun alanına gelir ve kapıda bir kalabalık görür. Kapı görevlisi, futbolcuları içeriye almak için bilet istemekte, biletleri olmayanları oyun sahasına sokmamaktadır. Saracaoğlu bunun üzerine hemen yeteri kadar bilet aldırır, kapı görevlisine verir ve böylece futbolcular içeriye girebilir ve oyun da başlar.

Saracaoğlu'nun bir başbakan olarak bu davranışı, Osmanlı devlet geleneğinden gelen bir etkiyi gösterir. Devletin veya yönetimin kurallarına sadık olmak ve onların gereğini yerine getirmek. Saracaoğlu dışındaki başbakanlarda böyle bir davranış beklenmez ve zaten görülmez.

c. Görülüyor ki Osmanlı Devleti'nin son zamanlarında dahi, devletin yönetim kadrosunda olanlar, devletin kurallarına karşı kişisel davranış gösteremezlerdi. Böylesine bir anlayışı, katı, anlayışsız veya olumsuz göremeyiz ve bu türden yöneticiler 1918 yılında da vardır. Onlar Mondros Mütarekesi'ni, hükümetin, yani devletin yetki-

lilerinin imzaladığını bilmektedirler. Bu mütareke hükümleri olumsuz pek çok hüküm içermektedir; fakat, onun şartlarına karşı devletin imzaladığı bir belge olduğundan doğrudan aykırı davranmak akıllarına gelmez.

Gerçi bazı deli-fişek(Ali Çetinkaya gibi) Osmanlı görevlileri bu mütarekeyi tanımak istemez ve aykırı davranırlar. O zaman devletin başka görevlileri, anlaşımayı tanımayanları görevinden alıp onları cezalandırabilirler. Bu cezalandırma faaliyetinin de yadırganacak bir yönü yoktur; çünkü ötekiler, yöneticisi oldukları devletin kurallarına aykırı hareket etmişler ve dolayısıyla cezalandırılmayı hak etmişlerdir.

III. Cihan Harbi'nin sonundaki hiç de iç açıcı olmayan durumdan Devlet yöneticileri arasında memnun olmayanlar çoktur. Fakat onlar bu meselenin çözümünde, kişisel davranışlardan ziyade, yine devletin kurallarının içinde bir çare aramaktan yana idiler; çünkü, onların zihni ve bütün davranışları, kuralların içinde davranmak, adeta bir meşruiyet hâlesi içinde hareket etmeden yanadır.

Kısacası Osmanlı idare kadrosunda yer alanların bu yürek dağlatan duruma karşı hareketsiz veya duyarsız gibi kalmış görünmeleri olağandır. Şefik Aker Bey de, resmî yazılarındaki bilgilerin devlet görevlilerini müşkil durumda bırakmamak için gerçeği yansıtmadığını bildirir; çünkü, o ve benzerleri kendilerinin yürüteceği mücadeleyi, devletle hiçbir bağı olmayanların, tercihen zamana kadar eşkiya, yani Devlet'e baş kaldırmış olanların yürütmesinin, Türk devlet geleneğine aykırı olmadığını da bilmektedirler. Böylece gerek mülkî kadro, gerekse subaylar ve komutanlar, kendilerinin Türk devlet geleneği sebebiyle yapamadıklarını başkaları eliyle yaptırmış veya yapılmışsa ona göz yummuşlardır. Devlet çarkı içinde yer almayan, devletle vatandaşlık (tebealık) bağı dışında hiç bir ilişkisi olmayan kişilerin, yani sade halkın çabalarına her açıdan ve bakımdan destek olunmalıdır ve olunabilir. Bunun Türk devlet geleneğine aykırı bir yönü yoktur.

Bize kalırsa Mustafa Kemal Paşa'nın Millî Mücadele'deki büyük başarısı, önceki komutanların (Yakup Şevki Paşa gibi) yapmadıklarını yapması, devlet görevlerini bırakıp sade bir vatandaş olabilmesidir. O sade vatandaş olduktan sonra, hareketlerinde daha serbest olmuş, devletin resmî görevlilerinin destekleriyle Millî Mücadele'yi başarıyla yürütmüştür. Türk halkı da, kendisi gibi sade vatandaş olan Mustafa Kemal Paşa'daki üstün nitelikleri ve olumlu özellikleri bildiğinden ona her bakımdan güvenmiş ve desteklemiştir.

Böylece Osmanlı ülkesinin dört bir yanında, Mondros Mütarekesi'nin olumsuz hükümlerine karşı, doğrudan sade halkın yürütebileceği bir hareket, bir isyan veya başkaldırma hareketi başlamıştır. Bu harekette elbette devlet görevlisi bazı aklı erenler, akıl ve deneyimleriyle yol gösterdiler ve sade halkın girişimlerine katıldılar; ama, bu katılım, mümkün olduğu kadar gözlerden ırak yapıldı ki, düşmanlar, bu kişilerin

Mondros Mütarekesi'nin açık hükümlerine karşı geldiğini hissetmesinler. Bu görevliler devletlerinin kurallarını ihlal edecek bir vaziyete düşmüş olmayacak davranışın içinde oldular. Gerçi kimi zaman, çeşitli sebeplerle açıkca ihlal gibi başka durumlar ortaya çıkmışsa da Ermeni tehcirine katılmak töhmetiyle kim vurduya gitme tehlikesi gibi sebeplerle açığa çıkanlar oldu; ama, onlar da artık devlet görevlisi değil, sade vatandaş idiler.

Türk halkı, geçici kabul ettiği İngiliz ve Fransız işgaline değil, asıl daimi ve kalıcı kabul ettiği Yunanlılara karşı endişeli bulunuyordu. Bu sebeptendir ki Batı Anadolu'daki halkın endişesi en üst düzeyde idi. Bir halkın, oturduğu yurdunu savunması kadar tabii bir olay olamaz. Bunun içindir ki Türk halkının kendisinin, Yunan'a karşı harekete geçmesi, doğrudan bir milli hareket, kelimenin tam manasıyla milli kuvvetler, Kuva-yı Milliye'dir. Bunun , görünürde resmî devlet kurumlarıyla zerrece bağı ve ilgisi yoktur. Doğrudan bir halk hareketidir ve bu sebeple de halkın dediğini esas alan insanlar ve ülkelerce de tabii, olağan ve hatta kutsal karşılanmak gerekir.

IV. Türk ülkesine yönelik bir silahlı tehdidi öncelikle Türk askeri güçlerinin karşılaması gerekmektedir. Askerler, özellikle komutanlar herhangi bir tehdit durumunda elbette gereken önlemler almayı düşünebilirler. Netekim bunun açık ve kesin örnekleri de vardır; fakat, devletin imzaladığı bir anlaşma, ellerini kollarını bağlaması durumunda yapılabilecek fazla bir şey de yoktur. Türk ülkesine, Cihan Harbi sonrasında yönelik tehditler ve saldırılara karşı, öncelikle devletin yetkili organları çare düşünmek durumundadırlar. Böylece çareler aranırken, ortaya çıkan durum karşısında kendilerini, aldıkları devlet terbiyesi etkilemektedir sanıyoruz. Devletin yüzlerce yıllık kesin kuralları vardır ve kurallara uymak gerekir. Oysa bu kurallara tam olarak uyulması durumunda, ülkenin daha büyük bir zarar görmesi imkân ve ihtimali de vardır. Devlet görevlilerinin, asker ve mülki (sivil diyemiyoruz, onun yerine başıbozuk demek daha doğrudur), devletin uyması gereken bir belgeden dolayı sıkıntıya düştüklerini görüyoruz. Bu sıkıntı ve müşkilat, kendilerinin Devlet görevlisi olmaları dolayısıyladır; çünkü, devletin imzaladığı ve uyulması gereken kurallara uyulması geleneğinin içinden gelmişlerdir.

Kuva-yı Milliye'nin ülke sathında ortaya çıkışında, en önemli ve etkin unsur, Türk devlet geleneğidir diyebiliriz. Devlet görevlileri bu meselede bir şeyler yapamayınca, yapabileceklerin, vaktiyle hoş göremeyecekleri bazı davranışlarına katlanır olmuşlardır. Devlet görevlileri, bazı konularda bir şeyler yapmak isteyenlere artık köstek değil, destek olmaya başlamışlardır. Bu ilk tasarı ve tasavvurlar ülke sathında bir genel kabul görmüştür. Devlet görevlilerini ve hükümeti, yabancı güçler karşısında, sözünü tutmayan, imzasını inkâr eden duruma düşürmek istememişler; azami derecede dikkat ederek yapılabilecekleri düşünülmüşler ve yapılmasına imkân tanımışlardır. Böylece ülke sathında öbek öbek, devlet çarkıyla hiçbir bağı olmayan sade vatandaş kişilerin

ortaya çıkmasını destekleyen görevliler de olmuştur. Böylesine desteklenme unsuru, kimi görevlilerin korkaklıklarına rağmen, genelde görevliler tarafından en üst düzeyde olmuştur.

Mustafa Kemal Paşa ile başlayan bu hareketin ülke yüzeyindeki yankıları ve güzel görüntüleri aylar boyu sürecektir. Böylece Yunan'a veya Fransız'a karşı mücadeleyi sade insanlar yürüteceklerdir. Bir eski er olan Çerkes Ethem ve Yörük Ali Efe veya askerden kaçan veya dağda adeta devlete meydan okuyanlar, şimdi Yunan'a karşı meydan okumaktadırlar. Devletin vaktiyle cezalandırmaya çalıştıkları, şimdi adeta devletin gizli güçleri tarafından görevlendirilmişlerdir. Hepsinden önemlisi şimdi onlarda durumu açık ve seçik olarak kavramışlardır.

Onlar devlet yok olmasın , düşman tehdidi ortadan kalsın diye, devletin kendilerinden bekledikleri hizmeti yerine getirmektedirler. Bu hususta kendi vicdanları etkili olmakla birlikte, devlet çarkına mensup olanların teşviklerini de unutmamak gerekir. Bizce asıl önemli olan, devlet çarkındaki etkili ve yetkili kimselerin yardım ve teşvikleridir. Bir Refet (Bele) kendisinin yapamayacağı hareketleri yapması için Çerkes Ethem'i ve Yörük Ali Efe'yi veya Demirci Mehmed Efe'yi teşvik etmektedir. Onlara ülkenin içinde bulunduğu durumu, devlet görevlilerinin bu konuda ellerinin kollarının bağlı olduğunu anlatmışlardır. Vaktiyle karşısında yer aldıkları devlet şimdi onlardan yardım ve hizmet beklemektedirler.

Burada Kuva-yı Milliye ile yakın ilişkisi olan ve yakın yıllarda (1970 sonrasında) ortaya çıkan "Düzenli Ordu" kavramı üzerinde de durmak istiyoruz. Güya Türk ordusu Mondros Mütarekesi'nden sonra infisah etmiş, meydan Kuva-yı Milliye'ye kalmış, nihayet 23 Nisan 1920 den sonra Düzenli Ordu kurulmuştur. Oysa Mondros Mütarekesi'nden sonra Türk ordusu seferi durumundan hazarî (barış) düzernine geçme sürecinin içindedir. Bu oluşum içinde Türk ordusu nefer kadroları küçülmüş olmakla birlikte devam etmektedir. Üç ordu halinde teşkilatlanmış, ordular da kolordulara, kolordular tümenlere ayrılmışlardır.

57 Tümen ve Aydın Milli idali kitabında, Albay Şefik Aker, bizzat içinde yaşadığı Kuva-yı Milliye sürecini eserinde şöyle özetlemiştir:

"Bu kitabın yazdığı hadisatta; birisi göçen Osmanlı İmparatorluğu'nun kanuni ve resmi kuvveti olan askeri kuvvet(ordu) diğeri kanun harici gayri resmi bir kuvvet olan ulusal (Milis) kuvvet olmak üzere iki nevi kuvvetin fakat bir idareden yan yana ve el ele verecek bir maksat için mücadelede rol oynadıkları görülür....

İmparatorluk hükümetinin resmî kuvveti (Türk ordusu) ile düşmanların bu tecavüzi hareketlerine karşı koymak Türkler için yeni felaketler davet edecek idiyse; düşman kuvvetlerini Türk yurdunun en önemli yerlerini işgal etmeleri de aynı ulusal felâketi doğuruyordu.

Karargâhı Aydın'da bulunan 57. Tümen Komutanı sıfatıyla bu iki tehlikeyi gözönüne almıştım.

Ve birinci tehlikeyi davet etmeden ikinci tehlikenin önüne geçmek çaresini düşündüm. Bu çare de İstanbul'daki İmparatorluk hükümetini galip İtilaf hükümetlerine karşı mes'ul ve müşkül mevkie sokmayacak bir kanlı mukavemeti doğurmaktan ibaretti. Bunun için de:

1. Hükümetle resmen ilgisi olmayacak, fakat ulusal bir sıfat ve salâhiyeti taşıyacak bir gayri resmî (milis) kuvvet meydana çıkarmak; bu kuvveti el altından ordunun silah ve cephanesiyle donatmak, tümenin askerî sıfatını değiştirecek subaylarını aralarına sokarak bu kuvveti düzene sokmak ve bu kuvveti tümen komutanlığının gizli ve maskeli sevk ve idaresi ile düşmana karşı (Yunanlılara) saldırıya geçirmek.

2. Tümenin (ordunun) nizamiye kuvvetlerini de yine o ulusal (milis) kuvvetle beraber o kuvvetin maskesi altında bu saldırılara (taarruzlara) iştirak ettirmek.

3. İstanbul hükümetine ve İtilâf (düşman) mensuplarına karşı ve bilcümle resmî muhaberelede resmî makamlara karşı bu saldırımları ve hareketleri ulusal bir hareket şeklinde göstermek yani hükümetin resmî kuvvetini bu gayri kanunî milli kuvvetlerin hareketlerine iştirak etmediği şeklinde göstermek. İşte Büyük Millet Meclisi'nin Ankara'da toplandığı ve ulusal bir hükümet teşkil ettiği Mart-1920 tarihlerine kadar 57.tümenin ve ulusal kuvvetinin Aydın savaş illerinde yan yana ve bir maksat uğrunda ve bir komuta altında iki yüzlü bir çehre ile oynadığı rol o siyasi sebepten ileri gelme idi. Binaenaleyh bu kitapta okunacak bazı resmi muhaberelede resmî kuvvetin (ordunun) gayri resmî (milli) kuvvetle alakâdar değilmiş gibi gösterilmesindeki sebebin bu olduğuna okuyucuların dikkatini çekerim (Ş. Aker,.. Aydın Milli Cidâli...I, 4-6).

Görülüyor ki Kuva-yı Milliye döneminde resmî kuvvetler, ordu mevcut idi ve sadece bir zorunluluk sebebiyle Kuva-yı Milliye öne çıkarılmıştır. 23 Nisan 1920 de Ankara'da yeni idare kurulunca, Türk Ordusu düşmana karşı koymakta daha rahat oldu; çünkü, Ankara'daki idare kendisini Mondros şartlarına bağlı saymayabiliyordu.

Sonuç olarak Türk ordusu, her zaman vardı; sadece Kuva'yı Milliye döneminde Batı ve Güney Anadolu'da geriye çekilmiş gibidir; 23 Nisan'dan sonra aslî durum geri gelmiş, Kuva-yı Milliye güçleri Türk Ordusu'nun içine alınmıştır. "Düzenli Ordu'nun Kuruluşu", batı cephesindeki olayların İsmet Bey (sonraki İsmet Paşa) lehine yorumlanabilmesi için ortaya atılan bir yorumdan ibârettir. Büyük Millet Meclisi ordularının ilk başarısı da 1921 başındaki İnönü'de değil, daha önce Kazam Karabekir Paşa tarafından 1920 güzünde Ermenilere karşı kazanılmıştır. Bu hususta zamanı dikkate almak gereklidir.

Bahar Arslan**Erken 20. Yüzyılda 1913 Tarihli Vukuat Cetvellerine Göre Aydın Vilayeti’nde Güvenlik Sorununa İlişkin Bazı Gözlemler**

19. yüzyılda Osmanlı yönetsel yapısında siyasal erkin nüfusun birbirini kesen farklı katmanları üzerindeki mevcut otoritesini korumaya yardımcı olan bir dizi bağ vardı. Toplumun farklı formasyonlarını status quo’da birleştirerek toplumsal ve siyasal denetim sistemini sürdürmeye çalışan merkezi otoritenin bu amacını destekleyen kurumsal kanalların dışında, baş eğme duygusunu tabana indirgeyen, tevazu ve kanaati halka özgü bir erdem haline getiren ahlak anlayışı, egemen çıkarları destekleyen dinsel vaat ve yaptırımlar ile üretmeyi ağılıkla bağdaşmaz sayan feodal zihniyet gibi ideolojik ve politik payandalar da bulunmaktaydı. İmparatorluk sisteminin devamını sağlayan bu kaldıraçlara rağmen, işleyişi büyük ölçüde padişah-ulema-yeniçeri üçgeni arasındaki uyumlu akışkanlığa bağlı olduğu söylenebilecek olan geleneksel Osmanlı Devlet sisteminin yapısökümü engellenmemiştir.

Güçlü ve her yana dal budak salmış patarnelistik ve dinsel bir düzenin içinde endüstri öncesi dünyadan çağdaş dünyaya geçişin kıta Avrupa’sına kıyasla oldukça ağır bir biçimde seyrettiği gözlenen Osmanlı İmparatorluk sisteminde, merkezi organların uğradığı aşınmadan hükümdarlık kurumunun yanı sıra ulema ve yeniçeriler de paylarına düşeni aldılar. Saray entrikaları, kardeş katlinin kurumsallaştırılması ve geleceğin padişahlarının dış dünyadan kopuk yetişmeleri hükümdarlık kurumunu zaafa uğrattırken, her türlü yeniliğin karşısında din silahıyla dikilen ulema, önemli reform çalışmalarını baltalayabilmekte, esnaflaştığı için açık ekonomik ilişkilere girerek mesleğinden kopan yeniçeriler ise, yönetici seçkinleri devirmede koçbaşı olarak kullanılabilmekteydiler.

Anılan dönem aynı zamanda, imparatorluğun siyasal bütünlüğünü tehlikeye düşüren odakların güçlendiği bir tarihsel yönelişi de ifade etmekteydi. Siyasal sistemde meydana gelen yatay ve dikey çatlakların oluşumuna etki eden bu odaklar arasında; öncelikle, özellikle 18. yüzyıldan sonra yüklü paralar karşılığında bulundukları yörenin valilerince atandıktan sonra bunun faturasını sıradan köylülere ödeterek onların üzerinde adeta birer derebeyi kesilen hükümet memurluğundan azma feodal beylerden bahsedilebilir. Toprak ve vergi ayrıcalıklarının yanı sıra, yerel ayan meclislerini de kullanarak servet ve nüfuzlarını merkezi otorite aleyhine genişleten yerel güçler, giderek padişahın buyruklarının taşrada uygulanmasını sağlayan zorunlu unsurlar haline geldiler. Adem-i merkezîyetçi eğilimlerin güçlenmesi ise, siyasal sistemin vidalarının gevşediğini gösteriyordu.

Siyasal düzeneğin bütüncül yapısını sarsan hususlar arasında Fransız Devrimi'nin esintileriyle hareket eden hakların bağımsızlık yolundaki homurdanmaları ve dış gıcırdatmalarını da hesaba katmak gerekir. Osmanlı devlet mekanizmasında millet sisteminin sağladığı bazı korunaklardan faydalanılmaya devam edilse de ayrılıkçı akımların etkisiyle baş gösteren iç ayaklanmalar ve bunların sonucunda pek çok eyaletin özerk statülere kavuşması; Tanzimat'ın “siyasal birliği yeniden kurma” formülünün ya da başka bir ifadeyle Osmanlılık bilincinin bağlayıcı akidelerinin iflası anlamına geliyordu. Nitekim, Mısır Meselesi, Kırım Savaşı, 1870 sonrasında oluşan Balkan uluslarının kıpırdanmaları, 1878 Osmanlı – Rus Savaşı gibi gelişmelerle Doğu sorunu Batılı büyüklerin gündemine taşınmış, onların olası müdahalelerini önlemek adına verilen ödünler imparatorluk sisteminin ekonomik ve siyasal bağımsızlığını örseleyerek yapısal bağlamlarını parçalamıştı.¹

Öte yandan Batılı devletler modern - endüstriyel topluma doğru hızla evrim gösterirken, Osmanlı İmparatorluğu mutlakiyetçiliğin baskıcı yönlerinin, düşünsel alandaki skolâstik kısırlığının ve dış dünyaya karşı kapalı bir bakış açısının da etkisiyle bu gelişmelere teğet bir süreç geçirdi. Bağımsız köylülerin geçimlik ekonomisini maddi anlamda yapısal bağlamlarının en küçük ama en temel birimi olarak ele alan, toplumun farklı kompartımanları arasındaki dengeyi korumaya özen gösteren Osmanlı siyasal düzeneğinde zengin olma arzusu taşıyanların bu yöndeki çabalarının düzeni bozacağı endişesiyle olumlu karşılanmadığı bilinmektedir. Bu anlamda merkezi iktidarın tüm bileşenlerini kendisini olanca kuvvetiyle hissettirdiği bir ortamda piyasa ekonomisi ve onun bir uzantısı olarak beliren özel mülkiyet anlayışının alternatif bir gücün oluşumuna neden olabileceği endişesiyle kuşkusuyla karşılanmasını normal görmek gerekir. Ayrıca yaşamın bütün dinamiklerini cemaatçi bir örgütlenmenin sınırlılıkları içinde oluşturan Osmanlı toplumunda bireysel girişimlerin toplumun diğer kesimlerince hoş karşılanmayışını bununla birlikte ele alabiliriz. Nitekim ticaret ve üretimin büyük bir bölümünün gayr-ı Müslimler tarafından yürütülmesini bu çerçevede değerlendirmek mümkündür. Var olan Müslüman tüccarlar ise geleneksel biçimlere sonuna dek bağımlı olduklarından Avrupa deneyiminde yaşananların aksine geleneksel yapının dönüştürücüsü olmak yerine onun yeniden üretilmesini sağlayan bir unsur olmuşlardır. Tüm bunlara rağmen, Osmanlı siyasal sisteminin kırsal ve kentsel ekonomiler arasındaki bütünlüğü sağlamaya yönelik denetim politikası başarısızlığa uğramıştır. Siyasal iktidarın seçici müdahaleleriyle sürdürülen bu denetim politikasının çözülmesinde geleneksel toprak rejiminin çözülmesi, vergi sisteminde iltizam gibi alternatif uygulamalara gidilmesi, Osmanlı liman kentlerini uğrak merkezleri haline getiren Avrupalı tüccarların piyasaya akıt-

tığı altın ve gümüşün fiyat hareketlerinde dalgalanmalara yol açması gibi hususlardan söz edilebilir. Yine kırsal ekonominin genel görüntüsü içinde zanaata dayalı sanayi yapısının çökmesi, Batılı devletlere sağlanan ekonomik kolaylıklar ve savurganlık politikaları gibi etkenler bu nedensel faktörler kümesine eklenebilir.²

Geleneksel Osmanlı Devlet sisteminin çözülmesinin ekonomik boyutu bu merkezdeyken toplumsal yapının genel sarmalı içinde görülen başlıca sosyal olgu; köylü üzerindeki baskı ve yükümlülüklerin artması sonucu bu kesimin iyice yoksullaşması olmuştur. Para darlığının ve üretim düşüklüğünün neden olduğu sefaletle boğuşan Anadolu reayası, merkez ve taşra görevlileri tarafından konan keyfi vergilerin altında ezilmekte ve çoğu zaman bunlar tarafından desteklenen eşkiya ve asi gruplarının baskısı altında güvenlikten yoksun bir yaşamı sürdürmeye çalışmaktaydılar.

Tüm bunların bileşiminde içte yenilik ihtiyacı dışa güven verme gereğiyle birleşince Tanzimat dönemi kapiya gelip dayandı. Dağılma halindeki kitleleri yenilikler çevresinde toplamak, devletin faaliyetlerini hukuki güvence esasına bağlamak, kişi benliğini ezen sınırlamaları kaldırarak ferdi bir hayat sahası yaratmak gibi söylemlerle temellendirilen Tanzimat uygulamalarının iç ve dış sorunlar karşısındaki yetersizliği kendi alternatifini yani siyasal muhalefeti de beraberinde getirdi. Zira, Tanzimat, batıya dönük, liberal ve reformist fikirlerin toplumsal tabana yayılmasına hizmet eden asker- sivil yeni Türk aydın grubunun oluşumuna kaynaklık edecek alt yapıyı üretebilmişti. Tanzimat'ın kandırdıklarını inkâr etmemekle birlikte yapılan düzenlemeleri gerçek bir hukuki ve sosyal bir reform paketi olarak değil de dışa karşı bir göz boyama şeklinde değerlendiren Genç Osmanlılar, Batılı büyüklerin öteden beri sürdürdükleri vesayetlerine ve iç bunalımlara son vermek umuduyla Meşrutiyet'in ilanında etkin bir rol oynadılar. Kurgusu içeride dikkati ise büyük ölçüde dışarıda olan Meşrutiyet bir anlamda kriz çocuğuydu. Nitekim, onun ekonomik, toplumsal ve siyasal temellerinin zayıflığı yüzünden kısa süren yaşantısı da bu görüşü destekler. Siyasal ve sosyal dinamiklerin yarattığı tehdit algısı nedeniyle nevrotik bir psikoz içinde olan Abdülhamit'in Rus ordusunun Ayestefanos'a yaklaştığı günlerde darbe olasılığından korkarak Meclis-i Mebusan'ı tatile sokması, 2 yıl kadar süren parlamenter yaşamın ardından 30 yılı aşan bir istibdat dönemini getirdi. Bu süreç içerisinde genel söylemleri mutlakiyet ve baskı rejimine son vermek, Kanun-ı Esasi'nin yeniden yürürlüğe konmasını sağlamak ve imparatorluğun bütün halkları için adil bir sistem kurabilmek olan aydınlar, bu defa İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin çatısı altında bir araya gelseler de Genç Osmanlıların tipik unsurlarını bünyelerinde taşımayı sürdürdüler. Abdülhamit'in istibdat rejimine yönelen sonul vuruş işte bu aydınlardan geldi.

Osmanlı İmparatorluğu'nun eşine az rastlanır bir kozmopolit yapı üzerinde şekillenmesinin göz önünde bulundurulması gerektiği noktasından hareketle devletin bekasını sağlamak için anayasalı parlamenter rejimin mutlak varlığının yeniden sağlanmasının tek çıkar yol olduğu şıartıyla iktidarı ele geçiren İT., bir süre için tercihini açık ve resmi bir partiye dönüşmeden yönetimi dışardan denetlemekten yana kullandı. Bu doğrultuda 31 Mart Vakası'ndan sonra liberal Osmanlıcılık politikasını bırakan İT., muhalif gazetecilerin öldürülmesi gibi denetim ve baskının açık terör boyutlarına ulaştığı bir yolu takip etmeye başladı. Bu yönde önce 1909 anayasal değişikliklerine rağmen meclisin fesih mekanizmasını yeniden işletme yoluna giderek sopalı seçimlerle rakiplerini tasfiye edip tek ve biricik yönetsel güç olmaya çalışan İT., daha sonra Halaskar Zabitân grubunun karşı duruşuyla iktidardan uzaklaştırılarak geri adım atmak zorunda kalsa da Başkan Savaşları'nın ilk kademesinin kesin bir yenilgiyle kapanmasının ardından Büyük Kabine'nin içine düştüğü zaafıtan yararlanarak Babıali Baskını'yla yeniden iktidara gelmeyi başardı.³

Böylesine dalgalanmaları içinde barındıran Tanzimat ve Meşrutiyet denemeleri, imparatorluğun çözülüşüne çözüm olsun diye üretilmiş olsalar da içinden doğdukları yapısal ve bünyevi koşulların tüm gelgit ve çelimsizliklerini kodlarında taşıyorlardı. İmparatorluğun çöküşünde etkili olan siyasal dönüşümler ile onun sosyal ve ekonomik bağlamlarının ana parametreler üzerinden verilmeye çalışıldığı bu tablo hesaba katıldığında; bu gelişmelerin ülkenin güvenlik problematğine olumlu yansımalarla bulunmayacağı açıkça anlaşılabilir. Nitekim bu makalenin amacı; Osmanlı İmparatorluğu'nun 19. yüzyılda geçirdiği dönüşümü güvenlik – suç örüntüsü üzerinden genelde Aydın vilayeti, özelde ise onun merkezi olan İzmir ölçeğinde ele alarak ulaşılan kaynaklar doğrultusunda elde edilen verileri aktarabilmektir.

Osmanlı İmparatorluğu'nun geleneksel yapısının 19. yüzyıldaki çözülüşünde etkili olan değişkenler salkımının tipik unsurlarının açık bir biçimde gözleendiği bölgelerden biri olan Aydın Vilayeti; kapitalist sermayenin merkez ölkelerden çevre ölkelere doğru akışının yaşandığı ilişki sürecine en güzel örneklerden birini teşkil etmiştir. Zira, zengin tarım ürünlerinden oluşan çok yönlü hinterlandı nedeniyle daha 18. yüzyıl başlarından itibaren kapitalist dünyanın dikkatini çeken Aydın Vilayeti, 19. yüzyılda yapılan reform hareketleri, verilen imtiyazlar ve gümrük sistemindeki düzenlemelerle adeta batıya açık bir antrepo haline gelmişti. Geleneksel kurumların karakteristik niteliklerinde meydana gelen dönüşümlerin olumsuz sonuçlarını da birebir yaşayan bölge ve bölge insanı, oluşan sorunlar karşısında meşru olmayan bir takım çözümler peşinde koşmaya başlayınca, vilayet imparatorluğun en sorunlu alanlarından biri olmuştu.

Tebliğimizde bu noktadan hareketle Aydın Vilayeti'nde güvenlik problematiğinin hangi boyutta olduğu sorusuna açıklık getirmek üzere tüm bölgeyi kapsayan 1913 yılına ait vukuat cetvelleri değerlendirilmiştir. Bilindiği gibi aylık periyotlar halinde düzenlenmiş olan vukuat cetvellerinde işlenen suçlar, sancaklara bağlı olan kazalar, köyler hatta bazen mahallelerin isimleri verilerek ayrıntılı bir biçimde aktarılmıştır. Ayrıntılı bir biçimde hazırlandığı gözlenen vukuat cetvellerinde suç örgüsünün “kim, ne, nerede, nasıl ve kime” sorularına yanıt verecek bir biçimde ortaya konulduğu söylenebilir. Araştırma sırasında tüm bu özellikler göz önünde bulundurularak vukuat cetvelleri üzerinde gezinen bir dedektif gibi hareket edilmiş ve olası sakıncalardan kaçınılarak dönemin suç panoramasına ışık tutabilecek anlamlı sonuçlar elde edilmeye çalışılmıştır.

Vukuat cetvelleriyle ilgili yapılan çalışmanın hazırlık aşamasında karşılaştırma yapabilmek için Aydın Vilayeti'nde meydana gelen suç örüntüsünün 2 yıl içerisindeki dağılımının şematik ana hatlarıyla verilmesi planlanmıştı; ancak, arşiv malzemesi içerisinde, 1913 yılından önceki ve sonraki cetvellerin dağınık olduğu gözlenmiş, 1913 yılı içerisinde de Mayıs ve Kasım aylarına ait cetvellere ulaşılammıştır. Bu nedenle çalışmamız 10 aylık bir zaman dilimini kapsamaktadır.

Vilayette işlenen suçların türlerine bakıldığında hane basma, gasb, dolandırıcılık, silah, bıçak ya da başka bir şeyle tehdit, rüşvet gibi görece daha hafif suçlardan yaralama, kız kaçırma, katl (adam öldürme) ve tecavüze kadar daha ağır cezai yaptırım gerektiren pek suçun içinde yer aldığı geniş bir listeden söz etmek mümkün. Bu liste içerisinde %54,3 oranla işlenen suçların yarıdan fazlasının katl, %15, 5'lik bir oranla tecavüz ve %8,9'luk bir oranla cerh (yaralama) suçunun diğerlerine göre daha fazla bir ağırlığa sahip oldukları gözlenmektedir. Öte yandan, sirket (hırsızlık) ve kız kaçırma suçlarının %5 oranına ulaşamamakla birlikte, ikincil bir önemde kaldıkları söylenebilir (bkz. Tablo 1-2 , Grafik 1).

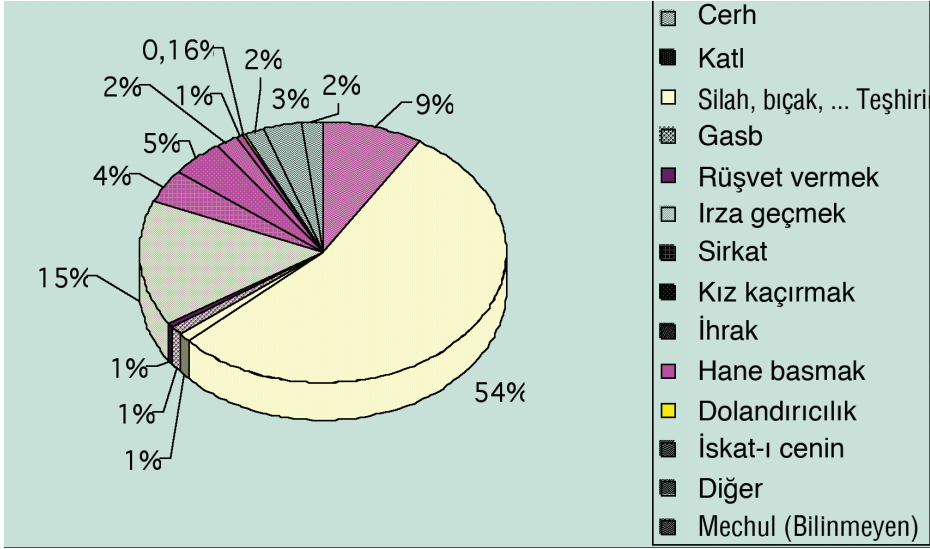
Tablo 1: Suç Türlerinin Gruplandırılmadan Önce Ayrıntılı Olarak Dağılımını Gösteren Tablo

	%
Cerh	7,9
Cerh ve Katl	10,5
Cerh ve Fiil-i şeni	,2
Cerh ve Kız kaçırmak	,2
Cerh ve Gasb	,5
Cerh, Hane basmak, Kız kaçırmak	,2
Cerh ve Hane basmak	,5
Cerh, Hane basmak, Fiil-i şeni	,2
Katl	43,2
Katl ve Kız kaçırmak	,3
Silah, bıçak, ... Teşhiri	1,1
Katl ve İhrak	,2
Katl ve Sirkat	,2
Gasb	,8
Gasb ve Hane basmak	,2
Rüşvet vermek	,6
Irza geçmek	14,8
Sirkat	4,2
Hane basmak ve Irza geçmek	,2
Kız kaçırmak	4,3
Sirkat ve Adam kaçırmak	,2
Sirkat ve Irza geçmek	,2
İhrak	1,9
Hane basmak	,6
Dolandırıcılık	,2
Diğer	2,6
İskat-ı cenin	1,8
Eşkiyalık	,6
Meçhul (Bilinmeyen)	1,9
TOPLAM	100,0

Tablo 2: Su Türlerinin Gruplandırıldıktan Sonraki Dağılımı

	Sayı	%
Cerh	55	8,9
Katl	337	54,3
Silah, bıçak, ... Teşhiri	7	1,1
Gasb	6	1,0
Rüşvet vermek	4	,6
Irza geçmek	96	15,5
Sirkat	27	4,3
Kız kaçırarak	29	4,7
İhrak	12	1,9
Hane basmak	4	,6
Dolandırcılık	1	,2
İskat-ı cenin	11	1,8
Diğer	20	3,2
Meçhul (Bilinmeyen)	12	1,9
Total	621	100,0

Grafik 1: 1913 Yılında Meydana Gelen Suçların Türlerine Göre Dağılımı⁴

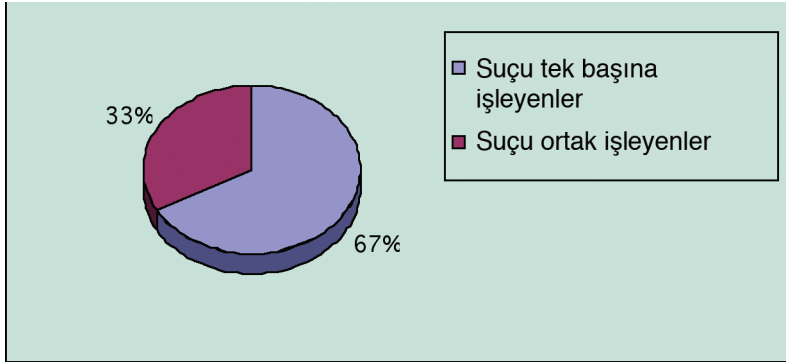

Vukuat cetvelleri üzerinde yapılan bir diğer tespit, suçların işleniş biçimiyle ilgilidir. Pek çok örnek üzerinden yapılan incelemelerden anlaşıldığı üzere suçların bazılarının tek bir kişi tarafından bazılarının ise birkaç kişiyle birlikte grup halinde işlendiği gözlenmiştir. Peki, suçun ortak mı tek başına mı yapılacağını belirleyen koşullar nelerdi? Burada pek çok faktör göz önünde bulundurulabilir. Örneğin, suçun kime karşı işleneceği belirleyici olabilir. Fiziksel olarak kendisinden daha güçlü birine karşı herhangi bir eylemde bulunmayı planlayan bir kişinin, bu konuda birinden ya da birilerinden yardım almayı düşünebileceği söylenebilir. Bir başka etken, yapılması planlanan suçun boyutu olabilir. Eğer, bölgenin zengin eşrafından büyük ve korunaklı bir çiftlikte yaşayan birinin soyulması planlanıyorsa ya da tasarlanan şey; bir posta vurgunuysa birden fazla kişinin bir araya gelmesinin gerektiğinden bahsedilebilir. Kızgın bir kişinin ani ve düşünmeden hareket ettiği göz önüne alındığında, suçun ortak ya da tek başına mı işleneceği noktasında, kişinin psikolojisinin bile etkili olabileceği söylenebilir. Öte yandan, Aydın Vilayeti'nde 1913 yılında suçların işleniş biçimine bakıldığında, genel itibarıyla suçu tek başına işleyenlerin %70 civarında bir oranla suçu ortak işleyenlere göre daha fazla olduğu saptanmıştır (bkz. Tablo 3, Grafik 2).

Tablo 3: Suçun İşlenme Biçimine Göre Dağılımı (Tek mi? / Ortak mı?)

	Sayı	Yüzde
Suçtu tek başına işleyenler	416	67,0
Suçtu ortak işleyenler	205	33,0
TOPLAM	621	100,0

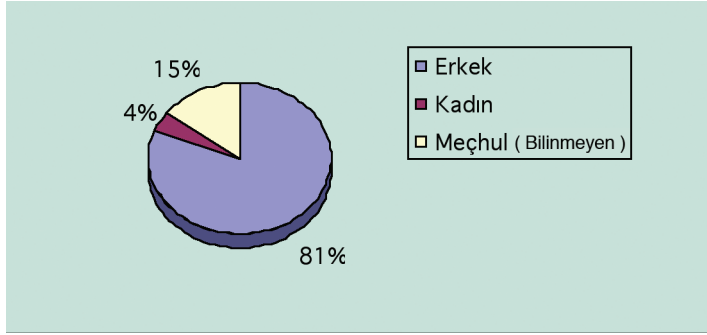
Grafik 2: Suçun İşlenme Biçimine Göre Dağılımı (Tek mi? / Ortak mı?):⁵

Tablo 4: Suçu İşleyenin Cinsiyete Göre Dağılımı:

	Sayı	Yüzde
Erkek	899	80,8
Kadın	494	4
Meçhul (Bilinmeyen)	164	14,7
TOPLAM	1112	100,0

Grafik 3: Suçu İşleyen Cinsiyete Göre Dağılımı:⁶

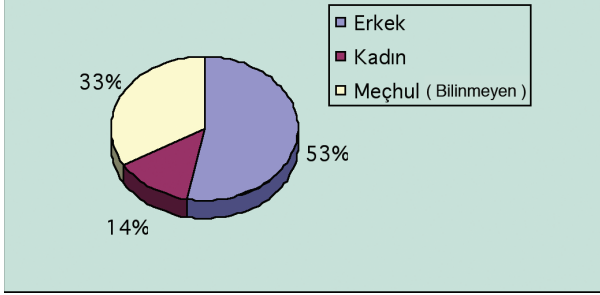

Eldeki verilerin değerlendirilmesi sonucunda, suçu işleyenlerin cinsiyete göre dağılımına bakıldığında ise, %80,8'lik bir oranla erkeklerin önemli bir yer işgal ettiği tespit edilmiştir. Kadın suçluların bu dağılımdaki yerinin ise, oldukça düşük olduğu söylenebilecek %4.4 seviyesinde kaldığı gözlenmektedir. (bkz. Tablo 4 ve Grafik 3) (Bu oran suç failinin belli olmadığı %14.7'lik dilim göz önünde bulundurularak değerlendirilmelidir). Vukuat cetvellerinin içerik olarak zenginliği soruların ardı ardına sıralanmasına neden olmuştur. Suçu işleyenlerin cinsiyetlerine göre dağılımı bu merkezdeyken, acaba suça maruz kalanların cinsiyet esaslı baz alındığında, durumu nedir?

Tablo 5: Suça Maruz Kalanın Cinsiyete Göre Dağılımı

	Sayı	Yüzde
Erkek	589	53,0
Kadın	152	13,7
Meçhul (Bilinmeyen)	371	33,4
TOPLAM	1112	100,0

Grafik 4: Suça Maruz Kalanın Cinsiyete Göre Dağılımı⁷

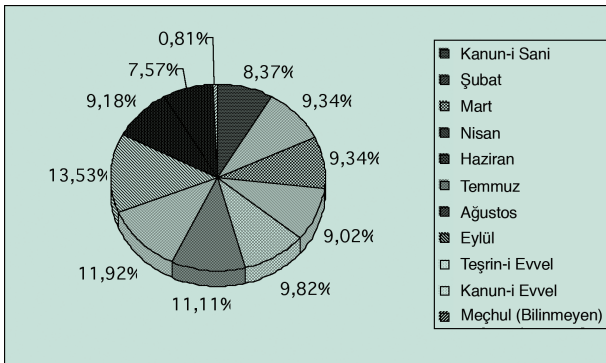
Suçla maruz kalanların cinsiyete göre dağılımına bakıldığında(Tablo5, Grafik 4) , ağırlığın yine %53 anlamlılık düzeyinde erkeklerde olduğu gözlenmiştir. (Bu oran %33,4'lük meçhul bir dilimin varlığı göz önünde bulundurularak değerlendirilmelidir.) Bu noktada, vukuat cetvellerini farklı değişkenlerin bir arada olduğu zengin bir labirent olarak değerlendirirsek, bu labirentte suçu işleyenlerin cinsiyeti ile suçla maruz kalanlar arasındaki ilişkinin ne durumda olduğuna dair yapılan yolculukta varılan dönemeçlerden biri, Osmanlı toplumsal düzeninde erkeklerin suç işleme oranının kadınlara göre çok daha fazla olduğu ve erkeklerin genellikle birbirlerine karşı suç işlediğidir. Peki, kadın suçluların oranının bu kadar düşük kalmasının sebebi neydi?

Osmanlı Devleti'nde kadının, I. Dünya Savaşı öncesine kadar kamusal ve ekonomik alanda önemli bir rol üstlenemediğini kabul eden genel kanının yanında, 17. yüzyılda Bursa kadınları üzerinde çalışan Gerber, 18. Yüzyıl başlarında Kayseri'deki kadınları mercek altına alan Jannings ile Marcus, Ze'vi, Fay gibi tarihçilerin çalışmalarında, mülk sahibi kadınların yaygın bir biçimde iş muameleleri yaptıkları ve birikmiş sermayelerini varlıklarını arttırmak, dini vakıflara bağışlarda bulunmak ve kredi işlemleriyle uğraşmak için kullandıkları ortaya konulmuştu.⁸ 18. yüzyılda, Selanikli yoksul kadınları inceleyen Eyal Ginia'nın çalışmasında ise, hayatta kalabilmek adına varlıklı insanların yanında çalışan yoksul kadınların bu işi yapmak için evlerini terk etmiş olsalar bile, bir tür ev içi hizmette bulunmaları nedeniyle pazarda, esnaf dükkanlarında ya da limanlarda çalışan erkekler gibi kamusal alandaki iş ağına dahil olamadıkları anlaşılmaktadır.⁹ Alt ve orta sınıf Musullu kadınların kamusal alanının, ev içi mekânın uzantısı olarak değerlendirdiği mahalle, pazar ve türbe gibi mekanlarla sınırlı olduğunu belirten Dina Rizk Khoury, kadının kamusal ve özel alandaki etkinliğini temsil ettiği sosyal sınıfla ilişkilendirmekte, zengin kadınların bu konuda bazı sınırlamalara

rağmen belirli bir etkinliğe sahip olduklarını ifade etmektedir. Dina Rizk Khoury, orta sınıf kadınlar için en önemli kamusal mekanın mahalle olduğunu söylerken, alt sınıflardan gelen marjinal kadınların seçkin kadınlarda görülmeyen bir hareketlilik ve eylem özgürlüğüne sahip olduklarını da eklemektedir.¹⁰ İmparatorluğun son dönemlerine kadar kadınların nerelerde, hangi koşullarda bulunabileceklerini belirten fermanlar yayınlanarak onların kamusal yaşam alanlarını denetlemeye çalışan Osmanlı Devleti'nde, Tanzimat döneminden itibaren yapılan reformların kadının toplumsal konumunda dönüşümlere neden olduğu, aralıksız süren savaşlarda erkek nüfusun kırılması nedeniyle de kadının çalışma yaşamında etkinleştiği bilinmektedir.¹¹

Peki, kadının kamusal alanda etkinliğinin ne boyutta olduğuna dair ortaya konulan bu örneklerle rağmen, 1913 yılında hazırlanan vukuat cetvellerine dayanarak elde ettiğimiz sonuçlarda kadın suçluların sayısının erkeklere göre bu kadar düşük bir seviyede kalmasını nasıl açıklamak gerekir? 1913 yılının özel koşulları düşünüldüğünde, süregelen Balkan Savaşları nedeniyle kadının geçimini sağlamak için kamusal ve ekonomik alanda daha etkin olması beklenen bir durumdur. Buna rağmen, toplumsal düzende kadın suçluların az olması, kadının geçimini kamusal alanın karmaşık ilişkiler ağına dahil olmadan sağlamaya çalışmasına bağlanabilir mi? Yoksa vergilendirme kapsamında olmayan ve kamu düzeni için bir tehdit olarak görülmeyen (fahişelik dışında) kadınların büyük oranda yetkililerin ilgi alanının dışında kaldığı ve bu nedenle bizim için görünmez oldukları mı düşünülmeli? Osmanlı toplumsal düzeni için kadın suçluların ne oranda bir tehdit oluşturduğuna ilişkin bu sorular, ayrıntılı araştırmaların yapılmasını gerektirmektedir.

Grafik 5: 1913 Yılında Aydın Vilayeti'nde meydana gelen suçların aylara göre dağılımı

Tablo 6: 1913 Yılında Aydın Vilayeti'nde meydana gelen suçların aylara göre dağılımı:¹²

TARİH

	Sayı	Yüzde
Kanun-i Sani	52	8,4
Şubat	58	9,3
Mart	58	9,3
Nisan	56	9,0
Haziran	61	9,8
Temmuz	69	11,1
Ağustos	74	11,9
Eylül	84	13,5
Teşrin-i Evvel	57	9,2
Kanun-i Evvel	47	7,6
Meçhul (Bilinmeyen)	5	,8
TOPLAM	621	100,0

Vilayette 1913 yılında meydana gelen suçların aylara göre dağılımına bakıldığında, özellikle Temmuz, Ağustos ve Eylül aylarında, diğer aylara kıyasla bir ağırlık kazandığı gözlenmektedir (bkz. Tablo 6 ve Grafik 5). Ocak ayına kıyasla Şubat ayında meydana gelen küçük bir artıştan sonra, Temmuz ayına kadar görece aynı seviyede kaldığı görülen suç oranının, Temmuz ayından itibaren artış göstermesinin nedeni ne olabilir sorusu sorulduğunda, dönemin iç ve dış dinamiklerini değerlendirmek yerinde olur. Bilindiği gibi ulusçu düşüncelere beşik oluşturan kozmopolit yapısı nedeniyle Osmanlı İmparatorluğu'nda milliyetçi reflekslerle hayat bulan kıpırdanmaların yoğunlaştığı bölgelerden biri Balkanlar'dı. Ayrılıkçı akımların etkisinde kalan Balkan ulusları 1912 yılının Ekim ayında Osmanlı Devleti'ne savaş açmıştı. Düşman ordularının İstanbul önlerine kadar ilerlediği II. Balkan Savaşı sırasında, alınan ağır yenilginin sorumlusu olarak görülen Kamil Paşa hükümetini devirmek ve yönetime el koymak isteyen İTC, 23 Ocak 1913'te bir darbe gerçekleştirmişti. “Babıali Baskını” olarak da geçen bu hareketin ardın-

dan, Aydın Vilayeti'nde işlenen suç oranında, Şubat ayında ufak çapta da olsa bir artış yaşandığı gözlenmektedir. Bu noktada, Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünün tehdit edildiği bir dönemde, yönetimin zirvesinde meydana gelen istikrarsızlığın bu artışa etkisi olabileceği düşünülebilir.¹³

Öte yandan, Osmanlı Devleti'nde Müslüman tebaa için özel bir yeri olan Ramazan ayı, dinsel duyarlılıkların keskinleştiği, bir araya gelmelerin, kalabalıkların, karşılaşmaların zamanı olmasından dolayı kolektif hareketliliğin son derece yoğun olduğu bir ay olarak bilinir. Halkın beslenme ve giyinme gibi ihtiyaçlarını sağlaması açısından devletin kendi meşruiyetini yeniden kurduğu Ramazan ayı, aynı zamanda insanların genel olarak asayişe ve kamu düzenine uyduğu, cemaatler arası şiddet olaylarının oldukça seyrek yaşandığı bir aydı.¹⁴ 1913 yılı Ramazan'ın Ağustos ayına denk geldiği anlaşılmıştır; ancak, Ağustos ayında işlenen suç oranının Ramazan ayının özel durumuyla dikotomi oluşturacak bir biçimde artış göstermesi, söz konusu aylarda II. Balkan Savaşı'nın devam etmesi durumuyla ilişkilendirilebilir. Nitekim, 30 Mayıs 1913'te son bulan I. Balkan Savaşı'nın ardından, Edirne'nin Bulgar işgalinden kurtarılması amacıyla karşı atağa geçen Osmanlı ordusunun saldırısıyla 20 Temmuz'da II. Balkan Savaşı başlamıştır.¹⁵ Bu noktada ard arda gelen savaş koşullarının halkın yaşam şartlarını ağırlaştırdığı söylenebilir. Diğer taraftan, Ekim ayından itibaren suç oranında bir düşme gözlenmektedir. Bu durum ise kısa süren II. Balkan Savaşı'nın ardından barışın tekrar sağlanmasıyla ilintilendirilebilir.

1913 yılında, Aydın Vilayeti'nde işlenen suçların kazalara göre dağılımına baktığımızda ise karşımıza aşağıdaki gibi bir tablo çıkıyor. Tabloya bakıldığında; Bergama, Garb-i Karaağaç, Kula, Nefs-i İzmir, Ödemiş ve Tavas kazalarında işlenen suç oranının %5 anlamlılık düzeyinin üstünde kaldığı gözlenmektedir. Akhisar, Aydın (Merkez), Çine ve Kasaba kazalarının ise %3'ün üzerinde kalan suç oranlarıyla ikincil konumda kaldıkları söylenebilir.

Tablo 7: Aydın Vilayeti'nde işlene Suçların Kazalara Göre Dağılımını Gösteren Tablo¹⁶

Kazalar	Sayı	%
Akhisar	22	3,6
Alaşehir	6	1,0
Aydın	21	3,4
Bayındır	16	2,6
Bergama	48	7,8
Bodrum	3	,5
Bozdoğan	14	2,3
Buhurcu	1	,2
Buldan	11	1,8
Çal	14	2,3
Çeşme	4	,6
Çine	24	3,9
Demirci	12	1,9
Denizli	1	,2
Diğer	9	1,5
Eşme	15	2,4
Foçateyn	4	,6
Garb-i karaağaç	44	7,1
Gördes	5	,8
İzmir	1	,2
Karacasu	5	,8
Kasaba	23	3,7

Kazalar	Sayı	%
Köyceğiz	1	,2
Kula		31 5,0
Kuşadası	3	,5
Manisa	8	1,3
Marmaris	3	,5
Mekri	2	,3
Menemen	10	1,6
Menteşe	10	1,6
Merkez	3	,5
Milas	8	1,3
Nazilli	13	2,1
Nefs-i Aydın	8	1,3
Nefs-i Denizli Merkez	1	,2
Nefs-i İzmir	53	8,6
Nefs-i Manisa	3	,5
Nif		15 2,4
Ödemiş	54	8,8
Salihli	11	1,8
Saray	1	,2
Sarayköy	1	,2
Saruhan	3	,5
Seferihisar	2	,3
Soma	15	2,4
Tavas	39	6,3
Tire	11	1,8
Urla	5	,8
TOPLAM	617	100,0

NOTLAR:

¹ Bu konuda daha ayrıntılı bilgi için bkz. Bülent Tanör, *Osmanlı – Türk Anayasal Gelişmeleri*, İstanbul, Ekim 2007.

² Sabri Ülgener, *İktisadi Çözülmenin Ahlak ve Zihniyet Dünyası*, İstanbul, 1991, s. 106, Niltüfer Göle, “Batı Dışı Modernliğin Kavramlaştırılması Mümkün mü?”, *Doğu- Batı*, Sayı: 2, Şubat, Mart, Nisan, 1998, s. 11-26, Hurician İslamoğlu İnan, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Devlet ve Köylü*, İstanbul, s. 26-27, Şevket Pamuk, *Osmanlı Türkiye İktisadi Tarihi(1500-1514)*, 1. Baskı, İstanbul, 2005, s. 89-91, Yavuz Cezar, “Tanzimat’a Doğru Osmanlı Maliyesi”, *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Osmanlı Tarihi*, C. 4, İstanbul 1985, s. 926, Özlem Özgür, *100 Soruda Türkiye’de Kapitalizmin Gelişimi*, İstanbul, Ekim 1972, s. 66.

³ Bu konuda daha ayrıntılı bilgi için bkz. Şerif Mardin, *Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu*, İstanbul 2006, Şerif Mardin, *Jöntürklerin Siyasî Fikirleri (1895-1908)*, İstanbul, 2005., Bayram Kodaman, “II. Meşrutiyet Donemi(1908-1914), *Türkler Ansiklopedisi*, C: 13, Ankara, 2002, s. 165-167.

⁴ DH.EUM.MTK. 35/8,(1329)1913, DH.EUM.EMN. 16/37 (1332) 1914, DH.EUM.EMN, Mart ayı, numarasız, (1331) 1913, DH.EUM.EMN. 57/13 (1329) 1913, DH.EUM.EMN. 58/26 (1329) 1913, DH.EUM.EMN. 54/3 (1330) 1914, DH.EUM.EMN. 19/12 (1329) 1913, DH.EUM.MTK. 30/2 (1329) 1913, DH.EUM.MTK. 34/9 (1329) 1913, DH.EUM.MTK. 30/16 (1329) 1913.

⁵ DH.EUM.MTK. 35/8,(1329)1913, DH.EUM.EMN. 16/37 (1332) 1914, DH.EUM.EMN, Mart ayı, numarasız, (1331) 1913, DH.EUM.EMN. 57/13 (1329) 1913, DH.EUM.EMN. 58/26 (1329) 1913, DH.EUM.EMN. 54/3 (1330) 1914, DH.EUM.EMN. 19/12 (1329) 1913, DH.EUM.MTK. 30/2 (1329) 1913, DH.EUM.MTK. 34/9 (1329) 1913, DH.EUM.MTK. 30/16 (1329) 1913.

⁶ DH.EUM.MTK. 35/8,(1329)1913, DH.EUM.EMN. 16/37 (1332) 1914, DH.EUM.EMN, Mart ayı, numarasız, (1331) 1913, DH.EUM.EMN. 57/13 (1329) 1913, DH.EUM.EMN. 58/26 (1329) 1913, DH.EUM.EMN. 54/3 (1330) 1914, DH.EUM.EMN. 19/12 (1329) 1913, DH.EUM.MTK. 30/2 (1329) 1913, DH.EUM.MTK. 34/9 (1329) 1913, DH.EUM.MTK. 30/16 (1329) 1913.

⁷ DH.EUM.MTK. 35/8,(1329)1913, DH.EUM.EMN. 16/37 (1332) 1914, DH.EUM.EMN, Mart ayı, numarasız, (1331) 1913, DH.EUM.EMN. 57/13 (1329) 1913, DH.EUM.EMN. 58/26 (1329) 1913, DH.EUM.EMN. 54/3 (1330) 1914, DH.EUM.EMN. 19/12 (1329) 1913, DH.EUM.MTK. 30/2 (1329) 1913, DH.EUM.MTK. 34/9 (1329) 1913, DH.EUM.MTK. 30/16 (1329) 1913.

⁸ Aryeh Shmuelevitz, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Kadınların Sosyo-Ekonomik Statüsü, XIX. Yüzyıl Başlarında Yafa Kadınlarının Durumu”, *Türkler Ansiklopedisi*, C: 14, Ankara, 2002, s. 25

⁹ Eyal Ginio, “XVIII. yüzyıl Selanik’inde Yoksul Kadınlar”, *Toplum ve Bilim*, Sayı: 89, 2001, s. 196

¹⁰ Dina Rizk Khoury, “Terlikler Kapıda Mı, Kapalı Kapılar Ardında Mı: Ev İçinde ve Kamusal Mekânda Musullu Kadınlar”, *Modernleşmenin Eşiğinde Osmanlı Kadınları*, Editor: Madeline C. Zilfi, İstanbul, 2000, s. 121.

¹¹ Ayşegül Yaraman, *Resmî Tarihten Kadın Tarihine*, İstanbul, Kasım 2001, s. 97

¹² DH.EUM.MTK. 35/8,(1329)1913, DH.EUM.EMN. 16/37 (1332) 1914, DH.EUM.EMN, Mart ayı, numarasız, (1331) 1913, DH.EUM.EMN. 57/13 (1329) 1913, DH.EUM.EMN. 58/26 (1329) 1913, DH.EUM.EMN. 54/3 (1330) 1914, DH.EUM.EMN. 19/12 (1329) 1913, DH.EUM.MTK. 30/2 (1329) 1913, DH.EUM.MTK. 34/9 (1329) 1913, DH.EUM.MTK. 30/16 (1329) 1913

¹³ A.L.Maclife, age., s. 84, Donald Quartaert, *Osmanlı İmparatorluğu, 1700-1922*, 4. Baskı, İstanbul 2005, s. 59

¹⁴ François Georgeon, “1908 Jön Türk Devrimi Sonrasında İstanbul’da Ortaya Çıkan Bir Kaç Vaka”, *Osmanlı’da Asayiş, Suç ve Ceza*, 18.-19. Yüzyıllar, Derleyen: Noemi Levy, Alexandre Toumarkine, Aralık 2007, s. 154

¹⁵ Ahmet Halaçoğlu, “Balkan Savaşları(1912-1913), *Türkler Ansiklopedisi*, C: 13, Ankara 2002, s. 296.

¹⁶ DH.EUM.MTK. 35/8,(1329)1913, DH.EUM.EMN. 16/37 (1332) 1914, DH.EUM.EMN, Mart ayı, numarasız, (1331) 1913, DH.EUM.EMN. 57/13 (1329) 1913, DH.EUM.EMN. 58/26 (1329) 1913, DH.EUM.EMN. 54/3 (1330) 1914, DH.EUM.EMN. 19/12 (1329) 1913, DH.EUM.MTK. 30/2 (1329) 1913, DH.EUM.MTK. 34/9 (1329) 1913, DH.EUM.MTK. 30/16 (1329) 1913.

“Mustafa Necati” Oturumu**Yaşar Aksoy****Hasan Tahsin’ in Anlamı**

“Ey Bedbaht Türk!..

Wilson Prensipleri unvan-insaniyet karanesi altında senin hakkın gasp ve namusun hiçe sayılıyor..

Buralarda Rum’un çok olduğu ve Türklerin Yunan’a iltihakını memnuniyetle kabul edeceği söylendi ve bunun neticesi olarak güzel memleket Yunan’a verildi.

Şimdi sana soruyoruz:

Rum, senden daha mı çoktur?..

Yunan hakimiyetini kabule taraftar mısın?..

Artık kendini göster. Tekmil kardeşlerin Maşatlık’tadır. Oraya yüzbinlerle toplan. Ve kahir ekseriyetini orada bütün dünyaya göster. İlan ve ispat et. Burada zengin, fakir, alim, cahil yok. Fakat Yunan hakimiyetini istemeyen kütle-i kahire var.

Bu sana düşen en büyük vazifedir. Geri kalma. Hüsrana ve nekbet faide vermez. Binlerle, yüzbinlerle Maşatlık’a koş ve Heyeti Milliye’nin emrine itaat et... İlhamı Red Heyeti Milliyesi..”

İzmirli Müslüman Türklerin hazırladığı ve Türk Ocağı Matbaası’nda basılarak, Kemeraltı sokak aralarından İzmir’in kadim derinliklerine kadar Sultani öğrencileri tarafından dağıtılan bu bildiri, artık İzmir’in Yunanistan’a verildiğini net biçimde halka açıklıyor ve gece karanlığı çöktükten sonra Maşatlık Tepesi’nde, yani şimdiki Bahribaba Parkı’nın bulunduğu ağaçlıklı eski Yahudi Mezarlığı’na işgali red edecek kitlelerin toplanmasını ve protestosunu yükseltmesini istiyordu...

Çünkü ertesi sabah denizin ötelerinden gelen Yunan ordusu, karaya çıkacaktı.. Babıali’den, yani Osmanlı yönetiminden gönderilip İzmir Valiliğine (Kambur İzzet Paşa’ya), İzmir Kolordu Komutanlığına (Ali Nadir Paşa’ya) ve Belediye Başkanlığına (Hacı Hasan Paşa’ya) ulaştırılan sert telgraflar, 15 Mayıs sabahı körfeze girecek ve karaya çıkacak olan İtilaf Devletleri ile Yunan birliklerine mukavemet edilmemesi ve gayet misafirperverlikle karşılanması gerektiğini tebliğ ediliyordu.

Yani, Yunan İzmir’e giriyordu..

Ve direniş yapılmamalıydı..

MAŞATLIK MİTİNGİ

İzmirliilerin önde gelenleri ve gözü yaşlı halk, 14 Mayıs'ı 15 Mayıs'a bağlayan gece, binlerle Maşatlık'ta toplandılar. İçlerinde Namazgah İptidai Mektebi hocası dedem Güzelyahılı Hilmi Efendi'nin de (daha sonra Namazgah Misaki Milli İlkokulu Başöğretmeni) yer aldığı müderrisler, emekli veya sivil giyinmiş zabıtlar, cami hocaları, esnaf liderlerinin bulunduğu bir gurup yaşını başını almış kişi, öbek öbek ateşlerin yakıldığı onlarca tepcık üzerine çıkararak heyecan içindeki halka kimi sükunet, kimi mukavemet telkin eden konuşmalar yaptılar. O esnada körfezdeki öncü İngiliz küçük savaş gemilerinin projektörleri tepcığı sürekli tanyordu..

Bu konuşmacılar içinde en ateşli konuşmayı yapan İzmir'de yayınlanmakta olan "Hukuk-u Beşer" Gazetesi'nin başyazarı Hasan Tahsin Bey'di.. Yaklaşmakta olan donanmanın vahşî bir düşman donanması olduğunu, Çanakkale'yi geçemeyen bu donanmanın şimdi İzmir'i işgal etmek için geldiğini ve bu muazzam güce karşı mutlaka silâhla mukavemet edilmesi gerektiğini haykırıyordu.

Sevgili Samim Kocagöz'ün "Kalpaklılar" romanı bu hadiseyi ne güzel anlatarak romana giriş yapar. Hatırlayalım.. Maşatlık Tepesi'nde miting esnasında gazeteci Hasan Tahsin Bey ile daha sonra Kurtuluş Savaşı'na katılacak olan genç Yusuf'un konuşmaları romanın ilk adımlarıdır..

Yine Nurdoğan Taçalan "Ege'de Kurtuluş Savaşı Başlarken", sevgili ağabeyim Zeynel Kozanoğlu "Anıt Adam", Prof.Bilge Umar "Ege'de Yunanlıların Son Günleri", Türkmen Parlak "Yunan Ege'ye Nasıl Geldi?" ve Aydoğan Yavaşlı "Ben Hasan Tahsin" isimli kitaplarında ve genç tarihçi Ahmet Mehmetefendioğlu son 30 yıl boyunca Hasan Tahsin'i kitlelere tanıtmakta başrolü oynadılar. Ben de sürekli araştırma ve yazılarım ile Hasan Tahsin'i Yaşatma Derneği başkanlıklarım ile hayran olduğum bu büyük vatansevere görevimi yerine getirmeye çalıştım. İzmir Gazeteciler Cemiyeti ve merhum sevgili başkanları Sabri Süphandağlı, 15 Mayıs 1974 tarihinde muhteşem bir kampanya sonucunda İzmir'in Konak Meydanı'na Hasan Tahsin'i sembolize eden "İlk Kurşun Anıtı"nı diktirmekle yine tarihi bir görevi yerine getirmiştir.

BİR OSMANLI YURTSEVERİ

Hasan Tahsin Bey, gerçekte "Osman Nevres" isimli Selanik doğumlu, 31 yaşında bir genç adamdı. 1887 yılında bu kentte doğduktan sonra Balkanların ihtilalci, devrimci ve ayrılıkçı akımlarının tam ortasında yetişmişti. Yüreği Türklük ve Müslümanlıktan yana, ancak halka İstibdat (zulüm içeren yönetim) uyguladığı

gerekçesiyle Abdülhamit rejimine ve Türk'ü arkadan vurdıkları için Osmanlı mikro milliyetçiliklerinin Balkanlarda azgınlaşmış ayrılıkçı akımlarına şiddetle karşıydı.

Hasan Tahsin bir Osmanlı milliyetçisiydi.. Gençlik ateşi onu İttihat ve Terakki saflarına savurmuştu... Paris'te Sorbonne'da sosyoloji okurken çağdaş Batılı düşünce sistemlerini kavramış, ancak Türklük düşmanlığının Batı'nın kanında nasıl yer ettiğini yerinde incelemiş ve bazı vatani işlerin silahla sonuçlanmasından başka çare olmadığını inandığı için, fedai olmayı, mücahit olmayı gerekli görmüştü.. Bu yüzden de Osmanlı Gizli Servisi demek olan "Teşkilatı Mahsusa" saflarına gönüllü katıldı. (40-30 yıl kadar önce Hasan Tahsin'in Teşkilatı Mahsusa'dan yaşı çok ilerlemiş arkadaşlarını bulup yüz yüze konuşmuş ve hayatta olan tek kişiyim.)

O, bir Teşkilatı Mahsusa fedaisi idi... Trablusgarp Savaşı esnasında İsviçre'de Türkler aleyhine oynatılan bir filmde sahneye kurşun yağdırması, Birinci Dünya Savaşı başlarında 15 Ekim 1914 günü Bükreş'te İngiliz ajan kardeşlere, yani Noel ve Charles Buxton kardeşlere suikast gerçekleştirmesi, hatta karanlıkta kalan gizemli bir rivayete göre İngiliz Avam Kamarası'nı havaya uçurmaya teşebbüs etmesi bu yüzdendi. Balkan kökenli Osmanlı yurtseverliği onu, İttihat ve Terakki militanı ve Teşkilatı Mahsusa fedaisi yapmıştı.

Şimdilerde Hasan Tahsin olarak tanıdığımız Osman Nevres'e, Buxton kardeşlere suikast yapmak için yola çıkarken kendisine "Hasan Tahsin" isimli bir hüviyet verilmişti. Bundan sonra böyle anılacaktı. Gerçek Hasan Tahsin ise, Selanik'te "Silah" isimli bir anarşist gazete çıkaran eski bir Osmanlı Bahriye zabiti idi. Silahçı Tahsin İstanbul'a çağırılmış ve İttihatçılar tarafından öldürülerek, hüviyeti Osman Nevres isimli bir genç yurtsever gence monte edilmişti. Cephelerde boğaz boğaza savaş devam ederken, geri planda korkunç bir istihbarat ve yer altı savaşı da sürüp gidiyordu...

İLK ŞEHİTLER

İşte 15 Mayıs 1919 sabahı Yunan Ordusu İzmir'e çıktıktan sonra, yürüyüş kolu olarak en önde sancaklarıyla birlikte Konak'a geldiklerinde silahına sarılan ve kurşunlarını sancaktar ve yanındaki efzon askerlerine yöneltten ve büyük bir Yunan paniğine sebep olduktan sonra kurşunları bittikten sonra yaylım ateş ile şehit edilen kişi Hasan Tahsin ismiyle bilinen "Osman Nevres" gerçek isimli yurtseverdi.

Hasan Tahsin şehit edildikten sonra vahşi bir katliam gerçekleşti, ilk anda Miralay Süleyman Fethi Bey, Kaymakam Doktor Şükrü Bey, Kolağası Hüseyin Necati Bey, Yüzbaşı Nazım Bey, Yüzbaşı Ahmet Bey, Doktor Fehmi Bey, Mümeyyiz Nadir Bey, Mümeyyiz Ahmet Hamdi Bey’de süngülenerek şehit edildiler.. Miralay Süleyman Fethi Bey, göğsüne dayanan Yunan süngülerine baş eğmemiş, kendisine “Zito Venizelos” (Yaşa Venizelos) demesi için ısrar edilmesine rağmen boyun eğmediği için vahşice süngülenmiş, Konak Meydanı yakınındaki Guraba-i Müslimin Hastanesi’ne, Sarıklı ile telgraf çavuşu amcam İzzet Altınkalem Efendi tarafından taşınarak doktorlara teslim edilmiş; ancak, 3 gün sonra hastanede vefat etmişti.

İLK KURŞUN’UN ANLAMI

Hasan Tahsin’in ilk kurşununun anlamı nedir?

1- Hasan Tahsin’in ilk kurşunu önce bir “İslam savaşçısının” kurşunudur.

İzmir’i işgale gelen Haçlı emperyalizmine karşı, İslam ümmetinin bir silahlı direniş hareketi Hasan Tahsin’in ilk kurşunlarıyla ateşlenmiştir.

2- Hasan Tahsin’in ilk kurşunu, aynı zamanda bir “Türklük savaşçısının” kurşunudur.

Hasan Tahsin’in Paris’ten yakın oda arkadaşı ve Valdögraz Askeri Tıp Akademisi’nde Osmanlı Devleti adına okuyan meşhur hürriyet mücahidi Tıbbiyeli Mazlum’un yaşlılığında dizi dibinde arkadaşı Hasan Tahsin’i bana anlattığı günlerin üzerinden tam 40 yıl geçti. Konuşmaları teyrimde hala duruyor. Beynimde ise aynen yankılanıyor. Eşi Nimet teyzenin getirdiği demli çaylarımızı içtiğimiz bir gün Mazlum Boysan Paşa (Emekli Askeri Doktor Tümgeneral, Atatürk’ün doktorlarından) Paris’te hafta sonlarında Hasan Tahsin ile birlikte müzeleri gezdiklerini anlatmıştı. Bir gün Fransız ordusunun yaptığı savaşta yenilip geri çekilen ordunun önüne doğru atılan elinde bayraklı bir Fransız gencini bir büyük tabloda Louvre Müzesi’nde uzun uzun inceleyen Hasan Tahsin, arkadaşı Mazlum’a dönerek “Allah, bana milletim için şehit olmayı nasip etsin” demiş ve ağlamıştı.

Yine başka bir hatıra.. 2009 yılı Mayıs sayısında Hasan Tahsin’i konu eden Toplumsal Tarih dergisine göz atalım ve günümüzde Hasan Tahsin üzerine yapılan araştırmaların öncüsü, bu yönde üstün emek veren sevgili tarihçi kardeşim Yar. Doç. Dr. Ahmet Efendioğlu’nun yayınladığı bir belgeyi inceleyelim.

Hasan Tahsin tarafından vurulan İngiliz Ajanı Noel Buxton, iyileştikten sonra hapishaneye gider ve Hasan Tahsin ile görüşür. İşte o görüşmenin bir bölümünü

Noel Buxton'un hatıralarından sunalım.

Buxton: - Neden bizi öldürmeye çalıştın?

Mahkum: - Amacım bir ders vermek ve cezalandırmaktı. Türklerin boyun eğmeyeceklerini göstermek istedim. Türklerin düşmanlarını bağışlamayacağını gösterdim.

Buxton: - Ülkene bizi öldürmekle nasıl faydan olacaktı?..

Mahkum: - Türk halkını cesaretlendirecektim. Onları mukavemet için teşvik edecektim ve bu hareket nesiller boyu hatırlanacaktı.

Görüldüğü gibi Hasan Tahsin kendini bir Türklük fedaisi olmaya çoktan hazırlamıştı..

3- Hasan Tahsin'in ilk kurşunu aynı zamanda bir "insan hakları savaşçısının" kurşunudur.

Onun gazetesi "Hukuk-u Beşer" ne anlama geliyor?.. Aynen gazetesinin ismi günümüze uyarlarsak "İnsan Hakları" demektir. Başlığın altında "İnsan hukukunun savunucusu, gerçeklerden ayrılmayan, hür bağımsız gazetedir. Genç idealistlere sahifeleri açıktır" yazmaktadır. Hasan Tahsin, bu gazetedeki yazılarında daima insanlığın sömürgecilere, zalimlere, despotlara karşı mücadelesini desteklemiş ve sahiplenmiştir.

4- Hasan Tahsin'in ilk kurşunu son olarak, tam bir "sosyalist direniş" kurşunudur.

Çünkü Hasan Tahsin kendini bir "Osmanlı Sosyalisti" olarak tarif etmiş, bu yönde yazılar yazmıştır. Eşitlikçi, halkçı, haktan yana, mazlumdandan yana yanardağ gibi yanan yüreğinin ateşini coşkulu yazılarında kağıda dökmemiş midir?

İşte 22 Mart 1919 tarihli "Alt Tabaka" yazısı'nı aynen okuyalım:

"- Biz ki Osmanlı sosyalistleriyiz.. Bizim iki amalımız (emelimiz) vardır. Biri sınıfı zalimiyeyi hak vermeye icbar etmek, ötekisi sınıfı mazlumiyei istihsal hakkına muktedir kılmak..

Hasan Tahsin sınıf kelimesini 1919'larda kullanmakta ve zalim sınıfların hak vermeye zorlanmasını, mazlum sınıfların ise üretim hakkına kavuşmasını arzumaktadır. Bu yazdıkları sosyalizmin alfabesidir.

Neden bunları yazmıştır?

Çünkü 2. Meşrutiyet'ten sonra gönderildiği Paris'te Belçikalı sosyalist lider Van Der Velde'nin Sorbonne'daki Vakans kurslarına katılmış, büyük Fransız sosyalisti

Jean Jaures'e hayranlık duymuş ve onunla tanışarak ilişki kurmuştur. Yine Hukuk'u Beşer Gazetesi'nde yazdığı demokratik sosyalist ama anti-Bolşevik ifadeleri özellikle dikkatle incelenmelidir. Yine Troçki üzerine çözümlemeleri ilginçtir. Bu yazıları yazarken İzmir'de ona "Bolşevik" suçlaması yapılmıştır. Köylü Gazetesi bundan başrolü oynadı. Köylü Başyazarı Mehmet Refet'e göre (daha sonra vatan haini 150'liklerden oldu), Hasan Tahsin kızkardeşi Melek Hanım'ı başı açık olarak Frenk Sineması'na götürdüğü için alenen Bolşeviklik propagandası (!) yapmakta idi..

Hasan Tahsin'in ilk kurşunları:

Hem İslam için..

Hem Türklük için..

Hem insan hakları için..

Hem de sosyalizm için atılmış kurşunlardır..

Toplam olarak anti-emperyalist kurşunlardır.

Bu kurşunlar Yunan'a değil, öncelikle Yunan'ın arkasındaki "Emperyalizm"ın tam alınına sıkılmış ve mazlum halkların emperyalizme karşı dünyada zafere ulaşan ilk şanlı kurtuluş savaşının kıvılcımı olmuştur.

Bu bakımdan hem milli, hem evrenseldir..

GERÇEK DÜŞMAN EMPERYALİZM

İzmir'i emperyalizm işgal etmiştir..

Neden?..

Anlatalım..

İzmir'i Yunanistan'a veren "Paris Barış Konferansı", 5 Mayıs 1919'da toplanmıştır. Masanın başına ABD Başkanı Wilson, karşısına ise İngiltere Başbakanı Lloyd George oturmuş, yanlarına ise Fransa Başbakanı Clemensou ve İtalya Başbakanı Orlando yerleşmiştir.. Birkaç gün tartıştıktan sonra 12 Mayıs günü, Yunanlılara İzmir'i verdiklerini açıklamışlardır.

Selanik ve Pire'den hareket eden 16 asker taşıma şilebi dahil olmak üzere 30 savaş gemilik, toplam 46 parçalık işgal donanmasında yer alan, 4-3 bacalı büyük zırhlı ve 2-1 bacalı muhriplerin ve dretnotların isimleri şunlardır:

Donanma İzmir açıklarında hilal şekline bürünmüş ve şu şekilde bir yerleşim oluşturmuştur:

- a) En sağda: Amerikan Savaş gemileri: Dyer, Manley, Arizona zırhlıları
- b) ABD yanında: İngiliz Savaş gemileri: M.29, M.22, Iron Duke, Adventure, Mimosa, Centour, Victoria zırhlı ve muhripleri..
- c) En solda: Fransız Savaş gemileri: France, Paris, Lorraine ve Ernest Renan zırhlı ve muhripleri..
- d) Fransa donanmasının yanibaşında: İtalyan Savaş Gemileri: Artigliera, Duilo, Emanuela, Vittoria zırhlı ve muhripleri.
- e) Tam ortada ileriye doğru: Yunan Savaş gemileri: Neagenes, Thetis, Lemnos, Aeler, Leon, Kilkis, Patris, Temistokles, Antronitos ve meşhur amiral gemisi Averoff başta olmak üzere zırhlı ve muhripler..

İşte bu emperyalist donanmanın desteklediği Yunan Orduları 15 Mayıs 1919 sabahı karaya çıkmışlardır. Bu bakımdan Yunan sancaktarı ve yanibaşındaki iki askere Hasan Tahsin Bey tarafından sıkılan kurşunlar, gerçekte bu donanmaya, yani temsil ettiği emperyalizme karşı sıkılmıştır.

Emperyalizme karşı zafere ulaşan ilk şanlı kurtuluş savaşı 15 Mayıs sabahı İzmir’de başlamıştır. Kuva-yı Milliye’nin başlamasının tam 90. yıldönümünde bunu vurgulamalıyız.. Biz İzmirli, işgal edilmekle ve ilk kurşunu sıkmakla bir evrensel Kurtuluş Savaşı’nı başlatmış, 9 Eylül 1922’de emperyalizmden kurtulmakla da o kurtuluş savaşını sona erdirmiş bir kentin çocuklarıyız..

İzmir olarak, “15 Mayıs” ile “9 Eylül” tarihleri kimliğimizi perçinleyen en önemli tarihi simgelerdir.

HASAN TAHSİN’İ SAVUNALIM

Hasan Tahsin böylesine anti-emperyalist ve yurtsever bir gazetecidir. Prof. Salih Özbaran 1 Şubat 2009 tarihinde Cumhuriyet Gazetesi’nde yazdığı “Medya Tarihçiliği” yazısında ulusal devletimizi ve tarihi kimliğimizi kemiren ve yok etmek isteyen bir Medya Tarihçiliğinin ortaya çıktığını, çok etkin ve saldırgan olduğunun altını çizmişti. Sağolsun.. Haklıdır.

Türk Devrimi’ne karşı konuşlanan emperyalizmin hizmetindeki bir Ermenici-Megalo İdea’cı, Avrupacı, bölücü, etnikçi, anti Atatürkçü bir kozmopolit tarih anlayışı, tüm ulusal değerlerimize saldırdığı gibi Hasan Tahsin’e karşı da, “Bolşevik,

Yahudi dönmesi, ilk kurşunu atmadı, anarşist” gibi suçlamalar getirerek onu halkın gözünden düşürmeye çalışmaktadır. Aynı tarih anlayışı, 9 Eylül’den sonra İzmir’i Mustafa Kemal Paşa’nın yaktırdığını, bu yüzden yeni bir soykırım suçlamasının Türklere yöneltilmesi gerektiğini savunuyor. İzmir’de bu tarih tezine yönelik Batı ajanlarınca kaleme alınmış şık kitaplar yayınlanıyor. İzmir’i berhava eden Yunan İşgalcilerini Kordonboyu’nda takdis ederek karşılayan tahrikçi ve büyük Türk düşmanı Ortodoks Rum Metropoliti Hirisostomos’u bile ustaca öven kitaplar, İzmir’de basılıp kaymak tabakaya reklamı yapılabililiyor.

Cepheler artık apaçık bellidir.. Tıpkı 1919’daki gibi..

Biz, Hasan Tahsin’i şanlı bir anti-emperyalist olarak görüyoruz. Bizim yüreğimizde o, Sütçü İmamlar, Karayılanlar, Şahinbeyler, Yörük Ali Efeler, Gökçen Efeler ve Topal Osmanlar, Mustafa Kemal’in kahraman halk savaşıları ile yan yanadır. Hasan Tahsin, Kuva-yı Milliye’nin şanlı ve de hüzün verici bir sembolüdür..

Onu eleştirenlere sorarız..

Anti-emperyalist misiniz?..

“Evet” dersanız, oturup konuşuruz, belgeleri tartışırız. Yanlışımız varsa düzeltiriz.

Peki ya, “Hayır” dersanız?..

“Emperyalizme karşı değilim” dersanız?..

O zaman işgal donanmasına bindiniz demektir..

İşte, o zaman.. Ya Ali Kemal’siniz, ya da Hasan Tahsin!..

Sizin açınızdan işler rast giderse.. Sizler, yeniden Anadolu’yu işgal ederken.. Yine bir kara gün, İşgal donanması ile Anadolu’ya adım attığınızda, İzmir’in Kordonboyu’nda yeni bir “ilk kurşunda” buluşmak üzere!..

Destek Allah’tan, önderlik Gazi Paşa’dan, iman Kuva-yı Milliye’den, dua milletten olsun!

(Not: Hasan Tahsin, Türk oğlu Türk, Müslüman oğlu Müslümandır.. Türk ve Müslüman Recep Ağa ile Türk ve Müslüman Rabia Hanımın oğludur.

Hasan Tahsin'e "Bolşevik" diye saldıranlar olmuştur, İzmir Köylü Gazetesi sahibi Mehmet Refet gibi. Neymiş?.. Kızkardeşini başı açık olduğu halde Frenk mahallesinde sinemaya götürüyormuş, işte bu Bolşevik olduğunun ispatıymış..Bunu yazan Mehmet Refet, Yunan işgalini desteklediği ve Kurtuluş Savaşımıza karşı çıktığı için 150'liklere dahil edilmiş ve vatanımızdan kovulmuştur.

Yok efendim.. Hasan Tahsin anarşistmiş.. Bunu da yazan Prof. Mete Tuncay'dır.. Vatanseverlere anarşist demek, eski solcu liberal Avrupacı-Amerikancı-Ermenici aydınların fiyakasıdır. Geçiniz..

Yine bir iddia.. Hasan Tahsin, Selanik doğumlu olduğu için İbrani kökenlidir, yani Yahudi asıllıdır, Yahudi dönmesidir, Mesih Sabatay Sevi'nin izleyicisidir.. Bu iddiaların kaynağı da hem Prof.Ertuğrul Düzdağ gibi sağcıların ve de solcu Prof. Yalçın Küçük'ün marifetidir. Tümü yalandır, iftiradır, Atatürk gibi Hasan Tahsin de Selanikli olduğu için soyuna küfür ederek düpedüz ırkçılık yapmaktadırlar. Bir vatansevere gerçek dışı olarak Yahudi demek acaba kime hizmet eder?.. O kişi, velev ki, öz be öz Yahudi'dir, ilk kurşunun atıldığı gün şehit edildi mi edilmedi mi?..

Yok efendim zaten o kurşunu atmadı diyenler de vardır... Yok efendim evinde kalpten ölmüş, sonra kahraman şehit ilan edilmiş.. Bunların hepsi yalandır. Prof.Dr. Bilge Umar'ın Bilgi Yayınevi'nden çıkan "Yunanlıların Ege'de Son Günleri" kitabını okuyunuz. Tamamen tatmin olursunuz. Yalanların bir bir nasıl çürütüldüğünü görürsünüz.

Herkes bilmeli ki, Hasan Tahsin'i yeni emperyalizme kurban etmeyiz.. Hasan Tahsin, bizim Haçlı emperyalizmine karşı bir direnişçi kahramanımızdır.. Mübarek Sütçü İmam'dan, şehit Gökçen Efe'den bir farkı yoktur.. Allah rahmet eylesin..)

Özlem YILDIZ**Kuva-yı Milliye’nin Sosyal ve Ekonomik Temelleri****Özet**

Mondros Ateşkes Antlaşması’nı takiben Anadolu’da stratejik açıdan önemli yerler İtilaf Devletleri tarafından işgal edilmeye başlanmış, silah ve cephaneler 56 depoda toplanmış, Türk ordusu iskelet kadrolara indirgenmiştir. İzmir’in Yunanlılar tarafından işgali ve Osmanlı Hükümeti’nin işgale tepkisiz kalışı karşısında birçok yerde protesto ve mitingler yapılmıştır. Protesto ve mitinglerle sesini duyuramayan ve işgalle birlikte Yunanlıların mezalimi ile karşı karşıya kalan Anadolu halkı, kaderi ile baş başa kaldığını anlamış; yaşadığı toprağı korumak ve hayatta kalabilmek için kendi gücüne dayanmak gerektiğini fark etmiştir. Bir şeyler yapmak gereğı, Kuva-yı Milliye’yi oluşturmuştur. Bunun için Kuva-yı Milliye, Fransızların 19 Aralık 1918’de Dörtyol’u işgali ile başlayan, 15 Mayıs 1919’da İzmir’in Yunanlılar tarafından işgali ile etkinliği artan, her türlü kaynağını Türk milletinden alan bir örgütlenmenin adıdır. Örgütlenme çabalarını başlatanlar, başlangıçta bürokrat ve subaylar olmuş; efeler, eşraf ve tüm yılgınlığına rağmen köylü de bu işbirliği içinde yerini almıştır. Böylece Kuva-yı Milliye geniş bir tabana yayılmış ve tüm sosyal gruplardan beslenmiştir.

Kuva-yı Milliye birliklerinin giyim-kuşamı, silahları ve finansmanı başlangıçta bir problem olmamış, gönüllüler alelacele Yunanlıların karşına çıkmıştır. Ancak işgallerin geçici olmadığı anlaşıncı, Redd-i İlhak Cemiyetleri ve kongre kararları ile finansman problemi aşılmaya çalışılmış, birtakım uygulamalara gidilmiştir. Bu çerçevede, oluşturulan ordunun ihtiyaçlarının halk tarafından karşılanması uygulaması önem kazanmıştır. Çünkü Kuva-yı Milliye, halkın oluşturduğu bir direniş gücüdür; bu nedenle de ihtiyaçları halk tarafından karşılanmıştır.

Bu çalışmada, Kuva-yı Milliye’nin sosyal ve ekonomik temellerini birlikte ele alan bir çalışmanın olmayışı bulgusundan yola çıkılarak, 1918 yılı sonlarından düzenli ordunun kurulduğu 1921 yılı başlarına kadar olan süreçte etkin olan Kuva-yı Milliye’yi oluşturan toplumsal grupların, bu grupların eğitim durumları ile milis güçlerin giyinme, barınma, silah-cephane, finansman ihtiyaçlarını nasıl karşıladıklarının ortaya konulması amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kuva-yı Milliye, Kongre, Silah, Eğitim.

Giriş

I. Dünya savaşının ardından İtilaf devletlerinin çeşitli yerleri işgalleri ile Batı Anadolu’da Yunan işgali ve taşkınlıkları ile karşılaşan halk İstanbul’dan da bir destek göremeyince evine, tarlasına, bağına, çiftliğine ulaşmış tehlikeye karşı mücadele etmek, örgütlenmek gereğini duymuştur.¹ Ordunun terhis edildiği, iskelet bir ordunun kaldığı bu dönemde milis kuvvetlerle mücadeleye başlayan halk, ilk işgallerin başlamasından

düzenli ordu kuruluncaya kadar bulunduğu bölgeyi koruyan, askerini besleyen, iç isyanları bastıran tek güç olmuştur. Kuva-yı Milliye halkın bağrından çıkmıştı ve halk tarafından silah, cephane ve malzeme ihtiyaçları sağlanmıştır.

1. KUVA-YI MİLLİYE'NİN SOSYAL TEMELLERİ

20 yüzyıl başlarında Osmanlı halkını, toplumdaki statülerine göre bürokratlar, askerler(subaylar), din adamları (ulema), eşraf ve köylü gibi gruplara ayırabiliriz. Kuva-yı Milliye bu grupların tümünden beslenmiştir. Bu dönemde 11 milyonluk nüfusun %80'inin köylerde yaşamakta olduğu düşünülürse, Kuva-yı Milliye'yi oluşturan asıl gücün köylü olduğu anlaşılır.²

Mondros Mütarekesi'nden sonra ordunun sayısı azaltılmış (50.000) ve iskelet kadrolara indirgenmiştir. En fazla askeri birlik Erzurum'daki 15. Kolordudur. Tüm Ege'de Yunanlılar İzmir'e çıkıp ilerlemeye başladıklarında 4390 er ve 143 subay vardır. Ayvalık Piyade Alayı tüm başarısına rağmen sadece 150 kişidir. Ancak mevcut olan askeri birliklerdeki subaylar, bürokrat, eşraf, efeler, köylü ile işbirliği yaparak Kuva-yı Milliye'nin örgütlenmesinde ve oluşturulan birliklere komuta edilmesinde yerlerini alacaklar, depolardaki silahları halka dağıtarak silah problemini başlangıç için çözeceklerdir. Anadolu'daki mevcut subaylara Mondros mütarekesinin ardından İstanbul'a dönen subaylarda eklenecek ve Kuva-yı Milliye bu subaylarında katkıları ile daha da güçlenecektir. Askeri birliklerin desteğini Kuva-yı Milliye ile birleştiren Yarbay Ali Çetinkaya, Yüzbaşı Süleyman (Sururi), Yüzbaşı Tahir subaylara verebileceğimiz sadece birkaç örnektir.³

İttihat ve Terakki yönetimi döneminde tayin edilmiş olan kaymakam ve mutasarrıflarda örgütlenme çalışmalarında rol oynamışlar ve subaylar ve efelerle ilişki kurmuşlardır. Bürokrasi kanadında Denizli Mutasarrıfı Faik Bey, Ödemiş Kaymakamı Bekir Sami, Muğla Mutasarrıfı Hilmi Beyler, Kuva-yı Milliye'nin oluşmasında etkin olan bürokratlardır.⁴

Başlangıçta eşraf, yeni bir savaşa taraftar görünmemekte ve işgalleri geçici olarak değerlendirmektedir. Bu değerlendirmesinde İstanbul Hükümeti'nden de etkilenmiştir. Asker, bürokrat ve efeler arasındaki işbirliği de eşrafi ilk başta tedirgin etmiştir. Ancak işgallerin ve Yunan saldırganlığının devam etmesi, adalardan ve Yunanistan'dan 100.000 Rum'un yerleştirilmek amacıyla getirilmesi ile eşrafın mülkiyet olgusu tehdit edilince eşrafta bu işbirliğine dâhil olmuştur. Bu işbirliği içinde eşraf varlığı ile orantılı olarak genelde Kuva-yı Milliye'nin donatımı ve beslenmesini, özelde kendi adamlarıyla milli müfrezeler kurarak düşmana karşı savaşma görevlerini üstlendi.⁵

Vatanın işgallerden kurtarılması ve milletin bağımsızlığının korunması için, pek çok din adamı önemli hizmetlerde bulunmuşlardır. Onlar cami kürsülerinde, meydan-

larda, düzenledikleri mitinglerde, kurdukları cemiyetlerde, hatta cephelerde halka rehberlik etmişlerdir. Bu uğurda hiç çekinmeden mallarını sarf edenler olduğu gibi, bir kısmı da şehit olmuştur.⁶ İzmir işgal edilip Yunan vahşeti artmaya başlayınca Denizlili Müftü Ahmet Hulusi Efendi “*hiçbir savunma vasıtası olmayan bir Müslüman, yerden 3 taş alarak düşmana atmaya mecburdur*” diyerek işgallere karşı gelinmesi gerektiğini vurgulamıştır. Hacı Süleyman Efendi, Çal Müftüsü Ahmet İzzet, Ödemişli Hacı Mümtaz, Manisa Müftüsü Alim Efendiler Kuva-yı Milliye’nin oluşmasında etkili din adamlarıdır.⁷

Milli Mücadelenin başında, halkın büyük çoğunluğunu oluşturan köylüler, savaşlardan yılmış ve yeni bir savaşa taraftar değillerdi.⁸ Hatta Alaşehir’de yüksek rütbeli subaylar, milli kuvvetlere gençlerin girmeleri için nutuklar vermiştir. Halk, subayların davetini “*İ. Dünya Savaşı’na katılanlar ne oldu?*” diyerek tepkiyle karşılaşmış, bunun üzerine subaylar gençlere “*biz asker yazmıyoruz, çete yazıyoruz*” demişlerdir.⁹ 7 yıldır orduya asker veren köylü kitlesi, tüm yılgnlığına rağmen, ortak Yunan tehlikesi sonucu Kuva-yı Milliye içinde yerlerini almışlardır.¹⁰

Kuva-yı Miliye’de görev alan kişileri aşağıdaki gibi gruplandırabiliriz :

- a- Yurtsever duygularla ve başkaca bir amaç gütmeksizin mücadeleye katılan gönüllüler
- b- Halk kuruluşları tarafından kongre kararına dayanılarak, bir tür askere alma şeklinde köylerden ve kasabalardan silahaltına alınanlar(bunlara mükellefler diyebiliriz)
- c- Dağda gezen eşkiyalar, efeler, zeybekler, kızanlar
- d- Hapishaneden çıkarılan hükümlü, tutuklu ve sanıklar
- e- Asker kaçakları(mili mücadeleden önce kaçanlar)
- f- Herhangi bir suç işleyerek adaletten kaçanlar
- g- Soyguna, vurguna hevesli maceracılar
- h- İç isyan olaylarına katılıp, bağışlanmak için Kuva-yı Milliye’ye sığınanlar
- i- Yakınlarının düşman zulmünden zarar görmesi üzerine intikam almak amacıyla silaha sarılanlar
- j- Düşman işgalinden kaçarak Kuva-yı Milliye’ye katılan yersiz yurtsuzlar

Kuva-yı Miliye’de en tesirli kuvvet gönüllülerden ve mükelleflerden oluşan (a,b grubundakiler) birliklerdir. Bu birliklere subaylar komuta etmekte olup, içlerinde genç teğmenlerden general rütbesine kadar yükselen görevli, emekli, ordudan kendi isteği ile çekilmiş değerli elemanlar vardır.¹¹

Kuva-yı Milliye’ye şahsi veya ailevi kaygılarla katılan (c,d,e,f,g,h,i,j) birliklerde iki tür komutan bulunmaktadır:

- a- İlk kategoriye giren birliklerinin komutanlarının çoğunluğunu efelerle dağlardan inen eşkiya reisleri teşkil etmektedir. Efeler, Nazilli, Aydın ve Denizli havalisinde bir-

likler halinde toplanıp Yunan ilerleyişine karşı gerilla savaşı yapan zeybek çetelerinin başkanlarıdır. Bulundukları bölgede geniş nüfuz ve itibara sahip bu çete reislerinden ikisi Yörük Ali Efe ile Demirci Mehmet Efe'dir.¹² Efelerin birliklerinde subaylardan Kuva-yı Milliyecilerde bulunabilmektedir. Yörük Ali Efe'nin birliğine 2 subay verilmiştir.¹³

b- Kuva-yı Milliye'nin isim yapmış komutanları arasında, Osmanlı İmparatorluğunun çöküş yıllarında II. Abdülhamit'e karşı hürriyet mücadelesine girişmiş Balkan ve Makedonya komitecilerinin bazı temsilcilerine de rastlanmaktadır. Kuşçubaşı Eşref, Parti Pehlivan, Bulgar Sadık Çeteleri bu grubun en önemli ve ileri gelen temsilcileridir. Bu grubun etki sahası sınırlı ve mahalli olmuştur.¹⁴

Kuva-yı Milliye birliklerindeki okuma-yazma durumuna baktığımızda; çeteciler arasında okuma-yazma bilen çok az olup hepsi köy delikanlılarıydı. Aralarında ancak okuma-yazma bilenler subaylardı.¹⁵

2. KUVA-YI MİLLİYE'NİN EKONOMİK TEMELLERİ

2.1. Silah-Cephane:

Mondros mütarekesi ile ordumuz 50.000 askere düşmüştü. Bu birlikler hafif silahlarla donatılmıştı. Ordunun elinde 40.878 tüfek, 240 makineli tüfek, 256 top bataryası kalmıştı. Tabur ve alaylardaki asker sayısı çok düşüktü. Bu birlikler işgallere karşı çıkmak için yeterli değildi. İşgal tehlikesinin belirmesi ve işgallerin başlaması ile subaylar, genellikle depolarda bulunan silahları gönüllülere dağıtmışlar, bulundukları bölgeyi savunma yoluna gitmişlerdir. 1911 Trablusgarp deneyimi ile gerilla savaşını bilen Mustafa Kemal, Mondros Ateşkes Antlaşması'nın ardından Adana'dan İstanbul'a hareket ederken Ali Fuat Paşa ile buluşmasında halka silah dağıtılmasını ve halkın silahlı direnmeye hazırlanmasını istemişti.¹⁶ Doğuda Yakup Şevki Paşa, Güneydoğu'da Ali İhsan Paşa işgaller ilerledikçe fazla silahları halka dağıtmışlardı.¹⁷

Doğu ve Güney Anadolu'da olduğu gibi Batı Cephesi'nde de askeri birliklerden gönüllülere silah dağıtıldığının birçok örneğini görmekteyiz. İzmir'in işgalinin ardından Ödemiş'te İlçe jandarma Kumandanı Yüzbaşı Tahir Fethi Bey kasaba halkı ile dışarıdan gelen gönüllülere depodaki 1600 silahlı dağıtmıştır.¹⁸ Yunanlıların Germencik'i işgali sırasında 57. Tümen silahları, dağ köylerindeki zeybeklere dağıtılmıştır.¹⁹ Ayvalık'ın işgal edileceğini hisseden 172. Piyade Alayı Komutanı Yarbay Ali Çetinkaya, alayındaki silahları Kozak köyü halkına dağıtarak burada 150 kişilik bir kuvvet topladı. Alaşehir mevkii kumandanı Yüzbaşı Süleyman Süruri(Emekçi) askeri depoda bulunan 50 silahlı efelere dağıtmıştır.²⁰ Kuva-yı Milliye'de görev alan efelerin ve bir kısım gönüllülerin ise kendi silahları ile savaştıklarını söyleyebiliriz.

Mondros Mütarekesi gereği 56 silah deposuna İtilaf devletlerince el konulmuş ve silahlar Türk ordusunun elinden alınarak özellikle İstanbul ve Gelibolu'daki çeşitli depolara doldurulmuştur.²¹ Bu silahların bir bölümünün Anadolu'ya kaçırılmasında Müdafaa-i Milliye, İstihbarat grubu, Felah-ı Vatan ve Güneş örgütleri görev almışlardır. Kara Vasıf Bey tarafından kurulmuş olan Karakol Cemiyeti de bunlardandır. Akbaş'taki Fransızların elinde bulunan deponun boşaltılmasında Dramalı Rıza Bey görev almıştır.²² Diğer taraftan İzmir ve Manisa havalisindeki silah depoları ise Yunan işgal-leri ile birlikte, Yunanlıların eline geçmiştir.²³ Elimizde kalan silahların çoğunun sürgü kolu ve kaması olmadığından yararlanmak mümkün olmamıştı. Bu yüzden Anadolu'dan top kamaları ve makineli tüfek takımları derlendi.²⁴

Silah ve teçhizat bakımından değerlendirdiğimizde, birlikler arasında farklılıklar olduğunu söyleyebiliriz. Çeşitli tip ve çaptaki silahların bir arada kullanılması, yedek parça ve cephane ikmalî gibi güçlükler doğurmuştur. Zamanla cephelerin genişlemesi ve yeni savaşçılara gerek duyulması, silah ihtiyacının ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Bu problem, mevcut silah kadar savaşçının silah altına alınmasıyla çözülmeye çalışılmıştır.

Balıkesir, Alaşehir, Nazilli Kongrelerinden sonra Kuva-yı Milliye'nin yiyecek, giyecek, silah, cephane ve araç-gereç ihtiyacı daha organize bir şekilde sağlanmaya başlanmıştır.

Kuva-yı Milliye sürecinde en yakın askeri birlik ve askerlik şubeleri depoları, jandarma birliklerinin elindeki silah ve cephane yanında köylerden, kasabalardan, şehirlerden mümkün olan her yerden silah sağlandığını söyleyebiliriz.²⁶

2.2. Barınma

Kuva-yı milliye birlikleri devamlı hareket halinde bulunduklarından sabit bir barınma yerleri ve kışlaları yoktur. Düşmanla çatışma olmadığı zamanlar cephe yakınlarındaki köy, kasaba ve çiftliklerde konaklamışlardır. Bu yüzden konaklama giderleri söz konusu değildir. Ancak Kuva-yı Milliye birliklerinin barındıkları kasaba ve köyler, Yunan işgaline uğradıkça buradaki halk, Yunanlılar tarafından suçlanacak ve cezalandırılacaktır.²⁷

2.3. Giyim-kuşam

Kuva-yı Milliye mensupları tek tip giysi giymediklerinden dış görünüşleri, itibariyle bir birlikten yoksundurlar. Çeşitli toplumsal katmanlardan gelen insanlar, genellikle üzerlerindeki yöresel kıyafetlerle Kuva-yı Milliye'ye katılmışlardır. Kuva-yı Milliyecilerin giysileri renk yönünden çeşitlilik göstermektedir. Giysilerinde genellikle rütbe gösteren işaretler yoktur. Kıyafetlerine bakarak kimin ast, kimin üst olduğunu anlamak zordur.²⁸

Efeler ve kızanlar üzerlerindeki giysilerle Kuva-yı Milliye'nin emrine girmişlerdir. Ege bölgesinin efelikten gelme savaşçıların giysileri genellikle kırmızı fes, fesin üzerinde değişik renklerde oyali çember, kollu cepken, mintan, kuşak, kuşak üzerinde deri silahlık, dimidon denilen geniş ağı kısa pantolon, uzun yün çorap, çizme veya yemenidir.²⁹

Aynı bölgenin Kuva-yı Milliye birlikleri, bulundukları yerlerin geleneksel giysilerini giydiklerinden dış görünüş olarak birbirlerine benzerdirler.²⁹

Kuva-yı Milliye'nin giysilerinde bir birlik olmamasına rağmen savaşçılarına aynı kıyafeti giydiren komutanlar da vardır: Subaylıktan gelme Sarı Edip Efe(Jandarma Yüzbaşı) birliğindeki savaşçılara tek tip giysi giydirmiş, böylece düzenli ordu birliklerine benzemiştir.³⁰

Kuva-yı Milliyecilerin kıyafeti olarak sonraki dönemlerde en çok bilinen kalpak, pantolon ve avcı ceketi daha çok mebus, memur, gazeteci ve subaylar tarafından kullanılmıştı. Kuva-yı Miliye birlikleri üzerlerindeki kıyafetlerle gelmiş olmalarına rağmen, ilk başlarda giyecek ihtiyacı askeri birliklerden de sağlanmıştır.

Sonuç olarak her savaşçı gelirine göre giyinmiş ve ya giderlerini karşılayanlarca giydirilmiştir.

2.4.Finansman:

Kuva-yı Milliye'nin ilk kurulduğu günlerde çok fazla mali kaynağa gerek duyulmamıştır. Askeri depolardan toplanan silahlar, gönüllülere dağıtılmış ve gönüllüler hemen ilerleyen Yunanlıların önüne çıkarılmıştı. Dağdan inen eşkıya ve efelerde Yunanlıları karşılamışlardı. Ancak işgallerin geçici olmadığı anlaşıncı Kuva-yı Milliye'nin sürekli görevlendirilmesi gündeme gelmiştir. Silah altına alınanların yedirilmeleri, giydirilmeleri ve öteki ihtiyaçlarının karşılanması önemli bir sorun olarak belirmiştir.³¹

Kuva-yı Milliye bir halk hareketi olduğuna göre birliklerin ihtiyaçları da halk tarafından karşılanacaktı. İlk önceleri Reddi İlhak Cemiyetleri ile bunların kurdukları örgütlerin Kuva-yı Milliye'nin desteklenmesinde büyük hizmetleri olmuştur. Örgütün oluşturulması ve lojistik destek faaliyetleri, kongreler döneminde daha esası kurallara bağlanmıştı. Yapılan Balıkesir, Alaşehir, Nazilli kongrelerinin mali kaynaklarla ciddi olarak uğraştığı görülmektedir.³² Kongrelerde halktan *"nakdi ve aynı teberru"*(Para ve mal bağışı) adıyla bağış toplanması kararlaştırılmıştı. Aslında bu bağışlar bir tür vergi yükümlülüğüydü.³³ Halk istese de istemese de bu vergiyi ödemek zorundaydı. Para ve mal şeklindeki bağışların miktarını ve cinsini, kimden ne zaman ve ne kadar bağış isteneceğini, Müdafaa-ı Hukuk ve Reddi İlhak kuruluşları bünyesindeki komisyonlar ile Kuva-yı Milliye komutanı tarafından tespit ediyordu.³⁴

Nakdi ve ayni teberru yanında, Kuva-yı Milliye, belediyelerden de pay almıştır. Belediyeler aldıkları vergileri arttırma ve yeni vergiler koyma yoluna giderek Kuva-yı Milliye birliklerinin ihtiyaçlarının sağlanması yoluna gitmişlerdir.³⁵

Balıkesir, Alaşehir, Nazilli kongrelerinden sonra Kuva-yı Milliye teşkilatı genişlemeye başlamıştır. İlk zamanlar sadece gönüllülerden ibaret olan müfrezeler, kongrelerin aldığı seferberlik kararıyla çoğalınca, bunlara silah temini, iase işleri ve daimi gönüllülerin ve müfreze kumandanlarının maaşlarının ödenmesi büyük bir mesele olmuştur. Silahı ordu veriyor, parayı bağış şeklinde halk karşılıyordu. Müfrezeleri bulundukları köyler besliyordu. Fakat hiçbirisi artık yetmez olmuş, bunun üzerine birçok yerlerde aşar ambarlarına,³⁶ banka olan yerlerde bazı bankaların paralarına başvurulmuştur. Balıkesir, Akhisar, Alaşehir gibi birkaç yerde, şehirlere dışarıdan gelen mallara oktruva resmi³⁷ konarak maddi destek sağlanmıştır. Silah meselesi de bu sırada temin olunan silah mevcudu kadar mücahit toplamakla halledilmiştir.³⁸

İzmir Şimal Mıntıkası Kuva-yı Milliye Heyeti Umumiye'si 22 Mart 1920 günü diğer kongrelere göre daha sağlam mali kararlar almıştır. Buna göre mezbaha ve pazar rüşsumu belediyelerce 2 kat olarak toplanacak ve bir katı Kuva-yı Milliye'ye verilecekti. Ayrıca tüccarın ithalat ve ihracatından muayyen bir resim alınacaktır.³⁹

Kuva-yı Milliye'ye gelir sağlanması bir düzen içerisinde yapılmaya çalışılmıştır. Kongrelerde bulunan maliye müfettişlerinin de bu düzenin oluşmasında etkisi büyüktür. Ancak bazı Kuva-yı Milliye müfrezelerinin yanlış uygulamaları da görülmüştür. Mesela, Haziran 1919 da topladığı kuvvetle Yunanlıların karşısına çıkan Çerkes Ethem, kuvvetine mali kaynak sağlamak amacıyla İzmir eski valisi Rahmi Bey'in oğlunu kaçırmış, oğlunu geri verme karşılığında 50.000 lira almıştır. Çerkes Ethem, aldığı bu para ile asker beslediğini ifade etmektedir. Bu parayla Çerkes Ethem'in birliği uzun süre mali sıkıntı çekmediğini söyleyebiliriz.⁴⁰

Demirci Mehmet Efe müfrezesinde görev almış olan bir doktor ise şöyle bir olay anlatmaktadır:

“Bir gün düşmanın taarruza geçtiği, Nazilli'ye doğru ilerlediği haberi geldi. Kasaba boşaltıldı. Bizde hastaneyi boşaltarak Sarayköy'e çekildik. Hemen arkasından düşman ileri harekâtının durduğu, Nazilli'nin işgal edilmediği haberini aldık. Nazilliye döndük. Şehir bomboştu. Yalnız zeybekler vardı, çarşı açılmış, zeybekler develeri getirmiş, mağazaları yağma ediyor, tüccarın malını yağma ediyor, götürüyorlardı ”.

Bir köylü ise efelerden çektikleri sıkıntıları şöyle anlatmaktadır:

“Kumandan bey, köye efeler gelir, ikram ederiz. Elimizden geldiği kadar hizmet ederiz. Koyun keseriz beğenmezler, hindi isterler. Kaz keseriz, tavuk isterler. Her dediklerini yaparız, gene de kıymet bilmezler ”⁴²

Kuva-yı Milliye birliklerinin gelirlerinin sağlanmasında ve iâşe işlerinde bir takım düzensizlikler ve halkı üzen haksızlıklar olmuştur. Bu tür aksaklıklar geniş bir örgütlenme olmaksızın doğrudan doğruya halktan doğan bütün hareketlerde görülmektedir. Kuva-yı Milliye'nin aksayan yönleri hiçbir zaman büyük bir karamsarlık yaratacak dereceye ulaşmamıştır. Bu durum, Ankara hükümeti kurulup Anadolu'da otorite sağlanıncaya kadar devam etmiştir.⁴³

Mustafa Kemal Samsun'a çıktığında 9.ordu müfettişidir. 3. ve 15.kolordu hizmetine verilmiştir. Doğu Karadeniz ve Doğu Anadolu'daki bütün vali, kaymakam ve memurlar vereceği emirleri doğrudan doğruya yerine getireceklerdir. Mustafa Kemal Paşa, bu bölgelerdeki silah ve cephanenin toplatılması, çeşitli yerlerde ortaya çıkarak asker toplayan ve silahlı birlikler kuran Kuva-yı Milliye kuruluşlarına dağıtılması ile görevlendirmektedir. Ordunun desteğinin sağlanmış olması büyük bir kazançtır.⁴⁴

Erzurum kongresine katılan delegelerin yollukları Müdafaa-i Hukuk ve Reddi İlhak Cemiyetlerince ödenmişti. Söz konusu cemiyetler, zamanın dernekler kanununa göre kurulmuş olup gelirleri ödedikleri aidatlar ve halkın bağışlarından oluşuyordu. Ev sahibi olarak delegeleri ağırlama masraflarını Erzurum Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti üzerine almıştı. Kongre giderlerinin karşılanması için tekrar halkın bağışlarına başvurulmuştu ve 1500 lira toplanmıştı. Mustafa Kemal ve beraberindeki subaylar kolordu merkezinde misafir edilmişti. Delegelerin bir kısmı Erzurumluların konaklarında kalmıştı. Kongre sonra erdiğinde kalan 80 liraydı. 1420 lira dışarıdan gelen temsilcilerin yerleştirilmesi, telgraf haberleşmelerine gitmişti.⁴⁵

Erzurum Kongresi'nin ardından kongre için Sivas'a gitmek gündeme gelir. Yol, iâşe, ulaşım aracı, Mustafa Kemal'in karargâhının nakli Emekli Binbaşı Süleyman Bey tarafından karşılanmıştır.⁴⁶

Sivas Kongresi'ne katılacak delegelerinde yollukları da mahalli Müdafaa-i Hukuk ve Reddi İlhak cemiyetlerince karşılanmıştır. Bazı delegeler ise seçildikleri yerin birlik ve beraberlik içinde olmamasından dolayı kendi olanakları ile kongreye katılmışlardır. Gelen temsilcilerin barınma işini tek başına Sivas Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti üyesi Şekeroğlu İsmail Efendi üzerine almış, 28 temsilciyi 32 gün evinde ağırlamıştır.⁴⁷

Mustafa Kemal ve beraberindekiler 3 ay Sivas'ta kaldıktan sonra Ankara'ya gidilmesi gündeme gelir. Yine maddi sıkıntılar vardır. Gidilecek aracın lastik ve benzinini Amerikan Okulu müdürünün vermesi ve yolculuk için gerekli paranın ise Mazhar Müfit Kansu adına Osmanlı Bankası'ndan borç alınması ile problem çözülür.⁴⁸

Sivas Kongresi'nden sonra Rusların yapabilecekleri yardımları araştırmak üzere Rusya'ya bir heyetin gönderilmiş olduğu bilinmektedir. Aynı konuda görüşmelerde bulunmak üzere Mayıs 1920'de Moskova'ya başka bir heyet daha gönderilir. Görüşmeler olumlu bir şekilde sonuçlanır ve milli mücadele boyunca çeşitli partiler

halinde Sovyet Rusya'dan o günün şartlarına göre oldukça önemli miktarlarda nakit yardımı sağlanır. Söz konusu nakdi yardımların tutarı 11 milyon Rus altın rublesi ile 100.000 Türk lirası değerinde altın külçeden oluşmaktadır.⁴⁹

Hint Müslümanları milli mücadeleye ilgi duymuşlar ve bunun sonucu olarak Ankara ve İzmir sandıkları adıyla iki fon oluşturarak nakdi yardımda bulunmuşlardır. Ankara sandığı askere silah ve mühimmat alımı, İzmir sandığı ise de halka ilaç, yiyecek, giyecek yardımının sağlanması için oluşturulmuştur. Milli mücadele boyunca ve sonrasında Hintli Müslümanların yardımlarının 130.000 İngiliz sterlinini geçtiği bilinmektedir.⁵⁰ Sonradan bu yardımların bir kısmı M. Kemal Atatürk tarafından İş Bankasının kurulması için sermaye yapılmıştır.

SONUÇ:

Kuva-yı Milliye halkın bağrından çıkmış bir halk hareketidir. Kuva-yı Milliye içerisinde asıl gücü köylüler oluşturmakla birlikte, subaylar, eşraf, bürokratlar örgütlenme çabalarında önemli rol oynamışlardır. Kuva-yı Milliye'ye komuta edenler efeler, komiteciler ve subaylar olmuştur.

Kuva-yı Milliyecilerin ihtiyaçları halkın kıt imkânları ile karşılanmıştır. Halk bir taraftan Osmanlı devletine vergisini öderken diğer taraftan teberrü denilen gerçekte vergi olan yükümlülüğünü yerine getirmeye çalışmıştır. Bir takım Kuva-yı Milliye komutanlarının uygunsuz hareketleriyle köylü karşılaşmış olmasına rağmen Kuva-yı Milliye o günün koşulları içinde ortaya çıkabilecek en iyi savaşçı birliklerdir.

NOTLAR:

* D.E.Ü. Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Doktora Öğrencisi

¹ Enver Behnan Şapolyo, *Kuva-yı Milliye Tarihi*, Ayyıldız Matbaası, Ankara, 1957, s.46.

² Bayram Sakallı, "Sosyal açıdan Milli Mücadele'de Halkın Genel Durumuna Kısa bir Bakış", *Yeni Türkiye(Cumhuriyet Özel Sayısı I)*, Sayı: 23-24, Eylül-Aralık 1998, ss.385-388.

³ Yücel Özkaya ve diğerleri, *Milli Mücadele Tarihi-Makaleler*, Haz. Berna Türkdogan, ATAM Yayınları, Ankara, 2005, s.41.

⁴ Doğu Ergil, *Milli Mücadelenin Sosyal Tarihi*, Turhan Kitabevi, Ankara, 1981, s.89.

⁵ Ergil, s.93.

⁶ Ali Sarıkoyuncu, *Atatürk ve Din Adamları*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2007, s. 121.

⁷ Özkaya vd., s.41.

⁸ Ahmet Emin Yalman, "Kurtuluş Savaşı Ekonomisi ve Maliyesi", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Dergisi: Atatürk Yolu*, Cilt: III, Sayı:12, 1993, s.418.

⁹ Şapolyo, s.62.

- ¹⁰ Alptekin Müderrisoğlu, *Kurtuluş Savaşı Mali Kaynakları*(Mali), I,Kastaş Yayınları, İstanbul, 1988, s.193; Sabahattin Selek, *Anadolu İhtilali*, Cem Yayınları, İstanbul, 1976, s.123.
- ¹¹ Yavuz Abadan, *Mustafa Kemal ve Çetecilik*, Varlık Yayınları, İstanbul, 1964, s.57
- ¹² Abadan, s.57.
- ¹³ Müderrisoğlu, s.190.
- ¹⁴ Müderrisoğlu, ss.195–196; Abadan, s.61.
- ¹⁵ Ergil, s.93.;Şapolyo, s.51.
- ¹⁶ Sarıhan, s.33.
- ¹⁷ Sarıhan, s.31.
- ¹⁸ Abadan, s.56.
- ¹⁹ Şapolyo, s.55.
- ²⁰ Şapolyo, s.62.
- ²¹ Silahların sürgü kolları ve top kamaları İtilaf devletlerince sökülüştü.
- ²² Müderrisoğlu, s.s.256–257.
- ²³ Osman Akandere, "Dramalı Rıza Bey Ve Kuzey Batı Anadolu Kuva-yı Milliye Mücadelesindeki Hizmetleri", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt:19, Sayı:57, Kasım 2003; Tızlak, s.52.
- ²⁴ Ergil, s.84.
- ²⁵ Müderrisoğlu, s.198.
- ²⁶ M. Şefik Eker, "İstiklâl Harbi'nde 57. Tümen ve Aydın Milli Cıdalı", *Askeri Mecmua*, Sayı:105–106, İstanbul, 1938, s. 173.
- ²⁷ Müderrisoğlu, s.206.
- ²⁸ Müderrisoğlu, s.197.
- ²⁹ Şapolyo, s.63.
- ³⁰ Müderrisoğlu, s.205.
- ³¹ Alptekin Müderrisoğlu, "Kurtuluş Savaşı'nın Mali Kaynakları", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Dergisi: Atatürk Yolu*(Kurtuluş), Cilt: 4, Sayı:13, 1994, s.34.
- ³² Müderrisoğlu, *Kurtuluş*, ss.34–36.; Selek, s.132.
- ³³ Ancak halk iki vergi yükümlülüğü ile karşı karşıya kalmıştır. Bir yandan Osmanlı hükûmeti ile Düyun-u Umumiye ve Tütün Rejisi vergi topluyor, bir yandan da Kuva-yı Milliye'nin ihtiyacı için halktan para ve mal toplanıyordu.
- ³⁴ Müderrisoğlu, *Kurtuluş*, s.35; Tızlak, s.54.; Selek, s. 131.
- ³⁵ Müderrisoğlu, *Kurtuluş*, ss.34–36.
- ³⁶ Halktan vergi olarak toplanan hububat aşar ambarlarında olup Düyun-u Umumiye'nin denetimindeydi. 57. Tümen komutanı tümen levazım makbuzları vererek aşar ambarlarına el koyar. Bkz. Saim Türkman, "Kuva-yı Milliye'nin İlaşe İkmalî ve Heyet-ı Temsilîye'nin Kaynakları", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Dergisi: Atatürk Yolu*, Cilt:6, Sayı:22, 1998, s.202.
- ³⁷ Zaruri tüketim maddelerinin şehre girişinde alınan, Fransızca Okruva olan Duhuliye Resmî'dir. Bkz. Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, I, MEB Yayınları, İstanbul, 1983.
- ³⁸ Selek, s.133.
- ³⁹ Selek, s.133.
- ⁴⁰ Müderrisoğlu, ss.198–199.
- ⁴¹ Müderrisoğlu, s.253.
- ⁴² Şerif Güralp, *Kurtuluş Savaşı'nın İçyüzü*, Güncel Yayınları, İstanbul, 2002, s.101.
- ⁴³ Selek, s.s.132–133.
- ⁴⁴ Müderrisoğlu, s.177.
- ⁴⁵ Müderrisoğlu, s.177., Selek, s.135.
- ⁴⁶ Tızlak, s.55.
- ⁴⁷ Müderrisoğlu, ss.181–182.; Selek, s.135.
- ⁴⁸ Müderrisoğlu, s.185.
- ⁴⁹ Tızlak, s.58.
- ⁵⁰ Tızlak, s.58.

U L U S L A R A R A S I S E M P O Z Y U M

“ Kuva-yı Milliye’nin
90. Yılında
İzmir ve
Batı Anadolu ”

bildiriler

2. Gün

“Yüzbaşı Şerafettin (İzmir)” Oturumu**Yrd. Doç. Dr. Filiz Çolak*****İşgal Döneminde İzmir ve Çevresinde
Üretim ve Dış Ticaretin Durumu****Kuva-yı Milliye’nin Sosyal ve Ekonomik Temelleri**

Osmanlı Devleti büyük ümitlerle girdiği I.Dünya Savaşı’ndan 30 Ekim 1918’de, ağır şartlar içeren Mondros Mütarekesi ile çekilmiştir. Mütarekenin hemen ertesinde, İngiltere, antlaşma şartlarına dayanarak Musul’a girerek Anadolu işgalini ilk başlatan devlet olmuştur. Musul’dan sonra dalga dalga yayılan işgal hareketi İzmir’in işgali ile doruk noktasına çıkmıştır.

Yunanistan, 1830’da milli devletini kurduktan sonra tüm mesaisini “Megola İdea: Büyük Yunanistan İmparatorluğu’nu kurmak” idealine harcamış ve bu amaçla Avrupa Devletlerini yanına çekmeye çalışmıştır. XX. yy başlarında, I. Dünya Savaşı içerisinde, Anadolu’nun paylaşılması amacıyla imzalanan gizli antlaşmalarda İzmir ve çevresi İtalya’ya vaat edilmişse de ilerleyen zamanda İngiltere kendi çıkarları için bu planı değiştirerek bölgenin Yunanistan’a bırakılmasını sağlamış ve 15 Mayıs 1919’da Yunan kuvvetleri İzmir’in işgalini başlatmışlardır.

Osmanlı Devleti’nin batıya açılan kapısı konumunda olan İzmir şehri, ticari ve farklı kültürel yapısıyla her dönem ilgi odağı olmuştur. Yunan işgali, şehrin bu özelliğini ortadan kaldıramamışsa da üretim ve ticari potansiyelini derinden sarsmıştır. Bu çalışmada, işgal yıllarında İzmir ve çevresinin üretim ve dış ticaret durumu savaş öncesi dönemle karşılaştırılarak incelenecektir.

Anahtar kelimeler: İşgal, İzmir, Üretim, Ticaret, Mütareke

Osmanlı Devleti, 1914 yılında büyük ümitlerle girdiği I.Dünya Savaşı’ndan 30 Ekim 1918’de, ağır şartlar içeren Mondros Mütarekesi’ni imzalayarak çekilmiştir. Mütarekenin hemen ertesinde, İngiltere, antlaşma şartlarına dayanarak 15 Kasım 1918’de Musul’a girerek Anadolu işgalini ilk başlatan devlet olmuştur. Musul’dan sonra dalga dalga yayılan Anadolu’nun işgal hareketi, İzmir’in işgali ile doruk noktasına ulaşmıştır.

Yunanistan, 1830’da milli devletini kurduktan sonra tüm mesaisini “Megola İdea: Büyük Yunanistan İmparatorluğu’nu kurmak” idealine harcamış ve amaçla Avrupa Devletlerini yanına çekmeye çalışmıştır. XX. yy başlarında, I. Dünya Savaşı içerisinde, Anadolu’nun paylaşılması amacıyla imzalanan gizli antlaşmalarda İzmir ve çevresi İtalya’ya vaat edilmişse de ilerleyen zamanda İngiltere kendi çıkarları için bu planı değiştirerek bölgenin Yunanistan’a bırakılmasını sağlamış ve 15 Mayıs 1919’da Yunan kuvvetleri İzmir’in işgalini başlatmışlardır.

MÜTAREKEDEN İŞGALE KADAR İZMİR'DE TİCARİ HAYAT

Mütareke Antlaşmasının imzalanmasından İzmir'in işgaline kadar geçen 6.5 aylık dönemde Anadolu'nun diğer şehirlerinde olduğu gibi İzmir'de de hayat tüm zorluklarına rağmen, yaşamın olağan koşulları içinde sürdürülmeye çalışılmıştır. Ticaret, şehir halkının en önemli geçim kaynaklarından birisi olduğu için, Mütareke'nin ardından ticari ilişkilerin ne hal alacağı, Anadolu politikasının nasıl olacağı İzmirli tüccarlar arasında önemli bir sorun olarak kendisini göstermektedir. 1918'de İzmir'de bulunan Franz Karl Endres gözlemlerinde bu soruna dikkati çekmektedir: “ ... Anadolu'nun ticaret politikasının ne olacağı önemli bir sorundur; yani Batı'ya yönelim sorusu gündeme geldiği takdirde bu ancak ve ancak İzmir'le mümkün olabilir; çünkü, Anadolu'nun Batı kıyıları körfez zenginidir ve antik dönemden de bildiğimiz gibi, ticaret, buna bağlı ulaşım birçok antik şehre büyük önem kazandırmıştır; fakat, bugünkü koşullar derin su (İzmir'in önünde bir kilometre boyunca 6 m. derinlik vardır) gerektirmekte ve ayrıca iç kesimlere bağlanan demiryolu ağı bu konuda İzmir'le rekabete şans bırakmamaktadır. İzmir'deki ulaşım koşullarının yeterli olmasına rağmen, bu koşulların tam kapasiteyle kullanıldığını söylemek mümkün değildir. İzmir kısa ve uzun vadede serbest liman olmak zorundadır; bunun en iyi referansı da sahip olduğu yaklaşık 3000 yıllık tarihidir. ”⁷¹

İşgalden birkaç ay önce (Şubat 1919) Osmanlı İhracat Komisyonu, Osmanlı Devleti'nden dışarıya ihraç edilecek malları belirlerken İmparatorluğun en önemli ihraç limanlarından biri olan İzmir Limanı için de gerekli önlemleri almıştır. İstanbul'daki İhracat Komisyonu'nun isteği üzerine İzmir Vilayeti İaşe Komisyonu bir bildiri yayınlarak Vilayetten yabancı devletlere ihracı serbest olan eşyayı belirlemiştir. Bu bildiriye göre Vilayetten ihracı serbest olan eşya şunlardır;

1. Tütün, afyon, palamut, üzüm, incir, incir hurdası, mazi, ketre, meyankökü, meyanbalı, bakla, halı, seccade, sicim, gül yağı, av hayvanları derisi, kuzu ve oğlak derileri, ham maden (kömür madeni, kükürt ve kalesit ve emsali müstesnadır), hurub, kekik yağı, pamuk kırıntısı, kökboya, bağırsak, boynuz, kemik, kan kurusu, defne yaprağı, çörek unu, paçavra, şişe kırıntısı, cehri, şarap, susam.

2. Mezkur eşyanın ihracı için evvel emirde aynı kıymetinde mevad-ı atıyyenin celb ve ithali temin edilmelidir.

Kükürt, göktaş, pirinç, kahve, şeker, gaz, kibrit, çay, işlenmiş deri, kundura, alet-i ziraîyye, ecza-ı müstehzerat, tıbbiye ve her nevi tenvir ve teshin ve elektrik alet ve edevatı ve malzemesi, her nevi kağıt, boş çuval, potas, sabun sodası, maden kömürü, her nevi yün, pamuk, keten, kenevir mamulat ve mensucatı, her nevi boyalar, fes ve püskül, demir, bakır, kalay, çivi nişaiye, ispermaçet mumu, her nevi baharat.

3. Birinci maddede gösterilen mevad ıhraç edecek olan tüccar sevk ve ihraç edeceği emval mukabilinde ale'l usul rüsumat dairesine verecekleri teminatın daire-i mezkurece terbin olunacak müddet zarfında ikinci maddede gösterilen mevaddan aynı kıymette eşyayı vilayete ithal edeceklerdir.

4. Birinci maddede gösterilen mevaddan maada hiçbir şeyin Memalik-i Ecnebiyye'ye nakli caiz değildir.²

İtilaf Devletleri'ne ait harp gemilerinin İzmir'e sokulmasını önlemek için körfez ağzına dökülen mayınlar nedeniyle dış ticaret dolayısıyla gümrük işlemleri, savaş yıllarında olduğu gibi limanda değil, başta Urla'dakiler olmak üzere, civar iskelelerden sürdürülmüştür. İthal ve ihraç mallarına uygulanan % 30'luk gümrük vergisi, Vali İzzet Bey'in girişimleri ile 1919 Nisan ayı başında ihraç malları için kaldırılmıştır. Sürekli ihraç yasağı kapsamında bulunan buğday, arpa ve benzerleri, un ve undan yapılmış ürünler, patates, pirinç, zeytinyağı, sabun ve özellikle hayvanat ve hayvansal gıdalar, kimyevi ürünler ve odun, kömür gibi yakacak maddeleri için senet şeklinde %100, bunlar dışındaki mallardan %20 teminat alınması Rüsumat Başmüdürlüğüne emredilmiştir; ancak, Osmanlı ülkesi dâhilindeki bir iskeleden diğer bir mahalle sevk edilecek hububatın Avrupa'ya kaçırılmasını önlemeyi amaçlayan bu uygulama sonucu, teminat akçesinin nakit olarak tahsili nedeniyle, tüccarın zor durumda kaldığı görüldüğünden teminat akçesi karşılığında kefalet kabulü kararlaştırılmıştır. Gerçekte, ithalat ve ihracat yapan tüccarın sıkıntıları, bu değişiklikte giderilemeyecek kadar çoktur. Müttefiklerin 1919 Şubatı başlarında kurduğu Abluka ve Seyrüsefer Komutanlığı'nın, Osmanlı limanları arasında sefer yapan gemilere yönelik tasarrufları tüccarı hayli sıkıntıya sokmuştur. Edremit Körfezi'ndeki Bababurnu'ndan Antalya'ya uzanan sahil şeridinin kontrolü İtalyan donanması subaylarından Albay C. Grene'ye bırakılmıştır ki, seyrüsefere izin, mal yükleme ve ihraç vesikası verme, vaktiyle vize etmemiş olduğu depolanmış hububatın gümrük işlemlerine engel olma yetkisi dâhilinde idi. Albay Grene görevine başlayınca ilk iş olarak gümrüklerde sıkı bir denetim uygulamıştır. Bunu müteakip gümrük tarifesinin kaldırılmasını ve eşya kıymeti üzerinden resim alınması konusunda İngiliz ve Fransız temsilcilerini ikna etmeye çalışmış ve Baş Müdüriyetin itirazına rağmen kabul ettirmiştir. Birkaç gün eşya kıymeti üzerinden % 11 resim alınması usulü uygulanmasına rağmen Başmüdür Ağâh Bey'in durumu İstanbul'daki İtilaf Devletleri temsilcilerine bildirmesi üzerine tekrar tarife usulüne dönülmüştür.³

İşgalden kısa bir süre önce, "İzmir Seyrüsefer Komisyonu" 20 Nisan 1919'dan itibaren geçerli olmak üzere, İzmir Limanı'ndan ihracını yasakladığı malları kamuoyuna duyurmuştur. Bu mallar; "Tahin, afyon yağı, buğday, un, Kula bulguru, darı, loby, nohut, mercimek, fasulye, sair hububat, patates, pirinç, zeytin, zeytinyağı, tuz, pekmez, soğan, bal, pastırma, arpa, sucuk, saman, kepek ve hayvana ait diğer gıda maddeleri,

tıbbi ecza, sabun, hayvan derisi, kürk imaline mahsus bilumum hayvan derileri, kurutulmuş koyun derisi, tahta, bina inşaatına mahsus keresteler, çuval, kok kömürü, maden kömürü, madeni maddeler, gaz, benzin, makine yağları, yün, pamuk, susam, susam yağı."⁷⁴

Bu ihracı yasaklı mallar, 15 Mayıs 1919'da şehrin kontrolünün Yunanistan'a geçmesiyle hükmünü yitirecektir.

İZMİR'İN İŞGALI

Yunanistan, XIX. yy başlarında milli devletini kurduktan sonra tarihi emeli "Megalo İdea"yı hayata geçirmek için gözünü Batı Anadolu'ya çevirmiştir. Aynı şekilde İtalya'nın da bu topraklarda gözü vardı ve Müttefikler I.Dünya Savaşı'nda, İzmir'i her iki devlete de vaat etmişlerdir. 1917 yılında İngiltere, Fransa ve İtalya arasında imzalanan (19 Nisan 1917) *St. Jean de Maurienne* gizli antlaşması ile İzmir ve çevresi, " Rus Hükümeti'nin muvafakati ihtirazi kaydıyla" İtalya'ya verilmesi kararlaştırılmıştır; ancak, çarlığın onayı Ekim 1917 İhtilali sonucu Rus Çarlığı'nın savaştan çekilmesi ve bir süre sonrada yıkılması nedeniyle gerçekleşmeyince İngiltere, İzmir üzerinde İtalya'nın herhangi bir söz hakkı olmadığını açıklamıştır. Bu açıklama Yunanistan'ın bu bölge üzerindeki emellerini gerçekleştirme yolunda etkili olmuştur. İngiltere'nin desteği ile 1917'de Birinci Dünya Savaşı'na katılan Yunanistan pek az güç harcadığı savaşı sonunda Venizelos, İngiltere Başbakanı Loyd George 'a bir yazı göndererek (2 Kasım 1918), *Kuzey Asya'nın Yunan olan batı kesimi Yunanistan'a ilhak edilirse, Yunanistan'ın kendi sınırlarını epeyce genişletebileceğini* bildiriyor, söz konusu bölgenin ve açıkladığı başka yerlerin Yunanistan'a ilhakını, İtilaf Devletlerinin uğrunda savaşmış oldukları ilkelerin bir gereği olduğunu öne sürüyordu.

Venizelos bu talebini I.Dünya Savaşı sonunda toplanan *Paris Barış Konferansı*'nda da tekrar ederek (3-4 Şubat 1919) *İstanbul hariç bütün Trakya'yı ve Batı Anadolu'nun bir kısmı ile Oniki Ada'yı, Kıbrıs, Meis, Rodos, İmroz ve Bozcaada'yı* Yunanistan'a bırakılması gerektiğini bildirmiştir.

Siyasi sahada bu gelişmeler olurken, Yunanlılar, özellikle Güney Batı Anadolu'yu işgal etmek için yoğun bir hazırlık işine girmişlerdir. Öncelikle bölgede karışıklıklar çıkması ve İngiltere ile Müttefiklerinin güvenliğinin tehlikeye düşmesi gerekiyordu. Bu durumda ise Mütareke'nin (30 Ekim 1918 / Mondros Mütarekesi) 7. maddesine göre Müttefikler tarafından işgal hakkı doğabilecekti. Bu amaca yönelik olarak her yanda Rum / Yunan propagandası yapılıyor; Türklerin Rumları kıyımdan geçirdiğine dair söylentiler yayılıyor; Rum-Yunan izciler, başta Metropolit Hrisostomos olmak üzere birçok Papazlar ve Yunan Kızılhaç mensupları çevreyi altüst ederek Yunan işgaline ortam hazırlıyorlardı .

Rumlar'ın bu faaliyetleri o yıllarda İzmir'de yaşayan yabancı uyruklu vatandaşları da tedirgin etmekteydi; çünkü, yıllardır bölge ekonomisini elinde tutan bu kesim biliyordu ki, Yunan egemenliği altında olacak olan Batı Anadolu topraklarındaki ticari hayatı, eskisi gibi kendi ellerinde tutabilmeleri zor olacaktır. Rumlar, Yunan Hükümeti'nce de desteklendiklerinden kısa bir süre içinde, yabancı uyruklularla Levantenlerin elinden bölgenin kontrolünü alabilirlerdi. İngiltere ve Fransa, Aydın Vilayeti'ni Yunanistan'a vermek isterken, bu devletlerin İzmir'de yaşayan, tatlı karlar ve çıkarlar sağlayan uyrukları bu değişikliği hiç; ama, hiç istemiyorlardı.⁵ Bu nedenle Mondros Mütarekesi'nde işgal tarihi olan 15 Mayıs'a kadar geçen sürede Türklerden yana oldular. Buna güzel bir örnek H.O. Whitthall adlı bir İngiliz işadınının, İzmir'deki İngiliz Ticaret Odası'na 22 Şubat 1919'da gönderdiği bir yazıda görülmektedir. H.O. Whitt-hall bu yazısında, bölgedeki Rumların yaptığı taşkınlık hareketlerini doğruluyor ve ülkedeki Rumların, bir zamanlar uşaklığını yaptıkları Türklerin efendisi olmalarını sağlayacak ve eski efendilerini çiğneyerek onlara bunu kabul ettirecek bir amaçla birleştiklerini kaydederek şöyle diyordu: *"Bu ilin Rumları, eski efendilerini kesinlikle ayaklar altına alacak... onların duygu ve geleneklerini o biçimde çiğneyeceklerdir ki, yasal olmayan tüm bu davranışları zorbalık niteliğini alacaktır."*⁶

İzmir'de Rumların bu taşkınlıkları, daha Mütarekenin ilk günlerinden itibaren bölgenin Yunanistan'a verileceği yolundaki söylentilerinde yaygınlaşmasına neden oluyordu. Şehrin ileri gelenleri ellerinden gelen önlemleri almaya çalışırken İstanbul'daki hükümeti de uyarmayı ihmal etmiyordu. Bu söylentiler, 1919 Şubatında büsbütün ayyuka çıktı. O sırada İzmir'deki 17. Kolordu Komutanı ve aynı zamanda Vali vekili görevini de üstlenen Nurettin Paşa, bu durumu 22 Şubat 1919'da Harbiye Nezaretine bildirdi. Harbiye Nezareti, ertesi gün verdiği cevapta, söylentilerin aslı olmadığını ve Türkleri korkutup kaçırmak, bölgede Rumların çoğunluğunu sağlamak amacı güttüğünü öne sürdü; basının denetlenmesini ve bu gibi haberlerin yayınlanmasının önlenmesini istedi.⁷

Harbiye Nezareti'nin bu gafletine karşılık, Türk Genelkurmayı ve onun başındaki Fevzi Bey(Çakmak), Yunanistan'ın hazırlıklarını isabetle değerlendiriyor ve Hükümeti uyarıyordu. Fevzi Bey'in bu uyarılarına Hükümet hep oyalayıcı nitelikte cevaplar verirken, İzmir ve çevresinde, çoğunlukla Rum ve Yunanlıların neden oldukları olaylar da sürerken, Paris'te İngiltere, Fransa ve ABD Başkanları (L. George, G. Clemenceau, W. Wilson) İtalya Devlet Başkanı'nın yokluğundan yararlanarak ve Venizelos'un dürtüklemesiyle, konferans komisyonunun 30 Mart 1919'da *İzmir ve arka bölgesinin Yunanistan'a verilmesini* tavsiye eden kararı 6 Mayıs'ta gizlilik içinde *"Mösyö Venizelos'un Türkiye'deki yurttaşlarını himayesi altına almak için iki veya üç tümen askerin İzmir'e yollanmasına izin kararını"* verdiler. Bu karara göre İngiliz Amiral Calthorpe, işgal sırasında orada bulunacak, *"Yunan kıtaları 14 Mayıs'tan evvel*

gelmeyecek, işgal olayı Türklere 12 saat önce bildirilecek, işgalden 36 saat önce, İzmir tabyalarının Müttefiklere teslimi istenecek ve daha sonra bu tabyalar Yunanlılara verilecektir.” İtalya 12 Mayıs'ta Konferansa geri döndüğünde bu karara istemeyerek de olsa katıldı. Böylece Venizelos dört büyük devlet adına hareket ettiğini çekinmeden söyleyebilecektir.

İngiltere'nin Yunanistan'ın Anadolu'da böyle bir maceraya girmesini desteklerken elbette bir takım siyasi emelleri vardı. Lloyd George'un, İzmir'in işgal edilmesinden 4 ay sonra, 14 Eylül 1919'da Londra'da yaptığı bir konuşmada bu gerçek su yüzüne çıkmaktadır: “... Yunanlılar Doğu Akdeniz'de geleceğin ulusudurlar. Büyük Yunanistan İngiliz İmparatorluğu için değer biçilmez bir kazanç olacaktır. Bugün 5-6 milyon olan Yunanlılara verilen topraklar onlarda kalırsa, 50 yıl sonra 20 milyon olurlar. Onlar, Süveyş Kanalı yoluyla bizim Hindistan, Avustralya ve Uzak Doğu'ya giden ulaştırma yollarımız üzerinde tabii denizaltı üsleridir. Onlara dostluk gösterirsek İmparatorluğumuzun birliğini sağlayan büyük yolun başlıca koruyucularından biri olurlar.”⁸

İngilizler, Yunan birliklerinin İzmir'e çıkacağını Türklere bir gün önce, yani 14 Mayıs Çarşamba günü haber verdiler. Amiral Calthorpe sabah saat 9'da İzmir Valisi İzzet ile Kolordu Komutanı Ali Nadir Paşa'ya; Foça, Karaburun, Urla ve Yenikale istihkâm-larının, İngiliz, Fransız ve Yunan birlikleri tarafından öğle üzeri işgal edileceğini bildiren notayı verdi.⁹ Aynı saatlerde İstanbul'da da Vis Amiral Richard Webb, Babiâli'ye İzmir'in stratejik noktalarının işgal edileceğini bir notayla bildiriyordu.

İtilaf Devletlerinin bu kararına rağmen İzmir'deki yöneticilerin ne kadar aymazlık içerisinde olduğunu İzmir Valisi İzzet Bey'in Osmanlı Hükûmeti'ne verilen notadan habersiz işgal günü Köylü Gazetesi'nde çıkan bir demeci gözler önüne sermektedir. İzzet Bey demecinde, bazı kötü niyetlilerin, İzmir'in Yunanlılar tarafından işgal edileceği söylentisini çıkardıklarını; ancak, bunun yalan olduğunu söylemektedir. Yine İzmir'in Yunanlılar tarafından işgal edileceği, işgalden en az üç dört gün önce İzmir'deki İtalyan temsilcisi tarafından Harbiye Nezareti'ne iletilmişse de Nazır Şakir Paşa, İzmir Kolordu Komutanlığı'na “şayialara” önem verilmemesi doğrultusunda bir yanıt göndermiştir.¹⁰

İşgal haberi Türkler arasında çok büyük bir heyecana yol açmıştır; çünkü, İzmir'deki Yunan işgalinin kısa süreli değil, devamlı kalacağına dair belirtiler çoktur. İzmirli Türkler, *İzmir Müdafaa-i Hukuk-u Osmaniye Cemiyeti'nin yanı sıra Redd-i İlhak Cemiyeti'ni kurup 14/15 Mayıs gecesi, şimdiki Bahri Baba Parkı'nda*, halk arasında *Maşatlık* adıyla anılan eski Musevi Mezarlığı'nda bir miting düzenlenmesini kararlaştırdılar. Burada yapılacak bir miting, limanda demirli bulunan İtilaf Donanması tarafından da rahatlıkla görülebilecektir.¹¹ Maşatlık mitingine katılan binlerce İzmirli hep bir ağızdan işgale karşı mücadele etme kararlarını haykırdılarsa da ertesi sabah

başlayacak olan işgale karşı netice almak çok güçtü. Yunan birlikleri 15 Mayıs günü İzmir'e çıktılar. Sarıkışla ile Konak arasındaki meydandaki kargaşalıkta birçok Türk hayatını kaybetti. Durumdan yararlanmak isteyen İtalyanlar, Yunanlıların güvenliği sağlayamadığını söylesele de Yunan işgali İzmir' de ve komşu şehirlerde devam etti.¹²

Yunanlılar İzmir'in işgalinden kısa bir süre sonra buraya Aristidis Steryadis adında bir genel vali tayin ettiler. Steryadis 21 Mayıs 1919'da İzmir'e gelerek göreve başlamıştır. "Fevkalade Komiser" Ünvanıyla Steryadis, olağanüstü yetkilere sahipti. Aynı zamanda işgal komutanının siyasi danışmanı idi.¹³

İzmir'in Yunanlılar tarafından işgali, Anadolu'da Türkler arasında hem dehşet, hem de büyük bir üzüntü yarattı. Türkler hemen her yerde gösteriler yaparak, her yere telgraflar çekerek Yunan işgalini protesto ediyorlar, Padişahın duruma el koyarak bir çare bulmasını istiyorlardı. Yunanlıların İzmir'de yaptıkları tecavüzat, işgal günlerinde İstanbul Hükümeti'nin emirleri gereğince etkili önlemler almayan Vali İzzet Bey'i de harekete geçirmiş ve Dâhiliye Nezareti'ne yazdığı şifreli telgraflarla Yunanlıların bir an evvel vilayetten çıkarılması için temaslarda bulunulmasını rica etmiştir.¹⁴

İzmir'in işgali üzerine yapılan toplantı ve telgraflardan fiili bir netice alınmamakla birlikte, bu hareketler Anadolu halkının bazı gerçekleri fark etmesine vesile olmuştur. İsmet İnönü'nün ifadesiyle "*İzmir'in işgali herkesin ayağını suya erdirmiştir.*" ¹⁵ Türkler şimdi oturdukları topraklara yönelik tehdidin ne olduğunu açık seçik öğrenmiş bulunuyorlardı. İzmir'in Yunanlılarca işgali, halkı uyandıran onlara Türk topraklarının birer-ikişer elden gitmeye başladığını gösteren önemli bir olaydır.

İZMİR VE ÇEVRESİNDE ÜRETİM

İmparatorluğun ve aynı zamanda İzmir yöresinin en önemli ihraç ürünlerinin mütareke ve milli mücadele dönemindeki üretim miktarlarını savaş öncesi üretim miktarlarına göre kıyasladığımız zaman karşımıza çıkan tablo şöyledir:

1914 yılında İzmir ve çevresinden 51.800.000 kilo üzüm elde edilmiştir. 1919 yılında bu miktar %42 azalarak 30.500.000 kiloya gerilemiştir. İşgallerin başlaması ertesi yıl bu miktarın da yarıya düşmesine neden olmuştur. 1921 ve 1922'de önceki yıla göre artış olmakla beraber hala savaş öncesi miktarlara ulaşamamaktadır. (Bkz; Tablo-I) Bu genel üzüm üretimi içerisinde en önemli pay çekirdeksiz üzüm türüne aittir. 1919'da 29.892.000 kilo olan çekirdeksiz üzüm ertesi yıl 16.130.000 kiloya düşmüştür. 1921 ve 1922 yıllarında ise artarak 30.000.000 kilonun üzerine çıkmasına rağmen yine de savaş öncesi üretimin gerisindedir¹⁶; ancak, üretimdeki bu azalmayı küçümsememek gerekmektedir; çünkü, Anadolu'nun en önemli üzüm yetiştirilen bölgesinin bu yıllar içerisinde sadece işgal altında olmayıp Ulusal Kurtuluş Savaşı'nın cereyan ettiği en önemli savaş alanı olduğu gerçeği de gözden kaçırılmamalıdır. Bu du-

rumu aşağıda belirteceğimiz incir, tütün ve zeytinyağı üretimleri içinde hatırdı tutmamız gerekmektedir.

Savaş öncesi dönemde, 1914 yılında, İzmir ve çevresinin incir üretimi 17.600.000 kilodur. Mütareke'nin başlangıç yılı olan 1919'da ise bu miktar 16.500.000 kilo gerçekleşmiştir. Görüldüğü gibi çok az bir gerileme söz konusudur. Üzümde görülen belirgin düşüş incirde ilk yıllar için geçerli değildir. 1920'de üretim miktarı önceki yıla göre %20 artarak 20.900.000 kiloya çıkmıştır. 1921'de artan incir üretimi 1922'de keskin bir düşüş içerisinde görülmektedir. 1922 yılı üretimi sadece 6.160.000 kilodur (Bkz: Tablo-I).

1919 yılında tütün üretimi ise, savaş öncesi döneme göre yarı yarıya azalarak 21.515.000 kilo olarak gerçekleşmiştir (1914 yılı üretim miktarı 43.869.000 kilo). Ertesi yıl üretim % 26 artarak 29.143.000 kiloya yükselmiştir. Bu yükseliş istikrarlı olmamış, 1921'de azalarak 15.578.000 kiloya düşmüştür. 1922'de ise tekrar artarak 20.544.000 kilo olmuştur (Bkz: Tablo-I).

Batı Anadolu'da yetiştirilen bir diğer önemli ürün zeytindir. Zeytinden çeşitli şekillerde yararlanılmakla birlikte en fazla yağı kullanılmaktadır. 1914 yılında 20.000 kilo zeytinyağı elde edilmişken 1919'da sadece 6.000 kilo zeytinyağı elde edilebilmiştir. Ertesi yıl 1914 rakamına yakın bir üretim miktarı görmekteyiz: 17.000 kilo. 1921'de düşen zeytinyağı üretimi 1922'de 22.000 kiloya yükselmiştir.

Pamuk üretimi 1919-20'de 15.000 balyadır* (Yaklaşık 2.250.000 kilo). Bu miktar savaş öncesi, 1914'de 135.000 balya idi. Dolayısıyla pamuk üretiminde cihan harbiyle başlayan düşüş mütareke ve işgal döneminde de devam etmiştir. Savaş öncesinde İzmir pamuk üretimi de 25-30.000 balya (1 balya= 150 kg.) iken 1919'da bu miktar 3.000 balyaya gerilemiştir.¹⁷ Sonraki yıllarda (1921-22) pamuk üretimi artmaktadır; ancak, bu artış bile savaş öncesi rakamlarını yakalamaya yetmemektedir.

1919'da afyon üretimi 4.000 sandık olarak gerçekleşmiştir. 1913-14 yılı ortalaması 5.700 sandık idi. 1920-22 arasında afyon üretimi düşmeye devam etmiştir. 1922'de 3.500 sandık afyon üretilmiştir.

İzmir yöresinin bir diğer önemli ihraç ürünü olan palamudun 1919'da 1 milyon kantarı (1 kantar=56.4 kg) aşan bir üretimi tahmin edilirken Yunanistan'ın İzmir'i işgali bu tahminleri değiştirmiştir. Bu işgal mahsulün birçok yerlerde toplanmasını engellemiş ve nakliyenin angaryaya alınması çiftçilerin mallarını İzmir'e getirememesine neden olmuştur. Bu nedenle de birçok yerde depo edilmiş mallar yanmış,¹⁸ sadece 15.000 kilo palamut elde edilebilmiştir. Savaş öncesi dönemde yıllık ortalama palamut üretimi 60.000 kilo olduğunu düşünürsek 1919'da büyük bir kayıp vardır. Bu da palamut üreticisini büyük zarara uğratmıştır. Ertesi yıl palamut üretimi bir nebze ar-

tarak 25.000 kiloya çıkmıştır. 1921’de 18.000 kiloya düşen palamut üretimi 1922’de belirgin bir şekilde artarak 29.000 kiloya çıkmıştır .

Son olarak meyankökü üretimine baktığımız zaman, savaş döneminde yıllık ortalama 30.000 kilo olan üretiminin 1919 ve 1920 yıllarında hiç gerçekleşmediğini görüyoruz. 1921’de 20.000 kilo meyankökü üretilmişken ertesi yıl bu miktar 24.000 kiloya çıkmıştır (Bkz:Tablo I).

(TABLO -I) MÜTAREKE VE MİLLİ MÜCADELE DÖNEMİNDE BAŞLICA İHRAÇ MADDELERİNİN ÜRETİM MİKTARLARI

Sene	Üzüm (İzmir)	İncir (İzmir)	Tütün(Genel)	Pamuk(Genel)	Z.yağı(İzmir)	Afyon(İzmir)	Palamut(Genel)	M.Kökü
	(Kilo)	(Kilo)	(Kilo)	(Balya)	(Kilo)	(Sadık)	(Sandık)	(Genel) (Kilo)
1914	51.800.00	17.600.00	43.869.000	135.000	20.000	5.700	60.000	30.000
1919	30.500.000	16.500.000	21.515.000	15.000 *	6.000	4.000	15.000	-
1920	18.400.000	20.900.000	29.143.000		17.000	3.700	25.000	-
1921	33.900.000	21.340.000	15.578.000	30.000	5.000	3.200	18.000	20.000
1922	37.400.000	6.160.000	20.544.000	80.000	22.000	3.500	29.000	24.000

Kaynak; Üzüm için; H.Nezihi Bey, age, s.22, İncir için; *“Aydın Vilayeti’nde İncir Mahsulü ve İncir-cilik”*, Türkiye İktisat Mecmuası, nr:5, Mayıs 1922, s.134 , Tütün ve Pamuk için; Faik Courdoglu, *La Turguie Economique*, Anvers, 1928, 127,154, Z.yağı, afyon, palamut ve meyankökü için; V.Eldem, *Harp ve Mütareke Yıllarında Osmanlı İmparatorluğu’nun Ekonomisi*, Ankara, 1994 s.142, 163-164

İZMİR VE ÇEVRESİNDE DIŞ TİCARET

Osmanlı İktisat Heyeti’nin şubat ayında İzmir’in ticari hayatı için aldığı önlemler 15 Mayıs 1919’da şehrin Yunanistan tarafından işgali ile kesintiye uğramıştır. Bu işgal bölgenin ekonomik canlılık ve verimliliğine büyük bir darbe vurduğu gibi toplumsal yapı üzerinde de önemli hareketlenmelere ve nitelik değişimlerine ortam sağlamıştır.

İşgal bölgesinde oluşan Yunan baskısı, bu bölgede yaşayan Türklerin önemli bir kısmının Anadolu’nun daha iç bölgelerine göç etmelerini gerektiren bir süreç başlatmıştır.¹⁹ Bu süreçte Türklerin boşluğunu doldurmak ise Rumlara kalmıştır.

İşgalin üzerinden çok kısa bir süre geçmesine rağmen bu işgalin ortaya çıkaracağı ekonomik sonuçlara dikkat çekerek, önlemler alınmasını isteyen İkdam sütunlarındaki şu haber de o günleri yansıtmaları açısından ilgi çekicidir: “Şimdiye kadar yapılan milli toplantılarda verilen kararlarda ve her taraftan çekilen protesto telgraflarında keyfiyet-i işgalin yalnız bizim hakkımızdaki siyasi sonuçlarına temas edilip bunun ekonomik sonuçları üzerinde durulmamaktadır. Hiddet-i milliyenin ilk fevranında akd edilen içtimalarda keyfiyet işgalin mazeret ve fecaiti suret-i umumiyede protesto edildikten sonra sıra, bu galeyan ve fevranın muhtelif sınıf-ı millet üzerindeki tesiratının ezharına gelmiş idi. İşte bu da tesirat-ı milliyenin ikinci safhasını teşkil ediyordu.

Tesirat-ı milliyenin bu safhasında, İzmir’in işgalinden hukuk ve menafına halel gelmiş muhtelif sınıflar, İzmir’deki bu yeni vaziyetten dolayı gerek halen duçar oldukları ve gerek müstakilen maruz kalacakları hasar ve mezzatı beyan ve teşhir-i delillerini izah ve İzmir’deki Yunan işgalinin refini talep ve iddia etmek lazım gelirdi.

Ahali-i İktisat Fırkası’nın dalaleti ve tüccar, esnaf, müstahsil, müstahlik bi’lumum sınıf ahalinin ve şehrimiz müessasat-ı milliye ve iktisadiyenin iştirakiyle dün Beyazıt Meydanı’nda bir miting akd edileceğini haber aldığımız zaman bu mütteyiniğin balada beyan ettiğimiz surette, milletin sınıf-ı iktisadiyesine mahsus bir mütteyiniği olacağı tahmin ederek galeyan-ı millinin kendi tabii vazifesini takip etmekte olduğuna hükmederek müsterih ve memnun olmuş idik; fakat, muhafızlığın emri üzerine tehir edilmesinden müsterih olduk.

İzmir’in ehemmiyet-i iktisadiyesi Türk Anadolu’sunun bahri sefidde bir ithalat ve ihracat iskelesi olmasında idi. İzmir’in işgali kendi ithalat ve ihracatı ile o şehri yaşanan ve hal-i terakkide idare eden Anadolu’yu şehri mezzurdan ayırdı. Müstahsil ve müstahlikleri Türk olan Anadolu için Yunan İzmir’i bundan sonra elbette iskelelik hizmetini ifa edecektir. Binaenaleyh bu suretle İzmir şehri ve civarındaki o evvelki muazzam ticarethaneler, fabrikalar, müessasat-ı maliye pek büyük zarar ve hasara duçar kalacaktır. Bunun neticesi olarak esbap-ı emlak ve sermayedarlar, sanatkar, amele vesaire gibi bir çok sınıf-ı iktisadiye halen bir çok zarar ve ziyana duçar olacağı gibi bunların istikballeri de tamamen mahvolacaktır. Hem de bu sınıflar sadece Türk ve Müslüman olmayıp bunların içinde Düvel-i Muazzama-ı İtilâfiye milletlerinden ve tebeasından dahi vardır. Hukuk ve menfaat birliği bu sınıf-ı iktisadiye ye dahil olan muhtelif gruplara ve devletlere mensup efradı bir gaye etrafında birleştirdiğimden, İzmir’in işgalinden mütevellid netayic-i iktisadiye yalnız bizim ve Türkiye’de sakin olan muhtelif grupların bir meselesi olmayıp İtilaf-ı Düvel-i Muazzama’nın da pek ziyade alakadar etmesi lazım gelen bir mesele-i mühime teşkil etmektedir.”²⁰

Basında yer alan bu tip uyarılara rağmen, Yunanistan kısa bir sürede şehrin kontrolünü eline aldıktan sonra İzmir’in ticari hayatında da etkili olmaya çalışmıştır. Yunanistan’ın bu amaçla ilk icraatı İzmir Belediyesi’ne bağlı olarak görev yapan İzmir Gümrük İdare-

si'ne el koymak olmuştur. İşgalle birlikte İmparatorluğun en fazla gelir getiren yerlerinden birisi olan İzmir Gümrüğü'nün gelirleri artık İstanbul'a gitmezken, işgal günü ve takip eden günlerde yapılan talan, yıkım ve hırsızlıktan Türk ve Müslüman küçük esnafının mağaza ve dükkânları başta olmak üzere pek çok mal varlığı talan edilmişti.²¹ Bu talandan Gümrük İdaresi de nasibini almıştır. İzmir gümrüğü Argiroplos tarafından kontrol altına alınırken, çalışmalar işgal öncesindeki gibi devam etmiş; ancak, gümrük idaresinden görevli bazı Türk memurlarının işlerine son verilirken, yerlerine Yunanlı ve Rum memurlar alınmıştır.²²

Yunanlıların Gümrük İdaresi'ne yaptıkları tecavüzat karşısında vali İzzet Bey Dahiliye Nezareti'ne 11 Teşrinsani 1335/11 Kasım 1915 tarihli şu telgrafi göndermiştir;

“5 Teşrinsani 1335 tarih ve 8296 numaralı tezkere-i çakiraneme zeyildir,

Yunanlıların yaptığı tecavüzat karşısında mümessiller nezdindeki girişimlere cevaben Fransız temsilciliğinden aldığım cevapta mesele hakkında lazım gelen kararların tehir etmeyeceği ve makam-o vilayetçe mevzu' şikayet olan muhazere kariben nihayet verileceği iş'ar olunduğu diğer mümessillerden de bu yolda bilgiler vuku' bulduğu ve bu ahvalden istidal edilen neticeye pek yakın zamanda Gümrük Pasaport Liman muamelelatına Düvel-i İtilafiye tarafından vaziyet edilerek Yunan müdahalat ve izacatına ita' katına son verileceği maruzattır.

Aydın Valisi İzzet”²³

İzmir'deki Yunan kuvvetlerinin Osmanlı Devleti'nden erzak temin etmesini engellemek maksadıyla hububat ihracı men' edilmiştir; ancak, alınan bu karar neticesinde Afyonkarahisar ve civarında külliyetli miktarda zahirenin elde kalmasının bölge ziraat ve ticaretini zora sokması üzerine 8 Kanunevvel 1335 tarihinde buradaki zahirenin İstanbul'a sevki için tedbirler alınması istenmiştir.²⁵ İzmir'deki iktisadi hayatın her geçen gün ağırlaşması üzerine Aydın Vilayeti'nden Dahiliye Nezareti'ne 15 Haziran 1336(1920) tarihinde bir telgraf gönderilerek mevcut duruma çözüm getirilmesi için ya Yunan İdaresi'nin kaldırılması yada Kuva-ı Milliye'nin bölgeden uzaklaştırılması için gerekli önlemlerin alınması istenmektedir .

Bu arada Yunan işgalinden sonra Rum göçmenlerin İzmir'e akın etmesi şehirdeki ekonomik dengeyi iyice bozmuştur. Başlangıçta gelen göçmenler daha çok, Batı Anadolu köy ve kasabalarının kendilerini güvende hissetmeyen Rum halkından idi. Diğer taraftan Yunan Hükümeti de, Batı Anadolu'yu Yunanılaştırmak için, Yunanistan'dan buraya çok sayıda göçmen göndermekte idi; bizzat Yunan Başbakanı Gunaris'in 12 Kasım 1921 tarihinde düzenleyip İngiliz Dışişleri Bakanı Lord Curzon'a sunduğu bir notada belirtildiğine göre, Ocak 1921'e kadar İzmir çevresine 126.000 Yunan göçmeni getirilip yerleştirilmiştir.²⁶

Yunanistan ve Adalar'dan Anadolu'ya dönen Rum göçmenlerinin durumlarını iyileştirmek yolunda, Yüksek Komiserlik'in bölgede yapmış olduğu çalışmaların başında, çiftçi ailelerin topraklarını ıslah için kredilendirmesi geliyordu. Yunanistan'ın 1920 Ağustosuna kadar çiftçilere dağıttığı kredi miktarı 3 milyon 500 bin drahmiye ulaşmıştır. Verilen kredilerle iskan bölgelerindeki tarım alanlarının % 80'i işlenebilir hale getirilmiş, şiddetle ihtiyaç duyulan pulluklar, ABD'den ithal edilerek ucuz bedellerle, hatta bazı durumlarda ücretsiz olarak çiftçi ailelere dağıtılmıştır. Kurulması kararlaştırılan İzmir Yunan Üniversitesi'nde makineli tarıma geçişi özendirecek olan Ziraat Fakültesi'nin bulunacağı Tepeköy'deki 30 bin dönümlük arazi ıslah edilerek deneme çiftliği haline getirilmiş, burada çiftçilere kısa dönemli kurslar verilmiştir.²⁷

23 Kasım 1919'da Trakya ile ticareti serbest bırakan Yunan idaresi Mayıs 1921'de Trakya ile yapılacak ithalat ve ihracata gümrük vergisi uygulamaya başlamıştır. Anadolu'ya ticari mal gönderilmesinden vergi alınmaya başlanırken Yunanlıların kendi ihtiyaçlarını karşılamak için getirmiş oldukları malları vergiden muaf tuttuklarını, gümrük idaresinin çeşitli etkileriyle gümrük oranları ve uygulanış şekillerini değiştirdiklerini, Türk-Yunanlı memurlar arasındaki iletişimsizliğe neden olan uygulamalar meydana gelmektedir.²⁸ Bu tür uygulamalardan dolayı gümrük memurları görevlerini tam olarak yapamıyorlar, fırsatçı bir kısım tüccar da ya malı daha gemilerdeyken alıyor ya da bu koordinesizliği değerlendirerek malların Yunanlılara ait olduğunu beyan etmek suretiyle gümrük vergisinden muafiyet yollarını kolluyor ve kazançlarını arttırıyorlar.

Vergilendirme ve vergi toplama işlemleri İzmir'de işgalden önce yapıldığı şekliyle devam ediyordu. İşgalden evvel toplanan vergilerin fazlalıkları tahsilâtında eksiklik olan bölgelerin bu açığını kapatmakta kullanılıyorken, işgal döneminde Yunan makamlarının bu konudaki uygulamaları ile ilgili açıklayıcı bir bilgi mevcut değildir.²⁹

Her geçen gün kötüye giden İzmir'in ekonomik hayatı ile ilgili İstanbul'daki İngiliz ticaret firması sekreteri Courthope Munroe'nun 21 Mart 1921'de yazdığı raporda ilgi çekicidir: *"İzmir'in ithal ve ihraç ticareti büsbütün durgundur. Yunan askeri gereksinimleri dışında hiçbir iş yapılmıyor. Kötü Yunan yönetiminden önce İzmir Limanı'na 15-20 gemi gelirken şimdi ancak birkaç gemi geliyor. Bizzat kentin durumu oldukça kötüdür ve Avrupalı ve yerel halk pek ilgisiz görünüyor. Ülkede yasa diye bir şey yok. Yetki ve güç sahibi tek kişi Yunan Yüksek Komiseri Steryeadis'tir. Türk belediyesi iş yapamaz bir duruma gelmiştir... Pazarlar تنها ve boştur. Fakir sınıflar; ancak, en gerekli gıda maddelerini satın alabiliyor."*³⁰

İşgal sonrasında Yunanlıların idaresine geçen şehrin dış ticaret işlemleri devam etmiştir. İzmir ve çevresinin bu dönemine ait dış ticaretin durumunu dönem ile ilgili birkaç veriyi kullanarak yapabiliriz. İlk olarak Vedat Eldem'in İzmir'in işgal dönemi dış ticaretiyle ilgili verdiği rakamlara bakıldığı zaman 1919-1921 arasında ihracatın

ithalattan fazla olduğunu görüyoruz. Bu durum İzmir'in geleneksel ticari durumuna uygunluk göstermektedir. 1921-22 yılında ise az da olsa ithalat değerinin ihracatın önüne geçtiğini görüyoruz (Bkz; Tablo-II).

İkinci olarak bu yıllara ait İzmir Gümrük İdaresi'nin ithalat ve ihracat verilerine baktığımız zaman ise karşımıza daha farklı bir tablo çıkmaktadır. 1919'da İzmir Gümrük İdaresi'nin ihracat geliri sadece 7.472.818 kuruş görünmektedir. Buna karşılık ithalat geliri ise 127.530.965 kuruştur. Arada büyük bir fark mevcuttur. Ertesi yıl ihracatta büyük sıçrama yapılarak 156.111.139(10 aylık) kuruşa yükselmiştir. İthalat az da olsa ihracatın gerisindedir. 1921 yılında ise denge yine bozulmakta 134.603.863 kuruşluk ithalata karşılık 26.446.324 kuruşluk ihracat geliri elde edilebilmiştir (Bkz:Tablo-III).

(TABLO-II) İZMİR'İN İŞGAL DÖNEMİ DIŞ TİCARETİ

YIL	İTHALAT(milyon lira)	İHRACAT(milyon lira)
1919-1920	16.8	31.4
1920-1921	19.2	33.4
1921-1922	28.4	25.1

Kaynak: Vedat Eldem, **Harp ve Mütareke Yıllarında Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomisi**, Ankara, 1994, s.142

(TABLO-III) İZMİR GÜMRÜK İDARESİ'NİN GELİRLERİ

SENE	İTHALAT(krş)	İHRACAT(krş)
1919	127.530.965	7.472.818
1920	149.632.792(10 aylık)	156.111.139(10 aylık)
1921	134.603.863	26.446.324

Kaynak: Süleyman Vassı Bey, “ Bir Gümrükçünün İşgal Anıları ”, **Üç İzmir**, İstanbul, 1992, s.25

Mütarekeden sonra İzmir'deki Alman, İngiliz ve Fransız tüccarlarının ticari kaygılarına Amerikalı yatırımcılarda katılmışlardır. Anadolu'nun ticari kaynağından pay kapma mücadelesinde Amerikalı girişimciler büyük umutlarla I.Dünya Savaşı'ndan evvel Almanların kullandıkları propagandaları -“Türk toprağını işgal etmemiş ülke”- işleyerek İzmir'in iktisadi hayatında rol almaya çalışmaktadırlar. Bu dönemde İzmir'den Amerika'ya ihraç edilen ürünlerin başında tütün gelmektedir. Tütünü üzüm, incir,

meyankökü, tiftik, halı-kilim, zımpara cevheri, zeytinyağı, afyon, palamut, yün, tohum (Kenevir, pamuk, haşhaş ve susam), sakız ve yün gibi yörenin klasik ihraç malları izlemektedir. Amerika'dan İzmir'e ithal edilen mallar arasında ise alkol, bira, çizme ve ayakkabı, pamuklu ve yünlü kumaş, pamuk ve yün ipliği, cam ve madeni eşya, kömür, kahve, çay, şeker, boya, ilaç ve kimyasal maddeler; deri, keten eşyalar, kiremit ve tuğla, mobilya, müzik aletleri, dikiş makineleri gibi mamul maddeler bulunmaktadır.³¹ İzmir'den Amerika'ya yapılan ihracat 1921'de 10.406.552 ve 1922'de 9.837.774 dolar olarak gerçekleşmiştir.³²

İzmir ve Ege Bölgesi'nin ihraç amacıyla yaptığı üretimin Yunanistan'ın ihraç ürünleriyle hemen hemen aynı olması iki bölgenin ticari ilişki düzeyini asgari seviyede tutuyordu. Bununla birlikte İzmir'in işgal döneminde Yunanistan ile ticari ilişkilerinde artış gerçekleşmiştir. Çoğunlukla göçmen taşıyan Yunan gemileri, silah ve mühimmatın yanı sıra bazı durumlarda bölgenin ihtiyaç duyduğu malzemeyi de getirmektedir .

İzmir'in işgal dönemindeki ticareti görünümünde devletlerin rolüne bakıldığı zaman karşımıza çıkan tablo, savaş öncesi yıllara benzerlik göstermektedir. Bilindiği gibi İzmir ve çevresi ticaretinde İngiltere'nin tartışmasız bir üstünlüğü vardır. Bu üstünlüğün işgal döneminde de devam ettiğini aşağıda 1921 ve 1922 yıllarında İngiltere'nin İzmir'den yaptığı ithalat ve ihracat değerlerine bakıldığı zaman da görülmektedir (Bkz:Tablo-IV).

(TABLO-IV)
İNGİLTERE'NİN İZMİR'DEN İTHALAT VE İHRACATI

İTHALAT(£)				İHRACAT(£)		
	İzmir	Osm.Dev.	%	İzmir	Osm.Dev.	%
1921	2.640.017	3.703.686	71.2	1.678.737	6.398.063	26.2
1922	2.155.056	3.891.515	55.3	932.839	4.615.545	20.2

Kaynak: Bie Ravndal, *Turkey, A Commercial and Industrial Handbook*, Washington, 1926, s.174

İzmir ve çevresinin önemli ihraç ürünleri arasında yer alan meyankökü ihracatına baktığımız zaman 1919'da 6.254.000 kıyye meyankökü ile 744.000 kıyye meyanbalı ihraç edilmiştir. İki yıl sonra , 1921'de ise, meyankökü ihracatı artarken (7.898.000 kıyye) meyanbalı ihracatında ciddi bir düşüş gerçekleşmiştir(47.200 kıyye); çünkü, meyankökü vilayetin en ziyade Menderes nehri havzasında ve Söke mıntıkasında bulunmakta ve Menderes'in güney kısmı Yunan işgali haricinde bulunduğundan dolayı

İzmir yoluyla ihracat durmuştur. Söke'de üretilen ballar İngiltere'ye, Almanya'ya, Fransa'ya, Belçika'ya ve bir miktarı da Kanada'ya ihraç olunmaktadır.³⁴

Savaş öncesi dönemde İzmir'in en önemli ihraç ürünlerinden olan üzüm ve incir, önceki yıllara göre gerilemekle beraber; işgal döneminde de üstünlüğünü devam ettirmektedir. 1921, 1922 yıllarında yabancı devletlere ihraç edilen üzüm ve incir kıymetleri;³⁵

	1921	1922
İncir	2.152.985	918.159 İngiliz lirası
Üzüm	747.677	372.872 İngiliz lirası

1919'da 10.000 ton zımpara İzmir Limanı'ndan ihraç edilmiştir. Bunun 5.000 tonu İngiltere'ye, 4.000 tonu Amerika'ya ve 1.000 tonu da Avrupa'ya ihraç edilmiştir.³⁶

Aydın Vilayeti mahsulatından olan ve sabun fabrikalarının ihtiyacından fazla olduğu Meclis-i İdare-i Vilayet ve belediye ile mahalli ticaret odasınca kesinleşen zeytinyağlarının ihracına 1920 Haziranında izin verilmiştir.³⁷

Yukarıda bahsettiğimiz ticari hayata rağmen işgal döneminde İzmir ticareti genel olarak durgun geçmiştir. Bu durgunluğa, dönemin başında yer alan haberler de sık sık dikkat çekilmektedir. Bu yazılar arasından seçtiğimiz bir-iki örnek, o yıllardaki durumu tüm çıplaklığıyla göstermektedir:

Haziran 1921; *“İktisadi faaliyet drahminin tenezzülünden dolayı hemen hiç yok. Bir çok tüccar iflas etmek üzeredir. Bundan dolayı yerli Rum tüccardan pek çokları Yunanlıların gelip bu vaziyete sebebiyet verdiklerinden dolayı gayri memnundurlar ve Türk idaresini istiyorlar. Ziraîyat iyi değildir. İstiryadis yağ ihracının memnu’ olduğunu ilan etti. Tüccar bundan çok zarar görüyor. Kasaplık hayvan sair havaliden müsaade tahında geliyor. Bunun için pek çok rüşvet vermek lazımdır.”*³⁸

Mart 1922; *“Aydın Vilayeti mahsulat-ı araziyece en zengin vilayetlerdendir. Üzüm, incir, palamut, pamuk, tütün, meyankökü gibi ürünler memleketin yegane servetini teşkil etmektedir. İzmir, Saruhan, Aydın sancakları dahilinde Yunan işgali altında kalan 25.000 km.lik araziden istihsalat-ı sabıkanın % 40'dan fazlası kaybolmuştur. Çiftçiler perişan bir halde işgal dışı mıntukalara göç etmişlerdir. İzmir, Saruhan, Aydın livalarında mevcut 2196 köyden büyük bir kısmı ihrak ve kısmen tahrip suretiyle imha olmuştur. Bu sebeple İzmir'in arkasında İzmir'in hayatını idameye çalışan mevcudiyet-i ziraiye de darbe almıştır. İzmir üretim yüzünden dert ve elem içinde*

*çarpınırken kambiyo buhranları, ithalat-ı emtia fiyatlarının yükselmesi vaziyeti bütünü altüst etmiştir. İzmir’de hayat tahminden fazla pahalılaştı. Bütün ticarethaneler matemli bir ev halini irae ediyor. Yapılabilen ufak tefek işler ticarethanenin kirasını, masrafını bile çıkaramıyor ”.*³⁹

Nisan 1922; “... Memleketin her tarafında tahripkar bir siyasetle köyler yakılmış, tarlalarda çalışacak çiftçi azalmış, mahsulatı işleyecek eski eller kalmamıştır. Türkleri büyük bir kısmı iç bölgelere çekilmiştir. Bağlar, bahçeler, tarlalar faaliyetleri % 80 kaybetmiştir. Nefs-i İzmir’de bile şehre yakın arazide Türkler ziraatla meşgul olmaktan kaçınıyorlar. Bu durum İzmir’in ticari hayatını da olumsuz etkilemektedir. Zaten İzmir’de mahsulat-ı araziye üzerine ticaret hayatı en ziyade komisyonculuğa sınırlı bulunduğundan bugün yüzlerce ticarethaneler şeklen açık, maddeten kapalı bir vaziyette bulunmaktadır. İzmir’de Yunan işgalinden sonra göze çarpan en mühim nokta Memalik-i Ecnebiyye’den ithalatın önceki senelerle mukayese edilemeyecek kadar azalmış olmasıdır. Bugün bile İzmir’de ithalat malları depolarda beklemektedir. Memlekette devam eden mali buhran nedeniyle tüccarlar mallarını gümrükten çıkaramamaktadırlar ”.

4.b.3- FİYATLAR

Harp içerisinde, bir taraftan mal yokluğu, diğer taraftan kağıt paranın devamlı olarak kıymetten düşmesi, eşya fiyatlarının alabildiğine yükselmesine neden olmuştu. Piyasadaki buhranın devam etmesi Anadolu piyasalarını da derinden etkilenmiş ve taşradaki tüccarlar İstanbul’a mal yollamamaya başlamışlardı; çünkü, bu günlerde İstanbul piyasaları ile taşra piyasaları arasında derin fiyat farkları ortaya çıkmıştır.⁴¹

Savaş öncesi dönemde İzmir piyasasında kıyyesi 34-51 pare arasında satılan buğday,⁴² Mütareke’nin hemen ertesinde, Kasım ayında 12-15 kuruşa satılıyordu.⁴³ 1918’in Aralık ayında fiyatlarda kısmi bir düşüş görülmekle beraber bu durum uzun süreli olmamış ve artışlar devam etmiştir.

1919 yılında fiyatların daha da yükselmesi, halkın alım gücünü iyice zayıflatmıştır. Bu karmaşa ortamında bir de vurgunculuk ve karaborsanın yayılması, halkı yiyeceği ekmeği bile bulmakta sıkıntıya sokmuştur. “Harp bitti; ama, buhran-ı maişet(geçim sıkıntısı) bitmedi.” düşüncesi herkesin zihnini meşgul etmektedir.⁴⁴ Bu yıl içerisinde İzmir piyasasında işlem gören bazı malların en düşük ve en yüksek satış değerleri şöyledir:⁴⁵

Buğday (yerli)	16-24.5 kuruş	Arpa (Yerli)	7.5-14 kuruş
----- (Uşak)	14-25 kuruş	----- (Uşak)	7.5-4 kuruş
----- (Mersin)	17-18 kuruş	Yulaf	6-8 kuruş
Pamuk	65-105 kuruş	Afyon	600-1100 kuruş
Burçak	5.5-9.5 kuruş	Haşhaş	29-35 kuruş
Pamuk tohumu	4-7.5 kuruş	Susam	30-51 kuruş
Üzüm	20-25 kuruş	İncir(Hurda)	5-18 kuruş
İncir	15-20 kuruş	Bakla	7-11 kuruş
Nohut	12-20 kuruş		

Bu gidişat 1920 yılından sonra durmuştur; çünkü, Mütareke sonrasında ablukanın kaldırılmasıyla ticaret yolları tekrar faaliyete geçmiş ve ülkenin ihtiyacı olan mallar bol miktarda gelmeye başlamıştır. Hükümet, zorunlu ihtiyaç maddelerinin fiyatlarındaki fahiş artışı düşürebilmek için bir yandan nakliye ve hamaliye ücreti tarifelerinde indirimde giderken,⁴⁶ diğer yandan ekmek fiyatlarını sabit tutabilmek için Romanya ve Bulgaristan'dan un ithal edebilmek için Düyun-ı Umumiye İdaresi ile anlaşmaya çalışmaktadır.⁴⁷ Bu girişimlerin sonucu olarak da piyasalarda nispi bir ferahlık ve fiyat istikrarı sağlanmıştır. Bu durum ülke içinde Türk parasının tedavül kudretinin yükseldiğine işaret ediyorsa da, dış piyasalarda sağlam dövizlere ve altına nazaran kıymeti durmadan düşmeye devam etmiştir.⁴⁸ Hükümet, bu gidişatı engellemek için 18 Mart 1338(1922) tarihinde 12 maddelik bir kararname yayınlayarak ciddi bir adım atmıştır. Bu kararname ile Osmanlı parasına değer kazandırabilmek amaçlanmış ve 1338 sene-i maliyesinden (1922) itibaren geçerli olmak üzere Hazine işlemlerinde ve devletin hesap kayıtlarında “Osmanlı lirası”nın esas alınması ve “kuruş”un onun küsuru olacağı kabul edilmiştir. Aynı zamanda tedavülde olan “pare” kaldırılmıştır.⁴⁹

Türk parası kıymetinin devamlı olarak düşmesine rağmen, fiyatlarda istikrara doğru gidiş sezildiğinden yukarıda bahsetmiştik. Bu gidişi Mütareke yıllarında bazı maddelerin toptan, ithal ve ihraç fiyatlarına bakarak da takip etmek mümkündür (Bkz:Tablo-V).

Toptan fiyatlar, 1920 sonlarında patlak veren iktisadi buhran sebebiyle bütün dünyada düşmeye başlamış ve bu hareketin etkileri 1922 ve 1923 senelerinde de devam etmiştir. Dolayısıyla toptan eşya fiyatlarındaki gerileme sadece ülkemize has bir durum değildir. Sadece Anadolu'da fiyatlarla birlikte paranın kıymeti de düşmüş olduğundan, bu gerileme bariz bir şekilde görülmemektedir.⁵⁰

TABLO-V
MÜTAREKE YILLARINDA BAZI MADDELERİN TOPTAN,
İTHAL VE İHRAÇ FİYATLARI
(kg/kırş olarak)

SENE	BUĞDAY Yerli İthal	ARPA (Toptan)	K.ÜZÜM (İhraç)	TÜTÜN (İhraç)	PAMUK (İhraç)	İNCİR (İhraç)
1919	11.9 11.0	7.5	30	81	51.1	20
1920	12.3 11.2	8.2	32	95	66.3	23
1921	10.1 8.1	6.6	31	77	41.2	21
1922	9.2 8.4	5.9	30	78	59.0	24

Kaynak: Vedat Eldem, *Harp ve Mütareke Yıllarında Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomisi*, Ankara, 1994, s. 145

SONUÇ

I. Dünya Savaşı'na son veren 30 Ekim 1918 tarihli Mondros Ateşkes Antlaşması gerek Osmanlı Devleti gerekse Batı Anadolu için yeni bir sancılı dönemin başlamasına ortam hazırlamıştır. Bu dönemde dış ticaret hacminin büyük ölçüde düşmesi ihracata dönük tarım sektörünü de doğrudan etkilemiştir. Yine bu dönemde Anadolu üzerinde iki farklı idarenin söz sahibi olması uygulamalardaki farklılıkları da beraberinde getirmiştir. Bu dönemde İstanbul Hükümetleri'nin başlıca gayeleri, en kısa zamanda barışı sağlamak ve bu amaçla bir barış antlaşması imzalamak olduğundan, iktisadi alanda gösterdikleri faaliyetler yetersiz kalmıştır. Aynı zamanda alınacak bütün kararlar İtilaf Devletleri Yüksek Komiserliği'nin onayına sunulmak zorunda bulunulduğundan, İstanbul Hükümetleri'nin serbestçe hareket edebilmeleri de mümkün değildi. Bu nedenle İstanbul Hükümetleri bir yandan ihracatı sınırlamak ve ithalatı teşvik etmek suretiyle tükenen stokları yenilemek ve halkın maddi ihtiyaçlarını karşılamak , diğer yandan da fiyat artışlarıyla mücadele etmek zorunda kalmışlardır.

Ankara Hükümeti ise, programında mali ve ekonomik meseleler üzerinde durulacağını belirtmesine rağmen ülkenin bir Kurtuluş Savaşı içerisinde bulunması nedeniyle bu dönemdeki başlıca amaç, yurdun işgalden kurtarılması olmuştur. Savaşın gerektirdiği nedenlerle de, hükümet o sıralarda üretim ve ticarete yatırım yapacak durumda değildir. Bununla birlikte TBMM'nin bu I.Dönemi'nde kabul ettiği 338 kanundan 86'sı bütçe ve 55'i gelir arttırıcı kanunlar olması, elindeki kısıtlı imkanlara rağmen bir şeyler yapabilme azminde olduğunun somut bir göstergesidir.

İstanbul Hükümeti'nin 27 Mayıs 1919'da ihraç mallarında sınırlamalar getirmesinin aksine Ankara Hükümeti, 10 Mayıs 1920 tarihinde ihracatın *bilakaydüşart serbestisini* ve *bu serbestiyi icra heyetinden başka kimsenin ihlal edemeyeceğini* karar altına almıştır.

Bu kararı müteakiben Büyük Millet Meclisi, kendi onayı olmadan İstanbul'un işgal tarihi olan 16 Mart 1920 tarihinden sonra Babıali'nin imzalamış olduğu sözleşmeleri , antlaşmaları, vermiş olduğu maden işletme imtiyazlarını, ruhsatnameleri ve mütarekeden sonra imzalanmış gizli antlaşmalarla doğrudan doğruya veya bilvasıta yabancılara verilmiş imtiyazat ve maadin bulma ve işletme ruhsatnamelerinin geçersiz olduğunu kabul etmiştir. Hükümet içinde bulunulan ekonomik sıkıntıların giderilmesinde kaynak olması amacıyla da Gümrük Vergisi'nin 5 misli yükseltilmesine dair bir kanunu kabul etmiştir. Bu kanunla mütarekeden sonra yurda gelen bol miktarda yabancı malın Anadolu'ya sokulmasında fazla gümrük resmi alınarak gelir elde edilmesi amaçlanmış, 2 Ağustos 1920 tarih ve 10 sayılı diğer bir kanun ile de gümrüklerdeki ardiye resmi on katına çıkarılmıştır.

Mütareke döneminde Yunanistan tarafından işgal edilen Batı Anadolu toprakları üzerinde Ulusal Kurtuluş Savaşı'nın en önemli savaşları cereyan etmiştir. İşgal altında üretim ve ticari hayat durmamakla beraber savaş öncesi döneme göre durgunluk ve gerileme yaşanmıştır. Bu nedenle Mudanya Mütarekesi'nin imzalanmasından sonra Ankara Hükümeti'nin öncelikli hedefi, savaş öncesi üretim düzeylerine ulaşmak ve eski pazarları yeniden kazanmak olmuştur. İktisat Vekili M. Esat Bey'in İzmir İktisat Kongresi'nin açılışında söylediği gibi, "Türkiye için bundan sonra yüzyılın İktisat savaşı" başlayacaktır; ancak, bu savaş hiçte kolay olmayacaktır.

Savaş nedeniyle yakıp yıkılan Batı Anadolu'da bir de 1922 sonrasında Rumların kitle halinde havalıyı terk etmesi ve geri kalanların da mübadeleye tabi tutulması bölgedeki üretici nüfusun azalmasına neden olmuştur. Boşalan ve harap olan yerleri iskana açmak, mübadilleri üretici konuma getirmek ve çiftçileri üretim araçlarıyla donatmak külfetli olduğu kadar uzun vadeli bir işti. Dolayısıyla bölgeyi tekrar eski istihsal seviyesine getirmek uzun zaman almıştır.

NOTLAR:

- * Uşak Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, 1 Eylül Kampüsü-UŞAK, colakfiliz@yahoo.com
- ¹ İlhan Pınar, Hacılar, Seyyahlar, Misyonerler ve İzmir, Yabancılar Gözüyle Osmanlı Döneminde İzmir, İzmir, 2001, s.370-371 (Franz Karl Endres'in İzmir'i:1918)
- ² AHENK, 18 Şubat 1335, nr:7005
- ³ Süleyman Vasfi Bey, " Bir Gümrükçünün İşgal Anıları ", Üç İzmir, İstanbul, 1992, s.243
- ⁴ Engin Berber, Yeni Onbinlerin Gölgesinde Bir Sancak: İzmir (30 Ekim 1918-15 Mayıs 1919), İstanbul, 1999, s.131-132
- ⁵ Nurdoğan Taçalan, Ege'de Kurtuluş Savaşı Başlarken, İstanbul, 1970, s.45-46
- ⁶ Selahi Sonyel'den alıntı ; Selahi Sonyel, "Kurtuluş Savaşı Günlerinde Yunan İstilacılarının Batı Anadolu'da Uyguladığı Siyaset", Son Yüzyıllarda İzmir ve Batı Anadolu Uluslararası Sempozyumu Tebliğleri, Hazırlayan : Tuncer Baykara, İzmir, 1993, s.62
- ⁷ Bilge Umar, İzmir'de Yunanlıların Son Günleri, İzmir, 1974, s.79
- ⁸ Nurdoğan Taçalan, age, s.81
- ⁹ Nurdoğan Taçalan, age, s.220
- ¹⁰ Zeki Arıkan, Mütareke ve İşgal Dönemi İzmir Basını (30 Ekim 1918-8 Eylül 1922), Ankara, 1989, s.70
- ¹¹ Nurdoğan Taçalan, age, s.230
- ¹² Maşatlık mitingi ve işgal günü İzmir'inin ayrıntılı betimlemesi için bakınız; Nurdoğan Taçalan, age, s.230-270
- ¹³ Kamil Su, Sevr Antlaşması ve Aydın (İzmir) Vilayeti, Ankara, 1981, s.8
- ¹⁴ BOA, DH.KMS, Dosya no:54-3/23, 13 Z 1337
- ¹⁵ İsmet İnönü, Hatıralar, Ankara, 1992, c:I, s.175
- ¹⁶ "Çekirdeksiz Üzüm Ticareti ", Ziraat ve Ticaret Gazetesi, 18.Sene, 24 Nisan 1924, s.131-133
- * F.Courdoğlu ise bu rakamın 40-45.000 balya olduğunu belirtmektedir; F.Courdoğlu, age, s.162
- ¹⁷ Captain C.H. Courthope-Monroe, General Report on the Trade and Economic Conditions of Turkey for the year 1919 , Department of Overseas Trade, London, 1920, s.33
- ¹⁸ "Aydın Vilayeti'nde Palamut ve Palamutçuluk ", Türkiye İktisat Mecmuası, nr:6 Temmuz 1922, s.134-135
- * 1919-1920 yılına ait pamuk miktarı
- ¹⁹ Kemal Arı, "Kurtuluş Savaşı Sonrasında İzmir'e Yönelik Göçler ve Etkileri", Üç İzmir, İstanbul, 1992, s.274
- ²⁰ "İzmir'in İşgalinden Mutevellid Netayic-i İktisadiye ", İKDAM, 26 Mayıs 1919, nr:8008
- ²¹ Bilge Umar, age, s.177
- ²² Süleyman Vasfi, agm, s.249-250
- ²³ BOA, DH.KMS, Dosya no:52-5/10, 17 S 1338
- ²⁴ BOA, DH.KMS, Dosya no:57-1/49, 15. Ra. 1338
- ²⁵ BOA, DH.EUM.AYŞ, Dosya no:42/19, 6 L 1338
- ²⁶ Bilge Umar, age, s.234-235
- ²⁷ Engin Berber, Sancılı Yıllar: İzmir 1919-1922, Mütareke ve Yunan İşgali Döneminde İzmir Sancağı, Ankara, 1997, s.327-328
- ²⁸ Süleyman Vasfi Bey, agm, s.253-254
- ²⁹ Bülent Durgun, 1919-1922 Yılları Arasında İzmir'de İktisadi Durum, DEÜ, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir, 1998, s.164
- ³⁰ Selahi Sonyel'den alıntı; Selahi Sonyel, agm, s.69
- ³¹ İzmir 1921 (Uluslararası Amerikan Koleji Araştırma Komitesi Raporu), Çeviri:Aykan Candemir, İzmir, 2000, s.2-3
- ³² E. G. Mears, Modern Turkey, Washington , 1924, s.336, 351, 354
- ³³ Bülent Durgun, agt, s.167
- ³⁴ "Aydın Vilayeti'nde Meyankökü Mahsulü ", Türkiye İktisat Mecmuası, nr:4 Nisan 1922, s.101
- ³⁵ İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası Mecmuası, sayı:3, Kanunsani 1340, s.185
- ³⁶ Captain C.H. Courthope-Monroe, age, s.68

- ³⁷ “Aydın’dan Zeytinyağı İhracı ”, İKDAM, 17 Haziran 1920, nr:8385
- ³⁸ Zeki Arıkan, age , s.255, 3 Haziran 1337 tarihli Akşam gazetesinden alıntı.
- ³⁹ “Güzel İzmir’de Vaziyet-i İktisadiye ”, Türkiye İktisat Mecmuası, nr:3, Mart 1922, s.74-75
- ⁴⁰ “İzmir’de İktisadi ve Ticari Vaziyet ”, Türkiye İktisat Mecmuası, nr:4, Nisan 1922, s.106-107
- ⁴¹ “Vaziyet-i Ticariye ”, SÖZ, 3 Nisan 1919, nr:138
- ⁴² ANADOLU, 19 Kanunsani 1914, nr:675
- ⁴³ KÖYLÜ, 18 Teşrinsani 1334, nr:9137
- ⁴⁴ PEYAM, 3 Teşrinevvel 1919, nr:302
- ⁴⁵ Buradaki rakamlar 1919 yılının İkdam, Anadolu, Tanin, Ahenk gazetelerinden alınan verilerle oluşturulmuştur.
- ⁴⁶ BOA, DH.UMVM, Dosya no:100/25, 18 Z 1337
- ⁴⁷ BOA, DH.UMVM, Dosya no:100/32, 27 Ra 1340
- ⁴⁸ Vedat Eldem, age,s.145-144
- ⁴⁹ BOA, DH.EUM.MH. , Dosya no:227/89, 26 B 1340
- ⁵⁰ Vedat Eldem,age, s.145-146

“Yüzbaşı Şerafettin (İzmir)” Oturumu

Doç. Dr. Muhittin ELİAÇIK *

**İzmir’in Kurtuluşunda Mühim Bir Sima:
Fahrettin Altay ve İzmir’le İlgili Anıları**

ÖZET

Başkomandanlık Meydan Savaşı’nda dağılan Yunan ordusunu, komutanı olduğu süvari kolordusuyla İzmir’e doğru kovalayıp 9 Eylül 1922’de İzmir’e giren Fahrettin Altay Paşa, piyade sınıfından yetiştiği halde bir tesadüfle Sakarya Savaşı’ndan önce oluşturulan süvari kolordusunun kumandanı olmuş ve emrindeki süvari grubuyla Yunan mevzilerinin arkasında hayalet gibi dolaşarak cephe gerisine sızma ve ani baskın metodlarıyla, ulaşılan zaferde çok önemli bir pay sahibi olmuştur. Adeta, dünyanın II.Dünya Savaşı’nda Almanlardan tanıdığı yıldırım savaşı Blitzkrieg taktiklerini onlardan önce uygulamıştır. Fahri Paşa’nın hatıratında en anlamlı olaylardan birisinin, ailesinin de yaşadığı memleketi İzmir’e giriş olduğu görülmektedir. Bu bildiride Altay’ın hatıra kitabında önemli bir yer tutan İzmir’le ilgili anıları ortaya konulmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: *Fahrettin Altay, İzmir, hatırat, süvari.*

GİRİŞ

Fahrettin Altay Paşa, Milli Mücadele’nin mühim simalarından birisi olup İzmir’e ilk giren süvari kolordusu komutanı ve Atatürk’ün en çok güvenip saygı duyduğu komutan ve kişilerdendir. Biz onun 550 sayfalık hatıratından, 26 Ağustos’ta Başkomutan Mustafa Kemal Paşa tarafından verilen ve Afyon’un güney bölgesine baskınla başlayan Büyük Taarruz kararından 9 Eylül’de İzmir’e girişe kadar geçen süredeki ve sonrasındaki olayları anlattığı kısmını, İzmir’i merkez alarak inceleyeceğiz. Harbiye’yi birincilikle bitirmiş bir piyade teğmeni olduğu halde Kurtuluş Savaşı’nda batılıların hayranlıkla izlediği bir süvari kolordusu komutanı olarak çok önemli hizmetler yapmış, hayatı Balkan, Çanakkale, Suriye-Filistin ve kurtuluş savaşlarında cephelerde geçmiş olan Fahrettin Paşa, ölümünden 4 yıl önce 90 yaşında tamamladığı hatıratında belleğinde silinmez izler bırakan olayları o anları yaşarcasına anlatmıştır. Fahri Paşa’nın 550 sayfalık hatıratında en anlamlı olaylardan birisi İzmir’e girişi olmuştur. Fahri Paşa, 9 Eylül’de sabah güneşinin tatlı ışıkları altında bir tablo gibi beliren, annesinin de yaşadığı, kendi memleketi güzel İzmir’i gördüğünde duyduğu heyecanı anlatırken okuyanın kalp atışlarında da bir hızlanmaya sebep olmaktadır. Öncü alayının İzmir rıhtımından geçerken parke taşlarının çıkardığı nal seslerinin, Akdeniz’in bu taşlara çarparak çıkardığı hafif dalga sesleriyle karışarak bir zafer marşı gibi nağmelendiğini söylemesi içinde kopan heyecan fırtınasına işaret etmektedir.

* Doç.Dr. Kırıkkale Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi

FAHRETTİN ALTAY

Hayatının on yılı (1912-1922) çok çetin savaşlarda üst düzey görevlerle geçen Fahrettin Altay Paşa'nın biyografisini, hatıratının önsözünden bizzat kendi kaleminden veriyoruz:

Babası piyade albayı İzmirli İsmail Bey, dedesi Hacı Ahmet Efendi, onun babası Urlalioğlu Ömer Ağa'dır. Ecdadının İzmir'in Urla ilçesinden geldiğini, resmi kayıtlarının da İzmir'de olduğunu hatıratının girişinde kendisi ifade eder(Hatırat, 1970: 7-8). Babası İsmail Bey, İzmir'de orta tahsilini bitirdikten sonra Bursa Askeri Lisesi'nde ve İstanbul'da Harbiye'de okumuş, 1869'da piyade teğmeni olup bir müddet İstanbul'da kalarak Harbiye nazırının yaverliğini yapmış, yüzbaşılığı sırasında İşkodra'ya gönderilmiş ve Manastır'da emekli yarbay İbrahim Bey'in kızı Hayriye Hanım'la evlenmiştir. İşkodra bölgesinde malisörler(Osmanlılar döneminde Arnavutluk'ta yaşayan Katolik Arnavutlara verilen ad) ve Karadağlılarla yaptığı savaşlarda şöhret kazanarak yarbaylığa kadar yükselmiştir. Fahrettin Altay da burada 12 Ocak 1880'de dünyaya gelmiş, kendisinden sonra da kardeşi Ali Fikri doğmuştur. Fahrettin Altay 6 yaşına geldiğinde okula başlamış, kendi ifadesiyle annesi çok sofu olduğu için Kur'an ayetlerini ezberlemek, oruç tutmak ve namaz kılmak gibi dini vecibeleri de okulla birlikte başlatılmıştır. Bir süre sonra babası Mardin'e alay kumandanı olarak tayin edilmiş, kendisi de şehrin üst tarafındaki bir camide ilkokul tahsilini bitirmiştir. Babasının tayiniyle bu kez Diyarbakır'a gelip orta tahsiline orada başlamış, babasının albay olup Erzincan 4. ordu merkezine alınmasıyla da Erzincan Askeri Rüşdiyesi'nde orta tahsilini tamamlamış ve sonra da Erzurum Askeri Lisesi'ne gitmiştir. Yatılı olan bu okulda üç yıl okuduktan sonra İstanbul harbiyesine geçmiş, buradaki üç yıllık tahsili sonunda da 421 öğrenci arasında birincilikle ve 1315 -1 sicil kaydıyla piyade teğmeni olarak kurmay sınıfına ayrılmıştır. Kendi ifadesine göre o vakte kadar sıra numarasıyla baştan kırk kişi kurmay sınıfına ayrılmakta, topçu ve istihkam okulundan da iki üç kişi gelecek üç yıl sonra hepsi kurmay olmakta olup kendi sınıfından itibaren bu usul değiştirilmiş ve kurmay sınıfına ayrılanlara kurmay adayı ismi verilerek üç yıl sonra mevcudun baştan üçte biri kadarı kurmay yüzbaşı, kalanı da mümtaz yüzbaşı olmuş, bu usul beş yıl devam ettikten sonra tekrar değiştirilmiş ve mümtazlar da bir imtihan-dan geçirilerek kurmay olmuşlardır. Sultan Hamid'in iradesiyle ailece mahkum edildikleri Bitlis'teki menfa hayatı, hürriyetin ilanıyla son bulmuş ve kendisi binbaşı olmuştur. İstanbul'da eski Van Valisi Podgoriçeli Bibezik ailesinden Tahir Paşa'nın (Belbez) kızı Münime Hanım ile 1912'de evlenmiş ve hatıratını tamamladığı 1970'de de 58 yıldır hayat arkadaşı bulunmaktadır. Bu evlilikten kızı Hayrünnisa ile oğlu Tarık dünyaya gelmiştir. Kızından Baskın ile Hasan adlı iki torunu olmuştur. Baskın torununun çocukları da Nazlı ve Ahmed'dir(Hatırat, 1970: 7-8). İstiklâl mücadelesinin önde gelen komutanlarından olan Altay, Kurtuluş Savaşı süresince 12. kolordu ku-

mandanı olarak 1920'de Delibaş isyanının bastırılmasında, Sakarya Savaşı'nda, I. - II. İnönü Savaşları'nda başarılar kaydedip Sakarya zaferinde gösterdiği başarı üzerine süvari kolordusu komutanı oldu ve İzmir'e girişten sonra da rütbesi yükseltildi. I. TBMM'de Mer-sin, ikincisinde de İzmir'den üye seçilmiş, 1924'te dokuz yıl boyunca kalacağı II. ordu müfettişliğine atanmış, hem komutan, hem milletvekili olduğu sırada Atatürk'ün dileğine uyarak orduda kalmıştır. 1933'te I. Ordu Komutanlığına getirilmiş, sonraki yıl İran-Afganistan sınır anlaşmazlığında hakemlik yapmış, 1945'te Yüksek Askeri Şura üyeliği sırasında yaş haddinden emekliye ayrılmış, 1946'da CHP Burdur milletvekili seçilmiş; 1950'de siyasi hayattan çekilerek İstanbul'a yerleşmiş ve 25 Ekim 1974'de de vefat edip Ankara'da Devlet Mezarlığı'na defnedilmiştir.

FAHRETTİN ALTAY'IN HATIRATI

Harbiye'yi birincilikle bitirmiş bir piyade teğmeni olarak faal askerliğe başlayan ve askerlik hayatı parlak başarılarla geçen Fahrettin Altay'ın başarıları askerlikle sınırlı kalmamış, disiplinli, zeki ve soğukkanlı kişiliğinin getirdiği güvenle birçok olayda hakem ve danışmanlık fonksiyonu da icra etmiştir. Onu asil meşhur eden, piyade sınıfından geldiği halde askerlik hayatında kısa bir süre tutan ve Mili Mücadele'nin gidişatını etkileyen süvari komutanlığında kaydettiği başarılar olmuştur; ancak, tefekkür, yorum ve kayıt tutmada da dikkat çekici bir kişiliği olan Altay, kaleme aldığı "Türkiye İstiklâl Muhârebât'ında Süvârî Kolordusunun Harekatı, İstiklâl Harbimizde Süvârî Kolordusu, İslâm Dini, On Yıl Savaş ve Sonrası (1912-1922)" adlı eserleriyle askerlik dışında da hüner ve başarıları bulunduğunu göstermiştir. Bu eserleri, dimağı büyük tecrübelerle yoğrulup kıvam bulmuş bir komutanın verdiği bilgi ve öğütlerle doludur. Büyük ölçüde, bir vakanüvis gibi tuttuğu günlük ve notlara dayanarak yazdığı bu eserleri, olayları olduğu gibi ve görünmeyen yönleriyle sunmaları bakımından çok önemlidir. Onun kalem hassasiyetinin sonuçlarından birisi de bu bildirimizde incelediğimiz "On Yıl Savaş ve Sonrası (1912-1922)" adlı hatırat kitabı olup yakın tarihimizin kaderini etkileyen olayları bilinmeyen, görünmeyen ve söylenmeyen yönleriyle özetlemektedir. 90 yaşlarında, ölümünden dört yıl önce bir tuhfe olarak tamamlayıp okuyucuya sunduğu bu eseri, savaşları, kritik olayları bizzat yaşamış bir komutanın tuttuğu kayıtlardan oluşmaktadır. 1970 yılı itibarıyla 50 yıl önce tutulan notlara fotoğraflar da eklenerek oluşturulmuş 550 sayfalık bu eser, okuyucuyu o günlere götürmek, bilinmeyen birçok hususun arkalarına ayna tutmak gibi bir fonksiyon da icra etmektedir. İşte biz bu bu hatıratın, Altay için apayrı bir yeri bulunan İzmir'le ilgili olanlarını, büyük kısmı İzmir'e giriş ve sonrası olmak üzere seçip dikkatlere sunacağız.

ALTAY'IN İZMİR'LE İLGİLİ ANILARI

Fahrettin Altay bir İzmirli olarak Yunan işgalindeki İzmir'e ilk giren ve İzmir'i düşmandan temizleyen süvari kolordusu komutanı olmuştur. Süvari kolordusuyla İzmir'e girdiklerinde, teyzesiyle birlikte yalnız kalan annesini bulmuş, babası ve kardeşi ise Rodos'a kaçmak zorunda kalmışlar, düşman kovulunca onlar da İzmir'e dönmüşlerdir. Bir İzmirli olarak, ailesinin de yaşadığı düşman işgali altındaki bir şehre muzaffer bir komutan olarak girmek gerçekten kelimelerle anlatılamayacak kadar büyük bir olaydır. Nitekim Altay da bunu hatıralarında özenle belirtmiştir. Biz onun İzmir'le ilgili anılarını hatıratında kendi anlattığı sıraya göre ele alıp ortaya koyacağız. Şüphesiz ki bu anıların ağırlığını İzmir'e giriş ve sonrasındaki günler oluşturacak, Atatürk'e İzmir suikastı da önemli bir yer tutacaktır. Daha başka birkaç anısını da birkaç satırla tanıtaçaz. İzmir'in işgaline kadar olan alıntılarımızda İzmir'le dolaylı yünden ilgili satırlar da vardır.

Çanakale Savaşları'nda Amerikalı bir gazetecinin, ölü ve yaralılar yüzünden sofrada yemek yenirken bir kaç askerin sinekleri kovmaya memur edilmesine yol açacak kadar çok sinek peyda olduğunu görünce dayanamayıp “anlıyorum, siz İngilizlerle başa çıkacaksınız, amma bu sineklerle başa çıkamayacaksınız” dediğini naklettikten sonra, İngiliz siperlerinden kaçan güzel bir av köpeğini askerlerin yakalayıp kendisine hediye ettiklerini, köpeğin adını Grey koyarak İzmir'in Kurtuluşuna kadar yanında tuttuğunu, bu köpeği gören Amerikalı gazetecinin kendisine: “sizin Sir Edvard Grey'i bu kadar çok sevdiğinizi tahmin etmezdim” dediğini nakleder(Hatırat, 106). Bu köpek, Urla'nın düşmandan temizlenmesi esnasında da düşman gemisinden top ateşi açılmasına sebep olan köpektir.

İzmir'in İşgali

16 Mayıs 1919'da güzel memleketi İzmir'in düşman tarafından işgal edildiği haberini aldığıında gözyaşlarını tutamayarak hemen kolordu kumandanına koştuğunu ve bütün kolordu karargâhını mateme bürünmüş gördüğünü; ama, biraz sonra gelen hamiyetli vatandaşların Yunanlılarla dövüşmeye başladıkları haberiyle yüreklerine biraz olsun su serpildiğini söyler. Üç gün sonra da Samsun'a çıkan 9. Ordu Kıtaatı Müfettişi General Mustafa Kemal'in her tarafa yayınlanan ümitlerle dolu bir telgrafıyla karanlık günler geçiren Anadolu'da artık bir güneşin doğduğunu belirtir. İfadesine göre, işgal sırasında İzmir'deki 17. kolordunun kumandanı General Ali Nadir olup kolordusunun bir tümeni İzmir ve civarında, diğer tümeni de Aydın'dadır ve Antakya'ya kadar olan saha bu tümenin bölgesine dahildir. 15 Mayıs 1919 gecesi, ertesi sabah şehrin işgal edileceğini duyan İzmirli gençler o vakit Maşatlık olan şimdiki Bahri Baba parkında toplanarak durumu müzakere etmişler, el yazılarıyla yazdıkları birkaç beyannameyi

bisikletlerle mahallelere dağıtmışlar, bir tane de kolordu kumandanına gönderip silâh ve cephane istemişler; fakat, komutan orali olmamıştır. Beyanname şöyledir:

“Ey bedbaht Türk! Wilson prensipleri unvan-ı insaniyet-karanesi senin hakkını gasp ve namusunu hetk ediyor. Buralarda rumun çok ve Türklerin Yunan ilhakını memnuniyetle kabul edecekleri söylendi. Bunun neticesi olarak güzel memleketin Yunana verildi. Şimdi sana soruyoruz, Rum senden daha mı çok? Yunan hâkimiyetini kabule taraftar mısın? Artık kendini göster, tekmil kardeşlerin Maşatlıktadır, oraya yüzbinlerce toplan ve kahir ekseriyetini orada bütün dün-yaya göster. Burada zengin, fakir, alim, cahil yok; fakat, Yunan hakimiyetini istemeyen bir kitle-i kahire olduğunu ilân ve işaat et. Bu, sana düşen en büyük vazifedir. Geri kalma. Hüsrân ve nikbet fayda vermez. Binlerle, yüz binlerle Maşatlığ’a koş ve heyet-i milliyenin emrine itaat et. 15 Mayıs 1919 İlhakı Red Heyet-i Milliyesi.

Fahri Paşa bu beyannameyi Cumhuriyetimizin temel taşlarından birisi saymanın yerinde olacağını belirtmektedir. Bu bilgilere, İzmir’in işgalini protesto mahiyetinde şehrin etrafında halkın milli mukavemet cepheleri karmaya başladığı, İzmir’in kuzeyindeki milli mukavemet cephesinin Ayvalık’taki piyade alayınca da desteklendiği, Aydın Cephesi’ndeki milli mukavemet hareketine dağlardan getirilen Demirci Mehmet Efe adlı bir zeybek eşkiyanın kumanda ettiği, oradaki piyade ve topçuların Efe’ye yardım ettiği, Manisa doğusundaki mukavemet cephesinin de Çerkez Ethem adlı birisine verildiği, 23. tümenin bazı birliklerinin Çerkez Ethem’i desteklediği, bütün bu harekâta ordu birliklerini göstermeyip mukavemetin tamamen milli olduğunu belirtmenin esas tutulduğu, bu sebeple ordu mensuplarının çeteci kıyafetiyle cephelere katıldığı bilgileri de eklenmiştir; ayrıca, Mustafa Kemal’in Samsun’a çıkar çıkmaz, İzmir’in etrafında milli mukavemet hareketlerinin başladığını haber alıp bunları teşvik yollu umumi bir telgraf çektiği, sonra da Erzurum Kongresi’ni yapıp Sivas’a geldiği, böylece milli mücadelenin başlamış olduğu, her tarafta müdafaa-i hukuk cemiyetlerinin teşkilâtlandırılması yoluna gidilirken Anadolu’nun artık İstanbul’daki Damat Ferit hükûmetine itimat etmediğini söyler (Hatırat, 186-87).

İstanbul’da Ferit Paşa çekilip namuslu insanlardan oluşan bir kabine kurulduğunda milli hareketin, halkın bağlılığının kuvvetli biçimde sürdüğü padişah ve halifeye bağlı olduğuna halkı inandırmak zorunda olduğunu belirtir. Nazilli Cephesi’nde Yunanlılar’a mukavemet eden Demirci Mehmet Efe’nin yanına Sivas’tan Albay Refet (Bele)’nin gönderildiğini, kendisinin de Mustafa Kemal’in isteği üzerine kurmay binbaşı Nazım’ı oraya gönderdiğini söyler. Askeri teşkilatta da bazı değişiklikler yapılarak Niğde’deki II. Tümenin Ankara’ya, Konya’da ki 41. tümenin de Pozantı’ya gönderildiğini, Afyon’daki 23. tümenle Denizli’deki 57. tümenin de kendi kolordusuna bağlandığını ve kendi görevinin böylece daha çok İzmir cephesi olduğunu belirtir. Milli mukavemet ilerlemeye başladığında durumu yakından görüp anlamak için Nazilli’ye gidip Albay

Şefik, Demirci Efe ve Kurmay Nazım, ile görüştüğünü, Nazım ile yalnız konuştuğunda kendisine dert yanarak: “Zeybeklerin muharebeden anlamayan, söz dinlemeyen, akıllarına ne eserse onu yapan acayip insanlar olduklarını, Refet Bey’in birşey yapamayacağını anlayarak gittiğini; kendisinin de burada hiçbir faydasının olmadığını, Şefik Bey’in bulunmasının yeterli olacağını, dolayısıyla başka bir yerde daha faydalı olabileceğini söylediğini nakleder. Demirci Efe’nin kendisine karşı hürmetkar görünmekle beraber kendisini müstakil bir kumandan olarak görüp Mustafa Kemal’den başkasını amir olarak tanımaz bir tavır takındığını, kendisine de misafir muamelesi yaptığını söyler. Yunanlıların İzmir’i işgal edip Aydın’ı ele geçirmeleri üzerine milli bir mukavemet cephesi kurmak isteyen vatanseverlerin buna çekirdek olmak üzere dağlardan eşkiya tanınan zeybekleri ikna edip Yunanlılara karşı koydurdıklarını, Demirci Mehmet Efe, Yörük Ali Efe, İsmail Efe gibi efelerin kızan denilen maiyetleriyle toplanarak baş olarak seçilen Demirci Efe’ye milli kuvvetler umum kumandanı diye büyük bir mühür kazdırarak eline verdiklerini, böyle bir ortamda da Demirci Mehmet Efe’nin yararlılıkları görüldüğünü belirtir (Hatırat, 202-03).

23 Nisan 1920’de meclisin Ankara’da büyük bir merasimle işe başlamasıyla Anadolu’da milli bir hükümetin kurulduğunu, yasama ve yürütme yetkisine sahip olup devlet başkanı da bulunmayan ve iki yıl süren bu hükümetin Sakarya ve Afyon Savaşları’nı kazanarak vatani kurtardığını, kendisine de iki kez general rütbesi verdiğini söyler. Barış olunca görevini ikinci BMM’ne bırakan bu meclise üye olarak İzmir’ den seçildiğini belirtir (Hatırat, 239).

İstanbul’un kötü propagandalarının sürekli işlediğini, bu yüzden askerler arasında kaçakların çoğalmaya başladığını, “sonu gelmez bir savaşla milleti kırıdıyorlar; Hicaz, Bağdat gibi kutsal yerler gittikten sonra gavur İzmir için milleti kırdırmak olur mu” gibi sözlerin dolaştığını, sağlam düşünenlerin bile tereddütlü günler geçirdiğini, kötü havadisleri çürüterek firarın önüne geçmek için çok çabaladıklarını belirtir (Hatırat, 202-03).

Sakarya Savaşı

Sakarya Nehrin’in doğusunda ordunun yeniden güçlenip tahkimata başladığı yeni mevziinin düşmandan çok uzakta olduğunu, düşmanın ilerlemesi halinde süvari kolordusuna önemli görevler düşeceğini, ama kolordunun nasıl görev yapacağına dair de yeterli tecrübeleri olmadığını, kendisi piyade sınıfından yetiştiği halde bir tesadüfle bu kolordunun kumandasını aldığını belirtir. Kurmay sınıflarında, Harbiye’de süvariliğe çok çalıştığını, Balkan Harbi’nde de Kırklareli’ni Bulgarlar’dan geri alan süvari tuğayına kumanda ettiğini belirterek az çok tecrübelerden ve içinde bulunulan savaşın hallerinden istifade ederek bu önemli görevi başarmaya kurmay heyetiyle beraber

çalıştığını söyler. Ordudan epey uzakta ve yarı müstakıl bir durumda olduklarını, askerlik hayatında en çok sevdiği inisiyatifle hareket etme imkânının ellerinde olduğunu ekler. Asıl görevleri olan örtme işini düşmanın ilerlemesi halinde müteakip mevziler tutarak ve sürekli savaşlar vererek yavaş yavaş orduya doğru çekilerek başarılarının gerekli olduğunu; fakat, bu tarzda hareketi ancak, iyi ve kuvvetli topçuya sahip makinalı tüfek ve cephanesi bol süvarilerin yapabileceğini, halbuki kendi toplarının her tümende dört kilometreye atabilen dörder toplu birer Erhard dağ bataryasından ibaret, makinalı tüfeklerinin de her alayda ancak dört tane olduğunu belirtir ve kuvvetli düşman taarruzu karşısında sürekli savaşamayacaklarını, yapabilecekleri işin düşman karşısında zayıf kuvvet bırakarak büyük kuvvetleri düşmanın yan açığında bulundurup düşmanı sıkıştırarak ihata kollarını geriletmek olacağını düşünüp buna göre tertiplendiklerini belirtir (Hat. 295-296).

Uzunbeyli Köyü'ne girmek üzereyken Sakarya Meydan Muharebesi'ne katılmak üzere derhal ordunun sol yanına gitmeleri emri geldiğinde muharebeyi kesip geri döndüklerini; ama, Sakarya muharebesini müteakip bu köye geldiklerinde köylülerden burasının bir menzil noktası olmayıp Yunan ordusunun başkumandanlık karargahı olduğunu ve taarruzları sırasında başkumandan Papulas ile Yanan Prensi'nin burada sıkışıp kaldıklarını ve sadece kendi muhafızlarıyla mukabele ettiklerini öğrendiklerini nakleder. Eğer kendisine sıtma nöbeti gelmeseydi, tümen yolu şaşırıp gecikmeseydi ve o yaylı arabadaki derme çatma telsizin güzel işleyeceği tutmasaydı da Sakarya cephesine yetişme emrini almasalardı; tutuştukları savaşı başarıp kıymetli esirleri muhtemelen ele geçirmiş olacaklarını söyler. Bununla beraber, karşılarındaki yerin düşmanın başkumandanlık karargahı olduğuna dair küçük bir bilgi edinmeleri durumunda telsizle gelen emri tehir etmekten de çekinmeyeceklerini belirtir (Hat. 303).

13 Eylül 1921 sabahı Sakarya Nehri batısında yerleşen düşman bataryaları vadiyi boydan boya ateş altında tuttuğundan süvarilerle nehri geçip bir iş yapılamayacağından piyadelerden ayrılıp nehrin güneyinden dolaşarak Uzunbeyli-Çifteler istikametinde düşmanı yandan izleyerek gerilerine sızmak üzere tümenlerini bu istikamete yönelttiğini belirtir. Motorlarının benzini arpa olduğundan Konya'dan gelen erzakla hem atların hem de askerlerin iyice canlandıklarını, tam yürüyüşe geçecekleri sırada doğudan tozu dumana katarak gelen bir otomobilin yanlarında durduğunu ve içinden fırlayan Kurmay Yüzbaşı Şükrü(Sökmenşür)'in, Garp Cephesi Kumandanı İsmet'in kendisine hitaben yazdığı ordunun emr-i yevmisini verdiğini, bu emr-i yevmide "düşman ordusunun toplanma mıntikasından ileri hareketi ve stratejik yayılmasının keşif ve tayini, menzil hatlarının sıkıştırılıp iptali, Mangal Dağının işgali ve düşmanın takibi işinde fevkalade iyi idare ve cesaret gösterdiğinden rütbesinin mirlivalığa(tuğgeneral) yükseltildiğinin yazılı olduğunu belirtir (Hat. 311).

Atatürk'ün, Ruslara Konya'da cephe kuvvetlerini göstermekteki maksadının, Rusların Zonguldak Ereğli'ye asker çıkararak Kocaeli'nde birlikte savaşmak istemeleri ve kuvvetlerimizin düşmanları İstanbul'dan çıkarmaya yetmeyeceğini ileri sürmeleri olduğunu söyler ve Mustafa Kemal'in bunun üzerine derhal "benim kuvvetim İzmir'i de İstanbul'u da kurtarmak için kafidir" diyerek onların elçileri ve ataşeleriyle bu seyahati düzenlediğini anlatır. Geçit resminde Mustafa Kemal'in belinde asılı gümüş işlemeli antika kılıcı Azerbaycanlıların hediye ettiğini belirterek daha sonra Atatürk'ün de bu kılıcı Cumhuriyetin ilk yıllarında kendisine hediye etmek lütfunda bulunduğunu söyler. Şimdi evinde her zaman gözlerinin önünde duran o kılıca baktıkça süvari birliklerinin geçişi sırasında Mustafa Kemal'in gözlerinde parlayan ümit ışıklarını görür gibi olduğunu söyler. İlgin ve civarında toplanan süvari kolordusunun değerlendirilmesi için her çareye başvurulup yeni eyer takımları yaptırılarak veteriner ve nalband takımlarının tamamlandığını, Kuleli Lisesi'nden ve Harbiye'den kaçıp Ankara talimhainde kurs gören genç subayların alaylara verilerek Kolordu Kurmay Başkanı Binbaşı Kurtcebe(Noyan) emrinde İlgin'da açılan binicilik okulunda kurs gördüğünü, düşmanın da güçlü bir süvari tümeni oluşturduğu haber alındığından tümenlerin sürekli tatbikat yaptığını söyler. Cephe Komutanının tümenlerdeki değersiz topları Ruslar'dan alınan uzun menzilli dağ toplarıyla değiştirdiğini, savaşta yer tut-ması ve yer değiştirmesi süvari hareketine uymayan bu topların her birinin sekiz katırla taşındığını ve kolorduya da ikişer toplu iki koşulu sahra bataryasından kurulu bir topçu taburunun verildiğini söyler. Süvari Kolordusu Kurmay Başkanı Binbaşı Kurtcebe (Noyan), harekât şube müdürü Yüzbaşı Şükrü (Sökmensüer), emir subayları Üstteğmen Fevzi (Uçaner), Üstteğmen Muzaffer (Göksenin), Askeri Hakim Münir (Kocaçitak) ve diğer karargâh mensuplarının son derece fedakârane çalıştıklarını yad eder. Süvari kolordusu kumanda kadrosunun da: 1.tümen Kurmay Albay Mürsel (Baku),Kurmay Başkanı Binbaşı Kemal (Balıkesir), 2.tümen Kurmay Yarbey Zeki (Soydemir), Kurmay Başkanı Yüzbaşı Tefvik, 14.tümen Kurmay Yarbey Subhi (Kula), Kurmay Başkanı Yüzbaşı Muzaffer (Tugsavul) şeklinde olduğunu belirtir. Süvari kolordusunun o vakit ki mevcudu: subay 550, er 9900, hayvan 9480, tüfek 6450, makinalı tüfek 48, kılıç 4800, bomba 620, top 16'dır. (seyyar hastahane, hayvan hastahanesi ve nakliye kolları hariç) (Hat. 317-19).

Büyük Taarruz (Hat. 329-343)

1922 yaz aylarında Başkumandan'ın taarruza karar verdiğini, düşmanın kuvvetli olmasından dolayı Mustafa Kemal'in bu taarruzun; ancak, bir strateji baskınıyla mümkün olacağını kestirdiğini; ama, bir kez de kumandanlarla görüşmeyi uygun bularak 20 Ağustos 1922'de gizlice Akşehir'e gelip bir toplantı yaptığını, bu toplantıda kurmay başkanı, cephe kumandanı, 1. ve 2. ordu kumandanları ve suvari kolordusu

kumandanı sıfatıyla kendisinin bulunduğunu, sadece 2. ordu kumandanının ordunun henüz kâfi kuvveti olmadığından bahsettiğini; ama, Başkomutan'ın saldırının yapılacağını kesin olarak bildirdiğini söyler. Buna göre taarruz 26 Ağustos'ta Afyon'un güney bölgesine baskınla başlayacak, ikinci ordu iki kolordusunu gece yürüyüşleriyle gizlice birinci ordu emrine aktaracak, süvari kolordusu da gece yürüyüşleriyle Sandıklı'ya giderek piyadelerin düşman cephesini yarmasını müteakip içeri dalarak düşmanı hezimete uğratmaya çalışacaktır. Tarihi karar verildiğinde kumanda kadrosu şu şekildedir:

Başkomutan : Mareşal Gazi Mustafa Kemal(Atatürk)

Genelkurmay Başkanı: Orgeneral Fevzi (Çakmak)

Garp Cephesi Kumandanı: Tüm general İsmet(İnönü), Kurmay Başkanı: Albay Asım (Gündüz)

1. Ordu Kumandanı: Tümgeneral Nurettin, Kurmay Başkanı: Kurmay Albay Emin (Koral)

2. Ordu Kumandanı: Tümgeneral Yakup Şevki, Kurmay Başkanı: Kurmay Albay Hüseyin Hüsnü (Erkilet)

1. Kolordu Kumandanı: Kurmay Albay İzzet-tin (Çalışlar)

2. Kolordu Kumandanı: Kurmay Albay Ali Hikmet (Ayerdem)

3. Kolordu Kumandanı: Kurmay Albay Şükrü (Naili)

4. Kolordu Kumandanı: Kurmay Albay Kemaleddin (Sami)

6. Kolordu Kumandanı: Kurmay Albay Ka-zım (İnanç)

Süvari Kolordusu Kumandanı: Tuğgeneral Fahrettin (Altay)

Kocaeli Grup Kumandanı: Kurmay Albay Halit

Sakarya Zaferinden sonra düşmanın kovulması için her tarafta artan faaliyetlerin bu taarruz kararıyla daha da hızlandığını; ancak, düşmanın da boş durmayıp kuvvetlendiğini belirtip ordunun bir yandan taarruz hazırlıklarını hızlandırırken bir yandan da düşmanın saldırısına karşı gerekli tedbirleri almakta kusur etmediğini anlatır. Düşmanın silâh ve asker miktarı (110 bine karşı 120 bin asker) yanında, toplarda da 350'ye 370 üstün olduğunu, süvari kuvvetlerimiz daha üstünse de onların da yeni süvari teşkilâtları yaptıklarını, ulaştırma araçları ve tayarelerimizin de çok az olduğunu söyler. Yapılan plana göre, birinci ordu saldırıya başlarken Sandıklı'daki 6. piyade tümeni Uşak istikametinden düşmanın hareketini önleyecek, daha güneyde 3. süvari tümeni ile Menderes gözetleme müfrezesi ve kuzeyde Kocaeli'ndeki birlikler de karşılarındaki düşmanı oyalayıp geri çekilmesi halinde kovalayacaklardır. Nihayet

cephe komutanı orduya hareket emrini vermiş olup bütün birlikler gece vakti harekâta geçmişlerdir; artık, ok yaydan çıkmıştır. Süvari kolordusu da aynı gece hareketle 24 Ağustos akşamı kötü yollardan Sandıklı'ya varmış, burada Afyon'un güneyindeki dağların hakim tepelerinin düşman tarafından iyice tahkim edilip üstün kuvvetlerle tutulduğu görülmüş; ama, kafalar düşmanın açığını yakalayıp kahredici darbeyi bir an önce indirebilmenin çarelerini araştırmakla meşguldür ve düşünülen tek şey zaferdir. Fahri Paşa daha önceden olduğu gibi bu kez de keşif birliklerine görev verirken bir yandan da kendisi keşfe çıkmış ve yaptığı keşifler sırasında Çigiltepe batısında Ahır Dağlarında ormanlık ve sarp arazide yörük mezarından geçerek Sinanpaşa Ovası'na inen bir patikanın mevcudiyetini öğrenmiş ve bu gediğin düşman tarafından ihmal edilip tahkim edilmediğini anlamıştır. Bu yolun Sinanpaşa Ovası'na çıktığı yerdeki Tokuşlar Köyü'nde Haydar Ağa adlı birisi 6. tümen komutanı Nazmı Bey'le irtibatla olduğundan ona bir teğmen gönderip gediğin düşmanca nasıl korunduğunu sordurmuş, bir yandan da ordu kumandanlığından piyadelerin cepheyi yarmalarını beklemektense bu gece bu patikadan hareketine müsaade etmesini rica etmiştir. Muvafakat alınca da hiç vakit geçirmeden 1. tümenle 14. tümeni birbiri ardınca, 15 km gerideki 2. tümeni de bunları takip etmek üzere harekete geçirmiştir. Fahri Paşa bu güç işi:

“kılavuzların yardımıyla gece yürüyüşüne geçilerek süvari kolordusunun tek koldan ormanlık ve çok kötü bir keçi yolundan ilerlemesi ve bu yürüyüşün düşmandan saklanabilmesi hakikaten hayli güç oldu. 1. tümenin arkasında karargâh arkadaşlarımla giderken kolbaşına geçmek istedim, uçurum ve karanlıklar arasında bu daracık yoldan ileri geçmem bile mesele oldu” diyerek anlatır. Yolda keşiften dönen teğmene rastlayıp Haydar Ağa'dan aldığı bilgiyi sormuş ve teğmenin anlattıklarından düşmanın yalnız gündüzleri bu gediği bir bölük süvari ile tutup geceleri ise Sinanpaşa'ya çekildiğini anlamıştır. Sabahın erken saatlerinde 1. tümen kolbaşı vadinin ovaya çıktığı noktaya varmış, 14. tümen de arkadan gelmiştir. Tam bu sırada doğudan büyük taarruzun başladığını bildiren şiddetli top sesleri gelmeye başlamış, top sesleriyle heyecanlar artmış ve askerlerinin yüzleri gerilip omuzları dikilmiştir. Artık bir an önce atlarını mahmuzlayıp dörtlüye düşman gerilerine akınlar yapmaya başlamak isteseler de, şartlar yüzünden bu mümkün olmamakta, tümenler tesbih gibi tek koldan birbirlerinin arkasından gelerek kolbaşında toplanmaktadırlar. Bu toplanma saatlerce sürüp yorgunluk, açlık ve uykusuzluk onları bağlamıştır. Tekerlekli toplar dağdan geçirilememiş, birer dağ bataryalı tümenlerin zayıf hareket kabiliyetini süvarinin çevik hareketine uydurmak çok zor olmuştur. Tümenler toplanıncaya kadar 1. tümenin bataryası boğaz kenarına bir alayla beraber yerleştirilip ileri sürülen keşif kollarına da İzmir demiryolunu ve telgraf hatlarını kesme emri verilmiştir. Hareketleri gittikçe hızlanıp savaşın havası hepsini sarmıştır. Fahri Paşa'nın, kuzeyden gelecek düşman kuvvetlerini önlemek üzere Balmahmut'a sürdüğü 1.tümen, düşman kollarına çarpıp kılıçtan geçirir; batıdan gelecek düşmana karşı Akçaşar taraflarına sürdüğü 14. tümen de

Dumlupınar tarafından gelen bir düşman piyade kolunu geri atar. 1 ordu kumandanlığından Çiğiltepe gerilerine saldırımları için bir emir gelmesiyle yeni ulaşan 2. tümeni oraya göndermeye mecbur kaldığını; fakat, inisiyatifle hareket etmek istemesinin de orduda canların sıkılmasına neden olduğunu belirtir. Akşam olunca tümenlerin bulundukları köylerde gecelediğini, kolordu karargâhının da geceyi Tokuşlar Köyü'nde Haydar Ağa'nın misafiri olarak geçirdiğini, mızıkasına İzmir Marşı'nı çaldırdığında köylülerin kurtuluş ümidi içindeki sevinçlerini unutamadığını söyler. Meydana çıkmayan düşman süvari tümeninin şüphelerini çektiğini belirterek onları bulup ortadan kaldırmadan rahat olamayacaklarını, esas düşüncesinin onunla karşılaşmada üç tümenini bir anda birleştirmek olduğunu, bu arada düşmanın İzmir'den trenle getirebileceği kuvvetlerini burada indirmesi durumunda da cephesine kolay yardım edebileceğinden Küçükköy İstasyonu'nu elde etmenin şart olduğunu, bu sebeple bu istasyonun tahribi görevini 2. tümene verdiğini belirtir. 27 Ağustos'ta 2. Tümenin Akçaşar'a varıp Küçükköy'e kadar demiryolu muhafızlarıyla savaştığı, 14. tümenin karşısında ilerlemek isteyen bir piyade kolunun durdurulduğu, kolordu karargâhının önünde giden muhafız süvari bölüğünün de Kumarlı ile Akçaşar arasında düşmanla şiddetli şekilde çarpıştığı ve bu çarpışmada birçok şehit verildiğini anlatır. 2. süvari tümeninin görevini yaptığı ve istasyona sürdüğü ikinci süvari alayının bu istasyonu koruyan düşman kuvvetlerini dağıtıp istasyonu zaptettiğini, kendisinin bu muharebede Akçaşar tepesinde bulunduğunu anlatır. Fahri Paşa bu sırada hiç unutamadığı bir olayı şöyle anlatır:

“Bu savaşın en şiddetli bir sırasıydı ki, daha önce hastalandığı için Konya Hastahanesi'ne gönderdiğimiz karargâh subaylarından İzmirli genç teğmen Yıldırım Kemal'i karşımda buluverdim. Her vakit arkadaşlarına neşe saçan bu sevimli, kabına sığmaz vatansever genç subay karşımda gençliğinin verdiği o heyecanlı haliyle selâm verdikten sonra taarruz haberini alır almaz hastahaneden çıktım ve trene atlayıp geldim; “emrinizdeyim” dedi ve bu hali takdir ve sevgi ile karşıladım ve eski vazifenize “devamla başlayınız” dedim. Yıldırım Kemal benim bu sözümünden sonra bir an durdu ve gene o güzel heyecanı ile -kılıcımı sallayarak İzmir'e önde girmek isterim, beni en ilerideki bir alaya göndermenizi rica ediyorum dedi. Sevimli genci kırmak istemedim, önce ikinci tümene gönderildi, oradan da ikinci alayda vazifelendirildi. Aradan iki saat geçtikten sonra şehadet haberi geldi. Bu vatansever subayın arkasından gözlerim dolu dolu oldu. İzmir'e girdiğimiz zaman da babasının subaylarımızdan onu sorduğunu unutmak mümkün değildir ve Küçükköy İstasyonu'na onun adını vermekle hem babasını hem de arkadaşlarını teselli etmiş oluyorduk” (Hat. 335).

Savaş gittikçe şiddetlenmiş, Egret Bölgesi'nde büyük düşman ordugâh çadırları görülmüş, 1. tümen düşmanı Balmahtut istikametinde dağıtmış, akşam üzeri sahra topçu taburu Çayırhisar'a yaklaşmış, düşmanın batıdan gelecek kuvvetinin olmadığı anlaşılmıştır. Bu sırada cephe yakılıp Karahisar düşman kuvvetlerince boşaltılmış

olduğundan bu durum, Afyon doğusundaki düşman tümenleriyle Egret'te görülen düşman ordugâhı kuvvetlerinin, ya ordumuzun sağ yanına saldıracağı ya da geri çekilerek Elbulak-Dumlupınar-Toklu hattında yeni bir cephe tutacakları şeklinde yorumlanmıştır. Bu iki ihtimali önlemeyi en mühim ödevleri sayan Fahri Paşa tümenlerine:

“2. ve 14. tümenler akşam Ulucak istikametine geçip Elbulak Dağı'nı aşacak ve sabaha karşı Egret Köyü yanında görülen düşman kuvvetlerini basacaklardır. 1. tümen 2. tümenle irtibatla olacaktır. Kolordu karargâhı Ulucak Köyüne gidecektir” emrini vermiş ve 2. tümen karanlık basmadan Beşkimse Köyü'nden geçerek dağı aşip bataryasını Ulucak ilerisinde mevzie yerleştirmiş, kendisi de karargâhıyla onların arkasından Ulucak'a varmışsa da 14. tümen patikadan yanlışlıkla sağa sapıp gruptan ayrıldığından düşman ateşiyle karşılaşarak gelememiştir; ama, düşman yayılarak savaşa zorlanıp geciktirilmiş, Frankos kuvvetleriyle birleştirilmeyerek Dumlupınar'da yeni bir cephe tutmalarına imkân verilmemiştir. 29 Ağustos gecesi tümenlerine düşman kuvvetlerinin çekilmesine engel olmak için Murat Dağı'nın kuzeyindeki geçidin tutulması emrini vermiş ve tümenleri de bu emri eksiksiz yerine getirmiştir. 30 Ağustos 1922'de Başkomutan Mustafa Kemal'in bizzat gelip yönettiği savaşta düşman kuvvetleri Çalköy civarında yenilmiş ve bu büyük savaşa Başkumandan Meydan Muharebesi adı verilmiştir. Fahri Paşa 1 Eylül'de karargâhıyla Gediz Kasabası'na girdiği sırada tümenleri de Gediz'in güneyinde Uşak yolu boyunca toplanmışlardır; artık, Alaşehir ovasına inip düşmanın yeni kuvvet toplamasına meydan vermeyerek bir an önce İzmir'e varmak için can atmaktadırlar. (Hat. 329-343).

İZMİR'E DOĞRU (Hat.345-350)

Büyük yürüyüşteki Fahri Paşa ve tümenlerinin burunlarında tüten menzil-ı maksud kokuları artık gelmeye başlamıştır. Fahri Paşa, 4 Eylül akşamı Silindi Dağları'nın çok kötü ve sarp yollarından geçerek Kula'ya girdiklerini, kendisinin 12 gün sonra olmak üzere tümen komutanlarının rütbelerinin bir derece yükseltildiğini, böylece savaş sırasında bir yılda iki general rütbesi almış olduğunu söyler ve müteakiben 1. ve 14. tümenlerin geceyarısı Salihli istikametinde yürüyüşe başlayacakları, kolordu karargâhının onları izleyeceği, 2. tümenin de Alaşehir batısında Dereköy üzerinden Salihli'ye ilerleyeceği, 10 km ileride bulunan 14. tümenin başta bulunacağı emrini verdiğini belirtir; fakat, terfi neşesiyle gece kalkmadığını, 1. tümeninse gece yarısı hareket edip başa geçtiğini söyler. Sabaha karşı süvarilerinin Akdeniz havasını almaya ve kendilerini İzmir kapılarında görmeye başladıklarını, yüksek sesle memleket havaları ve zafer şarkıları söylediklerini, seslerinin sabahın temiz rüzgârlarına karıştığını, atların kişnemeleri ve nal seslerinin de bu ahengi tamamladığını, Mustafa Kemal'in hedef olarak gösterdiği Akdeniz'e bir an önce kavuşmak için süratle geçen bu yolculuğun zevkinin asla anlatılamayacağını o anı yaşarcasına anlatır(Hat. 347). 1.

tümenin 50, 2. tümenin 45, 14.tümenin de 40 km.lik yürüyüş yaptığını, 1. tümenin öncü alayının ise Salihli Kasabası'nı geçerek istasyondaki Yunan muhafızlarından bir kısmını esir alıp bir kısmını dağlara kaçırınca yorgunluk atmak için neşeli bir şekilde dinlenirken doğuda artık düşman kalmadığını sanarak emniyet tertibatı almadığını ve bunun üzerine trenle çekilen düşman kuvvetlerinin saldırmasıyla 25 şehit verildiğini anlatır. Bu düşman kuvvetlerinden yakalanan esirlerden İzmir'e yeni kuvvetlerin geleceğinin öğrenildiğini, demiryolu geçen ve yolsuz, kesik dereler ve bağlarla kaplı olan uzun Gediz Vadisi'ni düşmanın tutacağını tahmin ederek, tümenlerine zayıf tarafı olan Bintepele'ye ilerleme emri verdiğini belirtir. 6 Eylül'de Bintepele'e yaklaşan kuvvetlerinin bu hatta düşmanın bulunmadığını görerek tepeleri tuttuğunu, Sart'a sürülen kolordu süvari muhafız bölüğünün de Sart İstasyonu'nu ele geçirdiğini, artık düşman kuvvetlerinin yalnız İzmir etrafındaki dağları ve geçitleri tutmuş olabileceğinin hesaplandığı sırada 14. tümeden "ihtiyat cephanenin de sarfedildiği ve yeni cephanenin nereden alınacağı" raporunun geldiğini, bu raporu okuyup altına "kılıca kuvvet" diye yazıp geri gönderdiğini, hayvanlarına yem olarak kuru üzüm bulabildiklerini, bazı askerlerin adım atmaya mecali kalmayan atlarını önlerine katarak değneklerle yürütmeye çalıştıklarını anlatır. Bandırma-Balıkesir demiryolu ile düşmanın kuvvet getirme ihtimaline karşı keşifte bulunmak ve bir düşman kuvvetinin trenle geldiğinin belirlenmesi halinde de demiryolunu çalışmaz duruma getirmek için Akhisar'a bir süvari bölüğü gönderdiğini, bunun ardından da Saruhan Bölgesi'nde yeni bir düşman yığınağı yapılmasını muhtemel görerek Turgutlu-Nif üzerinden İzmir istikametine ilerleyecek piyadelerin sağ kanadını emniyet altına almak için süvari kolordusunu bu istikamete sürdüğünü söyler. Köylülerin, Nif Boğazı'nda düşmanın tahkimat yaptığını, Dikili taraflarında büyük düşman kuvvetleri bulunduğunu ve kıyılarda da bazı düşman savaş gemilerinin görüldüğünü söylediklerini belirtir. Akhisar'a giden bölük, düşmana rastlamamış, daha kuzeyden büyük bir düşman kolunun Dikili istikametine geçtiğini bildirmiştir. Düşmanın İzmir'i kolay kolay bırakmak istemediği, etrafındaki dağlık arazi ve boğazların savunmaya çok elverişli olduğu ve ordumuz da yorgun bulunduğu için düşmanın kolay savunma yapacağını düşünerek Menemen tarafından Yamanlar Dağı'nın arkasından geçerek, boğazlara saldıracak olan piyadelere yardım maksadıyla süvari kolordusunu Manisa'ya yürüttüğünü belirtir. 7 Eylül gecesi Manisa'nın yandığını uzaktan üzüntüyle gördüğünü, 8 Eylül günü de oraya vardığında yangından dağlara kaçan Manisa halkının dağlardan inip küller arasında kendilerini kucaklamaya başladıklarını, Manisalıları mümkün olan yardımın yapılarak hükümetin kurulduğunu, ertesi sabah da süratle İzmir'e hareket emrini verdiğini anlatır (Hat.345-350).

Artık heyecanla beklenen İzmir'e girme vakti gelmiştir.

İZMİR'E GİRİŞ. 9 EYLÜL(Hat. 351-358)

Bu sabah ortalık ağırlarken Sabuncubel'e ilerleyen 2.süvari tümeninin 20. alay 4. bölüğünden Teğmen Enver komutasındaki keşif kolu düşmanın buralardan savuştuğunu görerek ileri tepelere çıktığında, sabah güneşinin tatlı ışıkları altında bir tablo gibi beliren güzel İzmir'i, önündeki mavi suları ile Akdeniz'i ve lâtif yeşilliklerle bunları çevreleyen yüksek dağları ve oluşan bu tabii tabloda kara noktalar halinde körfezdeki ecnebi harp gemilerini harikulade bir manzara olarak görmüştür. Fahri Paşa'ya göre, bu bahtiyar genç subayın raporunu yazarken başkumandanın verdiği Akdeniz hedefine ilk ulaşanın kendisi olduğunu düşünerek ne kadar heyecana tutulduğunu tahmin etmek zor olmasa gerektir. Fahri Paşa'nın 90 yaşında olmasına rağmen kendisini heyecanlandırıp gençleştiren, iliklerine kadar işlemiş 50 yıl önceki o güzel ve anlamlı olayı bütün ayrıntılarıyla anlatması bu olayın onun için çok istenen bir olay olduğunu göstermektedir. Genç subayın tümeni kendisine ulaştığından raporu göndermeğe lüzum kalmayıp hep beraber ilerleme devam etmiş, Bornova üstündeki tepelere çıkılınca buranın büyük evlerinde ecnebi bayraklarının sallandığı görülmüştür. Fransızca bilen 2. Tümen 13. Alay Komutanı Binbaşı Atıf (milletvekili Esenbel) ecnebiyle görüşüp emniyetlerini sağlamak için alayı ile gönderilmiş, tümen Mersinli yolunda İzmir'e doğru ilerlerken 1. tümen de onun solundan yürümüştür. 2. tümenin öncülüğünü Binbaşı Reşat Komutasındaki 4. alay yapmış, alayın önünde de Yüzbaşı Şerafeddin komutasında iki bölük gitmiştir. Sokaklardan geçerken toplu süvarilerin Yunanlı evlerinden bir ateşe uğramaması için sekiz er yaya olarak ellerinde tüfek en önde yürümüşlerdir. Bunlar Halkapınar Köprüsü'nü geçip Tuzakoğlu Fabrikası'na yaklaşıncı fabrika pencerelerinden ani bir ateş açılmış ve içlerinden dördü cansız yerlere serilmiştir. Daha sonra Şeref'in anlattığına göre bu yavrucakların mübarek cesetleri önlerinde birer ok gibi başları İzmir'e doğru yatmakta ve kendilerine durmayin ilerleyin demektedir. İzmir halkı, İzmir'in kucığına girdikleri anda bu uğurda canlarını veren Akşehirli Bekiroğlu Mehmet, Antalyalı Ömer oğlu Hakkı, Nevşehirli Ahmet oğlu Seyit ve Ahmet isimlerindeki bu dört fedakârın ruhlarını oracıkta yaptırdığı bir anıt kabirle şad etmiştir. Öncü alayı bu şanlı cesetleri atlayarak geçip fabrikaya girdiğinde kimseyi bulamaz. Arkadan gelen tümen Mersinli yanında yirmi bir Yunan subayı ile binden fazla erden oluşan bir kafileyi esir almış ve tümen komutanı bunlardan ele geçirdiği bir otomobile binerek hükümete doğru ilerlemiştir. Kemer İstasyonu'ndan geçen bir süvari alayı da Aydın cihetinden gelen bir trende bir yüzbaşı dört subay ve yedi yüz erden oluşan diğer bir kafileyi esir almıştır. Öncü alayının İzmir Rıhtımı'ndan geçerken parke taşlarının çıkardığı nal sesleri Akdeniz'in bu taşlara çarparak çıkardığı hafif dalga sesleriyle karışmakta, bir zafer marşı gibi nağmelenmektedir. Bazı pencerelerden atılan çiçekler de süvarilerin başlarına konup onlara bir zafer tacı olmaktadır. Bu durum, heyecanı artırmakta, yürüyüşteki sürat gitgide artmakta, süvariler bir oluktan akan su gibi hükümete doğru akmağa başlamaktadır. Pasaport yanından geçerken

bir manga İngiliz deniz askerince selâmlanan öncü bölükleri az ileride sivil bir şahsın attığı el bombasıyla karşılaşmış, Yüzbaşı Şerefle birkaç er hafifçe yaralanmış; fakat, aldırış etmeyerek soluğu hükümet kapılarında almışlardır. Yunanlılar'ın kapayıp kaçtıkları hükümetin kapılarını bir odacı kadın açar. Yüzbaşı Şeref birkaç erle hemen balkona çıkarak şanlı sancağı öpüp direğe çekip selâmlamış, sancak yükselirken ay yıldızının bir kısmına yüzündeki yaranın kanının bulaştığını görüp bu saadete ermekten taşan heyecanıyla hıçkırıklarını tutamamış, biran sonra kendisini toplayarak yanındakilere vazifelerinin bitmeyip milletin kendilerinden daha çok şeyler beklediğini söyleyerek aşağıya inmiş, bu defa da oraya toplanan İzmirliilerin coşkun alkışları arasında kucaklanıp öpülmüştür. Bu aziz arkadaşının yirmi beş yıl sonra albay rütbesinde ağır bir hastalıktan Hakk'ın rahmetine kavuştuğunu belirten Fahri Paşa, onu İzmir şehitleri arasında saymanın ve o vakit İzmirliilerin kendisine İzmir'e ilk giriş hatırası olarak verdikleri kılıcın milli müzeye alınmasının yerinde bir davranış olacağını söyler. İzmir'e başka taraftan ilk giren 1.Süvari Tümeni 14.Alayı Öncüsü Yüzbaşı Zeki de kumandanlık dairesine gelerek al bayrağı çekmiş ve kışla meydanına toplanan esirlerin başına nöbetçileri dikerek üç yıl önce Yunanlıların burada gaddarca şehit ettikleri Albay Süleyman Fethi ve arkadaşlarının ruhlarını şâd etmiştir. Şehirde emniyeti sağlamak için 4. Alay Komutanı Binbaşı Reşat alayı ile İzmir'in üstündeki Kadifekale'ye çıkmış ve bin yıllık eski yüksek bir burcun üstüne ay yıldızlı bayrağı dikerek İzmir etrafına İzmir'in ana vatana kavuştuğunu göstermiştir. Bu yüksek mahalle halkının kadın ve çocukları evlerindeki yiyecek ve içecekleri birbirleriyle yarışır-casına alayın önüne taşıyarak kahraman askerlere ikram etmişlerdir. Göztepe ve Seydiköy istikametine kaçan firarileri takip kolları gönderilmiş ve Reşadiye(Güzelyalı) civarında bir er şehit düşmüştür. Bu olaylar olurken otomobille gelen 2. Tümen Komutanı Albay Zeki(Soydemir) halkın alkışları arasında hükümet konağına çıkıp toplanan şehir ileri gelenlerinin seçimiyle eski Düyun-ı Umumiye Müdürü Abdülhalim'i vali vekili tayin etmiş, kolorduya yazdığı raporu Kurmay Yüzbaşı Cevdet(Bilgişin) ile göndermiş ve halka da bir beyanname neşretmiştir. Biraz sonra 1. Tümen Komutanı General Mürsel (Bakü) Hükümet Konağı'na vardığında o sırada limandaki Fransız zırhlısından gelen bir Fransız subayı gemisinin telsizinin emirlerine hazır olduğunu bildirmiş ve General Mürsel de onunla İzmir'e girildiği müjdesini Ankara'ya vermiştir; ama, Fahri Paşa, Ankara'ya bilgiyi ancak başkomutan Atatürk'ün verebileceğini söyleyerek bunun doğru bir işlem olmadığını, o günün büyük heyecanı yüzünden bunun üzerinde durulmadığını belirtir. Sabahleyin Menemen civarında bir düşman çetesinin mukavemetini kıran ve bir subayla iki erini şehit veren 14.süvari tümeni halkın şiddetli alkışları arasında Menemen'e girip ağırlanmış, daha sonra İzmir'e doğru yürüyüşüne devam etmiş, Karşıyaka'da İzmirliilerin hararetle alkışlarıyla karşılanmış ve vapur iskelesi yanına yerleştirdiği bataryasının 21 pare ateşiyle İzmir'i selâmlamıştır. Limandaki düşman savaş gemileri önce bu atıştan ürkse de çabuk anlamışlar, körfezdeki Yunan

savaş gemileri de Uzunada'ya doğru çekilmişlerdir. 3. Piyade Tümeninin Tegmen Besim komutasındaki süvari bölüğü de uzun bir yürüyüşten sonra saat 13'te İzmir'e gelmiştir. Fahrettin Paşa ise kolordu karargâhı ile İzmir'e girerek kışlada kumandanlık dairesine yerleşmiş, İzmir'in salimen alınıp asayişin sağlanmakta olduğuna dair raporu kurmay yüzbaşı Feridun (Dirimtekin) ile Nif istikametinde Garp Cephesi Komutanlığına göndermiş ve Hükümet Konağı'na gidip vali vekili ile birlikte halkın tebriklerini kabul etmiştir. Bir merkez kumandanlığı kurularak emrine inzibat kıtaları verilmiş ve hükümet ve belediye ile işbirliği yapılarak emniyet teşkilâtı yeniden işletilmiştir. Şehirdeki yüz binden fazla Rum, Ermeni ve Musevinin ileri gelenleri hükümete getirilerek asayişin muhafazası ve saklanmış düşman asker, silâh ve eşyasının kışlaya gönderilmesi tembih edilmiş, tümenlere iskân bölgeleri verilip iâşeleri temin edilmiş, Yunan Ordusunun terkettiği mühimmat ve eşya depoları muhafaza altına alınmış, halkın yaptığı şenliklerin gece yarısına kadar devamına müsaade edilerek ondan sonra sükûnetin muhafazası için herkesin evine çekilmesi istenmiştir.

Fahri Paşa için en manidar olay başlar ve Karşıyaka'da yalılar boyunda küçük bir evde oturan ihtiyar annesiyle teyzesini görmek için oraya doğru yola çıkar. İhtiyar babası ve tüccar kardeşi Rodos'a kaçmak zorunda kaldığı, İzmir'de kalan teyzesinin kocası eczacı yüzbaşı Ahmet'i de Yunanlılar işgal günü şehit etmiş oldukları için iki ihtiyar kadın yalnız başlarına ev bekçisi kalmışlardır. Fahrettin Paşa savaş sırasında zaman zaman gözlerinin önüne gelen evlerine yaklaştığında çarşafı ve uzun boyu ile eğile eğile gelmekte olan anasını tanır. O anda nasıl bir duygu içinde olduğunu bilememektedir. Atını insiyaki bir şekilde ona doğru sürer ve önünde atından atlayıp ellerine sarılır. Annesi belki de o anda dünyanın en mutlu insanlarından birisidir. Önce vatani kurtulmuş, sonra oğlu muzaffer ordunun generallerinden birisi olarak İzmir'e ilk giren süvari birliklerinin kumandanı olmuştur ve her şeyden önemlisi oğlunu sağ salım karşısında bulmuştur. İşte ihtiyar anacığı çeşitli heyecanlar içinde geçen ömründe bu yeni heyecanın ağırlığına dayanamamış ve "Vay Fahrim" diyerek düşüp kalmıştır. Fahri Paşa'nın arkadaşları onu kucaklayıp evine götürürler. Meğer yaşlı anacığı askerlerden oğlu hakkında bir bilgi alabilir miyim? diye dışarı çıkmıştır. Fahri Paşa evde biraz oturur, teyzesi küçük bir tepsi içinde bir dilim ekmekle biraz tuz ve kara biber ikram eder. Hayrola diye sorduğunda teyzesi "işte evladım son günlerde buna kalmıştık" der. Fahri Paşa hasretini biraz olsun giderir ve akşam işleri çok olduğundan gelemeyeceğini; ancak, ertesi gün öğleyin yemeğe gelebileceğini söyleyip tekrar ellerini öpüp görevinin başına döner. Yapılacak işi o kadar çoktur ki annesine doya doya bakmaya bile vakti olmaz (Hat. 356-357).

Fahrettin Paşa İzmir hükümet konağında İzmirlilerin ziyaretlerini kabul ederken nasıl bir sevinç içinde olduğunu anlatması mümkün değildir. Geceyi şimdiki Atatürk heykelinin bulunduğu yerde, sonradan yangında yanan Kramer Otel'i'nde geçirir. Otel çok dolu olduğundan sahibi Naim Bey kendi dairesini ona verip emir subayına da aralıkta

yer hazırlar. Otelin kapısında da Abdurrahman isminde İzmirli bir delikanlı otomobiliyle sabaha kadar onu bekler. Bu arada otel sahibi “örfi idare var mı, oteli kaç kade kadar açık bulundurabilirim?” diye sorar ve Fahri Paşa da ona:

“Biz İzmir’e örfi idare için gelmedik. Memleketimizin kurtulmuş olmasını bu gece kutlamak lazımdır; her taraf sabaha kadar açık kalır, herkes eğlenecek bayram yapacak” der ve çok yorgun olduğundan yatmaya gider; Naim Bey de gece yarısı oteli kapatmak için müsaade isteyip gider.

Fahri Paşa sabaha karşı saat 03 sıralarında şiddetli tüfek sesleriyle uyanır ve emir subayı Üsteğmen Fevzi (Uçaner) de hemen fırlayıp birlikte otomobile atlayarak önce Rum Mahallesine (şimdiki Kültürpark Bölgesi) girerler. Kiliseler ve büyük evler hınca hınç insan dolmuş, kadın ve çocuklar ağlaşıp pencerelere yığılmışlardır. Bunlara korkmamalarını ve bu gibi şeylerin artık geçici olduğunu söyleyip teskin ede ede sokaklardan geçip Basmahane civarındaki İslâm mahallesine giderler. Orada anlarlar ki, kendi kolordu ağırlıklarıyla geride kalan bando takımı geç vakit İzmir’e girerken aşka gelen bando takımı İzmir Marşı’nı çalmaya başlamış, halk da heyecanlanıp sokaklara dökülmüş ve havaya silâhlar atmaya başlamıştır. Onları da sükunete getirdikten sonra yukarı mahalle ve sokaklardan geçip otele dönerler. Fahri Paşa,

“Yunanlıların İzmir’e girdiklerinde yaptıkları fenalıklarla şehir ve köyleri yaktıkları bilindiği halde şimdi onların millettaşlarına kötülük değil, iyilik yaptığımızı acaba vicdanlarında muhakeme ediyorlar mı?” diye sorar. Kışla meydanına toplanan esirlerin sayısı dört bine yaklaşmıştır. Cephe kumandanlığından gelen emirde yarın İzmir’e gelecek 1. Kolordu Kumandanının İzmir Askeri Valiliği’ni deruhte edeceği ve süvari kolordusunun İzmir’le Menemen arasında toplanacağı bildirildiğinden Fahri Paşa bunu tümenlere tebliğ eder. Böylece 9 Eylül günü süvariler için tarihî ve şerefli bir gün olarak geçmiştir. Kendisi de hem baba memleketi olan İzmir’e kavuşmak, hem de orada kalmış olan rahmetli anacığı tarafından kucaklanmak bahtiyarlığına nail olmuştur. Fahri Paşa, İzmir ilk gözüne çarptığında kendisinde hasıl olan heyecanı tarif edemeyeceğini, o anda maddî hiçbir şeyin hakikî bir değer taşımadığını tam mânasıyla hissettiğini, işte bu anın hayatının en mutlu anı olduğunu söyler. Bugün İzmir’de çıkan Sada-yı Hak Gazetesi’nde Moralızade Rifat imzasını taşıyan şu şiiri gözyaşlarıyla okuduklarını söyler:

Özledik üç seneden fazla tahassürle sizleri

Bekledik rahm ile imdâda şitâb etmenizi

Kesmedik Hak’tan ölürken bile ümidimizi

Var olun azm ile kurtardınız en sonra bizi (Hat. 358)

İZMİR'DEN SONRA (Hat. 358-364)

10 Eylül 1922'de Başkumandan Mustafa Kemal diğer komutanlarla beraber İzmir'e geleceğinden Fahri Paşa erkenden kalkıp onları karşılar. Mustafa Kemal ve diğer kumandanlar Hükümet Konağı'na inerken piyadeler de şehre girmeye başlamışlardır. Halk hükümet meydanına yığılır ve o vakit ismi Gazi Paşa olan Atatürk balkondan halka hitaben yaptığı konuşmada bu başarının millete ait olduğunu söyler. Mustafa Kemal bilahare diğer milletlerin İzmir'deki temsilcilerini kabul eder ve onlara iltifatlar eder. İzmir'e askeri vali olarak 1. Kolordu Kumandanı İzzettin(Çalışlar) tayin edilir. Fahri Paşa da 1. Ordu Kumandanı Nurettin Paşa'yı şimdi yeri meydan olmuş olan deniz kenarındaki kışlaya getirip kışla avlusunda toplanan binlerce Yunan esirini gösterdikten sonra onları: "Zito Mustafa Kemal Paşa, Zito Nurettin Paşa" diye bağırır ve böylece Yunan işgalinde zito Venizelos diye bağırmadıklarından süngülerle delik deşik şehit edilenlerin ruhlarını şad eder.

İzmir'in ileri gelenleriyle çeşitli milletlerin ruhanî başkanları Hükümet Konağı'na gelip Gazi'ye saygılarını sunmuşlar, bunlar arasında bir Rum meclis azasıyla beraber gelen Rum Metropolit Hristostomos da bulunmuştur. Büyük üniforması ve bastonuyla merdivenlerden çıkan Hristostomos'u gören Kolordu Adli Müşaviri Münir (Koçaçıtak) polislere:

"Bu meşhur bir komitecidir son bir fedakârlık yapayım diye üzerinde bomba getirmiş olabilir, üzerini aramadan içeri sokmayınız" diye ikaz etmiş, polisler de onu yan odaya alıp orada Nurettin Paşa'nın yaveri ve süvari takım komutanı Afyonlu Nazım üstünü aramış, bir şey bulamamışlardır. Fahri Paşa, Mustafa Kemal'e Hristostomos'un geldiğini haber verdiğinde bir an durmuş ve gülerek Nurettin Paşa'ya:

"Senin dostundur git görüş, ben görmek istemem" deyip dışarı göndermiştir. Hristostomos'un alındığı yan odada Fahri Paşa da bulunur. Nurettin Paşa biraz sert bir görüşle Papaz'a: "Gördün mü Allah'ın adaleti nasıl tecelli etti. Yaptıklarından şimdi utanıyorsun değil mi?" dediğinde:

"Bana iftira ediyor. Kat'iyyen benim bir şeyden haberim yok, ben suçsuzum"

demiş, Nurettin Paşa'nın: "Artık sizi Rum metropolit olarak tanıyamayız, Gazi Hazretleri de sizi kabul edemezler, gidersiniz yerinize bir vekil tayin eder çekilirsiniz"

cevabından sonra papaz ve yanındakiler merdivenlerden inmeye başlamışlardır. Hükümet Konağının önünde toplanmış halkın arasında bulunan bir yüzbaşı, papazın uzun sakalına yapışp İzmir'in Yunanlılarca işgal edildiği gün kışladaki faciayı gördüğünü ve buradaki katliamı yapanların bu papazca takdis edildiğini hatırlatarak "bir din adamı bunu nasıl yapar, din adamına bu yakışır mı" diye haykırıp sert sözler sarfeder. Papaz'ı "Zito Mustafa Kemal" diye bağırıttıktan sonra da:

“Nerede kaldı senin milli kahramanlığın; Süleyman Fethi süngüler arasında olduğu halde “Zito Venizelos” diye bağırمامış ve kanını döktürmemişti” der. Papaz yine güzel sözlerle kendisini savunmak ister. Halkın heyecanı da bu arada artıp aleyhte sözler söylenmektedir. Metropolit ise güzel sözlerle halkın heyecanını yatıştırmaya uğraşır. Fahri Paşa devamında:

“Halbuki kendisini tehlike içinde görüp Hükümet Konağı’na çekilerek muhafız isteyebilir, ya da halk dağılıncaya kadar bekleyebilirdi; ama, Allah şaşırtmış olacak ki bunların aksine kalabalık içinde ilerlemeye koyuldu. O ilerledikçe halk onu takip ediyordu. Yavaş yavaş sıkışan ve çıkış yolu bulamayan Hristostomos nihayet halkın arasında sürüklenmeye başladı biraz sonra da ezilip cansız yere serildi”

der ve Mustafa Kemal’in papazın ölüm haberi geldiğinde üzüntüyle “Bu olmamalıydı” dediğini söyler. Fahri Paşa ayrıca, papazın Hükümet Konağı’na geldiğinde kapıdaki askere bıraktığı elindeki siyah renkli ve başında Bizans alameti kartal oymalı fildişi bir topuz bulunan bastonun ayrılırken kendisine verilmediğini, bu bastonun şimdi nerede olduğunu bilmediğini, müzeye konulması gerektiğini söyler.

Fahri Paşa’nın, İzmir’e girdikten sonra Süleyman Fethi Bey’in şehadeti hakkında edindiği bilgi şöyledir:

“İstanbul’da Salkımsöğüt’te tekke sahibi büyük bir şeyhin oğlu olan İzmir Askerlik Dairesi Başkanı Kurmay Albay Süleyman Fethi, subay ve komutanlarla işgal gecesi kışlada toplanmış olup sabahleyin Yunanlılar kışlaya ateş ettikten sonra bunları toplayarak gemiye götürürken hakaretler ederek “Zito Venizelos” diye bağtırmak istemişlerdir. Süleyman Fethi bağırmanın süngüleyerek kanlar içinde yere sermişler. Daha birkaç kişiyi de bu arada teyzemin kocası eczacı Yüzbaşı Ahmet ve Hasan Fehmi’yi de insafsızca şehit etmişler. Aldığı derin süngü yaralarına rağmen ilk anda ölmeyen Süleyman Fethi o civardaki Rum Hastahanesi’ne kaldırılmış ve yaraları sarılarak bir koğuşa yatırılmış. Bunu haber alan İzmir gençlerinden Karşıyakalı Süreyya İplikçi hemen hastahaneye koşmuş, Süleyman Fethi onu görünce gözyaşları içinde ağır bir sesle başının üstündeki haçı ve Yunan sancağını göstererek “Ben bunların arasında mı öleceğim?” demiş. Süreyya hastahanenin başhekimisi ile konuşmuş; insafli bir insanmış ki verdiği izinle gidip bir Türk sancağı getirmiş ve Yunan sancağının yerine onu koyup haçı indirmiş. Süleyman Fethi bunu görünce gülümseyerek “Allahım sana çok şükür” sözleriyle ruhunu teslim etmiş”.

Bu olayı kendisine Süreyya’nın anlattığını söyleyen Fahri Paşa, o gün Yunanlıların tarafsız tahkikat raporuyla sabit olmuş daha birçok facia yaptıklarını, bu facialar yapılırken Hristostomos’un rıhtımda büyük üniformasıyla elindeki altın yaldızlı haçı başından yukarı kaldırarak Yunan askerlerini takdis etmiş olduğunu söyler.

Fahri Paşa İzmir hatıralarının arasında David Valder adlı bir İngilizin eserinden aldığı bir parçayı şöyle aktarır:

“Yunan ordularının İzmir’e girişi dünyada büyük yankı uyandırmıştır. Galip Yunanistan’ın mağlup Türkiye’ye el koyması olağan karşılanmaktaydı. Türk ordusunun hâlâ İzmir de bulunan küçük birlikleri işgalcilere karşı koyacak güçten yoksundu ve Yunanistan askerleri meydan savaşı kazanmışcasına şişinerek karaya çıkıyorlardı. İzmir Yunanlılar’ın büyük bir bayramına sahip olmaktaydı. Başpiskopos Hristostomos en şatafatlı elbiselerini giymiş, dualar okuyarak askerleri takdis etmekteydi. Limana inen Yunan askerlerinin sayısı arttıkça halkın davranışı değişiyordu. Etrafta gözüken Türk askerleri hemen yakalanıp silâhları alınıyor ve tutuklanıyorlardı. Ne zaferde ne de yenilgide sükûnetini korumayı asla beceremeyen bir milletin çocukları olan Rumlar yüzyılların verdiği sarhoşluğun etkisinden adeta çıldırmışlardı. Limanda ele geçen Türkler’e hakaret ediliyor, dövülüyor, karşı koymaya yeltenenler ise öldürülüyordu. Silahlar çekilmiş, meydan tam bir salhaneye dönmüştü. İki üç saat içinde otuz kadar Türk subayı öldürülmüş, Türk halkının ve askerlerinin ölümleri limanı doldurmuştu. Gemilerden inen Yunan askerleri çoğaldıkça Rum halkın çılgınlığı artıyor, kendi askerlerinin yardımıyla yüzyılların intikamının bir günde alınmasına çalışılıyordu. Versey’daki diplomatlar Türkiye ile Yunanistan’ı çoktan unutup kendi pazarlıklarına dönmüşlerdi. İngiliz gemilerinin subayları etrafta yüzüşen cesetlere ve Yunan askerlerine bakarken bu başlangıcın mutlaka feci bir son getireceğini düşünüyorlardı”.

Fahri Paşa, zaferden sonra o günün mübarek şehitlerinin ruhu için hükümet meydanına üzerinde isimleri yazılı bir taş dikildiğini de söyler. Öğle yemeğine Karşıyaka’ya annesine gider ve annesinin kendi eliyle pişirdiği çorba, onu dünyaya getirdiği vakit emzirdiği süt kadar tatlı gelir. Bugün 24 saattir geçirdiği tatlı heyecanı tarif edemez ve kendisini manevi bir alemde yüzen lâhuti bir mahluk gibi görür; ama, bu güzel hayal alemleri kumandanlıktan acele olarak çağırılmasıyla son bulur ve gittiğinde birlikte oturan Mustafa Kemal ile cephe kumandanı İsmet Paşa kendisine:

“Aydın cihetinden çekilen bir düşman kuvveti İzmir’e yaklaşarak Kadifekalesine top ateşi açtı. Hazır olan kuvvetleri oraya gönderdik. Diğer kuvvetleri de al, oraya git, bu düşmanı tepele!”

emrini verirler ve Fahri Paşa hemen emrin tatbikine geçer ve kurmaylarını alarak Eşrefpaşa mahallesinin üstüne çıkıp oradan birliklerine gerekli emirleri gönderir. 2. süvari tümeni Kızılçullu zeytinlikleri içinde düşmanla çarpışırken kendi getirdiği kuvvetleri ileri sürüp düşmanı bozar. Bunların karşısından gelen Denizli Çolak İbrahim Bey kumandasındaki 3. süvari tümeniyle de irtibat kurduktan sonra yaptıkları şiddetli saldırıya karşı dayanamayan düşman teslim olur. Atlara binip Çeşme’ye doğru kaçanların dışında bir tugay komutanıyla elliye yakın subay ve üç bin kadar asker esir edilip

dört topla bazı eşya ele geçirilir. Bunlar İzmir'e doğru yola çıkarılırken Fahri Paşa topların başında yazdığı raporu gönderir. Bu çarpışmalar olduğu sırada halk heyecanla Hükümet Konağı önünde toplanıp merakla neticeyi beklemeye başlar. Mustafa Kemal, Fahri Paşa'nın gönderdiği raporu balkondan halka okutur ve böylece sükûnet sağlanır. Birlikleri geceyi o bölgede geçirirler; kendisi de kışlaya getirilen esir Yunan subaylarıyla görüşerek onları teselli edip yiyecek içecek veririr.

Fahri Paşa, Atatürk'e büyük savaşın son hediyesinin bunlar olduğunu söyler ve belirtmek istediği şu hususu dile getirir:

"Birkaç bin Yunan askeri esir olarak elimize geçtiği ve onlara karşı bütün askerde tarif edilmez bir hınç olduğu halde ne bunlara ne de Rum ahaliye hiçbir kötülük yapılmamıştı. Evet, istilâcılara karşı hınç büyüktü; çünkü yakmış, yıkmış ve masum halkımızı insafsızca katletmişlerdi. Ne var ki biz Türkler barbar bir ordu değiliz. Vatanımızı ve şerefimizi kurtarmak için savaşmıştık. Kılıç bizim elimizde gerçekten yaman bir savaş aracı olmuş; ama onu silahsız insanlara asla kaldırmamışızdır".

URLA YARIMADASI'NDAN DÜŞMANIN ATILMASI

Fahri Paşa, 10-11 Eylül gecesi aldığı emirle 2.süvari tümenini Karşıyaka'ya ordu emrine gönderip bunun yerine 3. süvari tümenini aldığını, emirde ayrıca süvari koleridusunun Urla Yarımadası'nı düşmandan temizlemek üzere Çeşme'ye kadar gidip gelmesi ve 57. piyade tümeninin de emirlerine gönderileceğinin yazdığını belirtir ve 1. ve 14. tümenlerin Urla'ya, 3. tümenin de Seferihisar'a sabah olmadan hareketlerine emir verdiğini belirtir. Birkaç gün sonra tekrar dönüleceğinden tümenler yükte hafif harekete başlarlar. Kendisi de daha iki gece bile tam uyumadan kurmayları ve karargâhın 1. kademe subaylarıyla birlikte İzmir gençlerinden iki vatanperverin fahri olarak hizmetine verdikleri iki otomobille 11 Eylül sabahı Urla'ya hareket eder. Günlerce at sırtında dolaşmaktan bir hayli yorgun düştükleri için bu güzel otomobillerle pek keyifli bir yolculuk yaptıklarını da belirtir. Abdullah Ağa Çifliği civarına geldiklerinde bir Yunan savaş gemisinin sahile oldukça yakın mesafede durduğunu görüp yolları da kilometrelerce deniz kenarından geçeceğinden, Yunan savaş gemisinin ağır toplarna hedef olmamak için daha ileri otomobille gitmezler ve otomobilleri yol kenarındaki kamışlar arasına gizleyerek Karakaya'nın gerisinde oturup torpidonun gitmesini beklerler. Fahri Paşa, o zaman sahilde şimdiki binaların olmadığını ve yolun iki tarafının boydan boya yüksek kamışlarla dolu olduğunu, beş altı yüz metre ileride duran geminin bir türlü gitmediğini, bu yüzden ileri giden tümenlerin başsız kaldığını, bunun da canını sıkmaya başladığını söyler. O sırada 88 model eski tüfegi ve yalnız bir bağ fişegi olan bir askerin topallayarak kendilerine yaklaştığını belirtip gemiyi kaçırmak ümidiyle bu askeri kumsala yatırıp beş kurşunu birden geminin üzerine

boşalttığını, isabet alıp gemide bir gürültü kopup etraflarına top ateşi açıldığını, Çanakkale’de İngilizlerden aldığı Grey adlı puanter köpeğinin mermileri av sanarak fırlamasıyla gemiden dürbünle çevreyi gözetleyen düşmanın bunu görüp kendilerine top yağdırdığını, muhafazalı yerlerinden dolayı bir zarar görmediklerini, o sırada gemiden bir sandal indirilip on silahlı askerin sandalla sahile doğru kürek çektiklerini söyler. Fahri Paşa bu hareketi şaşılacak kadar aptalca bir cesaret olarak görmekte ve:

“yanımızda bir avuç cephane olsaydı veya askerin beş mermisinden ikisini saklamış olsaydık onları sandalda yok ederdik; kimbilir belki de bizim cephanemiz olmadığını bilecek kadar keramet sahibiydiler” diyerek bu aptallığa dikkat çekmektedir. Gün ilerlediği halde gemi bir türlü gitmez. Nihayet, ordu emrinde Bademli’ye yerleştirilen 15’lik bir obüs bataryasının iki büyük topuyla gemi hareket edip gider; ama biraz sonra da Kösten Adası (Uzunada) arkasından Yunanlıların meşhur Averof zırhlısı ortaya çıkıp Bademli’deki bataryayı dövmeye başlar. Haber almak için Bademli’ye gitmiş olan emir subayı Fevzi, bataryanın başında tecrübesiz bir üsteğmenin bulunduğunu, niçin ateş etmediğini sorduğunda da “İzmir i aldık, limandaki düşman gemilerine ateş açılmadı; muharebe bitmedi mi” dediğini söyler. Fahri Paşa:

“Zavallı üsteğmenin düşüncesi böyleymiş, kim ne diyebilir. Sandal sahile yaklaştığı sırada ateş açmış olsaydı büyük bir başarı elde etmiş olacaktı” der. Düşman gemilerinden dolayı sahil yolundan otomobillerle geçilemeyince dağ eteklerinden Kilizman’a giden adı bir toprak yol bulup geceleyin farları yakmadan güçlükle Kilizman’a varıp sabah da Urla’ya gelirler. 1. ve 14. tümenler de zorlukla oraya gelmiş, 3. tümen ise; ancak, Seferihisar’a varabilmiştir. Fahri Paşa hemen tümenleri savaş düzenine sokup düşmana saldırır ve şiddetli taarruz karşısında düşman geri çekilir; bu sırada uzaktan güzel İzmir’in yandığı, büyük bir alev ve kapkara dumanların İzmir ufkunu kapladığı görülür. Urla’nın Türk ve Rum halkı büyük bir heyecana kapılır. Yunanlılar yolun köprülerini bozdukları ve iki tarafı denize dayanan dağlarda artçı muharebeler yaptıklarından ilerleme gecikir. İzmir’den 90 km uzakta olan, yolları kötü ve köprüleri yıkılmış yerlerde savaşıyor yorgun ve iasesi eksik atlarla 15 Eylül akşamı Çeşme’ye yakın Alaçatı yanlarına varılabilir. Geceleyin de düşman artıkları gemilere binerek Sakız adasına kaçarlardı. Böylece Anadolu’da tek bir düşman askeri kalmamış olur. Çeşme halkı büyük sevgi gösterilerinde bulunur. Bir gün sonra verilen emri yerine getirmiş olarak İzmir’e dönerler. Fahri Paşa, Anadolu’dan kaçan Yunan askerlerinin köylerden topladıkları atlarla Çeşme’ye kadar kaçabildiklerini, yol boyunca otomobilleriyle top ve cephane arabalarını yakıp bıraktıklarını, top çeken katanaların ayaklarının tellerle bağlanarak öldürülmüş olduğunu, atların da yaralı bereli sıska bir halde açlık ve susuzluk içinde, kimisinin denize dalmış, kimisinin kumlara uzanıp kalmış, kimisinin de kurumuş çeşme başlarındaki nemli taşları yalar bir halde bulunduğunu, zavallı hayvanların bir kısmının ölmüş, bir kısmının da ölmek üzere olduğunu belirtir. Bu yürekleri sızlatan manzara karşısında atların kurtarılabilenlerini toplayıp bakım-

larını yaptırdıklarını söyler. İzmir'e döndüklerinde Mustafa Kemal ve diğer kumandanların takdir ve taltiflerine mazhar olup kendi rütbesinin tümgeneralliğe, bütün kolordu subaylarının rütbelerinin de birer derece yükseltildiğini, kolordusuna Akhisar Bölgesi'ne yerleşme emrinin verildiğini, 2. tümenin de 6. kolorduyla beraber Çanakkale cihetine gönderildiğini belirtir ve İzmir'e döndüklerinde güzel İzmir'in yarısının yangından harap olmuş bir halde olduğunu söyler. İzmir'e döndüğünde babasıyla kardeşini Rodos'tan dönmüş olarak bulduğunu, elini öpecekken babasının kendisine "Tebrik ederim paşa hazretleri" dediğini, kendisinin ona "Bana böyle söylemeyiniz" dediğinde de: "Yok oğlum yok, sen muharebede vatana büyük hizmetlerde bulunarak bu rütbeyi kazandın hakkındır" dediğini, bu kez: "Bizim hizmetlerimiz başımızdaki Gazi Mustafa Kemal'in sevk ve idaresi ile olmuştur" dediğinde "Ne olur beni götür de ellerinden öpeyim" dediğini, babasını alıp Mustafa Kemal'e götürdüğünü ve "hiç bu ihtiyar askere el öptürür müydü" dediği Mustafa Kemal'in babasına sarılarak ak sakalını içten gelen bir duygu ile öptüğünü ve "Oğlunuzla iftihar edebilirsiniz" diye taltifte bulunduğunu söyler (Hat.365-370).

Fahri Paşa, bu büyük zafer için İngiliz, Fransız, Japon, Rus ve Almanların çeşitli yazılar yazdıklarını belirtip bunlardan İzmir'in kurtuluşundan bir yıl sonra Almanya'da Wisen und Vehr Askeri Mecmuası'nda yayınlanan aşağıdaki yazıyı nakleder:

"1919-1922 Türkiye İstiklal Harbi'nde 1. Sakarya muharebesinde süvari kolordusu kumandanı Fahrettin düşmanın kendi ordusunun sol cenahını ihata etmek maksadını anladı ve Prens Andre'nin yan ve gerilerine yorulmak bilmeyen cüretkâr teşebbüslerle ihata kolunu tevkif ve düşmanda asabiyet tevlit etti. Hatta bizzat Papulas'ı karargâhı ile silaha sarılmak mecburiyetinde bıraktı. 26 Ağustos Afyonkarahisar muharebesinde süvari kolordusu dar patikadan geceleyin uzun kollarla düşmanın ihmal ettiği bir cephe boşluğundan istifade etti ve İzmir demiryolunun güneyindeki ovada toplandı. Aynı gün saat 12'de demiryolu kesilmiş ve o günün akşamı süvari kolordusu üç cephe muharebe ederek demiryoluna yetişmiş bulunuyordu. 27 öğle vakti meydan muharebesinin talih taayyün etmişti. General Trikopis 1. kolorduya Afyon'un 15 kilometre kuzeybatısında ve İzmir demiryolunun iki tarafından mevzie çekilmesini emrediyordu; fakat, sağ yanı süvarinin yan ateşleri ve tesiri altında muntazam şekilde geriye çekilemeyerek uzaklara firara mecbur oldu. 28'de Trikopis Resulbaba Dağları'nı tutmak istedi; fakat, karşısına yine süvari kolordusu ile Fahrettin çıktı. Bu kolordu geceleyin Yunanlılar'ın gerisinden dolaşarak Yunan kollarına çatmış bir kısmı ile de Ekrek'teki Yunan ihtiyat 9. tümenini baskına uğratmıştı. Diyenis 2. kolordusu da emrine verilen Trikopis'in sağ yanı ile bütün irtibatı kesilmişti. Maiyetindeki kıtalar Dumlupınar istikametinde firara başlamıştı. 29'da Trikopis güneyden 1., doğudan 2. Türk Orduları ve kuzeybatıdan da Fahrettin süvari kolordusu tarafından ihata edilmişti. Nihayet açık sahrada bir ordunun esareti. Anadolu'nun geniş sahralarında süvari muharebeyi neticelendiren bir faaliyet zemini buldu. Avrupa muharebe

cephelerinde süvarinin buna imkân bulamamasına sebep sevk ü idare hatasıyla beraber harekât bölgelerindeki insan kütlesinin çokluğundandı. Türkler vaziyeti takdir ve istifade ettiler. Fahrettin ilk andan itibaren süvarinin hareket kabiliyetinden istifade ve bu kabiliyeti idame etmek için çalışmıştır. Bu suretle düşmanın yan ve gerileri kendisine bir faaliyet zemini olmuş, bu sayede Sakarya’da düşmanın ihatasını tevkife muvaffak olduğu gibi Afyon Muharebesi’nde de düşman cephesini yarmış sonra da İzmir’e kadar önleyici takip yapmıştır. Süvari kolordusunun faaliyeti zaferin kat’i gücünü temin etmiştir. General Fahrettin bu suretle harp tarihinin en muvaffak kumandanları arasına girmiştir. Kolordusu Ilgın’dan İzmir’e kadar 900 kilometreyi hiç durmaksızın yirmi günde katetmiştir. Süvari bineklerini harp esnasında tedarik edilen küçük Anadolu atları teşkil ediyordu; fakat, bu hayvanlar buna rağmen günde yalnız bir defa sulanmakla durmadan dinlenmeden ve yem ihtiyacına kulak asmadan gece gündüz dağ taş demeyerek binicisini taşıyordu. Düşmanın yan ve gerilerindeki harekât bir av koşusu da değildir. Bugünkü muharebe cephelerinin imtidadı hasebiyle hatta bazan haftalarca devam eden kitle ile tahammül koşusu yapmak lâzım gelir. Hareket kabiliyeti ile yürüyüş kudretinin ehemmiyeti birdir. Binaenaleyh tahammül ve her türlü ihtiyaçtan azade olmak hayvanlardan beklenen en kıymetli vasıftır; fakat, atın vasfından bahsederken süvarisini unutmamalıdır. İzmir yolunda Türk süvarisi bazı defalar kuvvetten düşen hayvanını önüne katarak sopa ile sürmüştür. Bu sopa darbeleri ordunun her erinde bilâ-merhamet bir zafer azmini temsil eder. Binaenaleyh bir hezimetin uçurumuma düştüğü halde ilkin neticesiz sanılan ıstiklâl mücadelesini yapan Türk milleti önünde hürmetle eğilmeden bu satırlara nihayet veremeyiz. Zafer neşesi ile sermest bir diplomasinin hükmünü sarsılmaz bir azimle “hayır” diyerek yırtmak ve yüzlerine fırlatmak misalini biz Almanlar Türklere borçluyuz” (Hat. 370-72).

Fahri Paşa, karargâhı Akhisar’da olup Akhisar-Kırkağaç-Soma bölgesine yerleşen süvari kolordusunun yeniden eğitime ve önemli ödevler görmeye hazırlandığını, bir yandan da memleketin yaralarını sarmaya ve gençlerin kültürünü artırmaya çalıştıklarını belirtip Akhisar’ın Rum halkının kaçmasıyla büyük bir kilisenin boş bırakıldığını, bunu cami yapmak eski bir adetse de çok cami olduğundan bu adeti bozarak burasını kültür merkezi yapmayı daha uygun bulup genç subayların gayretiyle burayı bir tiyatro ve sinema haline getirdiklerini ve İstanbul’dan sanatkarlar getirildiğini söyler. Sonraları burasının Türk ocağı yapıp daha sonra da yıkılarak yerine büyük bir kültür binası yapılmış olduğunu söyler(Hat. 372).

Fahri Paşa İzmir’den sonra Mustafa Kemal’in Ankara’ya döndüğünü, garp cephesi komutanı İnönü’nün mütareke için Mudanya’ya gittiğini, ordunun komutasını Mareşal Fevzi (Çakmak)’ın alarak karargâhını Bornova’da kurduğunu söyler. İzmir’le ilgili şu anısını da anlatır:

“Birgün 1. Ordu Komutanı Nurettin Paşa’nın bir bildirisi yayınlandı. Cuma namazından sonra önemli bir teklifte bulunacakmış. Memleketin ileri gelenlerini Hisar Cami’ine davet ediyordu. Ben de Akhisar’dan İzmir’e gelmiş ve camie gitmişim. Büyük bir kalabalığın toplandığı cami yanına güzel bir beyaz atın kırmızı kurdelelerle süslenmiş olarak temiz giyinmiş bir seyis tarafından getirilmiş olması dikkatimi çekti. Namazdan sonra Kurmay Albay Kerametdin kürsüye çıkarak biraz Kur’an okudu ve Nurettin Paşa’nın sözcüsü sıfatıyla özetle şu hitabede bulundu: İzmirimizin fatihi Ordu Kumandanı Nurettin Paşa hazretleri İzmir zaferinin hatırasını ebedileştirmek için buraya büyük bir anıt yapılmasını düşünüyorlar. Bizim bu zaferimiz İslâm âleminin Avrupa sömürücülerine karşı olduğunu göstermek için yangın yerlerinde denize karşı iki minareli büyük bir cami yapılmasını uygun buluyorlar. Bu hayırlı işin milletin yardımı ile az zamanda meydana geleceğine emindirler. Bir müteşebbis heyet intihabını rica ediyorlar ve savaşta bindikleri kır atı hediye ediyorlar. Bunun şimdi artırmaya konularak ilk yardım parasının çıkarılmasını rica ediyorlar. Kerametdin bu şekilde konuşurken Nurettin Paşa tasdik yollu tavırlar gösteriyordu. Bu durumda müteessir oldum. Benim gibi yanımda oturmakta olan İzmir’in o zamanki genç Belediye Reisi Şükrü (Kaya) Bey’in de üzüldüğünü anladım ve ayağa kalkarak şu özetle mukabelede bulundum: Paşa Hazretleri’nin bu yüksek teklifleri şayan-ı şükrandır. Müsaadeleri ile bazı düşüncelerimi arz etmek isterim. Evvelâ, İzmir fethedilmiş değil kurtarılmıştır. Fatihlik gibi bir sıfatı kendilerinin kabul buyurmayacakları kanaatindeyim. Nitekim Gazi Hazretleri de böyle bir sıfatı almamışlar; zaferi bütün milletimizin elbirliği ile kazandıklarını bildirmişlerdir. Abidenin yerini ve şeklini zaferimizin sahibi milletimizin vekilleri Büyük Millet Meclisi’nin tayin etmesi uygun olur. Acizleri o Meclis’in bir üyesi bulunmak sıfatı ile bu hususta ilkin oraya müracaatı tavsiye ederim. İnşaat parasına gelince, büyük milletimizin bundan çekinmeyeceğinden eminim; ancak, ilk paranın bir at müzayedesi ile teminini muvafık bulmuyorum. Atı saklayalım, ilk parayı millet verdikten sonra artırmaya koyarız. Şimdi bir müteşebbis heyet seçelim Büyük Millet Meclisi’ne başvursun. Bütün halk bu sözlerimi alkışlayarak kabul etti. Nurettin Paşa biraz gücenir gibi oldu; fakat, Gazi Mustafa Kemal ve Mareşal Fevzi Çakmak sonra beni takdir etmişlerdi. Nurettin Paşa Kocaeli tarafına İstanbul için gönderildi, orada benim aleyhimde bir broşür yayınladı. Garip tesadüf, on dört sene evvel de babası Mareşal İbrahim Paşa ile buna benzer bir olay geçmişti. Allah ikisine de rahmet etsin” (Hat. 373-74).

İZMİR SONRASI

Lozan Barış imzalanmış, ordu birlikleri yeni şeklini almış, süvari kolordusu lâğvedilerek karargâhları Konya’da 5. kolordu yapılmıştır. Bu sırada 2. BMM seçimi başlar ve Fahri Paşa İzmir’den aday gösterilip Mustafa Kemal, Çelebizade Sayit Bey, Mahmut

Celal Bey (Bayar) gibi milli mücadelenin öncüleriyle birlikte milletvekili seçilir. Ardından silahlı kuvvetlerin yeni teşkilatlanmasına geçildiğini, üç ordu müfettişliğinin yeniden kurulup Ankara'da 1. Ordu'ya General Kâzım (Karabekir)'in, Konya da 2. Ordu'ya General Ali Fuat (Cebesoy)'un, Erzincan'da 3. Ordu'ya General Cevat (Çobanlı)'nın tayin edilerek üçünün de Genelkurmay Başkanı Mareşal Fevzi (Çakmak)'ın emrine verildiğini söyler (Hat. 375-76).

Fahri Paşa, mebus seçildikten kısa bir süre sonra kendisini askeri vazifesine kayıtsız şartsız verebilmek için mebusluktan istifa ettiğinde İzmir Belediye Reislüğinden şu cevap gelmiştir:

“Hemşehrileriniz kıymetli mebuslarını kaybetmiş olmakla çok müteessirdirler. Vazîfei askeriyyeye devletlilerinin ehemmiyetini müdrik bulunduğumuzdan vatanın dahi nafi olacağınız hakkındaki teminat bizler için medar-ı teselli olmuştur. Muvaffakiyetler temenni eder hissiyat-ı tazim-kârânemizin kabulünü rica eyleriz efendim. İzmir Belediyesi Heyeti namına Reis Tahir Kenan” (Hat.384)

Fahri Paşa, Atatürk'ün 1925 sonlarında İzmir'e geldiğinde dikkatini çekip manevi kızı edindiği Afet İnan'dan da bahsedip onun kendisine hatıratını sorduğunu belirtmiştir (Hat.390).

İzmir Suikasti (Hat. 417-421)

16 Haziran 1926'da, Ankara'dan İzmir'e giden Atatürk'e İzmir'de bir suikast girişimi ortaya çıkarılmış ve İstiklal Mahkemesi oraya gidip bazı kişileri tutuklamıştır. Olay, sorumluluk sahasında vuku bulduğundan, Fahrettin Altay da trenle İzmir'e gider ve belediye reisi kardeşi Fikri Altay'dan bir haber almak için Karşıyaka istasyonunda inip evine gider. Ondaki olanları dinlerken Atatürk'ün Başyaveri Rusuhi Bey gelir ve Fahri Paşa'yı istediklerini söyleyerek birlikte köşke giderler. Atatürk kendisini iltifatla kabul etmekle beraber üzgündür. İstiklâl Mahkemesi heyeti de orada olup bütün gece bu mesele görüşülür ve 19 Haziran Cumartesi günü olay etraflıca açıklanıp resmi tebliğle konu aydınlatılır. Her akşam Atatürk'ün evinde toplanılıp bu mesele konuşulur ve yapılan tahkikat anlatılır. İstiklâl Mahkemesi bütün Terakkiperver mensuplarının tev-kifine emir verir ve Ziya Hurşit itirafta bulunup eski maarif nazırı Şükrü Bey'le eski Ankara valisi Abdülkadir Bey'i söyler. Bu önemli işler hakkında tahkikat yapılırken Başbakan İnönü'nün bulunmaması Fahri Paşa'nın dikkatini çeker; çünkü, İstiklâl Mahkemesi birkaç generalin tevkifi için Ankara'ya yazı yazmış, fakat başvekil buna taraftar olmayıp General Kazım Karabekir'le Münir Hüsrev Bey'in tevkiflerine mani olmuştur. Fahri Paşa İzmir kumandanlık dairesinde bu hususu görüşüp alınacak tedbirler hakkında talimat verir. 26 Haziran günü İstiklâl Mahkemesi İzmir Milli Sinema binasında açık sorgulara başlar ve sorgularda Ziya Hurşit şaşırtıcı ifadelerde bulunur.

Ertesi gün Faik Bey itiraflarda bulunur. 29 Haziran'da Fevzi Çakmak İzmir'e gelir; o gün bütün sanıklar itiraf ederek Şükrü Bey'e ithamlarda bulunsalar da o yine inkâra devam eder. Fahri Paşa, 30 Haziran'da Atatürk ve başbakanla Çeşme'ye gidip birlikte denize girerler; gece de bir ziyafet verilip ertesi gün İzmir'e dönerek 2 Temmuz'da futbol maçına giderler ve İzmir karmasının İstanbul karmasını 5-4 yendiği maçı izlerler. Fahri Paşa maçı "Gençlerimiz çok heyecanlı ve ateşliydi; istikbal nuru gözlerinde parlıyor, hepsi bu meş'um olayı gönülden telin ediyor ve dış biliyorlardı" diye yorumlar. 3 Temmuz'da tekrar İstiklâl Mahkemesini dinler ve Albay Arif hizmetçileriyle yüzleştirilir. Onlar yeminle yüzüne karşı kötü şeyler söylerler, o inkar eder. Sonra generaller getirilip sanık sandalyesine oturtulunca Fahri Paşa üzüntüden karşılarında duramaz, arkaya çekilir. 4-5 Temmuz'da Mareşal'le bazı garnizonları teftiş edip 5 Temmuz akşamı Çeşme'ye giderler ve sofrada Atatürk mahkemede Kazım Karabekir'e söylenen sözlerden çok üzgündür. Başbakanla mahkeme heyetinin ertesi gün Çeşme'de bulunmalarını emreder ve 6 Temmuz'da geldiklerinde onlarla biraz sert konuşur, daha sonra İzmir'e dönülür. Mahkemenin son günlerinde Fahri Paşa bir gün öğleden sonra Kordonboyu'ndaki Atatürk'ün evinin önünden geçerken o saatte istirahatte olduğunu düşünerek maiyetleriyle görüşmek üzere eve girdiğinde kapının ilerisinde soldaki bir odada bir masanın başında başvekilin oturduklarını görür; izinsiz geldiğine sıkılır ve selâm vererek geçmek ister. Atatürk eliyle işaret ederek yanına çağırıp oturmasını ister ve kederli bir şekilde "Ali Bey bizim paşaları da asacak" diyerek fikrini sorarcasına yüzüne bakar. Fahri Paşa bir an duraklar; başbakan bakışlarıyla bir tesir yapmaktan çekinir gibi başını eğmiştir. Fahri Paşa kendini toparlayıp, "Paşa hazretleri, siz her şeyi bizlerden iyi düşünür ve yaparsınız. Bu suali bendenize tevcih etmekle anlıyorum ki lütufkâr kararınızı vermişsiniz" der. Atatürk gülümseyerek "İyi amma sonrasından emin olabilir miyiz" deyince İnönü başını kaldırıp "Emin olabilirsiniz Paşa hazretleri. Siz var oldukça hükümetiniz daima kuvvetli olacaktır. Bütün millet size prestij ediyor, bu nankörlüğe teşebbüs edenler mahdud birkaç sapıktan ibarettir, ceza da bu hudut dahilinde kalırsa adaletiniz bütün milleti bir kez daha size bağlayacaktır" der; Atatürk de "Pekâlâ bakalım, Ali Bey'le bir daha görüşelim" der ve ayağa kalkıp ayrılırlar (Hat. 417-421). İstiklâl Mahkemesi, suçları sabit olanları idama mahkum etmiş ve 14 Temmuz 1926'da başta Ziya Hurşit, Laz İsmail, Gürcü Yusuf, Çopur Hilmi, Şükrü Bey, Ayıcı Arif, İsmail Canpolat olmak üzere 13 kişi idam edilmiştir.

31 Mart 1928'de İzmir'de bulunduğu sırada çok şiddetli bir deprem olup evlerinin duvarları çatlar (Hat. 425); yine bu yılın Ekim ayında İzmir'de ilk elektrikli tramvayın sefere başlayış merasiminde bulunur (Hat. 430). Ekim 1934'de görevlendirildiği İran-Afgan hudut hakemliğinde hazırladığı rapor meselenin çözümünde etkili olur (Hat. 476-477). İran başbakanı, Millet Meclisinin soyadı kanununu kabul ettiğini rad-

yodan dinlediğini ve Gazi Hazretleri'ne de Atatürk adının verildiğini söyleyince Fahri Paşa, Atatürk'e telsizle tebrik yazmış ve derhal "Siz de Altay oldunuz" cevabı gelmiştir. Altay soyadı ile ilgili Rus Harbiye Komiseri Varoşilof'un "Bu Altay adı nereden çıktı?" dediğinde kendisini turancılıkla itham ettiğini düşünerek espiyle: "Bu ismi İran-Efgan hududunda bulunduğum sırada Atatürk verdi. Ben Türk generalleri arasında en uzun boylu olduğum için yakın bulunduğum Altay dağına beni benzetmek isteğiyle bu ismi verdiğine kani oldum" der ve Ankara'ya döndüğünde Atatürk'e bunu söylediğinde:

"Vay canına demek ki buluttan nem kapıyorlar. Öyle değil ama iyi söylemişsin".

dediğini nakleder.(Hat.482)

SONUÇ

Bu bildirimizde, Türk İstiklal Harbi'nde süvarinin hareket kabiliyetinden yararlanarak düşmanın yan ve gerilerine yorulmak bilmeyen cesur baskınlar düzenleyerek düşman-
manda yılınlık oluşturan ve zaferin kazanılmasında çok önemli bir paya sahip olan, böylece harp tarihinin en başarılı kumandanları arasına giren Fahrettin Altay Paşa'nın hatırat kitabını incelemiş ve ondan millî mücadele dönemi ve İzmir'le ilgili olan anılarını seçerek sunmuş bulunuyoruz. Bu hatıratta Fahrettin Paşa'nın İzmir'le ilgili anılarının hepsi anlatılmamış olabilir ve bir kısmının da kaynaklarda geçtiği şekliyle olmadığı görülebilir. Mesela 29 Ekim 1931'de İzmir'de İzmirspor-Karşıyaka maçını seyretmiş ve soyunma odasında İzmirspor'un çubuklu mavi-beyaz formları için, Yunan bayrağına benzediğini belirterek acilen değiştirilmesini istemiştir. Bu olay hatıra kitabında yer almamıştır; ayrıca, kendisine Altay soyadının verilmesinin, mütareke yıllarında İzmir'de Atatürk'le seyrettikleri Altay'ın bir İngiliz donanma karmasını yendiği maça dayandığı yönündeki bilgi de hatıratta yoktur. Kaynaklarda geçen ayrıntı: "Sayın Fahrettin Altay Paşa! Ben de seni tebrik eder Altay gibi şanlı şerefli günler dilerim" şeklinde olup hatıratta ise sadece "Siz de Altay oldunuz" şeklindedir. Yukarıda geçtiği üzere, Varoşilof Altay adını sormuş, o da bu ismi Atatürk'ün, Türk generallerinin en uzun boylusu olması sebebiyle verdiğini söylemiş; Atatürk de "öyle değil ama iyi söylemişsin" demiştir. Bunlara benzer daha birçok anının kitapta yer almadığını sanıyoruz. Biz, onun verdiği anılarını inceleyip İzmir'le ilgili olanlarını sunmaya çalıştık. Son olarak, Altay'ın anılarının olayları hiç değiştirmeden, olduğu gibi veren çok önemli birer tarihi vesika olduğunu yinelemeliyiz.

http://tr.wikipedia.org/wiki/Fahrettin_Altay;<http://www.altay.org.tr/genel/kulubumuz/tarihce/index.html>;http://okulweb.meb.gov.tr/31/03/256123/fahrettin_altay.html vd.

“Yüzbaşı Şerafettin (İzmir)” Oturumu**Dr. Emine KISIKLI / Başkent Üniversitesi****Türkiye Cumhuriyeti'nin Yapılandırılması Sürecinde
Mustafa Kemal'in Hayatında İzmir****ÖZET**

Mondros Mütarekesi'nden sonra bir bekleme süreci geçiren ve hemen Milli Mücadeleye yönelmeyen Türk Milleti'ni, İzmir'in işgali olayının Türk kamuoyunda yarattığı tepkinin ışığı altında milli hareket etrafında birleştiren Mustafa Kemal, bu mücadele ile hem Türk Milleti'ni bağımsızlığına kavuşturmuş, hem de Türkiye Cumhuriyeti'ni kurmuştur.

Milli Mücadele'nin kazanılmasının ardından 10 Eylül 1922 günü İzmir'e giren Mustafa Kemal, İzmir Belediyesi'nce “İzmir Hemşehriliği” ile onurlandırılmıştır. Mudanya Mütarekesi ve Lozan Antlaşması ile ilgili hazırlık çalışmalarını İzmir'de sürdüren Mustafa Kemal, 17 Şubat 1923'te İzmir İktisat Kongresi'nde kurduğu yeni Türk Devleti'nin ekonomik, siyasi, hukuki, kültürel politikalarını şekillendirmiştir. Düşman işgalinden kurtardığı İzmir'de, 1926'da şahsını ve Türkiye Cumhuriyeti'ni ortadan kaldırmayı hedef alan İzmir Suikasti ve 1930'da Menemen'de yaşanan isyan Mustafa Kemal'i derinden yaralamıştır.

Özel yaşamında farklı duygular yaşadığı İzmir'de, 14 Ocak 1923 günü çok sevdiği annesinin kaybına evlül Mustafa Kemal, ardından Latife Hanım ile gerçekleştirdiği, ancak, kısa süren evliliği ile hüzünlenmiştir.

Bu tebliğ; Mustafa Kemal'in 10 Eylül 1922-22 Haziran 1934 tarihleri arasında çeşitli vesilelerle gelerek ömrünün yaklaşık 140 gününü geçirdiği İzmir'de, Türkiye Cumhuriyeti'nin yapılandırılması sürecinde ve özel yaşamında yaşadığı sevinçleri, hüzünleri ortaya koymayı hedeflemektedir.

Anahtar Kelimeler: *İzmir'in İşgali, İzmir İktisat Kongresi, İzmir Suikasti, Mustafa Kemal, Latife Hanım.*

GİRİŞ

Mustafa Kemal, ileride kendisinin ve Türk Milleti'nin geleceğini yakından etkileyecek kararları alacağı İzmir'i ilk kez 1905 yılında görmüştür. Yıllar sonra 11 Ekim 1925 günü İzmir Belediyesi'nin Balkonu'ndan halka hitaben yaptığı konuşmada o günleri anlatan Mustafa Kemal, *İzmir'i ilk gördüğüm gün, memleketi terk ederek sürgüne gittiğim gündür. Bu güzel memlekette sürgüne giderken bir kaç saat geçirmiştım. O zaman bu güzel rıhtımı can düşmanlarımız olan yabancı ırkın mensuplarıyla dolu görmüştüm, O zaman karar vermişim ki, İzmir, hakiki, asil ve necip Türk İzmirliilerden gitmişti; fakat, o tarihte bu hakikati ifşaya imkan yoktu.. çünkü, sürgüne gidiyordum,*

demıştır.¹ Eylül 1907'de Selanik'e geçerken ikinci kez İzmir'e uğrayan Mustafa Kemal, 27 Ocak 1923'te İzmir Hükümet Konağı'nda yaptığı bir konuşmasında da bu ziyaretler ile ilgili olarak; *Birinci ve ikinci ziyaretlerim çok gamlı ve kasvetli zamanlarda olmuştur... Bilmem, bu izlenimlerin menşei o zaman hakim olan istibdadın umumi tazyikatından mıdır, yoksa bu güzel memlekette yaşayan insanlar içinde adeta hâkim, onlara karşı mağrur ve müftehir bir takım insanların bulunuşu mu idi? Yoksa o insanların bu memleketin hakiki evlatlarından daha mesut, daha zengin oluşu muydu? Fakat belki hepsi idi...* değerlendirmesinde bulunmuştur.² Mustafa Kemal bu sözlerle 1907 yılı İzmir'inin ekonomik ve toplumsal yapısını analiz etmiş, belki de bu analiz Milli Mücadele kararını vermesinde etkili olmuştur.

I. Dünya Savaşı sonrasında mevcut tablo daha da ağırlaşmış, savaşa son noktayı koyan Mondros Mütarekesi, ağır şartlar taşımasına rağmen Türk Milleti açısından kurtuluş olarak görülmüştür. Mütareke ile birlikte ordunun terhis edilmesi, ekonominin bozulması, fakirliğin artması, siyasi otoriteye duyulan güvenin azalması yüzünden psikolojisi bozulmaya başlayan, işgallerle birlikte çaresizlik duygusu içine düşen Türk Milleti, sessiz bir bekleyiş içine girmiştir. İstanbul Hükümeti'nin mütareke sonrasında halka silaha sarılarak İtilâf Devletlerini gücendirecek bir davranış içine girmemesi telkinleri, İzmir'in işgaline kadar Türk Milletini Milli Mücadele fikrinden uzaklaştırmıştır. O günlerde sadece Ermeni ve Rum zulmüne hedef olmuş olan Trakya'da, Doğu Karadeniz'de ve Doğu Anadolu'da düşmana karşı mücadele bilinci mevcuttur. Hiç işgale uğramamış, ya da işgal kuvvetlerinden zulüm görmemiş bölgelerin halkında hakim olan yegane duygu, bir büyük devletin mandası altına girebilmektir.³

Kurtuluşun bir Milli Mücadele hareketi ile sağlanabileceğine inanan Mustafa Kemal, bu mücadele ile hem Türk Milletini bağımsızlığına kavuşturmayı, hem de yıkılmakta olan Osmanlı toprakları üzerinde yeni bir Türk devleti kurmayı hedeflemektedir; ancak, Mustafa Kemal açısından en önemli sorun, Türk Milleti'ni Milli Mücadele'ye kazandırabilmektir.

1. TÜRKİYE CUMHURİYETİ'NİN YAPILANDIRILMASI SÜRECİNDE İZMİR

Türk Milleti'nin Milli Mücadeleye sıcak bakmadığı, Lord Kinross'un ifadesi ile Anadolu köylüsünü yeni bir savaşa razı etmeye Tanrı'nın bile gücünün yetmeyeceği bir ortamda İzmir'in işgali Mustafa Kemal'in eline rahatça kullanabileceği umulmadık bir koz vermiştir; ancak, Anadolu halkının bu işgalin niteliği ve doğurabileceği sonuçlar konusunda uyarılması lazımdır.⁴

İzmir'in işgali ile Mustafa Kemal'in Türk Milleti'ni Milli Mücadeleye kazandırma açısından elde ettiği ilk önemli avantaj, mütarekenin imzalanmasından, İzmir'in işgaline kadar geçen süreçte halkın İstanbul Hükümeti'nin ve Padişah'ın sözlerine artık güve-

nemeyeceği gerçeğini görmesidir. Mütareke görüşmeleri sırasında İtilâf Devletleri'nin memleketin hiçbir yerinin işgal edilmeyeceği konusunda verdikleri teminata karşın, mütareke sonrasında bu sözlerde samimi olunmadığını gösteren gelişmeler yaşanmıştır. Diğer bölgelerde olduğu gibi Antalya'dan Edremit'e kadar uzanan kıyı şeridinde de faaliyete geçen İtilâf güçleri, telgraf-telefon hatlarını, Aydın, İzmir-Turgutlu, İzmir-Bandırma demiryolunu kontrolleri altına almışlardır.⁵ 4 Kasım 1918 günü de Albay Dixon komutasında bir İngiliz gemisi İzmir Limanı'na gelmiştir.⁶ Bu geminin İzmir'e gelişini müteakip Rumlar gösteri yaparak, kiliselere Yunan bayrağı çekmişlerdir. Rumların taşkınlıklarının yanı sıra, İzmir'deki Rum Basını da Rum istek ve iddialarını Fransızca çıkan İndependant Rum gazetesinde, "Türkler ve Rumlar" başlığı ile yayınlamaya başlamıştır.⁷ İzmir konusunda Yunanlılarla, İngilizler arasında müthiş bir rekabet yaşanmış, Lloyd George ile Venizelos Yunanlıların İzmir'e çıkması için çaba harcarken, İtalyanlar da kendi toprak istekleri uğruna İzmir'de Türkleri Yunanlılara karşı kışkırtmışlardır. İzmir'de durumun daha da alevlenmesi; ancak, Limandaki iki İngiliz savaş gemisi tarafından önlenebilmiştir. O sıralarda Türkiye'deki durumu endişe ile izlemekte olan İngiliz Dışişleri Bakanı Lord Curzon, Mart 1919 sonlarına doğru hükûmetine verdiği muhtıradaki, barış konferansının gecikmesi ve müttefiklerdeki galibiyet azminin azalması yüzünden, Türklerde direnme ruhunun canlanması tehlikesinden söz etse de, bu sözlerle Curzon'un bir kaç taraftarı dışında itibar eden olmamıştır.⁸ Bu arada İzmir'in işgal edileceğine dair söylentiler yaygınlaşmış, 1918 yılının Kasım ve Aralık aylarında İngiliz, Fransız ve İtalyan gemilerinin İzmir'e geliş gidişleri sürmüştür. Çok sayıda yabancı geminin İzmir Limanı'na gelmesi siyasi ve askeri bakımdan bir işgal karakteri taşımaktadır. Karaya çıkan gemi ve filo komutanları, İzmir'in işgalini kolaylaştırmak için İzmir'deki Rumlarla temasa geçmiş, bu unsurları asayiş bozmaya ve devlet aleyhine kışkırtmaya çalışmışlardır.

İzmir'in işgal edileceği söylentileri karşısında sessiz kalamayan bazı aydınlar 6 Kasım 1918'de İzmir Müdafaa-i Hukuk-u Osmaniye Cemiyeti'ni kurarak, bir yandan Ege Bölgesi'nin Türk olduğunu İstanbul'daki İtilâf Devletleri Yüksek Komiserlerine anlatmak, oradan Paris'e gidip Sulh Konferansı'nda bölge adına milli hukukumuzu savunmak üzere Sükrerizade Tevfik Paşa başkanlığında bir heyeti İstanbul'a göndermiş, bir yandan da yurt içinde geniş bir propaganda faaliyetine girişmişlerdir. İzmir'in işgal edileceği söylentileri karşısında aydınlar işgale engel olmak için çaba harcarken, Vahideddin İzmir'in işgal edilmeyeceği konusunda halka güvence vermeyi sürdürmüş, Türk halkı da bu güvence ile İzmir'in işgalini zayıf bir ihtimal olarak görmüştür; ancak, bu endişeli bekleyiş sürerken, Padişah'ın ve İstanbul Hükûmeti'nin sözlerini yalanlayan bir gelişme yaşanmış, 12 Mayıs 1919 günü Paris Barış Konferansı'nda Dörtler Kurulu, İzmir'in işgal edilmesi kararını almıştır. Amiral Calthorpe 14 Mayıs 1919 günü 17. Kolordu Kumandanı Ali Nadir Paşa'ya verdiği notada; İzmir'in Yunanlılar tarafından işgal edileceğini, işgalin 15 Mayıs 1919 günü yapılacağını, bir olay

yaşanmaması için bir süre Türk askerlerinin kışladan dışarı çıkartılmamasını, Anadolu'ya haber sızmaması için sabah erkenden telgrafhanenin İngilizler tarafından işgal edileceğini bildirmiş, böylece Türklere az zaman bırakmak suretiyle muhtemel bir karşı koyma önlenmeye çalışılmıştır.⁹ Ali Nadir Paşa durumu bütün ayrıntılarıyla İstanbul'a bildirmesine rağmen cevap alamamış,¹⁰ 15 Mayıs 1919 sabahı da 7.30'da ilk birliklerin karaya çıkarılmasıyla işgal fiilen başlatılmıştır.

İtilâf Devletleri'nin haberleşmeye uyguladığı yasağa rağmen, 14 Mayıs 1919 gecesi Türk Ocağı'nda yapılan toplantıda her tarafa telgraf çekilmesi, halkın beyannameler dağıtılarak Maşatlığa davet edilmesi, hapishanedeki mahkumların serbest bırakılması, depolardaki silahların halka dağıtılması kararlaştırılmıştır. 14/15 Mayıs 1919 gecesi Türk Ocağı'nda yapılan çalışmalar o kadar etkili olmuştur ki, işgal haberini bildiren telgrafların Anadolu'ya çekilmesinden sonraki bir kaç gün içinde Calthorpe, Anadolu'nun çeşitli yerlerinden şahsına gönderilen 675 protesto telgrafi almıştır.¹¹

Mustafa Kemal'in Türk Milleti'ni Milli Mücadeleye ikna etme konusunda elde ettiği ikinci önemli avantaj, İstanbul Hükümeti'nin İzmir'in işgalinden sonra Redd-i İlhak Cemiyeti imzasıyla İzmir'den gönderilen protesto telgraflarını silahlı bir harekete yol açacağı endişesiyle yasaklamasıdır. Refik Halit Karay'a göre bu karardan sonra Anadolu hareket-ı milliyesi alevlenmiştir.¹² İstanbul Hükümeti'nin halkı sessiz kalmaya yönelten bu uygulaması karşısında Mustafa Kemal 28 Mayıs 1919 günü yayınladığı bir tamim ile pasif bölgelerdeki halkı harekete geçirmek amacıyla halktan büyük ve heyecanlı mitingler düzenlemelerini, her mitingden sonra İstanbul Hükümeti'ne ve İtilâf Devletleri temsilcilerine etkili telgraflar çekmelerini istemiştir.¹³ Bu tamim Anadolu halkı üzerinde büyük etki meydana getirmiş ve memleketin hemen her tarafında ateşli mitingler düzenlenmeye başlamıştır. Mustafa Kemal bir taraftan halkı İzmir'in işgali üzerine harekete geçirirken, bir taraftan da İstanbul Hükümeti'nin haberleşmeye uyguladığı yasağa karşı mücadelesini başlatmış, 20 Haziran 1919'da Amasya'dan vilayetlere birer telgraf göndererek, İstanbul Hükümeti'nin bu emrini namuslu hiç bir telgraf memurunun uygulamayacağına inandığını, bu emri uygulamaya kalkışanlar olduğu taktirde Divân-ı Harb'e vereceğini duyurmuştur. Mustafa Kemal, aynı gün Posta-Telgraf Başmüdürlüğüne gönderdiği bir başka telgrafla da kararın geri alınmasını istemiştir. Bu girişimi haberleşme işlerine müdahale olarak değerlendiren Meclis-i Vükelâ, 22 Haziran 1919 akşamı Mustafa Kemal'in azline karar vermiş,¹⁴ bu gelişme Mustafa Kemal'i İstanbul ile yollarını ayırma noktasına getirmiştir.

İzmir'in işgalinden sonra artık sessiz kalmasının mümkün olamayacağını ve İstanbul Hükümetine güvenemeyeceğini gören Türk Milleti, İzmir'e çıkarılan Yunan kuvvetlerinin hızla Anadolu içlerine doğru ilerlemesi ve masum Türk halkına zulüm yapması karşısında tavrını belirleme yolunu seçmiş, Celal Bayar'ın ifadesiyle savunma ve teslim yanlısı olarak iki gruba ayrılmıştır.¹⁵ Dolayısıyla İtilâf Devletleri'nin yardım ve gayret-

leriyle İzmir'e çıkartılan Yunanlıların Türklere yaptıkları zulüm, Milli Mücadele fikrinin benimsenmesinde ve Kuva-yı Milliye'nin oluşturulmasında etkili olmuştur.

Bütün şartları ve imkanlarıyla iyice incelenmemiş, müttefikler arasında bir birlik olmadığı için uygulama ve kontrol kabiliyeti şüpheli olan İzmir'in işgali, Lord Curzon'un Mart 1919 başlarında işaret ettiği tehlikenin yaşanmasına yol açmış, İzmir'e ayak basan Yunanlılar daha ilk andan itibaren daimi bir ilhak için gelmiş gibi bir tavır sergileyerek Megali İdea'yı gerçekleştirme arzularını her fırsatta açığa vurmuşlardır. Yunanlıların bu tavrı İtilâf Devletleri'nin tüm hesaplarını alt üst etmiş ve Türk Milli Mücadele ruhunun doğmasına yol açmıştır. İngilizler, kendi aralarında yaptıkları yazışmalarda İzmir'e Yunanlıların çıkartılmasının hata olduğunu kabullenmişlerdir. Akhisar'daki İngiliz Kontrol Memuru Londra'ya gönderdiği raporunda; konuştuğu Türklerin kendisine Yunanlıların köyleri yakıp, kadın ve çocukları öldürmeleri ve kadınlara tecavüz etmeleri üzerine harekete geçtiklerini anlattıklarını, Yunanlılara duyulan bu öfke yüzünden, Türk kamuoyunun kontrolünün artık imkansızlaştığını yazmaktadır.¹⁶ Mr. Russel, 31 Ağustos 1919'da Lord Curzon'a gönderdiği mektupta; İzmir'de oturan İngilizlerin bile, Yunanlıların İzmir'i idaresinden şikayetçi olduğunu belirtmektedir.¹⁷ İşgalden sonra İzmir dolaylarında tahkikat yapmakla görevlendirilen Uluslararası Tahkikat Komisyonu ise raporunda; *Asayiş ve güveni sağlamaktan başka hiç bir gayesi olmayan işgal, gerçekte bir ilhakin bütün şekillerini taşımaktadır... İşgal bugünkü şekli ile açık tehdidi altında bulunan halkın, ihtiyaç duydukları huzur ve sükunun iadesi ile bağdaşamamaktadır*,¹⁸ demektedir. Amiral Webb de, 17 Ağustos 1919'da Sir E. Crowe'a gönderdiği mektupta; *Yunanlıların, İzmir'i işgalinden beri Türkiye'deki iç durum git-tikçe rahatsız edici bir hale gelmektedir... Yunan orduları İzmir halkını sindirmeye çalışıyorlar. Bütün bölgeyi bir harabe haline getirdiler. İzmir'i biz işgal etseydik durum böyle olmazdı*, demektedir.²⁰ Amiral Sir F. Robeck, Lord Curzon'a yazdığı 17 Eylül 1919 tarihli mektubunda ise, İzmir'in Yunanlılar tarafından işgali üzerine, Mustafa Kemal'in başkanlığında Milliyetçi Parti'nin Erzurum'da başlayan hareketi, Ankara'ya, Sivas'a yayılarak, Kastamonu ve Harput'u da içine alan bir hale dönüştü. Bize gelen haberlere göre, hür bir cumhuriyet kurma yolundalar. İstanbul'da bir çok kimse ve bilhassa Harp Bakanlığı onlarla beraber... Bu hareket de, 1908'deki Genç Türk hareketine benzer birşey...demektedir. Mr. Kitston 28 Kasım 1919'da, Sir E. Crowe'a yazdığı mektupta, İzmir'in Yunanlılar tarafından işgalinin hata olduğunu kabul etmekte ve Sulh Konferansı'nın Türkiye hakkındaki yayınları, Mustafa Kemal hareketini yarattı. Rumlar'ın İzmir'e çıkıp orada yaptıkları da bu hareketi körükledi, demektedir.²¹ Durum İngilizleri o kadar üzmüştür ki, 12 Mart 1920 tarihli "Times" gazetesinde, Tümgeneral Frederick Maurice imzasıyla yayınlanan bir yazıda da, *I. Dünya Savaşı'nın son aylarında Türklerin içine düşmüş bulundukları çöküntü ve ümitsizlik, bizde onlara her istediğimizi kolaylıkla kabul ettirebileceğimiz kanaatini uyandırmıştı. Bu arada Anadolu'nun büyük bir kesiminin de Milletler Cemiyeti'nin kontrolü altında*,

mandater devletlerin yönetiminde kalacağı ve Türklerin başka kimsenin kabul edemeyeceği kadar ağır şartları onaylayacakları sanılıyordu...Bu hava içindeki İtilaf Devletleri, imkanlarının da sınırlı olması nedeniyle, Anadolu'yu gereğinden fazla başıboş bıraktılar, denilmektedir.

İzmir'in işgali ile birlikte Türk Milleti'nin Milli Mücadeleye yönelmesinden Fransızlar da, en az İngilizler kadar şaşkınlık ve üzüntü duymuşlardır. Fransa'nın, Anadolu'daki I. Kolordu Kumandanı Neder, 21 Haziran 1919'da Fransa Başbakanına gönderdiği raporunda, *Tam bir Türk seferberliği ve kuvvetli bir Jön Türk teşkilatı karşısında bulunuyoruz. Her taraftan taarruza maruz kalarak her gün bir miktar arazi terk etmeye mecbur bulunuyoruz,*²² demektedir.

İzmir'in işgali ve sonrasında yaşanan zulümün Milli Mücadele'de birlik ve beraberlik ruhunu oluşturduğu gerçeği Milli Mücadele'de önemli görevler üstlenmiş şahsiyetler tarafından da kabul edilmiştir. Bursa Milletvekili Muhittin Baha Bey, İzmir'in işgali olayının I. yıldönümünde, mecliste yaptığı konuşmasında, *İzmir'de dökülen kanlar, milli birliği meydana getirdi. Biz mütarekeden sonra bütün ümidimizi Wilson Prensiplerine bağlamıştık. Bunlar iflas eder etmez karşımızda İzmir cephesini bulduk*²³ *demıştır. Süvari Yüzbaşı Ahmet Bey, Alaşehir ve Salihli'ye gelen İzmir'in işgalini bildiren telgraf üzerine, yüreği bağımsızlık aşkıyla çarpan hamiyetli kimseler ileri atılarak faaliyete geçmeğe karar verdiler,*²⁴ *derken, Celal Bayar; Bu felaket tam bir istiklale, medeni ve muasır bir idare tarzına, kavuşmanın hasretini çekenlere yol göstermiştir, değerlendirmesini yapmakta,*²⁵ *Kazım Karabekir; İzmir'in işgali ile milletimizin tek bir vücut olarak hareket ettiğini gören düşmanlarımız, kısa bir propaganda ile padişahı da, İstanbul Hükümeti'ni de ebedi olarak millettten ayırdı ve 1919 senesi bizi, milli birliğin sağlanması için büyük fedakarlıklara ve vatandaş kanı dökmeye mecbur etti,*²⁶ *Ali Fuad Cebesoy ise İzmir'in işgali milletimize birleşerek, büyük kıya'ya başlaması saatinin çaldığını hatırlatmıştır*²⁷ *demektedir. Mustafa Kemal de, 28.12.1920'de Ankara'nın ileri gelenleriyle yaptığı konuşmada, İzmir'in işgalinden sonra milletimiz gerçekten uyandı ve derin bir uçuruma sürüklendiğini anladı. Bu olaydan sonra hakkını bizzat savunmaya karar verdi, değerlendirmesinde bulunmaktadır.*²⁸ *İzmir'in işgali, Türklüğü bir kara ve dipsiz batağa gömüle gömüle bogulup gitmekten kurtarmak için, gökten bir tanrı eli gibi uzanmıştır.*²⁹

İzmir'in işgali ile başlatılan Milli Mücadeleye son nokta İzmir'de konmuştur. Büyük Taarruzun sonlarına doğru silah arkadaşları ile birlikte İzmir'e giriş hazırlıkları yapmakta olan Mustafa Kemal, İzmir Körfezi'nde demirlemiş olan "Edgard Quinet" Zihlisı'ndan, İzmir'in Türk Ordusuna teslim edileceği mesajını almış ve 9 Eylül 1922 günü Belkahve'ye gelerek kurtardığı İzmir'i uzun uzun seyretmiştir. Şevket Süreyya Aydemir o günü şöyle anlatmaktadır:

Evet, İzmir görünüyordu. İzmir görünmüştü. Gazi Mustafa Kemal Paşa'yla Fevzi Paşa ve İsmet Paşa otomobillerden indiler. Karargâh kafilesi arkalarında çevrelendiler...Akdeniz, İzmir Körfezi, Kadifekale ve İzmir ayaklarının altına serilmişti. Körfez yabancı harp gemileriyle doluydu; fakat, İzmir'de hiç bir yangın belirtisi görünmüyordu. Başkumandan uzun uzun baktı ve: -Bu şehre bir şey olsaydı, çok üzülürdüm, diye bildi.

Paşalar bir incir ağacının altındaydılar. Dürbünleri ellerinde hemen hiç konuşmadan İzmir'i, denizi ve ufukları tarıyorlardı. Onlar o dakikalardaki duygularını, galiba isteseler kendileri de tasvir edemezlerdi. İzmir'de neler olup bittiği bilinmiyordu; ama Kadifekale'ye Türk bayrağı çekilmişti...³⁰

İzmir'i yakılmadan teslim aldığı için büyük mutluluk duyan Mustafa Kemal, ne yazık ki 12 Eylül 1922 günü düşmanların sabotajı sonucu çıkartılan ve üç gün süren yangın ile derinden sarsılacaktır. Akşam kalmakta olduğu köşkün balkonundan bu hazin manzarayı derin düşüncelere dalarak izleyen Mustafa Kemal, yanındaki genç subaylara *Çocuklar bu manzaraya iyice bakın! Bu devrin sona erip, yeni bir devrin başladığını gösteren bir yangındır. Osmanlı İmparatorluğu'nun son yüzyıllardaki bütün günahları şu ateşle temizlenirken, yeni bir Türk Devleti'nin kuruluşu ve Türk Milleti'nin yükselişi de cihana ilan ediliyor³¹* diyecektir.

9 Eylül 1922 günü İzmir'in alınışı münasebetiyle Türk Ordularına hitaben bir mesaj yayınlayan Mustafa Kemal, *İlk verdiğim Akdeniz hedefine varmakta orduların gösterdiği gayret ve fedakarlığı hürmet ve takdirle anarım. Orduların bundan sonra verilecek hedeflerin elde edilışinde de aynı istek ve fedakarlığı göstereceklerine güvenim tamdır³²* dedikten sonra, İcra Vekilleri Heyeti Başkanı Rauf Bey'e (Orbay) gönderdiği telgrafında da, *Birliklerimiz İzmir doğu sırtlarında düşmanın son direnişini kırdıktan sonra, bugün mağlup düşmanla beraber İzmir'imize zaferle girdi. Ben yarın öğleden itibaren İzmir'de bulunacağım* demiştir.³³ 10 Eylül 1922 günü Nif'ten hareketle Fevzi ve İsmet Paşa'larla birlikte 14.00 sularında İzmir'e giren Mustafa Kemal, halkın coşkun sevgi gösterileriyle karşılanmış, Hükümet Konağı'nın balkonundan Konak Alanı'nı dolduran İzmirli'leri selamlayarak, *Kazanılan bu başarı milletindir³⁴* demiştir.

İzmir'de öncelikle yerli ve yabancı basın mensuplarına kazanılan zafer ile ilgili değerlendirmelerde bulunan Mustafa Kemal, 12 Eylül 1922 günü İzmir'e gelen "Daily Mail" gazetesi muhabiri G.Ward Price'e bir demec vererek, *...Bu son taarruzu istemedim; fakat, Yunanlıları Anadolu'yu terk etmeye mecbur olduklarına inandıracak başka bir yol kalmamıştı³⁵* demiştir. 18 Eylül 1922 günü Yakup Kadri Bey'e (Karaosmanoglu) verdiği demecinde, *Milli Mücadelemizin bu safhası kapanmıştır. Şimdi ikinci safhasını açmamız gerekiyor³⁶* diyen Mustafa Kemal, 21 Eylül 1922 günü Falih Rıfkı Bey'e (Atay) verdiği demecinde de, Büyük Taarruz ile ilgili değerlendirmelerde bulunmuştur.³⁷ Anadolu'nun kurtuluşu münasebetiyle İzmir'den Türk Milleti'ne bir mesaj yayınlayan

Mustafa Kemal bu mesajında da, *Akdeniz askerlerimizin zafer teraneleriyle dalgalanıyor...Ordularımızın kabiliyet ve kudreti, düşmanlarımıza dehşet, dostlarımıza güven verecek bir mükemmellikte kendisini gösterdi. Büyük zafer; özellikle senin eserindir. Büyük ve soylu Türk Milleti! Anadolu'nun kurtuluşu zaferini tebrik ederken, sana İzmir'den, Bursa'dan, Akdeniz ufuklarından ordularının selamını da sunuyorum*³⁸ demiştir.

Mustafa Kemal 14 Eylül 1922 günü kurtardığı İzmir'de, İzmir Belediyesi'nce “İzmir Hemşehriliği” ile onurlandırılmıştır. Bu münasebetle 24 Eylül 1922 günü bir telgraf yayınlayan Mustafa Kemal, “*Vatanımızın Akdeniz'e karşı sevgilisi olan, düşman istilasından kurtarılması için bütün memleketi seve seve senelerde mihnet ve fedakarlıklara sevk etmiş bulunan İzmirimiz hemşehrileri arasında sayılmak, benim için sonsuz bir sevinç ve övünme kaynağı olmuştur,*”³⁹ sözleriyle İzmirli'ler'e teşekkür etmiştir.

Doğu Trakya'nın kurtarılması mücadelesini İzmir'den başlatan Mustafa Kemal, 13 Eylül 1922 günü Amerikalı gazeteci Richard Eaton'a verdiği demeçte, *...Ben İngilizlerle değil, Yunanlılarla harp ediyorum. Yirmi dört saatte en iyi kıtalarımı Trakya'ya geçirmeye yetecek nakliye gemilerim de mevcuttur. Bu askerler bir işaretimi bekliyorlar*⁴⁰ demiştir. Mustafa Kemal'in Trakya'nın kurtarılması doğrultusunda İzmir'de başlattığı siyasi mücadele kısa sürede etkisini göstermeye başlamış, İngiliz Yüksek Komiseri Rumbold, 14 Eylül 1922 günü İngiliz Dışişleri Bakanı Lord Curzon'a gönderdiği telgrafta, *savaşan tarafların artık birbirleriyle temasları kalmadı. Konferans çağırısı için şimdi en uygun zamandır. Ordularına “İlk Hedefiniz Akdenizdir!” diyen Mustafa Kemal'in ikinci hedefi Trakya'dır. Konferans olmazsa, Trakya'ya geçmeye çalışacaktır. “Gecikirsek güç durumda kalabiliriz”*⁴¹ demiştir. İngiliz Yüksek Komiseri Rumbold, Lord Curzon'a gönderdiği 16 Eylül 1922 tarihli yazıda da, *“Padişah Hükümeti müttefiklerin tez elden konferans toplamalarını arzuluyor. Mustafa Kemal'in İstanbul'a yaklaşmasından kaygılanılıyor,*”⁴² demektedir. Fransa Başbakanı ise İngiliz Dışişleri Bakanı Curzon'a, *“Çatışmayı önlemenin tek yolu Mudanya Konferansı'nı başlatmaktır,*”⁴³ diyecektir. 23 Eylül 1922 günü askeri hareketin durdurulması ve bir barış konferansının toplatılması konusunda İtilâf Devletleri Dışişleri Bakanları'ndan bir nota alan Mustafa Kemal,⁴⁴ 29 Eylül 1922 günü İtilâf Devletleri'ne gönderdiği cevabî nota ile Mudanya Konferansı'nın toplatılmasını kabul ettiklerini, açılışın 3 Ekim 1922 günü uygun olacağını, İsmet Paşa'nın konferansa delege olarak gönderileceğini ve konuşulacak hususları bildirmiştir.⁴⁵ Mustafa Kemal'in İzmir'de başlattığı siyasi mücadele sonucunda toplatılması kararlaştırılan Mudanya Konferansı, 11 Ekim 1922 günü Mudanya Mütarekesi'nin imzalanması ile sonuçlandırılmıştır.

27 Ocak 1923'de annesinin ölümü münasebetiyle geldiği İzmir'de kalıcı bir barış yapılması konusundaki siyasi mücadelesini sürdüren Mustafa Kemal, 30 Ocak 1923 günü İzmir'de “Anadolu, Ahenk, Saday-ı Hak, Şark ve Yeni Turan” gazetelerinin başyazarlarını kabul ederek, ...”İtilâf Devletleri'nin henüz Türkiye'nin ve Türk halkının varlığını kabul edecek bir barışı kabul edecek zihniyette olmadıkları anlaşılıyor. Türkiye'nin menfaatleri aleyhinde hareket etme konusunda Fransız, İtalyan ve İngiliz heyetleri adeta birbirleriyle yarışıyorlar. Türkiye tam bağımsızlığını kabul edecek bir barış ister...Muhtaç olduğumuz hayati gerekleri ve bağımsızlığı temin edinceye kadar başladığımız işe devam edilecektir. Bu milletin kararıdır!”⁴⁶ demiştir. 1 Şubat 1923 günü “Anadolu” Gazetesi muhabirine ... “Müttefiklerin, Türkiye'nin ve halkımızın varlığı ve gelişmesi için kesin şekilde gerekli olan şartları henüz kabul edip onaylayacak bir zihniyete gelmedikleri anlaşılıyor,”⁴⁷ diyen Mustafa Kemal, İzmir'de eski Gümrük Binası'nda 31 Ocak 1923 günü yapılan toplantıda da yine barış konusuna değinmiş ve “Lozan Konferansı görüşmeleri son günlerde nahoş bir safha göstermiştir....Biz bağımsızlığımızı sağlayacak bir barış istiyoruz. Bunu istemeye hakkımız ve kudretimiz vardır. Bu milletin kararıdır. Milletimizin kararını hemen uygulamak için her türlü tedbir zaten alınmış bulunuyor”⁴⁸ demiştir.

Kalıcı bir barışın imzalanmasının önündeki en önemli engel, Batılı Devletlerin Türk topraklarında sahip oldukları ekonomik ayrıcalıkları yeni Türk Devleti'ne kabul ettirme ısrarındır.⁴⁹ Bu ısrar yüzünden Lozan Görüşmeleri kesintiye uğramış ve Türk Heyeti Ankara'ya dönmüştür. Tam bağımsızlığın; ancak, kapitülasyonların kaldırılması ve yeni Türk Devleti'nin ekonomik anlamda tam bağımsız olması ile sağlanacağına inanan Mustafa Kemal, Lozan Görüşmeleri'nin kesintiye uğradığı dönemde İzmir'de İktisat Kongresi'nin toplatılması kararını almıştır. İktisat Kongresi'nin İzmir'de toplatılması kararı tesadüfi değildir. İşgalin tüm ağırlığını yaşamış, büyük yangın ve nüfus yapısında meydana gelen değişikliklerle ekonomik anlamda çöküntüye uğramış ve Milli Mücadele'nin kazanılmasında sembol şehir olmuş olan İzmir, Mustafa Kemal'e göre ekonomik kalkınmanın da sembolü olmalıdır. Türk Heyeti'nin Lozan Konferansını terk edip yurda döndüğü, ulusal sıkıntılarımızın had safhada olduğu günlerde, 17 Şubat 1923 günü İzmir'de toplanan Türkiye İktisat Kongresi ile hem Batılı Devletlere kapitülasyonların kaldırılması ve ekonomik alanda tam bağımsız olma konusundaki kararlılığımız gösterilmiş, hem de kongre kararları ile 29 Ekim 1923 günü ilan edilecek genç Türkiye Cumhuriyeti'nin, bu cumhuriyetin niteliğini oluşturan devrimlerin temel metni şekillendirilmiştir. Dolayısıyla İzmir İktisat Kongresi'nde, Milli Mücadele sırasında ve sonrasında kan ve ırfanla biçimlenen Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin toplumsal, ekonomik, siyasi ve hukuki temelleri atılmış,⁵⁰ ilk kez milli devlet, milli iktisat, milli toplum, milli hukuk düzenlerinin o günün şartlarına göre oluşturulması gereğine işaret edilmiştir. Bu temellerin sağlam olması için ekonominin güçlü olması gerektiğine inanan Mustafa Kemal, kongreyi açış konuşmasında şunları söylemiştir:

“...Yeni Türkiyemizi layık olduğu düzeye erİştirebilmek için mutlaka ekonomimize birinci derecede önem vermek zorundayız; çünkü, zamanımız bir ekonomi devresinden başka bir şey değildir....Kılıç ile zafer kazananlar, sapanla zafer kazananlara mağlup olmaya ve netice olarak yerlerini onlara vermeye mecburdur...Siyasi askeri zaferler ne kadar büyük olurlarsa olsunlar, ekonomik zaferle taçlandırılmazlarsa meydana gelen zaferler devamlı olamaz, az zamanda söner...Ekonomi demek her şey demektir. Yaşamak için, mutlu olmak için, insan varlığı için ne lazımsa onların hepsi demektir. Ziraat demektir, ticaret demektir, çalışma demektir, her şey demektir”

Lozan Antlaşması ile yeni Türk Devleti'nin kuruluşunu dünyaya kabul ettiren ve ardından Cumhuriyeti ilan eden Mustafa Kemal, yeni Türk Devleti'nin yapılandırılması doğrultusunda önemli başarılarla imza attığı İzmir'de, 1926 yılında varlığına son vererek, genç Türkiye Cumhuriyeti'ni ortadan kaldırmayı hedefleyen bir suikast planı ile sarsılmıştır.

Mustafa Kemal Milli Mücadeleyi zaferle sonuçlandırıp cumhuriyetin ilanı hazırlıklarını sürdürürken, Mondros Mütarekesi'nden sonra partilerini kapatmış olan İttihatçılar siyasi çalışmalarını devam ettirmişlerdir. Enver, Talat ve Cemal Paşa'ların yurt dışında, İstanbul ve Anadolu'daki İttihatçıların ise yurt içinde yürüttüğü bu çalışmalar, İttihatçılık düşüncesinin sürekli canlı tutulmasını sağlamış; bunun sonucu olarak da Anadolu'da Milli Mücadele'ye destek veren bazı İttihatçılar arasında Mustafa Kemal'in liderliği sürekli tartışma konusu olmuştur. Bir kısım İttihatçılar Mustafa Kemal'in yanında yer alırken, bir kısmı eski liderlerinin peşine düşmüş; ancak, bu kadro iç ve dış dinamiklerin getirdiği zorunlu nedenlerden dolayı iktidar arzularını zaferden sonraya bırakmak zorunda kalmıştır. Zaferden sonra İttihatçılar bu iktidar mücadelesinde artık yalnız da değildir. Onlarla birlikte hareket edebilecek, hatta gerçek emellerini kamufle edip kendilerine rahat çalışma imkanı sağlayabilecek bir gruba da sahiptir ki, bu grup zaferden sonra devrimleri hazmetmekte zorlanan ve Mustafa Kemal ile aralarında gizli bir mücadele yaşamakta olan Terakkiperver Fırka yöneticileridir.⁵²

3 Mart 1924'te Halifelik kaldırılmış, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası Şeyh Sait İsyanı'nda rolü olduğu gerekçesiyle kapatılmış, bu girişim Mustafa Kemal'i, Terakkiperver Fırka kurucusu, Milli Mücadele arkadaşlarıyla karşı karşıya getirmiştir. Komitacı geleneklerini bırakmayan İttihatçılar, kendilerine ait olduğuna inandıkları iktidara sahip olabilmek için her tür hareketi göze alabilecek yapıdadır. Mustafa Kemal'in ... *“Bir İttihatçı iyi dosttur, iki İttihatçıdan korkulur, üç İttihatçı içinse iktidarı almaktan başka tatmin yolu yoktur”*⁵³ sözü, İttihatçıların iktidar hırsını en güzel şekilde ortaya koymaktadır.

Bazı İttihatçılar, cumhuriyeti ve devrimleri tehlikeye atmak pahasına iktidarı ele geçirmek amacıyla 1926 Haziran'ında Mustafa Kemal'e, İzmir'e gerçekleştireceği bir ziyaret sırasında suikast tertiplemişlerdir. Mustafa Kemal Giritli Şevki'nin korkup ih-

barda bulunması sayesinde mutlak bir ölümden kurtulmuştur. Suikast haberini 14 Haziran 1926 günü Balıkesir'den İzmir'e geçeceği sırada İzmir Valisi'nden aldığı bir telgraf ile öğrenen Mustafa Kemal'e suikast girişiminde bulunacaklar arasında, Milli Mücadele'de yanında yer almış Kadı Hurşit'in oğlu Ziya Hurşit de vardır. Üstelik Ziya Hurşit babasının hizmetlerinden dolayı 1920'de Mustafa Kemal tarafından ilk meclise Rize Milletvekili seçtirilmiştir.⁵⁴ 16 Haziran 1926 günü suikastçilerin yakalanmasından sonra İzmir'e gelen Mustafa Kemal, Ziya Hurşit'i otele getirtip kendisiyle görüşmüştür. Mustafa Kemal'in;

“Uzun zaman beraber çalışmış değil miydik? Bir gaye uğruna çalışmadık mı? Nedir bu suikast? Hem de şebekenin elebaşısı, ruhu imişsiniz, öyle mi?”

Sorusuna;

“Öyle, doğrudur...Suikast yapmaya geldim...; ama, başaramadık, cevabını vermiş, Mustafa Kemal'in sizden bunu beklemezdim, sözleri üzerine:

“Dünya beklenmedik şeylerle doludur, Paşam. Ne yapayım ki, karşınızda bu vaziyette suçlu olarak bulunuyorum. Ne diyebilirim, karşılığını vermiştir.”⁵⁵

On dakika kadar süren bu konuşmadan sonra Mustafa Kemal'in işareti ile Ziya Hurşit götürülmüştür. Ertesi sabah Ziya Hurşit'in Mustafa Kemal ile konuşma talebi üzerine ikinci görüşme gerçekleşmiştir. Bu görüşmede söze başlayan Ziya Hurşit:

-Dün gece hakkımda göstermiş olduğunuz lütufkârlıktan son derece müteessir oldum. Şaşkınlıkla konuşamadım. Bazı suallerinize istediğim gibi cevap veremedim; fakat, her şeye rağmen müsait hareketiniz bana emniyet ve cesaret verdi. Size karşı bir suikast teşkilatı mevcut olduğunu ve icrasının da bizzat benim tarafımdan kabul edilmiş olduğunu tekrar itiraf ederim. Sebepler sizce malumdur. Epey zamandan beri aramızda şiddetini artırıyor sürüp giden anlaşmazlıklardır. Teşkilat yeni değildir. Hayli zamandan beri gizlice faaliyettedir. Suikast daha önce Ankara'da yapılacaktı, fakat, biraderim, Ordu Mebusu Faik, neticeden korkarak, yahut şahsi endişesine düşerek, tatbikatın tehir edilmesini bize tavsiye etti. O zaman onu dinledik. Bu sefer hiç kimseyi dinlemedik. Tatbik kararımız katıydı...⁵⁶ demiştir.

Suikast haberinin yurt genelinde duyulması üzerine 19 Haziran 1926 günü Anadolu Ajansı'na bir demec veren Mustafa Kemal;... *“Alçak girişimin benim şahsımdan ziyade mukaddes cumhuriyetimize ve onun dayandığı yüksek ilkelerimize yönelmiş bulunduğuna şüphe yoktur. Cumhuriyet ve onun prensiplerine olan bağlılığın ne kadar büyük olduğuna bir kere daha kani oldum. Temeli büyük Türk Milleti'nin ve onun kahraman evlatlarından oluşan büyük ordumuzun vicdanında, akıl ve şuurunda teessüs etmiş olan cumhuriyetimizin ve milletin ruhundan doğan prensiplerimizin bir vücudun ortadan kaldırılması suretiyle yok edilebileceğini düşünenler çok zayıf di-*

mağlı bedbahtlardır. Bu bedbahtlar cumhuriyetin adalet ve kudret pençesinde müste-hak oldukları muameleye maruz kalacaklardır. Benim naçiz vücudum bir gün elbet toprak olacaktır; fakat, Türkiye Cumhuriyeti sonsuza dek yaşayacaktır demiştir.⁵⁷ Mustafa Kemal kalmakta olduğu Naim Palas Otel'i'nin önüne akın eden, sevgi, saygı ve bağlılıklarını sunan İzmirli'lere hitaben yaptığı konuşmasında da; *Beni öldürürlerse vatandaşlarımın intikamımı alacaklarına güveniyorum. Ben ölürsem bile soylu ulusumun beraber yürümekte olduğumuz yoldan ayrılmayacağına inancım vardır. Bu nedenle gönül rahatlığı içindeyim. Düşmanlarımız istedikleri kadar düşündükleri iğrenç çarelere başvursunlar. Onların son güçleriyle yapacakları davranışlar bizim devrim ateşimizi söndüremez. Onların, kendilerini zarara ve zaman zaman da milleti üzüntüye sokan akılsızlıklarına acıyorum. Cumhuriyet Hükümetimizin demir pençesi ve İstiklâl Mahkemesi'nin adaletli eli duruma tam olarak hakim bulunuyor. Sayın halka, onun adaletli kararlarını soğukkanlılıkla beklemelerini tavsiye ederim,*⁵⁸ demiştir. Haberin duyulmasından sonra yurdun dört bir yanından suikasti kınayan telgraflar gelmiş ve her yerde suikast girişimini lanetleyen mitingler yapılmıştır. Bunun üzerine Mustafa Kemal 22 Haziran 1926'da Türk Milleti'ne hitaben yayınladığı genel-gesinde ... *“Şahsımdan ziyade milletin varlığı aleyhine yönelik olduğu anlaşılan gizli siyasi tertibat karşısında bütün milletin duyduğu, pek vakur ve asil bir şekilde gösterdiği pek temiz duygular beni teselli etmektedir. Muhterem ve soylu milletimiz tarafından şahsım hakkında lütfen gösterilen samimi ve kalbi sevgi gösterilerinden dolayı derin teşekkürlerimi açık olarak belirtirim*⁵⁹ demiştir. Şahsına yöneltilen suikast giri-şimi nedeniyle Türk Ordusu'nun üzüntülerini ifade eden Genel Kurmay Başkanı Fevzi Paşa'ya gönderdiği telgrafta; ... *“Gösterilen sevgi eserine teşekkürlerimi sunar ve kıymetli ordumuza selam ve sevgilerimi iletirim*⁶⁰ diyen Mustafa Kemal, İzmir'de Yunus Nadi Bey'e verdiği demecinde ise ... *“Suikast görünürde şahsıma yönelmiş ol-makla beraber, gerçekte milletin talihine kurşun sıkılmak isteniyordu*⁶¹ demiştir.

Bu arada İstiklal Mahkemesi Ankara'dan İzmir'e gelmiş, 26 Haziran 1926'da çalış-malarına mahkeme salonu olarak düzenlenen İzmir Elhamra Sineması'nda başlamış ve suikastte parmağı olduğu düşüncesiyle tüm Terakki Perver Cumhuriyet Fırkası milletvekillerinin nerede olurlarsa olsunlar tutuklanmalarına, evlerinin aranmasına ve ele geçirilen belgelerin İzmir'e gönderilmesine karar vermiştir. İstiklal Mahkemesi'nin, bu davada nasıl bir yol izleyeceği, iddianameden ve Mahkeme Başkanı Afyon Mil-letvekili Kel Ali Bey'in (Çetinkaya) basına verdiği demeçlerden belli olmuştur. Şükrü, Vacit ve Kara Kemal'in başını çektiği İttihatçılar, devrimlere karşı olan amaçları uğruna, Mustafa Kemal'i öldürüp kendi kuracakları bir hükümeti iş başına geçirmek için Terakkiperver Fırka yöneticileri ile işbirliği yapmakla, Terakkiperver Fırka yö-neticileri de bir bilgisizlik uykusu içinde, partilerinin bu gizli tedhişçi hareketlerde bir paravan gibi kullanılmasına göz yummuş olmakla suçlanmışlardır. Kazım Paşa (Karabekir) savunmasında... *“Her inkılâpta olduğu gibi, ilk zamanlar beraber çalışan-*

lar, maksat hasıl olduktan sonra ortaya çıkan asalakların bu birliği bozduklarını görürler. Benim gördüğüm şudur ki, Lozan Barışı'na kadar kalp kalbe, yek vücud olarak çalışmış arkadaşlar arasında barışı müteakip bir ayrılık başladı. Bu ilk olarak Rauf Bey ile İsmet Paşa arasında görüldü. Arz ettiğim gibi bu memleket barışa kavuştuktan sonra her zamankinden fazla birliğe muhtaç olduğu günlerde ortaya öyle çehreler çıktı ki, artık ne Gazi, ne de İsmet Paşalar nezdinde eski arkadaşlıkları eski yollara sevk etmek imkanı kalmadı...⁶² diyerek suçlamaları red etmiştir. Ali Fuad Paşa, Refet Paşa ve Cafer Tayyar Paşa da aynı şekilde suikast ile ilgileri olmadığını belirtmiş, Ziya Hurşit ve arkadaşları da sorgularında Terakkiperver Fırka yöneticisi paşalarla bu konuyu hiç bir şekilde konuşmadıklarını ifade etmişlerdir.⁶³ Üç hafta süren duruşmalar sonunda Kazım (Karabekir), Ali Fuad (Cebesoy) ve Refet (Bele) Paşalar beraat etmiş, Paşaların beraati kamuoyunda İsmet Paşa'nın etkisi olarak yorumlanmış;⁶⁴ ancak, İzmir Suikasti davası Mustafa Kemal ile Milli Mücadele arkadaşları arasındaki kırgınlığı derinleştirmiştir. Suikastle ilgisi olan ve idam cezasına çarptırılan İttihatçıların infazları 14/15 Temmuz gecesi İzmir Hükümet Konağı'nın Kemeraltı tarafındaki büyük kapısı önünde kurulan darağacında gerçekleştirilmiştir. Suikaste direkt olarak katılmış, ya da fikir ve para desteği sağlamış olanlar İzmir'de yargılandıktan sonra, Ankara İstiklal Mahkemesi iktidarın temellerini sağlamlaştırmak için İzmir Suikasti ile uzaktan yakından ilgisi olan İttihatçıların sorgulamalarını sürdürmüş, İzmir ve Ankara'da toplam on yedi idam gerçekleştirmiştir.

Mustafa Kemal, İzmir suikasti girişimi sonrasında yirmi sekiz gün kaldığı İzmir'de, halkla bütünleşmiş, suikast girişimi vesilesiyle verdiği demeçlerde, gönderdiği telgraflarda cumhuriyete verdiği önemi vurgulamıştır. Mustafa Kemal, Türk Milleti'nin, cumhuriyet ve yapılan devrimlerle uygarlık yolunda bundan sonra da durmadan ilerleyeceği düşüncesindedir; ancak, Mustafa Kemal, cumhuriyet idaresinin sağlıklı işleyebilmesi için Türkiye'de çok partili siyasi hayata geçilmesi, bunun da kendi sağlığında iken yapılması görüşündedir. O günkü şartlar da böyle bir açılım için uygundur. Gerek 1930'lu yılların dünya siyasi konjüktürünün daha demokratik yönetimler beklentisi içinde olması, gerek 1929 dünya ekonomik krizinin Türkiye'de yarattığı olumsuzlukların ekonomik sıkıntı ile perçinlenmesi ve gerek Cumhuriyet Halk Partisi'nin yıpranmış olması⁶⁵ Mustafa Kemal'i yeniden çok partili hayata geçiş sürecini başlatma düşüncesine yöneltmiştir. Kurulması düşünülen yeni parti, meclisten veya halk içinden gelen doğal bir gelişmenin ve buna dayanan siyasi bir gruplaşmanın eseri olmayacak, iktidar partisinin kontrolü elinde bulundurduğu bir muhalefet partisi kimliği taşıyacaktır. Mustafa Kemal'in Serbest Fırka ismini verdiği bu partiyi kurması için görevlendirmeyi düşündüğü isim, yakın arkadaşı Fethi (Okyar) Bey'dir.⁶⁶ Mustafa Kemal, Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın kurulması konusundaki düşüncelerini şu sözlerle ifade etmiştir: *Tek partili bir mecliste, özellikle o parti, hadise ve vaka'ların ululaştırdığı bir başkanın kurduğu teşekkül olunca o teşekküle dayanan hükümeti*

mesuliyet esasına dayanan ciddi bir denetleme imkânsız olur. Ben inkılâp yapmışım, bir devlet kurmuşum. Hadiseler ismimi, şahsımı, kanunlarla, meclisle, olaylarla karıştırmış. Millet in itimadı var. Böylece devam edip gidiyor; fakat bu doğru bir gidiş değildir. Benden sonrası ne olacak? Samimi bir denetleme kurulmadıkça hükümette ve iş başında bulunanlar da bilinç altlarında saklı, gizli ve hususi emel ve heveslerini, devletin gerçek ihtiyaçlarından ayıramazlar. Hükümeti ve hükümet adamlarını, hatadan ve bu hatalar yüzünden devleti zararlardan korumak için bir muhalif partiye ihtiyaç açıktır. Başladığımız inkılâbı tamamlayalım. En büyük emelim, Devlet Başkanlığından çekilip partinin başına geçmek ve orada milletin selâmet ve yükselmesi namına fikir ve ilke mücadelesi yapmaktır.

12 Ağustos 1930 günü Serbest Cumhuriyet Fırkası'nı kuran Fethi Bey, ilk yurt içi gezisini İzmir'e gerçekleştirmiştir. Alınan tüm önlemlere rağmen Terakkiperver Fırka denemesinde yaşandığı gibi bu kez de Serbest Fırkaya yönelen gericiler, laiklik ve devrimlere saldıracak, demokrasinin beşiği İzmir'de Cumhuriyet Halk Partisi İl binasını taşıyıp hükümete yönelik ağır eleştirilerde bulunmuşlardır. İzmir'i kurtarmak için canını dişine takmış olan Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşa'nın İzmir'de resimlerinin yırtılıp çiğnenmesi Mustafa Kemal'i son derece rahatsız etmiştir.⁶⁸ Şartların henüz olgunlaşmamış olduğu ve siyasi gerilimin artacağı düşüncesiyle 17 Kasım 1930'da Fethi Bey partisini fesh etme kararı almış; ancak, Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın kapanmasından sonra patlak veren Menemen İsyanı ile laik cumhuriyet bir kez daha büyük bir tehlike yaşamıştır. Menemen İsyanı'nın bastırılması için sert tedbirler alan Mustafa Kemal, Kubilay'ın şehit düşmesi nedeniyle Türk Ordusu'na yayınladığı mesajında; “Büyük Ordunun kahraman genç subayı ve Cumhuriyet'in ülkücü öğretmen topluluğunun kıymetli üyesi Kubilay'ın temiz kanı ile Cumhuriyet, hayatiyetini tazelemiş ve kuvvetlendirmiş olacaktır”⁶⁹ demiştir.

Bu gelişmeler üzerine Türk Milleti'nin ekonomik durumunun ve eğitim seviyesinin yükseltilmesi gerektiğini gören Mustafa Kemal, İzmir İktisat Kongresi'nde temellerini attığı ekonomik kalkınmayı devam ettirmek için ekonomik kalkınmada öncelikli şehir olarak gördüğü İzmir'de ekonomik konulara yönelik mesajlar vermiş, Cumhuriyet Halk Partisi'nin 27 Ocak 1931 tarihli İzmir İl Kongresi'nde “Türk Milleti'nin bundan sonra layık olduğu derecede iktisat alanında yükseleceğine kimsenin şüphesi olmamalıdır. Fırkamızın vazifesi bu hedefe bir an evvel erişebilmek için millete yol göstermek ve yardım etmektir. Bunu bir vicdan borcu, bir insanlık borcu biliriz. Borcumuza sadığız, daime sadık kalacağız”⁷⁰ demiştir. Mustafa Kemal, 1 Şubat 1931 günü İzmir Ticaret Odası'nda yaptığı konuşmasında da yine ekonomik sorunlara değinmiş ve ... “Genel olarak edindiğim intiba şu olmuştur ki, bütün arkadaşlarımız iktisadi hayatımızın gelişmesi ve ilerlemesi için icap eden şeyleri çok samimi olarak yapıyorlar...Bu bölgenin ihracatı 1923'te 33 milyon iken, 1928'te 99 milyona çıkmıştır. Yani iki üç misli artmıştır. Büyük zorluklar ve baştan başa harap bir memleket. Bütün bunlara

rağmen bu büyük fark memnuniyet vericidir” ...dedikten sonra kooperatif konusuna değinmiş ve ... “Kooperatif yapmak, maddi ve manevi kuvvetleri, zeka ve maharetleri birleştirmektir. Yoksa bir zayıfla, bir kuvvetlinin birleşmesinden bahsetmiyorum. Birleşmenin böylesi, zayıf olanın kuvvetliye esir olması demektir,”⁷¹ demiştir.

II. MUSTAFA KEMAL'İN YAŞAMINDA İZMİR

Mustafa Kemal'in, yeni Türk Devleti'nin yapılandırılması sürecinde önemli başarıları gerçekleştirdiği İzmir, özel hayatında da farklı bir yer işgal etmiştir. İzmir'in düşman işgalinden kurtarılması hedefini 21 Ocak 1922 günü Ankara'da İzmir Yurdu Cemiyeti'nin düzenlediği çayda, cemiyetin fahri başkanı seçildiği sırada “İzmir Yurdu'nun başkanlığını kabul etmek bence onur ve mutluluk vericidir. Yurd'un İzmir'den uzak yerlerde değil, İzmir'in içinde görev yapacağı güne ulaşacağız”⁷² sözleriyle ortaya koyan Mustafa Kemal, artık bu hedefine ulaşmıştır. Büyük Taarruzun son günlerinde İzmir'i teslim almak üzere yola koyulan Mustafa Kemal, yorgun; ama, gururludur. Halide Edip anılarında bu zorlu yolculuğu şöyle anlatmaktadır:

-Tebrik ederim Paşam, en sonunda başardınız.

-Evet, sonunda bu işi yaptık.Buraya nasıl geldiniz?

-Az daha Yunanlıların arasına düşüyordum.

-Ben de bugün Yunanlıların arasına düşüyordum. Bunu söylerken yine gülüyordu.

-Sizin düşmeniz çok büyük bir felaket olurdu. Gelin hanımefendi, yemek yiyelim.

Fevzi Paşa karşımda oturuyor ve memnun olduğu anlardaki gibi sağ göğsüne vurup gürlüdüyordu. İsmet Paşa da oradaydı.

Geçmiş günlerde neler çekmiş olduğunu düşünerek Mustafa Kemal Paşa'nın neşesi insana ferahlık veriyordu.

-Dedim ki:

-İzmir'i aldıktan sonra artık biraz dinlenirsiniz, Paşam. Çok yoruldunuz.

-Dinlenmek mi? Yunanlılardan sonra birbirimizle kavga edeceğiz, birbirimizi yiyeceğiz.

-Niçin?

-O kadar yapılacak iş var ki! Ya bana karşı çıkmış olan adamlar?

-Bu, bir millet meclisinde tabii değil mi?

Burada gözleri tehlikeli surette parladı ve İkinci Grup'tan iki isim belirterek, onların halk tarafından linç edilmeye layık olduklarını söyledi.

-Ben bu sözleri ciddiye almadım. Sonunda amacımıza ulaşıyorduk...

Üç gün Uşak'ta kaldık...Eylülün ikinci günü General Trikopis ile General Dionis Türklere teslim olmuştu...Yunan generalleri getirildikleri zaman Mustafa Kemal Paşa, Fevzi Paşa ile İsmet Paşa'nın arasında duruyordu....Mustafa Kemal Paşa, Trikopis'in elini uzunca süre elinde tutarak,

-Savaş bir talih oyunudur, General. Bazen en tecrübelisi de yenilir. Siz görevinizi yap-tınız. Sorumluluk şanstın geliyor, üzülme-yiniz, tarihi değerlendirmesinde bulundu. General Trikopis, ellerini sallayarak, ah General! En son yapmam gerekeni yapma-dım, dedi. İntihar edememesini vurguluyordu. Yunan generalleri gittikten sonra, Mustafa Kemal Paşa hayal kırıklığına uğramış gibiydi. Adeta uluslararası bir sahnede dövüşmüş olduğu ve şampiyonluğu kazandığı oyundaki yarışçıyı kendine layık gör-müyor gibiydi...

Zeytin dallarıyla süslenmiş beş otomobille İzmir'e hareket ettik. Askerler yanda yürü-yorlardı. Ben yürüyen askerlerle birlikte olmadığımı yeriniyordum; fakat, Mustafa Kemal Paşa o gün kutsal bir semboldü, halkın kurtarıcısı. Şehrin kapısında bir süvari alayı bizi karşıladı...Onlar dokuz gün at üstünde Yunan ordularının arkasında dövüşmüşlerdi. Bir an tehlikeden kurtulmamışlar, bir an dinlenmemişlerdi...Bir anda askerler kılıçlarını çektiler, iki yanımızda kılıçları güneşte parlayarak yürüdüler. Ka-palıçarşı'dan geçerken nal sesleri kulakları parçalıyordu. Kaldırımında askerler ve in-sanlar yürüyor, kılıçlar parlıyordu. Bunların arkasında binlerce ağzdan Yaşa! sesleri yükseliyordu...⁷³

Şevket Süreyya Aydemir de Mustafa Kemal'in İzmir'e giriş öyküsünü; İzmir'in içinde emniyetin sağlanabilmesi için karargâhın bir kaç gün Nif'te kalması gerekiyordu. Zaten İzmir tamamen kurtarılmış bile değildi. Güneyde ve kuzeyde hala Yunan birlikleri mevcuttu... Onun için karargâhın o İzmir'e girmeden, belki de bir kaç gün şehir dışında, mesela Nif'te kalmasını uygun görmüşlerdi; ama, öyle olmadı. 9/10 Eylül gecesini Nif'te geçiren Gazi, 10 Eylül günü İzmir'deydi. Karargâh Bornova'da yerleşti. Kendi, arkadaşları ile doğru Hükümet Konağı'na indiler.

Ordu mensupları, İzmir'in ileri gelenleri onu karşılarında görünce biraz da şaşırdılar. Onu henüz beklemiyorlardı. Haber çabucak yayıldı. Yabancı konsoloslar, ecnebi şah-siyetler yeni elbiselerini giyerek onu orada saygılarla selamladılar. Ona hararetle tebrik-lerini sundular. Aynı gün İzmirli'ler ona ilk ziyaretlerini orada tertiple-diler...Hükümet Meydanı hınca hınç dolmuştu... O daha İzmir'e girer girmez sivilleşmiş gibiydi. Etrafını saranlarla, kendini karşılayanlarla, el öpenler ağlayanlar, tebrik edenler, yerli

*yabancı herkesle, gurursuz, iddiasız kaynaşmış gitmişti... cümlelerinde dile getirmiştir.*⁷⁴

10 Eylül 1922 günü İzmir'de Mustafa Kemal'in şehre girişini bekleyenler arasında, bir süre sonra hayatını birleştireceği, Uşakizade Muammer Bey'in kızı Latife Hanım da vardır. 17 Haziran 1922 günü savaş nedeniyle ayrıldığı İzmir'e dönüş yapan Latife Hanım'ın en büyük arzusu, cesaretine hayranlık duyduğu Mustafa Kemal Paşa'yı, İzmir'e muzaffer komutan olarak girmesi halinde evinde misafir edebilmektir. 10 Eylül 1922 günü Mustafa Kemal'in İzmir'e geleceği haberi ile çılgına dönen Latife Hanım, bir grup kız arkadaşıyla birlikte soluğu Konak Meydanı'ndaki Hükümet Konağı'nın önünde almış ve Mustafa Kemal'i *Bu başarı milletindir* sözleriyle süren konuşmasını yaparken izlemiştir.

Latife Hanım Mustafa Kemal'i evinde ağırlama hayalleri kurarken, Mustafa Kemal de artık savaşın sonuna gelindiğinin farkındadır ve İzmir'de karargâh olarak kullanabileceği bir ev aramaktadır. İngiliz ve Fransız donanmaları Körfez'de beklerken Kordon'da kalmak Mustafa Kemal açısından tehlikelidir. Donanmaların menzili dışında Mustafa Kemal'in kalabileceği Körfez'e hakim bir ev bulunması lazımdır. İzmir'de böyle bir konuma sahip ev sayısı fazla değildir. Mevcut evler tek tek sayılırken, Uşakizade Muammer Bey'in evinden de söz edilmiş, ancak kendisinin İzmir'de olmadığı, evde kızı ile annesinin kaldığı öğrenilince, ev sahiplerinden bir davet mektubu istenmesine karar verilmiştir. 11 Eylül 1922 sabahı Latife Hanım, Mustafa Kemal Paşa'nın Göztepe'deki evlerini ikametgâh olarak kullanmasından büyük şeref duyacaklarını, böyle bir şeref bir Türk ailesinden esirgenmemesini⁷⁵ rica eden bir davet mektubunu göndermiştir.⁷⁶ Latife Hanım ile Mustafa Kemal'in ilk karşılaşması Mustafa Kemal'in köşkü gezmeye gelmesi sırasında gerçekleşmiştir.⁷⁷ Latife Hanım konuklarını köşke yerleştirdikten sonra, Karşıyaka'daki evlerine yerleşmek için babannesiyile evden ayrılmış, Mustafa Kemal'in kaldığı Beyaz Köşkü uzaktan idare etmeyi uygun görmüştür; ancak, Latife Hanım işlerin düzgün yürümediğini öğrenerek, üçüncü gün geri dönmüş ve köşkün bahçesindeki müstemilata yerleşmiştir. Bahçedeki evler de karargâha ayrılmış, İzmir'e gelen komutanlar buraya yerleştirilmişlerdir. Gördükleri misafirperverlikten çok memnun kalan İsmet Paşa, anılarında *Biz yorgun olduğumuz kadar, kirlili haldeydik. Cepheden kim Mustafa Kemal Paşa'nın yanına gelirse, ağırlayıp temizlemek için bütün hizmet edenler canla başla uğraşıyorlardı*⁷⁸ demektedir. Rauf Bey de, İsmet Paşa gibi köşkte gördükleri yakın ilgiden memnundur. Rauf Bey de anılarında: *"Mustafa Kemal Paşa'nın karargâh ve maiyeti ile kaldığı köşkün idaresini Latife Hanım üzerine almıştı. Rahat ve huzur içinde çalışmamızı sağlamak için her birimize büyük bir itina ile nezaret ediyordu."* Bir gün Mustafa Kemal Paşa, Latife'den duyduğu memnuniyeti şöyle dillendirmişti:

“-Anlaşıyor ki, karargâh kumandanlarının hanım olmaları her yönden daha uygunmuş”...demektedir.⁷⁹ Ali Fuad Cebesoy ise “Köşkün hakiki bir başkumandanlık karargâhı gibi bir hayli işlek olmasına rağmen, intizamı pek mükemmeldi. Herkese şevkat ve nezaketle muamele ediyor, mukabilinde hepimizden hürmet görüyordu. Her dediği adeta karargâh kumandanının bir emri gibi telakki olunuyordu. Hatta Gazi Paşa bile bu hareket tarzını memnuniyetle kabul etmişti. Gülerek, karargâh komutanı hanımın emri budur, diyordu. Latife Hanım, refakatine aldığı kendisi gibi müşfik birkaç hanımla beraber bu hizmeti şerefli bir vazife olarak yapıyordu”⁸⁰ değerlendirmesinde bulunmaktadır.

Latife Hanım o günlerde sadece köşteki konuklarını en iyi şekilde ağırlamakla kalmamış, Mustafa Kemal'e resmi yazışmalarında da yardımcı olmuştur. Savaşın galip ayrılmış bir ordunun komutanı olarak İzmir Limanı'nda demirlemiş bulunan 64 parça düşman gemisinin varlığından rahatsızlık duyan Mustafa Kemal, Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal Bey'e, İngiliz Donanma Komutanlığı'na bir yazı yazması ve 24 saat zarfında gemilerin İzmir Limanı'nı terk etmelerinin sağlanması emrini vermiş, ancak bu nota bir türlü yazılamamıştır. Diplomasinin incelikleri yüzünden temkinli davranan Yusuf Kemal Bey'in bu tutumu, Mustafa Kemal'i sinirlendirmiştir. Paşa'nın bu durumunu farkedenden Latife Hanım notayı kendisinin yazması ricasında bulunmuş ve İngilizce olarak hazırladığı metin Mustafa Kemal tarafından çok beğenilmiştir.⁸¹

Latife Hanım'ı evlenebileceği ideal bir Türk kadını olarak gören, bir yabancı gazeteciye “Bizim birlikteliğimiz, en çok kafalarımızın birlikteliğinden doğdu” diyen Mustafa Kemal, Latife Hanım'a evlilik teklifinde bulunup rızasını almış, ardından da babasının İzmir'de olmayışı yüzünden Latife Hanım'ı büyük dayısı Ragıp Paşa'dan istemiş, 29/30 Eylül 1922 gece yarısı da İzmir'den ayrılmıştır.

Mustafa Kemal'in Mudanya Mütarekesi, Saltanatın Kaldırılması, Lozan Görüşmeleri ile yoğunlaştığı günlerde bir daha İzmir'e gelmesi mümkün olamamış, bu arada annesi Zübeyde Hanım rahatsızlanmıştır. Mustafa Kemal, doktorların annesinin İzmir'de tedavi edilmesini salık vermeleri üzerine yaveri Salih Bey'den (Bozok) İzmir'e gidip annesine kalabileceği bir ev bulmasını istemiştir. Zübeyde Hanım'ın rahatsızlığını öğrenen Latife Hanım, Mustafa Kemal'den annesini İzmir'e göndermesini rica etmiş, kendisine annesi gibi bakacağını yazmıştır.⁸³ Zübeyde Hanım hastalığından da öte, İzmir'e nişan için gelmeyi ve müstakbel gelini Latife Hanım ile tanışmayı istemektedir. 17 Aralık 1922 günü Salih Bey ile birlikte Ankara'dan yola çıkan Zübeyde Hanım, 18 Aralık 1922 günü İzmir'e gelmiş ve Karşıyaka İstasyonu'nda Latife Hanım tarafından karşılanmıştır. Karşıyaka'da kendisi için hazırlanan köşte kalan Zübeyde Hanım, beraberinde nişan merasimi için çeşitli armağanlar da getirmiştir. Bu armağanlar içinde en değerlisi, Mustafa Kemal'in çok sevdiği ve Milli Mücadele günlerinde yanından hiç ayırmadığı “Sakarya” isimli üç ayağı beyaz sekili bir Arap atıdır.

Latife Hanım'ın gösterdiği tüm ihtimama rağmen, Zübeyde Hanım 14 Ocak 1923 akşamı hayata veda etmiştir. Annesinin cenazesine katılamayan Mustafa Kemal, Latife Hanım'a bir mektup göndererek, *“Kederime bütün kalbinizle iştirak edeceğinize tamamen eminim. Validemin son saatlerini sizin şevkatkâr ihtimam ve dikkatiniz altında geçirmiş olması, cidden beni teselli ediyor”*⁸⁴ diyerek teşekkürlerini iletmiştir.

27 Ocak 1923 sabahı İzmir'e gelen Mustafa Kemal, annesinin kabrini ziyaret ederek şunları söylemiştir: *“Burada yatan annem, zulmün, zorun bütün milleti felaket uçurumuna götüren bir keyfi idarenin kurbanı olmuştur... Validemin kaybından şüphesiz çok müteessirim; fakat, üzüntümü azaltan ve beni teselli eden bir husus vardır ki, o da vatanı harabe haline getiren idarenin artık bir daha geri dönmemek üzere yok edilmiş olduğunu görmektir... Validem bu toprağın altında; fakat, hakimiyet-i milliye ilelebet payidar olsun. Evet hakimiyet-i milliye ilelebet devam edecektir. Validemin ve Allah'ın huzurunda yemin ediyorum ki, bu kadar kan dökerek milletin elde ettiği egemenliğin korunması için gerekirse validemin yanına gitmekte asla tereddüd etmeyeceğim. Hakimiyet-i milliye uğrunda canımı vermek, benim için vicdan ve namus borcu olsun.”*⁸⁵

Mustafa Kemal annesinin kabrini ziyaret ettikten sonra o sabah tanıştığı Latife Hanım'ın babası Muammer Bey ile birlikte Göztepe'deki Beyaz Köşke gitmiştir. O akşam İzmir Belediyesi'nce İzmir Hükümet Konağı'nda şerefine verilen davete katılan Mustafa Kemal yaptığı konuşmada; ... *“Bu güzel İzmir'i dördüncü defadır ziyaret ediyorum. Birinci ve ikinci ziyaretlerim çok gamlı ve kasvetli zamanlarda olmuştu... Üçüncü ziyaretim ise kahraman ordumuzun düşman ordusunu sonsuza kadar yok ettikten sonra buraya vasil olduğu zaman, ona karşı olarak geldiğim zamandır. Birinci ve ikinci ziyaretlerimde İzmir'in bende uyandırdığı hissiyat; çok elim, çok hazin ve çok kederli bir hissiyattır. Üçüncü defa buraya girdiğim zamanki hissiyat, evvelki hissiyat ile mukayese kabul etmez bir mahiyettedir. Bu defaki hissiyatımı hülasa etmek lazım gelirse, diyebilirim ki hem üzüntü, hem de sevinçle karışmıştır. Üzgünüm, çünkü düşman üç buçuk sene zarfında yaptığı zulüm ile yetinmedi, bu güzel şehrin en güzel yerlerini yaktı...; fakat, İzmir ve havalisinin namuskâr ve vatanperver ahalisi derhal Redd-i İlhak namıyla teşkil ettiği cemiyet vasıtasıyla bütün ahaliyi vatanı müdafaaya davet etti. Bu teşebbüs düşman karşısında tam bir namus cephesi teşkil etti. Bundan sonra vuku bulan hareket neticesi bütün dünyaya malum olan hareketti. İşte üçüncü defa gelişim, böyle bir muvaffakiyetin ve böyle bir muzafferiyetin meyvelerini toplamak içindi...”*⁸⁶ demiştir.

29 Ocak 1923 Pazartesi günü Mustafa Kemal ve Latife Hanım evlenmişlerdir. Nikah-tan sonra 4 Şubat 1923 günü Latife Hanım ile birlikte Akhisar'a ve Balıkesir'e giden Mustafa Kemal 10 Şubat 1923 günü İzmir'e geri dönmüştür. 13 Şubat 1923 günü İzmir'de Bölge Sanat Okulu'nu ziyaret eden Mustafa Kemal, İzmir İktisat Kongresi'ne katıldıktan sonra Latife Hanım ile birlikte İzmir'den ayrılmıştır.

Ankara'daki yoğun temposundan sonra 27 Temmuz 1923 günü İzmir'e hareket eden Mustafa Kemal ve Latife Hanım, 2 Ağustos 1923 günü Ankara'ya geri dönmüşlerdir. Mustafa Kemal'in, Latife Hanım ile birlikte gerçekleştirdiği 2 Ocak 1924 tarihinde başlayan İzmir gezisi, Mustafa Kemal'in dinlenmesi amacını taşımıştır; çünkü, Mustafa Kemal, 11 Kasım 1923 günü Ankara'da bir kalp rahatsızlığı geçirmiş, kendisini muayene eden doktoru Prof. Dr. Neşet Ömer (İrdelp) rahatsızlığının aşırı yorgunluktan kaynaklandığını söyleyerek istirahat önermiştir. Güle oynaya başlayan İzmir seyahatinde Mustafa Kemal ve Latife Hanım ölümün eşiğinden dönmüş, resmi tarihe ve dönem anılarına pek de yansımayan bir suikast girişimi yaşamışlardır. Latife Hanım'ın hafif şekilde yaralanmasıyla sonuçlanan bu olayı Dünya Basını 7 ve 8 Ocak 1924 tarihli gazetelerde "El Bombasıyla Türkiye Cumhurbaşkanı'na Suikast Girişimi" başlığıyla vermiştir.⁸⁷ İzmir'de düzenlenen Harp Oyunları münasebetiyle İzmir'e davet edilen basın mensuplarını 4 Şubat 1924 günü Göztepe'deki Beyaz Köşk'te kabul eden Mustafa Kemal, ertesi gün basın mensuplarına verdiği yemekte;... *"Türkiye Basını, milletin gerçek ses ve iradesinin belirtisi olan Cumhuriyet'in etrafında çelikten bir kale oluşturacaktır... Kabul etmeliyiz ki, dünya Yeni Türkiye Devleti hakkında, Türkiye Cumhuriyeti hakkında daha fazla aydınlanmak ihtiyacındadır"*⁸⁸ demiştir. 15 Şubat 1924 günü de Harp Oyunları'nın açış konuşmasında... *"Fedakar ve kahraman ordumuzun vesait ve levazimatını, talim ve terbiyesi esaslarını icabatı hakikiyeye tevfiik etmeye çok dikkat edeceğiz. Arkadaşlar: ehemmiyet ve ciddiyetle beyan ederim ki, Türkiye Cumhuriyeti mukaddes saydığı istiklal ve hakimiyetini müdafaada müsama-hakâr olamaz"*⁸⁹ diyen Mustafa Kemal, 22 Şubat 1924 günü Harp Oyunları'nın kapanış münasebetiyle yaptığı konuşmada da *"Benim için ordumuzun kıymetini ifadede ölçü şudur: Türk Ordusu'nun bir birliği, eşitini mutlaka mağlup eder. İki mislini durdurur ve tesbit eder. Şimdilik bundan fazlasını istemiyorum; çünkü, fazlasını milletimizin yaradılıştan sahip olduğu cengâverlik zaten temin etmektedir"*⁹⁰ demiştir.

22 Şubat 1924 günü kırk sekiz gündür kalmakta oldukları İzmir'den ayrılan Mustafa Kemal ve Latife Hanım'ın bu seyahat birlikte gerçekleştirdikleri son İzmir seyahatleri olmuştur. Mustafa Kemal, aralarında ortaya çıkan anlaşmazlık üzerine 22 Temmuz 1925 günü Latife Hanım'ı Yaveri Muzaffer (Kılıç) Bey'in refakatinde İzmir'e göndermiş, 5 Ağustos 1925 günü de boşanma işlemleri gerçekleşmiştir. Duygusal bir çöküntü yaşadığı bu süreçte gençlerle moral bulmaya çalışan Mustafa Kemal, 11 Ekim 1925 günü geldiği İzmir'de okul ziyaretlerine ağırlık vermiştir. 13 Ekim 1925 günü Karşıyaka Kız Öğretmen Okulu'nun şerefine düzenlediği müsamereye katılan Mustafa Kemal, Selim Sırrı Bey'in (Tarcan) öğrencilerinden Mualla Hanım (Anıl) ile birlikte oynadığı zeybek oyununu ilgi ile izlemiştir. Oyun Mustafa Kemal'in isteği üzerine tekrarlanmış, oyun bitiminde Selim Sırrı Bey'i yanına çağırarak kutlayan Mustafa Kemal; *Selim Sırrı Bey, zeybek oyununu canlandırırken ona uygar bir şekil vermiştir.*

*Bu sanatçı ustanın eseri hepimiz tarafından seve seve kabul edilerek milli ve sosyal yaşamımızda yer tutacak kadar gelişmiş, güzel bir şekil almıştır; artık, Avrupalılara: Bizim de kusursuz bir oyunumuz var, diyebiliriz ve bu oyunu salonlarımızda, müsamerelerimizde oynayabiliriz. Bu zeybek oyunu, her sosyal salonda kadınla beraber oynanabilir ve oynanmalıdır”⁹¹ demiştir. Mustafa Kemal aynı gün Karşıyaka Spor Kulübü’nü ziyaret etmiş, kulübün hatıra defterine *Karşıyaka Spor Kulübü’nde karşılaştığım gençlik, çok iftihara değerdir. Bu gençlik karşısında geleceğin kuvveti, ne kadar belirgin görünmektedir*⁹² sözlerini yazmıştır. 14 Ekim 1925 günü de İzmir Kız Lisesi’ni ziyaret eden Mustafa Kemal, kız öğrencilerin dans ve jimnastik gösterilerini beğeni ile izlemiştir. Mustafa Kemal bu İzmir ziyareti sırasında o günlerde İzmir Redd-i İlhak İlkokulu’nda öğretmenlik görevine yeni başlamış olan ve yaşamında önemli bir yer işgal edecek olan Afet Hanım (İnan) ile tanışmıştır. Afet Hanım’ın Atatürk’e sağladığı huzur, bilhassa onun ilerki yorgun yıllarında mutluluğu olacaktır.⁹³*

11 Nisan 1934 günü İzmir’de yapılanlar ve yapılması gerekenler ile ilgili değerlendirmelerde bulunan Mustafa Kemal konuşmasında, *“Arkadaşlar, yaptığımız ve yapmakta olduğumuz inkılâplar için bilimin ve aydınların yoluna gideceğiz. Hedef ve hünerimiz cahil kitleyi de aydınlatarak yolumuzda yürütmek ve onu selamete çıkarmaktır,”*⁹⁴ demiştir. Mustafa Kemal 22 Haziran 1934 günü son kez geldiği İzmir’de önemli bir konuğu ağırlamış, İran Şahı Rıza Pehlevi ile birlikte İzmir’i gezmiştir.

Mustafa Kemal, sevinçleriyle, hüznleriyle yaşamında önemli bir yer işgal eden İzmir’i çok sevmiş, İzmirli de Mustafa Kemal’e sevgilerini, bağlılıklarını her fırsatta göstermiş ve Büyük Kurtarıcı’nın en anlamlı heykellerinden biri olan Gazi Heykeli’ni İzmir’e dikerek, *“Ordular İlk Hedefiniz Akdeniz’dir, İleri!”* komutunu anıtlıştırmışlardır.⁹⁵ 27 Temmuz 1932 günü Gazi Heykeli’nin açılış töreni nedeniyle, kendisine gönderilen bağlılık telgrafına 30 Temmuz 1932 günü karşılık veren Mustafa Kemal, *“Milli Mücadele ve heyecanımızın timsali olan güzel İzmir’de heykelimizin dikilmesi vesilesiyle muhterem İzmirlilerin hakkımda gösterdikleri kadirbilirlikten ve çok asilce duygulardan pek heyecanlıyım”...⁹⁶ demiştir. İzmir Belediye Başkanı Dr. Behçet Uz’un, İzmir’in 16. kurtuluş yıldönümü münasebetiyle İzmirli adına gönderdiği bağlılık telgrafına 12 Eylül 1938 günü hasta yatağından karşılık veren Mustafa Kemal, bu telgrafi ile İzmir’e ve İzmirliye veda etmiş, *“Güzel İzmir’in kurtuluş yıldönümünü huzur ve neşe içinde kutlarken, İzmirlilerin hakkımda gösterdiklerini bildirdiğiniz duygulardan çok mütehasis oldum. Teşekkür, muhabbet ve iyi dileklerimin sayın halka bildirilmesini rica ederim,”*⁹⁷ demiştir.*

SONUÇ

1905 yılında Şam'a sürgüne giderken ilk kez gördüğü İzmir'den çok etkilenen Mustafa Kemal'in, Milli Mücadele kararını vermesinde o günlerde İzmir'de gördüğü manzara etkili olmuştur. Yıllar sonra verdiği Milli Mücadele kararını uygulamak için fırsat kollayan Mustafa Kemal, İzmir'in Yunanlılar tarafından işgali ile bu fırsatı elde etmiştir. İzmir'in işgali olayının Türk kamuoyunda yarattığı öfkeden yararlanan Mustafa Kemal, o tarihe kadar sessiz bir bekleyiş içinde olan Türk Milleti'ni, İtilâf Devletleri'nin bu vahim hatası ve İstanbul Hükümeti'nin aczi sayesinde Milli Mücadele etrafında birleştirmiş, bu birlikten Türkiye Cumhuriyeti doğmuştur.

İzmir'in işgali ile başlatılan Milli Mücadele hareketine son nokta İzmir'de konmuştur. 10 Eylül 1922 günü adı Milli Mücadele ile simgeleşen İzmir'e bir kurtarıcı olarak giren Mustafa Kemal, kurduğu yeni Türk Devleti'nin geleceğini şekillendirecek kararları İzmir'de almıştır. Batılı Devletlerin Mudanya Mütarekesi'ne ikna çabalarını İzmir'de sürdüren Mustafa Kemal, Lozan Antlaşması çalışmalarını da yine İzmir'de yürütmüştür. Türk topraklarında sahip oldukları ekonomik ayrıcalıklardan vaz geçmek niyetinde olmayan Batılılara, Lozan görüşmelerinin kesintiye uğradığı dönemde 17 Şubat 1923 günü İzmir'de topladığı Türkiye İktisat Kongresi ile Türk Milleti'nin kapitülasyonların kaldırılması konusundaki kararlılığını gösteren Mustafa Kemal, İzmir İktisat Kongresi ile kurduğu yeni Türk Devleti'nin ekonomik, siyasi, hukuki, kültürel politikalarını şekillendirmiştir.

Lozan Antlaşması'nın imzalanmasıyla birlikte yeni Türk Devleti'nin kuruluşunu dünyaya kabul ettiren ve ardından da cumhuriyeti ilan eden Mustafa Kemal, 1926 yılında kurtardığı İzmir'de, kendi varlığına son vererek, genç Türkiye Cumhuriyeti'ni ortadan kaldırmayı hedefleyen bir suikast planı ile derinden sarsılmıştır. Suikastin önceden ihbar edilmesi sayesinde mutlak bir ölümden kurtulan Mustafa Kemal, İzmir suikasti sonrasında yirmi sekiz gün süreyle kaldığı İzmir'de, İzmir halkıyla bütünleşmiş; verdiği demeçlerde ve gönderdiği telgraflarda cumhuriyetin önemine işaret etmiştir. İzmir Suikasti davası ile Mustafa Kemal'in liderliğine ve inkılaplara karşı olan muhalif kanat tasfiyeye uğramıştır.

Cumhuriyet idaresinin sağlıklı işleyebilmesi için Mustafa Kemal'in 12 Ağustos 1930 günü Fethi Okyar'a Serbest Cumhuriyet Fırkası'nı kurdurmak suretiyle başlattığı çok partili siyasi hayata geçme mücadelesi, alınan tüm önlemlere rağmen başarısızlıkla sonuçlanmış, demokrasinin beşiği olan İzmir'de Türk demokrasisi yeni bir sınavdan geçmiş, Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın kapatılmasıyla sonuçlanan bu süreç sonrasında Menemen'de patlak veren isyan Mustafa Kemal'i derinden yaralamıştır.

Mustafa Kemal'in özel hayatında da İzmir'in farklı bir yeri vardır. Kurtardığı İzmir'de çok sevdiği annesi Zübeyde Hanım'ın kaybından dolayı büyük üzüntü yaşayan Mustafa Kemal, ardından evlenebileceği ideal Türk kadını olarak gördüğü Latife Hanım ile hayatını birleştirmiş; ancak, bu birliktelik ayrılıkla sonuçlanarak Mustafa Kemal'i üzmüştür.

10 Eylül 1922- 22 Haziran 1934 tarihleri arasında çeşitli vesilelerle gelerek ömrünün yaklaşık 140 gününü geçirdiği İzmir'de acılarıyla, hüznleriyle, gururlarıyla farklı duygular yaşayan Mustafa Kemal'i İzmir halkı bağrına basmış ve İzmir Belediyesi'nin kendisine takdim ettiği "İzmir Hemşehriliği" ünvanı ile onurlandırmıştır.

NOTLAR:

- ¹ Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, (1906-1938), Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, C.II., Ankara., 1981, 225-226.
- ² Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, C.II., s.76-78.
- ³ Geniş bilgi için bak. Emine Kısıklı, Mustafa Kemal ve Milli Mücadele'de Türk Kamuoyunun Oluşumu, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, C.7, Atatürk Özel Sayısı, Kasım 2006, s.71-116.
- ⁴ Lord Kinross, Atatürk Bir Milleti Yeniden Doğuşu, Altın Kitaplar Yayınevi, Türkçesi:Necdet Sander, İstanbul, 2006, s.204.
- ⁵ Türk İstiklal Harbi I, Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı, Genel Kurmay, Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı, Ankara, 1999, s.188.
- ⁶ Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı, s.194.
- ⁷ Zeki Arıkan, Mütareke ve İşgal Dönemi İzmir Basını (30 Ekim 1918-8 Eylül 1922), Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1989, s.20.
- ⁸ Kinross, s.186.
- ⁹ Bülent Çukurova, 15 Mayıs 1919 İzmir'de Yunan Mezalimi, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Araştırma Merkezi, C.III, Sayı:8, Mart, 1987, s.461.
- ¹⁰ Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı, s.210.
- ¹¹ Gotthard Jaeschke, Kurtuluş Savaşı İle İlgili İngiliz Belgeleri, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1971, s.80.
- ¹² Refik Halit Karay, Minelbab İlmihrab, İnkılâp ve Aka Kitabevleri, İstanbul, 1964, s.127.
- ¹³ Mustafa Kemal Atatürk, Nutuk (1919-1927), Hazırlayan:Zeynep Korkmaz, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2004, s.16; Utkan Kocatürk, Doğumundan Ölümüne Kadar Kaynakçalı Atatürk Günlüğü, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1999, s.133.
- ¹⁴ Karay, s.142.
- ¹⁵ Celal Bayar, Ben de Yazdım, Milli Mücadeleye Giriş, Baha Matbaası, C.VI., İstanbul, 1967, s.1909.
- ¹⁶ Erol Ulubelen, İngiliz Gizli Belgelerinde Türkiye, İstanbul, 1967, s.206.
- ¹⁷ Ulubelen, s.207.
- ¹⁸ Türk İstiklal Harbi, Batı Cephesi, C.II.,Kısım II., Genel Kurmay Başkanlığı, Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı, Ankara, 1965, s.372.
- ¹⁹ Ulubelen, s.204.
- ²⁰ Ulubelen, s.208.
- ²¹ Ulubelen, s.215- 216.
- ²² Süvari Yüzbaşı Ahmet, İstiklal Harbi'nin Başında Milli Mücadele, Askeri Matbaa, İstanbul, 1928, s.72.
- ²³ TBMM Zabıt Ceridesi C.I., Devre I., s.312.
- ²⁴ Süvari Yüzbaşı Ahmet, s.93.
- ²⁵ Bayar, C.VI, s.1824.
- ²⁶ Kazım Karabekir, İstiklâl Harbimiz, Türkiye Yayınevi, İstanbul, 1969, s.38.
- ²⁷ Ali Fuad Cebesoy, Milli Mücadele Hatıraları, İstanbul, 1953, s.63.
- ²⁸ Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, C.II., s.11.
- ²⁹ Falih Rıfkı Atay, Çankaya, (Atatürk'ün Doğumundan Ölümüne Kadar), Bateş Yayınları, İstanbul, 1980, s.166.
- ³⁰ Şevket Süreyya Aydemir, Tek Adam Mustafa Kemal (1881-1919), Remzi Kitabevi, C.II., İstanbul, 1981, s.545-546.
- ³¹ Kocatürk, s.298.
- ³² Atatürk'ün Tamim Telgraf ve Beyannameleri, C.IV, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1991, s.480-481.
- ³³ Atatürk'ün Tamim Telgraf ve Beyannameleri, C.IV, s.481.
- ³⁴ Fahrettin Altay, On Yıl Savaş (1912-1922) ve Sonrası, İstanbul, 1970, s. 358-359.
- ³⁵ Gotthard Jaeschke, Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi, (Mondros'tan Mudanya'ya Kadar), Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1970, s.183.
- ³⁶ Yakup Kadri Karaosmanoglu, Vatan Yolunda, Selek Yayınevi, İstanbul, 1958, s. 176.

- ³⁷ Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, C.III., s.35-40.
- ³⁸ Atatürk'ün Tamim Telgraf ve Beyannameleri, C.IV, s. 482-483.
- ³⁹ Atatürk'ün Tamim Telgraf ve Beyannameleri, C.IV, s. 485.
- ⁴⁰ Kocatürk, s.298.
- ⁴¹ Bilal N. Şimşir, İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1938),Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1984, C.IV, s.XCVI.
- ⁴² Şimşir, C.IV, s. 424-425.
- ⁴³ Şimşir, C.IV, s.CXVII.
- ⁴⁴ Kocatürk, s.301.
- ⁴⁵ Kocatürk, s.304.
- ⁴⁶ Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, C.II., s.81-83.
- ⁴⁷ Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, C.III., s.60.
- ⁴⁸ Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, C.II., s.83-91.
- ⁴⁹ Afet İnan, İzmir İktisat Kongresi (17 Şubat-4 Mart 1923), Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1982, s.11.
- ⁵⁰ Zeki Hafızogulları, İzmir İktisat Kongresi, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, C.XVI, Sayı:46, Ankara, Mart,2000, s.289-311.
- ⁵¹ Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, C.II., s.99-102.
- ⁵² Cemal Avcı, İzmir Suikasti, IQ Yayıncılık, İstanbul, 2007, s.119-120.
- ⁵³ Fethi Okyar, Üç Devirde Bir Adam, Tercüman Tarih Yayınları, İstanbul, 1980, s.447.
- ⁵⁴ Yücel Özkaya, İzmir Suikasti, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, C.VIII, Sayı:22, Kasım, 1991, s.67.
- ⁵⁵ Uğur Mumcu, Gazi Paşa'ya Suikast, İstanbul, 1982, s.6.
- ⁵⁶ Avcı, s.82.
- ⁵⁷ Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, C.III, s.80.
- ⁵⁸ Özkaya, s.68-69.
- ⁵⁹ Atatürk'ün Tamim Telgraf ve Beyannameleri, C.IV, s.528.
- ⁶⁰ Kocatürk, s.394.
- ⁶¹ Cumhuriyet gazetesi, 29.6.1926.
- ⁶² Avcı, s.95-96.
- ⁶³ Avcı, s.94.
- ⁶⁴ Kinross, s.500.
- ⁶⁵ Ahmet Hamdi Bey (Başar) anılarında, Dolmabahçe Sarayı'nda İsmet İnönü ve Mustafa Kemal ile ülkenin ekonomik durumunun neden kötüye gittiği konusunda konuştuklarını anlatırken, iki Şefe de şunları söylediğini belirtmektedir: 3Halk Fırkası'nın büyük şehirlerde ve hele İstanbul'da başına, inkılâpçılar ve menfaatçiler geçiyor. Bunlar halkı ve ameleyi firkadan soğutuyorlar, ve kendi çıkarlarından başka bir şey düşünmüyorlar. Bu fikrimi şeflerin müsaadesi ile açıkça ortaya attım. Evet halk ve amele, Halk Fırkası'ndan memnun değildirler. Onların Serbest Fırka'ya akış sebebinin , politikacıların cahil halkı ve ameleyi iğfal etmelerinde değil, Halk Fırkası'nın politikasında aramalıdır." Ahmet Hamdi Başar, Atatürk'le Üç Ay ve 1930'dan Sonra Türkiye, Ankara İktisadi Ticari İlimler Akademisi Yayını, Ankara,1981, s.3.
- ⁶⁶ Asım Us, anılarında, 7 Ağustos 1930'da bir balo daveti nedeniyle gittiği Yalova Kaplıcaları'nda, Salih Bozok'un yanına gelerek, kendisine Serbest Fırka adıyla yeni bir siyasi parti kurulacağı haberini verdiğini, partiyi kuracak ismi kendisinin araştırıp bulmasını söylediğini ifade etmektedir. Vakıf Gazetesi için bunun çok önemli bir haber niteliği yaşadığını düşünen Asım Us, hemen Mustafa Kemal'in yanına giderek, Salih Bozok'un anlatıtlarının doğru olup olmadığını Mustafa Kemal'e sormuş, Mustafa Kemal de; "Sana yardımcı olayım. Git İsmet Paşa ile görüş" demiştir. Asım Us bu bilgileri değerlendirerek, gerek Serbest Fırka adıyla, CHP'ne karşı yeni bir muhalefet partisinin kurulması kararının, gerekse de bu partinin başkanlığına Fethi Bey'in getirilmesi kararının, Mustafa Kemal tarafından önceden verilmiş olduğu yorumunu yapmaktadır. M.Asım Us, Gördüklerim, Duyduklarım, Duygularım, Vakıf Matbaası, İstanbul, 1964, s.127 vd.
- ⁶⁷ Atatürk'ün Fikir ve Düşünceleri, Hazırlayan: Utkan Kocatürk, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1999, s.281-282.
- ⁶⁸ Hakan Tartan, Atatürk'ün İzmir'i, TÜLOV, İzmir, 2007, s.137.
- ⁶⁹ Atatürk'ün Tamim Telgraf ve Beyannameleri, C.IV, s.546.

- ⁷⁰ Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, C.II., s.259-265.
- ⁷¹ Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, C.II., s.265-267.
- ⁷² Kocatürk, Kaynakçalı Atatürk Günlüğü, s.277.
- ⁷³ Halide Edip Adivar, Türkün Ateşle İmtihanı, Atlas Kitabevi, İstanbul, 1992, s.242-248.
- ⁷⁴ Aydemir, C.II., s.547-560.
- ⁷⁵ Mustafa Kemal İzmir'de ilk geceyi, bir İngiliz konağında misafir olarak geçirdiği için Latife Hanım davet mektubuna özellikle "Bir Türk ailesinden esirgenmemesi" ricasını ilave etmiştir. İpek Çalışlar, Latife Hanım, Doğan Kitapçılık, İstanbul, 2006, s.21.
- ⁷⁶ Çalışlar, s.17 vd.
- ⁷⁷ Mustafa Kemal ile Latife Hanım'ın tanışmalarına ilişkin İngiliz subay ve yazar Armstrong'un 1932 yılında yayınladığı "Bozkurt" isimli kitabında söz konusu edilen, Latife Hanım'ın Mustafa Kemal'in karargâhına geldiği bilgisi, Mustafa Kemal'in 1932 yılında Akşam Gazetesi başyazarı Necmettin Sadak Bey'e dikte ettirdiği, Necmettin Sadak imzasıyla 7 Aralık 1932 tarihli Akşam Gazetesinde yayınlanan cevap ile yalanlanmıştır.
- ⁷⁸ İsmet İnönü, Hatıralar, C.I.,Haz:Sebahattin Selek, Bilgi Yayınevi, İstanbul, 1985, s.300.
- ⁷⁹ Feridun Kandemir, Hatıraları ve Söylemedikleriyle Rauf Orbay, Sinan Matbaası, İstanbul, 1965, s.74-75.
- ⁸⁰ Çalışlar, s.58-59.
- ⁸¹ Çalışlar, s.64-65.
- ⁸² Çalışlar, s.70.
- ⁸³ Çalışlar, s.83.
- ⁸⁴ Çalışlar, s.104.
- ⁸⁵ Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, C.II., s.74-76.
- ⁸⁶ Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, C.II., s.76-81.
- ⁸⁷ İlk haber, 7 Ocak 1924'te Kanada'da yayınlanan Toronto Daily Star'da çıkmış, Mustafa Kemal'e isabet etmeyen bomba karısını yaraladı şeklinde verilmiştir. Aynı gazete 18 Ağustos 1925'te de suikastçinin dikkatini dağıtan Latife, eşini ölümden kurtardı diye yazacaktır. 8 Ocak 1924 tarihli New York Times, ilk sayfasında haberi, Mustafa Kemal Paşa kurtuldu, atılan bombayla karısı yaralandı şeklinde vermiştir. En ayrıntılı haber, 8 Ocak 1924 tarihli Chicago Tribune'de çıkmıştır. Bomba Mustafa Kemal'i de yaraladı şeklinde verilen habere göre, saldırgan Mustafa Kemal ve Latife Hanım'ın kaldıkları eve gitmiş, Paşa ile görüşmek istemiştir. Kimliği bilinmeyen adamı önce Latife Hanım kabul etmiş, eşini görmek için ısrar edince cumhurbaşkanı gelmiş, bunun üzerine saldırgan bombayı patlatmıştır. Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal'i hedef alan bu suikast girişimi Türk Basını'na yansıtılmamıştır. Çalışlar, s.234-235.
- ⁸⁸ Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, C.II., s.165-166.
- ⁸⁹ Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, C.II., s.167-168.
- ⁹⁰ Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, C.II., s.168-171.
- ⁹¹ Tartan, 143.
- ⁹² Kocatürk, s.382
- ⁹³ Aydemir, C.3, s.486-487.
- ⁹⁴ Kocatürk, Kaynakçalı Atatürk Günlüğü, s.498.
- ⁹⁵ Tartan, s.219.
- ⁹⁶ Atatürk'ün Tamim Telgraf ve Beyannameleri, C.IV., s.611-612.
- ⁹⁷ Atatürk'ün Tamim Telgraf ve Beyannameleri, C.IV., s.45.

“Yüzbaşı Şerafettin (İzmir)” Oturumu**Gül KARACAER*****Büyük İzmir Yangınında Zarar Gören Ticari İşletmeler****Özet**

“Büyük İzmir Yangınında Zarar Gören Ticari İşletmeler” adlı çalışma, İzmir’in ticari hayatının ana unsuru olan işletmelerin, 13 Eylül 1922 yangınıyla aldıkları darbenin yarattığı ekonomik, sosyal ve kültürel sarsıntıyı gözler önüne sermektedir. Sürekli gelişime açık pozisyonunda olan İzmir, yaklaşık on yıl boyunca süren savaşılarından dolayı jeopolitiğinin getirdiği kazançtan bir türlü faydalanamamıştır.

Yunanlıların İzmir’i işgal süreci olan 15 Mayıs 1919 tarihinden 9 Eylül 1922’ye kadar geçen sürede şehirdeki mevcut ticari ilişkiler Türklerin aleyhinedir. Türk ordusunun zaferinin hemen ardından İzmir’de çıkan yangınla beraber ekonominin ana damarı olan topoğrafya büyük zarara uğramıştır. Zarar görmeyen Türk mahalleleri hariç, şehrin dörtte üçlük bölümü yanmıştır. Bu kötü görüntünün üstüne bir de Lozan Anlaşması gereğince yapılan zorunlu göçün etkileri eklenmiştir. Göçe tabi olan Rumların İzmir’den gitmeleriyle geride sahipsiz ve zarar görmüş üretim araçları kalmıştır. Göç, işsizlik, yangın ve yıkım İzmir’in ekonomik verimliliğini olumsuz yönde etkilemiştir. Yangının getirdiği yıkım fiziksel olmakla beraber toplumsal olarak da yansımalar yaratmıştır. Söz konusu olumsuz etkiler Cumhuriyet dönemi İzmir’inin halletmek için uğraş verdiği işlerde kendisini göstermiştir.

Büyük İzmir yangını şehirdeki ticari işletmelerle beraber, kaynak ve istatistikleri de yok etmiştir. Bu da araştırmacıların bu dönemin verilerine ulaşmasına engeldir. Kentin tarihinde netleştirilmemiş olaylar ve mekânlar şehrin belleğine zarar vermektedir. Bu nedenle bu çalışma İzmir’in yangın ve yıkımla kaybettiği ancak tarihçilerin netleştiremediği bilgi ve verilere dikkat çekilmesinde öncülük edecek, İzmir ve hinterlandının ekonomik dönüşümünün nasıl gerçekleştiği konusunda araştırma yapılmasına fırsat tanıyacaktır.

Anahtar Kelimeler: İzmir, yangın, ticari işletme, göç, Rum.

1. İZMİR’İN İŞGALİ

Osmanlı Devleti, I. Dünya Harbi’nin sonunda 30 Ekim 1918 tarihinde İtilaf Devletleriyle Mondros Ateşkes Anlaşması’nı imzalamıştır. Ateşkesin hemen ardından Osmanlı toprakları adım adım büyük devletlerin işgaline uğramıştır. Yapılan işgallerin biri de İzmir’in işgalidir. Yunanlılar, megalı idealarını gerçekleştirmek için 15 Mayıs 1919’da İzmir’e asker çıkarmış ve işgal sürecini başlatmıştır.

Yunanistan’ın büyük devletler adına İzmir’i işgal etmesi Türk Bağımsızlık Savaşı’nın başlamasında bir dönüm noktasını oluşturmuştur. 15 Mayıs, Kuva-yı Milliye hareketinin başlatıcısı olmuş, yapılan direniş de halkın olaylara olan duyarlılığını göstermiştir.

İstanbul Hükümeti olaylar karşısında tepkisiz bir tavır takınırken, Anadolu'nun birçok bölgesinde bu işgale karşı tepkiler yükselmeye başlamıştı. Halk maruz kaldığı onur kırıcı hareketlere daha fazla dayanamayarak, yaşadıkları şehirleri canları pahasına savunma noktasına gelmişlerdi. Özellikle *İzmir ve Havalisi Müdafaa-i Hukuk-u Osmaniye Cemiyeti*'nin oluşumu işgale karşı daha güçlü bir şekilde karşı koyulmasını sağlamıştı. Bir tarafta Helen imparatorluğunu kurma ülküsünü gerçekleştirmek uğruna Anadolu'da yağmacılık yapılıyor, cinayetler işleniyor diğer tarafta ise ülkesi elinden alınmaya çalışılan Anadolu halkı, en temel hak olan yaşama hakkı için bağımsızlık mücadelesi veriyordu.

Öncelikle, halk direnişinin dönüm noktası olacak işgalin nasıl geliştiğine bakmak gerekir:

İzmir'in işgali, Büyük Devletlerin donanmalarına bağlı zırhlıların gölgesinde ve koruyuculuğunda 15 Mayıs 1919 sabahı saat 8'e kadar olaysız gelişmişti. Pasaport polis karakolu ve Punta'daki askeri birlik mensuplarının merkeze, hükümete gelmesi ve Sarı Kışla'da toplanmasının ardından, Ortodoks kilisesi İzmir Metropoliti Hrisostomos'un karaya çıkan Yunan askerlerini takdis etmesi, başıbozuk Rumların taşkınlıkları ve Eфzun askerleri başta olmak üzere işgal kuvvetlerinin hareketleri, Türk direnişinin başlamasına ve giderek yükselmesine neden olmuştu. Yunan askeri birliklerinin karaya çıkmasından kısa bir süre sonra alınan işgal kararı ve işgal planındaki yanlışlıklar, alınan önlemlerdeki yetersizlikler nedeniyle karışıklıklara neden olmuştu.¹

1.1.İzmir İşgalinin Yarattığı Tahribat

Yunanlılar işgal sırasında insanları katletmekle kalmamış, İzmir'in birçok köy ve kasabasına girerek insanların canlarına, mallarına kast etmişler bunu adeta bir eğlenceye dönüştürerek halkın huzurunu bozmuşlardı. Dükkânlar, haneler yağmalanmış, hayvanlar dahi gasp edilmişti. Hayatta kalanlar ise bulundukları yerden başka yerlere göç etmeye başlamışlardı. Ödemiş, Bergama, Menemen, Akhisar, Salihli gibi yerlerde Yunan işgali hızla ilerlemiş, insanların hayatlarını tehdit eder bir hal almıştı.

Batı Anadolu'daki işgaller Paris Konferansı'nın kararlarıyla uyuşmayacak bir şekilde gelişmişti. İzmir'de Yunan askerleri ile işbirliği içindeki Rumların yaptığı zulümden dolayı yaklaşık bir milyon Türk çok zor durumda kalmıştı. Kuşadası ise İtalyanlar ve Yunanlılar'ca işgal edilmiş, Selçuk Rumları düzenli çeteler kurarak Aydın'a kadar olan bölgeyi kontrol etmeye başlamışlar ve İslâm köylerini yağma ederek Müslümanları katledip bir kısmını da sürmüşlerdi. Sadece Aziziye'de beş yüz Müslüman katledilmişti. Rum evleri silah ve mühimmat deposu haline gelmiş, Aydın ve civarı yakılıp büyük katliam yapılmış, Büyük Menderes nehrinde binlerce Müslümanın cesedi bulunmuştu.²

İstanbul Hükümeti, Yunanlıların İzmir’de yaptığı tahribatı durdurabilmek için herhangi bir girişimde bulunmamış, kalıcı ve etkin bir siyaset uygulayamamıştı. Bu durumda yerel direnişler başlamış aynı zamanda yerel makamlar itilaf devletleri ile irtibata geçip Yunanlılar’ın Anadolu’daki insanlık dışı uygulamalarının durdurulması için talepte bulunmuştu.

Batı Anadolu, Yunan işgali sırasında ve sonrasında oldukça zarar görmüştü. Birçok yerleşim alanı yakılıp yıkılmıştı. Türkiye Büyük Millet Meclisi Umûr-ı Sıhhi’ye ve Mu’avenet-i İctimâ’iyye Vekaleti, Mu’avenet-i İctimâ’iyye ve Dârü’l-eytamlar Müdiriyyet-i Umûmiyesi İskân Şu’besi’nin yapmış olduğu tespitte İzmir vilâyetindeki tahribatın sayısal verilerine ulaşabilmekteyiz.³

Tablo:1

Tamamen yanan köy sayısı	66
Kısmen yanan köy sayısı	87
Tamamen yanan hane sayısı	3541
Kısmen yanan hane sayısı	1453
Toplam sayı	4994

Tablo:2

Komisyonlardan talep olunan	1317426 lira
1338 senesinde verilen	38.500 lira
1339 senesinde verilmesi lazım gelen	1.278.926 lira

2. İZMİR’İN KURTULUŞU

Kurtuluş Savaşı’nda Batı Cephesi’ndeki başarılar, tüm Anadolu’nun yüzünü güldürecek hâl alırken, Mustafa Kemal’in “Ordular! İlk Hedefiniz Akdeniz’dir. İleri!” emrini vermesiyle Türk Ordusu adeta bir yarış içerisinde İzmir’e yönelmişti. Türk süvarilerinin atılğanlığı sayesinde düşmanın kaçış noktaları tıkanmıştı. Batı Cephesi Komutanının emri üzerine Süvari Kolordu Komutanı Fahrettin Paşa askerleri ile birlikte İzmir’e yönelmişti. 5 Eylül 1922 tarihinde hedefe yürüyüş başlamıştı.⁴ Yirminci ve

Dördüncü Alaylar, Yirminci Alay Kumandanı Kâzım Bey'in kumandasında İzmir'e girmişti. Birinci fırka Kadife Kale üzerinden, ikinci fırka ise Bornova'nın kuzeyindeki sırtlardan İzmir'e dayanmıştı.⁵ Birkaç gün sonra İzmir'in fatihi olarak anılacak kişi Yüzbaşı Şerafettin⁶, bu yürüyüşte 2. tümen'in 4. alayı'nda görevliydi. Alayın öncü birliğinde olan yüzbaşı, 9 Eylül sabahı Bornova'ya girdiğinde düşman ateşine maruz kalmıştı. Düşman saldırısını bertaraf eden süvariler hızla Punta'ya doğru ilerlemişti. İlerleyişini sürdüren dördüncü ve yirminci alaylar, Punta'daki bir un fabrikasında saldırıya uğramış ve burada 3 şehit vererek Pasaport'a yol almıştı. Yüzbaşı Şerafettin, Pasaport civarında patlatılan bir bombadan dolayı yaralansa da hızlı yürüyüşüyle İzmir'in hükümet konağına gelerek 9 Eylül 1922 tarihinde saat 10:30'da binanın kapısını açtırarak Türk nöbetçilerini diktiymişti.

15 Mayıs 335 sabahı kanlı bir tarzda Yunan baskınına uğrayan İzmir, tam 27 ay, yirmi dört gün ağır bir kâbus gibi düşman istilası altında kaldıktan sonra ebedi olarak Türk hâkimiyetine intikal etmişti.⁷ Türk Ordusu yıllarca süren yağma ve işkenceyi bu tarihte sonlandırarak hem Türkiye'de hem de diğer ülkelerde varlığını kabullendirtmişti.

İzmir'i kurtarmakla görevli olan 1. Kolordu 10 Eylül 1922 tarihinde görev yerine ulaşmıştı. İşgal süresince uygulanan her türlü yönetim sonlandırılarak, İzmir'de Türkiye Büyük Millet Meclisinin idaresi kurulmuştu. 1. Kolordu Komutanı İzzettin (Çalışlar) Paşa ise İzmir'e askeri vali olarak atanmıştı.⁸

3. İZMİR TİCARETİNE GENEL BAKIŞ

İzmir konumu gereği, hem dış ticaret bakımından hem de yerel ticari ilişkilerin sürdürülmesi açısından tarih boyunca önem arz etmiş, doğuya açılan bir kapı, bir liman olmuştur. Şehirde Türklerin varlığı ticari ilişkilere yeni bir fonksiyon kazandırmıştır. İzmir nüfusunun artması bölgenin fiziksel yapısını değiştirmiştir. Önceleri kasaba görünümü veren yerleşme, giderek bir kent görünümü kazanmaya başlamıştır. Böylesine bir büyüme kentin ticaretinde artışa neden olmuştur.⁹ Bir süre sonra üstünlüğünü Fransızlara kaptıracak olsa da XVII. yüzyılda İngilizler ve Hollandalılar ticari açıdan bölgede etkin olmuşlardı. XIX yüzyılda ise siyasi ve ekonomik gelişmelere bağlı olarak İngiltere, dış ticarete aktif bir rol oynamıştır.

XIX. yüzyıl ortalarına kadar İzmir, bazı dönemlerde zarar görmekle beraber, İstanbul ile birlikte Osmanlı İmparatorluğu'nun en önemli ithalat ve ihracat limanı olma özelliğini korudu. İzmir yabancı tüccarların ve aracılarının tercih ettiği bir şehir olarak yükselmesini sürdürdü. 1850'de İzmir'de yirmi değişik ülkenin tüccarlarına ait büyük ticarethaneler bulunuyordu ve bu ülkelerden 17'si İzmir'e konsolosluk açmıştı.¹⁰ XIX. yüzyılın sonlarına doğru şehrin ticari hacminin genişlemesi ile beraber İzmir, yeni fiziki ve ticari yapılanmalara girişmişti.¹¹

İzmir'den diğer şehirlere ve imparatorluk dışına genellikle pamuk, kuru meyve, zeytinyağı, pamuk çekirdeği, arpa, bakla, mısır, susam, afyon, ipek böceği kozası, şarap, deri, krom, zımpara, kök boya, tiftik, yün gibi ürünler ihraç ediliyordu. İthalat ticaretini; petrol, un, şarap ve çeşitli alkollü içkiler, şeker, kahve, kumaşlar, iplikler, işlenmiş deriler, demir, porselen ve cam çeşitleri, tarım makineleri, kâğıt ve çeşitli mamul sanayi ürünleri oluşturmaktaydı. Kentin sanayisine baktığımızda en başta bir tekel ihraç malı olan halı gelmekteydi. Halı sanayisinin dışında un, deri işlemeciliği, sabun imalatı, incir ve kuru üzüm için sandık imalatı, meşe palamudu işlemeciliği, dokumacılık gibi kollar da bulunmaktaydı.¹² İzmir'de ticari ilişkilerin insan faktöründe etken unsur gayri Müslimler idi. Rumlar ve gayrimüslimler sahip oldukları avantajlar sayesinde Avrupa ile Türkiye arasında ticari bağın önemli bir temsilcisi olmuşlardı.

Küçük ticaret ve sanayi, bankacılık ve kıyı ticareti de hemen hemen tümüyle Rum ve Ermeniler'in elindeydi. Museviler daha çok parasal işlerle uğraşırken en ücra köşelerdeki bakkal dükkânları bile Rumların ve Ermenilerin kontrolü altındaydı. Rumlar aynı zamanda sokak satıcılığından, nalbantlığa, değirmencilikten kahveciliğe kadar her türlü işle uğraşıyorlardı. En başarılı oldukları alan ticaret, özellikle komisyonculuktu¹³ ; ancak, savaşların getirdiği yıkım İzmir'in sanayi kuruluşlarını oluşturan bazı fabrikaların eksilmesinde etkili olmuştu. Aynı zamanda küçük ölçekli işletmeleri olan esnaflar da bu durumdan zarar görmüştü.

4. İZMİR YANGINI

İzmir, kent tarihinde birçok yangına sahne olmuştur.¹⁴ Halk, yangın ve yıkımlara rağmen evini defalarca inşa etmiştir; ancak, 1922'de çıkan yangın diğer yangınlardan farklı olarak günümüzde de süren çeşitli kalem kavgalarının yaşanmasına sebep olmuştur.

İşgalci güçler İzmir'i boşaltırken onların ardından kalan bazı Ermeniler ve yerli Rumlar, mahalle aralarında halkın güvenliğini tehlikeye düşürecek hareketlere girişmişlerdi. 13 Eylül 1922 tarihinde Çarşamba günü İzmir'de büyük bir yangın başlamış ve şehrin büyük bir bölümü bu yangında zarar görmüştür. Türk süvarilerinin İzmir'e girmesinden kısa bir süre önce Rum halkının ağzında İzmir'in kül olacağı yayılıyordu. Bu söylentilerin ardından Türk Ordusunun İzmir'e girişinden bir gece önce İngiliz askerleri tarafından korunan itfaiye kulesi söz konusu askerlerden arındırılmış, Buca'da bulunan İngiliz aileler trenlerle İzmir'e nakledilip vapurlara bindirilmiş, bununla birlikte yangın sırasında Ermeniler, itfaiyecilerin ve askerlerin üzerine ateş açıp bomba atmışlardı. Bu gibi gelişmeler kentte belli kesimlerin siyasi amaçlarına işaret etmekteydi. 13 Eylül 1922 tarihinde İzmir'de Ermeni mahallesinde birkaç noktada başlayan yangın 15 Eylül 1922 gününe kadar devam etmişti. Yangında;

Ermeni Mahallesi'yle, Çalgıcıbaşı, Ayadimitri, Ayakaterina, Ayatrikona, Ayanikola, Murtakya ve Hacıfrango Mahalleleri tamamen, Madama Cani diğer adıyla Yenimahalle, Meyhane Boğazı, Fasulya, Plavisna ve Frenk Mahalleleriyle, Birinci Kordon ve Ayavukla kısmen yanmıştı. Yangında yaklaşık olarak 20-25 bin ev, dükkân ve mağaza yanmıştı. İzmir Tiyatro'su ve Kramer Oteli, İzmir Palas, İzmir Posta ve Telgrafhanesi, Sporting Kulüp Paris Kahvesi, Fransa, İtalya, İngiltere Konsoloslukları, eski Tekel İdaresi, Frenk Mahallesi'ndeki Eknayulo, Şark, Bonmarşe, Şitayn, Luvr Mağazaları, Bakırcıyan ve Papaysan Ferhaneleri, Ayayorgi Caddesi'ndeki büyük ticarethaneler, Büyük Çuya Hanı ve daha birçok büyük hanlar, ferhaneler, Pasaport civarındaki büyük oteller, Anadolu Bankası'yla, İtibar-ı Milli, Atina, Selanik, Tunus, Cezayir, Osmanlı Bankalar'ı, Banko di Roma, Pasaport Dairesi, Fasulya, Plavisna, Peştemalcilerbaşı Karakol'ları gibi İzmir'in ticaret merkezi olan ve kalkınmış yerler yanmıştı.¹⁵

Posidon, Haylayf gibi eğlence merkezleri, Ayafotini Kilise'si, kuyumcuların bulunduğu Kenuriyo Marsala Sokağı, Basmane'deki Amerikan Koleji, Perpignani Moore's London Pharmacy adlı büyük eczanelerden geriye moloz yığınları kalmış 2.600 dönümlük alan, kentin dörtte üçü yok olmuştur.¹⁶

5. BÜYÜK İZMİR YANGININ KENTTEKİ TİCARİ İŞLETMELER ÜZERİNDE ETKİLERİ

İzmir'in, Osmanlı İmparatorluğu'nda gelişmiş bir ticaret kent kimliğini kazanması kolay olmamıştı ve yaklaşık olarak 100 yıla varan bir sürede ticari gelişimini doruk bir noktaya taşımıştı. Büyük İzmir yangının ardından bu gelişimin merkezi olan iş merkezleri büyük oranda yanarak yok olmuştu. Şehrin altyapısı da yangın sonucu bozulmuştur. Kanalizasyondan, su şebekesine kadar uğranılan zarar şehir halkının sağlığını ve yaşam kalitesini olumsuz yönde etkilemiştir.

Büyük yangında İzmir'in havagazı şebekesi de zarar görmüştür. Bu zarardan dolayı dönemin belediyesi 1924 yılında bir buçuk yıllığına Havagazı Fabrikasının yönetimine el koymuştur.¹⁷ Şehrin havagazı şebekesinden yoksun olmasının en belirgin etkisi şehrin aydınlatılması üzerindedir. Bu zarardan dolayı halk bazı kesimlerde elektrik ile aydınlanıyordu. Bu hem tehlike yaratıyor hem de pahalıya mal oluyordu. Bu işe belediyenin el atması ile beraber Havagazı Şirketi yenilenmiş ve gelişmişti.

Yanan Kramer Oteli:

Birinci Kordon da Budapeşte Birahanesi'nin bitişiğinde bu bölgenin en yüksek binası olmasından dolayı, balolar ve yemekli resepsiyonlara ev sahipliği yapardı. 20. yüzyılın

başından itibaren Kulüp Hellenique bu tesisin üst katında hizmet vermeye başlamıştı. 14 Haziran 1921'de Yunan Lemnos gemisi, bu otelin karşısında demirlemiş; Kral Constantine öğleden sonra otelin önüne gelerek işgal kuvvetleri ile yürüyüşe başlamıştı. Yapı önceleri 3 kat olarak inşa edilmiş sonra 1 kat daha ilave edilmiştir.¹⁸ Otelin 1922 yangını ile yanması şehrin sosyal ve ekonomik hayatını şekillendiren bir aracın daha elden çıkması anlamındaydı.

Frenk sokağı:

Sultan Caddesi diye anılan bu sokak, Fransız tüccarların çokluğundan dolayı “Frenk Sokağı” adını almıştır. Vezirhan’dan başlayan sokak, Mahmudiye, Teşrifiye, Mesudiye, Mecidiye Caddeleri ile anılırdı. Bu sokağın gelişmesi, Fransız Gümrüğü’nün yapılmasından sonradır. Hristiyan mahallelerinin merkezi olarak kabul edilen sokağa, Osmanlı gümrüğünden geçmesi zor olan mallar iniyordu. Sokak bugünkü Efes Otelinin alanından başlayarak Kemeraltı’na kadar uzanıyordu. Bütün Avrupa mallarının bulunabildiği Frenk Sokağı, düzgün parke taşlarıyla İzmir modasının şekil aldığı bir yerdi. Dar ve dolambaçlı yollarıyla kentin dış dünyaya açılan penceresi olmuştur. Olanca önemine karşın sokağın en geniş yeri 8 metreyi geçmiyordu. Türkler’den çok Levantenlerin ve diğer azınlıkların kendilerine mahsus kıyafetleri ile dolaştıkları, alışveriş ettikleri Frenk Sokağı zaman zaman düğün, cenaze, kutlama gibi aktivitelere de sahne oluyordu.¹⁹ Diğer çevrelere göre daha dikkat çekici olan mekânın İzmir yangınında yanması ekonomik ilişkilerle beraber, sosyal ilişkilerin kesintiye uğramasına yol açmıştır.

Fasula Meydanı:

Diğer adı Teşrifiye Caddesi olan Fasula Caddesi’nin, bu ismi 18. yüzyılın ortalarına kadar Boyacı Deresi kenarındaki kanalın fasulyelerinin meşhur olmasından dolayı aldığı söylenmektedir. Esnafın ve ticari hayatın yoğun olduğu bu sokak, Frenk Sokağı’na alışverişe gelenlerin hareket noktasıdır. Çarşıya arabayla girilmediğinden alışverişlerini bitirenler buradan “karaço” lara binerek evlerine giderdi.²⁰

Değişik kaynaklara göre 1747 yılına kadar burada bulunan ticari yapıların başında sokağın ismiyle anılan Fasula Han gelmektedir. Marangoz, araba tamircilerinin yoğunlaştığı han 1922 yangınıyla yok oldu. Han, aynı zamanda Levanten gruba hizmet eden faytonların bir nevi depolama alanıydı. Bölgede çok sayıda kalaycının bulunması demir doğrama ve tamiratının yapılması mobilyada uzmanlaşan sanatkarların yer alması buranın her zaman muhtelif kişilerin uğradığı kalabalık bir yer olmasına sebep oluyordu. Alışverişin yoğun olarak yaşandığı bu caddede Eczacı Maraki, Manav Alexis Cadzareleis,

Kasap Petros Baralis, Fırıncı S. Carouso, Bakkal Yannis Criticos, Tütüncü Stelio G.horghiou, Berber Avramiatakis önemli dükkân sahipleriydi.²¹

Büyük yangın, kahvesinden meyhanesine kadar sayılabilecek birçok ticarethanenin bulunduğu bu meydandaki hareketliliğe nüfuz etmiştir. Neticede farklı meslek gruplarına üye olan ve bunlarla alışveriş ilişkisi içerisinde bulunan kişiler olumsuz yönde etkilenecektir.

Ermeni Mahallesi:

Basmahane yönünde yoğunlaşan Ermeni Mahallesi'nin kıyıyla olan bağlantıları Büyük Tavernalar Sokağı'ndadır. Gri rengin hâkim olduğu taş evlerden meydan gelen mahallenin en önemli yolu, Reşadiye Caddesi'dir. Dervişoğlu Hanı, İzmir'in en büyük hanlarından olup daha ziyade kuru üzüm ve incir ihracatında kullanılan tahta kutuların imalatı konusunda ihtisaslaşmıştı.²²

Yangının başlangıç yeri Ermeni Mahallesi idi. 13 Eylül'deki yangın, mahallenin kendi içindeki mekânlarını eritmekle kalmayacak birkaç gün içerisinde İzmir'in büyük bir kısmını kaplayarak şehrin sosyal ve ekonomik merkezlerini yok edecekti.

İzmir Tiyatrosu:

Yangında zarar gören mekânlardan bir tanesi ise İzmir Tiyatrosu'dur. 1891 yılında inşa edilen tiyatro, sanatsal faaliyet veren bir mekân olarak İzmirliilerin eğlence hayatında bir yere sahip olmasının yanı sıra bir miktar da gelir getiren bir kurum olarak görülebilir. Fransız Konsolosluğu'nun yanında bulunan tiyatro, 784 kişilikti. Dizaynı ile oldukça dikkat çeken İzmir Tiyatrosu, İzmir yangınında yanmıştı. Aynı zamanda İzmir'in en güzel tiyatrolarından biri olan ve yaklaşık olarak 600 kişilik kapasiteye sahip olan Sporting Club'de büyük yangında yanmıştı. Yangın bir bakıma, sanatsal açıdan sosyal zararlara, ticarî açıdan ise ekonomik zararlara neden olmuştu.²³

Sporting Club:

1894'te Tüccarlar Kulübü'nün bulunduğu yerde kurulan Sporting Club İzmir'in sosyal ve eğlence yaşamında önemli bir yere sahiptir. İzmir'de bulunan hayır cemiyetlerinin, gelir temin edebilmek için düzenlediği eğlencelerin bazıları Sporting Club'da gerçekleştiriliyordu. Hayır gösterilerinin yanı sıra bazı tiyatro kumpanyaları, müzik toplulukları da etkinliklerini Sporting Club'da gerçekleştirmişlerdir . Yangınla Club'un zarar görmesi birçok amaca hizmet eden binanın şehirdeki fonksiyonunun yok olmasına sebebiyet vermiştir.

Yanan Bankalar:

1863 tarihinde Osmanlı Devleti'nin resmi bankası olarak açılan ve süreç içerisinde ticari ve yatırım bankacılığına yönelen Bank-ı Osmanî-i Şahane, ülkenin birçok yerinde şube açmış, daha sonra Osmanlı Bankası ismini almıştı. İstanbul merkezli banka olan Bank-ı Osmanî, 10 milyonluk sermayeye sahipti. İzmir Şubesini de 1863 yılında kurmuştu. Osmanlı İtibar-ı Milli Bankası ise 4 milyon Türk lirası sermayeyle 1333'te İstanbul'da kurulmuş, 1918'de İzmir Şubesini açmıştı. Selanik Bankası, 30 milyon Fransız Frangı sermaye ile 1305'te İstanbul'da kurulmuş, İzmir şubesini 1321 de açmıştı. Merkezi Roma olan Banko di Roma, 20 milyon liralık sermaye ile 1880'de kurulmuştu. İzmir şubesi ise 1919 da açılmıştı.²⁵ Bahsedilen bankaların İzmir'deki şubeleri 13 Eylül'de başlayan yangından zarar görmüştür. Bankaların uğramış oldukları zayıyatın istatistikî verilerine ulaşılmasa da 1923 yılına ait istatistiklere baktığımızda Selanik Bankası'nın 250 ile 300 bin Türk Lira, Banko di Roma'nın 546.327 Türk Lira, Bank-ı Osmanî'nin 2.147.000 Türk Lira sermaye ile İzmir'in iktisadi hayatına devam ettiğini görmekteyiz.²⁶

1926 yılına ait Ticârî ve iktisâdî İzmir Rehberine²⁷ baktığımızda ise İtibâr-ı Milli, Banko Di Roma, Selanik ve Osmanlı Bankası'nın İzmir'de faaliyetlerine halen devam ettiklerini görüyoruz. Bu durum bize yangından zarar gören bu bankaların aldıkları yaraları çabuk sardığını göstermektedir. Cezayir, Tunus, Atina, Anadolu Bankaları'nın verilerine ise rastlanmamaktadır.

İzmir Limanı:

Şehrin ekonomik hayatında büyük önemi olan İzmir Limanı, İstanbul'dan sonra Osmanlı Devleti'nden başlayarak Cumhuriyet'e geçişte ülkenin de en önemli limanı olma özelliğini korumuştur. Liman sayesinde şehir, etrafındaki büyük ve küçük yerleşimle bağlantı sağlayarak üretimi yapılan malların aktarımını sağlardı. İzmir Limanı'nın yapım aşaması XIX. yüzyılın ikinci yarısına kadar devam etmişti. Limanı bu kadar önemli kılan sebeplerden biri de demiryolu bağlantısı idi. İzmir-Kasaba veya İzmir-Aydın demiryolu hattına yakın olan yerler mallarını bu ağ vasıtasıyla limana daha kolayca aktarabiliyor ve avantaj kazanabiliyordu. Ekonomik faaliyetlerin uğrak noktasında olan liman şehrin ticari anlamda Avrupa'ya açılan bir kapısı olmuş ve ülkenin kalkınmasında rol üstlenmiştir.²⁸ İzmir'in Yunanlılar tarafından işgali ve ardından Türk ordusunun şehre girişini sahne sahne yaşayan liman, büyük İzmir yangınından nasibini almıştır. Dışarıya satılmak üzere hasat mevsimin ardından toplanarak liman etrafındaki depolara aktarılan ürünler büyük yangında zarar görmüştü. Depoların, mağazaların ve diğer ticari işletmelerin de yanması ile beraber liman işlevini bir miktar yitirmişti. Birkaç yıl içinde kendini toparlayabilen liman, tekrar hareketlenerek yerli ve yabancı firmaların uğrak yeri olmuş, pazarla olan bağlantısını kurabilmişti.

Büyük yangın sonunda ne büyük bir bina, ne de göze çarpacak güzel bir mağaza ve ne de altı metreden geniş bir cadde kalmıştı. Bütün binalar kârgir olduğu için, yangın yerlerinde taş ve moloz yığınları, mahzen çukurları ve yarı yıkılmış duvarlar vardı. Uzunca bir süre boş kalmış olması dolayısıyla yangın yerlerini baştanbaşa yabancı otlar ve vahşi dikenler kaplamıştı.²⁹

İzmir yangının şehirde böylesine bıraktığı izleri sadece ticari açıdan ele almak sorunu yüzeysel bir yaklaşımla ele almayı sağlayacaktır. Yanan yerlerin dışında şehrin elinde kalan konut miktarı sonraki yılların imar planlarını etkileyecek sağlık, ticaret, eğitim komplekslerinin yeniden yapılanmasına kadar etki ederek günümüz İzmir'inin şehir karakterini çizmede rol oynayacaktır. Bunun için mekânların fonksiyonel ve planlı bir şekilde şehir görünümüne kavuşturulması için uğraşlar verilmiştir. Bu uğraşlar İzmir İktisat Kongresi'nin yarattığı havadan sonra oluşan yeni atmosferde İzmir Fuarı'nın yapılmasına kadar geçen sürede gelişecekti.

Kurtuluş Savaşı'nın Türkler tarafından kazanılmasının ardından barış için Lozan'da toplanılmış; ancak, görüşmeler özellikle mali konulardaki anlaşmazlıklar nedeniyle kesintiye uğramıştı. Tam bu dönemde İzmir'de bir hareketlilik olacaktı. 17 Şubat- 4 Mart 1923 tarihinde İzmir'de bir İktisat Kongresi düzenlenmişti. Bu kongreye tüccar, işçi, çiftçi ve şehirde bulunan diğer iktisadi kuruluşlar çağrılmıştı. Kongrenin, barış görüşmelerinin kesintiye uğradığı bir zamanda toplanması sıradan bir gelişme değildi. İzmir, savaşın, direnişin, zaferin, aynı zamanda da yangın ve yıkımların ev sahibi olmuştu. Özellikle savaşın ardından şehirde meydana gelen yangın ve nüfusun azalması gibi etmenler şehrin iktisadi hayatına darbe vurmuştu. Yapılan kongre ile İzmir'in sahip olduğu ekonomik sorunlara çözüm getirilmesi planlandı. Bunun ardından İzmir'i kalkındırmak üzere şehrin yeniden yapılandırılması işine girildi. Dokuz Eylül Sergisi, Panayırı ve devamında Kültürpark'ın açılışı ve İzmir Fuarı'nın yapılması bunun birer aşamasıdır. İzmir Fuarı'nın İzmir yangın kalıntıları üzerine kurulması ayrı bir anlam taşımaktadır. Yangın yerinin fuar alanı için yer olarak seçilmesi tamamen kendi ıslah etme ve ticari açıdan geliştirme çabasının bir parçasıdır.

İzmir'in güzelleştirilmesi konusu dönemin bütün belediye başkanlarının programlarında yer almıştır. Şehri çirkin görüntüsünden kurtaracak en etkili yöntem olan ağaçlandırma ile “yangın geçirmiş şehir” manzarasını bir ölçüde ortadan kaldırmayı başarmıştır.³⁰ Yine de yangının tahrip ettiği dokunun bazı bölgelerde imar açısından çelişki yaratması kaçınılmaz olmuştu.

Bugünkü haritalardan Anafartalar Caddesi'nin çevrelediği eski iş merkezinin dar ve girift sokakları ile tam tezat halinde olan bu çevreden Kültür Park'a kadar uzanan, yeniden inşa edilen yerlerdeki geniş caddeler ve yeni binaların çelişkisi 1922 yangının belgesidir. 1922-1935 yılları arasında buraları yangınlık halinde kalmış, yalnız caddelerin açılması ve yolların tanzimi ile uğraşılmıştır. Anlaşıldığı kadarı ile denizaşırı

ticarete ilişkin işyerlerinin çoğunun yerleştiği Gümrük-Pasaport arasındaki o zamanlar Birinci ve İkinci Kordon diye anılan yerlerle ve onların arkasındaki bazı sokaklar yanmadan kalmıştı. Konak'tan Kordon'u takip ederek bugünkü 27 Mayıs Meydanı'na kadar olan yerde ve arkalarındaki üzüm, incir depoları da ziyan görmemişti. Yanan kısım üst tabaka perakende satışın ve her türlü servisin toplandığı çarşılarla büyük bir konut mıntıkasını kaplıyordu. Bugünkü Atatürk ve Cumhuriyet caddeleri ile Fevzi-paşa Bulvarı ve Gazi Bulvarı'nın denize yakın kısımları ile eski yanmayan iş mıntıkası İzmir'in 1950'lere kadar olan iş hayatını barındırmaya yetmiştir. 1923-1950 arasındaki merkezi iş mıntıkasında hemen hemen hiçbir ihtisaslaşmış arazi kullanma görülmüyor. Yabancı büyük şirketlerin birçoğu Alsancak'ın yanmamış kısımlarına yerleşmişler, bankalar ve borsa yanmayan Atatürk ve Cumhuriyet Caddeleri'ndeki binaları işgal etmişler, eski iş merkezi içerisinde ise arazi kullanılışı tamamen karışmış bir duruma gelmiştir. Bu devrede kira ve arsa fiyatı konisi tekrar eski merkezin güneyine doğru kaymıştır. Anafartalar'dan Hisar Camiine kadar olan kısma zanaatlar, toptancı ve perakende satış, çeşitli servisler ve serbest meslekler karışık olarak yerleşmiştir. İncir-üzüm-tütün depoları yerlerinde kalmış, daha önce ayrı bile olsa şimdi bürolar da bu binalar içerisine yerleşmiştir. Buna rağmen 1930 ile 1935 arasında merkezi iş mıntıkasında inşa edilen en belirgin binalar gene "han"lardır; ama, bu devrede artık han denen şey sadece ofis binalardır. En iyi örnekleri de Küçük ve Büyük Kardıçalı Han diye anılan binalardır; artık, İzmir'deki yeni hanlar tamamen depolama, işleme, taşıma gibi fonksiyonları farklılaşmış, ayrılmış ve ihtisaslaşmış olan çeşitli iş kollarının sadece idare ve kontrol fonksiyonlarının yerleştiği binalardır. Bir tek iş için büyük örgütlere ulaşmamış oldukları için arsa fiyatı-kira rekabetinde en uygun yeri işgal etmeyi birçoğu bir arada bir binaya yerleşerek sağlamaktadırlar. Bu binalar bankaların, sigortaların, borsa ve ticaret odalarının yerleştiği yerlerdedir. Büyük yangından sonra eskileri kaybolup yerlerine yeni bankaların, sigortaların açılmış olmasına rağmen yenileri gene hemen hemen birebir tekabül edecek şekilde eski yerlerinde inşa edilmiş ve aynı fonksiyonlar aynı mekâna yerleşmiştir.³¹

Sonuç

Kent kavramı açısından İzmir, yaşadığı dönüşümler sayesinde ülkenin olgunlaşmış bir kenti pozisyonuna girmeye başlamıştır. Yabancı nüfusun kente olan ilgisi farklı finansal örgütlenmelerin oluşumunu sağlamıştır. İzmir'in, ticari ilişkilerin yürütüldüğü merkez konumunda olması, ticari işletmelerin ve mimari yapılanmaların ivme kazanmasını sağlamıştır.

İzmir, dönemin Avrupa şehirleri ile kıyaslandığında teknolojik ve ekonomik açıdan aynı seviyede olmamasına rağmen, XIX. yüzyıla yaklaşıldığında bünyesinde farklı alanlarda açılmış fabrikalarla sanayisi ve küçük ticarethaneleriyle dikkat çekmiştir. Bu

niteliği ile ülkenin en gözde şehirlerinden biri olarak yerini almıştır; fakat, İzmir bu pozisyonunu on yıl sürecek savaşlar süresince kaybetmiştir. Yunanlıların İzmir'i işgali sonrasında ticari faaliyetlerin yönü değişime uğramış; Rumlar kent ticaretinde daha etkin olmuşlardır. İzmir'e Türk Ordusu'nun girişinin ardından Yunanlıların kenti boşaltmaları farklı boyutlarda sonuçlar yaratmıştır. İzmir'in kurtuluş tarihinden birkaç gün sonra çıkan yangın, kentin geleneksel ticarethaneleriyle beraber uzmanlaşmış ticarethanelerini de yok etmiştir. Yüksek gelir gruplarının cazibe mekânları yok olmuş, uzmanlaşmış meslek sahibi Rumların kenti terk etmeleri birçok ticarethaneyi başıboş bırakmış, yapılan zorunlu nüfus mübadelesi ile sermaye ve iş sahibi kesimin şehirde yok olmasına sebep olmuştur. Yangın şehrin alt yapısından, nüfusuna; ticari özelliklerinden imarsal alanına kadar etki etmiştir. Bu durum da hayat pahalılığına, sağlık sorunlarına, asayiş problemlerine, ekonomik bunalımlara ve konut sorununa yol açmıştır.

Yangının kent üzerinde oluşturduğu sosyal ve ekonomik görüntü, Cumhuriyet Dönemi'nin iktisadî yapılanma çalışmaları çerçevesinde ve İzmir Belediyesi'nin katkılarıyla düzeltilmeye çalışılmıştır. Yangının külleri üzerine yapılan şehir, her ne kadar dönemin izlerinin etkisiyle şekillense de belli bir döngünün etkisiyle dönüşümünü sağlamıştır.

KAYNAKÇA

GAZETELER: Anadolu, Cumhuriyet, Halkın sesi, Son posta, Tan, Ulus

KİTAPLAR:

"1923 Senesi İzmir Vilayeti İstatistiği", yay. haz. Erkan Serçe, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, İzmir, 2001.

AKSOY, Yaşar, "Bir Kent Bir İnsan, İzmir'in Son Yüzyılı, S. Ferit Eczacıbaşı'nın Yaşam ve Anıları", Dr. Nejat Eczacıbaşı Vakfı Yayınları, İstanbul, 1986.

ALTAY, Fahrettin, "İstiklâl Harbimizde Süvari Kolordusu", İnsel Yayınları, ş.y., 1949.

ARI, "3. Kılıç: İzmir'in Kurtuluşu ve Yüzbaşı Şerafettin", Zeus Yayınları, İzmir, 2006.

ARI, Kemal, "İzmir'den Bakışla Türk Ticaret-i Bahriyesi ve Mübadele Gemileri Lozan'dan Kabotaja", Deniz Ticaret Odası İzmir Şubesi Yayınları, İzmir, 2008.

ATAY, M. Çınar, "İzmir'in İzmir'i", EŞİAD Yayınları, İzmir, 1993.

ATAY, M. Çınar, "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e İzmir Planları", Yaşar Eğitim ve Kültür Vakfı Yayınları, İzmir, 1998.

BARAN, Tulay Alim, "Bir Kentin Yeniden Yapılanması İzmir (1923-1938)", Arma Yayınları, İstanbul 2003.

BASKIN, Fazıl, "Eski ve Yeni Devirlerde İzmir Belediyesi", Marifet Basımevi, İzmir, 1941.

- BAYKARA, Tuncer, “İzmir Şehri ve Tarihi”, Ege Üniv. Matbaası, İzmir, 1974.
- BERBER, Engin, “Yeni On Binlerin Gölgesinde Bir Sancak: İzmir (30 Ekim 1918-15 Mayıs 1919)“, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1999.
- “Cumhuriyetin 80 yılında Ege Ekonomisinin Gelişimi”, EBSO Yayını, İzmir, 2003.
- “Evvel Zaman İçinde İzmir”, yay. haz. Uğur Yeğin, İzmir Ticaret Odası Kültür, Sanat ve Tarih Yayınları, İstanbul, 2009.
- “İzmir 1876 ve 1908 (Yunanca Rehberlere Göre Meşrutiyette İzmir)“, çev. Engin Berber, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayını, İzmir 2008.
- “İzmir 1920-Yunanistan Rehberinden İşgal Altındaki Bir Kentin Öyküsü”, çev. Engin Berber, Akademi Kitabevi, İzmir, 1998.
- KURMUŞ, Orhan, “Emperyalizmin Türkiye’ye Girişi”, Savaş Yayınları, Ankara, 1982.
- KÜTÜKOĞLU, Mübahat, “XV ve XVI Asırlarda İzmir Kazasının Sosyal ve İktisadi Yapısı”, İzmir Büyükşehir Belediyesi Yayınları, İzmir, 2000.
- MARTAL, Abdullah, “Değişim Sürecinde İzmir’de Sanayileşme (19.yüzyıl)“, Dokuz Eylül Yayınları, İzmir, 1998.
- SERÇE, Erkan, “Tanzimat’tan Cumhuriyet’e İzmir’de Belediye (1868-1945)“, Dokuz Eylül Yayınları, İzmir, 1998.
- “Ticârî ve İktisâdî İzmir Rehberi -1926“, yay. haz. Sabri Yetkin, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, İzmir, 2002.
- UMAR, Bilge, “Yunanlıların ve Anadolu Rumlarının anlatımıyla İzmir Savaşı”, İnkılâp Kitabevi, İstanbul, 2002.

DERGİLER:

Askeri Tarih Belgeleri Dergisi(Büyük Taarruz ve İzmir’in Kurtuluşu), Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı yay., yıl:56, sayı:121, Aralık 2007, s.104-106,

MAKALELER:

- ARI, Kemal, “Türk Kurtuluş Savaşının Bitiminde İzmir’in Genel Ekonomik Durumu”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, I/3, İzmir, 1993, s.s. 29-46.
- MARTAL, Abdullah, “16. Yüzyıldan 20. Yüzyıla Ticaret ve Sanayinin Gelişimi”, *Üç İzmir*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1992, s.265-271.
- SEVİNÇLİ, Efdal, “İzmir’de Tiyatro”, *Üç İzmir*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1992, s.s. 369-387.
- SÜRGEVİL, Sabri, “İzmir’in işgali”, *İşgalden Kurtuluşa İzmir (9 Eylül 1922), 9 Eylül 2007*, s. 17.
- TANYELİ, Uğur, “Çağdaş İzmir’in mimarlık serüveni, , İzmir’de Tiyatro”, *Üç İzmir*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1992, s.s. 327-338.

NOTLAR:

- * Okutman Gül Karacaer, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü.
- ¹ Sabri Sürgevil, "İzmir'in işgali", *İşgalden Kurtuluşa İzmir (9 Eylül 1922), 9 Eylül 2007*, s.17.
- ² *Arşiv Belgelerine göre Balkanlar'da ve Anadolu'da Yunan Mezâlimi-II, Anadolu'da Yunan Mezâlimi*, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı yay., yayın no:30, Ankara,1996, s.s.70-73.
- ³ Ayrıntılı bilgi için bkz. A.g.e., s.s. 312-313.
- ⁴ Ayrıntılı bilgi için bkz. Fahrettin Altay, *İstiklâl Harbimizde Süvari Kolordusu*, İnsel yay., ş.y., 1949, ç.s.
- ⁵ Anadolu, 9 Eylül 1931,s.1-5.
- ⁶ Yüzbaşı Şerafettin ve İzmir'in kurtuluşu ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Kemal Arı, *3. Kılıç: İzmir'in Kurtuluşu ve Yüzbaşı Şerafettin*, Zeus yay.,İzmir, 2006, ç.s.
- ⁷ Anadolu, 9 Eylül 1931, s.s.1-5.
- ⁸ "Askeri Tarih Belgeleri Dergisi(Büyük Taarruz ve İzmir'in Kurtuluşu)", Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı yay., yıl:56, sayı:121, Aralık 2007, s.104-106,
- ⁹ Ayrıntılı bilgi için bkz. Mübahat Kütükoğlu, *XV ve XVI Asırlarda İzmir Kazasının Sosyal ve İktisadi Yapısı*, İzmir Büyükşehir Belediyesi yay., İzmir, 2000, ç.s.
- ¹⁰ Orhan Kurmuş, *Emperyalizmin Türkiye'ye Girişi*, Savaş yay., Ankara, 1982, s.27.
- ¹¹ İç ve dış ticari faaliyetleri kolaylaştırmak, İzmir'in hinterlandı ile bağlantısını sağlamak amacıyla İngilizler sahip oldukları imtiyazla İzmir-Aydın demiryolunu 1866 yılında açmışlardır. Ardından İzmir-Kasaba demiryolunun inşası, İzmir Rıhtımı'nın yapılması gibi gelişmeler Batı Anadolu'nun ticari aktivitesine bir ivme kazandırmıştır.
- ¹² Ayrıntılı bilgi için bkz. *İzmir 1920-Yunanistan Rehberinden İşgal Altındaki Bir Kentin Öyküsü*, çev. Engin Berber, Akademi Kitabevi, İzmir, 1998, s.7-8.
- ¹³ Kurmuş, a.g.e., s.18-19.
- ¹⁴ İzmir'de çıkan yangınların tarihleri için bkz. Tuncer Baykara, *İzmir Şehri ve Tarihi*, Ege Üniv. Matbaası, İzmir, 1974,ç.s.
- ¹⁵ "Askeri Tarih Belgeleri Dergisi(Büyük Taarruz ve İzmir'in Kurtuluşu)", Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı yay., yıl:56, sayı:121, Aralık, 2007, s.104-106,
- ¹⁶ Yaşar Aksoy, *Bir Kent Bir İnsan, İzmir'in Son Yüzyılı, S. Ferit Eczacıbaşı'nın Yaşam ve Anıları*, Dr. Nejat Eczacıbaşı Vakfı Yayınları, İstanbul,1986, ç.s.
- ¹⁷ Erkan Serçe, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e İzmir'de Belediye (1868-1945)*, Dokuz Eylül yay., İzmir, 1998, s.178.
- ¹⁸ *Evvel Zaman İçinde İzmir*, yay. haz.Üğür Yeğin, İzmir Ticaret Odası Kültür, Sanat ve Tarih yay., İstanbul, 2009, ç.s.
- ^{19, 20, 21, 22} A.g.e.
- ²³ İzmir tiyatro yaşantısı ile ilgili detaylı bilgi için bkz. Efdal Sevinçli, "İzmir'de Tiyatro", *Üç İzmir*, Yapı Kredi yay., İstanbul, 1992, s.s.369-387.
- ²⁴ *Evvel Zaman İçinde İzmir*, yay. haz.Üğür Yeğin, İzmir Ticaret Odası Kültür, Sanat ve Tarih yay., İstanbul, 2009, ç.s.
- ²⁵ *1923 Senesi İzmir Vilayeti İstatistiği*, yay. haz. Erkan Serçe, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür yay., İzmir,2001, s.205.
- ²⁶ Osmanlı İtibar-ı Milli Bankasının İzmir şubesi faaliyetine 1923'te devam etmekle birlikte 1923 senesi İzmir Vilayeti İstatistiğinde sermaye miktarı yer almamaktadır.
- ²⁷ Bkz. *Ticari ve İktisadi İzmir Rehberi 1926*, yay. haz. Sabri Yetkin, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yay., İzmir, 2002, ç.s.
- ²⁸ Kemal Arı, *İzmir'den Bakışla Türk Ticaret-i Bahriyesi ve Mübadele Gemileri Lozan'dan Kabotaja*, Deniz Ticaret Odası İzmir Şubesi yay., İzmir,2008,ç.s.
- ²⁹ Fazıl Baskın, *Eski ve Yeni Devirlerde İzmir Belediyesi*, Marifet Basımevi, İzmir, 1941, s.13-14.
- ³⁰ Tülay Alım Baran, *Bir Kentin Yeniden Yapılanması- İzmir 1923-1938*, Arma yay., İstanbul, 2003, s.69.
- ³¹ Mübeccel Kıray, *Örgütlemeyen Kent:İzmir*, Bağlam yay., Ankara,1998, s.89-91.

Doç. Dr. Dilek YALÇIN ÇELİK*

**Milli Mücadele Döneminde Batı Cephesinin
Türk Edebiyatına Yansımaları**

*“Aydın Türk’ün ana yurdu
Vermez onu altın ordu
Düşman İzmir’e girerken
Bütün millet ağlıyordu
Aydın Aydın, güzel Aydın!
Ah bir kerre kurtulaydın. (...)
Aydın Aydın, güzel Aydın
Korkma benden ayrılmadın.
Bekle geleceğim yarın!....”*
(Samih Rifat, 31 Mayıs 1919)

Millî Mücadele dönemi kabaca, 30 Ekim 1918 tarihinde imzalanan Mondros Mütarekesi’nin hemen ardından, Paris Barış Konferansı’nın (18 Ocak 1919) hükümlerini lehine kullanan Yunanlıların, başta İzmir olmak üzere Batı Anadolu’yu (15 Mayıs 1919) ve Fransızların da Urfa, Antep ve Maraş’ı işgali ile başlayan ve 1922 yılında İzmir’in kurtuluşu ile sonlanan sürecini kapsamaktadır. Lozan Anlaşması (24 Temmuz 1923), mücadelenin ve zaferin son noktası, yeni kurulacak olan Türkiye Cumhuriyeti’nin müjdecisi olmuştur.

Kurtuluş Savaşı yıllarında, Batı cephesi, Millî Mücadele Hareketi’nin kilit noktaları arasındadır. Yunanlılar İzmir’i işgal ettikten hemen sonra bir taraftan Anadolu’nun içlerine doğru hızla ilerlerken, diğer taraftan da Ayvalık’ı işgal ederek Batı Anadolu’nun kuzeyinden bir yol daha açıyorlardı. Türkler, bu işgal karşısında hemen silahlı sivil direniş hareketlerine başladılar. Kuvayı Milliye teşkilatı kurularak, yaygın bir etki sağlamaya başladı. “Bu işgal hareketleri karşısında; Aydın-Nazilli, Ayvalık, Bergama-Soma, Akhisar, Salihli ve Ödemiş cepheleri açıldı.” (Köstüklü 2002: 375)

Denilebilir ki, diğer pek çok neden de olmakla birlikte, İzmir ve Batı Anadolu ile Güney Doğu Anadolu’nun işgali, Millî Mücadele Hareketi’nin başlamasında en önemli

* Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Beytepe, 06800, Ankara, Türkiye.
sdilek@hacettepe.edu.tr

tetikleyicilerden birisi olmuştur. İzmir'in işgali ve İzmir'in kurtuluşu (9 Eylül 1922) arasında verilen mücadeleler, merkez Batı Anadolu Bölgesi olmak üzere Anadolu'ya yayılmış, ülke, bir bütün halinde tek cephe gibi tüm varlığı ile bir bütün oluşturmuştur.

Millî Mücadele Hareketi ve Kurtuluş Savaşı, tarihî, askerî, siyasî ... arenada olduğu gibi zamanın aydınlarını derinden etkilemiş, bu konu, edebiyatta dile getirilen temel problemlerden birisi olmuştur. Halk savaşın yıkımı ve acısını yine edebiyat aracılığıyla, sözlü kültür ürünleri ile dile getirmiştir. Bununla birlikte, Millî Mücadele dönemi ve Kurtuluş Savaşı, genel edebiyat bilimi ve Türk Edebiyatı içerisinde tam olarak işlenebilmiş, tüm yönleri ile açığa çıkartılmış bir konu değildir. Mesele, derin ve dağınıktır. Yeni bakış açıları ile incelenmeye gereksinim duyulmaktadır; çünkü, Millî Mücadele dönemi ve Kurtuluş Savaşı, tarihî, askerî, siyasî, sosyolojik, psikolojik, ekonomik ... bakış açıları ile tekrar tekrar irdelenebilir bir nitelik ve derinlik taşımaktadır.

Cumhuriyet dönemi Türk Edebiyatı (1923 tarihinden hemen önce Millî Mücadele Hareketi ile başlatılabilir), tematik olarak değerlendirildiği zaman, geçmiş dönemlerde işlenen konulara ek olarak Türkiye'deki değişmelere paralel biçimde yeni eklemelerin yapılmış olduğu dikkatleri çekmektedir. Millî Mücadele dönemi ve Kurtuluş Savaşı dönem edebiyatının en önemli temalarından birisini oluşturmaktadır. Bu dönem edebiyatında ayrıca dikkatleri çeken ve yeni yeni işlenmeye başlanan diğer konular arasında şunlar sayılabilir: II. Meşrutiyet ile gelen değişim süreci (tarihî, siyasî, ekonomik ve kültürel alanlar ...) ve bu sürecin toplum tarafından algılanma biçimi, Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşü, Atatürk'e olan bağlılık ve sevgi, yeni kurulan Cumhuriyet'in benimsenmesi süreci, Cumhuriyet'e sahip çıkma, savaş sonrası yıkıma uğrayan ülkeyi her açıdan yeniden yapılandırma aşaması vb....

Edebiyatta, sözlü kültür içerisinde, Millî Mücadele dönemi ve Kurtuluş Savaşı'nı halk şairleri ağıtlar, destanlar, türküler ve koşmalarla dile getirmeye çalışmışlardır (Şapolyo 1968: 7). Halkın sesi, savaşın acısı, mücadelenin gururu bu şiirlerde anlatılmaktadır. Kurtuluş Savaşı konusunda söylenen şiirler, yakılan ağıtlar dağınıktır ve tam olarak derlenip toplanabilmiş değildir.

Yazılı kültür söz konusu olduğunda, Türk aydını bu konuyu, edebî tür olarak daha çok şiirler / manzumeler, roman ve hikâyeler, nutuk ve hatıralar, günlükler, tiyatro oyunları ve gazete / dergi yazıları yoluyla dile getirmiştir. Tüm bu nesir türleri arasında gazete ve dergilerde yayınlanan yazıların önemi bir kez daha vurgulanmalıdır; çünkü, Kurtuluş Savaşı yıllarında gazete ve dergilerde yayınlanan makale, kısa hikâye, hatıra, röportaj türündeki metinler azımsanamayacak kadar çoktur. Ne yazık ki bu metinler de, kimi bireysel çalışmalar olmakla birlikte, bir bütün olarak derlenerek yayınlanabilmiş değildir. Dağınık halde bireysel çalışmalar halinde bulunmaktadırlar. Malze-

menin dağınıklığı, genel değerlendirmelerin yapılması konusunda bizi sınırlandırmaktadır; ancak, burada, Batı Cephesi ve Kurtuluş Savaşı söz konusu olduğunda, dönemin edebiyatçıları tarafından yazılan bir kitaptan öncelikle söz etmek gerekmektedir. Kitap detaylı olarak incelenmemiş, genel bilgiler düzeyinde tanıtımları yapılmıştır.

Aralık 1922 tarihinde **İzmir'den Bursa'ya** isimli bir kitap yayınlanır. Kitap bir kaç yazarın metinlerinin toplamından oluşmaktadır. Eylül 1922 tarihinde, Yunanlılar kaçarlarken, yakıp yıktıkları köyleri ve Yunan mezalimini yerinde saptamak ve gözlemlerini dile getirmek üzere Atatürk'ün isteğiyle, Ege Bölgesini dolaşan kişilerden oluşan Tetkik-i Mezalim Komisyonu adıyla bir komisyon kurulur. Komisyonun başkanlığını Halide Edip Adivar¹ üstlenir. Yakup Kadri, Yusuf Akçura ve bir fotoğrafçıdan ibaret küçük bir grup Yunan işgaline uğramış bölgeleri tarayarak felaketin boyutunu gözler önüne sererler.

İzmir'den Bursa'ya isimli kitap, bu felaketin ardından gözlemlenmiş gerçekler sonucu kaleme alınır. Kitabın önsözünde şu açıklamayı yapmaktadırlar:

“İzmir'den Bursa'ya kadar yanmış Türk topraklarında ve Yunan cinayetinin her tür-lüsüne uğrayan yüz binlerce Türk mazlumu arasında seyahat eden yazarlar, bu kitapta şahsi intibalarını toplamak istemişlerdir. Binanaleyh okuyucular bu kitaba ne resmî bir vesikalar mecmuası, ne de alelâde bir propaganda eseri gözüyle bakmamalıdır. (...)”

¹ Halide Edip, Milli Mücadele Hareketinin ilk günlerinden itibaren aktif olarak sıcak savaş içerisinde yer almıştır. Öyle ki, İzmir'in işgali (15 Mayıs 1919) halk ve aydınlar arasında derin bir infial yaratmıştır (Al-bayrak 1998: 31-40). İşgal üzerine Anadolu'nun çeşitli şehirlerinde mitingler yapılmış, nutuklar söylenmiştir. Bunlar arasında aynı zamanda bir edebiyatçı olan Halide Edip'in 1919 yılındaki nutku önemlidir ve burada örnek olarak verilebilir:

“Müslümanlar, Türkler!...

Türk ve Müslüman bugün en kara gününü yaşıyor. Gece karanlık bir gece. Fakat insanın hayatında sabahı olmayan gece yoktur. Yarın belki muş'şa' bir sabah olacaktır.

Yalnız ışık geldiği vakit, gözümüzü güneşe, karanlığı gören baykuşlar gibi açmayalım. Işık geldiği vakit hayatı karşılayacak, karşılanabilecek insanlar halinde bulunalım. Millet iyi ve fena günler gördü. Günah dakikaları ve şanlı dakikalar yaşadı. Fakat kardeşler, kadınlar, o kadar kan akıtmışsınız ki, bu kan bütün dünyanın günahını yıkayacak kadar temiz ve mebzuldür. O kan bizim vazifemizi tayin etti. Bize vazife bıraktı. Hanımlar sizin elinizde tüfek, top yok. Hak var. Tüfek ve top düşer. Hak ve Allah bâkidir. Topun yüzüne tükürecek kadar muhterem evlâtlar, atalar, kalbimizde aşk ve iman, millet duygusu var. Hiç korkmayacaksınız. Hanımlar, Türkler, Müslümanlar, hak ve Allah sizinledir. Dünyada hakikate lâyık bir millet olduğumuzu, erkek, kadın, hattâ çocuklarımıza kadar isbat ettik. Bugün memleketimiz taksim tehlikesi karşısında... Adeden kendi önümüzdeki milletleri başımızda efendi yapmak istiyorlar. Bugün İzmir, yarın Konya, öbür gün İstanbul... Sonra Müslüman dünyasının başı olan Türk susturulmuş, asırlarca Avrupa'nın istediği şey husul bulmuş olacaktı. Buna karşı ne silahımız var, ne kurşun, ne top, ne bomba... Bir top binlerimizi öldürebilir. Bizim bundan da kavi silahlarımız var. Topun yüzüne tüküren milletlerin ruhu bizde de var. Sesimizi mutlaka dünya işitecektir. İşitmek ve işittirmek için bugün kuvvetli ve metin bir millet halinde bulunmalıyız.” (Şapolyo 1968: 17-18)

Yazarlar İzmir'den Bursa'ya kadar, Manisa, Kasaba, Alaşehir, Salihli, Uşak, Afyonkarahisar ve Kütahya'dan geçen bir hat üzerinde dolaştılar. Bu hat Yunan cinayet sahasına oranla en sınırlı bir kısımdır. Yangın ve öldürme şekli itibarıyla her tarafta az çok aynı olmakla beraber, pek geniş olan zulüm mıntıkasının kitapta bahsedilen yerlerden ibaret olmadığını göstermek için bu hatırlatmayı yapmaya lüzum vardır. ” (Enginün 1974: 5)

İkdam yazarlarından Yakup Kadri, **Akşam** yazarlarından Falih Rıfkı ve **Vakit** yazarlarından Mehmet Asım izlenimlerini kısa hikâyeler, mektuplar ve inceleme yazıları halinde yazıya dökmüşlerdir. **İzmir'den Bursa'ya** bu çabanın sonucu ortaya çıkmıştır.

Halide Edip (“*Vurma Fatma*”, “*Emine'nin Şehadeti -Kasaba İntibaları-*” ve “*Bayrağımızın Altında*”) ve Yakup Kadri (“*Küçük Neron*”, “*Dünya Gözü ve Ahret Sesleri*” ve “*Teslim Teslim*”) hikâyeler yazmışlardır. Yakup Kadri'nin ayrıca mektupları da (“*Yunan Barbarlarının Yıktağı Köyler Ahalisine*”, “*İssız Köy ve Dilsiz Kız*”) bulunmaktadır. Falih Rıfkı (“*İzmir'den Bursa'ya Kadar*”, “*Manisa Harabelerinde*”, “*Kasaba Harabelerinde*”, “*Salihli Harabelerinde*”, “*Alaşehir Harabelerinde*”, “*Mesut Bir Kasaba!*”, “*Batı Anadolu'dan Batı Trakya'ya*”) mektuplarıyla ve Mehmet Asım da (*Yunan Ordusunun ve Hükümetinin Mesuliyeti*) belgelere dayanan inceleme yazılarıyla meseleyi ele almışlardır.

Edebiyatta, bu kadar geniş bir perspektif söz konusu olunca, 1920'li yıllardan günümüze uzanan süreç de dikkate alındığı zaman, yazılı kültür ürünleri merkez olmak üzere, konumuzu Kurtuluş Savaşı'nın Batı Cephesi ve edebî tür olarak da sadece roman ile sınırlandırmak doğru olacaktır. Konu ve edebî tür belirlendikten sonra, zaman açısından da bir sınırlama yapılmasına ihtiyaç duyulmaktadır; çünkü, bu tema çerçevesinde yazılan romanlar söz konusu olduğunda, yazarlara etki eden devrin ruhu belirleyici bir nitelik taşımaktadır. Döneme tanıklık etmiş, bizzat Millî Mücadele hareketinin içinde bulunmuş, Atatürk'e yürekten bağlı yazarların kaleme aldıkları romanlar ile, dönemi yaşamamış, belgelerin tanıklığında o ruhu yaşamaya ve eserlerine yansıtmaya çalışan yazarlarımızın yazdıkları eserler arasında ciddi bir fark bulunmaktadır. Bu gerçekliğin farkında olan edebiyat tarihçilerimiz de romancılarımızı çeşitli biçimlerde sınıflandırma yoluna gitmişlerdir.

Dr. İnci Enginün, Kurtuluş Savaşı'nı konu edinen romancıları sınıflandırırken yazarlarının doğum tarihlerini temel almaktadır. Enginün (2006: 383) “1850'li yıllarda Doğanlar ve Devirlerini Doldurmuş Olanlar”, “1900'ün İlk Yıllarında Doğan ve Eserlerini Cumhuriyet Döneminde Verecek Olanlar”, “1915-1930 Doğumlular” ve “1930 Sonrası Doğanlar”.

Bu konuda başka bir sınıflama denemesi ise Dr. Osman Gündüz'e (2006: 288) aittir. Gündüz, Kurtuluş Savaşı'nı konu alan romancıları, "1920-1960 Kuşağı" ve "1960 Sonrası Kuşağı" olarak iki grupta toplamaktadır.

"Millî Mücadele dönemini doğrudan ya da dolaylı olarak işleyen birinci kuşak romancıların en başat özelliği, olayları yaşandığı yılların sıcaklığında değil, sonuçlarına göre değerlendirmiş olmalarıdır. Bu yüzden romanların temel yapısı ve bakış açıları çoklukla zaferle sonuçlanmış bir durum üzerine kurulmuştur ve yine bu yüzden, özellikle 1960'lı yıllara kadar yazılanlarda, farklı bakış açıları yok denecek kadar azdır. 1960'tan sonra yazılanlar ise, bakış açıları ve roman teknikleri bakımından öncekilerden farklılık gösterirler." (Gündüz 2006: 288)

Biz çalışmamızda, Dr. Osman Gündüz'ün sınıflamasını temel aldık. Buna göre İzmir'in işgali ve Batı cephesini temel alan romanlar arasında bir tarama yaptığımızda, ilginç bir durum ile karşılaştık. Atatürk devri içerisinde konuyu doğrudan ya da dolaylı olarak değinen dört romanı saptadık. Popüler romancıları da tarama içerisine kattığımızda sayı biraz daha yukarı çekilebilirse de (Örneğin Mehmet Rauf **Halas** (1929), Burhan Cahit Morkaya **İzmir'in Romanı** (1931), **Cephe Gerisi** (1934) vd.) aşağıdaki örnekler, sonuca ulaşmada bizim için yeterli olacaktır. Buna göre belirlenen romanlar şunlardır:

Peyami Safa **Sözde Kızlar** (1925), Halide Edip **Vurun Kahpeye** (1926), Reşat Nuri **Yeşil Gece** (1928), Aka Gündüz **Dikmen Yıldızı** (1928).

1928 sonrası dönemde 1960'lara gelene kadar, İzmir'in işgali ve Batı cephesini doğrudan konu edinen estetik değer taşıyan romanlarda ciddi bir azalma görülmektedir. Edebiyatta, bir suskunluk dönemi yaşanır. Ardından, Atatürk sonrası dönemde, Millî Mücadele ve Kurtuluş Savaşı konularını işleyen romanlarda nitelik ve nicelik olarak bir artış görülmektedir. Her ne kadar yazarları döneme tanıklık etmemiş olsalar da, bu romanlar, yukarıda sözünü ettiğimiz örnek eserlerden hem içeriğin işlenişi hem de estetik açıdan daha yüksek, edebî değer taşıyan metinler olma özelliği taşımaktadırlar.

Kronolojiyi izleyecek olursak, yazılan birçok roman arasından İzmir, İzmir civarı ve Batı Anadolu Bölgesi'ni konu alan romanlar arasında dikkati çekenler şöyle sıralanabilir: İlhan Tarus **Varolmak** (1957), **Vatan Tutkusu** (1967); Samim Kocagöz **Kalpakkıllar** (1962) ve **Doludizgin** (1963), **İzmir'in İçinde** (1973); Kemal Tahir **Yorgun Savaşçı** (1965); Hasan İzzettin Dinamo **Kutsal İsyan** (1966-1967); Erol Toy **Toprak Acıkınca** (1986); Attila İlhan **Allah'ın Sungüleri: Reis Paşa** (2002) ve **Gazi Paşa** (2006); Turgut Özakman **Şu Çılgın Türkler** (2005) vd..

Yukarıdaki örnekler, bizim bu çalışma kapsamında işleyeceğimiz romanlardan ayrı bir ölçüt ile değerlendirme gereksinimi duymaktadır. 1960 sonrası Türk edebiyatında, artık Kurtuluş Savaşı ve Batı cephesi sadece işlenen bir tema olmaktan çıkmış, roman ve tarih arasında sıkı bir bağ kurarak estetik boyut yakalanabilmiştir.

Devrin ruhu ve dönemin özellikleri verebilmek adına, 1920-1960 arası Türk romanında İzmir ve Batı cephesi kapsamında örneklenecek romanları şöyle sıralayabiliriz.

Sözde Kızlar (1925), Peyami Safa'nın ilk romanları arasında yer alır. Peyami Safa bu romanı ile bir anda üne kavuşmuştur. Dolayısıyla roman, usta yazar Peyami Safa'nın olgunluk dönemi düşüncelerini ve üslubunu yansıtan tipik eserleri arasında yer almaz. Yazarın başlangıç dönemi romanı olarak anılmalıdır. Bu durumda, eser için, acemice yazılmış, tezli bir roman demek yanlış olmayacaktır.

Sözde Kızlar, Yunan mezaliminden bahseden romanlarımız arasındadır. Roman kişisi Mebrure'nin babası Manisalı tüccar İhsan Efendi, Yunan işgali üzerine canını ve parasının bir kısmını kurtardıktan sonra memleketi Manisa'dan kaçmak zorunda kalır. Doğru Amasya'ya gider. Orada Allah'ın izniyle bir tuhafiye dükkânı açacak ve kızını yanına alacaktır. Mebrure işgal günleri boyunca, uzun süre babasından haber alamaz Sonunda onun sağ olduğunu ve Amasya'da yaşadığını öğrenir. Bunu öğrendiği andan itibaren tek isteği babasına kavuşmak olacaktır.

Mebrure, İzmir Amerikan Kız Mektebinden mezun olmuştur. Batı edebiyatını iyi bilir, piyano çalar. Batı kültürü ile yetişmiş Avrupalı bir kızdır. Aile, kızları mezun olduktan sonra İzmir'e taşınacaktır; ancak, tam bu sırada, İzmir ve Manisa Yunanlılar tarafından işgal edilir. İhsan Efendi birden kaybolur. Mebrure babasını aramak için önce Bursa'ya ardından da İstanbul'a gelir. İstanbul'da uzaktan akrabası olan Nafi Beyler'in konağına yerleşir. Nafi Bey, eşi Nazmiye Hanım ve çocukları Behiç Bey ile Nevin Hanım, dejenere olmuş, düşkün bir aile tipi çizerler. Köşkte her gece içkili eğlenceler ve kumar partileri düzenlenmektedir. Üstelik Behiç, Mebrure'ye sarkıntılık da yapmaktadır.

Fahri Bey, Behiç'in tam zıddı bir kişilik olarak ortaya çıkar. Namuslu, dindar, yurtsever ve dürüst bir gençtir. İki savaşta bulunmuş, üç kez yaralanmıştır. Mebrure ile nişanlanır. Böylece Mebrure, dürüst ve namuslu bir insan ile hayatını kurtarma aşamasına gelmiştir. Romanın sonunda bu iki gencin Anadolu'ya geçmeye karar verdiklerini, Amasya'ya yerleşeceklerini öğreniriz.

Romanda İzmir ve Manisa'nın işgali, bir fon olarak yer almaktadır. Yazar, işgalin bireysel boyutunu, işlemeyi tercih etmiştir. Savaşın aileleri böldüğü, çocukların bu durumdan fazlasıyla etkilendikleri ve çıkarıcı tiplerin bu ortamlarda nasıl birden bire türedikleri vurgulanmıştır.

Vurun Kahpeye (1926), bir kadının gözünden Millî Mücadele hareketini anlatmaktadır. Romanın ana kişisi Aliye'dir. Bir Batı Anadolu kasabasına öğretmen olarak gönderilen Aliye, Millî Mücadele taraftarı Tosun Bey ile nişanlanır. Tosun Bey, onurlu, vatan yolunda çalışan bir Kuva-yi Millîye komutanıdır. Düşman İzmir'i işgal ettiği gün, hemşerilerinden bir çete ile birlikte mücadele için dağa çıkar. Romanın diğer

kahramanları arasında Yunun ordusu ile işbirliği yapan Hacı Fettah ve Hüseyin bulunmaktadır. Aliye'nin Tosun Bey ile münasebeti, Millî Mücadele Hareketinin benimsenmiş olmasını, Hacı Fettah ve Kantarcılar'ın Uzun Hüseyin Efendi'nin ise çıkarıcı ve kötü olarak çizilmesi, düşmanı özellikle Yunanı sembolize etmektedir. Eser, Aliye'nin linç edilmesi ile sonlanmaktadır.

Romanda Tosun Bey, ideal insanı temsil etmektedir. Hatta denilebilir ki, Halide Edip, onun aracılığı ile konuşmakta, düşüncelerini dile getirmektedir. İşgal sonrası henüz düzenli orduların kurulmadığı, Millî Mücadelenin halkın desteği ile Kuva-yi Milliye ve çeteler tarafından sağlanmaya çalışıldığı o ilk dönemlerde, işgali ortadan kaldırmayı deneyen insanların mücadelesi adeta bu roman kişisi ile sembolize edilerek anlatılmaktadır. Aliye'nin çalıştığı kasabanın Yunanlılar tarafından işgal edilmesinden sonra Tosun Bey, Yunan cephaneliğini havaya uçurmak ve bu yolla direnişi kırmak ister. Bu niyetle nişanlısı Aliye'nin evine gelirse de evden dışarıya çıkamaz; çünkü, ev düşman askerleri tarafından kuşatılmıştır.

Yunan komutanı Damyanos, güzelliğiyle ün salmış olan Aliye'den hoşlanmaktadır. Beğenisini de açıkça dile getirir. Damyanos, Ömer Efendi'nin de bulunduğu bir zamanda Aliye'yi evinde ziyaret eder. Aliye durumun farkındadır, bu durumdan yararlanmak ister. Komutandan çeşitli taleplerde bulunur. Kasabadaki baskı ve zulüm göreceli olarak azalmaya başlayınca, bu kez kasabalı arasında dedikodular yayılmaya başlar.

Diğer taraftan, Aliye'nin yakını Ömer Efendi bir Kuva-yi Milliye taraftarı olduğu için Yunan askerleri tarafından tutuklanır. Aliye komutana çıkar. Damyanos, kendisi ile evlenmesi halinde isteğini kabul edeceğini açıkça belirtir. Aliye önce bu teklifi kabul etmez. Kurtuluş için önce Hacı Fettah Efendi'ye gider ardından da Hüseyin Efendi'ye. Her ikisi de Yunan ordusuna yakınlıkları ile bilinmelerine rağmen yardımda bulunmazlar. Aliye, kasabada, vatan haini, ahlâksız bir kahpe olarak tanınmaya başlamıştır. Çaresiz kalan Aliye, evindeki kuşatmayı kaldırabilmek, Tosun Bey'i kurtarmak, esaretteki Ömer Bey'i özgürlüğe kavuşturabilmek ve Hacı Fettah Efendi ile Kantarcılar'ın Uzun Hüseyin Efendi'yi tevkif ettirebilmek amacıyla, Damyanos ile evlenmeyi kabul eder. Binbaşı Damyanos, Aliye ile evlenene kadar Türklere olmadık işkenceleri uygularken, Aliye ile birlikteliğinden sonra bir değişim içerisine girer ve vatanına bile ihanet edecek derecede Türklere yardımcı olur.

Binbaşı Damyanos'un ve Yunan kuvvetlerinin halka zulmü sayfalarca anlatılır. Aliye bu baskılar karşısında çaresizdir. Örneklemek amacıyla kısa bir metin alıntısı yapabiliriz:

“Üstleri parça parça, açları lime lime kaçan kadınlar, kimsesiz ve şaşkın, anasını babasını kaybetmiş çocuklar; bunların arkasında gözleri dönmüş, ellerinde tüfeklerini gelişi güzel boşaltan, söven en çirkin bir tutku ve cinnetle zavallılara saldıran düşman

erleri, ağaçlar arasında, kızıl bir hava ortasında birbirine girmiş, suçsularla boğuşuyor, durmadan bağınıyorlardı.” (Adivar 1984: 132)

Türk ordularının kasabaya girmelerinden hemen sonra Yunan askeri bu toprakları terk eder. Hacı Fettah Efendi ile Kantarcılar'ın Uzun Hüseyin Efendi serbest kalır. Bu kez çıkarları Kuva-yi Milliye tarafında olduğu için yeniden taraf değiştirirler. Bir zamanlar Yunan askerlerine kasabayı peşkeş çeken bu iki önder, halkı kıskırtarak Aliye'yi linç ettirirler.

Roman, destansı bir anlatım ile okuruna ulaşır. Yunan kuvvetlerinin işgal sırasında yaptığı eziyet ve işkenceler, buna karşı Türklerin her ne pahasına olursa olsun mücadeleye girişmeleri abartılı olaylar silsilesi şeklinde birbirine bağlanarak kurgulanır. Aliye'nin vatani ve milleti için, Binbaşı Damyanos'tan ne kadar tiksinti duysa da ona katlanışı ve mücadelesi, romanın olaylar zincirindeki aksiyonu sağlar.

Yeşil Gece (1928), Kurtuluş Savaşı yıllarında İzmir'in Sarıova ilçesinde öğretmenlik yapan Ali Şahin'in mücadelesini anlatmaktadır. Ali Şahin, İslâm birliği düşüncesi ile yetişmiş bir gençtir. Bu ideal uğrunda medreseye kaydını yaptırarak öğrenimine başlar. Sarıklı ve cüppeli bir gençtir; ancak, zaman içerisinde, medrese öğrenimi sırasında bir değişimi içerisine girer ve oradan ayrılarak öğretmen okuluna kaydını yaptırır. Zihniyeti, beklentileri ve dış görünüşü değişir. Sarıova ilçesine öğretmen olarak atanması yapılır ve buraya geldikten sonra da düşman ile mücadele eder. Zafer sonrasında tıraş olan, şapka giyen bir Cumhuriyet aydını olur.

Şahin Efendi, memlekete faydalı öğrenciler yetiştirebilmek amacıyla kasabada lise öğretmeni olarak çalışan dürüst bir insandır; ancak, kasaba Yunan kuvvetleri tarafından işgal edilince yaşamı birdenbire değişir. İşgalin anlatımı romanda ağırlıklı olarak yer alır. Hatta zaman zaman Reşat Nuri, roman kişinin ağzından kendi yorumlarını aktarmadan geri kalmaz. Şöyle ki;

“İzmir'in işgâli gerçi ahaliyi telaşa düşürmüştü; fakat, Yunan askerinin bu kadar süratle Anadolu içlerine yayılacağı kimsenin aklına gelmemişti.” (Güntekin 1968: 199)

İşgal sonrası, Yunan kuvvetleri Şahin Efendi'ye bir görev verir. Buna göre, Şahin Efendi camilerde Yunanlıları övecek onların menfaatine çalışacaktır. Şahin Efendi, önce bu tekliften nefret etse de sonra, işgalcilerden yanaymış gibi görünerek dikkat çekmeden vatanına dahi iyi hizmet edebileceğini düşünür, teklifi kabul eder. Bu yolla, işgal altındaki kasaba halkına, muhtaçlara yardım edebilecektir. Yunanlıların itimadını tam olarak kazandıktan sonra, ihtiyat ve kurnazlıkla hareket ederek Milli Mücadele'ye katılabilecek insanları, ki aralarında subaylar da bulunmaktadır, izin belgeleri çıkararak Sarıova'dan kaçıtır. Yunan askerine karşı on dört ay sürecek olan gizli ve sinsi bir mücadele içerisine girer.

Yeşil Gece'de İzmir'in işgali uzun uzun anlatılır. Sonuçta, İzmir kurtulmuştur.

“Araba onu Sariova’dan yarım saat uzaklıktaki derenin kenarına bıraktı.

Yunanlılar, kaçarken eski tahta köprüyü yakmışlardı. Onun yerine yapılmakta olan yeni beton köprü de henüz bitmediği için bu yoldan araba geçemiyordu.

Şahin Efendi bir ince çamaşır bohçası ile bir toprak testiden ibaret yükünü yere koydu, dere kenarındaki cılız sөгütlerden birinin altına oturdu.

Yâd illerde senelerden eri hasretini çektiği Sariova’sına nihayet kavuşmuştu. Sade düşmandan değil, Yeşil Gecenin karanlığından da kurtulan sevgili Sariova’sına. (...)

Şahin Efendi, işgalden sonra Sariova’daki gizli ve sinsî mücadelesine on dört ay devam etmişti. Kendinden ziyade Sariova’daki kimsesiz Türkleri düşündüğü için o kadar ihtiyat ve kurnazlıkla hareket etmişti ki Yunanlılar onun oyununu bir türlü anlayamamışlardı; fakat, on dördüncü ayın sonunda Anadolu’ya sevkedilmek üzere İstanbul’dan getirilmiş bir Kuva-yi İnzibatiye taburu efradına propaganda yaparken yakayı ele vermişti. Bununla beraber yine onu itham edecek katî bir delil yoktu.

Şahin Efendi, askerlere söylediği sözleri divanîharp huzurunda ustalıkla tevil etmişti. Yunanlılar, uzun zaman kendi hizmetlerinde bulunan bu hocanın suçlu olmasına pek az ihtimal verdikleri için onu kurşuna dizmemişlerdi; fakat, bu şüpheden sonra onu kasabada alıkoymayı da doğru bulmadıklarından Yunan adalarından birine sürgün göndermişlerdi..” (Güntekin 1968: 218)

Romanda, tıpkı **Vurun Kahpeye** isimli romanda olduğu gibi işbirlikçi insanlar da bulunmaktadır. Yobaz din adamı Eyüp Hoca ile Belediye başkanı çıkarları uğruna işgalciler ile işbirliği içerisinde bulunan insanlardır.

Bu grupta son olarak ele alacağımız romancı Aka Gündüz’dür. Estetik amacı ikinci plana atan yazar romanlarında popülist bir çizgide yer almaktadır. **Dikmen Yıldızı** (1928), adlı romanı popüler bir romandır ve Kurtuluş Savaşı temasını dolaylı olarak ele almaktadır. Romanı kısaca şöyle özetleyebiliriz:

Roman kişisi Yıldız Hanım, İzmirli Kâmil Bey’in kızıdır. Kâmil Bey, Dikmen Yıldızı ismiyle ün salmıştır. Yıldız Hanım, nişanlısı pilot Murat’ın cephede şehit düştüğünü öğrenince aklî dengesini kaybeder ve hastalanır. Yıldız Hanım, savaş ortasında Ankara savcılığına başvurur. Gerekçesi ise şöyle açıklanabilir. Nişanlısı tayyare pilot Murat ile gayri meşru bir ilişkisi olmuş bunun sonucunda da evlilik dışı ikiz evlatları dünyaya gelmiştir. Bu nedenle babası ve kardeş çocuğu Nedim, çocuklarından birisini ve nişanlısını öldürmüştür. Kendisi de öldürülmekten korkmaktadır. İşin aslı ise böyle değildir. Yıldız Hanım, ruhî bir bunalım geçirmektedir, kucağındaki bebek balmumundan yapılmış oyuncak bir bebektir. Anlatılanların hepsi onun uydurduğu gerçeklerdir.

Kâmil Bey kızının iyileşmesi ve mutluluğu için elinden geleni yapmakta, her şeyi göze almaktadır. Benzer biçimde pilot Murat'ın babası da -Beybaba-, Yıldız Hanım'ı iyileştirmek için çaba sarf etmektedir. Çabalar sonuç verir. Sonunda Yıldız Hanım, sağlığına kavuşur. Savaş sona ermek üzeredir. Mustafa Kemal, Yıldız Hanım'ı huzuruna çağırır. Aslında pilot Murat'ın ölmediğini, aksine savaş stratejileri gereği gizlendiğini ve yaşadığı gerçeğinin saklandığını kendisine haber verir. Yıldız Hanım kaybettiği sandığı sevdiğinin yaşadığını öğrenince mutlu olur. Gençler, Mustafa Kemal'in buyruğu ile evlenerek umutla dolu bir geleceğe adım atarlar.

Roman ve Batı Anadolu cephesi ilişkisine geldiğimizde, ilişkiler kopuk kopuktur. Zaten kimi abartılı gerçekler ve olaylarla dolu olan romanda, Millî Mücadeleye gönülden bağlı yazarının düşünceleri roman kişileri vasıtasıyla dile getirilir. Bunlar anlamlı bir bütün ve kompozisyon içermiyor olsalar da şu saptamalar burada dile getirilebilir: Dikmen Yıldızı Kâmil Bey, Ankara Savcısına hatıralarını anlatırken, İzmir işgalinin ne kadar acı geçtiğini dile getirir. İşgal sonrası kendileri de dahil olmak üzere birçok insan Anadolu'nun içlerine çekilmek zorunda kalmışlardır. Dolayısıyla roman kahramanlarımız, Millî Mücadele sırasında pasif direniş içerisindeyler.

Roman kişisi Nedim, Yıldız Hanım'a gönderdiği bir mektupta eski zamanlardaki bir Rum sevgilisinden söz etmektedir. Olayların anlatımı sırasında da Mondros Mütarekesi'ne atıf yapılmaktadır.

Romanın sonunda İzmir'in Kurtuluşu müjdelanmaktadır. Dikmen Yıldızı, 8 Eylül gecesi bir düğün toplantısına katılmıştır. Düğünde, 4,5 saat sonra, Türk askerinin İzmir'i geri alacağı müjdesi verilmektedir.

Peyami Safa, **Sözde Kızlar** (1925), Halide Edip, **Vurun Kahpeye** (1926), Reşat Nuri, **Yeşil Gece** (1928), Aka Gündüz **Dikmen Yıldızı** (1928) isimli bu dört romana kısaca değinildikten sonra Millî Mücadele, İzmir'in işgali ve kurtuluşu, Batı cephesi hakkında verilen bilgiler konusunda şu sonuca varılabilir:

1920-1960 yılları arasında yazılmış romanlar içerisinde Millî Mücadele, İzmir'in işgali ve kurtuluşu, Batı cephesi konularını işleyen eserler, ne yazık ki birer başyapıt niteliğinde değildir. Halide Edip, Reşat Nuri ve Peyami Safa gibi Türk Edebiyatı'nın büyük yazarları, bu dönemde eser vermelerine rağmen, bu romanlar onların ilk gençlik yıllarının kalem denemeleridir. Yazarlarımızda, Millî Mücadele'nin heyecanı ve coşkusu, gençlik ateşi ile birbirine karışmıştır. Bu yazarlar, sonraki dönemlerde başyapıt sayılabilecek eserler verseler de romanların konularında, yazarların düşüncelerinde, sanat ve dil anlayışında değişimler yaşanmıştır.

Dönemi konu edinen bu ilk devre romanları, ideolojik bir yapı arz eder. Romanda yazarının vermek istediği tez, roman kurgusunun ve estetiğinin önüne geçmiştir. Millî Mücadele içerisinde aktif olarak yer alan, devri heyecanı ve acısıyla yaşayan, Atatürk

ve ideale yürekte bağlanan ve bu şurda mücadele eden yazarlar roman kurgusu içerisine, çoğu zaman abartılı gerçekler, sürpriz olaylar, ilginç sonlar ve mucizevi değişimler katmaktan geri kalmazlar.

Olaylar, siyah ve beyaz olmak üzere iki kutupta yer alır. Türkler ve Yunanlılar bu iki kutbun sembol değerleridir. Türkler ezik, zulüm gören, inançlı, kahraman, gözünü ateşten sakınmayan, vatan, millet ve bayrak ülküsünü tüm değerlerin üstünde tutan (hatta bu  lk  zaman zaman namus gibi pek çok değerin de üstündedir) insanları sembolize eder. Yunanlılar ise işgalciler, haksız girişimde bulunan, zulmeden, acımasız insanlar olarak  izilirler.

Tarih  gerçeklikler hemen olayların aktarımının arkasında kalmaktadır. Genellikle romanlarda, olaylar değil, olayların ardındaki nedenler üzerinde durulmaktadır. İzmir'in işgali, kurtuluşu, Batı cephesi, Atatürk, tarihî gerçeklikten çok, bir fon olarak romanlarda yer alır. Onun yerine, Yunan mezalimi (**Vurun Kahpeye**), işgal sonucu halkın Anadolu'nun i lerine kaçması (**Yeşil Gece**, **Dikmen Yıldızı**), işbirlikçilerin bireysel çıkarları  ğruna vatana ihanet etmeleri (**Vurun Kahbeye**, **Yeşil Gece**) ... gibi konular anlatılır.

Milli Mücadele yokluk içinde gerçekleşmiştir. Halkın bu mücadeleye desteği tamdır. Kuva-yi Milliye düzenli ordular kurulmadan önce, bölge ve Millî Mücadele için bir g  t r. Bu gerçeklik romanlarda, **Vurun Kahpeye**'de Tosun Bey, **Yeşil Gece**'de şahin Kuva-yi Milliyeye açıkça destek vermeleri ile dile getirilmektedir. Romanlarda, vatani her şeyin üstünde gören bu insanlar için amaca  laşmada her yolun denenebileceği açıkça dile getirilir.

Romanlarda sıcak savaş sahneleri bulunmaz. Örneğin; cephede savaşan insan yerine, onlara mühimmat taşıyan insan tasvir edilir. Savaş, zulüm gören insanların taktik savaşıdır. Romanlarda, silah yerine akıl ile mücadele eden insanları görürüz. Aklın önüne geçen her değer kötü olarak olumsuzlanır. Bunlar arasında Yunanlılar ve işbirlikçiler olduğu gibi din adamları, tüccar ve eşraftan kimseler de bulunmaktadır. Öğretmen ve subaylar savaşın galibi kişilerdir. Örneğin **Yeşil Gece**'de şahin, Yunan tarafında imiş gibi hareket ederek Türk kuvvetlerine yardım etmektedir. Benzer biçimde **Vurun Kahbeye**'de de sonunda halk tarafından linç edilmesine ve kendisini hiç anlamamış olmalarına rağmen Aliye, bir Yunan komutanla evlenerek kendi vatani ve milleti için savaşmıştır. Bu da sıcak savaş değil bir taktik savaşıdır.

Romanlarda, Yunan mezalimini anlatmak ana motiflerden birisidir. Zulüm çeşitli biçimlerde dile getirilebilir. Örneğin; romanlarda, mezalim, şu başlıklar altında yoğunlaşılarak anlatılmaktadır:

“1. Gasp, yağma, hırsızlık

2. Irz, namus ve mukaddesata saldırı

3. Yakma ve Yıkma

4. İşkence ve Katliam” (Ayışığı 2002: 777)

Mezalimin anlatımında göreceli bir gerçeklik duygusu olmakla birlikte, roman yazarlarının romantik bakış açısı ve duygusal tavır metin içerisinde kendisini hissettirmektedir.

Son olarak şunlar söylenebilir.

1920-1960 yılları arasında, Millî Mücadele, İzmir’in işgali ve kurtuluşu, Batı cephesi konularını işleyen eserler sınırlı sayıda yazılmıştır. Yazılan romanlar arasında **Yeşil Gece** ve **Vurun Kahpeye** isimli romanlar bir yana diğerleri popülist eğilimlerle kaleme alınmıştır. Dolayısıyla Millî Mücadele ve İzmir’in işgali konuları, romanlar için birer fon olarak kullanılmıştır.

Yeşil Gece ve **Vurun Kahpeye** isimli romanlar ise, romantik bir bakış açısından kurgulanmıştır. Bu romanlar, edebiyat bilimi ve roman kurgusu açısından kimi kusurları barındırsalar da yazarlarının Millî Mücadele’ye gönül vermeleri, Atatürk ve yeni kurulacak Cumhuriyet’e ülküyle bağlanmaları onları günümüze bir değer olarak taşımıştır.

KAYNAKÇA

- ADIVAR, Halide Edip, Dağa Çıkan Kurt. Remzi Kitabevi, İstanbul, 1976.
- ADIVAR, Halide Edip, Vurun Kahpeye. Remzi Kitabevi, İstanbul, 1984.
- ADIVAR, Halide Edip, Türk'ün Ateşle İmtihanı –İstiklâl Savaşı Hatıraları- . Özgür Yayınları, İstanbul, 2005.
- ADIVAR, H. E; Y. K. KARAOSMANOĞLU; FALİH RIFKI ve MEHMET ASIM, İzmir'den Bursa'ya. (Haz. İnci Enginün), Atlas Kitabevi, İstanbul, 1974.
- AKA GÜNDÜZ, Dikmen Yıldızı. Semih Lütü Kütüphanesi, İstanbul, 1928.
- ALBAYRAK, Mustafa, Millî Mücadele Döneminde Batı Anadolu Kongreleri. Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 1998.
- AYIŞIĞI, Metin, “Unutulan Soykırım”, Türkler. C. 15, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, sf. 776-789.
- BALABANLILAR, Mürşit (Haz.), Türk Romanında Kurtuluş Savaşı, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2003.
- DOĞAN, Abide, Aka Gündüz. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1989.
- DOĞAN, Mehmet H. “Türk Romanında Kurtuluş Savaşı”, Türk Dili, 298, 1 Temmuz 1976, sf. 7-40.
- DOĞAN, Mehmet H. “Peyami Safa'nın İki Romanı”, Türk Dili, 298, 1 Temmuz 1976, sf. 57-68.
- ENGİNÜN, İnci, “Millî Mücadele Devrinin Edebiyata Aksı”, Yeni Türk Edebiyatı Araştırmaları. Dergâh Yayınları, İstanbul, 1983, sf. 140-151.
- ENGİNÜN, İnci, “Ulusal Kurtuluş Savaşı'nın Edebiyattaki İzduşümü”, Türk Edebiyatı Tarihi. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, c: 4, İstanbul, 2006, 383-392.
- ERİKAN, Celâl Kurtuluş Savaşı Tarihi. (Yay. Haz. Rıdvan Akın), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2008.
- GÜNDÜZ, Osman, “Cumhuriyet Dönemi Roman: 1960 Sonrası Romanda Yeni Eğilimler”, Türk Edebiyatı Tarihi. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, c: 4, İstanbul, 2006, sf: 279-382.
- GÜNTEKİN, Reşat Nuri, Yeşil Gece. İstanbul, 1968.
- İLERİ, Selim, “Dikmen Yıldızı Üzerine”, Türk Dili, 298, 1 Temmuz 1976, sf. 48-49.
- İLHAN, Attila, “İşe ‘Kurtuluş Savaşı’ndan Başlama Zorunluluğu”, Türk Dili, 298, 1 Temmuz 1976, sf. 116-121.
- KANTARCIOĞLU, Sevim, Yakınçağ Tarihimizde Roman (1908-1960). Paradigma Yayınları, İstanbul, 2008.
- KAPLAN, M; İ. ENGİNÜN; B. EMİL; N. BİRİNCİ ve A. UÇMAN, Devrin Yazarlarının Kalemile Millî Mücadele ve Gazi Mustafa Kemal. Kültür Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1981.
- KARAOSMANOĞLU, Yakup Kadri, Millî Savaş Hikâyeleri. Varlık Yayınları, İstanbul, 1981.

- KARAOSMANOĞLU, Yakup Kadri, Ergenekon. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1990.
- KIYMAZ, Ahmet 1918-1928 Arası Romanda Millî Mücadele. Akçağ Yayınları, Ankara, 1991.
- KOÇ, Murat, Türk Romanında İttihat Terakki (1908-2004). Temal Yayınları, İstanbul, 2005.
- KÖSTÜKLÜ, Nuri, "Millî Mücadele'de Batı Cephesi, Savaşlar ve Zaferler", Genel Türk Tarihi. Ankara: C. 8, 2002, sf: 373-397.
- MİLLAS, Herkül, Türk Romanı ve Öteki (Ulusal Kimlikte Yunan İmajı), Sabancı Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2000.
- SAFA, Peyami, Sözde Kızlar. Ötüken Yayınları, İstanbul. 1987.
- SOFUOĞLU, Adnan, "Mondros Mütarekesi Sonrası Türkiye'nin İşgaline Karşı Millî Direniş: Kuvâ-yı Milliye (1918-1922)", Türkler. C. 15, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, sf: 618-627.
- ŞAPOLYO, Enver Behnan İstiklâl Savaşı Edebiyat Tarihi Nesirler ve Şiirler (Millî Mücadelenin Edebi Vesikaları 1919-1923). Ak Kitabevi, İstanbul, 1968.
- TUNÇ, Salih, "İzmir'in Yunanlılar Tarafından İşgali ve İstanbul Basınına Yansımaları (15-26 Mayıs 1919)", Türkler. C. 15, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, sf. 765-775.
- TURAN, Mustafa, "İzmir'in Yunanlılar Tarafından İşgali (15 Mayıs 1919)", Türkler. C. 15, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, sf. 756-764.
- YALÇIN, Alemdar, Siyasal ve Sosyal Değişmeler Açısından Cumhuriyet Dönemi Türk Romanı. Günce Yayınları, Ankara, 1998.
- YALÇIN ÇELİK, S. Dilek, "Yahya Kemal'in Eğil Daglar Kitabı Bağlamında Millî Mücadele Hareketi ve Yeni Türk Kimliğinin İnşası Meselesine Bakış", Yahya Kemal Beyatlı, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 2008, sf: 376-391.

ÖZET:

İzmir ve Batı Anadolu ile Güney Doğu Anadolu'nun işgali, Millî Mücadele Hareketi'nin başlamasında en önemli tetikleyicilerden birisi olmuştur. İzmir'in işgali ve İzmir'in kurtuluşu (9 Eylül 1922) arasında verilen mücadeleler, merkez Batı Anadolu bölgesi olmak üzere Anadolu'ya yayılmış, ülke, bir bütün halinde tek cephe gibi tüm varlığı ile bir bütün oluşturmuştur. Böylesi bir hareket, Türk yazar ve şairlerini derinden etkilemiş, eserlerinde bu konuları dile getirmişlerdir. O nedenle bu bildiride, konu sınırlaması yapılmış, tür olarak roman belirlenmiştir. Zaman olarak da devrin ruhu ve dönemin özellikleri verebilmek adına, 1920-1960 arası Türk romanından seçmeler yapılmıştır. Buna göre incelenen romanlar şunlardır: Peyami Safa, Sözde Kızlar (1925), Halide Edip, Vurun Kahpeye (1926), Reşat Nuri, Yeşil Gece (1928), Aka Gündüz Dikmen Yıldızı (1928).

ANAHTAR SÖZCÜKLER:

Millî Mücadele, Batı Cephesi, İzmir'in İşgali, Türk Romanı, Vurun Kahbeye, Yeşil Gece, Sözde Kızlar, Dikmen Yıldızı.

ABSTRACT:

The Turkish National Struggle for Independence was began after Occupied İzmir, West Anatolia and Southeast Anatolia. All of Turkish people fought against enemy between occupied İzmir and liberation İzmir. Therefore Turkish writers and poets are affected Turkish National Struggle. They wrote many work of art (for example novel, poem, theatre, article ect.) and mentioned this subject. We selected some novels are written 1920-1960, for this paper. And then we analyzed this novels: Peyami Safa Sözde Kızlar (1925), Halide Edip Vurun Kahpeye (1926), Reşat Nuri Yeşil Gece (1928), Aka Gündüz Dikmen Yıldızı (1928).

KEY WORDS:

The Turkish National Struggle for Independence, Occupied İzmir by Greece, Turkish Novel, Vurun Kahbeye, Yeşil Gece, Sözde Kızlar, Dikmen Yıldızı.

Yrd. Doç. Dr. Ayşe DUVARCI *

Halk Şiirinde Kurtuluş Savaşı Efeleri

ÖZET

Kahraman, vatansever, adalet duygusu gelişmiş efeler bu özellikleriyle Türk Kurtuluş Savaşı'nın başlamasında ve Kuva-yı Milliye ruhunun doğmasında önemli roller oynamışlardır. Ege Bölgesi'nin Yunanlılar tarafından işgalinden sonra düzenli bir ordu kuruluncaya kadar, Yunan askerini durduran efeler ve zeybeklerdir. Bu hareketin önderleri halk tarafından adeta birer destan kahramanı olarak değerlendirilmiştir.

Bilindiği gibi edebiyat konusunu doğrudan insan, toplum ve tabiat ile bunların birbirleriyle ilişkisinden alır. Bu kahraman ve efsanevi insanlar da Türk Halk Edebiyatı içinde türkü, mani, koşma ve destanlarda yer almış ölümsüzlüğe kavuşmuşlardır.

Bu bildiride efe –zeybek kimliğinin özellikleri ve halkın onlara mal ettiği nitelikler halk şiirinden yola çıkarak incelenecektir.

Anahtar kelimeler: Efe- zeybek, Kuva-yı Milliye, halk şiiri

GİRİŞ

Cesur, yiğit, hak ve adalet duygusu gelişmiş, zalimliğe karşı çıkan efeler ve zeybekler bu nitelikleriyle Türk Kurtuluş Savaşı'nın fitilini ateşlemiş, özellikle kuva-yı milliye ruhunun doğmasında aralarından yetişen efsanevi isimlerle önemli katkılar sağlamışlardır. İzmir ve civarının Yunanlılar tarafından işgalinden sonra Büyük Millet Meclisi'nin kurulup duruma el koyması ve yeniden düzenli bir ordunun kurulması arasındaki zaman içinde Yunan askerlerini Ege kıyılarında durduranların içinde efeler ve zeybeklerin rolü büyüktür.

Halk içinde doğup gelişen bu hareketin önderleri adeta birer destan kahramanı kimliğine kavuşmuş, toplumdaki bütün sosyal olayların yansımaları görebileceğimiz anonim halk edebiyatı veya aşık edebiyatı verileri içinde kimlikleri, özellikleri ve yaptıkları kahramanlıklarla yerlerini almışlardır.

Bu bildiride halk şiirindeki yansımalarından yola çıkarak Ege Bölgesi'ndeki Kuva-yı Milliye'ye katılan efe, zeybek kimliğinin profili ve halkın onlara yüklediği kabuller tartışılacaktır.

Efe , Türkçe sözlükte yiğit, özellikle Batı Anadolu köy yiğidi, zeybek, ağabey, kabadayı, kaptan karşılıklarıyla gösterilirken,¹ zeybek ise Batı Anadolu efesi, şeklinde anımlandırılmıştır.

İzmir işgal edildikten sonra Anadolu'daki asker, sivil,kadın , erkek hatta çocuk sayılabilecek gençler bile yeni bir yaşama hatta varolma savaşına başladılar. Bu savaş Osmanlı İmparatorluğu'nun yaptığı yeni yerleri fethetme savaşı değil, Anayurdun

korunması için yapılan bir mücadeleydi. Türkiye tarihinde bu savaşı başlatanlara “kuva-yı milliyeci”, düzenli orduların kurulmasına kadar geçen döneme ise “kuva-yı Milliye dönemi” denilecekti.² Kuva-yı milliyeye için bir tanım yapmak gerekirse “*Mon-dros Ateşkesi sonrasında İstanbul’da merkezi hükümetin gücünü yitirmesi, Anadolu’nun idari, mali, sosyal sorunlarına ve işgalcilerin yarattığı olumsuzluklara bir çözüm getirememesi sonucu yaşanan felaketlerin karşısında, Anadolu insanlarının karşısında güç birliği etmesi ile oluşan ve ilk kurşunla başlayıp 23 Nisan 1920’de hukuksal bir nitelik kazanarak devam eden , daha sonra da Türkiye Cumhuriyeti’ni kuran maddi ve manevi gücün adı.*”³ olduğunu söyleyebiliriz.

Rahmi Apak bu konudaki görüşlerini açıklarken şunları söylemektedir. “Yurda karşı bir saldırı olursa başka hiçbir şey düşünülemez; ne ev, ne bark, ne ocak, ne para, ne mal ne mülk ve ne kadın ve çocuklar, ne ihtiyar ana ,babalar, siyasi ve dini akideler, bunların hepsi bir tarafa bırakılır. Can cebe konur, düşmana karşı kıyasıya bir kavgaya çıkılır. Yurttaşlar arasındaki şahsi, içtimai, siyasi bütün ayrılıklar kalkar. Bütün millet tek bir vücut gibi birleşir, vuruşur, çarpışır. Vatan böyle kurtulur, ve bu karakteri benimsemiş olan milletlerdir ki, yeryüzünde yaşayabilirler.”⁴

Kuva-yı Milliyecileri meydana getiren insanlar asker ve sivil kökenliler olmak üzere iki gruba ayrılabilir. Asker kökenli olanların içinde milli mücadele sırasında bizzat silah altında bulunanlar, askerlikten emekli olanlar, hükümet tarafından askerlikten çıkarılanlar ve çeşitli sebeplerle askerlikten kaçmış olanlar vardır. Sivil kökenli kuva-yı Milliyecilerin içinde ise çeşitli sebeplerle yurtlarını terk etmiş olanlar, hapishaneden çıkarılanlar, devlet tarafından arananlar ve efeler bulunmaktadır.

Çeşitli nedenlerden dolayı yönetimle arası açılarak dağa çıkmış, zeybek ya da efe adıyla anılan bu insanlar için bölgenin işgal edilmesi demek, onların kendi gelir kaynaklarının da kuruması demekti; fakat, bundan çok daha önemli olan üzerinde yaşadıkları öz vatanlarının düşmana teslim edilmesine göz yummayacak kadar vatan-sever olmalarıydı. Bu durumu bilen Albay Şefik Bey, onları Milli Mücadelenin içine katmak için bölgenin en sevilen genç efelerinden Yörük Ali Efe’ye şu çağrıda bulundu. “Düşman topraklarımızı işgal ediyor ve hiçbir mukavemet görmüyor. . . .Hükümet işgal kuvvetlerine kolaylık göstermemizi emrediyor. Aksi halde bu işgalin devamlı olacağını söyleyerek bizi vebal altında bırakıyor. Bizim yapamadığımız işi siz kolayca yapabilirsiniz. Birkaç baskın yapabilir onlara Türklerin ölmemiş olduğunu gösterebilirseniz memlekete büyük hizmetler yapmış olacaksınız. Bunu göreceksiniz ve işiteceksiniz başka memleket sever gençler de cesaret bulacaktır.”⁵ Yörük Ali Efe, Albay Şefik Bey’in bu seslenişine şöyle cevap verdi. “Bey amca, sen hiç merak etme Allah’ın izni ile biz hemen yarın Bismillah deyip çıkacağız. Bundan sonra işimiz Yunan ile uğraşmak olacaktır. Milleti hep eşraf aldattı. Yoksa biz şimdiye kadar durmazdık. Biz çıkalım arkamızdan millet de gelir, sen hiç merak etme.”⁶

Yörük Ali Efe'nin kuva-yı milliyeyi desteklediğinin duyulması diğer efeleri de harekete geçirdi. Yörük Ali Efe'ye Kılıoğlu Hüseyin Efe⁷ ve bölgenin en güçlü efelerinden Demirci Mehmet Efe ve kızanları da katıldı. Böylece sağ kolu Yörük Ali Efe, Ova kolunu Demirci Mehmet Efe, Ödemiş cephesindeki Üç Yol'u Gökçen Efe, Ada Gedigi'ni Hüseyin Efe, Keleş Mehmet ve Koca Mustafa Efe korumaya başladı. Kuva-yı milliyeye daha sonra pek çok efe grubu katılmış, ve efeler bu örgüt ile özdeşleşerek adları birlikte anılmaya başlamıştır. Şayet bu insanlar Milli Mücadeleye inanarak ve isteyerek katılmasaydı, düşman işgaline karşı duyarsız kalsaydı belki de İstiklal Savaşı'nın kazanılması mümkün olmazdı.

Türk tarihinde önemi ve yeri bu kadar büyük olan bu efsanevi insanların konusunu, doğrudan veya dolaylı olarak insan, toplum ve tabiat ya da bunların birbiriyle ilişkisinden alan edebiyatın içinde olmamaları düşünülemez. Efeler gerek hikaye, roman, gibi yeni Türk Edebiyatı mahsullerinde gerekse türkü, mani, destan gibi anonim halk edebiyatı veya aşık edebiyatı verilerinde yerlerini alarak ölümsüzleşmişlerdir.

Aslında *“her türlü edebi eser toplumsal bir olguya dayanır. Diliyle, konusuyla, şahıs kadrosu, toplumsal zamanı ve mekanıyla toplumun edebiyat sanatçısının beynindeki estetik kırılmasıyla oluşan sonuçta bir yansımadır, toplumsal bir yansıma.”*⁸ Bu yansımada en önemli bileşenler, yaşanan çağ ve toplumsal olaylardır. Bu yüzden edebi eserler toplumsallığın aynasıdır; çünkü, içlerinde belli bir zamanın sosyal ve tarihi kahramanlarını, olaylarını ve toplumla ilgili kabuller zincirini barındırırken binlerce yıllık edebiyat geleneğini de yansıtır. Halk şiirinde de efelerle ilgili gerek aşık, gerekse anonim şiirlerde de bu kabuller zincirinin çeşitli halkalarını görebiliriz. Örnek olarak yapılan seçki mani, türkü sözleri ve aşık şiirlerinden alınmadır.

Bu şiirlerde efelerle ilgili en çok işlenen duygu onların kahraman, güçlü ve cesur oluşlarıdır. Bu cesaret düşmanın gücü karşısında göğsünü siper edecek kadar çoktur, aynı zamanda da halkta derin bir hayranlık uyandırmaktadır.

Bütün Çukurova güney cephesi
Kurdu bölük bölük milis çetesi
Aydın'ın İzmir'in şanlı efesi
Göğsünü vatana kalkan eyledi.⁹

Onların attığı her kurşun düşmanın mezarını kazacak ve onları geri püskürtecektir. Gösterdikleri kahramanlıklar olağanüstü olarak kabul edilir. Bir mani ve bir türküden seçilen örneklerde bu durum şöyle ifade edilir.

Ödemişi bastılar
Çaliya martin astılar
Yörük Ali'nin kurşunundan
Yunanlılar kaçtılar¹⁰

Gökçen Efe Türküsü'nde ise;

Gökçen dağı yaslı efem
Gümüş bıçak paslı efem
Beş bin efsun azdır diyor
Mor cepkeni süslü efem

.....

Gökçen efem çakır efem
Sana yoldaş Bakır efem
Kahpe yunan telef oldu
Zafer bizim şükür efem
Cephelerde gezer efem
Vatanıma göz dikenin
Mezarını kazar efem¹¹

Yunanlılara karşı yapılan baskınlarda kazanılan zaferler, efeleri cengaverliğiyle ünlü İslam büyüğü Hz. Ali ile özdeşleştirir. Özellikle Yörük Ali Efe türkülerde kahramanlığı ile çok söz edilen efelerin başında gelir.

Aydın dağını oyduklar,
Ardında yar koydular
Yörük Ali'nin ismini
Hz. Ali koydular.

.....

Deve damı han oldu
Yörük Ali memlekete şan oldu
Yörük Ali'yi sorarsan
Bu dünyaya nam oldu.¹²

Efeler halkın gözünde destan kahramanlarının gösterdikleri olağanüstü özellikleri taşırlar ve tıpkı onlar gibi yaralı oldukları halde savaşmaya devam ederler. Bunu en güzel ifade eden şiir "Efeler Geliyor Dört Atlı" türküsünün sözleridir.

Efeler geliyor dört atlı
Cepkenleri kanatlı
Sarica Efe'yi vurmuşlar
Şahlaniyor kır atı
Gelir de Söğüt soyundan
Mavzer düştü kolundan
On bir kurşun yesem de
Yine de dönmem yolumdan¹³

Aşık Şükrü Efe'nin anlatımıyla düşman çatışmasında can veren efeler şehitlik mertebesine ulaşmıştır.

Bütün düşman birleşip efeye cephe kurdu
Uzadıkça çatışma düşmanlar hep kudurdu
şehitler ölmez asla Cafer Efe şehittir
“Ben kalayım siz gidin” Efe emir buyurdu .¹⁴

Ölümlerinden derin üzüntüler duyulan bu efelere aynen destan kahramanlarına yapıldığı gibi adlarını taşıyan ağıtlar yakılır. Bunlarda ölenin kimliği, ölümün şekli geride kalanların acısı ve efenin hayattayken yaptıkları bazen onun bazen de kızanlarının ağzından anlatılır.

28 yaşında iken bir Yunan askerinin arkadan saldırması sonucu şehit olan ve Tire'nin Yunan işgalinden kurtarılmasında önemli bir rol oynayan Gökçen Efe'nin ölümü için yakılan ağıtta bu duyguları görebiliriz.

Gökçen Efe Ağıtı'ndan:

İbret alsın sağlar efem
Şehit olmak kısmet oldu
Zeybeklerin ağlar efem
Dağlar taşlar efsun efem
Bizi seven bacılarım
Yasımızı tutsun efem (Anonim)

Germencik, Ortaklar, Söke ve çevresindeki pek çok Yunan birliğine baskın gerçekleştiren bu bölgede binbaşı Sarp Bey komutasında kurulan milis kuvvetlerinin en yiğit efelerinden olup bir baskında pusuya düşürülerek öldürülen Cafer Efe¹⁵ için yakılan ağıt ta bunun bir örneğidir.

Cafer Efe Türküsü:

Germencik ortasında toplar kuruldu
Cafer Efe öğle sonu vuruldu
Anasına kara haber duyuldu
Kader kısmet böyle imiş ağalar .

Mezarımı derin kazın dar olsun
Etrafında mor sümbüllü bağ olsun
Cafer öldü , vatan millet sağ olsun
Kader kısmet böyle imiş ağalar (Anonim)

Halkın kabullerinde büyük bir yiğit ve cengaver olarak kabul gören efeler güç ve kuvvetlerinin belirtisi olarak sıradan köylüler gibi değil oldukça ihtişamlı ve gösterişli kıyafetler giyerler. Bu kıyafetler ilk anda insanda bir çekingenlik ve ürperti uyandırarak efeye heybetli bir görüntü verir. Bir efe giysisinin yaklaşık 40 altına mal olduğunu ve

geleneksel Anadolu erkek giysileri içinde en görkemli kıyafet sayıldığını söyleyebiliriz.¹⁶ Halk şiiri efenin kahramanlığına işaret ederken onun gösterişli kıyafetlerinden de bahsederek efe portresini tamamlayan unsurları da anlatır.

Cepkeninin kolları
Parıldıyor pulları
Yörük Ali geliyor
Açıl Aydın yolları
.....
Gökçen Efem iner gelir inişten
Her yanları görünmüyor gümüşten
Gökçen Efem şimdi gelir doğuştan
Altın gümüş para dolu kesesi
Bozdoğan'dan gelir onun gür sesi
.....
Efeler de geliyor dört atlı
Cepkenleri kanatlı
Sarıca da efeyi vurmuşlar
Şahlanıyor kır atı
.....

Harmandalı Türküsü'nden
Efeme de mor cepkenler yaraşır
Efem ne giyerse yakışır
Bütün kızanların önünde
Elinde yatağan savaşı

İzmir Türküsü'nden
Şu İzmir'den aman çekirdeksiz efem de nar gelir
Sırmalı cepken ince bele efem de dar gelir
Şu gençlikte aman ölüm bana efem de zor gelir¹⁷
.....

Yiğit efeler bu gösterişli kıyafetleri tamamlayan gümüş bilezikli mavzer, martin, kama, yatağan, gümüş bıçak gibi silahlar kullanırlar. Aşağıdaki türkü sözlerinden alınma örneklerde bu silah terminolojisini görebiliriz.

Ali Efe'nin evleri gonağa yakın
Yağla martinini de Al'efem goluna dakın
Kamalı geliyor kendini sakın
Al atı var, kır atı var yol mu ndayanır
Kama yarasına da Al'efem can mı dayanır.

.....
Harmandalı efem geliyor
Bileğinden kanlar akıyor
Gümüş bilezikli mavzerin
Namlusu şimşekler çakıyor
.....
Efeyim takarım kulaklı bıçağı
Mert olurlar Aydın'ın uşağı
Hangi efe sarmaz, hangi yiğit sarmaz
Tarabulus kuşağı, tarabulus kuşağı¹⁸

Sonuç olarak diyebiliriz ki; Halk Edebiyatı alanında pek çok örneğini bulabileceğimiz efeleri konu edinen şiirler toplumsal kaynaklıdır. Yaşanan tarihi ve sosyal şartlar nedeniyle önceleri dağlarda dolaşan sonraları çağrılara uyarak Milli Mücadele'ye katılıp büyük kahramanlıklar gösteren bu insanlar asla eşkıya gibi algılanmamış, onlara koruyucu gözülle bakılıp cesaret ve kahramanlıklarına hayranlık duyulmuştur. Halk onları dağlarda yaşayan, her türlü silahlı çatışmaya cesaretle giren, Yunan'a yaptığı baskınlarla mazlum halkın intikamını alan ve çoğu genç yaşında vurularak hayatını kaybeden insanlar olarak değerlendirir ve yasını tutar. Onlarla ilgili Halk Edebiyatı şiirlerinin bir kısmı efelerin bireysel hikayelerinden doğup gelişmiştir ve kendi hayatlarından çeşitli kesitler içerir. Bunlar aynı zamanda türkü olarak da yakıldığı için konu edilen efenin adıyla tanınırlar. (Gökçen Efe, Yörük Ali Efe, Kamalı Zeybek türküleri v.b.) Hayat hikayeleri incelendiğinde efe veya zeybeklerin yarı göçebe veya köylü bir ailede dünyaya geldikleri, zor şartlarda büyüdükleri, geçim sıkıntısı çektikleri, ailelerinden birinin öldürülmesi, namus meselesi veya yönetim tarafından bir haksızlığa uğramaları sonucu dağa çıktıklarını biliyoruz. Hedefleri ise halkın huzuru için zalim olduğu düşünülen iç ve dış güçlerle mücadele etmektir. Efeyi konu edinen şiirlerde en çok vurgulanan nokta budur Halk şiirinde "genel yapı itibarıyla atlı göçebe kültürün anlatı türü destan ve destanların savaşçı baş kahramanı alptir. Savaşçı ve yarı göçebe toplum kültüründe bu edebi yapı ; menakıpnama, fütüvvetname veya kahramanlık türküleri biçiminde yaşamaya devam eder. Ege bölgesinde efe / zeybeklik konusu ile söylenen kahramanlık türküleri bu edebi yapı veya sözlü geleneğin yansımalarından biridir."¹⁹ Gerçek hayatın içinden çıkan, yaşanmışlıkları anlatan bu şiirlerde doğallık, samimiyet ve insani temalar en çarpıcı özelliklerdir. Genellikle epik karakterli olan bu şiirlerde sözü edilen efeler belli mazmunlar veya metaforlar yüklenmiş olarak değil apaçık insani karakterleriyle değerlendirilirler. Bu yüzden efe konulu Halk Edebiyatı şiirlerinde gerçek bir realizme rastlanmakla birlikte zaman, zaman duygusal bir izlenimcilik de vardır. Halkın gördüğünün yanında , görmek istediğini de anlatan bu şiirler ağırbaşlı söylenişlerine uygun olarak neşeli bir tutum sergilemezler.

Özellikle aşık şiirlerindeki efe tiplerinde kendi içinde tutarlı bir paradigma görürüz. Çoğunluğu Milli Mücadele'nin kazanılmasından sonra söylenen bu şiirlerde efeler bir kahramanlık sembolü, ölüm kalım savaşının isimsiz neferleri, Türk'ün özgürlüğüne düşkün evlatları olarak değerlendirilirler. Aşık Kemali Bülbül bunu:

Toroslar üstünden kaydım Ege'ye
Efeler yeminli gibi zeybeğe
Aşım alışmamış boyun eğmeye
Yunan'a yumruğu vurur gibiyim²⁰

diyerek ifade eder.

Halkın gözünde ulaşılmaz birer kahraman olarak hayranlık uyandıran efeler halk şiiri içinde de yerlerini almış, gerek sosyal kimlikleri gerek özel adlarıyla yaşamaya devam etmektedirler.

KAYNAKLAR

- AÇIKGÖZ; Namık. Sorgulanan Sosyoloji, Eylül Yayınları Ankara, 2002
- AKER, Mehmet Şefik. İstiklal Harbinde 57. Tümen ve Aydın Milli Cıdalı, Ankara, 1937
- ALBAYRAK, Mustafa. Milli mücadele Döneminde Batı Anadolu Kongreleri, Atatürk Araştırmaları Merkezi Yay. ... Ankara , 1998
- APAK; Rahmi.İstiklal Savaşında Batı Cephesi Nasıl Kuruldu TTK. Yayını, Ankara, 1988
- BAYRAK, Mehmet. Eşkiyalık ve Eşkiyalık Türküleri Yorum Yay. Ankara 1985.
- BURHAN; Sabahattin, Sökeli Cafer Efe, Nesil Yay. İstanbul 2002
- ÇINAR; Ali Abbas. Manas destanında Alp/Yığıt Tipiyle Zeybek Tipinin Müstereklikleri, Zeybek kültürü Sempozyumu Bildirileri, Muğla Üni. Yay. 2004
- DİNAMO, Hasan İzzettin. Kutsal İsyân, Milli Kurtuluş Savaşının Gerçek Hikayesi, C.3, May yay. İst.1974
- KAÇAR, Burhan. Türk Halk Şiirinde Zeybekler, Zeybek Kültürü Sempozyumu Bildirileri, Muğla üni. Yay. 2004
- KUDRET, Cevdet. Karagöz, C.1. Bilgi Yayınevi, Ank.1968
- YAVİ, Ersal, Efeler, Kökenleri, Eylemleri, Törenleri Dansları, Giysileri, Aydın Valiliği Yay. 1989.

www.zeybekler.net/forum/index.php
<http://biyotarih.com.tr/arsivnews.aspx?id=10799578>
<http://arama.hurriyet.com.tr/arsivnews.aspx?id=10799578>
<http://www.turkuler.com/sozler/turku-efeler-geliyor-dort-atli.html>
<http://www.turkuler.com/sozler/turku-harmandali-zeybegi.html>
<http://sozluk.saurtimes.org/show.asp?>

NOTLAR:

* Yrd. Doç.Dr. başkent Üniversitesi Fen-Ed. Fak.Türk Dili ve Ed. Bölümü

¹ Türkçe Sözlük, TDK yay. Ankara, 2005, s. 601,2231

² Mustafa Albayrak, Milli Mücadele Döneminde Batı Anadolu Kongreleri, AAM Yay. Ank.1998,s.40.

³ Albayrak,s. 63

⁴ Rahmi Apak, İstiklal savaşında Batı Cephesi Nasıl Kuruldu. İst. 1942, s.26

⁵ Hasan İzzettin Dinamo,Kutsal İsyan, Milli Kurtuluş Savaşının Gerçek Hikayesi, C.111, İst. 1974, s.179-180

⁶ Mehmet Şefik Aker, İstiklal Harbinde 57. Tümen ve Aydın Milli Cıdalı,Ank.1937, s.41

⁷ Albayrak.a.g.e. s.77

⁸ Namık Açıkğöz, Sorgulanan Sosyoloji, Eylül Yayınları, Ank.2002,s.157

⁹ Aşı Halil Karabulut, Türk İstiklal Savaşı Destanı, Kültür bak. Yay. No. 34. İst. 1982, 37/2

¹⁰ www. Zeybekler.net/forum/index.php? (5.08.2009)

¹¹ http://www.biyotarih.com /?p=67 (Agusyos 2009)

¹² http://arama.hurriyet.com.tr/arsivnews.aspx?id=10799578 (Agusyos 2009)

¹³ http://www.turkuler.com/sozler/turku-efeler-gelior-dort-atli (Agustos 2009)

¹⁴ Sabahattin, Burhan, Sökeli Cafer Efe, Nesil Yay. İst. 2001, s.1

¹⁵ Mehmet Bayrak, Eşkiyalık ve Eşkiyalık Türküleri, Yorum Yay. Ank. 1985,s. 336

¹⁶ Ersal Yavi, Efeler, Kökenleri, Eylemleri, Törenleri, Dansları, Giysileri, Aydın valiliği Yay. 1989,s.82

¹⁷ http://sozluk.saurtimes.org/show.asp?t (Agustos 2009)

¹⁸ Cevdet Kudret, Karagöz,Bilgi Yay. Ank.1968.s.289

¹⁹ Ali Abbas Çınar, Manas Destanında Alp/Yiğit tipiyle Efe/Zeybek Tipinin Müstereklikleri , Zeybek Kültürü Sempozyumu Bildirileri, Muğla Üni. Yay. 2004, s.130

²⁰ Burhan Kaçar, Türk Halk Şiirinde Zeybekler, Zeybeklik Kültürü Sempozyumu Bildirileri, Muğla Üni. Yay. 2004,s.364

Yrd. Doç. Dr. Sedat GENCER*

1960'lı Yıllarda Yazılan Bazı Romanlarda Kuva-yı Milliye ve Milli Mücadele

ÖZET

1960' yıllarda Milli Mücadele'ye yönelik edebi ilginin yoğunlaştığı bilinen bir gerçektir. Bu dönemde bu tarihsel süreci temel alarak romanlarını yayınlayanlar, farklı amaç ve ideolojilerle tarihi yeniden kurgulamışlardır. Bu farklılıklara rağmen ele aldıkları tarihsel süreci bazı ortak vurgular üzerinden hareketle romanlarına konu etmişlerdir. En temel vurgu 'yeni bir devlet kurma' fikri üzerindedir. İmparatorluktan, yeni bir ulus-devlet düzenine geçerken, eski bir devlet geleneğini sahiplenmeleri Türklere yol gösterecektir. Bu noktadan hareket eden her bir roman kendi içinde, tarihsel gerçekliğe sadık kalarak, Kuvayı Milliye'nin oluşum sürecini farklı çevre ve sınıflardan gelen karakterleriyle yansıtmaya çalışırlar. Yazarlar kendilerine seçtikleri yerden yeni bir devletin kurulma sürecini anlatmayı seçmişlerdir. Yazarların, amaç ve ideolojileri belirgin olsa da süreci anlamlandırma yönünden getirdikleri zenginlik ve çeşitlilik önemlidir. Sonuçta, edebiyat kendi imkânlarıyla tarihsel bilgi ve sürecin algılanmasına katkıda bulunur.

ANAHTAR KELİMELELER

Kuvayı Milliye, Milli Mücadele, Roman, Devlet, Kaos

GİRİŞ

Bildirinin sınır ve kapsamını, Kalpaklılar (Samim Kocagöz, 1962), Küçük Ağa (Tarık Buğra, 1963), Yorgun Savaşçı (Kemal Tahir, 1965) isimli romanlar belirler. 1960'dan sonra yazılmış olmaları ortak noktaları gibi görünürken, daha geniş bir sınıflandırma eserleri daha anlamlı bir bağlamda değerlendirir. Yazarlar, Milli Mücadele'yi konu alan II. Kuşak yazarlar arasında yer alırlar. Ömer Türkeş'e göre bu dönemde yazılan romanlar üç grupta toplanabilirler ki bildiriye konu olan romanlarda bunların içinde kendilerine yer bulabilirler:

“İlk olarak, Milli Mücadele'yi resmi tarihe uygun bir biçimde işleyen ve hareketin dinamikleri yerine destansı boyutunu ve macerayı öne çıkaran çok sayıda romanla karşılaşırız... Dönemin ikinci önemli yeniliği, Milli Mücadele'de dinsel inancın oynadığı role vurgu yapan romanların ortaya çıkmasıdır. Tarık Buğra, “mesele sahibi insanın romanını yazmaya soyunduğu Küçük Ağa ve Firavun İmanı'nda Cumhuriyet öncesi ve sonrasını resmi tarihin reddiyesi anlamına gelebilecek bir bakış açısıyla romanlaştırırken din adamlarını ve İslamiyeti Milli Mücadele'de merkezi bir konuma yerleştirir.”¹

Son grubu da ‘sol’dan yazılanlar oluşturur.

“Ve son olarak, Milli Mücadele’ye solun farklı renklerine bürünmüş bakış açılarından yaklaşan romanlarda kaydedilen artış bu dönemin en önemli karakteristiğidir. “Sol ve antiemperyalist” bir söylemi benimseyen H. İzzettin Dinamo, Samim Kocagöz, Erol Toy, Reşat Enis, İlhan Selçuk, Kemal Tahir gibi yazarlar sorunları topluma mal ederler. Milli Mücadele’nin meseleleri ile Türk solunun bu romanların yazıldıkları tarihlerde takipçisi oldukları meseleler arasındaki benzerlikler kolaylıkla ayırt edilebilir. Yazarlar, ulusun ortak bir alinyazısına dönüşen, bütün Türk ulusunu ilgilendiren konuları seçerken öne çıkanlar Türk ülkesinin toprak bütünlüğü, vatanın bugünü ve yarını, bağımsızlığı ve egemenliği, milletin özgürlüğü ve millet olmak için engellerin kalkması gibi Türk solunun siyasi meseleleridir.”²

Romanların kendilerine aynı tarihsel süreci temel almaları onları ‘tarihsel roman’ kategorisine de sokar, bu anlamda da önceki kuşakla aralarında farklar vardır:

“Öte yandan 1960’lı yıllara kadar tarihsel olaylara sadık kalınarak klasik çizgide devam eden tarihsel romanlar, 70’li yıllardan itibaren yerini tezli romanlara bırakırlar. Eş bir söyleyişle tarihsel roman bir tezin gerçekleştirilebileceği bir alan olarak görülmeye başlar. Söz gelişi Türk romanında ilk kez tarihsel romanı kendi tezleri için kullanan romancıardan Kemal Tahir, Atilla İlhan, Tarık Buğra romanlarında “öyle değil böyle” gibi bir yaklaşımla karşı bir tarih oluşturma çabası içinde görünürler.”³

YAZARLAR

Dönemin ilgisini, yazarların, hangi saik ve amaçlarla tarihsel süreçleri kurgusal-laştırdıklarını, dünya görüşlerini belirleyen şartları anlayabilmek romanları ‘okuyabilmenin’ temeli sayılır. Eserlerin yazılma gerekçeleri dönemin şartları ve yazarların dünya görüşleri ile ilgili daha fazla ipucu verir. Yazarların tarihe yönelik ilgileri onların en belirgin niteliklerinden birini oluştururken, burada daha çok ele aldıkları tarih kesitine yönelik ilgileri ölçüsünde tarihe yaklaşımları verilmeye çalışılacaktır.

Samim Kocagöz kitabına yazdığı önsözde romanı yazma gerekçesi hakkında az da olsa bilgi verir:

“Romanımda insanları, içinde yaşadıkları çağla, içinde bulundukları olaylarla anlattım. Kitabımda, Türkiye’yi yağmaya gelen 1919 yılının sömürgecilerine karşı kabaran öfke, o yılların öfkesidir; o yılların hiddetidir; ama, bugün de sömürgecilğe karşı duyulabilecek öfkenin aynıdır elbette.”⁴

Sonraki yıllarda yazarın bu gerekçesi daha da açıklık kazanır:

*“Bizden önceki kuşağın yazdıklarına bakarak, bir çocuk olarak heyecanla yaşadığım günleri, yapan edenlerden dinleyerek, tarihsel belgelere dayanarak bir roman olarak ortaya koyma gerekmesini duydum. Sonra bizim çocuk ve gençlik heyecanımızın yaşantısında, unutulmaz izler bırakan Kurtuluş Savaşımızı, yetişen gençlere bir destan havasında vermek istedim (Kalpaklılar-Doludizgin) romanımı yazdım. Görüyordum ki yeni yetişen kuşaklar için Kurtuluş Savaşımız, bir buzlucam ardında kalmıştı.”*⁵

Samim Kocagöz bir destan havasında mücadeleyi hatırlatma ve aktarma amacındadır. Tarık Buğra ise daha farklı bir açıdan mücadeleye yaklaşır:

*“Büyük konu” yla uğraşırken, tarihe, topluma ve insanlara, bir doktrinin, bir partinin vb. refakatinde bakmama çabası, Tarık Buğra’nın önüne resmi tarihi sorgulamak gibi zorlu bir işi de çıkarmıştır. Onu bu bakımdan da öncü bir yazar olarak görmek gerekir. Kurtuluş Savaşı’na cepheden ve Ankara’dan, yani askeri ve politik açılardan bakmayan bir roman yazmak ...”*⁶

Resmi tarihi başka bir referans - Osmanlı - göstererek sorgular; ama, ola-bildiğincesüreci bütün çelişkileri ve karışıklığıyla anlatma taraftarıdır ve bunun için sunu gerekçe gösterir:

*“Kurtuluş Savaşımız ile ilgili çok roman yazılmıştı. Ben de bunların çoğunu okumuş ve hemen hemen hepsinde de önemli bir yanlış bulmuştum: konu bilinen ve artık değiştirilemez sonuca göre ele alınıyor, insanlar da, bulundukları ortam ve şartlara, bu ortam ve şartlar içerisinde geçerli olan anlayışlara, tutumlara, davranışlara göre değil, gene sonuca göre yorumlanıyor, yargılanıyor, değerlendiriliyordu.”*⁷

Aslında Milli Mücadele’nin faydalandığı her türlü malzeme ve insan kaynağının Osmanlı geçmişiyle olan açık bağını, bu geçmiş düzeni yücelterek ortaya koymak ister, Buğra:

*“Bu kurtuluş ümidi ile altı asırlık gelenek arasındaki büyük çelişme, hatta mağlubiyet ve istiladan da koyu bir trajediye sebep oldu. Bu roman işte bunu iddia etmekte ve bu trajediyi anlatmaya çalışmaktadır.”*⁸

Kemal Tahir’de ise temel vurgu iki kadro arasındaki devamlılık ve farklılıktadır. İttihatçı kadro üzerine yöneltilen eleştiriler yeni kadronun niteliğini belirler. İttihat ve Terakki ile Mustafa Kemal arasında yapılan karşılaştırma bunu açıkça gösterir:

*“... Bu iki kadroyu da kuranlar – az farkla – hemen hemen aynı insanlar... Birinde devleti elden çıkarıyorlar, birinde yeni bir devlet kuruyorlar”.*⁹

Kadro açısından, mücadeleye yaklaşması Kemal Tahir’i kişi seçiminde ordu ve subaylara yöneltilir, askeri açıdan bir bütüne ulaşmaya çalışır. Sonuçta anlattığı bir kadrodan

arta kalanların yeni bir kadroya katılmasıdır. Bir kadro açısından hesaplaşmanın verilmesi sürecin taraflardan birince nasıl sorgulandığını göstermesi açısından önemlidir. Ortada hep bir kadro ve kurtaracak bir devlet olmuştur:

*“Bütün doğuda ve Türk milletinin tarihinde tek bir halk hareketi yoktur ki, Kuvayi Milliye yani halk hareketi olsun... Kuvayi Milliye çok yönlü, ama tek hedefli bir kadro hareketidir. Hedef, emperyalizmin haysiyetsiz saldırısını durdurmak, güçlü ve bağımsız bir devlete kavuşmaktır.”*¹⁰

Samim Kocagöz anti-emperyalist söylemi devam ettirir, o gün olduğu gibi bugün de aynı mücadelenin devam ettiği görüşündedir. Eserini yazma gerekçesi bu mücadele ruhunu ve heyecanını bugüne taşımaktır. Tarık Buğra yeni devletin kuruluşunda, içinden çıktığı imparatorluk geleneğinin mirasını ya da ruhunun izlerini aramaktadır. Kemal Tahir için önemli olan nokta ise iki kadro arasındaki devamlılığı ve farkları vurgulamaktır: Biri devleti yitirmiş diğeri ise yenisine, yeni bir devlete hayat vermeye çalışmaktadır.

Bütün bu farklı bakış açıları dikkate alındığında Taner Timur’un dönemi “değeri herkesçe kabul edilmiş”¹¹ bir romandan okuma isteğinin zorluğu ortaya çıkar.

Tevfik Çavdar ‘da benzer bir değerlendirmede bulunur:

*“Tüm bunlara karşın, bu savaşımı tüm boyutlarıyla ortaya koyan bir romana rastlamıyoruz”*¹²

Yine Milli Mücadele’yi romanlar üzerinden ele aldığı eserinde Aytekin Yakar’ın vardığı sonuç da yukarıdakilerden farklı değildir:

*“Yukarıda, romanların kullandıkları malzemeler itibariyle, genel olarak tarihi gerçeğe bir aykırılık göstermediğine ilişmiştik. Milli Mücadele’nin hadiseleri olarak bu malzemeler iyi seçilmiş olsalar bile, bir milletin kurtuluş mücadelesini vermek isteyen bir roman, hadiseler kadar, bu hadiseleri oluşturan çevre ve ortamlara hatta kişilere de inmek zorundadır. Tarihi yapıyı kuran, kubbeyi oluşturan asıl bu çevre ve ortamlarla bunlara nazım ve müessir durumda olan fikir ve kişilerdir. Söz konusu malzemeler romanlarda gerekli ortamlarla ve yeterince geniş verilmediği için hadiseler olarak kalmış ve böylece bunların birbirlerine bağlanışları, bir başka Milli Mücadele hadisesini vermekten ileri bir netice sağlamamıştır.”*¹³

Sonuçta sürecin ‘kaos’u¹⁴ andırması onun tüm boyutlarıyla anlatılmasını zorlaştırmaktadır. Daha anlamlı bir değerlendirme, romanların bu farklılıklarında ya da kendilerine seçtikleri yerden süreci algılamada getirdikleri imkânları görmekle mümkün olabilir. Daha ileri gidildiğinde söylenecek şey ortak bir tarihsel süreçte kurgulanan romanların söylemlerine yansıyan ortak noktaları öne çıkararak bazı tespitlerde bulu-

nabilme olasılığının var olduğudur. Kemal Karpat'ta 1959 yılında yayınladığı eserinde bu gerçeği şöyle vurgulamıştır:

“Muayyen bir olayı, toplumun çeşitli zümreleri, çeşitli şekilde göreceklere ve buna göre tepki göstereceklerine göre bunların edebiyat anlayışları da bu şekilde çeşitli olacaktır... Bazen birbirine taban tabana karşıt gözükten iki yazar ve şair aslında belli bir sosyal olayın iki ayrı yüzünü belirtmektedirler. Biri geçmişin değerlerini savunurken, diğeri geleceği görmek ister. İkisi de aynı toplum içinde yaşarlar ve onun bir parçası olarak o topluma hâkim olan düşünceleri ifade ederler.”¹⁵

Kuvayı Milliye ve Milli Mücadele'yi, Samim Kocagöz ulusalcı bir perspektiften, Tarık Buğra, Osmanlı-İslam geleneğine vurgu yaparak, Kemal Tahir ise Batılılaşma taraftarı bir kadro açısından ele alır.

Bizim, burada izleyeceğimiz yöntem ele alınan romanların “kaos'tan yeni bir düzene geçişi” hangi ortak vurgular etrafında anlattığına bakmak olacaktır.

DEVLET VE DÜZEN

Üç eserde de Milli Mücadele hep devlet kuran/kurmuş bir millet/şuur çerçevesinde ele alınmıştır. Yazarlar farklı kurgu ve karakterlerle aslında romanları bu temel üzerine inşa ederler. Her bir yazarın yaklaşımı tabi ki farklıdır; mücadele ya da yeni bir oluşuma giden süreç, devletin kurulması bakımından hepsinde anlamlıdır. Yaklaşımlardaki farkı belirleyen yazarların ideolojik konumlarıdır. Bu konum her bir yazarın ideolojilerindeki farklılara rağmen ortak noktalardan hareket edebildiklerini göstermeye yarar. Yakından bakıldığında ortaklığı belirleyen tek şey belli bir tarihsel sürecin ele alınmış olması değildir, bu sürecin her bir bakış açısından ortak vurgular çerçevesinde kat ettiği yolun anlatılmasıdır, başka bir ifadeyle Kuvayı Milliye ya da Milli Mücadele'nin her bir roman için ne anlam ifade ettiğidir.

Altı yüz yıllık bir geleneğe, bir kadroya ya da kurtuluşa inanmış bir dizi 'kalpaklı' karaktere, dayanan hikâyeleri ortaklıkları açısından ele almak daha önemlidir. Her bir metnin kendi içinde zaafı vardır; ama, tarihsel gerçekliğe sadık kalarak, kurgusal kişi ve olaylarla o dönemi daha geniş bir perspektiften görebilme/verebilme gücü taşırlar. Bu güç, o dönemde yer almış insanları anlatabilme kabiliyetinden kaynaklanır. İnsanın, karar verme, varoluş, sorgulama süreçlerini ortaya koyabilmesi bir romanın niteliğini belirler. Bu aynı zamanda bir tarih metninin görmede/vermede yetersiz kaldığı yeri de belirler. Yazar anlattığı dönemi sorunsallaştırırken zamanının etkisindedir. Tarihsel dönemler temel alınarak yazılan romanların zaafı edebi nitelik

ve kaygıları zayıflatırsa da farklı çevre ve sınıflardan insanların duygu, düşünce ve eylemlerini aşgari de olsa yansıtabilmeleri önemlidir. Nihayetinde romanın değerini tarihsel gerçekliğe getirdiği yeni/farklı yorum değil, edebiyatın imkânlarıyla süreci ve insanları yeniden yetkin bir şekilde kurgulayabilmesi belirler.¹⁶

Sabahattin Selek'in de belirttiği gibi:

“İki çağ arasında bulunan ve yenilenme çabası gösteren toplumdaki insanın dikkatini çeken en büyük özelliği, düşünüş ve davranışlarındaki çelişme ve çatışma halidir. Çelişme ve çatışma insanlar arasında olduğu gibi, insanın kendisiyle de bu halde olur. Bu özelliği taşıyan Mili Mücadelenin insanı gerçekten zor yerde idi.

Milli Mücadelenin, bu büyük hareketin içinde aktif veya pasif olarak, hareketten yana veya karşısında yer alan insanların davranışlarındaki dış görünüş, gerçekleri doğru olarak aksettirememektedir. Bu dış görünüşün gerisinde yatan, insanları etkileyen gerçek unsurlar, sosyal yapının özelliğinde gizlenmektedir.”¹⁷

Bu zor yeri belirleyip anlatabilmeleri bizim içinde ele aldığımız romanların niteliğini belirler. Yazarları farklı amaçlar güdülese de, her bir metinde, yazarın kendi donanımıyla kurulmuş bir dünyadır söz konusu olan. Bu farklı dünyaları zaafı ve başarıları açısından değerlendirebiliriz ya da kesiştikleri noktalar üzerinden bir anlam ve yorum birlikteliğine ulaşabiliriz. Bizim seçtiğimiz yöntemi eserlerin farklı bir güzergâh takip etseler de ortak vurgulara sahip olmaları belirler.

Sonda söylenecek olanı başa alıp özetlersek: Her bir metin, açık bir karışıklık dönemini konu edinirler. İmparatorluğun tasfiyesi söz konusudur. Bu tasfiye sürecinde, çıkarları olan farklı iktidar gruplarının eylemleri vardır. Aynı zamanda farklı ‘kurtuluş tez’ leri barındırır bu süreç. Aslında romanların arka planını, bu tezlerden birisinin mümkün hale gelmesi oluşturur. ‘Milliciler’, ‘Kuvva’, ‘Kemalistler’, ‘Kalpaklılar’, bu tezi gerçekleştirenlere verilen isimlerden bazılarıdır. Her üç yazar da bu karışıklık sürecinin sonlandığı bir düzen arayışı içindedirler – farklılıkları, bu arayışı kendilerince ele almalarında yatar - Bu düzen arayışı her anlamda yeni bir devletin kuruluşuna işaret eder. Bu noktada dönemi ele alan üç romanında temel özelliği yeni bir devlet kurulumasını istemeleri ve bunun tarihi köklerine vurgu yapmalarıdır:

“Dört bin yıldan beri, ne zaman bir Türk Devleti bağımsızlığını yitirse, hemen istiklale sahip yeni bir Türk Devleti doğardı. Hasan Tahsin’in, milletin şuurunun derinliklerindeki istiklal ateşinin parlayacağından hiç şüphesi yoktu. Padişah, satılmıştı. Altı yüz yıllık ceddinin yüzkarası bir adamdı. İstanbul’da Padişah’ın Sadrazamı, Damat Ferit Paşa, bütün yaptıkları bir yana, eli kolu bağlı İzmir’i düşman kucağına bırakmakla zaten vatan hainiydi. Vatan, namuslu evlatlarının himmetini bekliyordu.”¹⁸

“ Bu macerada insan –altıyüz yıllık, hatta bu altıyüz yılı hazırlayan çağları ile- kanının, medeniyetinin, yaşama iradesinin hep zafere, hep üstünlüğe yönelen akışımı, milletin hüviyetini ve ebedi kaderini bulabilirdi.”¹⁹

Romanlar, kendi dünyalarında farklı toplumsal tabakaların değerlerinden – askeri ve sivil aydınlar, eşraf, din adamları, küçük burjuvalar, sıradan insanlar – yola çıksalar da sonuçta “kurtuluş” yeni bir devlet kurmada düğümlenir:

*“Küçük Ağa biliyordu ki, artık Kuvayı Milliye ve Heyet-i Temsiliye devri sona ermektedir. Savaşın mahiyeti ve hedefin büyüklüğü, dıştan hiçbir zorlamaya yer bırakmadan “Devlet” çapında yeni bir düzenlenişi kendiliğinden hazırlıyordu. Kuvayı Milliye ister istemez bir ordu halini alacak, Heyet-i Temsiliye de aynı zorla hükümetleşecekti, başarıya ulaşmaları, hatta yaşamaları buna bağlıydı.”*²⁰

Bu da aslında insanları, huzur içinde yaşayabilecekleri bir düzen özleminde birleştirir. Söz konusu durum mücadele şartları bağlamında düşünüldüğünde normal karşılanabilirse de romanlara daha yakından bakıldığında bu açıdan bazı sorunlarla karşılaşılır.

Kalpakhılar’da - ki en geniş karakter kullanımı bu romandadır – karakterler kendi kaderlerini memleketin kaderiyle özdeşleştirirler, her birinin yapması gereken şey bellidir, aksi bir tavır, davranış yazarın söylemi açısından romanda yer alamaz. Karakterler kendi yaşamlarını ülkenin kurtuluşuna bağlamışlardır, yaşamlarının normalleşmesi ülkenin akıbetine bağlıdır. Tek bir kurtuluş çaresi vardır: İç ve dış düşmanlarla savaşıp onlardan hesap sormak. Tek bir olasılık içinde(memleketin kurtuluşu ya da yeni bir devletin kuruluşu) ele alınan kişiler insani zaaflarından soyutlanınca ortada devletin kurtulması için mücadele eden her biri birbirinin aynı kişiler kalır. Şiddetin en koyu şekilde yer aldığı roman da *Kalpakhılar*’dır. Hem insana ait bütün olanakları göz ardı etmesi, hem kişilerini devletle özdeşleştirip sonucunda düşmanlıkları keskinleştirmesi içeride Osmanlı/Türk, dışarıda ise sömüren/ sömürülen ayrımıyla düşmanlıklar pekiştirilir.²¹ Bunun nedenlerini anlayabilmede yol gösterirler. Bu anlamda *Kalpakhılar*’da bir ulus – devlet olma/kurma bilinci çok belirgindir. Amaç süreci bütün imkânlarıyla – en azından seçtiği kişiler ve olay kurgusuyla – yansıtmak değil, tek bir imkâna göre bütün sürecin işleyişini destansı²² bir şekilde anlatmaktır.

Tank Buğra’da Osmanlı-İslam düzeninin yeri ayrıdır:

*“Eşsiz İslam kalbinin ve kafasının yarattığı Osmanlı düzeni içinde bütün münasebetler insana yakışan halini buluyordu.”*²³

Sonuçta yeni bir devlet kurulacaksa da bu eski düzenin mirasıyla olacaktır. Devletin devamlılığı Tanık Buğra için de hayatidir; ama, *Küçük Ağa*’da devlet kurma ve devleti sahiplenme arasında önemli bir ayrım gözetilir. Esas olan zaferin kazanılması değil, zaferden sonraki süreçtir.²⁴ İktidarın zaferden sonra asıl sahibi olan halka verilip verilmeyeceği konusuna şüpheyle yaklaşan İstanbullu Hoca bu endişesini romanın muhtelif bölümlerinde dillendirir. Bunu en açık olarak romanda Hoca’nın vaaz verdiği bölümlerde bulabiliriz. Saltanat ve hilafete sadakati, yeni oluşmaya başlayan mücadele

çekirdeğini üç beş kendini bilmez iktidar kavgası olarak görmesine yol açar. Taraf değiştirip mücadeleye katıldığında da bu şüphe ve sorgulamadan vazgeçmemesi anlamlıdır. Ankara'ya varıp oradaki durumun da cepheden hiç farklı olmadığını görünce kuşkuları artar; mecliste yer alan farklı grupların eninde sonunda bir hesaplamayla birbirlerine karşı bir tutum takınacaklarını sezer. Romanda verilen en temel çelişkilerden biri de budur: Taraflar, kendi davalarının haklılığını birbirlerine ve halka anlatamamaktadırlar. Kardeşkanı dökülmesi bu bağlamda önemlidir. Hoca için öldürme emri verilmesi Kuvayı Milliye'nin göze aldığı tehlikeyi gösterir. Öldürmek mücadeleye engel olan bir insandan kurtulmak değildir; aksine mücadeleye gerekli olacak nitelikli bir insandan yoksun kalmaktır.

Tanık Buğra'nın geleneksel düzenin ihyasından yana olan tavrı, o düzenden yetişmiş bir kafanın sorgulama gücüyle yeni bir düzenin kurulmasında da – iktidar konusunda endişeleri olsa da – hayati bir rol oynayabileceğini göstermesi açısından anlamlıdır. Romanda Kuvvacıların Hoca'yı öldürme konusunda geçirdikleri tereddüt, yeni oluşumun imparatorluktan kalan her mirası – ki burada nitelikli bir insan söz konusudur – o kadar kolay harcayamayacağını da gösterir. Elinde, mücadeleyi mümkün kılan her malzemeyi kullanmak zorundadır. Bir devlet ancak, bir devlet şuuru taşıyan insanlarla kurulabilir. Bu açıdan geleneğin mücadeleye eklemlendiği yer, daha doğrusu ikisinin de birbirine muhtaç olduğu yer, yeni bir devlet düzenin kurulması noktasıdır. Yeni düzen eski düzenden ne alabilir: Asıl sorun burada yatar.

Eski ve yeni düzen kişisel bağlamda İstanbullu Hoca'nın Küçük Ağa'ya evrilen değişiminde temsil edilir:

“İstanbullu Hoca'dan Küçük Ağa doğmuştu ve hangi doğum o kadar sancılı olabilirdi. Sancılı ve annenin hayatına mal olan bir doğumdu bu.”²⁵

Anne ölmüştü; ama, bu annenin inkârı anlamına gelmiyordu. Gelenek, hem Hoca'ya hem de yeni kurulacak devlete kaynaklık edebilirdi. Yeni bir düzenin tesisi aslında Osmanlı'nın ihyası demektir.

“...Küçük Ağa ile İstanbullu Hoca'nın iki ebediyet ucundan bir ışıık hızı ile birbirlerine doğru uçuşları, sonra da sarmaş dolaş olup bir kişilik halini alışları vardı.”²⁶

Genel kabulü, İmparatorluk geçmişinden kesin bir kopuş olduğu söylemi belirler. Tanık Buğra'da geleneğin yeni devletin oluşumunda söyleyecek sözü olmadığını vurgular.

“Sonra Kuvayı Milliye, sonra Heyet-i Temsiliye ve bu sefer bambaşka cümleler, o beyinde kökleri olmayan, beynin birdenbire karşılaşıverdiği cümleler, yepyeni isimlerden gelen cümleler, zamanın beslemediği, hatıraların beslemediği, hayatın beslemediği cümleler!..

Bu cümlelere karşı durmak için her şey vardı, zaferlerden, zaferlerden de üstün olan şiiirden, bilgiden, mimarlıktan, tam altıyüz yıl boyunca damla damla süzölmüş, bir daha bir daha süzölüp ruh olmuş, mizaç olmuş gelenekler, görenekler vardı; ama, aynı cümleleri, hatta milliyet kelimesini anlamak için hiçbir şey yoktu.”²⁷

Hoca Efendi’nin bilgisini, dünya görüşünü sorgulamasıyla dökölen bu cümleler, aslında ‘üstün’ olan düzenin çaresizliğini yansıtır ve dönem boyunca Kuvayi Milliye taraftarları bu çaresizlikle savaşırlar. Gönölsözlerin Doktor Haydar, karşı tarafın düşöncelerini, bu düşöncelerden çıkardığı hükömleri olduğunu - Tarık Buğra’nın bu mücadele içindeki görüş çeşitliliğini yansıtmaması önemlidir- kabul eder, sonuçta:

“Çönkü karşıdaki tek bir varlık değöl, bir inanış, bir düşünüş düzeni idi ve doğumu, besleniş, gelişimi, tutunuşu, yayılış, bu topraklarla bu millet böyle olduğu için böyle olmuştu.”²⁸

İmparatorluğun son savaşını kaybetmiş olması da farklı bir duruma işaret eder:

“Sanki üzerinde yaşadıkları parça dünyadan kopmuş, bambaşka bir güneşin etrafında, ayrı bir hızla dönmeye başlamış, geceler, günler değışmiş, iklim değışmiş, toprak değışmişti ve yaşamak, hem de yüzyıllardan beri uydukları örfleri, gelenekleri, bilgileri hiçe indiren bu düzene uyarak yaşamak gerekti. Bunun için ne yapmalı, nasıl davranmalı, hangi yola gitmeliydi.”²⁹

Tarık Buğra için trajediyi bir düzenin dağılmış olması yaratır. Asıl zorluk bunun kabullenebilmekte yatar. Teselliyi, yeni bir devletin kurulacak olması ihtimali verir. Tarık Buğra, romanında Küçük Ağa’dan daha fazla sevdiği ve okuyucunun da en rahat özdeşleştiği karakter olan Salih’le³⁰ Osmanlı düzeninin yok olduğunu gösterir. Osmanlı, Salih’in meyhanede kol kola oynarken düşöndüğü hilalin yokluğudur:

“Tıpkı Salih gibi kolu kanadı kırılmış, dünyası yıkılmış bir şey. Adı ne idi bunun”³¹,

Osmanlı, dünyası ve adı olmayan bir devletti. Bu anlamda geleneğin çaresizliği yendiği yerde insanına verdiği devlet şuuru, yeni bir devlette yeniden bir arada yaşamayı mümkün kılabilirdi; çünkü, Osmanlı açısından gayri müslimlerin tavrını anlamak zordur, bu kesimin içinde olumlu olarak anılanlar bu devlet şuurunu onlarla paylaşanlardır; ama, onlar da:

“ Gördükleri ihanetin acısını ilk fırsatta “haksızlık, insafsızlık, gaddarlık” gibi kendilerine hiç de yakışmayan duyguları umursamadan faizi ile çıkartacaklardı ve büyük mücadeleyi körökleleyen tek mesele, tek dava haline getiren sebeplerin arasında, belki de başında bu fırsatı yaratmak hırısı bulunuyordu.”

‘Minaslar ve Eftimler’ geleneğin verdiği devlet şuurunu taşımlarına rağmen bu hırsların hedefi olmaktan kurtulamayacaklardı.

“Kısacası Osmanlı kalan Hristiyanları kim kurtaracaktı? Asıl değerleri ile onları, Sahlilere hiç yakışmayan haksızlıktan, gaddarlıktan, insafsızlıktan kim kurtaracak, hak ile haksızlığın o mikroskobik sınırını kim ve nasıl çizebilecekti.”

“Toprağın, suyun güneşin ve en efendi düzenin meyvelerini kardeş kardeş paylaşp giden insanları, ortak kaderin tam gönül ve dilek beraberliği istediğı günlerde birbirlerine can düşmanı eden yılan nasıl tutunabilmişti aralarında?”³²

Kader artık İmparatorluğun her unsuruna ayrı bir yön belirleyecektir, ortak kaderlerden ayrı kaderlere ayrılma süreci başlamıştır. Kuvayı Milliye, İstanbullu Hoca'nın öldürülmesini istediğı halde Hoca bundan kendi sorgulaması sonucunda kurtulmuş, verdiği karar: “olan”, Hoca'nın kaderi olmuştur. Tarık Buğra'da ‘olan’ ın belirleyiciliğı gelenekle mücadelenin birleştiğı yerdir. Gelenek direnişini sürdürürken varoluş/kurtuluş – hem bireysel, hem toplumsal – sorunu, geleneğı hiçler. Gelenegin çaresiz kaldığı yerde insanlar yeni düzenin yaşama koşullarında bir düşman/öteki icat edeceklerdi. Tarihsel sürecin getirdiğı milliyetçilik fikri, düzeni çatlatmıştı ve bunun nedeni eski düzenin övgüsü yapılarak anlaşılamazdı. Mücadele etmek bu noktada anlamlıdır; çünkü eşikte yeni bir devlet yani düzen vardı, savaşıarak onu yaşatmak gerekirdi.

Kemal Tahir ise üç ana bölümde kurguladığı romanının düşünsel eksenini birinci kısımda (Von Kres Paşa'nın Dürbünü) şekillenir – Halil Paşa ile Doktor Münir arasındaki konuşmalarda bu düşüncelerin dökümü bulunabilir – burada Kemal Tahir Osmanlı'nın İttihat ve Terakki geçmişiyle hesaplaşır. Yorgun savaşçıların utançlarından kurtulup kendilerini bulacakları şey yeni bir mücadeledir: Özlem duyulan şey ordunun yeniden kurulmasıdır:

“...Bizi asıl bitiren ne kadar süreceğı bellisiz, bu aylıklık... Ordu dağıldı. Ha deyince kurulamayacağı meydanda... Ordu olmayınca, nasıl atarız bu utancı üstümüzden? Nasıl dinlenebiliriz?”³³

Ve bu mücadele, önceki savaş tecrübelerinin bir devamı niteliğindedir; ama, fark artık yenilgi istenmemesidir, o tecrübeler belki de en çok bu süreçte işe yarayacaktır.

İttihatçıların yorgunlukları devleti kurtaramamış olmalarıyla ilgilidir. İttihatçılar, memleketi kurtaracak, yeni bir mücadeleye başlayacak bütün imkânları ve insanları seferber etmiş, devleti kurtarmak adına olası bir seçenek dışında bütün imkânsızları denemişlerdi. Başka bir şekilde ifade edilirse İttihatçılar imparatorluk yapısı içinde bir çözüm³⁴ arayışı içinde, olası yeni bir devleti taşıyacak esas çekirdeğı fark etmemişlerdi; ama, bu onlar için bir süreçtir ya da garip bir diyalektiktir. Yenile yenile yenmek, yani İmparatorluktan bir ulus çıkarma aşamasına gelmek. Bu anlamda sorguladıkları geçmiş, “bir ucu çözerken bir ucu bağlıyor”³⁵, bütün bu yenilgiler bir yük, ama, diğer

yandan paradoksal olarak süreci yeni bir başlangıca taşıyor: İmparatorluk yenile yenile bütün yüklerinden kurtuluyor. Sonuçta, yeni mücadelede bir ‘Anadolu Türk Devleti’ kurulma olasılığı var:

“İmparatorluğun dağılma korkusu aklımızı başımızdan alıyordu. Dağıldı. Bu yükü attık. Bugünkü durumda Turancılık hastalığından kurtulmuşuzdur inşallah! Kutsal savaş çağrısı sökmediği için, belki halifeliğin kuyruğuna yapışmaktan da vazgeçeriz...

- Halt ettin şimdi...

- Geçeriz de, büsbütün ferahlarız paşa emmi, o zaman Anadolu Türk Devleti’ni kurarız yüzde yüz... Belki de yaşatırız.”³⁶

Kemal Tahir, birinci bölümün sonlarında Doktor Münir’in ağzından mücadelenin neyi ihya edeceğine dair işaretler verir: Düzeni sağlayan bir devlet

“...Sizin devlet, ana ödeviyle toplumu İHYA EDİCİ’dir. Yani, Batı’da devletin olmadığı zamanlar, toplumlar var olmuşlardır ama, Doğu’da devletsiz toplum görülmemiştir. Sizde devlet toplumun var olma, yok olma şartıdır... Batıda, ilk çağların kölelik sisteminden bu yana özel mülkiyet kutsal olduğu halde, sizin beş bin yıllık toplum tarihinizde devletten başka kutsal hiçbir şey yoktur”³⁷

Devlet kendini var edebilecek bir toplum yaratmak zorunda. Beş bin yıllık bir süreç ve bu anlamda mücadeleyi anlamlı kılan şey de bu. Aslında sorun devleti yeni koşullarda inşa etmek. Bu noktada Kemal Tahir’in vurgusu devlet ve onun kapıkulları olan subaylarda³⁸

Patriyot Ömer’le konuşurken Cemil, kaçıp uzaklaşmak istediğini söyler; ama, bunu yapmasını engelleyen şey, yine onun söylediği şeyde gizlidir:

“ – Buluruz bir yer barınacak... Debelendik yeterince...Sıramızı savdık!..Dileyen bahtını denesin! Devleti kurtarsın! Geçsin başına kurulsun!.. Nasıl!”³⁹

Burada da Kemal Tahir’in bakmak/görmek istediği cephenin sınırları belirir, kurtarma misyonu subayların için kaçınılmazdır. Bir devlet kurulacak, o devlete hizmet edeceklerdir.

Farklılıklara rağmen romanlardaki bütün karakterler bir mücadeleyi kazanıp devlet kurabilme noktasında aynı zaafı paylaşırlar. Kalpaklılar’da ne pahasına olursa olsun hesap sorup vatani kurtarmak esastır zaten kendileri ile memleketin akıbeti arasında bir ayırım yoktur. Küçük Ağa’da gelenekten kaynaklanan bir düzenin yeniden hayat bulması amaçlanır, kurulan düzenin bu mirasla ilişki halinde olduğu sürece sağlam temelleri olacaktır. Yorgun Savaşçı’da ise devleti hep sahiplene gelmiş, onun için yıllardır mücadele etmiş bir grubun devleti kurtarma amacıyla yeni oluşuma katılmaları, bu sürekliliğe hizmet etmeleri anlatılır.

VATANSIZ KALMAK

“Vatanlarında vatansız kalanlar, yeniden bir vatan kazanmak için ayaklanıyor.”⁴⁰

İmparatorluk düzeninden ulus-devlet düzenine geçiyor olmak; vatan, millet anlayışı konusunda halk ile aydınları karşı karşıya getirir. Bir mücadele bilinci oluşması bir millet bilinci oluşmasına bağlıdır, aslında mücadele iç ve dış düşmanlara karşı verilmemiş bu oluş(a)mayan bilinci seferber etmek için mücadele edilmiştir. Halk, eşraf ve ileri gelenlerle aydınlar arasındaki (sivil-askeri) kavgaanın ekseni budur. Halk, düşman saldırısına maruz kalmadıkça bu bilincin oluşması imkânsızdır. Aydın ve halk arasında birinin yaşayarak, diğerinin düşünerek elde ettiği bir deneyim farklılığı vardır. Ortak bir mücadelenin gereği ortadadır; ama kaygı, korku ve çıkarlar bu birlikteliğin oluşmasına engeldir. Tarık Buğra'nın istediği eski günlerdeki gibi kardeşlik duygularıyla yaşamayı mümkün kılacak bir düzene kavuşana kadar kimin dost kimin düşman olduğu belli değildir. Her kesimin algıladığı gerçek farklıdır. Köylü açısından geçimini sağlamak, tarlasını sürmek hayatidir; eşraf ve tüccar için malının güvenliğini sağlamak, ticari çıkarlarını kollamak, siyasi otorite için egemenliğini devam ettireceği bir düzenin koşullarını oluşturmaya çalışmak esastır. Bütün bunları aşabilecek bir vatan anlayışı yoktur. Kuvayı Milliye'nin dile getirdiği gerçek de bunlardan bir tanesidir. Bu gerçekliği en zengin olarak *Küçük Ağa*'da, kısmen *Yorgun Savaşçı*'da buluruz. *Kalpakkılar* okunduğu zaman o dönemde kabul edilmesi gereken tek gerçeğin Kuva-yı Milliye'ninki olduğu görülür. Çeteler her üç romanda geçici olarak kabul edilip olumlu ve olumsuz tarafları bağlamında olay örgüsüne dâhil edilse de, esas olan bu tarz mücadelenin gerekliliği ve geçiciliğidir. Kemal Tahir eski İttihatçıların bakış açısıyla, Tarık Buğra geleneksel düzenin sıradan ve üst düzey birer temsilcisi aracılığıyla, Samim Kocagöz ise daha geniş; ama, aynı gerçeklere inanmış bir dizi karakterle bu işi yapar.

Tekrar söylemek gerekirse, burada yazarların Kuva-yı Milliye'yi hangi eksene bağlı olarak geliştirdikleri önemlidir. *Yorgun Savaşçı*'da adı üstünde İttihatçı önderler, subaylar açısından süreç ele alınmıştır. Bu insanlar yıllardır savaşın içindedirler ve yorgunlukları bedenlerinde değildir, yenilmek, ruhlara büyük bir umutsuzluk salmıştır:

“Üç günden beri azalıp çoğalmadan, aralıksız yağın yağmur kesilmişti; ama, dışarıda her şey, su, toprak, ağaç, gökyüzü iliklerine kadar sırlıslıktı, umutsuzdu. Denizin kurşunisi, bulutların koyu grisine karışmış, arada incecik bir çizgi bile kalmamıştı. Kıyıda ötesi, su değil de, sanki dünyanın ucundaki uçurumdu.”⁴¹

Ama yeniden mücadele etmek gerektiğinde de yılgınlığa kapılmazlar:

“Benim bildiğim İttihatçı milleti bire kadar kırılmadıkça gayreti koyvermez. Bak bakalım bizde yılgın herif surati var mı? Bugünkü bataktan yeniden sıvanmak için yürek

isterim, doktor, yürek... Her şeyi yüzümüze gözümüze bulaştırdık ama en işe yarar adamları çevremize toplamayı başardık. Bu koca imparatorluk bir yenilmeyle haritadan silinemez. Osmanlılık gitse halife gidemez. Halife gitse İslamlık yaşar. Balkanı da sayarsan bu bizim ikinci yenilmemiz... Hak oyunu üçtür. Göreceksiniz, umduğumuzdan daha çabuk toparlanacağız. İttihatçı takımı sıkı tutarsa, bunu da atlatırız yüzde yüz".⁴²

Kendi var oluşları bu mücadeleye bağlıdır – K. Tahir'in en iyi yansıttığı durumlardan biridir – ve onların yeri ayrıdır:

"...On bir yaşında asker olmak öteki insanlardan ayrılmaktır. Evet, bizi ordunun dağılımı yoruyor. Başbozukluğu onurumuza yediremiyoruz..."⁴³

Bu mücadeleyle var olacakları için Akhisar ahalisinin düşmana karşı çıkmaması onların zoruna gider.⁴⁴

Bütün çabalarını boşa çıkaran bir mücadelenin son demlerini yaşamaktadırlar. Yeni bir mücadelenin sonunda imparatorluktan geriye ne kalacağının bilinmezliği de yorgunluklarını derinleştirir:

"Ölen dev, Osmanlı İmparatorluğu'ydu. Çıplak gövdesi, tepeden tırnağa yara içindeydi. Kolları bacakları iki yana açık, arka üstü yere serilmişti. Samsun'daki Pontus çetelerinden, Kafkasya'da Antranik'in Ermeni ordusuna, Musul'daki İngilizlerden, Adana'daki Fransızlara, Antalya'daki İtalyanlardan, Manisa'daki Yunan'a kadar her yanını bir canavar didikliyordu. Aznavur gibilerse kangren olmuş yarasını kurtları... Hala tek parça görünen gövde, içinin içinden dağılmaya başlamıştı. Herkesin kendi kasabasına, kasabasında mahallesine, mahallesinde evine, evinde yatağına çekilmesi bu çürüyüp dağılmanın sonucuydu. Yüzde yüz gerçek olan bu ölümü görmezden gelmeye çabalayarak kendilerini aldatanlar, yani uzatmalı onbaşının milli gâvuru dediği herifler, bu bahtsız ölünün soğumuş gövdesinden mini mini sıcaklık, belli belirsiz bir seğirme umuyordu."⁴⁵

Tanık Buğra'da benzer bir noktayı vurgular savaşı sorgularken:

"Harp onu bilmeyen için ne kadar akıl dışı, ne kadar insan ve hayat gerçeklerine zıt ise, onu bilenler için de tek gerçek halini alıyor, o kadar tabiileşiyordu. Sanki harpsiz hayat olamazdı, harpsiz hayat, yapmaca, düzmece, yalan idi."

Devamında Doktor Haydar düşüncelerini şöyle tamamlar:

"Bu da bir çeşit şehit düşmek.. Hayatı asıl harpten sağ çıkanlar kaybediyor" derdi.

Kuva-yı Milliye ruhunun, bütün yorgunluklara, yokluklara ve engellere rağmen yurdu birdenbire sarıvermesi bundandı, büyük harbin hak olan neticeyi vermeyişindendi; savaşı olsa olsa zaferde, hak olan zaferde kendini bulma imkânına kavuşabilirdi. Zafer, belki de harp denilen fahişenin vaat ettiği öpücüktü.” Doktorun vardığı sonuç ise şuydu: “kısacası yanılmanın düzelişi büyük bir milletin bir tek kalp gibi ortaklaşa duyduğu istiklal azminin harpten çok başka ve çok üstün bir mana kazanmasına bağlı idi.”⁴⁶

Samim Kocagöz’de kişileri bu açıdan anlamlandırmak daha zordur. *Yorgun Savaşçı* ve *Küçük Ağa* karakterleri hem süreci hem de kendilerini sorgularken, *Kalpakkılar*’da böyle bir duruma rastlayamayız. Diğer iki romanla karşılaştırıldığında *Kalpakkılar* İzmir’in işgaliyle – kurgusal olarak daha sonraki bir süreci kendisine başlangıç seçmiş oluyor – başlasa da, olaylar karakterlerin tavır ve kararlarını keskinleştirmiştir. Devlet kurma, millet olma şuuruyla hareket eden karakterlerin kurtuluşa/mücadeleye olan inançları tamdır. Vatan kurtarmak, hain ve düşmanlardan hesap sormak, Mustafa Kemal’e bağlılık onların temel özellikleri arasında yer alır. Kemal Tahir’in devletin kut-sallığı, Batılılaşma, İttihatçıların yaptıkları üzerinden geliştirdiği sorgulamalar, *Kalpakkılar*’da yoktur. Tarık Buğra’nın sıradan bir askerin, ya da Osmanlı zihniyetini temsil eden bir Hoca’nın mücadele içindeki sarsıntılarını sergileme amacı Samim Kocagöz’de görülmez. Kişilerinin hemen hepsi kendilerini memleketin kaderiyle özdeşleştirirler. Mücadeleye her şekilde hizmet etmek esastır. İstanbul’da Kuvayı Milliye için istihbarat toplayan ‘eski siyasi kısım polisi’ Talip’in Damat Ferit’in başkâtibinin kızı olan Müjgan ile ilişkisinde bu çok açık görülür. Müjgan Talip’e “...Bu sıralar seni mi memleketi mi seviyorum bilmiyorum”⁴⁷ der. Babasının Müjgan’ın Talip’e bilgi sızdırmasına göz yumması bile, eserde Osmanlı için çalışan bir bürokratin aslında Mustafa Kemal’e böyle dolaylıda olsa hizmet etmekten memnun olduğu şeklinde verilir.⁴⁸

Tarık Buğra ise Osmanlı düzenini yücelten bir anlayışla mücadeleyi ve karakterlerin dönüşümünü verdiği için sürecin bütün çelişkilerini yansıtır. İmparatorluk düzeni dağılmıştır, ona dönmek bir istektir; ama, bu geleneğin mücadeleye verebileceği tek şey bir devlet kurma bilincidir.

Yorgun Savaşçı’da, ‘Von Kres Paşa’nın Dürbünü’ kısmında Osmanlı dönemindeki ‘özgürleşme’ hareketlerinin bir eleştirisi yapılır. Batılılaşma bu hareketlerin bağlamında yerini alır, Osmanlı açısından benzer bir sorgulamayı Küçük Ağa’da Reis Bey’in Minas ile yaptığı sohbette buluruz. Her iki romanda Osmanlı tarihsel süreç içerisindeki rolü/katkısı açısından ihmal edilmezken, *Kalpakkılar*’da Osmanlı ‘öteki’dir haindir, satılmıştır: Osmanlılık ve Türklük ayrımı önemlidir: Müjgan’ın babası, Damat Ferit ile Mustafa Kemal’i şöyle kıyaslar:

“Kemal Paşa hazretleri ile aralarındaki fark açık: bunların hepsi Osmanlı. Osmanlılığın o şanlı günlerinin her türlü değerini yitirmiş gölgeleri. Üstelik haysiyet, şeref, izzetinefisten yoksun kimseler. Kemal Paşa, Türk. Hem de batılı fikirlerin şahlandırdığı, bütün yüzyıllar boyunca esareti her zaman kabul etmemiş Türk’ün hasletlerini temsil eden bir Türk. Milletinin şuurunun altında dipdiri duran özgürlük ilkesini bilen, kavrayan bir lider. Anadolu, bu büyük lideri bekliyordu.”⁴⁹

Yeni bir ulus bilinci ortaya çıkarken en kesin hesaplaşmayı Kalpaklılar yapar. Osmanlı geçmişi ötekileştirilerek inkâr edilir. Yorgun Savaşçı ve Küçük Ağa’da Osmanlı geçmişi olanca gücüyle mücadeledeki gücünü sürdürür. Vurgulanması gereken nokta her üç eserde de – Kalpaklılar’ın Osmanlı’yı ihmal etmesine rağmen – ‘devlet’, Türk milletinin varoluş düzeni olarak kutsanır.

BAŞIBOZUKLUK VE ÇETECİ OLMAK

“Bireysel boyun eğişi karşı çıkma arzuları ve kapasitelerinin dışında, haydutlar, bir parçasını oluşturdukları köylü sınıfından (ya da bu sınıfın bir kesiminden daha farklı düşüncelere sahip değildirler. Onlar, kendilerinden toplumsal ve siyasal örgütlenme planları ya da yeni görüşler beklenebilecek ideologlar ya da peygamberler değil, eylemcilerdir. Çoğunlukla güçlü kişiliğe ve askeri yeteneklere sahip katı ve kendine güvenen insanların liderlik rolü üstlenmeleri gibi, haydutlar da lider olabilirler; ancak gene de, haydutların işlevi, bir yolu keşfetmektense onu yarıp geçmektir.”⁵⁰

Romanlarda İmparatorluk düzeninden yeni bir devlet düzenine geçişte süreci hızlandırmak, süreçte zaman kazanmak için hem dağınık milis güçlerinden yararlanmanın hem de onlardan bir an önce kurtulup düzenli bir ordu oluşturmanın verdiği bir tedirginlik vardır:

“Eskinin sosyal haydutu günün ulusal kahramanı idi; ancak, disiplinli birliklerin büyük ve toplu eylemleriyle ulusal bağımsızlığı kurtaracaklarına inanan asker ve sivil bürokratlar efelerin cephedeki egemenliğini benimsemiş olmaların karşın, aralarındaki temel çelişki kalıcıydı. Bunu iki tarafa biliyor ve birbirlerine karşı kuşkulu bir ihtiyatlılıkla davranıyorlardı.”⁵¹ S.96

Devlet ancak bir orduyla kurulabileceği gibi, savaşılan devlette ancak, düzenli bir orduyla yenilgiye uğratılır. Bu gerilim romanlardaki ana kaygılardan birini oluşturur.

Yüzbaşı Cemil’in Ethem Bey’e sorduğu soru ve aldığı yanıt Milli Mücadele’de yararlanılan gücün niteliğini ortaya koyar:

“...Size bir şey soracağım: Rauf bey, Aydın-Ödemiş cephesindeki efelerden söz etti. Sizce, Demirci Efe, Yörük Ali Efe bir işe yarar mı bu karışıklıkta?”

— yarar... İki kere öksürdü. Düşman birliklerle yükleninceye kadar... Duraklayarak konuşuyor, kelimeleri ölçüp biçiyordu. Geçitleri, köprüleri boş bırakmış oluyolar. Asıl faydaları, çevredeki yılgınlığı önlemek... Bozgunluğun başıboş yayılmasına meydan vermemek... Buralarda eskiden beri töredir, bir efe dağa çıktı mı, çevresinde ayaktakımının şuna buna sataşmasını istemez; çünkü, o çevrede yapılan bütün işler kendisinden bilinir.”⁵²

İlerleyen sayfalarda Yüzbaşı Cemil bu güçler hakkında kesin bir görüş kazanır:

“Saldırıya hazırlandığı söylenen düşmanın karşısında üç komutandan birisi Demirci Mehmet Efe’yle, Yörük Ali Efe eşkiya düpedüz... Demirci için, Yunan taburu Nazilli’de silahsız insanları öldürürken Bozdoğan’da Ziraat Bankasını kendi hesabına soyduğu söyleniyordu. Yörük Ali, İzmir’de askerken birliğinin Kafkasya’ya gideceğini anlayınca savuşup dağa çıkmış bir asker kaçağıydı. Ethem’se, Vali Rahmi Bey’in oğlunu para sızdırmak için kaçıran adam...”

Cemil bir cigara yaktı. “cepheler böyle serserilerin elindeyken, gerek İstanbul’daki, gerekse Anadolu’daki bazı komutanlar nelerle uğraşıyorlar yahu!”⁵³

Bu güçler için kullanılan sıfatlar mücadele genişledikçe ağırlaşır: ‘baldırı çıplaklar’, ‘hergele sürüsü’, ‘hayvan’, ‘it sürüsü’⁵⁴

Telgraflaşmalarda Mustafa Kemal Yüzbaşı Cemil’e “ Cephe gerisi sağlam mı?” diye sorduğunda aldığı cevap mücadelenin hangi yöne evrilmeye çalıştığını gösterir:

“ – Günden güne başıbozukluktan kurtulmaya çalışıyor. Balıkesir, Alaşehir Kongrelerinden sonra, durum az çok düzeldi. Müdafaayı Hukuk dernekleri iyi çabılıyor. Gerek atlılar, gerekse yaya birlikler eskisi gibi, köylere yük değiller.”⁵⁵

Görüldüğü gibi başıbozukluğun karşısında örgütlenmeye çalışan bir düzen bulunmaktadır. Düzen hem halk için hem de Kuvayı Milliye’yi besleyen başıbozuk kuvvetler için, askerlikle, subaylarla ve savaşıyla özdeşdir. Kemal Tahir’in ifadesiyle ‘Milliciler’ mücadeleyi sonuca götürecek bir düzen arayışı içindedirler.

Küçük Ağa Çerkez Ethem ile Ankara’yı karşılaştırır, sonuçta düzen ağır basar:

“İki kişinin bulunduğu yerde bile iyi’nin, verim’in başarının ilk ve bırakılmaz şartını bir düzen de gören Küçük Ağa bir kader savaşında yolunu seçerken elbette ölçü olarak bunu alacaktı.”

“ Bu bakımdan Çerkez Ethem Bey ne idi? Bir hiç. Bir kuvvet topluluğu, yani, evet, bir hiç... Demek ki önemli olan kuvvet birlikleri değil, düzen idi. İşte o parlak, o dağ gibi Osmanlı ordusu bir hiçe dönmüştü; fakat, işte o göz kamaştıran tarih ışıltısının o büyük düzenin ordudan, kuvvetten ibaret olmadığı bir kere daha ortaya çıkmak üzere bulunuyordu ve bu da elbette Çerkez Ethem Bey yüzünden olmuyordu.

Tam tersine bu başarı da, daha öncekiler gibi, Çerkez Ethemlerin kendilerini de yaratan o büyük, o aziz düzenin eseri idi ve Ethem Bey bunun farkına varmazken Ankara o düzen'in şuuru ve yürütücüsü görünüyordu. Ethem Bey küçük – veya büyük – galebelerin peşinde koşarken Ankara son ve kesin zaferden de önce o millet ölüm-süzlüğünün büyüğü olan düzen için çalışıyordu.”⁵⁶

“...Yeni bir devlet kurmak kolay mıydı? Bu iş çete reislerinin harcı mıydı?”⁵⁷

Samim Kocagöz'de Nutuk'tan alıntılarla desteklediği romanında eksene Mustafa Kemal'i ve Anadolu'yu koyar. Kuvayı Milliye'nin neye hizmet etmesinin gerektiği farklı karakterler tarafından aynı amaç doğrultusunda dile getirilir:

“Bizim buralarda vazifemiz ne biliyor musun? Yunan'ı elimizden geldiği kadar tedirgin etmek. Şöyle bir oh dedirtmemek. Yüzbaşının dediğine göre, Yunan'la kozumuzu asıl büyük cepheelerde paylaşacakmışız. Yunan, Kuşadası'nda, Söke'de, İtalyanlar var diye üstümüze gelmiyormuş. Biz memleketin bu köşecğinde kısmış kalmışız baksana... Asıl iş, Anadolu içinde.”⁵⁸

“Amasya, Sivas taraflarında olacak. Ne yaptığına gelince; milleti orduyu toparlıyor. Birçok vilayetler, bütün kolordular onun emri altına girdiler. Hiç tasa etme Osman, yurdumuzu düşmanlarımızdan temizleyeceğiz. Yeter ki, hepimiz üstümüze düşen vatan borcunu, namus borcunu tastamam eda edelim.”⁵⁹ S.90

“Mustafa Kemal Paşa milleti toparlıyor. Ali Fuat Paşa'nın Garbi Anadolu Kuva-yı Milliye Kumandanlığına tayinini öğrenince çok sevindim. Ankara'ya dün geldiğimde Kuva-yı Milliye'nin pek yakında, Kuvayı Milliye ruhu ile bir büyük ordu olarak ortaya çıkacağına bir kere daha inandım”⁶⁰ dedi.

Çetelerin varlığı, kendi varoluşlarını sorgulamadıkları sürece anlamlıdır, beslendikleri 'kaos' ortamı sonlandığında hem lider hem de ona bağlı zevat sınırlarını görüp yeni bir mantığa ihtiyaç duyarlar.

SONUÇ

“Türk yazınında, tarihsel romanın, konu seçiminde 'kriz' niteliği taşıyan olaylara yönelmesinin ana nedeni, hiç kuşku yok ki ideoloji... Tarihsel romanlar tezli romanlar çünkü. Amaç tarihin yazınsal bağlamda irdelenmesi değil yalnızca. Birçok tarihsel roman yazarı, şimdi ki zamanda egemen koşulların vurgulanması amacıyla da yazınsal yaratısının merkezine yerleştiriyor tarihi.”⁶¹

Romanlar, tezleri doğrultusunda tarihin önemli bir dönemecini kurgularken, tüm zaafllarına rağmen tarihsel algı ve bilgiye büyük katkı sağladılar. Tarihin edebiyattan yardım aldığı yer de burasıdır.

Biz de bu katkı ve yardımı ele aldığımız romanlar açısından değerlendirdiğimizde, farkların belirleyiciliği yanında, ortak vurgu ve temalarında tarihsel süreçteki devamlılığa işaret etmelerinin önemini belirtebiliriz.

Roman yazarının tezlerini de hesaba katarak, kurgulanan süreç, karakter, olay vs. gerisinde yatan tarihsel kavrayışı görebilmek esastır.

Bu çerçevede söylenebilecek son söz şudur: İmparatorluğun kendi içindeki son bağımsızlığı Türklere verecek olması romanların ele aldıkları sürecin hayati olduğunu gösterir. Yıllardır savaşlarla parçalanmış birliktelik ruhu başka bir toprakta soğuyup katılacaktır. Romanlarda yeni bir devlet/düzen arayışı, Türklerin tarihindeki ebedi bir formasyon olarak kabul edilir. Dağılan devlet ezeli bir millet şuuru sayesinde, yenisiyle hayat bulacaktır. Kuva-yı Milliye'nin tarihsel anlamı/başarısı bu düzenin gerçekleşmesinde sağlayacağı katkıda saklıdır.

KAYNAKLAR

- AYVAZOĞLU, Beşir, Büyük Ağa Tarık Buğra, Kapı Yayınları, 3. Basım, İstanbul, 2006.
- ARGUNŞAH, Hülya, “Tarihi Roman”, Türk Edebiyatı Tarihi, Cilt: 4, Editör: Talat Sait Halman ve Diğerleri, T.C. Kültür Turizm Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 2007, ss.410 – 422.
- BOZDAĞ, İsmet, Kemal Tahir'in Sohbetleri, Bilgi Yayınevi, İstanbul, 1980.
- BUĞRA, Tanık, “Kurtuluş Savaşı: Niçin ve Nasıl?”, Türk Dili Dergisi Türk Romanında Kurtuluş Savaşı Özel Sayısı, Cilt: XXXIV, Sayı: 298, 1976, s.115 – 116.
- BUĞRA, Tanık, Küçük Ağa, İletişim Yayınları, 10. Baskı, İstanbul, 2006.
- COŞKUN, Alev, Kuvayı Milliye'nin Kuruluşu: En Uzun 15 Gün Ödemiş Direnişi, 3.Baskı, Cumhuriyet Kitapları, İstanbul, 1998.
- ÇAVDAR, Tevfik, Türkiye'nin Yüzyılına Romanın Tanıklığı, Yazılama Yayınevi, İstanbul, 2007
- ERGİL, Doğu, Milli Mücadelenin Sosyal Tarihi, Turhan Kitabevi, Ankara 1981.
- GÖĞEBAKAN, Turgut, Tarihsel Roman Üzerine, Akçağ Yayınları, Ankara, 2004.
- GÜNDÜZ, Osman, “Cumhuriyet Dönemi: Roman 1960 Sonrası”, Türk Edebiyatı Tarihi, Cilt: 4, Editör: Talat Sait Halman ve Diğerleri, T.C. Kültür Turizm Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 2007, ss.279 – 382.
- HOBBSAWM, Eric, Haydutlar, Çeviren: Fatma Taşkent, Logos Yayıncılık, 2.basım, İstanbul, 1990
- KARPAT, Kemal H, Çağdaş Türk Edebiyatında Sosyal Konular, Varlık Yayınevi, İstanbul, 1971.
- KOCAGÖZ, Samim “Niçin Kurtuluş Savaşı Romanı”, Türk Dili Dergisi Türk Romanında Kurtuluş Savaşı Özel Sayısı, Cilt: XXXIV, Sayı: 298, 1976, ss.109 – 112.
- KOCAGÖZ, Samim, Kalpaklılar, 2. Basım, Literatür Yayınları, İstanbul, 2008.
- SELEK, Sabahattin, Anadolu İhtilali, Cilt:1, Kastaş Yayınları, İstanbul, 2004.
- TAHİR, Kemal, Yorgun Savaşçı, 2. Basım, İthaki Yayınları, İstanbul, 2007.
- TİMUR, Taner, Osmanlı-Türk Romanında Tarih, Toplum ve Kimlik, Afa Yayınları, İstanbul, 1991

TURAL, SADIK, Zamanın Elinden Tutmak, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 1982.

TÜRKES, A.ÖMER, “Önsöz”, Türk Romanında Kurtuluş Savaşı, Haz. Mürşit Balabanlar, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2003, ss.18 – 25

YAKAR, Aytekin, Türk Romanında Milli Mücadele, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1973.

NOTLAR:

* Süleyman Demirel Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fak. Tarih Bölümü Arş. Gör.

¹ A.Ömer Türkeş, “Önsöz”, Türk Romanında Kurtuluş Savaşı, Haz. Mürşit Balabanlar, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2003, s. 19, 20

² Türkeş, s.21

³ Osman Gündüz, “Cumhuriyet Dönemi: Roman 1960 Sonrası”, Türk Edebiyatı Tarihi, Cilt: 4, Editör: Talat Sait Halman ve Diğerleri, T.C. Kültür Turizm Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 2007, s. 283

⁴ Samim Kocagöz, Kalpaklılar, 2. Basım, Literatür Yayınları, İstanbul, 2008, s.3

⁵ Samim Kocagöz, “Niçin Kurtuluş Savaşı Romanı”, Türk Dili Dergisi Türk Romanında Kurtuluş Savaşı Özel Sayısı, Cilt: XXXIV, Sayı: 298, 1976, s.111, 112

⁶ Beşir Ayvazoglu, Büyük Ağa Tanık Buğra, 3. Basım, Kapı Yayınları, İstanbul, 2006, s.72

⁷ Tanık Buğra, “Kurtuluş Savaşı: Niçin ve Nasıl?”, Türk Dili Dergisi Türk Romanında Kurtuluş Savaşı Özel Sayısı, Cilt: XXXIV, Sayı: 298, 1976, s.115

⁸ Tanık Buğra, Küçük Ağa, 10. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2006, s.6

⁹ İsmet Bozdağ, Kemal Tahir’in Sohbetleri, Bilgi Yayınevi, İstanbul, 1980, s.73

¹⁰ Bozdağ, s.75

¹¹ Taner Timur, Osmanlı-Türk Romanında Tarih, Toplum ve Kimlik, Afa Yayınları, İstanbul 1991, s. 58

¹² Tevfik Çavdar, Türkiye'nin Yüzyılına Romanın Tanıklığı, Yazılama Yayınevi, İstanbul, 2007, s. 37

¹³ Aytekin Yakar, Türk Romanında Milli Mücadele, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1973, s. 124, 125

¹⁴ Sabahattin Selek, Anadolu İhtilali, Cilt:1, Kastaş Yayınları, İstanbul, 2004, s.49, Alev Coşkun, Kuvayı Mil-iye'nin Kuruluşu: En Uzun 15 Gün Ödemiş Direnişi, 3.Baskı, İstanbul: Cumhuriyet Kitapları, 1998, s.71

¹⁵ Kemal Karpat, Çağdaş Türk Edebiyatında Sosyal Konular, Varlık Yayınevi, İstanbul, 1971, s.5, 10, 11

¹⁶ Hülya Argunşah, “Tarihi Roman”, Türk Edebiyatı Tarihi, Cilt: 4, Editör: Talat Sait Halman ve Diğerleri, T.C. Kültür Turizm Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 2007, s. 418

¹⁷ Selek, s. 69

¹⁸ Kocagöz, Kalpaklılar, s.20

¹⁹ Buğra, Küçük Ağa, s.370

²⁰ Buğra, Küçük Ağa, s. 295

²¹ Kocagöz, Kalpaklılar, s.262

²² Sadık Tural, destan ve roman arasındaki ayrımı şöyle belirtir: “Destanın anlattığı cemiyet, birlik, bütünlük ve beraberlikler taşıyan bünyesinde, meydana gelecek zıtlık veya bozgunculuğa karşı nizamını oluşturan yasaları uygular. Roman ise, insanın iç dünyasından ve cemiyetin bünyesinden yakaladığı tezatları, vak'ının yürüyüşünde – hatta bazen kuruluşunda – ana unsur olarak kullanır.”, bu tespit Kalpaklılar'ın destansı yönünün ağır bastığını göstermesi açısından önemlidir. Sadık Tural, zamanın elinden tutmak, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 1982, s.224

²³ Buğra, Küçük Ağa, s.379

²⁴ Buğra, Küçük Ağa, s.344

²⁵ Buğra, Küçük Ağa, s.401

²⁶ Buğra, Küçük Ağa, s.370

²⁷ Buğra, Küçük Ağa, s.248

²⁸ Buğra, Küçük Ağa, s.159

²⁹ Buğra, Küçük Ağa, s.165

³⁰ Buğra, “Kurtuluş Savaşı: Niçin ve Nasıl?”, s.115’te, “Yukarıda bir yerde, Çolak Salih’i Küçük Ağa’dan da çok sevdiğimi söyledim. Gerçekten de öyledir; çünkü Çolak benim için Osmanlı İmparatorluğunun simgesi olmuştur. Ve ben, onun uyanışında zafer’in gerçek anlamını bulmuşumdur. O bedeni Osmanlı, o ruh yapısını da “devlet”ler kuran millet gibi gördüm”, yok olan düzen, bir devlet kurma şuuru ile yeni devlette yaşayacaktır.

³¹ Buğra, Küçük Ağa, s.54

³² Buğra, Küçük Ağa, s.380, 381

³³ Kemal Tahir, Yorgun Savaşçı, 2. Basım, İthaki Yayınları, İstanbul, 2007, s.33

³⁴ Tahir, s.140, 141, 144

³⁵ Tahir, s.104

³⁶ Tahir, s.160

³⁷ Tahir, s.165

³⁸ Tahir, s.74

³⁹ Tahir, s.129

⁴⁰ Tahir, s.352

⁴¹ Tahir, s.156

⁴² Tahir, s.148

⁴³ Tahir, s.33

⁴⁴ Tahir, s.309

⁴⁵ Tahir, s.429

⁴⁶ Tarık Buğra, Küçük Ağa, s.137

⁴⁷ Samim Kocagöz, Kalpaklılar, s.254

⁴⁸ Samim Kocagöz, Kalpaklılar, s.275

⁴⁹ Samim Kocagöz, Kalpaklılar, s.277

⁵⁰ Eric Hobsbawm, Haydutlar, Çeviren: Fatma Taşkent, 2.basım, Logos Yayıncılık, İstanbul, 1990, s.16

⁵¹ Doğu Ergil, Milli Mücadelenin Sosyal Tarihi, Turhan Kitabevi, Ankara 1981, s.96

⁵² Tahir, s.406

⁵³ Tahir, s.438

⁵⁴ Tahir, s.445, 448, 451

⁵⁵ Tahir, s.439

⁵⁶ Tarık Buğra, Küçük Ağa, s.439, 440

⁵⁸ Samim Kocagöz, Kalpaklılar, s.83

⁵⁹ Samim Kocagöz, Kalpaklılar, s.90

⁶⁰ Samim Kocagöz, Kalpaklılar, s.160

⁶¹ Tuğrüt Gögebakan, Tarihsel Roman Üzerine, Akçağ Yayınları, Ankara, 2004, s.78

Mithat Kadri VURAL*

Kemal Tahir Romanlarında Kuva-yı Milliye İmgesi

ÖZET

Mondros Ateşkesi'nden sonra Batı Anadolu'da işgallere karşı silahlı direniş başlamış ve bu silahlı güçler hem Kuva-yı Milliye'nin oluşmasında hem de Kurtuluş Savaşı'nın başlamasında etkili olmuşlardır. Türkiye'nin, yakın tarihinde yaşanan bu önemli ve belirleyici olaylarının Türk edebiyatına nasıl yansdığı ve bu olayların ne şekilde ele alındığı Kemal Tahir'in romanlarından yola çıkılarak bu çalışma da değerlendirildi. Kemal Tahir, Türkiye'de tarihsel romancılığın önemli isimlerinden birisidir; yakın ve uzak geçmişti konu edinen romanlar yazmış, bu romanlar aracılığıyla tarihe ilişkin görüşlerini açıklamıştır. Aynı zamanda Kemal Tahir'in romanlarında tarihsel olaylara bakışı, onun gerçekçilik algılamasının bir sonucudur. Bundan dolayı Kemal Tahir'in romanlarındaki metinler ve bu metinlerinden yansıyan olaylar genellikle tarihsel gerçekler olarak da kabul edilmiştir. Başka bir açıdan bakıldığında bu durum eserleri üzerindeki tartışmaları da arttırmıştır. Kemal Tahir, “Bir Mülkiyet Kalesi”, “Yorgun Savaşçı”, Esir Şehrin İnsanları”, Esir Şehrin Mahpusu” adlı romanlarında yukarıda söz edilen tarihsel süreci değişik yönleri ile işlemiştir. Anadolu'da işgallere karşı silahlı grupların ortaya çıkışını, dağılık haldeki bu silahlı güçlerin düzenli bir orduya dönüşmelerini; bu olaylar içinde yer alan aktörler aracılığıyla romanlarına aktarmıştır. Bu çalışma da Kuva-yı Milliye'nin ortaya çıkışı, bu hareketin İstanbul ve Anadolu'dan nasıl görüldüğü, toplumun çeşitli kesimlerinin bu hareketi nasıl algıladığı Kemal Tahir'in romanlarından yola çıkılarak değerlendirilmiştir.

Kemal Tahir romanlarında tarihi bir arka plan olarak kullanmış, dolayısıyla geçmişti bugünü algılama da önemli bir kaynak olarak görmüştür. Yazara göre, tarihe eğilmek toplumumuzun yaşadığı zorluklardan ve çıkmazlardan kurtuluşunun da gücünü içinde barındırmaktadır. Sorunlar nasıl tarihsel süreç içinde oluştuysa çözümde; ancak, bu sürecin köklerine inilmesiyle sağlanabilecektir.¹ “Yorgun savaşçı” romanında Doktor Münir'ün aktardığına göre, savaş yıllarında kendisinin Irak'da kazı yapan Alman arkeoloğa, boşuna yerin altını kurcalamaktasın demesi üzerine; Alman Karlos “*Siz benim geçmişti aradığımı sanıyorsunuz ama yanıyorsunuz, ben sizin geleceğinizi aramaktayım, yerin altında*” diyerek cevap verir. Alman arkeoloğun söyledikleri aslında Kemal Tahir'in tarihe bakışının bir yansımasıdır. Buradan hareketle Kemal Tahir'in romanlarında geliştirdiği tarihe bakış yöntemi onun gerçekçilik algısının bir sonucudur. Ona göre gerçekçi bir sanatçı içinden çıktığı toplumun insanlarını ve tarihini derinlemesine incelemelidir. Bir romancı için en büyük gerçek kendi insanların gerçeğidir. Bu felsefeyle Kemal Tahir, yakın ve uzak geçmişti konu edinen romanlar yazmış, bu romanlar aracılığıyla tarihe ilişkin görüşlerini açıklamıştır.

Notlarından da öğrendiğimiz gibi Kemal Tahir, romancı olmaya karar verdikten hemen sonra Türkiye'nin tarihsel ve toplumsal gelişme sürecine ilgi duyarak, ro-

mançılık kariyerine başlamış ve hayatının sonuna kadar bu süreci konu alan romanlar yazmıştır. Hatta cezaevinde yattığı sıralarda Osmanlı toplum yapısına merak salarak Fuat Köprülü, Ömer Lütfi Barkan, Mustafa Akdağ, Abdül-Malek, Karl A. Wittfogel gibi yazarların eserlerini incelemiş ve bu eserlerden elde ettiği bilgilerle özgün bir tarih bakışı geliştirmiş, bunu da romanlarında kullanmıştır. Yazarın özellikle 1960'lı yıllardan sonra yayınladığı *Yorgun Savaşçı*, *Esir Şehrin İnsanları*, *Esir Şehrin Mahpusu*, *Yol Ayrımı*, *Bir Mülkiyet Kalesi*, *Devlet Ana*, *Kurt Kanunu* adlı romanlarında tarihe değişik bir açıdan bakarak, özgün çözümlemelerde bulunmuş, roman yazarı olmanın boyutlarını aşarak, aynı zamanda toplum bilimcilerin görevini de üstlenmiş ve onlara yol göstermiştir. Değişik konulara, o döneme kadar kalıplaşmış bakış açıları dışında yorum getiren ve bu yorumunu romanlarında ortaya koyduğu karakterler ile temellendiren Kemal Tahir Türk insanının gerçekliğini ifade etmeye çalışmıştır.² Bu çabasıyla Kemal Tahir, Türkiye'nin toplumsal ve tarihsel sürecini değerlendirmemize önemli bir zenginlik de katmıştır.

Öte yandan Türkiye'de doğrudan Milli Mücadele yıllarını konu alan ya da o döneme değinen romanlar, genellikle Mustafa Kemal'in Samsun'a ayak bastığı tarih olan 19 Mayıs 1919 ile İzmir'in kurtuluşu olan 9 Eylül 1922 arasındaki yaşananları konu edinmiştir.³ Milli Mücadele sürecini daha kapsamlı ele almak için I. Dünya Savaşı günlerine, hatta daha öncesine uzanmak gerekmektedir. Kemal Tahir, eserlerinde Milli Mücadele dönemini devamlılık içinde geniş bir tarihsel süreci arka plan yaparak kullanmıştır. Eserlerine bakıldığında, bu süreci II. Meşrutiyet'ten başlayarak 1930'lara kadar taşıdığı görülür. Hatta romanlarında aktörlerin ağzından geriye dönerek, daha önceki tarihsel dönemlerle de ilgili analizler de yapmıştır. Aynı zamanda Ömer Türkeş'in ifadesine göre, tarihsel döneme böyle bir genişlik katmak, en iyi ifadesini edebiyatta bulan Türk milliyetçiliğinin bakış açısını kavramak bakımından da önemlidir.

Yazarın, Milli Mücadele yıllarını anlattığı romanlarının başında "Esir Şehrin İnsanlar"ı gelmektedir. 1956 yılında ilk bakışı yapılan roman Mütareke Dönemi'nde İstanbul'daki sivil aydınların durumunu konu edinir. Romanın ana kahramanları Kamil Bey, II. Abdülhamid'in en zengin vezirlerinden Selim Paşa'nın tek çocuğudur. Avrupa'da eğitim almış, hayatının önemli bir zamanını dünyayı gezerek geçirmiştir. Kamil Bey'in hali, memleketin halinden ayrı düşünülemez mantığı ile romanda, ekonomik yönden zorluklar yaşayan ve tüm varlığını tüketen Kamil Bey ile Osmanlı Devleti özdeşleştirilmiştir. Bu genellikle Kemal Tahir'in Kurtuluş Savaşı'nı konu edinen eserlerinde karşımıza çıkan bir durumdur. Genellikle kahramanlarını bütünü parçası olarak kabul ederek kahramanlar ile devlet arasında bir kader birliği sağlar.

Yazar; romanın başında değişik eserlerinde de yaptığı gibi Osmanlı devlet ve toplum yapısı ve Anadolu halkı ile ilgili analizleri yabancı aktörlere bu romanda da yaptır-

miştir. İstanbul'a geldikten sonra, yeni durumu anlamaya ve bu duruma alışmaya çalışan Kamil Bey ile bir davette karşılaşan Sör Henri Dikson'un Anadolu halkı ile ilgili söyledikleri ilginçtir:

“Anadolu’yu dolaşan bir yabancı neyle karşılaşır? Hasta bakımsız güçten büsbütün düşmüş, bütün umutlarını yitirmiş bir halk yığını... Anadolu maddesiyle, insanıyla, ruhuyla hiçbir dayanağı olmayan yarı ölmüşler ülkesi... ‘ölüme karşı bütün canlılarda görülen en küçük savunma kımıltısı gösteremezler, maddi manevi her baskıyı, her yeni durumu dirençsiz kabullenirler’ dersiniz yanılırsınız! Türkü küçümsemek aptallıktır. Dediğim gibi hepimizi şaşırtan İstanbul... daha doğrusu Bizans İstanbul kımıltısız... ruhsuz... subayları katmıyorum bu ruhsuzluğa onların sakatları bile kabullenmiyorlar bu yenilgiyi... çünkü; suçlu sayıyorlar kendilerini”⁴

Eserlerinde çoğu zaman romanın ana karakterleri arasından seçmediği bu kişilere yazar; Osmanlı geri kalmışlığı, batıllaşma, Bizans kültürü ile Osmanlı arasındaki devamlılık üzerine önemli tarihsel ve sosyolojik yorumlar yaptırmaktadır; ancak, burada konu ile ilgisi bakımından asıl önemli olan İstanbul ile Anadolu arasındaki yabancılaşmanın boyutlarıdır. Yazar, İstanbul’un içinde bulunduğu ruh halini Bizans’a kadar götürerek işgal yılları İstanbul’unun tepkisizliğini bu yolla açıklamaya çalışmaktadır. Ayrıca, subayların suçluluk duygusunun etkisiyle yenilgiyi kabullenmediklerini ve Anadolu halkının pek bilinmeyen özelliğini de vurgulayarak Milli Mücadele’nin bu iki unsur tarafından gerçekleştirileceğinin işaretini vermiştir. Dolayısıyla Kemal Tahir’in Milli Mücadele’yi konu alan bütün romanlarında, mücadeleyi İttihatçıların örgütlediği ve başlattığı yönündeki tezi romanın hemen başına yerleştirilmiştir. Burada ilginç olan noktalardan biri de, dünyanın birçok bölgesini gezip tanıyan buna karşılık; Anadolu’yu hiç görmemiş, İstanbul’da hamallık yapanlar dışında Anadolu insanın tanımayan ve Yakacak’tan öteye geçmeyen Kamil Bey’in, bir yabancı tarafından bilgilendirilmesidir.

Kemal Tahir, hem “Esir Şehrin İnsanları” hem de “Esir Şehrin Mahpusu” adlı romanlarında batıllaşmanın sonucu olarak ortaya çıktığını düşündüğü Osmanlı aydınını, halka ve Kuvva-yı Milliye hareketine yabancılaşmış şekilde aktarır. Romanlarında bu konuda önemli örnekler vardır. Kamil Bey’in “Karadayı” Gazetesi’nde çalışmaya başlaması ve Milli Mücadeleye destek vermesi, paşa kızı olan eşi Nermin Hanım ile gittikçe birbirlerinden kopmalarına ve birbirlerine yabancılaşmalarına neden olur. Bu yabancılaşma, Kuva-yı Milliye taraftarlığını “manav ağzı”⁵ olarak tanımlayan Nermin Hanım’ın ağzından, aynı zamanda Anadolu hareketine bakışını da ortaya koyacak şekilde şöyle yansımaktadır:

“Bir de ‘Kuva-yı Milliye’ eksikti. ...dünyanın muzaffer devletlerine karşı Anadolu’da üç tane baldırı çıplak eşkiya ne yapabilir?

Kemal Tahir'in romanlarında İstanbul'daki subayların Milli Mücadele'ye ve Kuva-yı Milliye hareketine bakışlarını ortaya koyan karakterlerde yer almıştır. Onlardan birisi Kurmay Binbaşı Burhanettin'dir. Anadolu'daki bir takım serüven meraklılarının memleketi korkunç bir açmaza düşürdüğü kanısındadır. Ona göre Mustafa Kemal hırslarının esiri sarhoş bir adamdır; Padişah kendisine Harbiye Nazırlığı'nı verseydi ve Anadolu'da yine böyle bir takım eşkiyalar türemiş olsaydı yakalanma emirlerini Mustafa Kemal imzalayacaktı. Ayrıca Kuva-yı Milliyeciler her şeyin bittigini anladıklarında Bolşevik olacaktı.

Ayrıca “Esir Şehirler İnsanları”nda yazarın, Milli Mücadele'ye yardım etmekten dolayı Bekirağa Bölüğüne düşen Kamil Bey'e karşı cezaevi berberine söyledikleri, İstanbul'daki farklı toplumsal kesimlerinin bakışını yansıtmaya açısından da ilginçtir:

*“Anadolu tek mil gavur olmuş. Orada ırz terbiyesi başlamış çoktaaan... Ben gözümle görmedim. Gelenlerden işittim. Tekmil Bolşevik olmuşlar. Irz, namus arama! Ankara'da evlerin kapıları açık durmaktaymış... Kapamak yasak! Kim önce davranıp içeri girerse, karılar onun malı...”*⁶.

İstanbul'dan algılanan Kuva-yı Milliye; içinde İttihatçı subaylar, komitacılar olduğundan dolayı zaten soğuk bakılan bir hareket iken, bu yeterli olmamış aynı zamanda Bolşevik ve gayri ahlaki olmakla da suçlanmıştır. Bu yaklaşım sadece İstanbul'a özgü olarak kalmayıp İstanbul'un etkisiyle Anadolu'ya da yayılarak Kuva-yı Milliye hareketine Bolşevik olma kaygısından dolayı şüpheyle yaklaşılmıştır.

Ateşkes Dönemi'nde, aydınların yabancılaşmasını temsil eden önemli figürlerden birisi ise İngiliz Dostları Derneği üyesi olan ve İngilizler ile iş yapan Enişte Bey'dir. Ticari kaygılarını ön plana alarak hareket etmekte ve buna paralel olarak olaylara yaklaşmaktadır. Kemal Tahir eserinde, Milli Mücadele ve Kuva-yı Milliye algısının İstanbul'dan nasıl görüldüğünü Enişte Bey ve eşine söyletmektedir. Bu karakterler devamlı olarak; sanki İstanbul'u Kuvva-yı Milliyeciler işgal etmiş gibi, Anadolu'ya ateş püskürmekte, bütün kötülüklerin subayların, hele de paşaların başının altından çıktığını düşünmektedirler. Onlara göre, subaylar zanaatları gereği dövüşmekten başka bir şey bilmeyen alık heriflerdi. Aptal gibi yenilmişler, askerliği de yüzlerine gözlerine bulaştırmışlardı. Hatta, “Ordu dağılınca erler köyüne giderek rençberliğe başlar, ya subaylar ne halt eder” lerd⁷. Kuva-yı Milliye içinde yer alan subaylara karşı dile getirilen bu bakış Kemal Tahir'in romanlarında Anadolu halkının da bakışı olarak sık sık işlenmiştir. Başka bir deyişle Kuva-yı Milliye hareketinin ve mücadelenin başlamasında, işsiz kalan askerler, savaş suçlusu olarak arananlar ve Yunan işgali karşısında malını ve mülkünü kaybetme kaygısı taşıyanların yer aldığı, bu durumdaki insanların Kurtuluş Savaşı'na ciddi katkılar sağladığı vurgulanmaktadır.

Buradan hareketle Kemal Tahir, romanlarında “İttihatçılığa” her zaman özel bir yer ayırmakta, Milli Mücadele’nin örgütlenmesinde İttihatçı kadroları bu işin odağına yerleştirmekte⁸ ve İttihat ve Terakki hareketi ile ilgili roman kahramanlarına değerlendirmeler yaptırmaktadır. Bu değerlendirme ve analizler diğerlerine göre daha az tanınan ve bilinen “Bir Mülkiyet Kalesi” adlı eserinde olduğu gibi II. Abdülhamit Dönemi’ne kadar geri gitmekte, hatta Abdülhamit’in en yakınındaki kişilerin gözüyle İttihatçıları ve temsil ettikleri geleneği sorgulamaktadır ayrıca konuyla ilgili romanlarının geneline baktığımızda I. Dünya Savaşı’nın sona ermesi ile birlikte İttihatçı üst kadrolarının ülkeyi terk etmesine bağlı olarak dağınık hale gelen alt kadrolarının Milli Mücadele’yi örgütlediği tezi güçlü bir şekilde vurgulanmış ve bundan dolayı romanın birçok yerinde Kuva-yı Milliye geleneği ile İttihatçılık iç içe geçmiştir. Kemal Tahir, eserlerinde İttihat ve Terakki geleneği ile ilgili önemli tespitlerde bulunmuş; çoğu zaman bu konuda karşıt görüşteki kişileri konuşturma yöntemine başvurmuştur. İttihatçıların “hürriyet” vaat ederek Abdülhamit iktidarına son verdiklerini; ancak, vaat ettikleri “hürriyet”i hiçbir zaman getiremedikleri gibi, bir de Balkan Savaşı’nda alınan ağır yenilginin İttihatçılara yönelik umutları ortadan kaldırdığını romanlarında işlemiştir. Sonuçta, roman karakterlerinin ağzından millete vaat ettiklerini veremeyen İttihatçıların harbe, bir avutma aracı olarak başvurduğu söylenmektedir. Kemal Tahir’e göre; “*millete vaat ettiğini vermeden, ondan canını istemek fena bir alışveriştir*”⁹. Bu sebeplerden dolayı halkın gözünde savaş sonunda yaşanan bütün olumsuzlukların sebebi İttihatçı kadrolardır ve bu yüzden Kuvva-yı Milliyeçiler İttihatçı olmadıklarını ispatlamak zorundadırlar.

Kemal Tahir’in Kurtuluş Savaşı’nı konu alan ve bundan dolayı en çok bilinen ve tartışılan romanı “Yorgun Savaşçı” da ise romanın kahramanı bizzat İttihat ve Terakki içinden gelen Yüzbaşı Cemil’dir. İttihat ve Terakki Cemiyeti içinde yer alan roman kahramanı I. Dünya Savaşı sırasında çeşitli cephelerde bulunmuş ve ateşkes ile birlikte İstanbul’a dönmüştür. Yüzbaşı Cemil ve cemiyetten arkadaşları savaş sonrası İstanbul’unun itttihatçı karşıtı havasından bunalarak Anadolu’ya geçmişler ve Anadolu’da itttihatçı olmanın zorlukları yaşamışlardır.

Toplumun çeşitli kesimlerinde İttihatçı karşıtlığı yaygın olarak görülmektedir. “Esir Şehrin İnsanları” romanının kahramanı olan Kamil Bey’in İstanbul Bağlarbaşı’ndaki yeni mahallesinde tanıştığı İmam Mümin ile binbaşı emeklişi Hasan Bey “Peyam Sabah” okuyup Anadolu hareketine karşı çıkıyorlardı. İnançlarına göre; “*İttihatçı denenilen domuzların şerrine uğranılıyordu. Bu herifleri, on yıldır süren savaşlar bir türlü kana doyuramamıştı. ...şimdi de iki buçuk zeybekle yedi düvele karşı koymaya yeltenmekteydiler... Kazanırlarsa hürriyet kahramanı, kaybederlerse, paralar cebe, yallah Avrupa’ya... Hasan Bey’e göre, hırsızlar, soyguncular, adam eti yiyenler, memleket batırmaktan suçlular birikmişti Ankara’ya.*”¹⁰

“Bir Mülkiyet Kalesi”nin kahramanı Mahir Bey savaş sonunda, Burdur’dan İstanbul’a dönerken işgal öncesi İzmirine uğramış, Kordonboyu’nda askeri elbiseyle dolaştığından “...memleketi düşmana bıraktıkları için gidip bir köşeye saklanacaklarına, zafer kazanmış gibi insan içine çıkıyorlar... Enver Paşanızla beraber def olup gitsenize...” şeklinde tepkilerle karşılaşmıştır.¹¹

Savaş sonrası birçok subay, halkın sokakta kendilerine bakışlarından yenilginin sorumluluğunu üzerlerinde taşıdıklarını düşünüyorlardı. Omuzlarının üzerinde apolet değil, yenilginin suçu daha doğrusu yaşamakta olmanın suçu vardı. Romanda bu konudaki en çarpıcı vurgulardan bir tanesi, Balkan Savaşı’nda ölen İttihatçı Kolağası Niyazi Bey’in kendisini hiç tanımayan oğlunun yıllar sonra “*ittihatçılarda gavurmuş*” şeklindeki sözüne Yüzbaşı Cemil’in tepkisi İttihatçıların düştüğü durumu ve içinde bulundukları ruh halini açıklaması bakımından ilginçtir; “*yaşatlarından birçoğu kuşdillerinde, Fenerbahçe’de bıyık büküp yol gösterirken, Balkanlarda komitacı kovala sen, dağlarda hürriyet ara... Yetmiyormuş gibi yirmi altı yaşındayken, kaybedilmiş bir savaşta alnından vurur... On sekizinde gebe karını dul koy... Sonra oğlun sana itti-hatçı gâvuru desin*”.¹²

Başka bir yerde ise İttihatçıların düş kırıklığını yazar şu sözlerle ifade ediyordu: “*Ne diyorlar? ‘Dağdan inen ayların politikacılığı bu kadar olur!’ diyorlar, ‘altı yüzyıllık imparatorluğu on yılda batırdılar, bu eşkiya bozuntuları...’ diyorlar. ‘her biri aslan postuna bürünmüştü... Yiğitliği kimseye vermezlerdi... Meğerse çakallardan yüreksizmiş bu hanım evlatları...’ diyorlar*”.¹³

Anadolu’da bir direniş başlatmaya çalışanların ve direnişi örgütleyenlerin “İttihatçı gâvurlar” ve “İttihatçı eşkiyalar” şeklinde algılandığı olgusu devamlı olarak Kemal Tahir’in romanlarında işlenmiştir. Yüzbaşı Cemil ve arkadaşları Akhisar kasabasına geldiklerinde “*çıkın kasabamızdan İttihatçı gavurlar*” diye karşılanmışlardır. Yine bu konu da etkileyici bir örnek “Yorgun Savaşçı”da Yüzbaşı Cemil ile Emir eri Kör Şaban arasında geçen karşılıklı konuşmayla verilmiştir:

“-Sen hele, şu Millici lafının ne demeye geldiğini bildir ki... ‘Kuva-yı Milliye’ lafının ne demeye geldiğini?

-Milli kuvvetler demek... Bu milletin kuvvetleri... Türk milletinin...

-Töbeee... Türk milletin kuvvetleriyse, neden gâvur farmason sayılmaktayız biz?

-Meğerse Beyim, bu bizim Millici lafımız, İttihatçı gâvuru’ demeye gelmekteymiş...”.¹⁴

Yıllar süren savaş döneminden sonra ateşkes ilan edilmesiyle Osmanlı ordusu dağıtılmış, Anadolu’da birçok kişi uzun bir aradan sonra evine, köyüne dönmüş ve normal yaşantı sürmeye başlamıştı. Dolayısıyla bu durumun İttihatçıları eliyle yeni bir

savaş tehlikesinden dolayı bozulacağından kaygılanan halk, başlangıçta Kuva-yı Milliye taraftarı ve mücadele yanlısı değildir. Hatta halkın önemli bir kısmı büyük bir yılgınlıkla var olan durumu kabullenmiş; Milli Mücadele çağrılarının, hem saltanata karşı çıkmak olduğuna, hem de yeni işgallere ortam hazırlayacağına inanmıştır. Kemal Tahir'in romanlarında, Batı Anadolu'daki bazı şehir ve kasaba isimleri sayılarak, buraların Yunan ordusuna bir tek mermi atılmadan bırakıldığını roman karakterleri tarafından devamlı olarak vurgulanmıştır. Aynı zamanda Anadolu halkının içinde bulunduğu psikoloji yazar tarafından roman karakterlere şu şekilde ifade ettirilmiştir:

"... Millet savaştan yılgın... 'vuruşalım' demiyor musun?, anasına sövmüşsün gibi sırtıyor!... Yedek subayların yarısı evlerine kapanmış, yarısı ekmek parası derdine düşmüş... Bizimkilerin çoğu hasta, sakat... Sağlamları daha yenilginin şaşkınlığından kurtulamadı, kala kala... Bir avuç senin gibi 'Bizim aklımız ermez' diyen subayla gözünü budaktan sakınmaz deli aydın kaldı Gerisi asker kaçığı, çapulcu, kısaca eşkiya dediğimiz rezil sürüsü".¹⁵

Kemal Tahir, işgallere karşı halkın içinde bulunduğu yılgınlığı tam bir gerçekçilik içinde eserlerine taşımıştır. Hatta bu durum daha sonra çeşitli eleştirilere yol açsa da, dönemin toplumsal gerçekliğini romana taşıması bakımından önemlidir. Yazar, "Yorgun Savaşçı"da Yüzbaşı Cemil ve arkadaşlarının Akhisar'a geldiklerinde karşılaştıkları manzarayı burası da "Yunan bayrakları ile doluydu" şeklinde yansıtmış, bunun yanında şehir eşrafının harıl harıl Yunan bayrakları diktirdiğini, hatta bütün terzilerin bu işe giriştiğini vurgulamıştır.¹⁶ Ayrıca yol boyunca Türk köylerin, Yunan askerlerini "ille de yemek yedireceğiz" diye kolay kolay salmadıklarını aktararak; hem Kuvva-yı Milliye'ye karşı oluşan olumsuz tepkinin nasıl bir ortamdan beslendiğini, hem de Milli Mücadeleyi örgütleme çalışanların işinin zorluğunu etkileyici biçimde göstermiştir. Ayrıca romanlarında, "İttihatçılar milleti birbirine kırdıracak" dedikodusunun şehirde etkili olduğunu vurgulamış, halkın "İttihatçı gâvurlara" kanıp iş çevirmeye kalkması halinde uyuyan yılanı uyandırıp Müslümanların kırdırılmasına neden olacağı yönündeki kaygıyı eserlerine taşımıştır.

Yunan ordusunun İzmir'e çıkması buradaki birliklerin dağılması ve buradan kaçan birliklerin "İzmir'de birkaç serseri Yunanlılara karşı silah çekmeseydi, herkes işiyle gücüyle tarlasıyla, dükkânıyla uğraşacaktı. Başımıza gelenler hep İttihatçıların belası..."¹⁷ şeklindeki yaklaşımı direniş umutlarını iyice kırmaktaydı. Halktaki bu yılgınlık ekonomik nedenlerle de açıklanmıştır: Hatta ekonomik faktörlerin halkın davranışlarındaki belirleyiciliğine örnek olarak, henüz harmanların kalkmamasından dolayı silahlanan Rumlar ile Türklerin şimdilik çatışmaması gösterilir. Yorgun Savaşçı'da bütün bunlardan sonra Yüzbaşı Cemil kendi değerlendirmesini yaparak şunları söyler:

“Bence efendim, işiyle gücüyle uğraşanların, mal mülk sahiplerinin çoğunluğu, yeni duruma uymanın yolunu arıyor, bundan umut kesmeyince kimse kımıldamak istemiyor. Alın teriyle yaşayanlar sonu karanlık işlere kolay atılmazlar; ama, bir kez akılları yattın mı sonuna kadar dayanır bunlar...”

-Doğru inandırıp davrandırmak için ne yapmalı?

-Önce eşkiya olmadığımızı göstereceğiz! Sonra, eşkiyaya düşman olduğumuzu, ille dövüş aramadığımızı ispatlamalıyız...”¹⁸

Bu dönemde milletin karşısına eşkiya olarak çıkmak da olumsuz sonuçlar doğurmak-taydı. Yazar eserlerinde genellikle, Batı Anadolu’daki silahlı direnişi daha çok “başıbozukluk” olarak nitelemiş ve düzenli orduya gidişte bu silahlı birliklerin bazen yararlı olduğu vurgusunu işlese de, genellikle romanlarında merkezi yönetim açısından bu birliklerin sorun oluşturduğunu belirtmiştir; çünkü, Kemal Tahir’in düşüncesine göre; kurlsız, disiplinsiz, başına buyruk kişi ve topluluklarla Milli Mücadeleyi başarıya ulaştırmak mümkün değildir. Tahir Abacı’ya göre; Kemal Tahir’in merkezi yapıya, düzene, kolektif bilince, geleneğe, ulusal değerlere, giderek “devlet” olgusuna özel bir önem ve değer vermesi, gerek yakın tarihi gerek kırsal kesimi anlatan romanlarında kendine özgü kimi sonuçlar doğurmuştur. Bunlar arasında en önemlilerinden birisi de “başıbozukluk” olgusunu; ancak, geçici bir süre için katlanılır görmesidir.¹⁹ Bundan dolayı Kemal Tahir, romanlarında Kuvva-yı Milliye’nin başlangıcındaki “eşkiyalık” olgusuna karşı genellikle olumsuz anlamlar yüklemiş, özellikle Türk Edebiyatı’nda “eşkiyalık” hareketlerine yönelik olumlamaya kuşku ile yaklaşmıştır. Kemal Tahir, tarih ve sosyolojiye yönelik ilgisini ve birikimini romanlarına taşımış, özellikle tarihe yönelik analizlerini roman karakterleri ağzından aktarmış, hatta roman karakterlerini bu konularla ilgili tartışmaya yönlendirmiştir. “Yorgun Savaşçı”da Alman arkeolog Karlos’a Batı’daki toplumsal düzen ile Osmanlı toplumsal düzenini karşılaştıran analizler yaptırmış, sonuçta batıda devletin var olmadığı zamanlar, toplumların var olduğunu; ama, doğuda devletsiz toplum görülmediği ve doğunun beş bin yıllık tarihinde devletten başka kutsal bir şeyin olmadığı yönündeki görüşünü esere aktarmıştır. Bu açıdan Kemal Tahir, bu topraklarda devletin her zaman batıdakinden farklı bir işleve sahip olduğunu düşünmüş, toplumsal ve ekonomik düzenin sağlanması açısından devlet otoritesinin gerekliliğini vurgulamıştır, ayrıca buna bağlı olarak merkeziyetçi devlet anlayışının, doğuda halkı ezen feodal güçlerin oluşmasını engellediğini ve bu yüzden batıdaki gibi bir sömürü düzeninin doğuda oluşmadığını, dolayısıyla devletin varlığının halkın her zaman yararına sonuçlar doğurduğunu düşünmüştür. Bu düşüncenin etkisiyle Kemal Tahir, romanlarında Osmanlı ordunun terhis edilmesi ile Anadolu topraklarının işgale uğraması sonucunda yaygınlık kazanan “eşkiyalık” hareketlerine her zaman şüpheyile yaklaşmış, sadece bu grupları düzenli orduya geçişte bir aşama olarak görmüş ve savaşın kazanılması açısından tasfiye edilmelerinin zorun-

luluğunu savunmuştur. Buradan hareketle Kemal Tahir'in düşün dünyasının merkezinde genellikle devlet vardır; ama, o romanlarını daha çok devletin dışında olanlardan çıkarmıştır. Duygu Köksal'a göre Kemal Tahir'in romanlarında; Anadolu halkından olmak, eşkıya olmak, mahpus olmak, Kuva-yı Milliye olmak, Milliyeci olmak, kadın olmak, batı olmak merkezin dışında olmaktır. Kuva-yı Milliye hareketi, Kemal Tahir romanlarında devlet dışının, örgütsüzlüğün temsilidir.²⁰ Kuva-yı Milliyeciler halkın gözünde merkezin uzantısı olarak algılandığından, Anadolu halkı adına hareket etse de güvenilmemesi gereken tiplerdir; ancak, başka açıdan da Kuva-yı Milliyeciler merkeze karşı isyan etmişlerdir. Dolayısıyla Kuva-yı Milliye merkezden gelenlerin kurduğu merkez-dışı bir örgüttür ve merkeze isyan ettiği ölçüde kendisi bir merkez oluşturmaya doğru yaklaşır.²¹ Kuva-yı Milliye hareketinin yeni bir merkeze dönüşme süreci sancılı olmuş, içinde çok farklı güç odaklarını barındıran bu süreçten düzenli ordunun kurulmasıyla merkezi yapıya geçiş sağlanabilmiştir. Kemal Tahir'e göre, bu geçiş yeni bir merkez doğurup düzeni sağladığı için olumludur, bu geçişi engellemeye ve durdurmaya çalışan unsurlar ise olumsuzdur. Bu düşüncenin etkisiyle yazar romanlarında, Kuva-yı Milliye'nin ilk silahlı grupları olan eşkıyalığı merkezileşmenin önünde engel olarak görmüştür.

Merkezi gücün etkisinin azaldığı I. Dünya Savaşı yılları ve Ateşkes Dönemi, özellikle Batı Anadolu'da bu tür yasal olmayan silahlı grupların etkinliğinin en üst noktaya çıktığı yıllar olmuştur. Kemal Tahir, genelin aksine Kuva-yı Milliye'nin ilk silahlı gücünü oluşturan eşkıyalık hareketlerine karşı eserlerinde farklı bir bakış sergilemiştir. Yazara göre; Yunan ordusu Nazilli'de insanları öldürürken Demirci Efe, Aydın'daki Ziraat Bankası'nı soymakla meşguldür. Yörük Ali Efe Kafkasya'ya gitmemek için askerden kaçarak dağa çıkmıştır. Çerkez Ethem ise para için İzmir Valisi Rahmi Bey'in oğlunu kaçırmıştır. Hatta bu kişilerin *"Baltası kütükten çıkarsa Osmanlı bizi temizler"*²² anlayışı hareket noktalarını oluşturmuştur. Yüzbaşı Cemil'e göre ise; bu inanış heriflerde insanlık bırakmıyor, onları kudurmuş çakallara çeviriyordu. Yazar romanda bu konuda en önemli tespitler birisini: *"Sizce bunlarla bir iş görülebilir mi paşam?"* sorusuna karşılık Başibozuk Paşası Halit Bey'e yapıyor *"Bugünün hızıyla belki bir iki düşman karakolu basarlar, birkaç yerde pusu kurup az çok zarar verirler; ama, hiçbirini sürgit, ordu düzeni içinde tutamazsınız. Hemen hepsi subay düşmanıdır"*.²³ Bunların yanında yazar romanlarında eşkıyalık hareketlerinin yaygınlaşmasını ve destek bulmasını, memlekette halkın kahramanlık anlayışının eşkıyalıktan yukarı çıkamamasına ve o memleketteki insanların çoğunluğun biraz soyguna yatkın olmasına bağlamaktadır.

"Yorgun Savaşçı"da Kemal Tahir, Batı Anadolu ve Güney Marmara'daki eşkıyalık olgusunu ele almış ve Kuva-yı Milliye'nin ilk nüvesini oluşturan bu silahlı gruplar arasındaki mücadeleyi tarihsel aktörler aracılığıyla aktarmıştır. Roman Çerkez Ethem kuvvetlerinin düzeni sağlaması ile son bulmuştur. "Bir Mülkiyet Kalesi" adlı ro-

manında “Kuva-yı Milliye” başlıklı bölümde ise, düzenli orduya geçiş sürecini ele alarak Mustafa Kemal Paşa ile Çerkez Ethem arasındaki çatışmayı romanın belgesel niteliğini ön plana çıkararak vermiştir. Yazar, genellikle ikili konuşmalar aracılığıyla “Başbozukluk” olarak adlandırdığı Kuva-yı Seyyare birliklere karşı eleştirel bir yaklaşım sergilemiş, hatta Kuvva-yı Seyyare birliklerinin rahatsızlığını, memleket dâhilinde isyan çıkmamasından dolayı yağma yapamamalarına, keyfi adam asamalarına bağlamıştır.

“...*Farkındayım Mahir Efendi, ben Ethem’i bir türlü sevedim.*

-Neye?

-Gaddar olduğundan... Gaddar adam her zaman ahlaksızdır. Hem ahlaksız, hem deli... İsyanlarda keyif için insanları asarmış. Bu iyi bir alamet değil. Baksana, bu kadar uğraşıp emek verdiği işi, gene kendisi yıkmaya çalıştı...”.²⁴

“-Ethem kuvvetleri dediğimiz it sürüsü nihayet dağılmış... Ethem, Tevfik, Reşit kardeşler Yunan’a iltica ederek canlarını kurtarmışlar”.²⁵

Bütün bu alıntılar, Mustafa Kemal’in başında bulunduğu düzenli birlikler ile Çerkez Ethem arasında yaşanan mücadele de düzenli birliklerin haklılığını gösterdiği gibi aynı zamanda genel kabul görmüş olan tarih anlatımıyla da örtüşmektedir²⁶; ancak, yazar, düzenli birliklerin Çerkez Ethem kuvvetlerini dağıtmasını, aynı zamanda Mustafa Kemal’in diktatörlük arzularına yönelik olabileceği yönündeki kuşları da roman kahramanlarına söyletme ihtiyacı hissetmiştir.

“Bir Mülkiyet Kalesi” adlı romanda öne çıkan konulardan biri de halkın, sonucu kestiremediğinden dolayı Kuva-yı Milliye ve muhalifleri arasında kimi destekleyeceği konusundaki kararsızlığıdır. Çerkezlerin içinde bulundukları ruh hali, yaşananları anlamaya çalışmaları, var olan kargaşa içinde varlıklarını koruma kaygısı ile doğru tarafı seçmeye çalışmalarını net bir şekilde verilmiştir: “*Biz yabancı milletiz. Böyle işlerde padişahın yana olmalıyız. İlerde ‘Napalım! Padişah ne tarafta biz de o taraftayız’ der kurtuluruz*”.²⁷

Bununla bağlantılı olarak romanın kahramanı Mahir Bey, Adapazarı’ndaki Çerkezleri Milli Mücadele’ye çekmek için bölgeye gittiğinde Mustafa Kemal’in bölgede padişah karşıtı olarak algılandığını, Çerkezlerin padişah taraftarı olarak gördükleri Anzavur’a daha yakın durduklarını gözlemlemiştir; ancak, bütün bunlara rağmen bir kafa karışıklığı ve belirsizlik olduğunu sezen Mahir Bey, Çerkezleri Mustafa Kemal ve Kuva-yı Milliye’nin padişah karşıtı olmadığı konusunda ikna etmeye çalışmıştır. Mustafa Kemal’in padişah tarafından Samsun’a gönderildiğini, Mustafa Kemal’in aleyhine olan fetvanın da İngilizlerin baskısından dolayı yayınlandığını söyleyerek, bölge halkını padişaha; ancak, Kuva-yı Milliye vasıtasıyla yardım edilebileceğine ikna etmiştir.

“-Sen Kuva-yı Milliye taraftarı mısın damat?

-Haşa, ben padişah taraftarıyım. Bilirsin Abdülhamit Efendimizi severim. O kadar iyi-liliğini gördüm. O sülaleye karşı gelirsem gözlerim kör olur. Kuva-yı Milliye zaten padişah taraftarı. Mustafa Kemal Paşa'nın uğraşması, padişahımızı düşman elinden kurmak için...”²⁸

Sonuçta Kemal Tahir yazdığı eserlerinde, mücadele yıllarını ve yeni bir devletin kuruluş sürecini ayrıntıları ile işlemiştir. Romanlarında sözü edilen yıllarda İstanbul'dan Anadolu'daki mücadeleye bakışı, hatta İstanbul'daki farklı toplumsal kesimlerin davranışlarını ve bu davranışların tarihsel kökenlerini ortaya koymaya çalışmıştır. Bunun yanında Anadolu halkının da göstermiş olduğu tepkiyi gerçekçilik ve tarafsızlık anlayışından hareketle romanlarına taşımıştır. Dolayısıyla bütün bu süreci anlatırken Kuva-yı Milliye olgusunu olayın merkezine yerleştirerek, roman kahramanları aracılığıyla İstanbul ve Anadolu'daki çeşitli kesimlerin Kuva-yı Milliye algısını ortaya koymuştur. İstanbul açısından Anadolu'da mücadele eden herkes Kuva-yı Milliye taraftarıdır ve padişaha karşı çıkarak yasal olmayan bir işin içindedir. Aynı zamanda Kuva-yı Milliye hareketini örgütleyenler, Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı'na girip yenilmesine neden olan ve bu yüzden savaş suçlusu olarak aranan İttihatçılardır. Kemal Tahir romanlarında, Anadolu'daki Kuva-yı Milliye algısı; hem düzensiz ve eşkiya olarak tanımlanan gruplar için, hem de Mustafa Kemal'in başında bulunduğu birlikler için kullanılmıştır; ancak düzenli ordu ile Çerkez Ethem kuvvetleri arasındaki mücadele de ve ondan sonra Kuva-yı Milliye terimi sadece Mustafa Kemal'in başında bulunduğu birlikler için kullanılmıştır. Aslında bu durum Kemal Tahir'in görüşlerinin romanlarına yansımadır; çünkü, yazar, her zaman romanlarında “devlet” olgusuna özel bir önem vererek, merkezi yönetim açısından sakıncalı gördüğü eşkiyalık hareketlerini “Başibozukluk” olarak tarif etmiş ve bu tür silahlı güçlere olumsuz yaklaşmıştır. Bu yüzden merkezi yönetimi yeniden inşa etmeye çalışan Mustafa Kemal'in başında bulunduğu hareketin, düzensiz birliklere karşı yaptığı mücadele yazar tarafından eserlerinde haklı görülmüş ve Kuva-yı Milliye'yi düzenli birliklerin temsil ettiği düşünülerek bu birlikler roman kahramanları tarafından desteklenmiştir.

Kemal Tahir, Kurtuluş Mücadelesi'nin bütün zorluklarını ve taraflarını özellikle “Esir Şehrin İnsanları”, “Esir Şehrin Mahpusu”, “Bir Mülkiyet Kalesi”, “Yorgun Savaşçı” adlı eserlerinde okuyucuya aktarmıştır. Bunu yaparken Kuva-yı Milliye imgesini tarihsel gerçekçilik içinde değerlendirmiştir. Sonuç olarak savaş sonrası oluşan İttihatçılara yönelik tepkiyi, İttihatçıların içine düştükleri yenilgi psikolojisi ve yılgınlığı, Anadolu halkının subaylara karşı olan düşmanlığını, Ege köylülerinin Yunanlılara yaranma çabalarını, Kuva-yı Milliycilerin İttihatçı olmadıklarını ispatlamak zorunda kalmalarını ve Kuva-yı Milliye'nin ilk silahlı gücünü oluşturan eşkiyalığın nasıl bir başibozukluk olduğunu etkileyici bir dille anlatmıştır.

NOTLAR:

- * Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü
- ¹ Ayrıntılı bilgi için bakınız, Mustafa Kemal Şan, "Kemal Tahir ve Tarihsel Gerçekliğin İnşası", *Kemal Tahir'in 30. Ölüm Yıldönümü Anısına, Sosyoloji Yıllığı-Kitap 10*, Kızılelma yay., s. 174-193
- ² Sezai Coşkun, "Bir Mülkiyet Kalesini Okuma Denemesi", *Biyografya Kemal Tahir-4*, Baglam yay., Şubat 2004, İstanbul, s. 169
- ³ Ömer Türkeş, "Genel Bir Bakış", *Türk Romanında Kurtuluş Savaşı*, Hazırlayan: Mürşit Balabanlılar, İş Bankası Kültür yay., Ekim 2003, İstanbul, s. 14
- ⁴ Kemal Tahir, *Esir Şehrin İnsanları*, İttaki yay., Ekim 2008, 8. Baskı, İstanbul, s.48
- ⁵ Tahir, Esir Şehrin İnsanları, s.288
- ⁶ Tahir, s.356-357
- ⁷ Tahir, s.93
- ⁸ Aslında bu durum Tahir Abacı'ya göre Kurtuluş Savaşına önderlik eden ekibin, İttihat ve Terakki'nin önder kadrolarına retçi/eleyici bir tutuma girmesine, bu kadroların kalıntılarını yok etmeye girişmesine Kemal Tahir'in bir tepkisidir. Bakınız Tahir Abacı, "Kemal Tahir" *Türk Romanında Kurtuluş Savaşı*, İnceleme, Hazırlayan Mürşit Balabanlılar, İş Bankası Kültür yay., Ekim 2003, İstanbul, s.179
- ⁹ Kemal Tahir, *Bir Mülkiyet Kalesi*, İthaki yay., Nisan 2009, İstanbul, s.144
- ¹⁰ Tahir, *Esir Şehrin İnsanları* s.107
- ¹¹ Tahir, *Bir Mülkiyet Kalesi*, s. 222
- ¹² Kemal Tahir, *Yorgun Savaşçı*, İthaki yay., Ekim 2007, 3. Baskı, s.32
- ¹³ Tahir, *Yorgun Savaşçı*, s.32
- ¹⁴ Tahir, *Yorgun Savaşçı*, s. 424
- ¹⁵ Tahir, *Yorgun Savaşçı*, s. 254
- ¹⁶ Tahir, *Yorgun Savaşçı*, s. 275
- ¹⁷ Tahir, *Yorgun Savaşçı*, s. 356
- ¹⁸ Tahir, *Yorgun Savaşçı*, s. 399
- ¹⁹ Abacı, s.190
- ²⁰ Duygu Köksal, "Cemil Meriç Ve Kemal Tahir'de 'Sahnenin Dışındakiler'", *Defter*, Sayı 25, 1995, s.120
- ²¹ Köksal, s.120
- ²² Tahir, *Yorgun Savaşçı*, s.451
- ²³ Tahir, *Yorgun Savaşçı*, s. 355
- ²⁴ Tahir, *Bir Mülkiyet Kalesi*, s. 389
- ²⁵ Tahir, *Bir Mülkiyet Kalesi*, s. 415
- ²⁶ Bu konuda ayrıntılı bilgi için bakınız. Fethi Naci, *Yüzyılın 100 Türk Romanı*, İş Bankası Kültür yay., 2. Baskı, Şubat 2008, s.262
- ²⁷ Tahir, *Bir Mülkiyet Kalesi*, s.291
- ²⁸ Tahir, *Bir Mülkiyet Kalesi*, s. 281

Prof. Dr. Sabri SÜRGEVİL**Kendi Belgelerinde Yörük Ali Efe****Giriş**

Türkiye Cumhuriyeti'nin oluşum sürecinde önemli bir rol oynayan Kuva-yı Milliye kavramı, bilimsel bir yaklaşımla ele alındığında, bazı kavramları da çağrıştırdığı sonucuna varılır. Ulusça kazanılan başarıya sahip çıkma yönünden yerel tarihe ilgi duyanların heyecanları ve yarattıkları efsanelere bakarak bunları gözden geçirme olanağı yoktur. Kuva-yı Milliye hareketinin Türkiye Cumhuriyeti'nin oluşum sürecinde oynadığı role oranla bilinmediği, anatomisinin ortaya çıkarılmadığı, göz önüne alınırsa bunları saptamanın zorluğu anlaşılır. Bu hareketi hangi koşullarda ulusal iradenin oluşturduğu ve ulusal iradenin ulusa gücünü göstermeye zorladığı düşünülürse, söz konusu kavramların birbiri ardı sıra kolayca ortaya çıkışı görülür.

Ulusal haklarını savunmak, tüm toplumsallıklar için gereklidir. Ulusalılıkların; sahip oldukları siyasal, ekonomik vb haklara yönelik saldırılara karşı savunma durumunda kaldıkları zamanlar olur. Ulusal hakların savunulması ulusal güce bağlıdır. Hak savunmasının kaçınılmaz olduğu durumda eyleme geçmeyen güç, güç değildir. Eylem kararını kendisinde gücün varlığına inananlar verir ve uygular.

Ulusal güçler, ulusal haklarını savunan güçler olarak kısaca tanımlanan “Kuva-yı Milliye” tarihsel süreçte 90 yıl öncesinin Türkiye'sinde dönemin koşullarından doğan bir hareketin adıdır. Kuva-yı Milliye ruhunu da; Türkiye'yi, bu topraklar üzerinde yaşamakta olan insanların vatanını işgal etmeye kalkışanlara karşı milletin bağrından çıkan evlatlarının özgür iradesi olarak tanımlamak yerinde olur.

Dönemin Ulusal Mücadelesi'ne fikren, bedenlen, canıyla, malıyla vs. katılanlar arasında yer alanlardan bazılarının isimlerini bu vesileyle belirtmek isterim; Aydın Cenub Mıntıkası Kumandanı Yörük Ali Efe, Aydın Alayı Kumandanı Molla Hasan Emmi, Numüne Tabur Kumandanlığı Taciddin ve Yüzbaşı Kadri, Bozdoğan'dan Hacı Hasanazade Hasan Efe, Heyet-i Merkeziye Reisi İbrahim, Müdafaa-ı Hukuk Cemiyeti Reisi Yüzbaşı Kadri, Yenipazar Heyet-i Merkeziye Reisi Kadri ve Hüsnü, Dalama Heyet-i Merkeziye Reisi Mehmet Hafız, Çine Heyet-i Merkeziye Reisi Hafız Hidayet, Müftü Emin Efendi ve Hasan Tahir Efendi, Belediye Reisi Ahmet Vefa Bey ve diğerleri.

Kuva-yı Milliye 90 yıl öncesinin Türkiye'sinde Ulusun özgür iradesiyle egemenlik haklarına yönelik saldırılara karşı duruşunu ifade eder. M. Kemal Paşa başta olmak üzere tüm Kuva-yı Milliyecilerin başlattıkları ve başarıya ulaştırdıkları Ulusal Kurtuluş Savaşı bu nedenle zorun başarılmıştır.

Temel İlke: Egemenlik, sınırsız ve koşulsuz ulusun olacaktır. M. Kemal Atatürk'ün deyişiyle "Hakimiyet bila kayd ü şart milletindir" ilkesi (Nutuk, II.s:562) tüm mücadelelerin nirengi noktasını oluşturacaktı. Milli Mücadele'nin başlangıcında “Vatanın bütünlüğü,

milletin istiklalı tehlikededir” söylemiyle ileride kurulacak olan devletin üniter yapısına işaret ediliyordu.

İnsan ve aklına güvenen, Tanrısal devlet yerine laik dünya devletini egemen kılmaya çalışan, inanç ve bilimsel araştırma özgürlüğünü savunan, genel istenç veya ulusal iradeyi demokratik ilkeler doğrultusunda en yüksek değer olarak gören, çağdaş devlet ve toplum anlayışını Türkiye’de yoktan var eden ve yaşatmaya çalışan Atatürkçü düşünce sistemi ve onun yarattığı Türkiye Cumhuriyeti’dir.

Atatürkçü düşünce sisteminden ve çağdaşlaşma yolundan sapmaların önü alınarak, bilimin verileri, ulusun istenç ve istemleri, düşünce, irade ve talepleri ön planda tutularak, insanlarımız, M. Kemal Atatürk’ün dediği gibi "Mesut, muvaffak ve müreffeh olacaktır." olmak zorundadır; çünkü, yine M. Kemal Atatürk’ün dediği gibi "Mazinin gaffetleri, pashı ataletleri, Türkiye halkının dimağından silinmiş olduğundan şüphe ve tereddüde mahal yoktur. Vasil olduğumuz mesut vaziyetten bir hatve geriye gitmek, kimsenin mevzu bahsetmeğe dahi salahiyatdar olmadığı kat’i bir hakikattir". (Söylev ve, III. s:108)

Kuva-yı Milliye ulusun içinden çıkan güçlerdir. Türkiye Cumhuriyeti’ni bu güçler kurdu. M. Kemal Atatürk bu nedenle “Türkiye Cumhuriyetini kuran, Türkiye Halkına, Türk Milleti, denir” der. Bu söz, ulus-devletin ne olduğunu ve ulus-devletlerin bugün için de geçerliliğini koruduğunu anlamayanlara veya anlamak istemeyenlere iyi bir yanıtıdır.

Kuva-yı Milliye ruhuna ve ulusal egemenlik ilkelerine dayalı olarak kurulan, laik, demokratik, hukuk devleti olarak Türkiye Cumhuriyeti’ni ve onun yegane sahibi Türk milleti’ni, zor koşullarda onun bağrından çıkan Kuva-yı Milliye’yi böyle öğrendik; böyle biliyor ve böyle anlaşılması gerektiğini belirtmek istiyoruz.

Örnek bir Kuva-yı Milliye’ci olarak Yörük Ali Efe ve onunla yöresindeki farklı kesimlerin ilişkileri yukarıda belirtilen görüşleri doğrular niteliktedir. Bu bildiride bu nedenlerle Yörük Ali Efe’nin ATASE arşivine tasnif ve okuyucuların değerlendirmesine sunulmak üzere verilmiş olan evrakına dayalı olarak bu ilişkiler ağını sergilemeye çalışacağız. Bu vesileyle, Eski Uşak Valisi Kayhan Kavas’a söz konusu evrakın ATASE’de yapılan tasnifi ve cd’sini değerlendirmek üzere tarafımıza vermesinden dolayı teşekkür etmeyi bir görev bildiğimi belirtmek isterim.

Kuva-yı Milliye denilince İzmir’in artbölgesinde; Aydın, Denizli ve Muğla’da halkın aklına ilk olarak Yörük Ali Efe gelir. Kuva-yı Milliyeci Yörük Ali Efe, adına türküler yakılmayı, 16 Haziran 1919 Malgaç Baskını ve Haziran 1919 sonunda Aydın’a Yunan işgal kuvvetlerine karşı yapılan başarılı saldırıya önderlik etmekle, hak etmiştir.

Kuva-yı Milliye hakkında: kimileri “hainler” dedi, kimileri de “aslanlarım”. Yüzlerinin akıyla çıktılar giriştikleri savaştan. Ulusun bağrından çıktılar, vatan dedikleri topraklarında yatıyorlar.

Yörük Ali Efe hakkında: Umarsızlığın, bezginliğin pençesinde kıvranan ulusuna umut kaynağı oldu. Vatanını işgal etmeye kalkışanlara hiç beklemedikleri anlarda indirdiği darbelerle ulusunun ateşini yükseltti. Milletin istiklali, vatanın bütünlüğünü muhafaza yolunda gösterdiği sebat ve Ankara ile işbirliği konusunda örnek oldu.

Destansı kahramanlıklar yapan Kuva-yı Milliye için destanlar düzüldü, türküler yakıldı, tarihler yazıldı. Kendileri pek yaptıklarından söz etmeyi sevmezlerdi; çoğu sessizce ölümlü dünyayı bırakıp gittiler. Arkalarında ölümsüz isimleri ve belgeleri kaldı.

Bildirimizin bu satırlardan sonraki bölümü Yörük Ali Efe’nin arşiv evrakına dayalıdır. Yapmakta olduğumuz geniş kapsamlı çalışmanın bir bölümüdür.

1-Yörük Ali Efe’nin evrakında askeri makamlar ve bunlarla ilişkiler (Garp Cephesi, alay, tabur kumandanları, şube reisleri vb.)

Askeri-uyarı, eleştiri ve emirleri

Söke- Jandarma Tabur Kumandanı Tahir’e, Denizli’de İnzibat Memuru Molla Mustafa’ya, Muğla Havalisi Kumandanlığına, Yenipazar Şube Riyasetine, Bozdoğan Numune Tabur Kumandanına, 57. Fırka Kumandanlığına vb.

Söke Jandarma Tabur Kumandanı Tahir’den yanıt

“Çine’de Yörük Ali Efe’ye, 16 Temmuz 336 telgrafınıza, ... size dolambaçlı sözler söylemeye sebep göremiyorum, ... katibiniz size yanlış anlatmış ki güceniyorsunuz, İtalyanlar benimle müşavere etmek üzere dairemde beklediler; Mehmed Ağa’dan anlayabilirsiniz. Kaçak meselesine, kabul etmediğim gibi tenezzül de etmem, ağır lakırdılarla beni gücendirmenize de teşekkür ederim.” 17 Temmuz 336 Söke Jandarma Tabur Kumandanı Tahir (K.4.G.717)

Denizli’de İnzibat Memuru Molla Mustafa’ya

“Çakmak Karyesi’nden Arslan oğullarından Ahmedoğlu Emin’in bir tayını götürdüğünüz müracaattan anlaşıyor. Bu gibi teşebbüsünüz doğru değildir. İadesi ve inbası süratle bekliyorum.” 8.11.36 tarihli (K.1 G.29)

Muğla Havalisi Kumandanlığına

“Muğla’dan develerle gönderilen erzak pahaliya mal oluyor, burada buğday yedi, fasulye on beş kuruş, bir aylık erzak orada satılsa, burada o parayla dört aylık iâşe sağlanır. Buraya erzak göndermekten sarfı nazar olunsun” 1-2.11.36.tarihli imzasız (Yörük Ali’dir) (K.1 G.81).

Muğla Havalisi Kumandanlığına

“Yağmurların iki gündür devamı, her şeyden mahrum efradı rahatsızlığa sürüklemeye başladı. Kış hükmünü şiddetle icraya başladı. Bu mahrum askerlere bir tedbir ittihazını hassaten rica ederim. Fethiye, Köyceğiz gibi aşiret bulunan mahallerden yörük çadırı toplanmak suretiyle yirmiotuz çadırın tedariki, muhafazai sıhhatleri namına rica ederim Bey amucam” 1-2.11.36 tarihli imzasız (Yörük Ali'dir) (K.1 G.82)

Muğla Havalisi Kumandanlığına

2.11.36 tarihli tele, cevap, Yörük Ali:

“Levazım riyaseti acaba camlı oda içerisinde koltuk ve kanepeye yaslanmak mı demektir? Taburlar yalnız kuru sebze ve zeytin yağı yemekle işesi temin edilmiş mi oluyor? Efradın ekmek, yemek, gaz, tuz, soğan, sabun, çarık, çömlek, tütün, kibrit, pabuç, gömlek, hayvanat, arpa, saman, köstek, kolan, nal, mih, yular gibi ihtiyacı acaba nasıl ne zaman temin edilecektir? 81. ve 83'deki soruna tekrar değinen hazineyi levazım reisinden fazla düşündüklerinin tefhimi”ni isteyen telgraf (K.1 G.84).

Muğla Havalisi Kumandanlığına

“İş başına erbabının getirilmesini selameti mualla ve saadeti milliye namına rica ederim.” Cenub Mıntıka Kumandanı Yörük Ali imzalı, 3-4. 11. 36 tarihli tel (K.1 G.84-a).

Yenipazar Şube Riyasetine

Yenipazar Şube Riyasetine, Yörük Ali Efe'den "Hüseyin Bey müfrezesini ileri iblağ etsün, vazifesini behemahal ifa etmek üzere gitsün, zira verilen vazifeyi ifa erkeklik şanındandır, ifayı vazife etmedikçe avdet edecek olursa, silahının alınacağını tefhimi ricasıyla, bilmukabele selam eylerim." 3-4.11.336 tarihli pusula, alayda telgrafçı Ali yazsın İbrahim imzalı not (K.1. G.98).

Dalama Karahayıt Jandarma Takım Kumandanlığına

Dalama Karahayıt Jandarma Takım Kumandanlığına: “Karşıya geçirib avdet ettirdiğimiz efradın Gölhisar'da silah ve cephaneye ile fişenklikleri alınmış ve tebdil etmek gibi yeni bir sevdanız daha zuhur etti, aceb Gölhisar'da bulunanlar cepheye gelmekte olan efraddan daha fazla kahramanlık mı gösterecekler? Yoksa efradımız üzerindeki silahlar münasib görülüyor da tebdil ediliyor, kimden emir telakki edilip bu yolsuzluğa tasavvur ettiler? Müsebbiblerini tecziye etmekle beraber, alıkonulan 4 Alman mavzeriyle 210 fişenk ve dört fişenkliğin süratle karargahımıza irsalı ve inbası matlubdur.” 13.11.36 Cenub Mıntıka kumandanı Yörük Ali Efe imzalı (K.1 G.111).

Bozdoğan Numune Tabur Kumandanına

“Efradın idare ve iâşesi için Bozdoğan aşar anbarlarındaki zahairden istifade etmeniz gerekmekte, mutasarrıflıktan mal müdürlüğüne emir gönderilmiş bulunmakta, alınan zahirenin mikdarının bildirilmesi, Yaverin Mülazımı evvel Şükrü Efendi’nin de taburunuza kaydıyla muhassesatının temini mercudur.” 22.8.36 Muğla ve Havalisi Aydın Cenub Mıntıka Kumandanı Yörük Ali imzalı (K.1 G.175)

57. Fırka Kumandanlığı’na

“...tebligatı alilerinde burada İtalyan jandarma teşkilatı yapılmakta, zabitanın buna iştirak etmekte olduğu bildirilmektedir. Milleti İslamiye ve Vatanı Osmaniye’nin muhafaza ve himayesi uğrunda ihtiyar ettiğimiz fedakarlık müstenzii izah olmağla, hiçbir zaman da gavur amali efkarına hidmet edecek bir sirkatte vukua gelmemiş ve gelemez. Emirlerinizi gördükçe teessüf züvar olmakdan kendimi alamıyorum, ...asayışı memleket ve milleti muhafaza için teşkil ettiğimiz kuvvetlerden başka bir kuvvet yoktur ve olamaz, buraya gelen zabitan da arzumla bu hizmetlerde istihdam olunmaktadır. ...etrafıca tahkikat ve bizden tedkikat yapmaksızın etrafa bu suretle tebligat hayretle karşılanmıştır...” 22.8.36 tarihli(K.1 G.179)

Askeriyeden Aldığı Emirler

Ali Fuad Paşa’dan, Muğla Havalisi Kumandanı Nuri’den, 57. Fırka Kumandanı Nazmî’den vb.

Ali Fuad Paşa

Çine’ye ve Havalisi Kuva-yı Milliye Reisi Yörük Ali Efeye: Eskişehir’den gönderilen telgraf

“Düşman bugün bir fırka kadar kuvvetle Ortakçı’dan ilerleyerek Sarayköy ilerisinde 57. fırkaya taarruza başlamıştır, ...57. fırkaya müzaheret eylemek tabii idiği vechile elde mevcut tekmil muharib kuvvetlerinize behemahal düşmanın yan ve gerilerine mazarrat verecek surette taarruza geçilmesini ve yapılacak işlerden her gün malumat ita edilmesini rica ederim. Kaymakam Nuri Bey’e ve Yörük Ali Efe’ye yazılmıştır.” Garb Cephesi Kumandanı Ali Fuad, altta vürudu 28.8.36 tarihi(K.1 G.163)

Muğla Havalisi Kumandanı Nuri

“Sarayköy’de Mücahid Yörük Ali Efe oğlumuza: Cephede bulunan Kuva-yı Milliye’nin iâşesi ciheti askeriye havale olduğu cihetle, ciheti askeriyenin malumatı olmaksızın aşar anbarlarından zahire alınması cereyan eden muhabereden anlaşılmaktadır. Maiyyetinizdeki 25 süvarinin istihdamıyla fazlasının taburlara verilerek orada iâşe edilmeleri burada iken kararlaştırmıştık. Bu suretle taburların mevcutlarını orduya bildirerek havalelerini istedik. Maiyyetinizde istihdam edeceğiniz 25 süvari ile karar-

gahınız için tasarrufatı hazine nazarı dikkate alınarak yevmi kaç kuruşa ihtiyacınız var ise ordudan havalesi taleb olunmak üzere bildirilmesi. Çine'de iken 100 lira göndermiştim. Karacasu Kadıköy'ünden aldığınız zahireyi hesap edüb kaç günlük masarifinize kafi olduğunu bildirmeniz. Ana göre idarenizi temin edeyim, oğlum." 2.11.36 tarihli Muğla Havalı Kumandanı Nuri imzalı(K.1 G.85-85a)

57. Fırka Kumandanı Nazmi

Sarayköy'de Yörük Ali Efe'ye: "Tavas Şubesi'nden namımıza 39 silah vürud etmiştir. Bunlardan ancak yirmisi kabili istimaldir. Diğerlerinin tamir için İsparta imalathane-sine gönderileceğinden 20 silahın nakli için vesait göndermenizi rica ederim." 4.11.36 57. Fırka Kumandanı Nazmi imzalı (K.1 G.44)

2-Yörük Ali Efe'nin evrakında yerel örgüt yetkilileri ve bunlarla ilişkiler (Heyeti Merkeziye, Kuva-yı Milliye ve Müdafai Hukuk Reisi vb)

Denizli Heyeti Milliye Reisi Müftü Ahmed Hulusi'den

29 TS 35 tarihli, Çine Yörük Ali Efe'ye, "Mutasarrıflıktan tahliyesini iltimas ettiğiniz tel bugün geldi, Dede Efe'nin kayınbiraderinin yanlış işler yaptığı, hakkında kanuni takibat yapılmakta olduğu bu gibi kişiler için iltimasta bulunmasının doğru olmaya-cağı"nı, (efe oğlum) hitabıyla hatırlatan Denizli'den çekilen telgraf, (K.5. G.1019-1019a).

Kuva-yı Milliye Reisi Hidayet'den

Çine'den Muğla'da Yörük Ali Efe'ye " İtalyanlar'ın Köprübaşı'nda bir süvari müfrezesi bırakarak çekilecekleri cihetle, Menderes civarında bir tarassut karakolu yapmaya mecburiyet hasıl olmuştur, işin ehemmiyetine binaen telefon hattı temdidi icab ettiğinden Berberkahvesi'nde 19 kental fincanları, Kayırlı Karakolu'nda altı kental, Muğla'da da tel ve fincan var ise, mezkur tellerin bir an evvel buraya sevkleri, lüzumunun icab edenlere emr buyurulması rica ederim ve cümleten selam ederim kardeşim" 10 Nisan 336 Kuva-yı Milliye Reisi Hidayet imzalı telgraf (K.3.G.542).

Muğla Heyeti Milliye Reisi Mehmed Ragıb'dan

Muğla, Çine'de Mücahidini Muhterem Yörük Ali Efe'ye, "Çine'deki muhacirin için za-hire almak üzere develeriyle gönderilen memura Ahiköy aşar ambarından 10072 kilo buğday teslim edildiği ve daha ne kadar ihtiyaç var ise tedarik edilerek gönderilmek üzere bildirilmesi arz ve bilvesile teyidi ihtiram olunur efeciğim." 15 temmuz 336 Heyeti Milliye Reisi Mehmed Ragıb (K.4. G.695).

Dalama Müdafa'ı Hukuk Reisi Hafız Mehmed'e

Dalama Müdafa'ı Hukuk Reisi Hafız Mehmed ve Süleyman Çavuşa: "Tekeli Mustafa Çavuşun Alanlı'dan bir kızı zorla nikah kıydığını haber aldım. Hakikat ise kendisi ve arkadaşlarını yakalayıp Dalama'ya getirip nikahı fesh ettirip arkadaşlarıyla birlikte dayak atıp sonra karakola teslim edin. Ben gelene kadar karakolda bekletilsinler" Cenub Mıntıka Kumandanı Yörük Ali imzalı 8.11.36 tarihli emir (K.1 G.28).

Dalama Müdafa'ı Hukuk Reisi Hafız Mehmed Efendi'ye

Dalama'da İkizdereli Küçük Mehmed: "Karşıdan getirdiğiniz para ve hayvanatı taksim etmeksizin kamilen Dalama'da Hafız Mehmed'e teslim ediniz ve bize bildiriniz. 13.11.36 Cenub Mıntıka Kumandanı, Dalama Müdafa'ı Hukuk Reisi Hafız Mehmed Efendi'ye: "Küçük Mehmed'in karşıdan getirdiği para ve hayvanları teslim alıp miktarını bildirmeniz ricasıyla selam eylerim." 13.11.36 Cenub Mıntıka Kumandanı (K.1 G.120)

Menteşe Heyeti Merkeziye Reisi Evveli Cemal'den

Ali Efe'ye: "Ahali arasına fesad karıştıran, cemiyete zarar veren, muhasebeci Kamil, Tahrirat müdürü Lütfi, belediye Reisi Ragıb, Çekirge Müdürü Cevad, belediye Eczacısı Osman Efendilerin vazifelerine nihayet verilmesi" 30 Mart 36 tarihli Cemal imzalı mektup (K.4. G.838).

Ahi nahiyesi Heyeti Milliyesine

Ahi Nahiyesi Heyeti Milliyesine: "Şeyh Mehmed'in Bozarmut Karyeli Velioglu Tahir'den yirmi, Molla Haliloğlu Mustafa'dan yirmi, Velioglu Ahmed'den yirmi, Kocaköse zevcesi Ayşe'den yirmi, muhacir zevcesi Ayşe'den yirmi, Molla Haliloğlu Ali'nin Mehmed'den yirmi ki, ceman altı kişiden yüz yirmi lira taleb eylediği istihbar kılındı, heman merkulara bilcelb hiç bir yere para vermemelerini, parayı almak üzere kendilerini tehdid ve tazyik eden olursa heman tarafımıza bildirmeleri lüzumu kati olarak beyan olunur." 11 Nisan 336 Yörük Ali imzalı (K.3. G.529).

3-Yörük Ali Efe'nin evrakında siyasi, idari, merkezi ve yerel yöneticiler, ve bunlarla ilişkiler

(mebus, mutasarrıf, kaymakam, nahiye müdürü, belediye reisi vb.)

Muğla, Mutasarrıf Müştak Lütfi'den

Muğla'dan, Mutasarrıf Müştak Lütfi imzalı, Çine'de Mücahidini Muhterem Yörük Ali Efemiz'e: "Muhacirin için lazım olan zahirenin gönderilmesini Ragıb Bey'e yazmış olduğunuzu öğrendim. Her ne kadar mumaileyhin on bin yetmiş iki kilo buğday gönderdiği malum ise de daha fazla zahireye ihtiyaç var ise hemen gönderilmek üzere

bendenize işar buyurulmasını ve vesaiti nakliyenin izamı için leffen lazım gelenlere icrai tebligat edilmesini rica ve bu vesileyle gözlerinizden öperim; kardeşim efeciğim.” 15 Temmuz 336 (K.4.G.692).

Yenipazar, Mutasarrıf Tevfik'den

Yenipazar, Çine'de Yörük Ali Efe'ye: “Görüşmek vatani ve milli bazı işleri müzakere etmek üzere oraya gelmek niyet ve arzusundayım. Çine'de bulunub bulunmaya-çağınızın bildirilmesi mütemennadır.” 17 Temmuz 336 Mutasarrıf Tevfik (K.4.G.718)

Çivril Kaymakamlığına

“Çivril'in Bayad Karyesin'den Koca Kerimoğlu Derviş'in ailesini Sarayköy'de bikes bir halde bırakmıştır. Merhumun celbiyle ailesini aldırması aksi takdirde kendisinin karar-gahımıza sevkini temini mercudur.” 4.11.36 Cenub Mıntıka Kumandanı Yörük Ali (K.1 G.37)

(Saray)=Sarayköy, Kaymakamlığına

Saray Kaymakamlığına: “Aydın Alayı'nın hayvanatı için nal ve mih imal ettirileceğinden muktezi demir levha ve parçalarını Sarayköy'deki Hristiyan metrukâtından itasını jandarma kumandanlığına emir vermeniz mercudur.” 12.11.36 tarih Cenub Mıntıka Kumandanı Yörük Ali İmzalı (K.1 G.103).

Muğla Mutasarrıf Edhem'den

Koçarlı'da Yörük Ali Efe'ye; Muğla Mutasarrıfı Edhem'den: “Doktor Nefrato ile görüştüğü ...selameti memleketin icab ettireceği bilcümle teşebbüsât ve tedabire tevessül ile idare ve siyasi hiçbir hadiseye meydan verilmeyeceğini beyan ve bu vesi-leyle kemali ihtiramla gözlerinden öperim.” 28.4.36 tarihli telgraf (K.1 G.148)

Belediye Reisi Hidayet'ten

Kardeşim Ali Efe'ye: 20-21.8.36 tarihli tele:

“İstifamdan maksad tamamen memleketin mukadderatıyla kat'ı alaka etmek demek değildir, şu sırada hususâtı zatiyemin tekessürü hasebiyle müddeti muvakkate için vazifeyi hüsn niyetine emin olduğum Esat Bey'e tevdi ettim. vs” (K.1 G.172).

Bozdoğan Kaymakam Vekili Mehmed Şevket'den

“21-22 Teşrini Evvel 336 gecesi saat iki raddelerinde Molla Hasan Emmi'nin efradın-dan Balyambolulu Arab Halil ve refakatine aldığı Arablı Karyesi'nden Hüseyin ile müsellehan Bozdoğan'a gelerek Çamlıcalı Hüseyin Efe'nin karargahına muttasıl bir hanede ikamet eden Balyanbolu muhacirlerinden Abdülkadir Efendi'nin kızını kaldır-mak maksadıyla taarruz ederek içeriye girdikleri sırada validesiyle biçare kız kendi-lerini pencereden sokağa atmak suretiyle kurtulabildikleri ve bu vukuata Bozdoğan

inzibat efradının da iştirak ettiği ve men etmedikleri bittahkik anlaşılmış olduğundan haklarında takibat-ı kanuniyenin icra olunmak ister ve merkumunun hükümete teslimleri hususuna emir buyurulması selameti memleket namına rica olunur. 22.10.36 Kaymakam Vekili Mehmed Şevket (K.1 G.174 ve 174aa).

4-Yörük Ali Efe'nin evrakında yerel otoriteler ve Efe'ye saygıyla, sevgiyle, inançla bağlı kişiler ve bunlarla ilişkiler (Ayan, eşraf, ulema, bey, efendi vb).

Hüseyinbeyoğlu Mahmud'dan

"Yörük Ali Efe'yi karşılamak üzere bir zabiti Bağarası'na gönderdiği, kendisini Söke'de beklediği ve oradan Kuşadası'na geçecekleri, gönderilen zabitin Yörük Ali'ye topun aletlerini çaldıran zabıt olduğu, Kılıhoğlu Hüseyin Efe'nin istediği fişenkleri getirdiği, Hamza Bey amcasının ellerinden öptüğü ve cümlesine selam ettiği hk." 1.KS.335 tarihli Hüseyinbeyoğlu Mahmud imzalı mektup (K.7.G.1294).

Tavaslı Ali Kuzatlı Dede'den

Yörük Ali Efe'ye Tavas'tan çekilen telgraf, "Köprü için azman ve direklerin, 18 çuval arpa ve bir tuluk peynirin gönderildiği, kayınbiraderinin saliverilmesi konusunda Denizli Hükümeti'nin tutumundan ve katli için arkasından 16 süvari gönderildiği, kendisinin kara yoluyla yanına gelmek istediği hk." 29 Teşrin Sani 35 tarihli (K.5.G.1018).

Milas Eski Müftüsünden

Manevi oğlum Yörük Ali Efe'ye: "Öz oğlum gibi sevdiğim (diye başlayan, mücadelesinden övgüyle söz ettikten sonra Yörük Ali Efe'den yanındaki Osman Zeki kardeşiniz diye sözünü ettiği) kimseye bir vesika vererek gerü göndermesi hk." rica mektubu (K.5. G.875).

Milas Heyeti Milliye Azası Feyzullah'dan

"Evvela hoş ve sefa geliniz, heyetimizin hepsi selam ederler, Milas Heyeti Milliyesi'nce verilen karar üzerine Çine'ye hareket edecek iken aldıkları telgraf üzerine Kılıhoğlu Hüseyin Efe'nin Milas'a geleceğini, bu nedenle hareketini tehir ettiği," Heyeti Milliye azasından Hacı Aliagaşade Feyzullah imzalı 2 Nisan 336 tarihli tel, devamında "görüştük üzere Çine'ye veyahud burada bekleyeceğim, emrinizi muntazırım efem" Feyzullah imzalı (K.5. G.1060-a-aa,).

Ahiköy'den

Huzuru Alilerine: "Maruzatı çakeridir, mesaili malumenin halli için Ahiköy'üne kadar teşrif buyurulacağını istibşar ettik, huzur ve sükuna en ziyade muhtaç bulunduğumuz şu sırada bir takım erbabı tezvirin ifadatına kapılarak arada bir sui tefehhüm husulüne meydan bırakılmasını müsellemler olan dirayet ve kıyaseti aliyyelerinden istirham eyleriz. Şeyh Mehmed ve Mestan katiyen suiniyet beslemiyorlar, Yörük Ali ve Hüseyin Efelere

karşı hürmetleri vardır. Yalnız karyemiz muzarafatlarından naşı tevahhuş ediyorlar. Hüseyin Efem avdet buyurduktan sonra bunları da icab edecek zevatla iskata çalışır, kendileriyle görüşürüz. Etraftan korkarak bir çok adamlar toplanıyor. İşaratı zatı alileriyle halli mesele buyurulursa umum memleket ahalisi ilelebet minnettar kalır, baki takdimi ihtiramat eylerim efem,” 8 Mayıs 336, imza (K.7. G.1249).

Tavaslı Ahmedoğlu Ali-29.alay 2.Tabur 5.Bl Takım Çavuşu’ndan

Yörük Ali Efe'ye, huzuru alilerine, vatanperver Ali Efe'ye: “Ayrıldıktan sonra giriştiği her işte Yörük Ali'nin yaptığı işlerden bahsettiğini, efelerin ve vatan yavrularının sayesinde vatanın düşman işgalinden kurtulacağı, düşmanı sürüp suya gark edeceklerini, hür yaşayacaklarını, efelerden Molla Ali Dayı'nın ellerinden öptüğünü, biraderiniz Mehmet Efe'ye ve Hüseyin Efe'ye selam eder ellerinden sıkarım, muhterem kumandanım Osman Bey de ayrıca selam eder" diye yazılan 26 Haziran 337 tarihli mektup, Tavaslı Ahmedoğlu Ali-29. Alay 2. Tabur 5. Bl Takım çavuşu- imzalı (K.5. G.899).

Muğla, Ahmet Süreyya'dan

Yörük Ali Efemiz'e; “Öz kardaşım bugün dışarıdan Hüseyin Efe ve Heyeti Milliye Reisiyle beraber gitmeniz bu maksad ve isteğinizin ne olduğunu aklımca anladım, Cenabı Hak muininiz olsun, muvaffakiyet ihsan buyursun, benim buraya Muğla taburu teşkil etmek ki maksadım hani sizinle kaydı hayat yaşama ve vakar şahsi görüşmemiz gayeleri temin eylesindir. Burada nizamiye taburu Osman Bey'in emrinde kalsın sizce matlub ve müstelzem olabilecek mi? İşarı, benim teşkili için umumun muvafakatını istihsal ettiğim tabur pek süratlı ve numune taburu olacağından sizin vezaifi gayelerine hadim olacaktır, Bu telgrafi alır almaz bana başlayınız diye bana şifreli bir cevap veriniz yahud...” 9-10 Temmuz 336 “Buraya İdris Bey gelmiş bu hususta efegille de görüşeceğim” (notu) Ahmet Süreyya (K.4.G.699).

Yenipazar, Atçalı Kirişçi Ali'den

Çine'de Umum Mücahidin Kumandanı Yörük Ali evladımıza: (Evladım diye başlayan önce hal hatır soran, hastalığından söz eden) “Yenipazar'da ufak bir dükkân bulup yağ ve tütünlerini satmakta olduğundan, sonra Molla Hasan ile beş yüz lira göndereceğinden, Çobanoğlu Mehmed Ali ile beş yüz lira gönderdiğinden, beş on güne kadar biriktirdiğini göndereceğinden, hatasız kul olmaz diyerek affını istirham eden, üç evladıyla hizmet ettiğinden, ihtiyar halinde hala devam ettiğinden, borcunu sermayesini süratle satarak ödeyeceğinden söz eden,” 14 Temmuz 336 tarihli Yenipazar'da Atçalı Kirişçi Ali imzalı mektup (K.4.G.686).

Kuşadası, Mahmud'dan

Kuşadası'ndan Çine'de Yörük Ali Efe'ye: "Telgraf başına geldim bekledim bekledim Söke yol vermedi, gidiyorum ne zaman isterseniz görüşürüz, çetelerden ne kadar silah

cem edildi ve kendileri ne oldu, bu mazbatayı yapanlar kimlerdir, hiç orada çete kalmadı mı, herkes silahını teslim etti mi vaziyetiniz şimdi nasıldır?" sorularına yanıt: Burada esasen çete yoktur, hepsi mükemmel techizatlı askerdir, askerler evlerinde, toplanan silahları elyevm debboya aldıracağız, ahaliden müsadere olunan silahlar hükümettedir, bu da İtalya Kumandanı emriyle yapıldı, bu çok acıdır lakin sabır lazım, hamd olsun silahımız elimizdedir, bunları bizi öldürmedikçe elimizden alamazlar, yeminimizi bozamazlar, buraları siz merak etmeyiniz, oralarda sukunet muhafaza olsun, hükümet ve idareyi eline alması için İtalyan Miralayına müracaat edenlerin isimleri bende mukayyedir, burada söyleyemem, saati gelince cezaları verilecektir. Askerin silahı debboy memurunca malumdur ve saklı bir yerdedir, kimse bulamaz" 15 Temmuz 336 tarihli telgraf, imza Mahmud (K.4.G.693-693a).

Ömerağazade Mehmed ve Hasan Zekai'den

"Safa geldiniz, sizin için iki gündür Efe merakdadır. nasılsınız? İtalyanlar tarafından Faik Bey'le birlikte gönderildiğinizi işittiğinizde son derece müteessir olmuştu, şimdi sevindik,..Efe biraz rahatsızdır, gezinmek üzere hayvanla dışarıya çıktı, seyran eyledi, Efe bu hususu sorub cevap istiyor. Biraderiniz Bekir Efendi için rehine olarak elimizde bir Yunan tayyare zabiti vardır. Ümid ederim ki bu vasıta ile bir haber alabiliriz, buraya kadar gelmeğe vaktiniz bilmem müsaid midir? Gelirseniz zannederim şu ahval dolayısıyla efeyi de hem tenvir hem de teselli etmiş olursunuz, zira Efe ahvalın kesb ettiği meşumesinden çok müteessir bulunuyor, öteden beri sizinle... Söke, Çine'de Yörük Ali Efe'ye, "Kardeşim Zekai şimdi Kuşadası'na geldi. Otomobilden iner inmez, bu telgrafı elinden aldım, takdim buyuruyorum. Mahsus selam ederim." 16 Temmuz 336 Ömerağazade Mehmed. Söke, aceledir, Çine'de biraderimiz Yörük Ali Efe'ye, "afiyetteyim kardeşim Bekir için henüz bir haber yoktur. Mahsus selam eyler ve gözlemlerinden operim kardeşim." 16 Temmuz 336 Hasan Zekai (K.4.G.721 ve 4-721-a)

Muğla, Hamza'dan

Çine'de Mücahidini Muhterem Yörük Ali Efemiz'e, pek Muhterem Efem; "İdris Efendi ile gönderilen iltifatnameleri ve teferruatını hürmetler ile aldım...Rodos tarikiyle Ankara'ya hareket edeceğim. İdris Efendi'yi de beraberimde götüreceğim.Vardığımda işarı alıyyeleri dairesinde hasıl edeceğim neticeyi İdris Efendi ile bildirmek üzere hemen avdet ettireceğim...Yenipazar'dan Molla Hasan Emmi'den Gökçen merhumun aileleri hakkında Ulda aldığım telgraf üzerine hemen Muğla'ya geldim. Benim Muğla'ya geldiğim günde bu mesele için sureti mahsusada gelen Hacı Halil benim Muğla'ya vürudumdan evvel avdet etmiş olduğunu anlayub görüşemediğimden dolayı müteessir oldum. Hemen Gökçen merhumun ailelerini buldurub icab eden nesayihi bilicra istirahatlerini temin eyledim. Diğer muhacirlerden ayırub kendülerini ayrıca bir haneye yerleşdireceğim. Zira Gökçen merhumun ailesine bakmak bu milletin borcudur. Zira merhum bu millet ve vatan için terki hayat etmiş bir kişidir. Ailesini buraya getürenleri

de buldurub anlara dahi lazım gelen nesayihde bulundum. Merkumların bir kabahatları olmayub bilakis hidematları olduğunu anladım. Molla Hasan Emmi'ye dahi bit-telgraf bildirdim. Baki arzı ihtiram ile Allahaismarladım Efem," 21 Temmuz 336 Hamza (K.4.G.709).

Şamlılı Ali Bey'den

"Evvelce bölük kumanda eden biri olarak fırkanın, tabur ve bölüğü emrinde yapamayacağı, Y.Ali Efe'nin maiyyetine girmek istediği" hk. 30 Teşrin Sani 36 tarihli mektup (K.1 G.18).

Çakmak Karyesi'nden Arslan oğullarından Ahmedoğlu Emin'den

"Çakmak karyesinden Arslan oğullarından Ahmedoğlu Emin'in bir tayını hanesinden alıp götürdüğünüz vaki olan müracattan anlaşılıyor. Bu gibi teşebbüsünüz doğru değildir. İadesi ve inbası süratle bekliyorum" 8.11.36 tarihli (K.1 G.29)

Bozoyük Küçükkadızade Mehmed Fahri'den

(Muhterem bir huzura diye başlayan) "Efendim: selam ve ihtiramattan sonra atideki maruzatımın asafını istirahat ederim (diye devam eden) çevresindeki şekavete ilişkin, Muğla'da misafireten bulunan Yörük Ali Efe'ye iletilmek üzere" Küçükkadızade **Mehmed Fahri mühürlü 12 Nisan 36 tarihli mektub (K.3. G.533-a)**

5-Yörük Ali Efe'nin evrakında efeler ve maiyetindekiler ve bunlarla ilişkiler (Sökeli Ali Efe biraderi Ahmed Efe, Arablı Hüseyin, Balyambolulu Arab Halil, Cabbarzade Vehbi, Çamlıcalı Hüseyin Efe, Danişmendli İsmail Efe, Demirci Mehmed Efe, Dede Efe ve Biraderi Mustafa, Gökçen Hacı Halil, Hacı Hasanazade Hasan Efendi, Hasan, Hüseyin ve Mehmed Efeler, Hacı Halil Emmi, Hüseyin Bey, İkizdereli Küçük Mehmed, İzmirli İsmail, Koca Hüseyin Efe, Mestan Efe, Şeyh Mehmed, Mestan Efe'nin maiyyeti efradından Öksüz Mehmed, Molla Mustafa'nın Yeğeni Ali Molla ile kardeşi Mehmed Ali, Yörük Ali Efe'nin dayısı Mehmed Efe, Musalarlı Ali ve Poslı, Molla Hasan Emmi, Hacı Halil, Şamlılı Ali Bey, Hüseyin Efe, biraderi Osman Efe, Hasan Zeybek, Molla Osman, Karahayıt Müfreze Kumandanı Çolak Hüseyin, Sarlı Mustafa, Tombak, vb).

Hasan Emmi'den

Yenipazar, Çine'de Yörük Ali Efe'ye: "Selam edüb gözlerinden öperim, Hüseyin Efe ve biraderlerine dahi cümle arkadaşlara selam ederim. Ben şimdi Bozdoğan'dan geldim. Danişmendli İsmail'i alub on neferle buraya getirdim, emriniz nedir?. Ben oraya gelayım mı? yoksa burada bekleyeyim mi? orada olan işleri tamamiyle milleti memnu ederek gördüm, geldim. Danişmendli'nin silahlarını alayım mı? yoksa bir şey yapmayayım mı? Bozdoğan'daki Hacı Hasanazade Hasan Efendi çok selam edüb hanesi dahi gözlerinizden öperler, diğer oradaki beyler cümlesi selam edüb sizden bu işe

teşekkür ediyorlar. Çok memnun kaldılar. Çamlıcalı Hüseyin Efe ve arkadaşları çok selam ederler, Hasan, Hüseyin ve Mehmed Efeler, Hacı Halil Emmi dahi çok selam ederler, oradaki olan mevcut silahları tarafınıza göndereyim mi? Yoksa buraya getirdeyim mi?. Cevab oğlum Ali Efe, 11 Temmuz 336 Yenipazar, Çine’de Yörük Ali Efe’ye, buradaki Hacı Kara Mustafa’nın değirmenini kontrol ettim, mevcut yüz elli dolu zahire varmış, bu zahirenin başına inzibat bıraktım, bu zahireyi buraya getirdeyim mi? Yoksa cevap, pazarda sattırmayı münasib gördüm, Hacı Kara Mustafa ölmüş diyorlar cevap, buradan binek olarak üç katır gönderiyorum malumatınız olsun, cevap. 11 Temmuz 336 Hasan Emmi imzalı (K.4.G.698)

Demirci Mehmed Efe’den telgraf ve karşılıklı yanıtlar

Sultanhisar’da Yörük Ali Efe’ye, “Dün Danişmendli İsmail Efe’den aldığınız adamı bugünkü trenle göndermeniz, kardeşim. 4. 11.1335 Demirci Mehmed Efe imzalı mektup, telgraf.

Yanıt: 5 Teşrinisani 35 tarihli, “4 Teşrinisani 35 tarihli telgrafla taleb edilen ve Danişmendli İsmail Efe’nin bıraktığı İslam esirin bugünkü trenle gönderilemediğini arz ile takdimi ihtiramat eylerim muhterem kardeşim" (K.5 G.1028)

Yanıta yanıt: Sultan Hisar’da Yörük Ali Efe’ye, “Pek Ala kardeşim, yarınki trenle göndermenizi, bilmukabele selam ederim” 5.11.1335 tarihli mektup, telgraf (K.5 G.1024)

Hüseyin Bey’e

Yenipazar Şube Riyaseti’ne, Yörük Ali Efe'den: "Hüseyin Bey müfrezesini ileri iblağ etsün, vazifesini behemahal ifa etmek üzere gitsün, zira verilen vazifeyi ifa erkeklik şanındandır, ifayı vazife etmedikce avdet edecek olursa, silahının alınacağını tefhimi ricasıyla, bilmukabele selam eylerim" 3-4.11.336 tarihli pusula, alayda telgrafçı Ali yazsın. İbrahim imzalı not (K.1. G.98).

Mestan Efe ve Şeyh Mehmed

Yörük Ali Efe’ye "evvelce arz edildiği vechile Pisi Karyesi’ne azimetle Mestan Efe ve maiyyetini Muğla karargahına getirdim. Cepheye gitmesi için tebliğ olunan emirleri Şeyh Mehmed’e tebliğ eyledim. Şeyh Mehmed Efe’nin cepheye gitmekte teellül göstermekte olduğu gibi Mestan Efe ve maiyyeti efradının (eylemlerine bakarak) karar vereceğini makamı tehdidde dermeyan eylemekde, evvelki gün cepheye sevk edilen cephanelerden on iki sandığın kendisine mensub (hecin) develerine tahmil olundundan Ahi Köyü’ne esdirderek sevkini tehir eylediği, olunacak muamelenin emr ü işaretine makina başında muntazırım efendim. 26/27 tarihli Heyeti Merkeziye Reisi Cemal imzalı mektup (K.4.G.791-791-a).

Yörük Ali Efenin dayısı Mehmed Efe

Çine'den Yenipazar İnzibat Kumandanı Mehmed Ağa'ya: "Yörük Ali Efe arkadaşlarıyla o tarafa geliyor, bu gece buradan firar edenler Gökbel tarikiyle Muğla cihetine geçtikleri anlaşıldı, Ali Efe'ye bir suretini gizlice çıkarıp acele buraya gelmesine tebliğ ettirmeniz ehemmiyetle rica olunur." 4.5.36 Yörük Ali Efe'nin dayısı Mehmed Efe, Kuva-yı Milliye Reisi Hidayet (K.4. G.668).

Mestan Efe ve Şeyh Mehmed'den

Kılıoğlu Hüseyin Efe'ye, "Mektubunuzu aldık, afiyetinizden memnun kaldık, Çine'den ayrıldığınız zaman bizlere Allahısmarladık dediğiniz için bize karşı fena bir muamele yapılacağına zehab olarak bu tarafa hareket ettik. Esnai rahda Muğla'dan sevk olunan kuvva bittesadûf birlikte bu akşam Muğla'ya geldi. Maksudımız memlekete ve ahaliye zarar getirmek değildir. Memleketimizin selameti için her fedakarlığa ihtiyara ve cephenin maddi manevi her emrini ifaya hazır ve müheyyayız binaenaleyh iki tarafide fena bir fikir mutasavver olamayacağından sizin bu tarafa da yürümenize ihtiyac yoktur. Çine'de bulununuz, buralara düşecek işleri bize yazınız derhal icra edelim. Baki cümlenize selam ederiz kardeşimiz, cümle arkadaşlara da ayrıca selam ederiz." 6 Mayıs 336 Ahiköylü Mestan Efe Ahiköylü Şeyh Mehmed imzaları (K.6. G.1117)

Şeyh Mehmed ve Mestan Efeler hakkında

Ahiköy'den, Huzuru Alilerine: "Maruzatı çakeridir, mesaili malumenin halli için Ahiköyü'ne kadar teşrif buyurulacağını istibşar etdik, huzur ve sükuna en ziyade muhtac bulunduğumuz şu sırada bir takım erbabı tezvirin ifadatına kapılarak arada bir sui tefehhüm husulüne meydan bırakılmasını müsellemler olan dirayet ve kıyaseti aliyyelerinden istirham eyleriz. Şeyh Mehmed ve Mestan katiyen sui niyet beslemiyorlar, Yörük Ali ve Hüseyin Efelerle karşı hürmetleri vardır. Yalnız karyemiz muzarafatlarından naşı tevahhuş ediyorlar. Hüseyin Efem avdet buyurduktan sonra bunları da icab edecek zevatla iskata çalışır kendileriyle görüşürüz. Etraftan korkarak bir çok adamlar toplanıyor. işaratı zatı alileriyle halli mesele buyurulursa umum memleket ahali ilelebet minnettar kalır, baki takdimi ihtiramet eylerim efem" 8 Mayıs 336, imza (K.7. G.1249).

Karahayıt'da kardeşiniz Mestan Efe'den

Mücahidini Muhterem kardeşim Yörük Ali Efe'ye takdim: "Kardeşim (diye başlayan, selam ve görüşme dileklerinden sonra) Gökdeli ve Çoban Ahmetoğlu Mustafa ve beraberinde isimleri bilinmeyen bazı kimselerin yolsuz işler yaptıkları, buraya yalvarmağa geldiler, merkulmar Çapaklar-Çaputlar ve sair karye ahalisine bazı işler

yapıyorlarmış, emir buyurun Çaputlar Heyeti ihtiyariyelerinden tahkik buyurasınız, kardeşim binaenaleyh şu sıralarda böyle şeylerin vukuunu zatı aliniz men edecektir, zira vicdanı aliniz razı olmaz efem... kardeşim.” 16 temmuz 336 Karahayıt'da kardeşiniz Mestan Efe (K.4.G.720).

Dalaşmanlı İsmail'den

Muhterem Kardeşim Yörük Ali Efe'ye; “Emri aliniz üzere Yenipazar'dan ailemi ve pederimi getürmek üzere Bozdoğan'a geldim, pederim ve aile ve çocukların cümlesi has-tadır, hatta mahdumun biri vefat etti anın için burada birkaç kalmaklığıma sebep oldu ve bir takım benim hakkımda şikayet ediliyorsa na hak yere söze bakmayasınız, birkaç gün sonra peder ve aile kesbi afiyet eddikten sonra emr ettiğin yere geleceğim kardeşim efeciğim. 25 Temmuz 336 Dalaşmanlı İsmail tarafından (K.4.G.725)

Hüseyin Efe, biraderi Osman Efe, Danişmendli ve Kozalaklı

Sarayköy'de Cenub Mintıka Kumandanı Yörük Ali Efe'ye: “Çiftlik'de Hüseyin Efe ile görüştüm, buraca vaki olan işlerin kendi aleyhinde müretteb olduğundan bahsetti, cevaben bunun suitefehhümden ibaret olduğunu ve kendisine yanlış anlatmış olduklarını söyledim, filhakika buraya berayı tahkik göndermiş olduğu biraderi Osman Efe tahkikat neticesinde söylediklerimi teyid etti, cepheye ne vakt geleceğini sordum, Muğla Havalisi Kumandandanlığını 21.10.36 tarih ve 549 numarolu emriyle Üçüncü Tabur Kabağaç-Yamalak hattını tutmak üzere gönderilmiş olduğunu, düşman içine geçen arkadaşların avdetlerini temin etmek üzere şimdilik Çiftlik'de kalarak avdetlerinde benimle yanınıza gideceğini söylemişti. Bugün biraderi Osman Efe ile görüştüm, taburdan firarileri toplamakda olduğu ve yarın hareket edeceğini söyledi. Hüseyin Efe Karahayıt'a gelen, düşman içinden gelen Danişmendli'yi tekrar içeri geçirecekmiş, Danişmendli ve Kozalaklı iki gün evvel gelmişlerdi, müsaade ederseniz bir hafta kadar istirahatdan sonra tabura gideceğim, bu zaman zarfında Hüseyin Efe'nin cepheye gelmesi işi ile meşgul olayım mı? İşarınıza muntazırım...” 31.10.36 tarih ve Çine'de Numüne Taburu Kumandanı Bahaeddin imzalı (K.1 G.97).

Kozalaklı Hüseyin, Hasan Zeybek

Yörük Ali Efe'ye: Nahiyede seyyar jandarma kalmamıştır. Mevcut olanların cümlesi sevk edilmiştir... Kozalaklı Hüseyin'in yanında bulunan dört kişi berayı sevk yola çıkarılmıştır. Yalnız Hasan Zeybek son derece hasta, iyi olduğunda sevk olunacaktır. Bu gün de Dalama'dan müsella 12 nefer emrinize gönderilmiştir.... Nahiye dahilinde asker tevellüdünde başı boş hiçbir kimse bırakılmamakta, badema tutulacak efradda buradan tesli edilecek memuru mahsusla gönderilecektir. Birkaç güne kadar da silah taharrisine başlayacağım, elde edilecek eslihanın cins ve mikdarını bildiririm, emrinize gönderirim. 13.Teşrini Sanı.36 tarihli Karahayıt Takım Kumandanı Cevad imzalı (K.1 G.99).

İkizdereli Küçük Mehmed'e

Dalama'da İkizdereli Küçük Mehmed: "Karşıdan getirdiğiniz para ve hayvanatı taksim etmeksizin kamilen Dalamada Hafız Mehmed'e teslim ediniz ve bize bildiriniz. 13.11.36 Cenub Mıntıka Kumandanı (altta) Dalama Müdafai Hukuk Reisi Hafız Mehmed Efendi'ye: "Küçük Mehmed'in karşıdan getirdiği para ve hayvanları teslim alıb mikdarını bildirmeniz ricasıyla selam eylerim." 13.11. 36 Cenub Mıntıka Kumandanı (K.1.G.120).

İkizdereli Küçük Mehmed'den

Cenub Mıntıka Kumandanı Yörük Ali Efe'ye; "Gararsız Dalama'ya avdet ettik emriniz, mahsus selam ederim efem" Küçük Mehmed 3.11.36 tarihli (K.1 G.35)

6-Yörük Ali Efe'nin evrakında eşkiyalıkla mücadele (Donduranlı Hafız, Atçalı Ali, Arap Hacı Mehmedoğlu Osman, Mestan Efe'nin maiyyeti efradından Öksüz Mehmed, Şeyh Mehmed'in bir çetesi, Döğüşbelen Karyesi'nden Çerkez Ahmetoğlu Şevki, Gökdeli ve **Çoban Ahmetoğlu Mustafa, Kuşak Mestan, Daltaban Yani vb.)**

Donduranlı Hafız, Atçalı Ali

Yenipazar, Çine'de Yörük Ali Efe'ye: "Donduranlı Hafız, Atçalı Ali ikisi birlikte buralarda çok fenalık yapmaktadırlar, bunları sizin mi götürceği yoksa ne yolda hareket edeyim?... Bu sabah bir adam soymuşlar, tahkikat yaptırdım bunlar olduğu anlaşılıyor, baki cevap efem, kardeşim," 7 Temmuz 36 Molla Hasan (K.4.G.679)

Arap Hacı Mehmedoğlu Osman

"Milas Kuvayı Milliye sevkıyat efradından Arap Hacı Mehmedoğlu Osman'ın silahıyla beraber Hoca Ahmed Efendi'nin hayvanını çalarak Şeyh Mehmed Efe nezdine iltica etmek üzere firar ettiği, merkumun şimdi Muğla'da olduğu istihbar olunduğu, Hükümet ve Kuvayı Milliyece defalarca tecziye edilen merkumun ıslah olmadığı, derdest edilerek hayvan ve silahının , sattıysa parasının iadesi,hakkında muamelei lazıme icrası ricası, 9. 4. 36 tarihli Heyet Reisi Fehmi imzalı müstacel telgraf (K.4 G.759).

Mestan Efe'nin maiyyeti efradından Öksüz Mehmed

Çine'den Muğla'da Aydın Cenub Mıntıkası Kumandanı Yörük Ali Efe'ye; "Muğla'dan gönderilen efraddan Bayır Karyesi'nden Molla Bekiroğlu Bekir'in elbisesini Mestan Efe'nin maiyyeti efradından Öksüz Mehmed cebren Bekir'in hanesinden alub merkum Bekir elbisesiz çıplak bir halde kaldığı ifadesine nazaran otuz yedi liraya aldığını beyan ediyor, merkumun elbiselerin alınması yahud bedelin hanesine tesviyesi, efe." 10 Nisan 336 Hacı Ali imzalı telgraf (K.3 G.543).

Dögüşbelen Karyesi'nden Çerkez Ahmetoğlu Şevki

Çetelik ve askerlikle ilgisi olmadığı halde altı aydan beri kendisine çete süsü vererek hamil olduğu Alman mavzeriyle öteye beriye tehdid etmekte bulunan Dögüşbelen Karyesi'nden Çerkez Ahmetoğlu Şevki nam şahs hayvanımı cebren ahz ve gasb ederek kendine tahsis eylemiştir. İstirdadı için buraca icab eden makamata müracaat eylemişsem de bir türlü ahzına muvaffak olunamamış olmağla adaletinize intizar eder, ve hayvanımın iade buyurulmasını temenni ederim," 28.4.36 Tavaslı Kara Mehmed (K.1. G.150).

Gökdeli ve Çoban Ahmetoğlu Mustafa

Mücahidini muhterem kardeşim Yörük Ali Efe'ye takdim: "Gökdeli ve Çoban Ahmetoğlu Mustafa ve beraberinde isimleri bilinmeyen bazı kimselerin yolsuz işler yaptıkları, merkumlar Çapaklar-Çaputlar ve sair karye ahalisine bazı işler yapıyorlarmış, emir buyurun Çaputlar Heyeti İhtiyariyelerinden tahkik buyurasınız, kardeşim binaenaleyh şu sıralarda böyle şeylerin vukuunu zatı aliniz men edecektir, zira vicdanı aliniz razı olmaz, efem." 16 temmuz 336 Karahayıt'da kardeşiniz Mestan Efe (K.4.G.720).

Abdallar Karyesi'nden Kuşak Mestan

Kırobada Mücahidin Reisi Umumisi Yörük Ali Efe'ye, muhterem efemiz; "Dere karyesi üstünde Altuntaş Yörük Kabak Haliloğlu muteveffa Osman-Şaman zevcesini katl ve hizmetcisini de yaralayan Abdallar Karyesi'nden Kuşak Mestan derdest edilerek Nazilli hükümete gönderilmişdi. Muhakemesi temyizden evvel Nazilli'nin bozulması üzerine diğer mahbuslar meyanında merkurum abdalı da karyesine gelmiş ise de merkumu vukuatına müteakib alacaklı karyeli Durmuş oğlu jandarma Kamil derdest etmişti. Cani abdalı o günü tehattur ederek Kamil'in zulasına gider Kamil'i bulamayınca biraderi İsmail'i katl kasdıyla boğazını sıkmak suretiyle öldürmeğe tasaddi etmiştir. Çocuğu öldürdüm zanniyle def olub gitmiş, çocuğun aklı başına gelir zuladan kalkub karyesine gelerek abisine anlatması üzerine tekraren maznun abdal derdest edildi. Yapılan isticvabda denaetini itiraf etmiştir. Hakkında yapılacak muamelenin işarı rica olunur efem." 30 Temmuz 336 Dalama Şurayı Memleket Reisi (K.4.G.736-736-a:).

Daltaban Yani

Bağarası'ndan Muğla'da Yörük Ali Efe'ye; "Mehmed Ağa'nın oğlunun vesair birkaç müslümanın katili olub hali firarda bulunan asi Rumlardan Daltaban Yani dahi Paskalya günü Tomatça altındaki bahçelerde müfrezemiz tarafından bastınılarak derdest edilmiştir" 14 Nisan 36 tarihli telgraf, Bağarası'nda Söke Jandarma Tabur Kumandanı Tahir imzalı (K.3.G.461).

7-Yörük Ali Efe'nin evrakında firariler (Yenipazarlı Mustafa Bey ve Atçalı Kara Mehmed ve Yavlı'dan Mustafa, Milaşlı Arap Hacı Mehmedoğlu Osman, Fethiyeli Salihoglu Arab Hüseyin vb.).

Yenipazarlı Mustafa Bey ve Atçalı Kara Mehmed ve Yavlı'dan Mustafa

Çine'den Muğla'da Yörük Ali Efe'ye: " Efem, bugün Koçarlı ve Bağarası'ndan 17 süvari gelmiştir, biri Koçarlı'da firar ettiğinden derdesti için telgraf çektim, Milas Kuva-yı Milliye riyasetinden efradın yola çıkarıldığına sual ettim; ancak, iki güne kadar yola çıkarılabileceği cevap verildi, şiddetli bir emr veriniz de bir gün evvvel göndersin, burada bırakılan Yenipazarlı Mustafa Bey ve Atçalı Kara Mehmed ve Yavlı'dan Mustafa firar ettiklerinden derdestleri hakkında, Yenipazarlı Mehmed Ağa'ya telgraf çektim, mahfuzen ricaya izamlarını talep ettim, baki çok çok selam ederim" 7.4.36 Maiyyetiniz efradından Hacı Ali imzalı telgraf (K.4 G.760).

Arap Hacı Mehmedoğlu Osman

"Milas Kuva-yı Milliye sevkıyat efradından Arap Hacı Mehmedoğlu Osman'ın silahıyla beraber Hoca Ahmed efendinin hayvanını çalarak Şeyh Mehmed Efe nezdine iltica etmek üzere firar ettiği," 9.4.36 tarihli Heyet reisi Fehmi imzalı müstacel telgraf (K.4 G.759).

Fethiyeli Salihoglu Arab Hüseyin

"Muğla'dan vürud eden onbeş neferden Fethiyeli Salihoglu Arab Hüseyin firar eylemiştir. Derdestine emr buyurulmasını rica ederim efe." 10 Nisan 336 Hacı Ali imzalı telgraf (K.3.G.543).

8- Yörük Ali Efe'nin evrakında muhacirin sorunu

Yenipazar'da muhacirin

"Yenipazar'da vasıta bulunmadığı, muhacirin için Bozdoğan Kaymakamlığına hemen vasıta tedarik ederek iaşe gönderilmesi için emir verilmesi hk. muhacirin namına istirham" Umum muhacirin namına Molla Mustafa 6 Mayıs 36 tarihli telgraf (K.3. G.565).

Mandalyat Nahiyesinde Muhacirin

Çine'de Mücahidin Kumandanı Yörük Ali Efe'ye; "Muğla'dan celb edilen ve nahiye-mize tahsis edilen 50 deve zahireyi almak üzere Savranbaşı Şeyh Mehmet refakatiyle pey derpey develer gönderilmektedir, bu husustaki...umum muhacirin namına pek derin teşekküratımızı takdim ederiz efem." 19 Temmuz 36 Reis Fahri Mühür Mandalyat Nahiyesi (K.4.G.707).

Gökçen Muhaciri

Çine'de Mücahidini Muhterem Yörük Ali Efe'mize; pek muhterem efem; "Yenipazar'dan Molla Hasan Emmi'den Gökçen merhumun aileleri hakkında Ula'da aldığım

telgraf üzerine hemen Muğla'ya geldim... Hemen Gökçen merhumun ailelerini buldurub icab eden nesayihı bilicra istirahatlerini temin eyledim. Diğer muhacirlerden ayırub kendülerini ayrıca bir haneye yerleşdireceğim. Zira Gökçen merhumun ailesine bakmak bu milletin borcudur. Zira merhum bu millet ve vatan için terki hayat etmiş bir kişidir. Ailesini buraya getürenleri de buldurub anlara dahi lazım gelen nesayihde bulundum. Merkumların bir kabahatları olmayub bilakis hidematları olduğunu anladım. Molla Hasan Emmi'ye dahi bittelgraf bildirdim. Baki arzı ihtiram ile Allahaismarladım efem," 21 temmuz 336 Hamza (K.4.G.709)

9-Yörük Ali Efe'nin evrakında sağlık sorunları (Hastane, eczacı, doktor, vb.)

Alay Hastahanesi

Kadıköy'de Sarayköy Kaymakamlığına: "Yeni açılan alayımızın hastahanesi için 10 kat yatak ile yorgan lazımdır. Civar köy ve nahiye merkezinden tedarikiyle serian Keremliye irsalı mercudur." 11.11.36. Cenub Mıntıka Kumandanı Yörük Ali (K.1 G.128).

Eczacı Aziz

Sarayköy'de Yörük Ali Efe'ye: "Bir müddet serbest kalan Çine Hastahanesi eski eczacısı Aziz Efendi'nin hastanede istihdamına lüzum olduğu, iadesini rica ve havalı kumandanlığının muvafakati gerektiği hk" 12.11.36 tarihli Hilali Ahmer Heyeti Reis Vekili Sadeddin (K.1 G.102).

Doktor Yenipazar

Yenipazar, Çine'de Yörük Ali Efe'ye; "Yenipazar ve civarındaki muhacirin mikdarı alet-tahmin otuz bini mütecavizdir. Hastalık salgın surette devam ediyor, yevmiye otuz kırk kişi vefat eylemektedir. Doktorsuzluk bakımsızlık umarsızlık inzımam edince yakında bu fakir ve biçarelerin hali pek yaman olacaktır. İnsan aralarından geçerken kalbinin titrememesi ağlamaması gayrı mümkündür. Burada hiç bir doktor yoktur. Çine'nin iki İtalyan ve belediye doktorlarını kafi görerek oradaki Hilali Ahmer Hastahane(sini) muvakkaten olsun buraya göndererek ve dindaşlarımıza muavenet edilmesini temin ediniz. Hastahane göndermediğiniz takdirde hiç olmazsa Milas veya Muğla'dan alelacele muvakkaten bile doktor celb ettirerek serian buraya izamına himmet etmenizi temenni eylerim. Muhacirinin ister istemez karşı yakaya geçmelerinin yegane sebebi bu tarafdaki katiyen hiç bir muavenet görememelerinden ileri gelmektedir. 27 Temmuz 336 Molla Hasan Emmi (K.4.G.730).

10-Yörük Ali Efe'nin evrakında ulaşım, haberleşme sorunları (Telgraf hattı, Köprü inşası, Menderes Nehri'nde gemiyle ulaşım, Karakol yapımı, vb).

Telgraf hattı

"Koçarlı-Dalama hattının emredildiği gibi tesis edildiği Söke ve Nazilli hatlarının da muhabere edecek duruma getirileceği hk." Ferid imzalı Koçarlı'dan telgraf(K.4.G.838).

Köprü İnşası

Sultanhisar Heyeti Milliye Reisinden Mücahidin Reisi Yörük Ali Efe'ye, "Köprü için Çallı Dede Efe'nin sipariş ettiği azmanların geldiği; fakat, bir rub noksan olduğu, Nazilli'den de ustanın geldiği, köprünün mimarının keşfi üzere yapımına başlanacağı hk." 30.01.1335 tarihli mektup (K.7 G.1305).

Menderes Nehri'nde Gemiler

Cenub Cephesi Kumandanı Yörük Ali Efe'ye: "Gölhisar Gemisi'nin Yunanlılar tarafından batırıldığı, Karahayıt ve Koçarlı gemilerinin batırılma tehlikesinde oldukları, Gölhisar Gemisi'nin İtalyanlar tarafından uygun bir yere çekilmesine izin verildiği, uygun bulunursa Koçarlı ve Karahayıt gemilerinin de korunabilecekleri bir yere çekilmelerinin münasib görüldüğü takdirde izin verilmesi hk" Çine Kuva-yı Milliye Heyeti Reisi Mustafa Faik imzasıyla gönderilen 7 TS 335 tarihli mektup (K.5. G.1007).

Köprübaşı Karakolu

Çine'den Muğla'da Yörük Ali Efe'ye: " İtalyanların Köprübaşı'nda bir süvari müfrezesi bırakarak çekilecekleri cihetle, Menderes civarında bir tarassut karakolu yapmaya mecburiyet hasıl olmuştur; işin ehemmiyetine binaen telefon hattı temdidini icab ettiginden Berberkahvesi'nde 19 kental fincanları, Kayırlı Karakolu'nda altı kental, Muğla'da da tel ve fincan var ise, mezkur tellerin bir an evvel buraya sevkleri, lüzumunun icab edenlere emr buyurulması rica ederim ve cümleten selam ederim kardeşim" 10 Nisan 336 Kuva-yı Milliye Reisi Hidayet imzalı telgraf (K.3.G.542).

11-Yörük Ali Efe'nin evrakında ailesinin muhacereti (Denizli, Dinar-Apa-Başmakçı, Bozdoğan).

Ailesi, Denizli'de

Yenipazar'dan Çine'de Yörük Ali Efe'ye, "Valideniz sizden haber alamadı(ğı)nı bildiriyor, Denizli'den adamı mahsus gönderip evladlarınız ve ailenizi Denizli'ye göndermenizi talep ediyor; valide ve hemşirenize bir haber göndermek üzere bu babda yapılması gerekenin bildirilmesi isteği" Yenipazar Heyeti Milliye Reisi Kadri imzalı (K.4.G.660)

Ailesi, Dinar-Apa-Paşmakçı Eşrafından Kadı Ahmed Refik

Dinar'ın Yuladlı Nahiyesi'nin Paşmakçı Karyesi, Çine'de Cenubi Garb Kumandanı Ali Efe'ye, "Aziz kardeşim: üstte: Mahdumlarınız Abdi ve Ali Efendilerin gözlerinden öperim, Nazilli hadisesi dolayısıyla valideniz hanım her nasılsa Apa İskeleyi'ne salimen çıkmış bulunuyordu. Bunu haber alır almaz derhal Paşmakçı namı altında köyümüze davet ile celb eyledik. Bugün on günü mütecaviz bir zamandan beri karyemizin ileri

gelen zevatlarının hanelerinde misafir ettik. Hiç bir hususda ruhen teezzi edecek mahallere bulundurmayaarak her gün sıra ile hane haneye titiz ve cevelan ettirerek bu suretle hicret yarasın biraz teskin eddik. Şimdi ise alınan bir haberde tarafınızdan adamı mahsus gönderilerek oraya celbi lüzumu üzerine kamekan müserrihen Apa'ya hanei acizanemden bizzat sevk eyledim. Her ne kadar zatı alınız ki bir Türk kahramanının atasını dünyaya lerzan eylesen yine azdır. Bu millet hakkınızı idrake muheyyezadır. Ümid ederim namınız tethize ferah fuhur tarafınıza vusül bulacaktır. Herhalde vusûlünde bu tarafa da beyan ideceğinize emniyetim vardır. Edilirken de bir kat daha memnun ve mesrur olacağız. Pederiniz Kasab Osman Ağa'ya bilhassa selam. Biraderin Şakir ve Osman ve diğer Mehmed Efe kardeşimize, Muhsinülziya'ya arzı ihtiram eylerim ve dayınız Mehmed Efe'ye mahdumu Mustafa Efendiye gözlerinden öperim. ...baki hürmet efem." 19 Temmuz 336 Paşmakçıdan Eşrafdan Kadı Ahmed Refik altta: Mektub gönderilecek adresim; Dinarın Apa iskelesi civarında Paşmakçı eşrafından Kadı Ahmet Refik Efendi (K.4.G.706).

Ailesi, Hacı Hasanazade Hasan Efendi

Yörük Ali Efe'ye; "Valideniz buraya geldi, çocuklar da beraberindedir. Hacı Hasanazade Hasan Efendi'nin hanesindedirler bir kaç gün istirahat etmek istiyor, mahsus selam ederler..." Bozdoğan, 30 Temmuz 336 Molla Hasan Emmi (K.4.G.735).

12-Yörük Ali Efe'nin evrakında seçim

Mebus Seçimi

Muğla'da Cenubi Mıntıka Kumandanı Yörük Ali Efe'ye: "Demirci Mehmed Efe'den gelen bir mektubda camî, Hüseyin Kazım Beyler ve Bozdoğan müftüsünün liva mebusluğuna seçilmelerini istediği, önceden kaza ahalisinden seçilme kararı alındığı için, Demirci'den gelen mektubun imzalanarak iade edildiği, meseleyi haber vermeye kendini mecbur hissettiği hk." Çine Heyeti Teftişîye Reisi Hafız Hidayet imzasıyla gönderilen 19.11.335 tarihli telgraf (K.5 G.1299-1299-a).

Karahayıt Müdürü Hayreddin

Dalama, Çine'de Yörük Ali Efe'ye; 26 Temmuz 336 "Ankara'ya Aydın azalığına nahiyece Hoca Esad Efendi intihab edilmiştir efem." 28 Temmuz 336 Karahayıt Müdürü Hayreddin (K.4.G.728).

Bozdoğan, Belediye Reisi adına Hüseyin

Yörük Ali Efe'ye; "Bozdoğan, Yapılan mebus intihabında Esad Efendi'nin ekseriyeti ara ile kazandığının maruzdur." 2 Ağustos 336 Belediye Reisi adına Hüseyin.... 3 Ağustos 336 Hasan Emmi (K.2.G.241).

Bozdoğan Heyeti Milliyesi İbrahim

Mücahidi Muhterem Yörük Ali Efe'ye: "Emri aliniz üzere kazamız namına Edip Efendi'nin murahhas tayin kılınarak bugün azimet ettiği berayı malumat arz ile teyidi ihtiram olunur." 30.08.336 (K.2.G.426).

13- Yörük Ali Efe'nin evrakında heyet-i merkeziyeler arası ilişki ve denetim (Menteşe Heyeti Merkeziyesi Nazilli-Muğla).

Muğla'da Nazilli Heyeti Merkeziye Azasından Müfettiş Ali Zühdü Bey'e Mentese Heyeti Merkeziyesi riyasetinden verilen cevap sureti: "9 Nisan 36 tarih ve dört maddeli tezkere aliyelerine cevabdır.

1-Cepheye sevk veya tecil edilen ihtiyat zabitanı künye defteri ektedir.

2-Sevk, tecil, muayene, bedel vb işlemlerle değişik devrelerin defterlerinin tutulmasında göz önünde tutulan esaslar, maddeler halinde,

3- 335 senesi Teşrinisanisi zarfında mücahidi muhterem Ali Efe'nin Muğla'ya teşriflerinde yolsuz ahval ve hareketi meşhud olan, ve kısmen öteye beriye giderek dağılmış bulunan heyeti sabıka yerine Efenin muvacehesinde umum ahalinin iştirakiyle usulü dairesinde Kurşunlu Camii şerifinde icra kılınan intihabda, seçilen Heyeti Milliye üyeleri ve bu heyetteki değişiklikler,

4- Bidayetten şimdiye değin tüm toplanan aynı nakdi iane teberru vb gösterir defter kayıtları raptedilmiştir." (altta 11 Nisan 336 tarih ve Mentese'liler Müdafai Hukuk Cemiyeti Heyeti Merkeziyesi yazılı mühür). (K.3. G.530 da bu konuyla ilgili) (K.3. G.531).

Doç. Dr. Osman AKANDERE*

Çerkez Ethem'in ve Kuva-yı Seyyâre'nin Batı Anadolu Cepheleindeki Hizmetleri

GİRİŞ

Kafkasya'nın Adıgey Bölgesi'nden göç edip Bandırma dolaylarına yerleşen Çerkez boy-larından Şapşih oymağının Pşav ailesine mensup Ali Bey'in oğlu olan Çerkez Ethem, 1886 yılında Emreköy'de doğmuştur. Emreköylü Ali Bey, oğullarının dördünün de subay olması hasebiyle Ethem'in eğitim görmesine razı olmamış, kendisinin yanıbaşında hayat sürmesini istemiştir; fakat, ağabeylerinin asker oluşu Çerkez Ethem'i askerlik mesleğine meylettirmiş, ağabeyleri gibi subay olmak istemiş, nihayetinde de maksadına erişmek adına ailesinin yanından kaçıp talimhanelerde staja başvurmuş ve staj sonunda başçavuş rütbesini elde etmeyi başarmıştır. Ayrıca bununla da yetinmeyerek Balkan Savaşı sırasında girdiği Bakırköy Sûvâri Küçük Zabıt Mektebi'nden de mezun olmuştur.¹ Bütün bunların yanında Eşref Sencer Kuşçubaşı'nın başkanı olduğu Teşkilât-ı Mahsûsa bünyesinde gerilla eğitimi almış ve Bulgarlarla yapılan çete savaşlarına katılmıştır. I. Dünya Savaşı'nda da 8-10 arkadaşı ile birlikte Rauf Bey'in kumanda ettiği kuvvetlere gönüllü olarak katılmış ve İran'ın Kürt aşiretlerine karşı giri-şilen mücadelede büyük yararlılığı görülmüştür.² Nihayetinde Çerkez Ethem, I. Dünya Savaşı'nın yenilgi ile sonuçlanması üzerine ağabeyleri ile birlikte köyüne dönmüş ve burada Teşkilât-ı Mahsûsa bünyesinde eğitimini aldığı çetecilik hareketlerine devam etmiştir.

Bu çalışmada, I. Dünya Savaşı sonucunda imzalanan Mondros Mütarekesi hükümle-rine dayanılarak işgal edilen vatan topraklarının kurtarılması adına Çerkez Ethem ve Kuvâ-yı Seyyâre'nin hizmetleri ortaya konulmaya çalışılacaktır.

ÇERKEZ ETHEM'İN MİLLÎ MÜCADELE'YE KAZANDIRILMASI VE KUVÂ-YI SEYYÂRE'NİN KURULUŞU

Çerkez Ethem, I. Dünya Savaşı'nın sona ermesiyle birlikte köyüne geri dönmüş; daha öncesinden Teşkilât-ı Mahsûsa bünyesinde eğitimini aldığı çeteciliği Bandırma yöresinde devam ettirmiştir. Meselâ Güney Marmara'da taşkınlık yapan bir Ermeni Papazı ve etrafındakileri yakalayarak Manyas'a götürmüştür. Çerkez Ethem'in giriştiği bu gibi çete hareketleri Ahmet İzzet Paşa Hükümeti'nin Dâhiliye Nâzırı Ali Fethi Bey'e şikayet mevzuu olmuştur. Bunun üzerine Rauf Bey duruma el koyup Çerkez Ethem'in kuvvet kullanılmadan, nasihat yolu ile çetecilik hareketlerinden vazgeçeceği nok-tasında, Sadrazam ve Dâhiliye Nâzırı'nı iknâ ettikten sonra Çerkez Ethem'in ağabeyi Reşit Bey'le temasa geçmiştir. Nitekim Bandırma Liman Reisi Mehmet Şakir vasıtasıyla Reşit Bey'e yazdığı mektupta, Çerkez Ethem'in bu tür hareketlerinin vatan ve millet menfaatine aykırı olduğunu belirtmiş ve eğer şekâvet işlerine devam ederse tenkili

için şiddetle hareket edileceğini bildirmiştir. Çerkez Reşit bu uyarı üzerine 8 Kasım 1918 tarihinde Rauf Bey'e verdiği cevapta, Ethem'in 61 neferiyle hükümete sığındığını bildirmiştir. Bu haberin alınması üzerine de 10 Kasım 1918'de Dâhiliye Nâzırı Ali Fethi Bey, Karesi Mutasarrıflığı'na emir vererek, Çerkez Ethem ve çetesinin hükümete sığındığını bildirdikten sonra serbest bırakılmalarını istemiştir.³ Ayrıca Rauf Bey, Bandırma iskelesinde Reşit Bey'le görüşmüş, bu görüşmede Çerkez Ethem'in durumu mevzubahis olunmuş ve Reşit Bey, Ethem'in şahsî gocunmalar haricinde yaptığı hatalardan vazgeçtiği hususunda Rauf Bey'e teminat vermiştir⁴; fakat, bütün bu verilen sözlere rağmen Çerkez Ethem yetkililerin nasihatlerini dikkate dahi alma gereği duymamış, bölgede kendi çetesinin nüfuzunu artırmak için çabalarını hızlandırmıştır.

Çerkez Ethem'in nüfusunu artırma gayretleri içerisinde değinilmesi gereken önemli bir husus, İttihat ve Terakki'nin önde gelen simalarından, 1913-1918 yılları arasında İzmir Valiliği de yapan Rahmi Bey'in oğlunun kaçırılması hadisesidir. Çerkez Ethem'in Cumaovası'nda, Von Heemstra adında Hollandalı bir baronun çiftliğini basıp haraç almak istemesi ve Ethem'in bu yöndeki girişiminin Rahmi Bey'in bölgeye gönderdiği jandarmalar tarafından engellenmesi ve bazı adamlarının yaralanması, Ethem'in gurununu incitmiştir. Bunun üzerine Çerkez Ethem, Rahmi Bey'den intikam almak için çalışmalara başlamış, öncelikle Rahmi Bey'in İstanbul'a gidip geldiği treni bombalamayı düşünmüş; fakat, sonuçta çareyi Rahmi Bey'in oğlunu kaçırmakta bulmuştur. 12 Şubat 1919 tarihinde de Bornova'da Miss Florence adlı okula devam eden, Rahmi Bey'in sekiz yaşındaki oğlu Arslan'ı, arkadaşları Manyaslı Şevket, Manyaslı Mahmut ve Samsunlu Bekirle kaçırmış ve Teşkilât-ı Mahsûsa'nın başkanı Kuşçubaşı Eşref'in Salihli'deki çiftliğine götürmüştür.⁵ Çerkez Ethem, kaçırdığı Arslan'a karşılık olarak, o sırada Bekiraga Bölüğü'nde tutuklu bulunan babası Rahmi Bey'den fidye talebinde bulunmuş ve zamanına göre büyük bir meblağ olan yarısı altın, yarısı da kağıt para olmak üzere toplam 53.000 lira Rahmi Bey'in babası, eski Harekât Ordusu Kumandanı Hüseyin Hüsnü Paşa tarafından ödenmiştir. Çerkez Ethem fidyeyi elde ettikten sonra Rahmi Bey'in oğlu Arslan'ı 6 Mart 1919'da serbest bırakıp Sapançalı Baki Bey'e teslim etmiştir.⁶ Nihayetinde Arslan, 7 Mart'ta annesine kavuşmuştur ve bu olaydan İstanbul Hükümeti; ancak, İzmir Valiliği'nin konuya ilişkin telgrafiyle haberdar olmuştur.⁷ Çerkez Ethem bu eylemi niçin gerçekleştirdiği hususunda şunları ifade etmektedir:

"1- Hakka istinat eden bir asiyim. Bornova hadisesinden maksat, tazminat, fidye-i necat almak değil, benim ve memleketimin aleyhine istimal edilecek ve binlerce yetimin ve şehit oğullarının haklarından terekkep etmiş, tabi pek gayrimeşru toplanmış Rahmi'nin milyonlarını azaltmak, bu vesile ile de iade-i haysiyet ve şeref etmektir; çünkü, Rahmi'yi hükümet tevkif etti.

2- Alpaslan'ı mahsus gündüz aldık. Esbabı da Rahmi'nin bizi tanımadaki gafletine hayran bırakmaktır...⁸"

Çerkez Ethem'in Rahmi Bey'in oğlunu kaçırmayı hadisesinden sonra Yunanlılar, Mondros Mütarekesi hükümlerine dayanarak 15 Mayıs 1919'da İzmir'i işgal etmişlerdir. İzmir'in işgali hadisesi ülkede derin bir teessürle karşılanmış ve işgalin önüne geçmek maksadıyla direniş örgütleri oluşturulmaya başlanmıştır. Bu maksatla direniş örgütlerinin içerisinde Çerkez Ethem ve arkadaşlarının da yer alması yönünde çalışmalara başlanmış ve 17. Kolordu Komutanı Bekir Sami Bey ve Rauf Bey Çerkez Ethem ve arkadaşlarını millî kuvvetlere kazandırmaya dönük çalışmalar yürütmüşlerdir. Bekir Sami Bey, Çerkez Ethem'i işgalcilere karşı oluşturulan direniş örgütlerinin içerisine katmayı başarabilmek adına arkadaşı olan Çerkez Reşit Bey'le temasa geçmiştir. Bekir Sami Bey, Çerkez Reşit adına Çerkez Hafız Bey'le görüşmüş ve Çerkez Reşit'ten, Bandırma ve Manyas bölgelerinden toplanacak kuvvetlerin Çerkez Ethem kumandasında direnişe katılmasını ve Manisa'ya gönderilmesini istemiştir.⁹ Nitekim aynı maksada matuf olarak Rauf Bey de Çerkez kardeşlerle Bandırma'da bir görüşme gerçekleştirmiş, Çerkez kardeşlerin millî kuvvetlere katılarak teşkilatlanmalarını istemiştir.¹⁰ Ayrıca Ayvalık Mintika Kumandanı Yarbey Ali Bey de Çerkez Hüseyin vasıtasıyla bir mektup yazdırarak Bandırma'da bulunan Çerkez Reşit Bey'in cepheye katılmasını istemiştir.¹¹ Bunun üzerine Çerkez Reşit topladığı 300 kişilik bir kuvveti Çerkez Ethem kumandasında Ayvalık'a yollamıştır¹²; fakat, Ayvalık Cephesi'ne gelen Çerkez Ethem, Ali Bey ve Köprülü Hamdi Bey ile geçinememiş nihayetinde Salihli Cephesi'ne geçmiştir.¹³

Çerkez Ethem'in Salihli Cephesi'ne geçmeyi düşündüğü sırada Salihli bölgesindeki bütün müfrezeler 23. Tümen Kumandanı Yarbey Ömer Lütfi Bey'e, 23 Tümen ise 57. Tümen Kumandanı Albay Şefik Aker'e bağlıydı. Akhisar bölgesi ise 61. Tümen Kumandanı Albay Kazım Bey'in emrinde idi .

Çerkez Ethem Salihli'de bir cephe tesis etmek noktasında 61. Tümen Kumandanı Albay Kâzım Bey'le Soma'da görüşmüş, Kâzım Bey'den cephe ihtiyaçlarının giderilmesi adına yardım istemiş ve bu görüşme neticesinde Çerkez Ethem'e 150 adet Schneider marka tüfek verilmiş ve kendisine yardımcı olması için ise birkaç subay görevlendirilmiştir. Akabinde görevlendirilen subaylardan Konyalı Binbaşı Hüsnü Bey yanında bir grup askerle birlikte Çerkez Ethem'e yardımcı olmak maksadıyla Akhisar'a gelmiştir. Çerkez Ethem de Akhisar'da, kaymakam, hâkim ve eşrafı topyalarak öncelikle vazifesini anlatmış, ardından da halktan, Redd-i İlhâk Cemiyetleri kurmalarını ve Kuva-yı Milliye'ye yardımcı olmalarını istemiştir. Akhisar halkı da kendilerini muhafaza edecek bir kumandanın emirlerini yerine getireceklerini bildirmişlerdir.¹⁵ Meselâ Belediye Reisi Ali Bey Çerkez Ethem'in taleplerine şu karşılığı vermiştir:

“Ethem Bey, bizler de her şehir ve kasaba halkı gibi daha önceleri şaşkın haldeydik. Sanıyorduk ki Yunan bayraklarıyla, tuz ve ekmekle düşmana karşı çıkar, onu memleketimizi işgale çağırırsak, yağmadan ve ölümden kurtarırız; fakat az, zamanda düş-

*manın ne kahpe bir düşman olduğunu İzmir’de ve başka yerlerde yaptıklarını öğrenmiş bulunuyoruz.*¹⁶

Çerkez Ethem, Salihli Cephesi’nin kumandasını uhdesinde toplamak ve kendi birliklerinin adı olan Kuva-yı Seyyâre’yi güçlendirmek adına büyük gayret sarf etmiştir. Bu maksatla, Salihli’de Dramalılar’dan bazıları ile birleşmiştir. Gönen, Balıkesir, Kirmastı, Bandırma ve Bursa’da tanıdığı Çerkezlere çağrıda bulunarak, Çerkezlerin Kuva-yı Seyyâre’ye katılmalarını istemiştir. Bu çağrı bir kısım Çerkezler tarafından cevap bulunmuş, nihayetinde Çerkez Ethem’in Kuva-yı Seyyâre’si bir miktar daha güçlenmiştir. Çerkez Ethem’in Salihli bölgesinde teşkilatlanmaya çalıştığı dönemde mahalli kuvvetler geneli itibarıyla merkezi kumandanlığa bağlılıktan ziyade ferdi hareket ediyorlardı. Bunun önüne geçmek amacıyla Çerkez Ethem bölgedeki nüfuzunu ve Kuva-yı Seyyâre’sini güçlü tutmak istiyordu. Yunanlılara karşı sağlam bir mücadele için de bölge kuvvetlerinin birbirleriyle bağlantılı olmasında büyük bir yarar vardı. Ethem, bunu gerçekleştirmek için bölgedeki milli kuvvetleri kendi etrafında toplamaya azamî derecede gayret göstermiştir. Nitekim bölgede Yunanlılara karşı başarılı bir şekilde mücadele eden Parti Pehlivan, Ethem’in kuvvetlerine katılmıştır.¹⁷ Bundan sonra da Kuva-yı Seyyâre’ye katılımlar artarak devam etmiş ve İstilipli Halil Efe, Ustrumcalı Halil, Kako Mehmet, Giritli Şevki ve Sarı Edip Efe gibi önemli isimler Çerkez Ethem’in emrine girmişler, bu suretle Yunanlılarla topyekûn bir mücadeleye girmişlerdir¹⁸.

Çerkez Ethem, Salihli bölgesindeki pek çok kuvveti emri altına aldıktan sonra kendisinin emrine girmek istemeyip müstakil olarak mücadele etmek isteyen Poyrazlılarla mücadeleye girmiştir. Poyrazlılar, Salihli’nin kuzeyinde Dibek dağları üzerinde bulunan Poyraz Köyü sakinleridir ve Marmara yönünden gelen Yunan taarruzlarının oyalanması ve durdurulmasında pek çok hizmetleri görülmüştür.¹⁹ Yani Millî Mücadele’ye taraftardılar. Hacim Muhittin Çanklı’nın ifadesine göre, Poyrazlıların Çerkez Ethem’e katılmak istemeyişlerinin ana nedeni, Ethem’in adamlarının köy köy dolaşarak halktan haraç toplamalarıdır.²⁰ Çerkez Ethem ise Poyrazlıların kendisini ve Reşit Bey’i öldürmek istediğini iddia etmektedir.²¹ Nihayetinde 27 Ağustos’ta Poyrazlılar ile Çerkez Ethem arasında çatışma çıkmış, bu çatışma sonucunda Çerkez Ethem istediğini almış ve tüm cepheye hâkim olmayı başarmıştır. Yeni duruma göre Çerkez Ethem’in dolayısıyla Kuva-yı Seyyâre’nin sol kanadı Sart Harabeleri’ne sağ kanadı ise Akhisar-Salihli yolu üzerinde Binbir Tepe’ye kadar uzanmıştır.²²

Çerkez Ethem Salihli bölgesinde hâkimiyeti ele geçirdikten sonra nüfuz alanını diğer bölgelere de genişletmek istemiş, bu maksatla da Alaşehir’de bulunan Kuva-yı Milliye Kumandanı Mustafa Bey’e karşı husumet beslemiştir. Nitekim Mustafa Bey’e karşı kendisine Alaşehir’in zenginlerinden dostlar edinmiş, bu suretle de Mustafa Bey’i yıpratmaya çalışmıştır.²³ Çerkez Ethem’in bu tavırlarının farkında olan Mustafa Bey temkinli davranmaya çalışmış, meselâ Salihli Cephesi’nde Yunanlılarla bir çarpışmada Çerkez

Ethem'in hemen yanında yer almak yerine Postlu Mestan Efe'nin bulunduğu Bozdağ mintikasına geçerek cephenin sol tarafını tutmuştur. Cephenin sağ tarafında ise Çerkez Ethem kuvvetleri mücadele etmiştir.²⁴ Çerkez Ethem'in Alaşehirli Mustafa Bey'e kızgınlığı Alaşehir istasyonuna gelen cephaneye Mustafa Bey'in el koymasıyla başlamıştır. Bundan sonra Alaşehirli Mustafa Bey'i bertaraf etmek ve bölgenin tek hâkimi olmak isteyen Çerkez Ethem bu yönde Hacim Muhittin Çarıklı'ya baskı yapmaya başlamıştır. Nitekim Hacim Muhittin Çarıklı'ya yazdığı bir telgrafta şu ifadelere yer vermiştir:

“Alaşehirden gelen sahibi alakadan anlaşıldığına nazaran, orasının bir mefsedet ve tefrika ocağına döndüğü, cepheden berayı vazife mücahidini Mustafa Bey namındaki alçağın nıfak ve şıkaka (ikiliğe) davet ettiği, cebheye iltihak etmek üzere gelenlerin birer bahane ve maske altında tevkif edildikleri tahakkuk etmektedir. Mümkün ise islâh ve ikazı, değilse ona göre icrai icabı ehemmiyetle rica olunur efendim. 16.08.1919

Salihli Mücahidin Kumandanı Edhem (Çerkez)”²⁵

Çerkez Ethem daha Ağustos ayındaki tehditlerinin gereğini Eylül'de yerine getirmek için harekete geçmiş ve “Balıkesir Kuva-yı Milliye'den ve Bi'l-Umûm Belediye Riyasetlerine” başlıklı bir telgrafi bütün belediye başkanlıklarına göndermiştir. Ethem bu telgrafında:

“Sefil düşmana karşı müdafaaya ibtidar edildiği andan bugüne kadar düşmandan daha eşna bazı mintıkların müfsid mülakkin pek çok vatani hidemattan alıkoyduğu bugüne kadar alçak işgal ordusuyla yaptığımız muharebelerin hiçbirine iştirak etmemek suretiyle ihanet cebabet ve denaeti göstermekten sarf-ı nazar her zaman bizi işgale çalışmak suretiyle bize kan ağlatan mütteliklerin ikinci partisini teşkil eden Alaşehirli Mustafa Bey avanesinin poyraz asi ve münafıklar gibi tepelenmelerine mava-fakiyet hâsıl olmuş Allahütealavetekaddes hazretlerinin bir lütfü ihsanıdır. Öyle zanediyorum ki; bize kan ağlatan bu alçakları tedibe fırsat olmağım için (okunamadı) cidalı milliyeyi terk-i mühasamata vasıta kılınmış. Baki Selam Vatan, Salihli Cephesi Kumandanı Edhem .”²⁶ diyerek kendisinin Alaşehirli Mustafa Bey'in tedibi için görevlendirildiğini bildirmiştir. Çerkez Ethem akabinde derhal harekete geçmiş Alaşehirli Mustafa Bey ve taraftarlarını dağıtmak maksadıyla 500-600 civarında süvarisiyle Alaşehir'i kuşatmıştır. On sekiz saat süren çatışmayı Ethem'in adamlarından Sarı Edip Efe idare etmiştir. Nihayetinde Alaşehirli Mustafa Bey bir akrabasının evinde saklanmak suretiyle canını zor kurtarmış ve 6-7 arkadaşıyla birlikte Afyonkarahisar'a gitmiştir. Çerkez Ethem; ancak, Alaşehir Kaymakamı Bezmi Nusret Bey'in,

“Sizin için kasabada bir muhalif yoktur. Hepimiz size hürmet ve muhabbet besleriz. Düşmana karşı sarf olunacak cephanenin boşa gitmesi muvafık mıdır?”

demesiyle ateşin kesilmesi emrini vermiştir.²⁷ Böylelikle bir engeli daha aşmış olan Çerkez Ethem, bu sefer 26 Eylül'de Bozdağ'daki Mestan Efe kuvvetleri üzerine saldırmış ve Mestan Efe kuvvetlerini Demirci Mehmet Efe'nin mıntıkasına geçmeye mecbur etmiştir.²⁸

Çerkez Ethem, Poyrazlılar, Alaşehirli Mustafa Bey ve Mestan Efe'yi saf dışı bıraktıktan sonra Salihli Cephesi'ne tamamen hâkim olmayı başarmıştır. Bu ana kadar Alaşehir Heyet-i Merkeziyesi tarafından "Süvariye Mücahidin Kumandanı" olarak adlandırılan Çerkez Ethem; artık, "Salihli Cephe-i Harp Kumandanı" adıyla anılmaya başlanmıştır.²⁹

KUVA-YI SEYYÂRE'NİN ÖZELLİKLERİ, KOMUTANLARI, FİNANSMANI VE USULSÜZLÜKLERİ

Kuva-yı Seyyâre, adı üzerinde seyyâr kuvvetler demektir ve yapısına baktığımızda da her çeşit insandan müteşekkil bir kuvvet olarak karşımıza çıkmaktadır. Öncelikle Çerkez Ethem, Kuva-yı Seyyâre'nin kumandanıdır ve bu kuvvet en temel olarak Çerkezlere dayanmaktadır. Nitekim Salihli bölgesindeki ilk teşkilatlanması esnasında 400-500 kadar Çerkez, Kuva-yı Seyyâre'nin içerisinde yer almıştır.³⁰ Kuva-yı Milliye hangi unsurlardan müteşekkil ise Kuva-yı Seyyâre'de hemen hemen aynı unsurlardan müteşekkildir. Adaletten kaçan suçlular, hapishanelerdeki tutuklular, askere alma biçiminde köylerden ve kasabalardan toplanan kimseler ve millî ve vatanî duygularla mücadeleye girişen gönüllüler³¹ Kuva-yı Milliye'nin olduğu gibi Kuva-yı Seyyâre'nin de dayandığı unsurlar olmuştur. Nitekim Çerkez Ethem de yukarıda zikredilen her gruptan Kuva-yı Seyyâre'sine asker toplamış, özellikle de Balıkesir ve Alaşehir kongrelerinden sonra asker toplama işine daha da bir hız vermiş³² ve nihayetinde kuvvetlerini sayısal ifade ile ortalama 3000-4000 arasında bir rakama kadar çıkarmayı başarmıştır. Çerkez Ethem'in Kuva-yı Seyyâre'sinin mevcudu hakkında da farklı görüşler vardır. Meselâ bazılarına göre 6000,³³ bazılarına göre 2500,³⁴ bazılarına göre 5000,³⁵ bazılarına göre de 3000³⁶'dir. Miralay Mehmet Arif Bey'e göre ise Kuva-yı Seyyâre tümen derecesinde bir teşkilata sahipti ve mevcudu 2000-3000 civarında idi³⁷; fakat, bunların bir ortalaması alındığında Kuva-yı Seyyâre'nin, en azından 3000-4000 arası bir kuvvetinin olduğu rahatlıkla söylenebilir.

Çerkez Ethem emrindeki kuvvetlerin her ihtiyacının giderilmesi noktasında da her yola başvurarak elinden geleni yapmıştır. Mesela erlere 15-20'şer lira, müfreze komutanları ve subaylara da 50-100'er lira maaş vermiştir. Ethem'in verdiği bu maaş, düzenli ordunun askerlere verdiği maaşların üç katına tekabül eden bir maaş olmuştur³⁸. Yüksek maaşla Ethem'in emrinde çalışan kuvvetler askerî manada yüksek manevra kabiliyetine sahip ve gerektiğinde isyan bölgelerine hızla ulaşabilecek çe-

vikliktedir.³⁹ Nitekim Kuva-yı Seyyâre'nin asker toplama ve isyan bastırmadaki başarısı İsmet Bey'in de dikkatini çekmiş ve bir gün karşılaştığı Reşit Bey'e bu işin sırrını sormuştur. Reşit Bey'le aralarında geçen konuşma şu şekildedir:

“- Ben asker gönderiyorum; avutuyorlar, aldatıyorlar, dağıtıyorlar. Siz çeteyle gidiyorsunuz bir yere, 300 kişi gitmişseniz, 350 kişi olup çıkıyorsunuz. Nasıl şey bu? Bulunduğunuz yerden 50 kişi daha kuvvet alarak çıkıyorsunuz, daha kuvvetli olarak... bu nasıl oluyor?

- A, kolayı var, bir yere gittik mi, orada intikam güden adamlar vardır, onları buluruz biz. Onlara suç işletiriz, suç işlemiştir veya suç işletecektir. Onları sadık adam olarak alırsız. Bizim adamımız olur artık.”⁴⁰

Çerkez Ethem, Salihli Cephesi'nde münferit olarak direniş gösteren bütün unsurları Kuva-yı Seyyâre çatısı altında toplamış ve cepheye tamamen hakim olmuştur. Yunanlılara karşı münferit olarak mücadele yürüten bu milis kuvvet ve müfreze komutanları, efradı ile birlikte Kuva-yı Seyyâre'ye katılmışlar bu yeni yapının içerisinde de kendi efradını yönetmeye devam etmişlerdir. Nihayetinde Kuva-yı Seyyâre'de, Çerkez Reşit, Çerkez Tefik, Parti Pehlivan, Halil Efe⁴¹, İzmirli Yüzbaşı Ethem Bey⁴², Sarı Edip Efe,⁴³ Kurmay Başkanı Yüzbaşı Halil Bey,⁴⁴ İstiqli Halil Efe,⁴⁵ Çerkez Çakır Efe,⁴⁶ Doktor Fazıl Bey,⁴⁷ Yüzbaşı Sami Bey,⁴⁸ Manyaslı Şevket,⁴⁹ Sefer Bey,⁵⁰ Çerkez Aziz Bey,⁵¹ Gavur Ali Bey⁵² ve Çerkez Hafız Hüseyin Bey⁵³ gibi isimler kumandanlık yapmışlardır.

Kuva-yı Seyyâre'nin finansmanının nasıl sağlandığı mevzuuna baktığımızda öncelikle belirtilmesi gereken husus, İzmir'in işgaliyle istiklalin elden gideceği kaygısını taşıyan Türk Milleti'nin, istiklalin tesisi için gerek Kuva-yı Milliye gerekse de Kuva-yı Seyyâre'ye yaptığı yardımlardır. Türk Milleti, Kuva-yı Seyyâre'ye elinden geldiği nispette yardımda bulunmuştur. Burada Heyet-i Merkeziyelerin ve Redd-i İlhâk Cemiyetlerinin büyük rolü olmuştur. Nitekim Çerkez Ethem de bu duruma kendi hatıralarında değinmiş ve şunları ifade etmiştir:

“Seyyar haldeki kuvvetlerimin işlerini kendi yöntemlerimle temin ederdim. Bir yerde kaldığımız zamanlarda İzmir'in Yunanlılar tarafından işgalinden önce Müdafaa-i Hukuk ve işgalden sonra da Redd-i İlhak ve daha sonraları Müdafaa-i Milliye cemiyetleri vasıtasıyla askerlerimi besletirdim. Maaşlarını da bu cemiyetler vasıtasıyla verirdim. Cepheleleri teşkil etmek, kuvvetlerimi tutmak, itilaf devletlerinin işgalindeki Afyon ve Kütahya mühimmat depolarından gizlice cepheye alabilmek için bana para lazımdı.”⁵⁴

Çerkez Ethem, halkın yardımlarıyla yetinmemiş, askerlerinin işlerini temin ve mücadelenin daha sağlıklı yürütülmesi adına “halktan zorla yardım toplama” gibi yöntemlere de başvurmuştur. Bulunduğu bölgede adeta bir derebeylik sistemi tesis etmiş, kendisine yardım edemeyen halka da kötü muamelelerde bulunmuştur. Kuva-yı Seyyâre, geçtiği yerlerde yöre halkında zorla haraç toplayıp kendilerinin ve hayvan-

larının ihtiyaçlarının teminini de bu yöre halkına sağlatmıştır.⁵⁵ Meselâ Temmuz 1919'da eşraf ve tüccardan kırk kişiye tehdit mektubu yazarak, Müslümanların haklarını koruyacağı için kendisine 60.000 lira verilmesini istemiştir. Hatta bu para verilmez, hkmete ve kumandanlığa şıkyetle bulunulursa bu kişileri idam edeceğini dahi söylemiştir. Ayrıca Reşit Bey'in Bandırma'ya baskın yapacağına dair haberler de gelince halk büsbütün tedirgin olmuş, 61. Tümen'in girişimleriyle böyle si bir hadisenin önüne geçilmiştir. Nihayetinde bu durum 14. Kolordu Komutanı Yusuf İzzet Paşa tarafından İstanbul Hkmeti'ne bildirilmiştir.⁵⁶ Yine Çerkez Ethem Bandırma'dan sonra Salihli'ye gelmiş ve geldiği günlerde ilk icraatlarından birisi, 40-50 kişilik tahsilt ekibini köylere göndermek suretiyle köylüden para tahsil etmek ve koyun toplamak olmuştur.⁵⁷ Ayrıca Anzavur isyanının bastırılması için harekete geçeceği esnada Kuva-yı Seyyâre'ye 150 lira yardım yapan Galip Paşa'yı, verdiği parayı az bularak tutuklatmış ve Galip Paşa; ancak, Çerkez Ethem'e 5000 lira daha vermek suretiyle serbest bırakılmıştır.⁵⁸

Kuva-yı Seyyâre'nin finansman kaynaklarından birisi de Uşak Heyet-i Merkeziye Reisi İbrahim Bey olmuştur. İbrahim Bey, Trkn Milli Mücadele'si olarak grdğu bu mücadelede faydası dokunacağını bildiği Kuva-yı Seyyâre'nin her türlü ihtiyaı ile ilgilenmiş, gerek asker temini gerekse de askerlerin teçhizatı hususunda pek çok yardımda bulunmuştur. Uşak Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Reisi de olan İbrahim Bey, köylülerde toplanan para, elbise, yiyecek, giyecek, eşya, hayvan, hatta baklavaları bile Çerkez Ethem'in Kuva-yı Seyyresine yollamıştır; fakat, Çerkez Ethem bütün bu yardımlara rağmen, yardımların gerekenden az olduğu düşüncesiyle tekrar adamlarını köylere göndermeye, onlar vasıtasıyla da halktan zorla para, eşya ve asker toplamaya devam etmiştir. Dahası kendi sorumluluk alanının dışına dahi çıkararak adamları aracılığıyla Afyon'un doğusu ve Konya'nın kuzeyinde zorla yardım toplamaya kalkmıştır.⁵⁹

Çerkez Ethem, Kuva-yı Seyyâre'sini güçlü kılmak adına pek çok uslsz hareketlerin de içerisine girmiştir. Bu uslsz hareketlerinden birisi 19 Ekim 1918 tarihinde Salihli Kaymakamlığına atanan Hasan Fikret Bey'i⁶⁰ Alaşehir'e gönderdiği esnada evini yağmalatmasıdır.⁶¹ Meselâ Anzavur İsyanı bastırıldıktan sonra gittiği bölgelerde mal sandıklarına ve veznelere el atmış, tanıdığı zengin eşraftan zorla para toplamıştır.⁶² 16-18 Mayıs 1920'de Bursa'da birçok kimseyi öldürtmüş ve pek çok dükkânı da yağmalatmıştır. Bu sebeptendir ki; Kuva-yı Seyyâre kuvvetlerinin yağmaladığı dkknların zararını Bursa Belediye'si mağdurlara 180.000 lira dağıtarak ödemiştir.⁶³ Ethem kuvvetlerinden olan Sarı Edip Efe de, Bolu İsyanı'na müdahale etmek için 5000 lira istemiş ve ancak bu para kendisine verildikten sonra harekete geçmiştir.⁶⁴ Çerkez Ethem Düzce İsyanı devam ederken Adapazarı'na girdiğinde Kuva-yı Seyyâre'ye yardım etmek istemeyen Arapzade Sait Efendi'yi yakalatmış ve 50000 lira ile iki vagon buğday karşılığında serbest bırakmıştır.⁶⁵ Yine Yozgat İsyanı'nın bastırılması olayında

da halka çok şedid davranmış ve halkın hayvan ve kıymetli eşyalarını gasp ederek Ankara'nın Karaoğlan pazarında panayırlar kurmak suretiyle, gasp edilen malları haraç mezat satmıştır.⁶⁶ Tabii olarak bu durum, Ankara Hükümeti nezdinde şikâyet konusu olmuş ve nihayetinde Kuva-yı Seyyâre'nin Yozgat'ta halktan gasp ettiği 2500 koyun ve 500 sığırın bedeli olarak 25000 liranın peyderpey ödenmesi için Heyet-i Vekile'de alınan bir kararla Müdafaa-i Milliye Vekâleti'ne avans verilmiştir.⁶⁷ Ayrıca Çerkez Ethem isyan bastırıp geri dönerken uğradığı Eskişehir'in ileri gelenlerinden de 80.000 altın vermelerini istemiş ve bu istek derhal yerine getirilmiştir.⁶⁸

Bulunduğu bölgelerde kendisini, yalnız bir kumandan olarak değil, aynı zamanda bağımsız bir bölgenin idarî ve askerî amiri olarak da gören Çerkez Ethem, Kütahya ve Eskişehir'de idarî kurumları ve okulları da ziyaret etmiş, çeşitli hediyeler dağıtmış, böylelikle de kendisine taraftar toplamaya çalışmıştır.⁶⁹ Kendisini bölgenin idarî ve askerî amiri olarak gördüğüne bir misal vermek gerekirse, Çerkes Ethem, 21 Aralık 1919 tarihinde Akhisar'ın Marmara Köyü Kumçayı geçidinden geçmekte olan Akhisarlı pazarcılarından bazı kimselerden 17.435 lira ve 15 kalem eşya gasp eden Acem Abbas ve Acem İsmail'i yakalandıkları karakoldan kaçırmak suretiyle 4 Ocak 1920'de idam etmiştir.⁷⁰ Yine Eskişehir'de bulunduğu esnada Yunanlıların Bursa'yı işgali üzerine kaçıp bir bakkal dükkânında gözlemlerini anlatan bir arabacıyı, bozgunculuk yaptığı iddiasıyla idam ettirerek armut ağacına astırmıştır.⁷¹ Ayrıca bölgeden nüfuzunu artırmak içinde bir dizi faaliyet içerisine girdi ve Alaşehir Millî Kuvvetler Kumandanı Mustafa Bey'i bertaraf etmek için geldiği Alaşehir'de halka gözdağı vermek amacıyla hapishaneden getirttiği üç mahkumu askerlik dairesinde sorguya çekmiş ve nihayetinde idam ettirmiştir.⁷²

Çerkez Ethem yukarıda bahsedilen “taşkınlıklarının” neticesi olarak bölgede asayişin sağlandığını iddia etmekte ve bu hususta hatıratında şunları söylemektedir:

“Kuvvetlerimin bulunduğu yerlerde irtikâp, rüşvet, gasp, hırsızlık pek az olurdu. Bunun sebebi suçluları arasına sehpa-yı adalete havale etmekliğimdir.”⁷³

Çerkez Ethem ve Kuva-yı Seyyâre'sini daha iyi anlamak babında Ali Fuat Paşa'nın düşüncelerine baktığımızda da şunları görmekteyiz. Paşa'ya göre, Çerkez Ethem insanları soymakta ve etrafındakileri kendisine daha fazla bağlayabilmek içinde bol bol para dağıtmaktadır. Yine Kuva-yı Seyyâre'ye katılanların çoğu da zengin olmak gayesini, kurtuluş mücadelesinden önde görmektedirler.⁷⁴

Ennihayetinde yukarıda değinilen hususlara dayanarak söylenecek olan şudur: Çerkez Ethem halkın olağanüstü gayretleriyle topladığı yardımları yeterli görmemekte, hep daha fazlasını istemektedir. Tabii olarak bu durum, zaten çaresizlik içerisinde olan halk tarafından derin teessürle karşılanmıştır. Ayrıca Çerkez Ethem ve Kuva-yı Seyyâre'sinin yukarıda zikredilen taşkınlıkları, halkın Ankara Hükümeti'ne olan güven-

nine de kısmen de olsa zarar vermiştir; çünkü, Ankara Hükümeti bu dönem itibarıyla Çerkez Ethem'i desteklemektedir, dolayısıyla da Çerkez Ethem'in giriştiği eylemler Ankara Hükümeti'ni de yakından ilgilendirmektedir. Nitekim Çerkez Ethem'in halktan zorla aldığı malların bir kısmının elden geldiği oranda hükümet tarafından geri ödenmesi de halkın hükümet'e karşı olmasının önüne geçmek ve hakkın teslimini sağlamaya dönük girişimlerdir.

KUVA-YI SEYYÂRE'NİN BATI ANADOLU CEPHELERİNDEKİ HİZMETLERİ

A) Çerkez Ethem ve Kuva-yı Seyyâre'nin Salihli Cephesi'ndeki Faaliyetleri

Çerkez Ethem Salihli'ye geldiği günlerde Kuva-yı Milliyeciler Ahmedli yakınlarında Yunanlılarla savaş halinde idi.⁷⁵ Çerkez Ethem'in de gelişiyi birlikte cephe kuvvetlenmiş ve Ethem Salihli Cephesi'nde rakiplerini bertaraf edip "Salihli Cephe-i Harp Kumandanı" adıyla anılmaya başlandıktan sonra bölgede Yunanlılara karşı başarılı bir mücadelenin içerisine girilmiştir. Nihayetinde şiddetli mücadeleler neticesinde 1 Eylül 1919'da Salihli ve Akhisar Cephelerinde bulunan Yunan kuvvetlerinin bir kısmı, Manisa istikametine çekilmek zorunda kalmıştır.⁷⁶ Çerkez Ethem bu durumu fırsat bilerek Demirci Mehmet Efe ile de birlikte hareket etmek suretiyle Yunan kuvvetleri üzerine taarruz planlamış ve bu maksatla da Gavur Ali Bey kumandasındaki 400 mecutlu Kuva-yı Seyyâre müfrezesini Birgi'ye yollamıştır. Yapılan ilk mücadele de Yunanlılar geri püskürtülmüş; fakat, sonrasında Yunan kuvvetlerinin takviye edilmesi neticesinde Gavur Ali Bey ve 15 arkadaşı Yunanlılara esir düşmüştür.⁷⁷ Çerkez Ethem'in Yunanlılara karşı bölgede giriştiği başarılı mücadele İstanbul Hükümeti'nin dikkatini çekmiş, nihayetinde Genelkurmay Başkanı Cevat Paşa, Ethem ve Reşit Beylerin bölgede asayişsizliğin nedeni oldukları iddiasıyla 14. Kolordu Kumandanlığı'na 26 Ekim 1919'da şu emri vermiştir:

*"Evvelce Bandırma ve havalisinde iken oralarda icray-i nüfus ve menfaat-i şahsiyelerini te'min edemeyeceklerini anlayan Ethem ve Reşit Bey namına iki kişi Salihli cihetine gitmişlerdir. Bunlar orada bir takım inzibatsızlığa sebebiyet veriyorlarmış esasen o cepheden birçok şikâyetlerde gelmektedir. Kolordunuz mıntıkasında olmamakla beraber mümkün ise bu iki zatın mezkûr mıntıkadan uzaklaştırılmasının te'minine himmet buyrulmasını rica ederim."*⁷⁸

Genelkurmay Başkanı Cevat Paşa bu emri ile Çerkez Ethem'in dolayısıyla da Kuva-yı Seyyâre'nin Salihli Cephesi'nden uzaklaştırılmasını istemiştir; fakat, bu emir yerine getirilememiş, Ethem ve Kuva-yı Seyyâre'sinin bölgedeki varlığı artarak devam etmiştir. 14 Şubat 1920 tarihinde Yunanlılar ile Türkler arasında Salihli Cephesi'nde topçu atışları görülmüştür.⁷⁹ Mart 1920'de Salihli ve Bozdağ Cephelerinde ciddi bir çatışma olmamıştır.⁸⁰ 7 Mart tarihine gelindiğinde Yarbey Arif Bey Çerkez Ethem'e

verdiği raporunda “düşmanı Alaşehir yönünden ilerlemekte olduğunu, Salihli’deki millî kuvvetlerin tehlikede kaldığını” bildirmiştir. Bunun üzerine Çerkez Ethem kuvvetlerini Salihli’nin doğusuna çekmiş, Yunanlılar da bu durumu fırsat bilerek Sart’ı işgal etmişlerdir; fakat, Yunanlılar daha doğuya ilerleyememişler, bunu gören Çerkez Ethem de Sart’ın doğusundaki mevzileri tekrar kontrol altına almıştır.⁸¹

B) Çerkez Ethem ve Kuva-yı Seyyâre’nin Birinci Anzavur Ayaklanmasının Bastırılmasındaki Rolü

İzmir’in işgali sonrasında Batı Anadolu bölgesinde işgalci kuvvetlere karşı millî direniş örgütleri oluşturulmuş, işgalin sona erdirilmesi yönündeki girişimler hız kazanmıştır. Kuvâ-yı Milliye’nin gün geçtikçe daha da güç kazanması ise İngilizler ve İstanbul Hükümeti’nin canını sıkan gelişmeler olmuştur. İngilizler, Yunanlılar tarafından gerçekleştirilen işgal hareketinin akım kalacağından ve Anadolu ile Trakya Kuva-yı Milliyeçilerinin birleşme ihtimalinden tedirgin olmuştur. Yine İngilizlere göre Ahmet Anzavur’un çıkardığı isyanlarla İstanbul ve Çanakkale boğazlarına yakın bölgelerde Kuvâ-yı Milliye ile arada bir “tampon bölge” oluşacak, oluşan bu bölge Padişah Vahdetin’in nüfuz alanında olacak, böylelikle de boğazlar üzerindeki kontrol kolayca sağlanacaktır. İstanbul’daki İntelligence Servisi’nin adamlarından olan Papaz Fru’da Anzavur’u para ve silah yönünden destekleyecektir.⁸² İstanbul Hükümeti ise bölgedeki otoritesinin gün geçtikçe daha da azaldığını düşünmüş ve otorite tesisi için Kuva-yı Milliye’nin ortadan kaldırılmasının gerekli olduğuna inanmıştır. Sonuç olarak Ahmet Anzavur’un bölgede kudretli bir konuma gelmesi yönünde bir dizi girişimlerde bulunulmuş, Kuva-yı Milliye’yi tenkil etmek adına Ahmet Anzavur’a “paşa” unvanı bile verilmiştir.⁸³ Biga ve Balıkesir bölgelerinde tabur ve bölük kumandanlıkları da yapmış ve İngilizlerin de yardımları neticesinde emrinde piyade, süvâri ve topçu sınıfından kuvvetler teşkil eden Ahmet Anzavur,⁸⁴ Şah İsmail, Cambazlar Hakkı, Nuri, Kadir ve Davut gibi eşkiyaları da etrafında toplayarak bölgede kendi iktidarını oluşturmak ve millî oluşumları ise tenkil etmek için faaliyetlerine başlamıştır.⁸⁵

Anzavur Ahmet, halkı Kuva-yı Milliye aleyhine kışkırtabilmek adına dinî motiflerden de faydalanmaya çalışmıştır. Öncelikle, Ahmet ismi kendi ismi değil sonradan eklemiştir. Ayrıca Tarikât-ı Ahmediye adlı bir tarikatın da kurucusudur ve bu vesile ile de pek çok saf müslümanı kandırmıştır. Dahası Kuva-yı Milliye hareketini bir Bolşevik hareketi olarak tanıtmış ve Mustafa Kemal Paşa’nın da halkı soyduğunu ve ittihatçılığın devamı için çalıştığını iddia etmiştir. Yine milletin Yunanlılarla mücadele edecek güç ve kudrette olmadığını, Kuva-yı Milliye’nin İttihatçılar tarafından oluşturulan bir “fırıldak” olduğunu iddia edip, Padişahın bu hareketten razı olmadığını, Halifenin kendisine verdiği fermanla, milletin silahlanmasını isteyip İttihatçıların memleketten

temizlenmesi gerektiğini belirttiğini söylemiştir.⁸⁶ Ahmet Anzavur, yukarıda zikredilenlere ilaveten, köy köy dolaşarak bölge halkını kandırmak için, halkın saf dini inançlarından faydalanma noktasında büyük çaba sarf etmiştir. İsyanı boyunca “Göğsümde iman, elimde Kur’an, elimde ferman” gibi sloganlarla halkı kendi tarafına çekmeye çalışmıştır. Meselâ halkı kandırmak için yaptığı propagandalardan bazıları şunlardır:

“Mustafa Kemal, Padişahımızı makamından atarak yerine geçmek için çalışıyor. Bunların din ile alakaları yoktur, ırz ve namus nedir bilmezler. Hamama bile kadınlarla beraber giderler. Padişahın hepinize selamı var. Bu asi ve hain Kuva-yı Milliyecileri yok edelim. Memleket rahata kavuştuktan sonra ağnam vergisi kalkacak, ormanlarda hızarlar serbest çalışacak.”⁸⁷

Ahmet Anzavur, padişah ve halifenin desteği ve dinî propagandaların yardımının yanında, Çerkezlerden de faydalanmaya çalışmıştır. Nihayetinden Çerkes köylerinde dolaşmış ve

“Benim elimde padişahın fermanı vardır; padişah emir ediyor, Kuva-yı Milliye’yi dağıtacağım ve zaten Kuva-yı Milliye, Çerkesleri hep katledecekler ve çoluk çocuklarını keseceklerdir.”⁸⁸ gibi propagandaları neticesinde ikiyüz kişilik bir kuvvet toplamıştır. Topladığı kuvvetlerle Susurluk ve Gönen’de yapmadık şenaat bırakmamıştır.⁸⁹ Susurluk Redd-i İlhak Cemiyeti’nin 1000 lirasını gasp etmiştir.⁹⁰ Gönen’de jandarma zabitanı ve memurları hapsedtirmiştir. Belediyenin su isalesi için topladığı 3000 lirayı gasp etmiştir. Pek çok zulümlerde bulunmuş, kadınların mücevherlerine dahi zorla el koymuştur.⁹¹

Heyet-i Temsiliye, “düşman parasına din ve vatani satmış bu şahsın zale-i mazarrâtı ve dindaşlar arasında kan dökülmesine meydan verilmemesi” için Ahmet Anzavur’un bir kısım halkı kandırmak suretiyle başlattığı bu isyanının 61. Tümen Kumandanı Kazım Bey ve Salihli Cephesi Kumandanı Çerkez Ethem tarafından derhal bastırılmasını istemiştir.⁹²

Çerkez Ethem’in Salihli Cephesi’nde başarılı çalışmalar yürütürken Anzavur üzerine görevlendirilmesi, cepheyi daha da güçlü kılmak için çalışan Alaşehir-Uşak Heyet-i Merkeziyesi’ni üzmüştür. Nitekim bu üzüntüleri Çerkez Ethem’e gönderilen şu telgrafta açıkça anlaşılmaktadır:

“Telgrafınızı büyük bir teessüfle karşıladık. Cenab-ı Hak yaveriniz olsun. Yalnız teker-rür eden meseleye muttali olamadığımız için tabii endişe ettik. Mademki kanaat-i aliyyeniz infikakınızda mahzur olmadığını gösteriyor zaruri olarak kabul edeceğiz. Yalnız nazarımızda o havalideki namus-u millet müdafaa-i memleket uhdenizdedir. Bi-naenaleyh avdetinizi sabırsızlıkla intizar etmekte haklıyız. Mesaimiz şahsa değil memlekete muzafır. Yalnız bu işin başında zat-ı âlinizi görmek ve daima görmek kuvve-i

*maneviyemizi teyid eyleyeceğinin arzıyla gözlerinizden öper ve uğurlar olsun deriz efendim.*⁹³”

Anzavur’un tenkiliyle görevlendirilen Çerkez Ethem, Dramalı Rıza Bey’le birlikte 150 mevcutlu Kuva-yı Seyyâre’siyle 19 Kasım 1919’da Manyas’a gelmiş, burada Tenkil Kuvvetleri Kumandanı Yarbey Rahmi Bey’in yardımcısı olarak görevine başlamıştır.⁹⁴ Çerkez Ethem derhal Anzavur’u takibe başlamış, Ethem’in Susurluk’a geldiğini öğrenen Anzavur, Gönen’e geçmiştir. 200-300 civarında askeri ile birlikte Gönen’i işgal etmiş, hükümet konağı, askeri depo, telgrafhane ve mahkeme dairesini yağlamıştır. Gönen Kaymakamı ve Jandarma Kumandanı Ziya Şahan Bey’i tutuklamış, hapishaneyi de boşaltmıştır. Burada kuvvetlerini bir miktar daha takviye ettikten sonra Çerkez Ethem ve 14. Kolordu Kumandanı Yusuf İzzet Paşa’ya tehdit telgrafları yollayacak cesareti kendinde görmüş; fakat, nihayetinde Çerkez Ethem’in ısrarlı takibi neticesi olarak Bayramiç Köyü’ne çekilmek mecburiyetinde kalmıştır.⁹⁶ Çerkez Ethem Anzavur’u takip ederken Balya üzerinden Bayramiç’e, oradan da Saraçlar Köyü üzerinden 25 Kasım’da Gönen’e girmiş ve Jandarma Kumandanı Balıkesirli Ziya Şahan Bey’i Gönen’e çağırmıştır. Gönen’de iki gün kaldıktan sonra harekete geçen Çerkez Ethem, 26 Kasım’da Anzavur’u Saraçlar Köyü civarında muharebeye mecbur bırakmış ve Anzavur on kadar askerini kaybederek Karacabey’e doğru kaçmaya başlamıştır. Ethem de Biga’ya gitmek üzere takibine devam etmiştir.⁹⁶ Çerkez Ethem takibat hakkında, Heyet-i Merkeziye’yi de bilgilendirmiştir. Nitekim İzmir’e Doğru Gazetesi’nde de yayınlanan bir telgrafında Anzavur’un takibi hakkında şu bilgileri vermiştir:

*“Anzavur ile Bayramiç’de tutuştuk. On maktul ve birçok yaralı bırakarak dağıtıldı. Hayyen altı kişi derdest edildi. Gönen Kasaba’sı terke mecbur edildi. Kaçan Ahmet altmış kadar avanesiyle bizden firar ederken **Çunlu**? civarında askeri piyade müfreze-sine de yakalanarak birkaç maktul ve yaralı bırakarak perişan oldu. İnayet-i hak ile bu işi an-ı karib ikmal edeceğiz.”*⁹⁷

Anzavur, Karacabey’de de tutunamayıp buradan Kirmastı’ya geçmek istemiş; fakat, halk silaha sarılarak 11 subay ve 110 askerle ilçenin etrafını abluka altına alarak Anzavur’un ilçeye girmesine müsaade etmemiştir. Anzavur daha sonra Söğütalan Köyü’ne gitmek zorunda kalmıştır. Burada köylülere, İngilizlerin desteğiyle bu işe giriştiğini, bir müsademe daha yaptıktan sonra bölgeyi Yunanlılara işgal ettireceğini ve kendisine verilen paranın kudretiyle yeterli kuvvet elde edeceğini söylemiştir. Bu sözleri sarf eden Ahmet Anzavur’un kuvvetleri ise her geçen gün bir miktar daha azalmaktadır. Yarbey Rahmi Bey ve Çerkez Ethem’in şiddetli takibi ile karşı karşıya olan Ahmet Anzavur sürekli kaçmakta ve girdiği müsademeleri ise kaybetmektedir. Nitekim Anzavur, en sonunda yakalanacağını anlayınca Demirkapı-Sultançayırı-Susurluk yolu ile Manyas’a gelmiştir. 2-3 Aralık’ta Sultançayırı’na geldiğinde yanında sadece 6-7 kişi kalmıştı.⁹⁸

Çerkez Ethem isyanın bastırılması esnasında Anzavur'un halkı kandırdığını izah etmeye çalışmış, Anzavur'un eylemlerinden zarar gördüğünü ifade edenleri de yanına alacağını söylemiştir. Ayrıca bölgeye başka kuvvet göndermeye gerek olmadığını Bekir Sami Bey'e bildirmiştir. Bakir Sami Bey de 30 Kasım 1919 tarihinde, isyanın bastırılmasında gösterdiği yararlılıktan dolayı Çerkez Ethem'i şu ifadelerle tebrik etmiştir:

“En yakın akraba ve arkadaşlarını dahi feda etmek suretiyle Türk-Çerkez tarihine sürülmek istenen lekeyi silmek için göstermiş olduğunuz gayret ve başarı bizden sonra gelecek olan nesillerce saygıyla yâd edilecektir. Bu başarınız vatansever Türk ve Çerkez tarihinin bir şartnamesi olacaktır.”⁹⁹

Ahmet Anzavur'a son darbe Gönen'de vurulmuştur. 7 Aralık'ta tedip kuvvetleri ile Ahmet Anzavur kuvvetleri Gönen'de Yortan civarında 6-7 saatlik bir müsademe yaşanmış ve bu müsademede Anzavur'un 40 kadar adamı öldürülmüştür¹⁰⁰; fakat, ısrarlı takibe rağmen bir türlü Ahmet Anzavur yakalanamamıştır. Buna rağmen Balıkesir ve Bandırma'da icra edilen baskınlar neticesinde Ahmet Anzavur'un maiyetinin tamamı ortadan kaldırılmıştır. Nihayetinde Damat Ferit Paşa'nın daveti üzerine 6-7 adamı ile birlikte önce İzmit'e kaçmış ardından da İstanbul'a geçmiştir.¹⁰¹

C) Çerkez Ethem ve Kuva-yı Seyyâre'nin İkinci Anzavur Ayaklanmasının Bastırılmasındaki Rolü

Birinci isyanında Kuva-yı Milliye hareketini bastırmaya muktedir olamayan Ahmet Anzavur, 16 Şubat 1920'de tekrar isyan etmiştir. Anzavur, 17 Şubat 1920'de 15 kadar adamıyla birlikte Biga'ya gelip Hükümet Konağı'na yerleşmiş ve isyanın idaresini eline almıştır. Daha sonra Şah İsmail, Kürt Mehmet Çavuş ve Gavur İmam'ı Biga'da bırakıp Yenice'ye hareket etmiştir. Anzavur, Biga ahalisi ile arası açıldıktan sonra da 150 kişi civarındaki maiyetini Gönen'in güneybatısındaki Seydiköy'e göndermiştir. Burada kendisine taraftar toplamak için çalışmalar yürüten Anzavur, bölgedeki bazı köylerin kendisine katılmasına da muvaffak olmuştur. 29 Şubat 1920 tarihine gelindiğinde Çerkez Ethem'in 30 top ve çok sayıda mitralyözle Gönen'e geleceği halk arasında yayılmaya başlamıştır.¹⁰² 1 Mart 1920'de Anzavur Sarıköy'e gelmiş, burada sekiz jandarma eri ve bir kısım silahlı köylüyle bucak müdürünü Yortan köyüne çekilmek zorunda bırakmıştır. 2 Mart'ta ise Anzavur ve Gavur İmam kuvvetleri, Gündoğan-Babakaya-Hasanbey-Karalarçıftlığı-Bakırlı sırtlarını tutmuştur.¹⁰³ Nihayetinde Anzavur'un tenkili için gönderilen kuvvetler Gönen'de toplanarak 6 Mart'ta Anzavur'a karşı harekâta başlamışlardır¹⁰⁴; fakat, Anzavur ayaklanması gün geçtikçe genişlemiş, Balıkesir dahi isyancıların eline geçme tehlikesi yaşamıştır. Nitekim 10 Mart'ta 61. Tümen Kumandanı Kazım Bey, Anzavur kuvvetlerinin başarılar kazandığını, Balıkesir'in düşme

tehlikesinin olduğunu ve Anzavur'un Yunanlılarla irtibat sağlamasının önüne geçmek maksadıyla Çerkez Ethem'den yardım istediğini bildiren bir telgrafında şunları ifade etmiştir:

“...durum muhataralıdır. Bu bakımdan bizzat ve kâfi bir kuvvet ve süratle Balıkesir'e hareket ediniz. Kuvvetlerin Akhisar istasyonundan trenle Balıkesir'e kadar sevki mümkündür. Bu süratle gelmenize yardım eder. Telgraf başında muvafakat cevabınızı bekliyorum.

61. Fırka Kumandanı Miralay Kazım.¹⁰⁵”

13 Mart sabahı Biga'ya giren Anzavur, bir hafta sonra halka hitaben yaptığı konuşma neticesinde halkı Kuva-yı Milliye aleyhine kıskırtmıştır. Manyas ve Gönen'i kendisine üs olarak seçen Ahmet Anzavur, 19 Mart'ta Gönen civarına geldiğinde evvelce tertiplendiği isyan birdenbire genişleyip Gönen ve Biga'yı içine alarak geniş bir mın-tıkaya sirayet etmiştir.

Ahmet Anzavur 4 Nisan'da Gönen üzerine yürüyerek şehri fazla zorlanmadan ele geçirmiştir. Burada Yarbay Rahmi Bey kumandasındaki nizamiye erleri tüfek dahi atamadan dağılmışlar, isyacılar Yarbay Rahmi Bey ve birkaç subayı şehit etmişlerdir. Anzavur daha sonra İngilizlerin de desteğiyle hiçbir zorlukla karşılaşmadan Bandırma'yı işgal edip burayı kendisine üs tayin etmiştir. Anzavur'un Bandırma'ya gelişi Rumlar tarafından da sevinçle karşılanmıştır. İstanbul Hükümeti de, 9 Nisan'da Anzavur'u “paşa” uvanı vermek suretiyle Balıkesir Mutasarrıflığına atamıştır. Anzavur daha sonra Susurluk ve Kirmastı'yı işgal etmiş, Gavur İmam da Balya üzerinde Balıkesir'e doğru hareket etmiştir.¹⁰⁶

Salihli Cephesi'nden isyanı bastırmak üzere ilk olarak Kuva-yı Seyyâre'den Sarı Efe maiyetindeki büyük kuvveti ile birlikte Balıkesir'e gelmiştir.¹⁰⁷ Ayrıca Aydın Cepheleri Umum Kumandanı Demirci Efe de zeybekleri ile birlikte Balıkesir'e hareket ettiğini bildirmiştir.¹⁰⁸ Yine Çerkez Ethem de pek büyük kuvvetiyle birlikte isyan bölgesine ulaşmıştır.¹⁰⁹ Çerkez Ethem isyanın bastırılması sürecinde Demirci Mehmet Efe Kuvvetleri Kumandanı Danişmentli İsmail Efe, Balıkesir Milli Süvari Müfreze Kumandanı Keçeci Hafız Emin Bey, Salim Bey Kuvveti, Parti Pehlivan Müfrezesi, Kako Mehmet Müfrezesi, Mehmet Ali Çavuş Müfrezesi, Soma Cephe Müfreze Kumandanlığı ve Akhisar Milli Alay Kumandanı Hafız Hüseyin Bey müfrezelerini komuta etmiştir. Çerkez Ethem'in komuta ettiği kuvvetlerin miktarı 2.000'i bulmuştur.¹¹⁰

Balıkesir'de toplanan kuvvetler 8–14 Nisan'da 61. Tümen Kumandanı Kazım Bey'in genel komutasında Anzavur üzerine yürümüşlerdir. 14 Nisan'da Balıkesir'den Susurluk-Gönen istikametine hareket eden tedip kuvvetleri, 15 Nisan akşamı Anzavur kuvvetleriyle karşılaşmıştır. Anzavur, Kirmastı'dan hareket ederek Susurluk'a 4–5 km mesafedeki Karapürçek Köyü'nün alt kısımlarında Yahyaköy'de (Yayaköy) muharebe

tertibatı almıştır. Taşköprü hattında başlayan muharebe Çerkez Ethem kumandasındaki kuvvetlerin, 15 Nisan 1920’de Susurluk ve Kirmastı arasında Anzavur kuvvetlerini 5 saatlik çarpışma sonucu mağlup etmesiyle son bulmuş, bu muharebede iki top ve birçok silah ve cephane ele geçirilmiş, Anzavur da yaralanmıştır. 17 Nisan’da Kirmastı Kasabası geri alınmış, Anzavur neye uğradığını şaşırarak Bandırma istikametine doğru kaçmıştır. Çerkez Ethem’in Anzavur’un takibinde elde ettiği başarılar Bekir Sami Bey tarafından tebrik edilmiştir.¹¹¹ Çerkez Ethem, 16 Nisan 1920’de Susurluk’tan yolladığı telgrafta Anzavur harekâtını şöylece özetlemiştir:

“15.04.36 öğleden sonra bizzat Anzavur’un idaresinde usatla Susıgırlık civarında Kuva-yı Milliye arasında başlayan müsademe gece fasıla ile geçerek şafakla beraber harekât-ı taaruziyemizle yedi saat devam eden şedid bir müsademedен sonra usat perişan bir surette dağıtılmış ve altmış bir(alınmış) esir ile mevcut iki adet top mücahidinin fedakârane hizmetleri ile iğtinam edilmiş ve süvarilerimiz hezimet uğrayan usatı şiddetle takip etmektedir. Usat’ın mecruh ve maktulu pek çoktur.”¹¹²

Çerkez Ethem, Kirmastı’yı kurtardıktan sonra Anzavur kuvvetlerine katılmış olan Jandarma Merkez Karakol Kumandanı Başçavuş Abdullah ve Ormankadı köylü Küçük Mehmet’i yakalamış ve kasabadaki taş köprünün üstüne asmıştır. Yine İngiliz Muhipler Cemiyeti’ni kuran emekli Kaymakam Hasan Bey ve Çerkez Hakkı’yı çağırarak nasihat etmiş; fakat, nasihatın fayda vermediğini anlayınca Hasan Bey’i idam ettirmiştir. Çerkez Ethem’in adamları isyanın bastırılması esnasında bazı usûlsüzlüklerde yapmışlardır. Meselâ Ethem’in adamlarından olan Arnavud Aziz, Kirmastı bankasındaki çok miktarda paraya el koymuştur. Nitekim Bekir Sami Bey de durumu Çerkez Ethem’e aktararak paranın yerine geri konulmasını istemiş, bu istek Ethem tarafından yerine getirilmiştir.¹¹³

Ahmet Anzavur, Taşköprü muharebesini kaybettikten sonra yanında bulunan az sayıdaki adamıyla birlikte Gönen’e gelmiştir. Gönen Belediye Başkanlığı’nda halka bir nutuk irat edip kuvvetlerinin azlığından bahsettikten sonra Biga’ya gideceğini, daha sonra da İstanbul’dan daha büyük kuvvetler elde ederek yeniden Kuva-yı Milliye ile mücadele edeceğini uzun uzun anlatmıştır. Bu arada Çerkez Ethem, Anzavur’u takibe devam etmiş ve Bandırma’dan Gönen ve Kaplıcalar mevkiine kadar ilerlemiştir. Gönen Belediye Başkanı’na bir telgraf çekmiş ve üç gün içerisinde Kuva-yı Milliye saflarına geçmedikleri takdirde zor kullanacağını bildirmiştir. Nihayetinde 21 Nisan 1920’de Gönen Kuva-yı Tedibiye tarafından kurtarılmış, Anzavur 6 adamıyla birlikte çareyi kaçmakta bulmuştur.¹¹⁴

Nihayetinde Çerkez Ethem ve Kuvâ-yı Seyyare’nin ve diğer millî kuvvetlerin fedakâr gayretleri neticesinde İkinci Anzavur İsyanı da başarı ile bastırılmış, Anzavur Bandırma’dan vapura binerek kaçmak zorunda kalmıştır. Çerkez Ethem muharebeler sonucu yolladığı bir raporunda bu hususlarda şunları ifade etmiştir:

“...Bandırma Anzavur mel’unun bu havalide yalan yere iftira sureti ile Padişah’a istinad ettiğini söyleyerek icra etmediğini zulüm ve itisaf gasp etmediği mal ve menal ve irtikab etmediği cinayat kalmamıştır. Kuva-yı Tedibiye Bandırmayı abluka ettiği esnada bu canilerin firarını teshil etmek üzere İstanbul’da iki Osmanlı gambotu gönderilmiş olması ve bu suretle kaçırılan canilerle merkezi hilafet namına himaye edildikleri fikri efkarı umumiye üzerinde büyük bir su-i tesir hâsıl etmiş ve mel’unun istinat ettiği iftira-ya kanaat hasıl etmek derecelerine gelmekle bütün bu havalinin galeyanda olduğu ve gayr-i meşru kabilenin alet-i icraiyesi olan bu gibi canilerin himaye edilmemesi tel-grafla mabeyni hümayuna bildirilmesi umumen mukarrer ise de vesaite muhabere mevcut olmadığı cihedle bu cihedin delalet ve teminine himmetlerini bu ahali havalisi namına rica ederim.

21 Nisan 1336

*Umum Kuva-yı Tedibiye Kumandanı Edhem.*¹¹⁵”

Çerkez Ethem Anzavur’u isyanını bastırdıktan sonra 24 Nisan’da Biga üzerine yürümüştür; fakat, bu esnada Sazova, Emsadariye, Demirci, Behçe ve Ayvalık’ın köy-lerinden Ethem’in ilerlemesine mani olmak isteyen asilerle çatışma çıkmıştır. İki buçuk saat süren çatışma neticesinde Çerkez Ethem ve kuvvetleri Biga’ya girmiştir. İsyancılar-
dan 1 top, 1 makineli tüfek ve bol miktarda cephane ele geçirilmiştir. Ayrıca bölgede yapılan aramalar neticesinde de bir silah deposu bulunmuştur. Bu silah deposundan 3500 silah ve 750 sandık cephane ele geçirilmiş, Kuvâ-yı Tedibiye takviye mühimmat noktasında edilmiştir. Yine Anzavur’un, yerine vekil bıraktığı Çerkez asıllı Hacı Musa da Ethem tarafından yakalanarak idam edilmiştir.¹¹⁶

SONUÇ

Çerkez Ethem, Bandırma bölgesinde çetecilik yaparken Bekir Sami Bey ve Rauf Bey’in gayretleri neticesinde millî kuvvetler içerisine katılmıştır. Çerkez Ethem, Kuva-yı Seyyâre’siyle Salihli Cephesi’nde direnişin önemli ismi olmuştur. Öncelikle bölgedeki etkinliğini artırmak adına Yunanlılarla mücadele eden millî kuvvetleri kendi nüfuzu altına almak için çaba harcamış, Poyrazlıları ve Alaşehirli Mustafa Bey’i bertaraf etmiş ve nihayetinde bütün Salihli Cephesi’nin kumandanı olmuştur.

Salihli Cephesi’nde Yunanlılara karşı başarılı bir mücadele yürütürken, Birinci Anzavur ve İkinci Anzavur İsyanlarını bastırmakla görevlendirilmiş ve bu görevini başarıyla yerine getirip Anzavur’u İstanbul’a kaçmaya mecbur bırakmıştır.

KAYNAKÇA

ARŞİV BELGELERİ

A) Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA)

B) Başbakanlık Osmanlı Arşivi Belgeleri (BOA)

- Dâhiliye Nezareti Kalem-i Mahsus Müdüriyeti (DH-KMS)

- Dâhiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Asayiş Kalem-i (DH. EUM. AYŞ)

C) Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Arşivi (TİTE)

GAZETELER ve DERGİLER

İstiklâl Harbi

İzmir'e Doğru

Harp Tarihi Vesikaları Dergisi (HTVD)

KİTAPLAR

ABADAN, Yavuz, Mustafa Kemal ve Çetecilik, Valık Yayınevi, İstanbul, 1972.

ADIVAR, Halide Edip, Türkün Ateşle İmtihani, Özgür Yayınları, İstanbul, 2004.

AKER, M. Şefik, İstiklâl Harbinde 57. Tümen ve Aydın Millî Cidâli, Cilt: 3, Yüz Altı Numaralı Askerî Mecmua, İstanbul, 1937.

AKINCI, İbrahim Ethem, Demirci Akınları, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1978.

ALBAYRAK, Mustafa, Milli Mücadele Dönemi'nde Batı Anadolu Kongreleri (17 Mart 1919–2 Ağustos 1920), Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 1998.

APAK, Rahmi, İstiklâl Harbinde Garb Cephesi Nasıl Kuruldu, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1990.

APAK, Rahmi, Yetmişlik Bir Subayın Hatıraları, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1988.

ARIKOĞLU, Damar, Hatıralarım, Tan Gazetesi ve Matbaası, İstanbul, 1961.

AYDINEL, Sıtkı, Güneybatı Anadolu'da Kuvâ-yı Milliye Harekâtı, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2002.

Ayut, Şen Nur, Milli Mücadele'de Biga, Haziran, 2006.

BAYAR, Celal, Bende Yazdım, Milli Mücadeleye Gidiş, Cilt: 6, Sabah Kitapları, İstanbul, 1997.

BAYAR, Celal, Bende Yazdım, Milli Mücadeleye Gidiş, Cilt: 8, Sabah Kitapları, İstanbul, 1997.

BAYKAL, Bekir Sıtkı, Heyet-i Temsiliye Kararları, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1974.

CEBESÖY, Ali Fuat, Milli Mücadele Hatıraları, Temel Yayınları, İstanbul 2000.

CİLASUN, Emrah, “Bâki İlk Selam” Çerkes Ethem, Belge Yayınları, İstanbul, 2004.

ÇARIKLI, Hacim Muhittin, Balıkesir ve Alaşehir Kongreleri ve Hacim Muhittin Çankılı'nın Kuva-yı Milliye Hatıraları (1919–1920), Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınları, Ankara Üniversitesi Basımevi, 1967.

- ÇERKES ETHEM, Anılarım, Berfin Yayınları, İstanbul, 1994.
- ÇETİNKAYA, Ali, Ali Çetinkaya'nın Milli Mücadele Dönemi Hatıraları, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 1993.
- EĞİLMEZ, Mümtaz Şükrü, Milli Mücadele'de Bursa, Tercüman Yayınları, İstanbul, 1980.
- ERDEHA, Kamil, Yüzellilikler Yahut Milli Mücadele'nin Muhasebesi, Tekin Yayınevi, İstanbul, 1998.
- ERGÜL, Teoman, Kurtuluş Savaşı'nda Manisa, Kebikeç Yayınları, Ankara, 2007.
- ERTÜRK, Hüsametdin, İki Devrin Perde Arkası, Sebil Yayınları, İstanbul, 1996.
- GÖRGÜLÜ, İsmet, On Yıllık Harbin Kadrosu 1912–1922, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1993.
- GÖZTEPE, Tarek Mümtaz, Osmanogullarının Son Padişahı Vahidettin Mütareke Gayyasında, Sebil Yayınları, İstanbul, 1994.
- GÜRALP, Şerif, Kurtuluş Savaşı'nın İç Yüzü, Güncel Yayıncılık, İstanbul, 2007.
- HÜLAGÜ, Orhan, Milli Mücadele'de Bursa, Emre Yayınları, İstanbul, 2001.
- İĞDEMİR, Ulug, Biga Ayaklanması ve Anzavur Olayları (Günlük Anılar), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1989.
- İNÖNÜ, İsmet, Hatıralar 1. Kitap, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1985.
- KARAOSMANOĞLU, Yakup Kadri, Vatan Yolunda, Birikim Yayınları, İstanbul, 1980.
- KAYGUSUZ, Bezmi Nusret, Bir Roman Gibi, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayını, İzmir, 2002.
- KOCAHANOĞLU, Orhan Selim, Ali Fuat Cebesoy'un Arşivinden Askerî ve Siyasî Belgeler, Temel Yayınları, İstanbul, 2005.
- KONUKÇU, Enver, Alaşehir Kongresi (16–25 Ağustos), Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2000.
- KUTAY, Cemal, Çerkez Ethem Tamamlanmış Dosya, Özgür Yayınları, İstanbul, 2004.
- KÜLÇE, Süleyman, Mareşal Fevzi Çakmak Siyasî ve Hususî Hayatı, Cumhuriyet Matbaası, İstanbul, 1953.
- MİRALAY MEHMET ARİF BEY, Anadolu İnkılabı Milli Mücadele Anıları (1919–1923), Arba Yayınları, İstanbul, 1987.
- ORBAY, Rauf, Siyasî Hatıralar, Örgün Yayınevi, İstanbul, 2005.
- ÖZALP, Kâzım, Mili Mücadele 1919–1922, Cilt: I, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1985.
- ÖZEL, Sabahattin, Kocaeli ve Sakarya İllerinde Milli Mücadele (1919-1922), İstanbul, 1987.
- ÖZER, Kemal, Kurtuluş Savaşı'nda Gönen, Türkdili Matbaası, Balıkesir, 1964.
- ÖZGEN, Abdurrahman, Milli Mücadele'de Türk Akıncıları, Baysan Yayınları, İstanbul, 1982.
- ÖZGÜL, Cemil, Heyet-i Temsiliye'nin Ankara'daki Çalışmaları (27 Aralık 1919–23 Nisan 1920), Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 1989.
- PARLAK, Türkmen, İşgalden Kurtuluşa 1, Yunan Ege'ye Nasıl Geldi, İzmir Sosyal Hizmetler Vakfı Kültür Yayınları, İzmir, 1982.

SARIBAY, Selim, İstiklal Savaşında Mudurnu Bolu Düzce, Aydın, 1943.

SARIHAN, Zeki, Çerkez Ethem'in İhaneti, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1998.

SELÇUK, İlhan, Yüzbaşı Selahattin'in Romanı, Cilt: 2, Cumhuriyet Kitapları, İstanbul, 2004.

SELEK, Sabahattin, Millî Mücadele, Cilt: 1, Örgün Yayınevi, İstanbul, 2002.

SELEK, Sabahattin, Millî Mücadele, Cilt: 2, Örgün Yayınevi, İstanbul, 2002.

SOFUOĞLU, Adnan, Kuvâ-yı Milliye Döneminde Kuzeıbatı Anadolu 1919-1921, Genelkurmay Yayınları, Ankara, 1994.

SORGUN, Taylan, İmparatorluktan Cumhuriyete (Fahrettin Altay Paşa Anlatıyor), Kamer Yayınları, İstanbul, 1998.

SÜVARİ YÜZBAŞI AHMET, Türk İstiklal Harbı Başında Millî Mücadele, Akademi Kitabevi, İzmir, 1993.

TAÇALAN, Nurdogan, Ege'de Kurtuluş Savaşı Başlarken Hasan Tahsin, Aksoy Yayıncılık, İstanbul, 1998.

TANÖR, Bülent, Türkiye'de Yerel Kongre İktıdarları (1918-1920), Afa Yayınları, İstanbul, 1998.

TEKELİ, İlhan ve Selim İlkin, Ege'deki Sivil Direnişten Kurtuluş Savaşı'na Geçerken Uşak Heyet-i Merkeziyesi ve İbrahim (Tahtakılıç) Bey, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1989.

TOKER, Tarhan, Kuvâ-yı Milliye ve Millî Mücadele'de Denizli, Denizli Sanayi Odası Yayınları, ty, Denizli.

TÜRK İSTİKLAL HARBI İç Ayaklanmalar 1919-1921 (TİH), Cilt: 6, Genelkurmay Yayınları, Ankara, 1964.

ÜNAL, Muhittin, Kurtuluş Savaşında Çerkeslerin Rolü, Cem Yayınevi, İstanbul, 1996.

ÜNAL, Muhittin, Miralay Bekir Sami Günsav'ın Kurtuluş Savaşı Anıları, Cem Yayınevi, İstanbul, 2002.

YURDOĞLU, Zekerıya, Gördes Tarihi, Gördes Belediyesi Kültür Yayınları, Nu: 1, ty.

MAKALELER

Murat Bardakçı, "Çerkes'le Audrey Hepburn'u Buluşturan Asırlık Öykü", Hürriyet Gazetesi, 19 Ekim 2000, <http://webarsiv.hurriyet.com.tr/2000/11/19/262360.asp> (Erişim Tarihi: 20 Ağustos 2009.)

Özcan Mert, "Anzavur'un İlk Ayaklanmasına Ait Belgeler", Belleten, Cilt: LVI, Sayı: 217, Ankara, 1992.

Tülay Duran, "Akşehir-Kütahya Kuvâ-yı Milliyesi Hakkında Mustafa Kemal'e Gönderilen Raporlar", Belgelerle Türk Tarihi Dergisi, Sayı: 30, Ağustos, 1987.

Tülay Duran, "Millî Mücadele'de Cepheler", Belgelerle Türk Tarihi Dergisi, Sayı: 26, Nisan, 1987.

NOTLAR

* Selçuk Üniversitesi Eğitim Fakültesi Öğretim Üyesi

¹ Kamil Erdeha, Yüzellikler Yahut Milli Mücadele'nin Muhasebesi, Tekin Yayınevi, İstanbul, 1998, s. 181; Emrah Cilasun, "Bâki İlk Selam" Çerkes Ethem, Belge Yayınları, İstanbul, 2004, ss. 23-27; Muhittin Ünal, Kurtuluş Savaşında Çerkeslerin Rolü, Cem Yayınevi, İstanbul, 1996, (1), s. 169; Zeki Sarıhan, Çerkez Ethem'in İhaneti, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1998, s. 15; Çerkes Ethem, Anıları, Berfin Yayınları, İstanbul, 1994, s. 7; Cemal Kutay, Çerkez Ethem Tamamlanmış Dosya, Özgür Yayınları, İstanbul, 2004, s. 33.

² Rauf Orbay, Siyasi Hatıralar, Örgün Yayınevi, İstanbul, 2005, s. 117; Çerkes Ethem, s. 7.

³ BOA, DH-KMS., 49-1/29.

⁴ Orbay, s. 229.

⁵ Nurdoğan Taçalan, Ege'de Kurtuluş Savaşı Başlarken Hasan Tahsin, Aksoy Yayıncılık, İstanbul, 1998, ss. 114-116; Murat Bardakçı, "Çerkes'le Audrey Hepburn'u Buluşturan Asırlık Öykü", Hürriyet Gazetesi, 19 Ekim 2000, <http://webarsiv.hurriyet.com.tr/2000/11/19/262360.asp> (Erişim Tarihi: 20 Ağustos 2009.); Kemal Özer, Kurtuluş Savaşında Gönen, Türk dili Matbaası, Balıkesir, 1964, s. 69.

⁶ Taçalan, ss. 115-117; Tarık Mümtaz Göztepe, Osmanogullarının Son Padişahı Vahidettin Mütareke Gayyasında, Sebil Yayınları, İstanbul, 1994, s. 240; Hüsametdin Ertürk, İki Devrin Perde Arkası, Sebil Yayınları, İstanbul, 1996, s. 412.

⁷ BOA, DH.EUM.AYŞ., 1/19.

⁸ Cilasun, s. 34.

⁹ Celal Bayar, Bende Yazdım, Milli Mücadeleye Gidiş, Cilt: 6, Sabah Kitapları, İstanbul, 1997, s. 113; İlhan Selçuk, Yüzbaşı Selahattin'in Romanı, Cilt: 2, Cumhuriyet Kitapları, İstanbul, 2004, ss. 51-53; Muhittin Ünal, Miralay Bekir Sami Günsav'ın Kurtuluş Savaşı Anıları, Cem Yayınevi, İstanbul, 2002, (2), s. 30; Ali Fuat Cebesoy, Milli Mücadele Hatıraları, Temel Yayınları, İstanbul 2000, s. 152.

¹⁰ Orbay, s. 299.

¹¹ Ali Çetinkaya, Ali Çetinkaya'nın Milli Mücadele Dönemi Hatıraları, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 1993, s. 74; Cebesoy, s. 164.

¹² Bayar, Cilt: 6, s. 113; Selçuk, ss. 51-53; Ünal, (2), s. 30; Cebesoy, s. 152.

¹³ Sabahattin Selek, Milli Mücadele, Cilt: 1, Örgün Yayınevi, İstanbul, 2002, s. 253; Çetinkaya, s. 74; Cebesoy, s. 164.

¹⁴ Tülay Duran, "Milli Mücadele'de Cepheler", Belgelerle Türk Tarihi Dergisi, Sayı: 26, Nisan, 1987, (1), s. 9.

¹⁵ Kâzım Özalp, Mili Mücadele 1919-1922, Cilt: 1, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1985, s. 31; Süvari Yüzbaşı Ahmet, Türk İstiklal Harbi Başında Milli Mücadele, Akademi Kitabevi, İzmir, 1993, s.48; Mustafa Albayrak, Milli Mücadele Dönemi'nde Batı Anadolu Kongreleri (17 Mart 1919-2 Ağustos 1920), Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 1998, s.71; Türkmen Parlak, İşgalden Kurtuluşa 1, Yunan Ege'ye Nasıl Geldi, İzmir Sosyal Hizmetler Vakfı Kültür Yayınları, İzmir, 1982, ss. 543, 544.

¹⁶ İlhan Tekeli ve Selim İlkin, Ege'deki Sivil Direnişten Kurtuluş Savaşı'na Geçerken Uşak Heyet-i Merkeziyesi ve İbrahim (Tahtakılıç) Bey, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1989, s. 124.

¹⁷ Bezmi Nusret Kaygusuz, Bir Roman Gibi, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayını, İzmir, 2002, s. 177; Taylan Sorgun, İmparatorluktan Cumhuriyete (Fahrettin Altay Paşa Anlatıyor), Kemer Yayınları, İstanbul, 1998, s. 186; Yakup Kadri Karaosmanoglu, Vatan Yolunda, Birikim Yayınları, İstanbul, 1980, ss. 40-43; Celal Bayar, Bende Yazdım, Milli Mücadeleye Gidiş, Cilt: 8, Sabah Kitapları, İstanbul, 1997, s. 51.

¹⁸ Teoman Ergül, Kurtuluş Savaşında Manisa, Kebikeç Yayınları, Ankara, 2007, s. 110.

¹⁹ Ergül, s. 205.

²⁰ Hacim Muhittin Çarıklı, Balıkesir ve Alaşehir Kongreleri ve Hacim Muhittin Çarıklı'nın Kuva-yı Milliye Hatıraları (1919-1920), Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınları, Ankara Üniversitesi Basımevi, 1967, ss. 34-36.

²¹ Çerkes Ethem, s. 13.

²² Kaygusuz, s. 178; Çarıklı, ss. 31, 48, 56; Bayar, Cilt: 8, ss. 52-58; Poyrazlılar ile Çerkez Ethem arasındaki çatışmanın neden çıktığı hususunda Hacim Muhittin Çarıklı, Poyrazlılardan 15-20 kişinin Salihli'ye geldiğini ve Kemerli hanında yemek yerken Çerkez Ethem'in adamları tarafından ikisinin öldürüldüğünü ifade etmekte-

dir. Böylelikle de çatışmanın çıktığını ileri sürmektedir. Ethem ise Poyrazlıların ağabeyi Reşit'i yemeğe davet ettiğinden bahsetmekte ve bu yemekte ağabeyini öldürmek için Poyrazlıların pusu kurduğunu ifade etmektedir. Nitekim çatışma da bu iki suikastçının Çerkez Ethem tarafından öldürülmesiyle çıkmıştır. Bkz, Çerkes Ethem, ss. 12-13.

²³ Nitekim Çerkez Ethem, Mütvellizade Tevfik Bey'i yanına çekmiştir. Tevfik Bey'de nüfuzunu artırmayı hedeflemektedir. Buradan hareketle Çerkez Ethem'le birlikte hareket etmenin ne kadar doğru olduğunu Alaşehir Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin başına geçmekle görmüştür; fakat, Tevfik Bey cemiyet başkanı olduktan sonra nüfuz endişesini bir kenara bırakarak tüm cephenin ihtiyaçlarının karşılanması noktasında büyük çaba harcamıştır. Bkz, Çanklı, s. 37; Kaygusuz, s. 184.

²⁴ Kaygusuz, s. 177.

²⁵ Çanklı, s. 37.

²⁶ TİTE, Kutu No: 328, Gömlek No: 22, Belge No: 22.

²⁷ Kaygusuz, s. 184; Çanklı, s. 84; Enver Konukçu, Alaşehir Kongresi (16–25 Ağustos), Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2000, s. 60; Tülay Duran, "Akşehir-Kütahya Kuvâ-yı Milliyesi Hakkında Mustafa Kemal'e Gönderilen Raporlar", Belgelerle Türk Tarihi Dergisi, Sayı: 30, Ağustos, 1987, (2), s. 9.

²⁸ Ergül, s. 220; Çanklı, s. 75.

²⁹ Tekeli ve İlkin, s. 291.

³⁰ Abdurrahman Özgen, Milli Mücadele'de Türk Akıncıları, Baysan Yayınları, İstanbul, 1982, s. 41.

³¹ Tarhan Toker, Kuvâ-yı Milliye ve Milli Mücadele'de Denizli, Denizli Sanayi Odası Yayınları, ty, Denizli, s. 15.

³² Bulent Tanör, Türkiye'de Yerel Kongre İktidarları (1918-1920), Afa Yayınları, İstanbul, 1998, s. 85.

³³ Yavuz Abadan, Mustafa Kemal ve Çetecilik, Valık Yayınevi, İstanbul, 1972, s. 106.

³⁴ Cebesoy, s. 535.

³⁵ Çerkes Ethem, ss. 26, 61, 79.

³⁶ Süleyman Külçe, Mareşal Fevzi Çakmak Siyasî ve Hususî Hayatı, Cumhuriyet Matbaası, İstanbul, 1953, s. 178.

³⁷ Miralay Mehmet Arif Bey, Anadolu İnkılâbı Milli Mücadele Anıları (1919–1923), Arba Yayınları, İstanbul, 1987, s. 55.

³⁸ Miralay Mehmet Arif Bey, s. 55; Sarıhan, s. 44.

³⁹ Selçuk, ss. 174-201.

⁴⁰ Cemil Özgül, Heyet-i Temsiliye'nin Ankara'daki Çalışmaları (27 Aralık 1919–23 Nisan 1920), Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 1989, s. 103; İsmet İnönü, Hatıralar 1. Kitap, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1985, s. 212.

⁴¹ Zekeriya Yurdoğlu, Gordes Tarihi, Gordes Belediyesi Kültür Yayınları, Nu: 1, ty, ss. 62, 63, 79; Miralay Mehmet Arif Bey, s. 23; Sabahattin Selek, Milli Mücadele, Cilt: 2, Örgün Yayınevi, İstanbul, 2002, s. 947.

⁴² Konukçu, s. 70; Ergül, s. 118; Kaygusuz, ss. 192-193.

⁴³ Ergül, s. 86; Miralay Mehmet Arif Bey, s. 23; Şerif Güralp, Kurtuluş Savaşı'nın İç Yüzü, Güncel Yayıncılık, İstanbul, 2007, ss. 33, 78.

⁴⁴ Kutay, ss. 396-397.

⁴⁵ İbrahim Ethem Akıncı, Demirci Akıncıları, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1978, s. 28; Ergül, s. 86.

⁴⁶ Akıncı, s. 28; Kutay, s. 509.

⁴⁷ Akıncı, ss. 15-19.

⁴⁸ Akıncı, ss. 22-23.

⁴⁹ Bazı kaynaklarda Mürüvvetli Şevket diye de geçmektedir. Çerkes Ethem, s. 64; Taçalan, s. 114; Selek, Cilt: 2, s. 741.

⁵⁰ Çerkes Ethem, s. 70.

⁵¹ Özer, ss. 60-69.

⁵² Çerkes Ethem, s. 7.

⁵³ Rahmi Apak, İstiklâl Harbinde Garb Cephesi Nasıl Kuruldu, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1990, (1), ss. 112-115; Cebesoy, s. 209; Çerkes Ethem, s. 60; Selçuk, s. 200; Kutay, s. 512.

⁵⁴ Çerkes Ethem, s. 8.

⁵⁵ Karaosmanoglu, s. 72; Güralp, s. 33.

- ⁵⁶ BOA, DH-KMS., 54-1/20.
- ⁵⁷ Çarıklı, s. 34; Halide Edip Adivar, Türkün Ateşle İmtihanı, Özgür Yayınları, İstanbul, 2004, s. 141.
- ⁵⁸ Çerkes Ethem, s. 27.
- ⁵⁹ Tekeli ve İlkin, s. 372; Sorgun, ss. 252,-260, 272-273.
- ⁶⁰ BOA, İ. DÜİT., 48/73.
- ⁶¹ BOA, DH-KMS., 53-4/23.
- ⁶² Mümtaz Şükrü Eğilmez, Millî Mücadele'de Bursa, Tercüman Yayınları, İstanbul, 1980, s. 37.
- ⁶³ Selçuk, s. 201; Oysa Bursa halkı Kuvâ-yı Seyyâre'ye elden geldiği nispette yardımcı olmak için gayret sarf etmiştir. Meselâ Bursa halkı aralarında topladıkları 13.000 lira para, elliden fazla at ve birçok kumaşı Kuvâ-yı Seyyâre'ye vermiştir. Bkz, Eğilmez, s. 192.
- ⁶⁴ Guralp, s. 78.
- ⁶⁵ Sarıhan, s. 47; Sabahattin Özel, Kocaeli ve Sakarya İllerinde Millî Mücadele (1919-1922), İstanbul, 1987, ss. 82-83.
- ⁶⁶ Damar Ankoğlu, Hatıralarım, Tan Gazetesi ve Matbaası, İstanbul, 1961, s. 158; Guralp, s. 33; İnönü, s. 207.
- ⁶⁷ BCA, 30..18.1.1/1.10..9.
- ⁶⁸ Abadan, ss. 106-107.
- ⁶⁹ Abadan, ss. 108.
- ⁷⁰ BOA, DH-KMS., 53-4/32; Bu olayın akabinde Hükümet tarafından, Çerkez Ethem'in askeri bir yetkisinin olmadığı ve adliyece yargılanması gerektiği yönünde yazışmalar yapılmıştır. Fakat gerçekte İstanbul Hükümeti'nin böyle bir gücü yoktu. Dolayısıyla da yapılan yazışmalar kağıt üzerinde kalmaya mahkumdu. Yazışmalar hakkında detaylar için bkz, BOA, DH-KMS., 53-4/46.
- ⁷¹ Abadan, ss. 155.
- ⁷² Kaygusuz, s. 184.
- ⁷³ Çerkes Ethem, s. 8.
- ⁷⁴ Orhan Selim Kocahanoglu, Ali Fuat Cebesoy'un Arşivinden Askerî ve Siyasî Belgeler, Temel Yayınları, İstanbul, 2005, ss. 339-340.
- ⁷⁵ BOA, DH-KMS., 52-2/77; İstiklal Harbi Gazetesi, 11 Temmuz 1919, s. 52.
- ⁷⁶ BOA, DH. EUM. AYŞ., 20/64.
- ⁷⁷ Çerkes Ethem, s. 9.
- ⁷⁸ HTVD, Sayı: 9, Belge No: 220.
- ⁷⁹ TİTE, Kutu No: 317, Gömlek No: 50, Belge No: 50.
- ⁸⁰ TİTE, Kutu No: 17, Gömlek No: 73, Belge No: 73.
- ⁸¹ Sıtkı Aydinel, Güneybatı Anadolu'da Kuvâ-yı Milliye Harekâtı, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2002, s. 350; Bayar, Cilt: 8, s. 59.
- ⁸² Rahmi Apak, Yetmişlik Bir Subayın Hatıraları, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1988, (2), s. 193; Cebesoy, s. 384; Mert, s. 858.
- ⁸³ Özcan Mert, "Anzavur'un İlk Ayaklanmasına Ait Belgeler", Belleten, Cilt: LVI, Sayı: 217, Ankara, 1992, s. 847; Adivar, s. 140.
- ⁸⁴ Ertürk, s. 391; M. Şefik Aker, İstiklal Harbinde 57. Tümen ve Aydın Millî Cidâli, Cilt: 3, Yüz Altı Numaralı Askerî Mecmua, İstanbul, 1937, s. 112.
- ⁸⁵ İzmir'e Doğru, 20 Teşrin-i Sani 1335/20 Kasım 1919, Nu: 2.
- ⁸⁶ İzmir'e Doğru, 20 Teşrin-i Sani 1335/20 Kasım 1919, Nu: 2.
- ⁸⁷ Mert, s. 865; Selim Sanbay, İstiklal Savaşında Mudurnu Bolu Düzce, Aydın, 1943, ss. 28-29.
- ⁸⁸ İzmir'e Doğru, 30 Teşrin-i Sani 1335/30 Kasım 1919, Nu: 5.
- ⁸⁹ İzmir'e Doğru, 20 Teşrin-i Sani 1335/20 Kasım 1919, Nu: 2; İzmir'e Doğru, 30 Teşrin-i Sani 1335/30 Kasım 1919, Nu: 5.
- ⁹⁰ İzmir'e Doğru, 20 Teşrin-i Sani 1335/20 Kasım 1919, Nu: 2.
- ⁹¹ İzmir'e Doğru, 30 Teşrin-i Sani 1335/30 Kasım 1919, Nu: 5.
- ⁹² İşyani bastırmak için görevlendirme 31 Ekim 1919'da yapılmıştır. Bkz, Bekir Sıtkı Baykal, Heyet-i Temsiliye Kararları, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1974, s. 38.
- ⁹³ Tekeli ve İlkin, s. 400.
- ⁹⁴ İzmir'e Doğru, 23 Teşrin-i Sani 1335/23 Kasım 1919, Nu: 3.

- ⁹⁵ Orhan Hülâgü, Millî Mücadele'de Bursa, Emre Yayınları, İstanbul, 2001, ss. 71-72; Mert, s. 877; İzmir'e Doğru, 27 Teşrin-i Sani 1335/27 Kasım 1919, Nu: 4; Adnan Sofuoğlu, Kuvâ-yı Milliye Döneminde Kuzeybatı Anadolu 1919-1921, Genelkurmay Yayınları, Ankara, 1994, s. 232.
- ⁹⁶ Özer, s. 70; Mert, s. 878; İzmir'e Doğru, 30 Teşrin-i Sani 1335/30 Kasım 1919, Nu: 5.
- ⁹⁷ İzmir'e Doğru, 30 Teşrin-i Sani 1335/30 Kasım 1919, Nu: 5.
- ⁹⁸ Türk İstiklal Harbi İç Ayaklanmalar 1919-1921 (TİH), Cilt: 6, Genelkurmay Yayınları, Ankara, 1964, s. 22; Hülâgü, s. 72; Eğilmez, s. 30; İzmir'e Doğru, 4 Kanun-ı Evvel 1335/4 Aralık 1919, Nu: 6.
- ⁹⁹ Ünal, (2), ss. 239-240.
- ¹⁰⁰ Mert, s. 881; İzmir'e Doğru, 7 Kanun-ı Evvel 1335/7 Aralık 1919, Nu: 7.
- ¹⁰¹ İzmir'e Doğru, 10 Kanun-ı Sani 1336/10 Ocak 1920, Nu: 16; TİTE, Kutu No: 315, Gömlek No: 75, Belge No: 75.
- ¹⁰² TİTE, Kutu No: 19, Gömlek No: 34, Belge No: 34; Uluğ İğdemir, Biga Ayaklanması ve Anzavur Olayları (Günlük Anılar), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1989, s. 28.
- ¹⁰³ TİH, Cilt: 6, ss. 32-33.
- ¹⁰⁴ TİTE, Kutu No: 19, Gömlek No: 34, Belge No: 34; İğdemir, s. 28.
- ¹⁰⁵ Özalp, s. 113; Çerkes Ethem, s. 20.
- ¹⁰⁶ Özalp, ss. 109-110; İzmir'e Doğru, 4 Nisan 1336/4 Nisan 1920, Nu: 50; İzmir'e Doğru, 7 Nisan 1336/7 Nisan 1920, Nu: 51; İzmir'e Doğru, 11 Nisan 1336/11 Nisan 1920, Nu: 52; TİH, Cilt: 6, s. 40.
- ¹⁰⁷ İzmir'e Doğru, 11 Nisan 1336/11 Nisan 1920, Nu: 52.
- ¹⁰⁸ İzmir'e Doğru, 7 Nisan 1336/7 Nisan 1920, Nu: 51.
- ¹⁰⁹ İzmir'e Doğru, 14 Nisan 1336/14 Nisan 1920, Nu: 53.
- ¹¹⁰ İsmet Görgülü, On Yıllık Harbin Kadrosu 1912-1922, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1993, s. 300; İzmir'e Doğru, 11 Nisan 1336/11 Nisan 1920, Nu: 52; İzmir'e Doğru, 14 Nisan 1336/14 Nisan 1920, Nu: 53; İzmir'e Doğru, 18 Nisan 1336/18 Nisan 1920, Nu: 54; Özalp, s. 113.
- ¹¹¹ TİTE, Kutu No: 28, Gömlek No: 70, Belge No: 70; TİTE, Kutu No: 28, Gömlek No: 68, Belge No: 68; İzmir'e Doğru, 21 Nisan 1336/21 Nisan 1920, Nu: 55; Özalp, s. 115; Şen Nur Aykut, Millî Mücadele'de Biga, Haziran, 2006, s. 50; Sofuoğlu, s. 333; Özer, ss. 90-91; Ünal (2), s. 355-356; Çerkes Ethem, s. 21.
- ¹¹² TİTE, Kutu No: 28, Gömlek No: 21, Belge No: 21; TİTE, Kutu No: 28, Gömlek No: 1, Belge No: 1; TİTE, Kutu No: 29, Gömlek No: 70, Belge No: 70; TİTE, Kutu No: 31, Gömlek No: 120, Belge No: 120.
- ¹¹³ TİTE, Kutu No: 28, Gömlek No: 20, Belge No: 20; İzmir'e Doğru, 25 Nisan 1336/25 Nisan 1920, Nu: 56; Özer, s. 91; Ünal, ss. 357-359, 362.
- ¹¹⁴ TİTE, Kutu No: 31, Gömlek No: 22, Belge No: 22; İzmir'e Doğru, 2 Mayıs 1336/2 Mayıs 1920, Nu: 58; İğdemir, s. 62; Özer, s. 92.
- ¹¹⁵ TİTE, Kutu No: 24, Gömlek No: 20, Belge No: 20; TİTE, Kutu No: 28, Gömlek No: 20, Belge No: 20; TİTE, Kutu No: 31, Gömlek No: 73, Belge No: 73.
- ¹¹⁶ TİTE, Kutu No: 28, Gömlek No: 73, Belge No: 73; TİTE, Kutu No: 28, Gömlek No: 84, Belge No: 84; TİTE, Kutu No: 28, Gömlek No: 80, Belge No: 80; Aykut, s. 50; İğdemir, s. 87; Ünal, (2), s. 368; İzmir'e Doğru, 25 Nisan 1336/25 Nisan 1920, Nu: 56.

Saadettin DEMİRAYAK**Danişmentli İsmail Efe Bildirimi ile İlgili Özet**

İsmail Efe, Aydın Danişment Köyü'nde 1878 tarihinde dünyaya gelmiştir. Askerlik görevini topçu sınıfında Yemen ve Balkan Savaşları sırasında yapmıştır. Köyünde sakin bir şekilde yaşarken Aydın Yunan askerlerince işgal edilince ilk direnişte bulunan olmuştur.

Yakalanıp hapsedildiği yerden arkadaşları kurtarmıştır. Dağa çıkarak efe olmuştur. 30 Haziran 1919 günü Aydın'ın işgalden kurtarılması sırasında kuzeydeki Ambarcık – Dağemiri mıntıkasından müfrezesi ile birlikte hücum ederek Aydın'ın üç günlük işgalden kurtarılmasında katkısı olmuştur.

57. Tümen'in Köşk Topçu Birliği'nden temin ettiği seri atışlı bir top ile, Yunan kuvvetlerinin Aydın İstasyonu'nda vagonlardan silah indirdikleri bir sırada top atışı yaparak asker ve silahlarını zayıat vermiştir. Bu taarruzunu defetmek isteyen Yunan askerleri top atışının yapıldığı bölgeye doğru hücum etmişlerse de Karaköy mıntıkasında savunmada iken Teğmen İdris (Karazeybek) yetiştirerek Yunan saldırısını durdurmuş.

Nisan 1920 de, Albay Rafet Aznavur İsyanı'nın bastırılması yönünden Aydın Cephesi'nden telgraf ile acele Aydın efelerinin gönderilmesi istenmiştir. Danişmentli İsmail Efe başkanlığında iki yüz kişilik bir birlik Sarayköy- Alaşehir yolu ile Demirci Mehmet Efe tarafından gönderilmiştir. İsyân bastırılmasında büyük katkısı olan İsmail Efe, isyancıların elinden bir topu alarak Albay Refet Bey'e teslim etmiştir. Bu başarılarından dolayı “Binbaşı” rütbesi ile ödüllendirilmiştir. İstiklal Madalyası'nın sahibi de olmuştur. 1946 yılında Aydın'da vefat etmiştir. Hayatta ki bir kızı ve torunları Aydın'da yaşamaktadır. Madalyası, elbiseleri ve silahı torun Sedat Efe'dedir. Mezarı Danişment Köy Mezarlığı'ndadır.

DANIŞMENTLİ İSMAİL EFE

İsmail Efe, 1878 yılında Aydın Merkez Danişment Köyü'nde dünyaya gelmiştir. Bazı yazarlar, Danişment Köyü'nün Muğla Çanakale ve Balıkesir illerinde var olmasından dolayı efenin doğup büyüdüğü ve yaşamını sürdürdüğü şehir isimlerinde hataya düşmektedirler. Milli Mücadele'ye katılan İsmail Efe, Aydın'ın yetiştirdiği ulusal kahramanlardan birisidir. Mezarı da Aydın - Danişment Köyü'ndedir.

Askerlik çağı gelince silah altına alınmıştır. Topçu sınıfında askerlik yaptığı söylenir. Topçu subayı olduğu yönünde iddialar varsa da gerçek ile ilgisi yoktur. Askerlik dönüşü köyünde tarla- bahçe işlerinde meşgul olduğu gibi Aydın Tabakhane Çayı'nın kenarında, köyüne yakın yerde su değirmenleri de varmış. İlk evliliğini Dudu adındaki bir kadınla yapmıştır. Bu evlilikten İsmail, Galip, Bedriye, Esma ve Huriye adında çocukları dünyaya gelmiştir.

Bu evlatlardan 1931 doğumlu olan kızı Huriye (Doğan) halen hayatta olup Aydın Orta Mahalle'deki evinde oturmaktadır. Babası İsmail Efe'ye, Milli Mücadele'ye katıldığı için Milis Binbaşısı olarak (itibari rütbe) verildiğinden 1946 yılında vefat edince, kızı Huriye'ye bu rütbeden yetim maaşı bağlanmıştır. Huriye'nin oğlu Fikret Doğan' dan başka Güler, Hamide, Çiğdem adında kızları vardır. Kızları ile birlikte aynı çatı altında yaşamaktadır.

İsmail Efe, Dudu ile evli iken Fatma (Fadime) ile ikinci evlilik yapmıştır. Kuma olan bu eşler aynı çatı altında gürültüsüz bir yaşam sürmüşlerdir. Bu eşten İsmet ve Hafize adında iki evladı dünyaya gelmiştir. İsmet Efe, 1994 tarihinde vefat etmiştir. Evlatlardan İsmail Efe kahvecilik yapmakta, diğer oğlu Sedat Efe Aydın'da kamu hizmetinde çalışmaktadır. Kız kardeşleri Ayten Ünal vardır. Diğer evladı Hafize (Özbayraktar 1922-1999) Danişmentli İsmail Efe'ye dört torun vermiştir. Ramazan, Zekiye, Meşkure Çoban ve Neşet Özbayraktar'dır. Neşet dedesinin köyünde zaman içinde muhtarlık yapmıştır. Danişmentli İsmail Efe hakkında bilgi toplamak için bu torunlar ile temas kurmanın yararı olduğuna inanıyorum.

Milli Mücadele'de bulunan Kuva-yı Milliye efeler 1921 yılında düzenli orduya geçirilirken , askerlik yapabilecek ve eli silah tutabilecek olanlar yeni kurulan düzenli ordu içine alıkonulmuştur. Yaşlı olanlar ve silahlı mücadelede bulunamayacak olanların köylerine, evlerine, işlerinin başlarına dönmeleri istenmiştir. Bu gerekçelerle Danişmentli İsmail Efe, artık kırk yaşını da aştığından düzenli ordu içinde kalması uygun görülmediğinden saf dışı bırakılmıştır..

Kuva-yı Milliye Teşkilatı kaldırılana kadar büyük kuvvetleri kumanda etmiş bulunan hatta milli kuvvetleri bile kumanda etmiş olanlar da dışta bırakılmıştır. Mili Kuvvetlere kumandanlık yapan ve tarihe mal olan başlıca iki efe vardır. Bunlardan birisi Yörük Ali Efe ve Demirci Mehmet Efe'dir. Bu iki efeden sonra ön planda ismi anılan değerli efeler ise ; Poslu Mestan Efe, Gökçen Efe ve Danişmentli İsmail Efe'dir.

Danişmentli İsmail Efe'de, Aydın Yunan askerlerince işgal edildiği günden itibaren işgal altında yaşamamak için yüreği vatan sevgisi ile dolu olduğundan, Milli Mücadele'nin içerisinde kendisine verilen görevleri yerine getirmiştir. Ölüm korkusu olmaksızın savaşımını tamamlamış birisi olarak 1921 sonlarında ailelerini ve çocuklarını yanına alarak Bozdoğan üzerinden o tarihlerdeki ismi Kiroba olan Çine ilçesine giderek orada ikamet etmeye başlamıştır. Yaşamları ailecek Çine'de sürerken Hafize (Özbayraktar) ismindeki kızı dünyaya gelmiştir. Cumhuriyetin kurulmasından sonraki dönemde tekrar köyüne gelerek hayatını köyde ve Aydın'da sürdürmüştür.

Danişmentli İsmail Efe'nin Huriye Doğan adındaki kızından başka hayatta evladı yoktur; ama, dede ruhunu taşıyan torunları bugün Aydın'da yaşamaktadırlar. Kızı Huriye Doğan'ın babasının yaşamı ile ilgili olarak belleğinde kalan sadece 1930 ila 1940 yıl-

larında Tabakhane Deresi'ndeki su banyosu ve yüzmesidir. Babasını henüz on beş yaşında iken kaybetmişti. Son yıllarını Aydın'daki evde üçüncü eş İncirliovalı Fikriye ile geçirdiğinden köyde fazla kalmamaktadır. Babasını sık göremediği için fazla anı da yok sayılır. Çocukluk anısını anlatırken evinin salon duvarında asılı bulunan subay üniformalı fotoğrafını bakarak duraklıyor, sonra gözlerinin yaşını siliyor ve diyor ki; "Babam İsmail Efe, dere kenarındaki değirmenimiz yanında bulunan evimizden sabahleyin erkenden kalkınca, değirmenimiz yanından Tabakhane Deresi'ne iner soğuk kış günlerinde dahi her gün kayalıkların arasında derenin buz gibi soğuk sularında yıkanmasıdır.." .

Bu anısını anlatırken, yanında yaşayan kızları ve torunlarına bakarak soğuktan titrer vaziyette ürpertisini dile getiriyordu.

İsmail Efe, yaşamının sonlarına doğru İncirliovalı Fikriye adındaki bir kız ile üçüncü evliliğini yapmış, onunla Aydın Muammer Ülgen Caddesi üzerinde ve Çarşı Karakolu alt köşesinde bulunan iki katlı bina içinde yaşamını devam ettirmiştir. Burada yaşadığı süre içinde binanın alt kısmında zahire alım satımı ile uğraşmış üst kısmını mesken olarak kullanmıştır.

1946 yılında hastalanmıştır. Aydın'da bulunan doktorlar tedavisi için uğraşırlarken askeri yetkililer Milis Binbaşı Danişmentli İsmail Efe için İzmir'den askeri doktorlar getirtmişlerdir. Aydın ve İzmir doktorlarının kontrolünde bir müddet daha yaşamış ve tedavi görmüş ise de tekrar sağlığına kavuşamamış vefat etmiştir.

Danişmentli İsmail efe'nin binbaşı rütbeli kılıçlı fotoğrafı, Efe kıyafetli gümüş işlemeli mavzerli fotoğrafı ve daima yanında bulunan efe kıyafetli beş kızanyla çekilmiş bulunan fotoğrafları, tüm torunlarında bulunmaktadır.

Mavzeri, kılıcı , Milis binbaşı rütbeli elbiseleri ve efe elbiseleri ile bazı eşyaları, önceleri en büyük erkek evlat olan İsmail Efe'de iken onun ölümü ile bu eşyalar, diğer kardeş İsmet Efe'ye devredilmiş onun da 1994 yılında ölmesiyle Danişment Köyü'nde ikamet eden torunu 1964 doğumlu Sedat Efe'ye teslim edilmiş olup onun tarafından muhafaza edilmektedir.

Ulusal kahraman Danişmentli İsmail Efe'nin mezarı, Danişment Köyü'ndeki köy kabristanlığında gösteriştan uzak, diğer mezar taşları arasında görülmektedir. Kısa ve sade yazılmış. beyaz mermer taş üzerinde ki şu yazıyı okuyorsunuz ;

"Kuva-yı Milliye Milis Binbaşı Danişmentli İsmail Efe 1878-1946 Ruhuna Fatih".

İsmail Efe'nin, pek çok torunları olmasaydı Milli Mücadele yıllarında canları feda etmek için Yunan işgal kuvvetlerine karşı göğüslerini siper eden Aydın çukurunun diğer efeleri gibi unutulup gidecekti. Bereket ki torunlar dedelerinin fotoğraflarını iş

Danışmentli İsmail Efemiz'i bu hikayelerle fıkralarla topluma bilgi verirsek, anlatırsak hata yapmış olmuyor muyuz? Kaldı ki, efelerin gezdikleri ve mekan tuttukları dağlar farklıdır. Demirci Mehmet Efe'nin, Yörük Ali Efe'nin, Tekeli İsmail Efe'nin, Mesutlu'dan Mestan Efe'nin Zurnacı Ali Efe'nin, Sancaktarın Ali Efe'nin, Gurbetin Ali Efe'nin, Kozalaklı Mehmet Efe'nin, Kılıhoğlu Hüseyin Efe'nin, Orhaniyeli Kara Durmuş Efe'nin, dağları ve mekanları farklıdır. Hele Sökeli Ali Efe'nin mekanı olan dağlarda Danışmentli İsmail Efe'nin ne işi var ? Beşparmak Dağları'ndaki Kaygılı Köyü'ne neden gelsin ? Sizler böyle düşünebilirsiniz; ama, yabancıların gözündeki Danışmentli İsmail Efe bakınız nasıl değerlendiriliyor.

“...Bay Sedat Efe
Danışment / Aydın-Türkei
04 Ekim 1999

Sayın Sedat Bey,

Size zeybeklerin soyunu araştırmada bana göstermiş olduğunuz yardımlarınız için size bu vesileyle teşekkür etmek istiyorum.

Bana en ilginç gelen, soyunuzun göçebe olduğu, büyük dedenizin dedesinin Konya'dan Danışment'e taşındığı ve oraya yerleştiği oldu. DEDENİZİN SİLAHI VE ELBİSELERİNİ SATMAMIŞ VE EVDE MUHAFAZA ETMİŞ OLMANIZ VE BU ŞEKİLDE DEDENİZİN ANISINA SAYGI GÖSTERMENİZ BENİ ÇOK ETKİLEDİ.....

Ziyaretimde yapmış olduğum fotoğrafları ekliyorum.

Derin Saygılarımla...

Ulf Buchheld
Avukat- Noter
Elisabethenstrasse 17
64283 Darmstadt
Deutschland / Almanya”

Tarihimizi öğrenmeğe gerek var mı? diyebilen insanlarımız çoğaldıkça, pek çok acılarla karşı karşıya kalacağımızı söylemek kehanet olmaz herhalde. Bu topraklarda bugün özgürce yaşayabiliyorsak cumhuriyetimizin nimetlerinden yararlanıyorsak, hele bugün güzel Aydın'ımızın Zafer Mahallesi'ndeki kiliselerin çan sesleriyle uyanmıyorsa, subay ve askerlerimizle birlikte Aydın topraklarından Yunan askerlerini kovan efelerimize borçlu olduğumuzu bilmemizde yarar vardır.

Danışmentli İsmail Efe'nin de Yunan işgaline karşı direnişi ve mücadelesini öğrenmek ve yarınlara aktarmak gereğini mutlaka düşünmeliyiz. Efelerimize, şehitlerimize saygı göstermemiz için daha ne bekliyoruz..!

Hüseyin Efe'nin Anıları

Danişmentli İsmail Efe hakkında bilgi toplarken, bilgisine başvurduğumuz yeğeni Hüseyin Efe, Aydın Tabakhane Deresi kenarında bulunan gazinosunun bahçesinde su ve kuş sesleri arasında bildiklerini ve duyduklarını şöyle anlatıyordu:

“...Ben 1931 doğumluyum . Babam Hüseyin Efe 1894 doğumludur. Babamın ve amcam Danişmentli İsmail Efe'nin Milli Mücadele yıllarında yaşadıklarını, kendi anlatımlarından öğrendim. Pınarbaşı'ndaki bu Çağlayan Gazinosu benimdir. Babamdan kalmadır. Köyde de babam ve amcamın malikaneleri var.

Danişmentli İsmail Efe askerliğini Yemen'de, Balkanlar'da ve Gelibolu savaşlarına katılarak yapmıştır. Cebel topçu askeri olarak terhis olmuştur. Köyüne döndükten sonra, tarla – bahçe işleri ile birlikte su değirmenini çalıştırmaya başlamıştır. Sakin yaşayış kısa sürmüştür. 27 Mayıs 1919' da Aydın ve civarı Yunan kuvvetleri tarafından işgal edilmiştir. Bazı insanlar dağlara, yaylalara bazıları da Menderes Nehri'nin güneyinde bulunan köylere göçmen olarak taşınmışlardır. Aydın içinde Müslüman halk hemen hemen kalmamış gibidir.

Aydın'da Yunan işgal kuvvetleri; işgale başlayınca ilk iş olarak sokağa çıkma yasağı koymuşlar ve zorbalık yapmaya başlamışlardır. Şehrin ileri gelenlerini, önde olanlarını toplayıp tutukladıkları gibi, bazılarını da yargısız sorgusuz öldürmüşlerdir.

İşte Aydın'da yaşanan bu olay sonrasındır ki babam Hüseyin ve amcam Danişmentli İsmail Efe, zorbalık ve ölüm karşısında dayanamamış ve Yunan askerlerinden intikam almak için yemin ederek silahlanıp dağlara çıkmışlardır..Yanında bulunanlar kardeşleri ve akrabalarıdır. Yunan askerlerinin, daha doğuda bulunan Umurlu – Köşk- Atça- Nazilli taraflarını da işgal etmek için harekete geçeceklerini öğrendiklerinden Ilıcabaşı taraflarında pusu kurarak üzerlerine ateş etmeği düşünmüşler.

Nitekim, düşüncelerini gerçekleştirmişler. At üzerindeki iki Yunan subayını amcam İsmail Efe, ateş ederek öldürmüştür. Bu olay nedeniyle amcam İsmail Efe Yunan işgal kuvvetlerince yakalanmış Aydın Top Yatağı'ndaki bir yerde İzmir'de yargılama yapılması yönünden hapse atılmıştır. Oradan da onu İzmir'e götürüp yanındakilerle birlikte yargılayarak idam etmek istemişlerdir. Sonucun ölüm olduğunu bilen ve sezen babam ve diğer kızanlarca Danişmentli İsmail Efe hapsedildiği Top Yatağındaki bina içinden geceleyin kaçırılmış ve müfrezesi ile birlikte dağlara kaçmışlardır. Yunan kuvvetleri bu durum karşısında Aydın'a geri çekilerek Nazilli işgal planını bir gün sonraya ertelemişlerdir. Babam ve diğer efeler İsmail Efe emrinde çalışmalarını sürdürürlerken, ihtiyaç hissettikleri silah ve cephaneyi işgal öncesi kapıları açık bırakılan 57. Tümen Kumandanlığına ait Top Yatağı'ndaki silah deposundan temin ettikleri gibi, etkili ve tesirli silahları da sonraki tarihlerde, Yunan karakollarını basmak suretiyle temin ediyorlarmış.

Bir keresinde Buharkent - Ortakçı Yunan Karakolu'nu bastıklarında, bol miktarda ihtiyaç hissettikleri silahları temin etmişler.. Hatta bir Yunan subayının eşini esir etmişler. Yunan subayı, eşinin efeler tarafından dağlara kaçırıldığını öğrenince çılgına dönmüş, arayış içerisine girmiştir. Danişmentli İsmail Efe, olayı uzaktan takip etmektedir. Müslüman köylülere bir zarar verilirse, subayın eşini öldürerek intikam alacağını haber olarak Yunan subayına ulaştırmışlar. Subay, eşinin iadesi için kendilerinden ne istendiğini sorar. Danişmentli İsmail Efe'nin istediği açık ve nettir.

Bu kadın karşılığında Yunan askerlerinin ellerinde bulunan toplardan birisini yüz top mermisi ile birlikte kendilerine teslim edilmesi bu şekli ile takas...

Sonrasında bu kadını, kocası olan Yunan subayına mermileri dahil bir top ile takas ederek teslim etmişler. Yunan subayı, eşinin sağ olarak teslim edilmesinden duyduğu memnuniyet karşılığı İsmail Efe ile yanındaki kızanlarına evlerinde misafir ederek yemek ikram etmişler. Bu yemek sırasında, İsmail Efe'nin diğer kızanları emniyet tertibatı alarak çevrede bulunan güvenli sayılacak bir şekilde tertibat almışlardır. Tam bu sırada üzerlerine Yunan kuvvetleri ateş etmeye başlayınca, Danişmentli İsmail Efe, silahını Yunan subayına doğrultarak “ Bize tuzak mı kurdun ? ” kalkarak; kocasına yalvarırcasına,

‘ ..Bu Danişmentli İsmail Efe gurubu beni öldürmedi.Benim ırzıma dokunmadılar. Hiçbir kötülükte yapmadılar Benim hazırladığım yemekleri yedireceğiz sonrasında öldüreceğiz. Bu yakışır mı ?. Ne olur bu insanlara karşı ateşi durdurun ’

Bu yakarış üzerine, Yunan subayı ateşin kesilmesini emir vermiş. Bunun üzerine ateş kesilmiş babamlar bu sayede ölümden kurtulmuşlar. Babam bu olayı yaşadığı süre içerisinde aile içinde anlattığı gibi anılarını anlatırken en çok bu olayı anlatır ve ‘Yunan subayının garısı (kadını) sayesinde bugün hayattayız. İyi ki kılını dokunmamışız.’ der gözlerini yukarı kaldırır dalar giderdi.

Amcam İsmail Efe, Yunan subayından takas yolu ile elde ettiği top ve mermilerini Demirci Mehmet Efe'nin bir müddet danışmanlığını yapan Albay Refet Beye (Bele) hediye olarak takdim ettiğini, Refet Beyin de, bu olaydan duygulandığını, sırtını sıvazlayarak tebrik ettiğini anlatırdı.

Babam, Danişmentli İsmail Efe emrinde çalışırken kendisine rütbe ve madalya verilmemiştir. Nedenine gelince; Şükrü Saraçoğlu'nun madalya ve rütbe dağıtımı merasimi sırasında, Danişmetli İsmail Efe; madalya, rütbe ve maaş alınca;

“...Şükrü Bey, Bizim köye bir madalya yeter. Maaş ve rütbe de verdiniz. Başka rütbeye gerek yok . Diğer kızanlarıma aynısını vermek gerekmez. Köyümüzde sadece bir kişide bulunsun yeter. Hem biz, efeler Milli Mücadele'ye unvan için, nam için

madalya, rütbe için girişmedik ki... Topraklarımızı, özgürlüğümüzü ve namusumuzu korumak için giriştik. Amacımız Yunan işgal kuvvetlerini Aydın'dan kovmaktır. ..' demiş ve bu nedenle babamın da madalyası yok..." şeklinde anlatımda bulunurdu.

Hasan Özdemir'in Anıları

Danişmentli İsmail Efe hakkında bilgisi olduğunu söylenen Danişment Köy'ünden Hasan Özdemir'i Aydın Zahir Pazarı'ndaki İsmail Efe'nin kahvesinde bulabildim. Selam verip yanına oturdum. Danişmentli İsmail Efe hakkında kendisinden bilgi almak istediğimi anlattığımda, çalılımlı bir tavır takınarak. ' Anlatacaklarımı Aydın televizyonunda mı göstereceksin yoksa yazacak mısın ? ' dedi. Yazacağım, Ay Tv de göstersem mahzuru mu var ? dediğimde biraz düşündü etrafında oturanları gözden geçirdi. İçlerinde Danişmentli İsmail Efe'nin torunları da vardı.. Kahveciye çay söyledi. Oturuş şeklini değiştirdi.

'İster yaz ister göster. Yalanı dolanı yok ki bunun, ben gururlu bir insanım. Efe oğluyum ' diyerek başladı anlatmaya;

"...Danişmentli İsmail Efe'nin kız kardeşinin oğlu Bayram Özdemir (Deli Bayram) benim öz babamdır. İsmail Efe ile birlikte çekilmiş fotoğraftaki en sağ başta gözüken, bazı fotoğraflarda yarım gösterilmiş işte o benim babam. 1894 yılında köyümüzde dünyaya gelmiş. Yaşça küçük olduğu için dayısı Danişmentli İsmail Efe'nin yanında çalışmayı uygun görmüştür.. Efenin emrinde çalışan korkusuz, gaddar, zalim birisidir. Cesurdur, ataktır. Mustafa Kemal'in aradığı deli yürekli kahramanlardan birisidir. Ölmeye hazırdır.

Yunan askerleri, Aydın ve köylerini işgal etmeye başlayınca, birkaç kez İsmail Efe'nin ve kızanlarının darbesini yemişlerdir. (Danişment, Konuklu, Kalfa Köy, Doğan, Kenker, Karaköy, Gözpınar, Dağemiri, Ambarcık, Zeytinköy) İsmail Efe kontrolünde bulunduğu ve bütün dağ patika yollarının nereye gittiğini bildiklerinden baskınları rahatça yapıp kaçabiliyorlarmış. Bu nedenle Yunan askerleri kendi güvenlikleri için, daha yukarıdaki köyleri hakim olabilmek için (Dağemiri, Konuklu ve İmamköy) de Yunan askerlerinden oluşan birer karakol kurmuşlardır.

Bu nedenle pek çok köylü, bu kez kendi güvenlikleri için daha yukarılarda (kuzey'de) bulunan yayla evlerine taşınmışlardır. Yaşamları büyük sıkıntılar içinde devam etmektedir, Danişmentli İsmail Efe Müfrezesi.Yunan askerlerince de takip edilmekte ve aranmaktadır. Korku dolu yaşam içinde günler geçerken, babam Deli Bayram , Danişment Dağları'nda dolaşırken bir kadının akşam namazı vaktine doğru Domalan (Doğan Köy) yolu ile İmamköy tarafına gittiğini görür. Merak eder, bu kadından şüphelenir. Her gün, muntazam bir şekilde gün batımına doğru aynı yolu takiple yağ,

yoğurt, kaymak götürmesinden dolayı peşine düşmek ister. Yalnız başına karar verip uygulamaya girmesi mümkün değildir. Günün birinde dayısı olan Danişmentli İsmail Efe'ye gider, şüphelendiği kadının durumunu ve gördüklerini en ince detaylarına kadar anlatır. Sonunda ;

“...Dayı, dürbününü bana verir misin? Ben bu kadını takip edeceğim. Nereden geliyor nereye gidiyor ...” der. Bu istek üzerine İsmail Efe, ‘ Bayram, dürbünün kullanış şeklini biliyor musun ki benden dürbün istiyorsun ?’ “Bilmesem ister miyim dayı? ” deyince İsmail Efe eşi Dudu hanıma seslenerek,

“...Deli Bayram'ın istediği dürbün, odada gümüşlü mavzerin yanında asılı duruyor, oradan getiriver ne yapacakmış bakalım deli oğlan..”

Dayısından aldığı dürbün ile sevinerek çıkmış konaktan. Hızlı adımlarla yürümüş ve düşündüğü bir kayanın arkasında pusu kurmuş . Beklemeye koyulmuş kayanın gölgesinde. O gün boşuna beklemiş. Kadın, beklediği yerlerde gözükmemiştir. Ertesi günü tekrar beklemiş. Sabrının tükendiği bir sırada, kadını görmüş. Dürbününün ince ayarını yapmış. Net görüntü alımını sağlayınca kadının kim olduğunu anlamıştır. (...) köyden “ Gıdırık Hatca ” bu demiş içinden. Dönüş yolunda beklemiş. Yolunu kesmiş Gıdırık Hatca'nın. Nereden geldiğini ve ne götürdüğünü bizzat kendisinden öğrenmiş. Yunan kumandanına yağ, yoğurt götürmüş olmasına karşın bir şey söylememiş oracıkta. Amacı Danişmentli İsmail Efenin kararının ne olacağını öğrenmektir.

Dürbünü İsmail Efe'sine teslim ederken yaşadığı durumu bütün çıplaklığı ile anlatmış bir bir. Sonunda “ Gıdırık Hatca'yı ben ceza vereceğim ” demiş ve çıkıp gitmiş dayısının evinden. Danişmentli İsmail Efe bu konuda bir yorum yapmamış. Ertesi gün Deli Bayram, haber yollamış Gıdırık Hatca'ya. Güya anası sıtma hastalığına yakalanmış mutlak kızı Hatca'nın yanına kadar gelmesini istiyormuş. Bu haberi alan Gıdırık Hatca, annesinin hasta olduğunu öğrenince üzülmüş, erkenden yola koyulmuş.Hasta olduğunu zannettiği annesinin yanına ulaşmak için. Yorgun ve telaşlı adımlarla yokuş yukarı yürümüştür ana evine doğru.Bazen ağaç gölgesinde dinlenmek için çömelip oturmuştur. Tekrar kalkıp yürümüştür. Ortalık sessizlik içindedir. Sessizliği bozan alaca karganın cıyak sesidir. Deli Bayram'ın niyeti ise kötüdür. Gececeği patika yolu kestirdiğinden dönemeçteki kayaya sırtını dayamış beklemektedir Kulağı ayak seslerindedir. Tenha bir yol kavşağında kısıtır Gıdırık Hatca'yı. Haşın bir tavırla, ilk sözü :

“... Biz işgalci Yunan askerleriyle canımızı ortaya koyarak mücadele ediyoruz aç susuz. Sen bize değil Yunan askerlerine yağ, yoğurt götürüyorsun haa... Bunun cezasını çekeceksin sen...” diye bağırması ve bıçağını çekerek saldırmış Hatca'nın üzerine.

Gıdırık Hatca “Etme efem, kıyma efem ben hata ettim affet beni efem..” sözlerini bitirmeden Deli Bayram;

“.. Köylüsünü ihanet edenin, milletine ihanet edenin, toprağına ihanet edenin, hele Yunan’a yardım edenin cezası budur..” diyerek oracıkta öldürmüş Gıdırık Hatca’yı. Sonrasında, köyüne dönen Deli Bayram, dayısı İsmail Efe’nin yanına giderek;

“...Gıdırık Hatça, Yorgi, Yorgi diye çok bağırdı; ama, Yorgi gelmedi. Bu Rumlar yoğurt, kaymak yemesini biliyorlar; ama, kurtarmaya gelmiyorlar. Merak ettim bekledim belki gelir de oracıkta haklarım onunda canını cehenneme gönderirim diye...” anlatmış o gün yaşadıklarını. Danişmentli İsmail Efe anlatılanları gülerek dinlemiş sonrasında. Kucağındaki mavzerini okşayarak, ayağına kalkmış, gözlerini Aydın şehrinin üzerine dikmiş;

“...Üle, Deli Bayram, her şeyin sırası var. Onun da zamanı gelir...” diyerek sırtını sıvazlayıp yolcu etmiş.

Hasan Özdemir, cebinden bir sigara çıkardı, ateşledi dumanını üfledikten sonra kasketini yana doğru eğdirerek düzeltti, babamın bana her zaman övünerek anlattığı bir olayı da aktarayım mı sana? dedi, sorusunun yanıtını almadan anlatmaya başladı.

Babam, dayısı İsmail Efe’nin kızanlarından olan Zeytin Köylü Kel Hüseyin’in Ali’den şüphelenmiş. Bazı kızanların yanında yaptığı konuşmalarda efelik İsmail’e yakışmıyor bana yakışır demiş. Efeliğin kendisinde olması lazım geldiğini söylemiş. Doğruluğunu öğrenmek için kendisiyle konuşmak gereğini duymuş. Karaköy’ün altında bir dere kenarında ağaç dibinde beraber sohbet ederlerken,

“Üle akıdeş, İsmail’e efelik hiç yakışmıyo.. esas efe sen olmalı idin...” şeklinde durumu açıklayınca. Kel Hüseyin’in Ali bu söz üzerine kendisinde güvenin arttığını hissetmiş;

“Doğru söylüyorsun. İsmail efeliği devretmez ise ben kendisini haklayıp efeliği ben devralacağım ” şeklinde konuşmasını sürdürünce Deli Bayram, sonraki günlerde bu durumu dayısı Danişmentli İsmail Efe’ye aktarmış.

İsmail Efe, kendisi hakkında kızanlarından birisinin bu şekilde düşünmüş olmasından dolayı rahatsızlık hissettiğinden Ali’nin cezalandırılması için hazırladığı planın uygulanması için Deli Bayram’a ‘ Bu görev senin iyi belleyesin ‘ diyerek talimat veriyor. Kızanlarını toplayan Danişmentli İsmail Efe, Ödemiş tarafından Gökçen Efe’nin kızanlarıyla birlikte misafir olarak geleceklerini, tok gelip aç gönderilmemesi gerekli olduğundan efeliğimizin şanına uygun bir ziyafet sofrası hazırlamak boynumuzun borcudur. Bunun için Kayacık Köy taraflarına gidiniz oralardan semiz danalar satın alınız, bol miktarda yağ yoğurt temin ediniz talimatı veriyor.

Danişmentli İsmail Efe’nin uzun müddet hakimiyeti altında bulunan Aydın kuzeyindeki köylerden toplanmış pek çok zeybek ve kızanı vardır. Ziyafet hazırlığı için yola çıkanlar arasında İsmail Efe de vardır. Ambarcık – Zeytinköy kuzeyindeki Dağemiri

Köy altına kadar Kel Hüseyin'in Ali , Deli Bayram, Hacı Ahmet ve Küçük Ahmet bulunmaktadır.

Deli Bayram ile Kel Hüseyin'in Ali Karaköy üzerinden Kayacık Köy yönünde yol alırlar. Dere içerisinde önde giden Kel Hüseyin'in Ali, atının ürkmesiyle yere düşer ve Deli Bayram bu durumu fırsat bilerek yanına yaklaşır ; bıçaklayarak öldürür. Ölüsünü bir uçurum kenarına getirerek aşağıya yuvarlayıverir. Sonrasında dayısı İsmail Efe'nin yanına geldiğinde,

“... Senin yerine efe olmak istiyordu; ama, acelesi varmış kaymakam oluverdi...” diyerek sonucu özetleyiverir.

Bu anlatımları üzerine, Hasan Özdemir'e, “Senin babanın (Deli Bayram'ın) madalyası, efe elbiseleri ,silahı filan yok mu?” diye bir soru yöneltmiştim. Aldığım yanıt şu oldu.

Babam, Deli Bayram'ın efe elbiseleri vardı. Olmaz olur mu. Dayısı İsmail Efe, Ödemiş taraflarından getirtmiş. Aslında babam askere de gitmemiş. Zayıf bünyeli olduğu için. (...Nedense babalarının asker kaçağı olduğunu söylemekten çekiniyorlar. Osmanlı oldum olası askerlik işini pek sıkı tutmamış. Askerlikten firar etmekte normal bir olay. Babasının fotoğrafını görüyorsun, söylediği gibi zayıf bünyeli de değil. Söylediğini aynen kabul ediyoruz. Amacı babasının efelik şanına leke gelmesin). Babam efe elbiselerini, bir keresinde Aydın Park Sineması'nın (Aydın Şehitler Abidesi karşısındaki sinema. Şimdi o yerlerde banka binaları var.) sahibi olan Hakkı Bey (Darcan), benden istedi. Fotoğraf çektirecekmiş. Çizmeleri ile birlikte tam takım olarak teslim ettim. Aradan bir müddet geçti. Geri istedim. Bugün, yarın diyerek atlattı. Sonunda da çalınmış diyerek iade etmedi. Hakkı Bey bu elbiseleri ne yaptı bilemiyorum. Madalyası ise kardeşim Mehmet Emin'de idi. Silahı ne oldu bilmiyorum.

Babam, İsmail Efesi'yle birlikte, bir müddet Çine taraflarında kalmışlar. Kendisine efesi görev vermiş. Menderes Köprüsü'nü yakmak için. Nedeni ise Yunan askerlerinin İsmail Efe Müfrezesi'ni yakalamak ve cezalandırmak istekleri varmış. Bu haberi alınca Yunan askerleri köprüden geçmesin diyerek köprüyü yakma görevini üslenmiş. Köprü yakınlarında Yunan askerlerinin devriye gezdiklerini görünce, tehlikeyi anlamış ve sazlıklar arasında uzun süre gizlenmiş. Eski bir yorgan varmış, onun üzerine gazyağı dökmüş. Köprü'nün ahşap ayağına yorganı dolamış, ip ile bağlamış. Ucundan ateşleyerek yüzerek kaçmış. Gazyağlı yorgan, alev çıkarmadan yanarken köprü'nün ahşap ayağı da için, için yanmaya başlamış. Bir zaman sonra köprü yıkılarak çökmüş. Yunan askerlerinin Çine istikametinde gelmelerini bu şekilde önlemiş. Bunu düşünen ve yaptıran dayısı İsmail Efe imiş...”

Bu köprü yıkılmasını başka bir anlatımlarda da görüyoruz.

Erdal Kumral'ın bir internet sitesindeki anlatımında;

“... Köprüyü Zahirici Ahmet, Küçük Ahmet Yılmaz’ı bir köpek postu giydirerek, pamuk yorganına gazyığı dökerek köprü üstünde gezdirerek, köprü’nün ayaklarını dinamit sarmışlar ve ateşledikten iki gün sonra Menderes Nehri’nin suları içinde kamışlarla nefes almak suretiyle yaşamlarını sağlamışlardır. Köprü bu şekli ile yıkılmıştır.”

Olayın yaşandığı dönemlerde resmîyet kazanmayan bu Menderes Nehri üzerindeki köprü’nün ortadan kaldırılması değişik boyutlarda böyle anlatılabilir hale gelebiliyor. Hasan Özdemir’e Küçük Ahmet’e köpek postu giydirilmiş ve köprü üzerinde dolaştırılmasını sorduğumda, ‘ Babam köy kahvesinde anlatırken bazı köylülerde babamı destekler şekilde konuşuyorlardı. Benim anlattıklarım doğrudur ’ dedi.

Konuşmamızı devam ederken kahvenin cümle kapısından girerken tam karşı duvarda asılı büyük boy çerçeveli fotoğrafa bakıyorum. Hasan Özdemir de fotoğrafa bakıyor. Bu efeler hiç konuşmadılar mı Aydın gazetelerinde ve kitaplarda hiç anıları da yok diyorum. Bilmem ki diye cevap veriyor ve isimlerini sıralıyor.

Tam ortada oturan Danişmentli İsmail Efe’nin etrafında dizilerek fotoğraf çektirenler, en soldaki Konuklu Köyü’nden 1891 doğumlu Şakir Aydın (Durmuş Aydın’ın babası) - Musluca Köyünden Şerif Ali Oruç - Danişment Köyü’nden İsmail Efe’nin kardeşi Mehmet Efe ve Hüseyin Efe ile aynı köyden 1894 doğumlu babam Deli Bayram Özdemir.’ diyor.

Milli Mücadele’ye katılan bu efelerimiz yaşadıkları süre içinde, özellikle Aydın kuruluş günlerinde, basın ve yetkililere, anılarını anlatırma imkanı bulamamışlarsa, kabahati kimde arayacağız?

Okullarımızın tarih öğretmenleri, Otuz Yıl Savaşları’nı, Selçuklu Devleti’ni, Osmanlı Devletinin savaşlarını anlatıp cumhuriyete giden yolda Aydınımız’ın Yunan işgali sırasında yaşanan acıları araştırmamışlarsa, Milli Mücadele yıllarında efelerimizin Kuva-yı Milliye içindeki yeri anlatılmamışsa gelecek nesillere aktarılacak bilgilerin doğruluğunu nasıl kanıtlayacağız.

Bereket ki, Aydın Ortaokul Müdürümüz Kemal Özkaynak ve Tarih Öğretmeni Leman Kısa bazı değerlerimizi kaleme alarak işgal yıllarını kitap haline getirebilmişler. İyi ki yazarımız Asaf Gökbel “Milli Mücadele’de Aydın” eserini yazarak yaşanan acı olayları bu günlere aktarabilmiş. Pek çoğumuz bu eserden bahsederek yazıyoruz çiziyoruz. Bazılarımız da bu eserde okudukları olayları ve yazılanları alarak, Asaf Gökbel’den hiç bahsetmeksizin kendi kaynak bilgileriymiş gibi aktarmak istiyorlar. Bize de doğruları söylemek yalanları yakalamak düşüyor.

Keşke, fotoğraf ile resmedilen bu efelerin kendi ağızlarından anlatılan, dinlenen ve yazılanlar olsa idi. Olmayınca onların yaşayan evlatlarından veya torunlarından din-

lediklerimizi aktarabiliyoruz. Bu anlattıklarının gerçek olup olmadığı yönünde araştırma yaptığımızda şüphelenmek hakkının varlığını inanıyorsunuz. Anlatılan gerçek mi yoksa efsane haline getirilmiş kahramanlıklar mı? Bu yazının kaleme alınışının temelinde bu yatmaktadır. Danışmentli İsmail Efe hakkında kim ne biliyorsa kaleme almak suretiyle yazıp aktarmalıdır. Anılar ve bilgiler yönünden doğruları ve gerçekleri ancak böyle yakalamış oluruz. Aksi halde, birilerinin kaleme alıp yazdığı gibi, Gökçen Efe'nin kahramanlıklarını anlatırken;

“... Elindeki tek kaması ile, davet edildiği içki sofrasında , önüne atılan tütün kesesini kızarak Yunan subayı Yüzbaşı İstiniyadis olmak üzere sofrada bulunan 39 Yunan asker ve subayını bir çırpıda burnu bile kanamadan öldürtür ve Gökçen Efe'yi de atını bindirir uzaklaştırırlar... ”

Danışmentli İsmail Efe, emrinde çalışan kızanlardan birisi de Konuklu Köyü'nden Şakir Aydın'dır. (1897 – 1981). Yaşadıklarıyla ilgili yazılı bir bilgi yok; ama, 1929 doğumlu oğlu Durmuş Aydın'dan bazı bilgiler edinebiliyoruz. Doğruluk derecesini yakalamak için okuyanlarla paylaşmak ve araştırmak istiyorum. Kahvenin cephe duvarında asılı Danışmentli İsmail Efe ile toplu olarak çekilmiş bulunan fotoğrafa baktığımızda, en sol başta gözüken efe, Konuklu Köyü'nden Şakir Aydın'dır. Onun ile ilgili olarak sağlıklı bilgileri oğlundan almak istedim.

Durmuş Aydın'ın Anıları

Durmuş Aydın, Hamal kahvesi'nde kendinden küçük yaştakilerle oynadığı domino taş oyununda galip gelmenin heyecanı ile banka duvarı dibinde oturmakta bulunduğum yere geldi. Danışmentli İsmail Efe'nin Fadime'den olma torunu Neşet Özbayraktar da yanımda bulunuyordu. Durmuş ile selamlaştık. Kendisinden babası hakkında tarihi bilgi toplamak istediğimi ve bildiklerini anlatmasını istediğimde,

“...Babam sağlığında, işgal yıllarını anlatırken şahit olmuştum. Aklımda kalanları sizlere anlatayım. Askerliğini İzmir'de yapıyormuş. Yunan askerleri İzmir'i işgal etmeden üç- dört gün önce bölük subayları, bütün askerleri toplamışlar. Onlara hitaben:

“Bizi idare edenler, yönetenler bizleri sattılar. Silahlarınızı toplayacağız. Teslim edeceğiz. Sizler başınızın çaresini bakın, köylerinize gidiniz. Ailenizin namusunu koruyunuz Yunan'a karşı savaşa hazırlanınız. Bu topraklar Türklerin. Vatan için ölmeye hazırlanın.” şeklinde konuşma yapmışlar. Ayrıca babam ve asker arkadaşlarını, işgale gelen ve gemilerden çıkan Yunan askerlerini karşılamaya sürüklemişler. Hatta ‘ Zito Venizelos ’ diye bağırılmışlar. Bu olayı anlatırken ağlamaya başladılar babam ”.

Askerler İzmir'de dağılmaya başlamış. Bazıları memleketlerine doğru kaçmışlar. O tarihlerde henüz Aydın işgal edilmemiş olduğundan, trenle Denizli istikametinde kaç-

mak isteyen askerleri Aydın istasyonunda 57. Tümen Kumandanı Albay Şefik emriyle bu kaçak askerler indirilerek tümen emrine alınmıştır. Bazı genç teğmenler de kendiliğinden İzmir'den gelerek tümen emrine girmiş Yörük Ali Efe emrinde Milli Mücadele'ye katılmışlardır. Bu subayların en önemlileri Yüzbaşı Ahmet, Asteğmen Giritli Zekai Bey (Kaur) ve Asteğmen Necmi Bey, (Aydınlay) dır...

Durmuş Aydın, sözlerine devam ederek;

“.. Babamla asker arkadaşı Şerif Ali, Aydın'a gelebilmek için yeterli tren bilet paraları olmadığından birlikte İzmir'den yaya olarak yola çıkmışlar. Dağ yollarını takip ederek Selçuk, Tire, Germencik dağlarından bir haftaya yakın bir sürede Konuklu Köyü'müzün yaylasında oturmakta olan dedemin bulunduğu yere gelebilmişler. Babam yollarda çok sıkıntı çekmiş. Bu yolculuğunu anlatırken gözlerinden yaş akardı. Hayatta oluşunu bazen inanmadığını söylerdi. Askerde iken zaten kirden pislikten bitlenmişler.

Yollarda açlık- sefalet had safhada olduğundan güçsüz kalmış. Yaşama ümidi keşildiğinden asker arkadaşı Şerif Ali'ye 'Sen beni bırak ben sonra ağır, ağır arkandan yetişirim. Dinleneyim, ayaklarıma biraz güç-takat gelsin' demiş; ama, arkadaşı Şerif Ali, babamı dağ başında yalnız bırakıp gitmemiş. Beraber asker olduk beraber döneceğiz demiş.

Köyümüzün yaylasına geldiklerinde gözlerinde canlılık kalmamış bir deri bir kemik, konuşmalarını dedem anlayamamış. On on beş gün sonrasında biraz kendine gelebilmiş. Kendine gelebilmiş; ama, Aydın Yunan askerlerince işgal edildiğini dedemden öğrenmiş. Zaten köyümüz Aydın'ın hemen yakınında. Köy halkı, Yunan askerleri köye gelir diyerek yayla evlerine kaçmışlar. Korkuları yaylaya da gelmesi. Bu korku içinde yaşamaktansa, İzmir işgali sırasında yaşadıklarını gördükten sonra Yunan'a karşı savaşmak Allah emridir diyerek Demirci Mehmet Efe'nin kıymetli efelerinden Danişmentli İsmail Efe'nin emrine girmeyi uygun bulmuş.. Onun kızanı olmuş. Konuklu Köy civarındaki Yunan askerlerine karşı mücadelede katılmış.

Yunan işgal kuvvetleri Aydın işgalinden sonraki zamanlarda dağ üzerinden Tire-Ödemiş taraflarındaki birlikleriyle irtibat kurmak istemişler. Büyük bir kuvvet ile yola çıkmışlar. Danişmentli İsmail Efe müfrezesi, pusu kurmuş. Babam da içlerinde imiş. Belen Başı Mevkisi denilen Paşa Yaylası alt kesimlerinde bulunan Karaçam Gümezellik Mezarlığı bölgesinde bulunan su başında mola veren Yunan askerleri, yanlarında getirdikleri yiyeceklerini yedikten sonra istirahat ettikleri bir sırada, üzerlerine efeler pusu kurdıkları yerlerden aniden ateş etmişler. Pek çok Yunan askerini öldürmüşler.Yunan askerleri karşılık vermek istemişlerse de çapraz ateş altında olduklarından geri çekilmek durumunda kalmışlar.

Hatta orada öldürülen Yunan askerlerinden birisinin silahı kaçtıklarında orada kalmış. Bu silahı Danişmentli İsmail Efe teslim almış. O silahın üzerini gümüş ile işletmiş. Fotoğrafında görülen silahı o silahmış. Babamdan böyle duydum.”

Danişmentli İsmail Efe'nin fotoğraftaki gümüş işlemeli silah ile ilgili olarak Durmuş Aydın'ın bu anlatımı üzerine aynı kahvede oturan ve konuşmayı dinleyen İsmail Efe'nin torunu Neşet Özbayraktar bu konu üzerinde itiraz ederek,

“Dedemin fotoğrafta gözüken halen dayı oğlu Sedat Efe'de bulunan bu silah 1920 Temmuz ayında meydana gelen Denizli olayları sırasında öldürülen efe arkadaşların birisinin silahıdır o silah. Sen yanlış biliyorsun” dedi. Durmuş Aydın, konuşmasına devam ederek,

“.. Babam, Şakir Aydın, Hacı Ahmet, Küçük Ahmet ve Şerif Ali dahil olmak üzere bir keresinde Danişmentli İsmail Efe müfrezesi ile birlikte, Gökçen Efe'nin yardımına gitmişler. Dağemiri Yaylası üzerindeki Olukgediği Mevkiinde, Üçyol'da savaşımlar. Yunan askerlerini öldürmüşler. Hatta Kestanelik taraflarında savaşırlarken, Zeytin Köy Muhtarının amcası olan Kel Hüseyin'in Ali, Yunan askerlerinin attığı ateşle mi yoksa kendi efe arkadaşlarının attığı ateşle mi arkadan vurulup oracıkta ölmüş.

Babam, dağlardaki bu savaşlar bittikten sonraki 1921 yılında köyüne gelip yerleşmiş Köyümüzde nedense bir Yunan karakolu kurulmuş. Yunan'a karşı olanların çokluğundan mı yoksa Yunan askerlerini Osmanlı askeri gibi gördüklerinden mi bilinmez. Dedem, babamı bu işgal dönemi içinde evlendirmiş. Hatta babamın düğününde Yunan askerleri eğlence olsun diyerek havaya ateş etmişler. Köyümüzde o yıllarda hiç olay olmamış. Yunan askerleri babamı “... Sarı..” diye çağırırlarmış.

İsmail Efe arkadaşları ve babam cumhuriyet yıllarında köyden Aydın'a geldiklerinde İş Bankası civarındaki Tenekecinin Kahvesi'nde, Mehmet Ağanın kahvesinde ve Yer Altı Kahvesi'ndeki kavak ağacı altında oturur sohbet ederlerdi. Benim aklımda kalanlar bunlar ” diyebildi.

Aydın Yunan askerlerince işgale uğradıktan sonra Aydın – Tire arasındaki dağlık bölgelere işgal kuvvetleri hakim olamıyorlardı. 27 Mayıs 1919 sonrası dağ köylerinde yaşayan efelerimiz, ihtiyaç hissettikleri silah ve cephaneyi temin etmek aynı zamanda düşmanı huzursuz etmek için sıkça baskınlar düzenliyorlardı.

Milli Mücadele yıllarında, Galip Hoca takma ismi ile Aydın ve köylerinde üç aydan fazla bir zaman içinde dolaşan, Aydın'ın üç günlük ilk işgalden kurtarılmasında büyük rol oynayan, Demirci Mehmet Efe'nin danışmanlığını yapan Celal Bayar, Danişmentli İsmail Efe için;

“... Aydın'ı Yunan işgalinden kurtarmak için savaşımlar arasında idi. Danişmentli İsmail Efe Çetesi Aydın kuzeyinden taarruza geçmiştir...” demektedir.

* * *

Danişmentli İsmail Efe, Demirci Mehmet Efe'nin Sökeli Ali Efe ve Zurnacı Efe gibi sadık ve güvenilir efelerindendi. 1919 yılında da kurmuş bulunduğu müfrezesi ile Aydın'ın Haziran 1919 sonunda üç günlük işgalden kurtarılması yönünde gayret ve başarıları, Ambarcık – Dağemiri mıntıkasındaki müfrezesi ile sabahtan akşama kadar hiçbir yerden bir emir almaksızın kendi kararları ile ve kendi aralarında uyuşarak muharebe ede ede Aydın'ın kenarına kadar yaklaşarak Yunan askerlerinin şehrin içerisinde kapanmış durumda kalmasında büyük rol oynamıştır. Ertesi günü 30 Haziran 1919' da Aydın üç günlüğüne işgalden kurtarılmıştır. Danişmentli İsmail Efe'nin büyük katkısı olmuştur.”¹

Danişmentli İsmail Efe'nin Yunan Askerleri Üzerine Top Atışı

Danişmentli İsmail Efe, daha sonraki tarihlerde mıntıkasında boş durmamış müfrezesi ile Aydın'daki Yunan işgal kuvvetleri üzerine taciz ateşi açmak için, Kuva-yı Milliye'nin Köşk Cephesi'ne giderek orada bulunan Binbaşı Hacı Şükrü Bey'den kendi emrine bir top verilmesini istemiştir.

“..Binbaşı Hacı Şükrü Bey, Danişmentli İsmail Efe'nin top kullanıp kullanmadığını uygulamalı olarak denemiş ve görmüştür. Bunun üzerine SERİ ATIŞLI BİR DAĞ TOPU İsmail Efe Müfrezesi emrine tahsis edilmiştir.

Bu dağ topu, Köşk Cephesi'nden Aydın şehir merkezide top atış menziline girecek şekilde dağ yollarından bazen katırlar ile bazen de mandalarla çektilirerek getirilip yerleştirilmiştir. Danişmentli İsmail Efe ve kızanları artık Yunan ordusunun ileri karakolları yakınlarındadır.

Aydın şehir merkezi de ateş altına alınacak bir mesafededir. Dürbünü ile baktığında Aydın İstasyon binası civarında askeri hareketlilik görür. Kara vagonlardan silah ve mermi kasaları indirilmektedir.

İndirilmekte olan bu silahların kendilerine doğrulacağını bildiği için dağ topunun nişangahını iyice ayarladıktan sonra kara vagonların üzerine ve istasyona hedef göstererek ateş emrini veriyor. İlk top atışının mermileri istasyon civarına düşmektedir ve Aydın'da büyük bir telaş ve heyecan yaratmıştır. Yunan askerleri top atışlarının yapıldığı yerin tespitini dürbünleri ile bakarak tespit etmiş olcalar ki mukabil top atışı yapmışlardır. Nitekim atılan top mermileri Danişmentli İsmail Efe'nin müfrezesinin yakınlarına düşmüştür.

Bunun üzerine Köşk Cephesi'nden bin bir zorlukla aldığı dağ topunun yeri belli olduğundan topun zarar görmemesi için dağ topu ve müfrezesi ile birlikte Kestanecik Mevkiine dönerek Yunan atış menzili dışına çıkarak kurtulurlar.”²

Bu top atışının yapıldığı sıralarda ve sonraki yıllarda Nuri Yamut'un, üsteğmen rütbe-siyle Danişmentli İsmail Efe Müfrezesinde görev yaptığı anlatılıyorsa da resmi kayıtlarda Genelkurmay Başkanlığı yapan Nuri Yamut Paşa'nın Kuva-yı Milliye'nin Aydın cephelelerinde bulunduğu dair bir kayda rastlayamadık.

Bu bilgi, Aydın Pınarbaşı Çağlayan Gazinosu sahibi olan İsmail Efe'nin yeğeni Hüseyin Efe tarafından verilmiştir. Yazılı bir belge yok ama aynı müfrezede bulunan babasından öğrendiğini söylemektedir. Nuri Yamut'un Milli Mücadele'ye katıldığı gerçektir; ama, Aydın cephesinde savaştığını yazılı metinlerde göremedik.

Danişmentli İsmail Efe'nin top atışından sonraki zamanlarda Yunanlılar, panikten kurtulur kurtulmaz top atışının yapıldığı istikamette doğru silahlı birliklerini harekete geçirirler. Yaya ve araçlarla sevk edilen Yunan askerleri mukabil ateş etmek suretiyle, Aydın kuzey doğusu istikametinde Aydın Gedigi – Baklacık – Karaköy hattına kadar ilerlerler. Karaköylü Şükrü Akar bu anlatımı doğrulamaktadır. Danişmentli İsmail Efe'nin Yunan işgal kuvvetlerine karşı top atışı tarihi gerçeklerle bu şekilde anlatılıp değerlendirilmesine rağmen; “[http://www. Zeybekler net / forum / arşiv](http://www.Zeybekler.net/forum/arşiv) Danişmentli İsmail Efe başlıklı haberde 7.6.2008 tarih dgn 1915 yazıda:

“...Yunan askeri Aydın'a girmek üzeredir artık. İşte bu topu Efe, Yunan Aydın İstasyonu'na girdiğinde yukarıdaki dağlardan topu istasyona doğru yöneltiyor ve ateşliyor. İşte o mağrur Yunan istasyona girerken bir anda neye uğradığını şaşırıyor. Efenin attığı top istasyona isabet ediyor. Yunanlılar bayağı şaşırıyor ve korkuyorlar. Daha sonra bunun intikamını almak için Danişmentliye saldırıyor; ama, nafile. Danişmentliyi yok edemiyorlar. Şiddetli çatışmalar yaşanıyor. Ve yine Danişmentli Yunan'a zayıf verdiriyor....”

Bu anlatımı kabul etmek mümkün değil. 27 Mayıs 1919 günü Yunan işgal kuvvetleri, Aydın'ın tam doğusundan, güney doğudan ve kuzey doğudaki Top Yatağı istikametinden olmak üzere üç koldan işgale geliyorlar. Yunan kumandanı Aydın İstasyonun'da, Rum – Ermeni ve Yahudi din adamları ile birlikte Belediye Başkanı Çakmarlı Büyük Emin ve yetkili bazı zevatlarla birlikte karşılanıyor. Hatta polis komiseri kılıcını teslim etmek istiyor. Merasimin yapıldığı yere top atışının yapılması mümkün değil. Ertesi günü sokağa çıkma yasağı da konmuştu.

Tarihi gerçekleri ve yaşananları hayal mahsulü olarak anlatmak Milli Mücadele tarihimizi gölgelemek şeklinde de algılanabilir. Zaten o tarihte top kullanmak mümkün değildir. Mütareke şartlarına göre bu silahların ateşleme cihazları, İngiliz- Fransız ve İtalyan yetkililerine teslim edilmesi zorunluluğu vardı. Nitekim 28 Haziran 1919 günü, Binbaşı Hacı Şükrü Aydın'ın geri alınması için yapılan savaşta top kullanmak için ordudan istifa etmiş efelerle birlikte hareket ettiğini, silahla el koyduğunu 57. Tümen Kumandanına yazı ile bildirmiştir. Gerçekleri anlatmaktan kaçınmayalım. Göl-gelenmesin efelerimizin başarıları...

Karaköy'lü Şükrü Akar'ın anlatımına göre: "...Bizim köy civarında Danişmentli İsmail Efe'nin ismi Pekmezci Efe'dir. Efe'nin seyisi, bizim köyde uzun zaman yaşadı. Çocukluğumda seyis, Mustafa Ali Kansız'ın İsmail Efe ile yaşadıklarını anlatırdı. Onun anlattıklarından aklımda kalanları size anlatayım. Danişmentli İsmail Efe mevzi aldığı yerden top atışı yaptıkları ve Yunan kuvvetlerinin kendilerini takibe çıktıkları sırada Kestanecik Mevkiinde imişler. Çok miktarda Yunan askerinin geldiğini görünce, Kenker Köyü'nün arkasındaki Eğecik Gediği'nden geçerek Karaköy batısında bulunan Deliktaş- Sivribaşı'nda yeniden mevzi kazarak orada tutunmuşlar ve direnmişler. Manisalı mitralyöz askerinin bu mevzide Yunan askerlerinin üzerine isabetli atışlar yapması üzerine Yunan askerleri geri çekilmek zorunda kalmışlardır.

Yunan askerleri, geri çekilme işlemlerini yaparlarken o sırada yollarda yakaladıkları dört-beş Karaköy'lüyü, dövmüşler ve ayaklarından ağaçlara asarak altlarında da çalı-çırpı ateşi yakmışlar. Bir müddet yanmaları seyretmişler ve sonrasında bırakıp gitmişlerdir. Ayaklarından asılı bulunan köylüler yanan ateşi elleriyle söndürebilmişler. Oradan geçen köylüler tarafından ölümden kurtarılmışlardır. Ben bu olayları İsmail Efe'nin seyisinden duydum.." diyerek anlattı.

Karaköy Deliktaş mevkiinde bulunan İhtiyat Mülazım Teğmen Ulalı İdris (Karazeybek) Danişmentli İsmail Efe'nin yardımına koşar. Yunan taarruzunu durdururlar. Yunan kuvvetleri geri çekilerek Domalan (Doğan köyü) ve Kestanecik civarında iki tepeli ellerinde tutmuşlardır. Bu yerler Yunan kuvvetlerinin Aydın ileri karakolları durumundadır.

Danişmentli İsmail Efe, Aydın'ın kuzeyinde Kestanecik Bölgesi'nde bağımsız akıncı birliği olarak yerleşmiş bulunmakta, hareket merkezi olarak da Karaköy'ü kullanmaktadır. Müfrezenin bir bölümü, Danişmentli Hacı Ahmet Komutasında, Tabakhane Deresi'nin batısındaki Dağemiri Köyü'nde, konuşlanmış bir şekilde bağımsız olarak bulunuyordu. Amacı baskın yapmak ve pusu kurmaktı.

İsmail Efe Müfrezesi, Dağemiri Köyü üzerinden, Otlucak Deresi ve Otluk Gediği taraflarından yola çıkarak Nazilli Hasköy üzerinde bulunan Kavacık Yaylası bölgesinde Yunan askerleri ile müsademeye girişmiş ve çok miktarda Yunan askerini öldürmüştür. Karşılıklı olarak çok kayıp verilmiş olduğundan o muhite " Danişmen Kıranı " ismi verilmiştir. Halen bu isimle anıldığı söylenir.

1920 yıllarında, Buharkent – Ortakçı Yunan Karakolunu basan İsmail Efe'nin bu karakolda bulunan silah ve cephaneleri olarak Bozdoğan yöresine geçtikleri, oralarda mesken tuttukları söylenir.

Danişmentli İsmail Efev (Bolu – Düzce)

Anzavur İsyân Bölgesinde

İsmail Efe Müfrezesi, Aydın dağ köylerinde işgalci Yunan askerlerine karşı kendi topraklarını ve namuslarını korumak için savaşta bulundukları bir sırada, dış düşmanlar yetmiyormuş gibi bir de Anadolu'nun başka bölgelerinde Osmanlı padişahlarının teşvikleriyle ihanet çeteleri türemiştir. İhanet çeteleri Padişahın desteği ve İngilizlerin yardımları ile yaşamaktadır. İhanet çetelerinin arkalarında kimlerin olduğunu İngiliz uçaklarından atılan beyannamelerde okuyarak görüyoruz. Beyannamede “ Din elden gidiyor, padişahım sen çok yaşa ” yazıları ile dini ön plana çıkararak Mustafa Kemal mücadelesini engellemeye çalışıyorlardı..

Balıkesir’de bulunan İzmir kuzey cephe kumandanı 61. Fırka Kumandanı Albay Kazım Bey, 4 / 5 Nisan 1920 tarihli telgraf ile 57. Tümen Kumandanı Albay Şefik Bey’den Anzavur isyanlarını bastırmak üzere kuvvet gönderilmesini istemiştir.

Aynı tarihlerde Muğla – Yatağan yöresinde Yörük Ali Efe emrinde çalışan efelerden bazıları Şeyh Mehmet ve Mıstık Efeler grubu olarak bir nevi isyan edencesine ayrılıp gittikleri için Yörük Ali Efe kuvvetleri bunları yakalamak ve ortadan kaldırmak için takibe girişmişlerdir. Albay Şefik Bey de bu işin peşindedir. 57. Tümen Kumandanı Albay Şefik, Anzavur isyanının bastırılmasının da zorunlu olduğunu düşünmektedir. Yunan askerleri ile cephede savaşırken arkalarından vurulmak istememektedir. Düşman ile işbirliği yapan İstanbul’da bir Padişah vardır. İngiliz uçakları ile dağıtılan başka beyannamelerde şunlar yazılıdır. Bu aynı zamanda Aznavur İsyanı’nı başlatanların sloganları idi.

“Ahali ve padişah nerede ise biz oradayız. İstanbul’un ve padişah’ın emirlerini dinlemeyen Ankara’yı dinlemiyoruz. Padişahın fermanı olmadan silah altına alınamaz.. İslamın İslama karşı kavgaya sürüklenmesine razı olamayız. Biz padişahı isteriz.”³

Bu sloganlar yetmiyormuş gibi, Salihli ve Aydın Cephesi’nden gönderilen milis kuvvetleri Çerkez Ethem’in komuta ettiği cepheye doğru yol alırlarken, Bursa Beşevler mıntıkasında bahçeler arasından geçerlerken bahçelerde çalışan kadınlar işlerini bırakarak askerlere hitaben,

“Askerler! bu subaylar sizi, padişahın askerlerine karşı muharebe etmeğe götürüyorlar. Siz Müslüman kardeşlerinize kurşun mu atacaksınız ? Padişaha karşı asi oluyorsunuz. Kafir oluyorsunuz.”⁴ diye bağırıyorlardı.

Bu isyanı bastırmak görevi Çerkez Ethem kuvvetlerine verilmişti. Ankara Hükümeti’nce isyanın bastırılmasında kuvvet yetersizliği olur düşüncesiyle 57. Tümen Kumandanlığından da yardım isteme gereği duyulmuştu. 57. Tümen Kumandanı Albay Şefik, Muğla Bölgesi’nden Nazilli’ye geldiği sırada Ankara’dan Albay Refet Bey’den bir şifre almıştır. Şifrede:

“Gerede ve Bolu havalisindeki asiler karşısındaki Kuva-yı Milliye Müfrezeleri geri çekilmek mecburiyetinde kalmış olduklarından Nazilli Jandarma Komutanı Arap

Yüzbaşı Nuri Bey kumandasında birkaç yüz zeybek süvarisinin Aydın Cephemizden acilen gönderilmesi .”⁵ istenmektedir. Bu şifreli telin alınmasından sonra gerekli hazırlıklar derhal Köşk ve Nazilli’de yapılmaya başlanmıştır.

“...Kuzey Cephesinin yardımına yetişmek için 57. Tümen’in Nizamiye Süvari Bölüğünü ve Demirci Mehmet Efe’nin seçtiği zeybeklerden ve Söke Mıntıka Kumandanı Yüzbaşı Faik Bey’den temin edilen gönüllü birlikler toplam 350 kişilik süvari birliği Nazilli’de toplanmış bulunuyordu. İzmir Şimal Cephesi Kumandanlığı’nın manevi kuvvetini arttırmak için de 6.4.1920 de şu cevabı çekilmiştir. ‘ Hadisata şimdi kemali teessürle muttali oldum. Buradaki nizamiye süvari bölümü ve daha diğer milli süvariler yarın tahrik edilecektir. Daha pey der pey gönderilecektir. Bu birlikler 7.4.1920 günü süvari bölümünü ve zeybek atlılarını ve müteakiben diğer bir postayı Sarayköy’e kadar trenle, oradan da Alaşehir’e atlı olarak gönderdik.

Zeybek ve milli atlıların başına Demirci Mehmet Efe tarafından Danişmentli İsmail Efe amir tayin edildi. Onlara gerek benim tarafımdan gerek Demirci Mehmet Efe tarafından vatanperverane tembihat verildi. Süvari Bölümü Kumandanı Ethem Efendi’ye aynı zamanda zeybek atlılarının da sevk ve idarelerine memur ettirdim.

Bu süvari birliklerinin Alaşehir’den itibaren gerek yollarını göstermek gerek yiyecekleri kurtarılacak için hem Alaşehir’de bulunan İzmir Şark Cephesi Kumandanlığına, hem Şimal Cephesi Kumandanlığına telgrafla bildirdim. Balıkesir’de bulunan Albay Kazım Bey’e telgraf ile talimat verilmiştir.

Danişmentli İsmail Efe, emrindeki birliklerle Biga – Bandırma havalisindeki Aznavur isyanlarını bastırmak için Balıkesir’deki İzmir kuzey cephesi kumandanlık emrine girmiştir.”⁶

İsyanı bastırmak için Bolu - Düzce taraflarını da geçmek gerekli görüldüğü için Ankara’da bulunan Rafet Bey, 6 Mayıs 1920 tarihli bir telgrafla ;

“Aydın Cephesi’nden kuvvetli bir piyade taburu, birkaç makineli tüfek, iki cebel topu, önceden istenen zeybek kızanları ile birlikte Binbaşı Nazım Bey kumandasında acilen gönderilmesi..”⁷

Demirci Mehmet Efe’den tekrar yardım istenmesi üzerine, kendi emrinde çalışan efelerden yeni atlı birlikler oluşturmuştur.

“Puslu Mestan Efe, (şehit olmuştur) Turnacı Mehmet Efe ve Dokuzun Mehmet Efe kumandalarında her birinde 100 atlı zeybeklerden ve bunların aralarına ilave edilen milli atlılardan ceman üç yüz atlıdan mürekkep üç bölük teşkil ettik. Bu üç bölük başına Unkapanalı Yüzbaşı Nuri Bey’i kumandan yaptık. Bölük kumandanlarının yanlarına birer atlı zabıt tefrik ettik.

Bu zeybek ve milis süvari alayı 6 Mayıs 1920 tarihinde trenlere Nazilli'den bindirilerek Çivril'e gönderilmişlerdir. Çivril'den Uşak Demiryolu'na kadar karadan gitmişlerdir.

Oradan da Albay Refet Bey kumandasına girmek üzere Eskişehir'e trenle gideceklerdir. Bu atlı alaya kazalardan katılmak isteyenlerin Çivril de ulaşmasını Çivril'e yakın kazalara bildirdik..."⁸

Demirci Mehmet Efe'nin Aznavur'a karşı gönderdiği Aydın'ın değerli efelerine sahip çıkmak ve değer verdiğini göstermek için Çivril'e kadar Kurmay Binbaşı Nazım Bey'le birlikte gitmişlerdir. Çivril istasyonunda zeybek ve milis atlılarına, isyan bastırmak için çıkılan bu yolun kutsallığını vatanseverliğini güzel sözlerle söylemiş, onlara güven ve heyecan vermiştir.

Demirci Mehmet Efe'nin Kazalara Yazdığı Telgraf

Demirci Mehmet Efe'nin kazalardan istediği atlılar için yazdırdığı telgraf çok önemlidir; çünkü Kaza Heyet-i Milliye'lerine on beş süvarinin Çivril'de 24 saat içinde hazır bulundurulması yönündeki telgrafa bazı kazaların olumlu davranışlarına rağmen bir kazadan olumsuz cevap gelmiştir.

Zira Ankara'dan telgraflar ile yardım istendiği için elde hazır kuvvet bulundurmak ihtiyacı hissedilmiştir. Bu nedenle her kazadan on beş- yirmi silahlı ve atlı erin gönderilmesi istenmiştir. Albay Şefik Bey, 57. Tümen kumandanı sıfatını kullanarak Demirci Mehmet Efe ağzı ile nasihat edici, korkutucu telgraf metni yazmak istediği sırada, bir kazanın olumsuz yanıtına da kızdığı için, Demirci Mehmet Efe,

".. Yok bu kafirlere katip ben söyleyeyim sen yaz demesi üzerine yazılan telgraf metni değişmiştir. Telgrafta, istenilen atlıların sayısı artırılmış hem de;

Çivril İstasyonu'nda istediğim miktarda atlı asker hazır bulundurulmaz ise bunun iki misli miktarını sizden isterim. Aynı zamanda o saatte Çivril'de noksan bulursam vatanın selameti için kafalarınızı kesmek üzere yanınıza geleceğim...."⁹

Bu telgraf üzerine, Denizli, Burdur ilçelerinin görev başındaki yetkilileri, başlarına gelecek olan tehlikeleri düşünerek, korkularından telgraf ile kendilerinden istenenleri eksiksiz ve zamanından önce yerine getirmek yarışına girmişlerdir. Demirci Mehmet Efe, gelen atlı askerleri bir, bir sayarak bölük kumandanlarına teslim etmiştir. Çivril'den Uşak hattına sevk işlemini bizzat gözetlemiştir. Beraberinde gelen Aydın'ın yetiştirdiği efelerin ve zeybeklerin sırtlarını sıvazlayarak uğurlamıştır. İsyân bastırmaya giden ve Milli Mücadele için canları feda etmeye hazır olan efelerin gururu ile Çivril'den, tekrar karargahının bulunduğu Nazilli'ye dönmüştür. Danışmentli İsmail Efe'nin Aznavur isyanının bastırılmasında büyük gayret ve çabaları olmuştur. İsyân bastırılmasında kumandan, Çerkez Ethem'dir.

Çerkez Ethem kumandası altına girmiş bulunan tüm milli kuvvetler toplamı 5.000 piyade asker ve milis, 1.500 atlı asker milis ve altı koşulu top bulunmaktadır.

İsyancı Aznavur'un elinde ise iki top ve 6.000 başıbozuk asker vardır.

İstanbul Hükümeti tarafından desteklendiği gibi İngilizlerin silah ve para yardımının da bulunduğu gerçeği vardır. Buna rağmen isyancıların bulundukları mevziler kontrol altına alınarak etrafları çevrilmiştir. Çatışmalar, şiddetli bir şekilde devam ederken isyancıların dayanma güçlerinin zafiyete uğradıkları görülmüştür.

Susıgırlık ile Kirmasti arasında kısıtılan isyancılar beş saat kadar Kuva-yı Milliye'ler karşısında dayanabilmişlerdir. İsyancıların hayatta kalanları, sonrasında dağılmaya başlamışlardır. Başlarındaki liderler ise Karacabey- Bandırma istikametinde batıya doğru kaçmışlardır. Karabiga'da hazır bekleyen İngiliz gemileriyle İstanbul'a padişahlarının yanına sığınmışlardır..

Danışmentli İsmail Efe, bu isyanın bastırılması sırasında isyancıların elinde bulunan bir topu ve mermilerini kızanlarıyla birlikte el koyarak kumandan Refet Bey'e teslim ettiği için Mustafa Kemal Paşa kendisini milis binbaşı payesiyle onurlandırmıştır. Milli Mücadele'deki hizmetleri nedeniyle, kırmızı şeritli istiklal madalyası ile ödüllendirilmiştir...

“Ortalık yine toz duman,dağlar dumanlı
Düşman giysi değiştirmiş, amacı aynı,
Türkler geçmişini çabuk unuttu,
Hainlerin kolunda düşman geliyor efem.

Refet Bele, Hacı Süleyman hepsi kol kola,
Arap yüzbaşı, efeler çıkmış meydana,
Ulusal dik duruşla her yer çınlaya,
Ben seni en çok o gün,sevmiştim efem.

Bilgisiz düşünmek büyük bir bela
Çalı kakıcılar doldu meydana,
Atamızın gösterdiği, bilimsel yola,
Kan emici sülükler yapıştı, efem.”¹⁰

Bu isyan bastırılmasa idi, Osmanlı Padişah'ının ve İngilizlerin destekledikleri isyancılar Ankara istikametinde ilerlemeyecekler miydi? Cumhuriyet'imizin kurulması zor ve gecikmiş olmayacak mıydı? Aydınımızın bu yiğit evladı Danışmentli İsmail Efe, Demirci Mehmet Efe'nin talimatıyla isyan bastırmak için Bolu - Düzce'ye kadar emrindeki Aydın'lı süvari birlikleriyle birlikte gitmedi mi ? Canını bu vatan için siper etmedi mi ?

Aznavur ile savařırken Aydınlı efelerimiz oralarda řehit dűřmediler mi ? Gazi olarak dűnmediler mi?

Resmi belgeler ve kayıtlar bunu teyit etmiyor mu ? Kızı Huriye Doęan'ın aldığı yetim maaşı bunu doğrulamıyor mu ? O zaman neden sahip çıkamıyoruz. Milli Műcadele sırasında, Aydın'ın Kuva-yı Milliyecilerini, Daniřmentli İsmail Efe'sini unuttuk mıyız?

Onun için tarihimizi iyi belleyeceğiz. Ulusal kahramanlarımızı unutmayacağız ve unutulmasına izin vermeyeceğiz. Yoksa halkın deyimi gibi, kurda kuşa yem olmaktan kurtulamayız.

Mustafa Kemal'in Telgrafı

Bolu – Dűzce yűresinde Osmanlı Sarayı tarafından meydana getirilen Anzavur İřyanı'nın bastırılmasında Aydınlı efelerimizin ve Daniřmentli İsmail Efe'nin çok bűyűk payı vardır. Bu nedenledir ki Mustafa Kemal, Demirci Mehmet Efe'ye bir telgraf çekmiřtir; űnkű, Demirci Mehmet Efe, Ankara'dan Mustafa Kemal'in emri ile Albay Refet Bey tarafından istenilen her yere Aydın'ın efelerini Milli Műcadele için gűndermiřtir. Bu kutsal gűrevlere giden Aydın efeleridir. Gűnderilen telgraf unutulmaz ve lűmsűz tarihi bir belgedir. Tarihe mal olmuř bu telgraf ile Aydın efeleri yűceltilmiřtir. Kim ne derse desin bu telgraf Aydınlı efelerin gurur kaynaęıdır. Telgraf metnini aynen buraya aktarıyorum.:

“11 Haziran 1920

Umum Kumandan Demirci Mehmet Efe Kardeşime,

Kahraman efelerinizi size gűnderiyorum. Aydın'ın bu doęru, zlű ve fedakar evlatları Bolu – Dűzce havalisinde memleketimizi gavurların esaretine dűřűrmeęe çalıřan hainleri pek kahramanca sette ve fedakarane tedip ettiler. Vatanımıza bűyűk hizmetleri ifa ettiler. Allah iki cihanda aziz etsin. Kendilerine umum kumandan olan zat-ı alinize Bűyűk Millet Meclisi'nin kalbi ve samimi teřekkűratını takdim eder gűzlerinizden öperim. Kardeřim efendim...

Bűyűk Millet Meclisi Reisi

Mustafa Kemal” ¹¹

Bu telgraf metni, Demirci Mehmet Efe tarafından, birer suret çıkartılarak emrinde alıřan Daniřmentli İsmail Efe gibi gűvendięi bař efelerine gűndermiř ve teslim edilmiřtir. Daniřmentli İsmail Efe, Demirci Mehmet Efe'nin emrinde Milli Műcadele için verilen her gűreve gitmiřtir. Konya'da meydana gelen Delibař İřyanı'nın bastırılması sırasında vardır.

22 Haziran 1920 tarihlerine gelindiğinde, Yunan kuvvetleri toplu bir taarruza hazırlanmaktadır. Bir yıldan beri Aydın ve Tire’de bulunan kuvvetlerine yetiştirilmiş ve eğitilmiş takviye kuvvetleri gelmiştir. Cephelelerinde görev bölümleri yapılmış; mevziler kazılmıştır. Yunan işgal kuvvetlerinin silah ve asker takviyesi karşısında Türk kuvvetleri ise, olanaklar ölçüsünde mevzilerde savunma hazırlığına girişmişlerdir. Bu şekli ile dağıtım ve konuşulanmanın durumu şöyledir: Milli Aydın Alayı’nın karargahı Çayyüzü Köyü’nde idi. Karargah binası olarak kullanılan yer şimdi ot deposudur. Alay komutanı üsteğmen olan Giritli Zekai Bey (Kaur) dir. Bu alayın bir taburu Bakırköylü Teğmen Kadri komutasında Çayyüzü mıntıkasındadır. Bir taburu da Yedek Teğmen İdris Karazeybek komutasında Kavak Alanı mevkiindedir.

Alayın 3. Taburu Yedek Subay Aydınlı İbrahim Posacı komutasında Kestanecik bölgesinde mevzi almıştır... Karaköy’de karargahı bulunan DANIŞMENTLİ İsmail Efe ve zeybekleri de Teğmen İbrahim Bey (Posacı) emrine verilmiştir.

Danişmentli Hacı Ahmet komutasındaki müfreze, Tabakhane Deresi’nin batı taraflarına düşen Dağemiri Köyü’nde bulunmaktadır.

22 Haziran 1920 de, Yunan kuvvetleri özellikle karargahın bulunduğu Karaköy’ü savunan ve Aydın alayının sağ tarafının yakınında bulunan Danişmentli İsmail Efe’nin düzensiz savaşçılarından oluşan müfrezesi üzerine büyük bir güç ile saldırmıştır. Bu büyük saldırı karşısında, kuvvetlerimiz yeterli gelmeyince Danişmentli İsmail Efe’nin müfrezesi tamamen dağılmıştır. Yunan kuvvetleri saldırı şiddetini daha da arttırınca bu kez Milli Aydın Alayı’nın taburu da yerlerini terk etmek zorunda kalmıştır.

Milli Aydın Alayı ve Menderes Alayı için bu savaş bir bozgunudur. Geri çekilen kuvvetlerimiz Sarayköy önlerine kadar, dağılarak gelebilmiş, oralarda tutunabilmiştir. Bazı birliklerimiz de Menderes Nehri güneyine çekilmişlerdir.

25/26 Haziran 1920’ den itibaren, Aydın kuzeyindeki dağ köylerimiz, Köşk- Sultanhisar- Nazilli ve Kuyucak ilçelerimiz ve ova köylerimiz Eylül 1922’ ye kadar sürecek olan Yunan Ordusunun işgali altında yaşamaya başlamışlardır. Bu tarihlerden sonra Danişmentli İsmail Efe de, Çine bölgesinde hem ailesi hem de müfrezesi ile birlikte yaşamaya başlamışlardır.

1920 sonlarına doğru, Muğla mıntıkasında, efelerle ilgili olarak bazı olumsuz gelişmeler olmaya başlamıştır. Bunun sonucu olarak Muğla Havalisi Kumandanı Mehmet Nuri Bey, Yörük Ali Efe’ye mektuplar yazmak ihtiyacını hissetmiştir. Nedenlerini mektup metni içinde görmekteyiz. Mektup metni şudur :

“... 13.10.1920

Yörük Ali Efe’ye

Kılıoğlu Hüseyin Yenipazar’a gelmiştir. Büyük Millet Meclisi, bunun hareketlerini şiddetle tetkik ediyor. Ali Fuat Paşa Hazretleri dahi iyi görmüyor. Bu adam netice

itibariyle ihanet-i vataniye ile itham edileceğinden onun yüzünden sizin pak ve temiz olan naçınızın dahi lekelenmesi muhtemel bulunduğundan böyle bir fenalığa maruz kalmamak ve size bir fenalığı melhuz ise Çine'den bir an evvel ayrılmanızı muvafık gördüğümden yaveriniz Şükrü Efendi'nin size ne suretle iltihak edeceğinin işar rica olunur oğlum.

Muğla Havalı Kumandanı
Mehmet Nuri ¹²

Bu mektubun yazılmasında, Kılhoğlu Hüseyin Efe'nin, verilen görev yerlerine gitmeyerek geri dönüp gizlice Söke civarında bulunan Rum köylerine baskın düzenleme girişimlerinde bulunması büyük rol oynamıştır. Kılhoğlu Hüseyin Efe ile ilgili olarak yazmış bulunduğum yaşam öyküsünde bu hususlar geniş boyutu ile anlatılmıştır.

Yörük Ali Efe'de bu durumu çok iyi değerlendirmiştir; çünkü, düzenli ordunun belirli kurallarının var olduğunu iyi bilmektedir. O nedenle düzenli ordunun verdiği emirler doğrultusunda hareket ettiği gibi kendisinden istenilenleri de aynen yerine getirmiştir; ama Milli Mücadele'ye ilk çıkıldığında, sağ kolu olan Kılhoğlu Hüseyin Efe olumsuz hareketler içine girdiğinden onu kendi haline bırakmıştır. Ölüme giden yolundan bile geri döndürülmesi için bir çaba harcamamıştır.

Bu kez, başka efelerde kumandana mektuplar yazmaya başlamışlardır. Yazılan mektuplardan birinin metni şöyledir.

“...19.10.1920

Mehmet Nuri Beyefendi'ye

Kılhoğlu Hüseyin, Şeyh Mehmet, danışmetli İsmail ve maiyetlerinden hiçbirisinin silahlı olarak şehre girmelerinin önlenmesine yönelik olarak emir veren Aydın Muhtarırkı Tefkik Bey'in bu emrinin Aydın ve civarında bir isyana yol açabileceği düşüncesiyle kendisinin bu görevden azli.”¹³ istenmektedir.

Mustafa Kemal, Kurtuluş Savaşı'nın ancak düzenli ordularla gerçekleşeceğine inandığından, çete reislerinin, efelerin ve milis kuvvetlerinin kendi başlarına hareket etme yetenekleri nedeniyle zarar verebilir düşüncesiyle ‘Düzenli Ordu’ fikri hakim olmaya başlamıştır. Artık emir ve komuta düzenli ordu içinde yürütölmeye başlanmıştır. Bu nedenle, Kuva-yı Milliye içinde görev yapanlara çeşitli rütbeler verilmiş onore edilmişlerdir. Hatta İstiklal Madalyaları ile ödüllendirildiler.

Danışmentli İsmail Efe'de 1800 kişilik madalya alan kadro içinde değerlendirilmiştir.

Danışmentli İsmail Efe için artık yaşam değışmiştir. O artık bir ulusal kahraman gibi değil, sıradan bir köylü gibi tutum ve davranış içerisine girmiştir. İlerlemiş yaşından

dolayı köyünde oturması ve şehre inmemesi silahlı olarak şehirde dolaşmaması yetkililerce kendisinden istenmiştir.

Ege'nin pek çok yerinde, işgal yılları acı hatıralarla doludur. Milli Mücadele'ye katıldıkları için, Atça' da koşulanmış bulunan Yunan askerlerinin vahşeti unutulacak gibi değildir. On beş evladı geceleyin evlerinden alınarak Çomaklı Ovası'na götürülmüşlerdir. Kazma - kürekler ellerine verilmiş, ikişerli olarak kendi ölüm çukurları kazdırılmıştır. Sonrasında da süngülenerek, satırlarla kafaları kesilerek diri diri gömülmüşlerdir. On beş evlattan üçü kurtularak yaşamlarına devam etmişlerdir.

Bunların anıları hafızalara kazınmıştır. Kitaplar da bu acı anılar bulunmaktadır. Çomaklı Şehitliği, Atça Belediyesi'nce yapılmıştır. Şehitlerimiz park içinde şimdi rahat uyumaktadır.

Erbeyli Şehitliği'nde yatan 72 şehidimizi unutalım mı ? Abidesindeki yazıyı beraberce okuyalım. (Arkadaş, Anayurt'a saldıranlara ilk kurşun atan şehitleri unutma; o yiğitler ki, bu koşuğu okuyarak yurda canlarını armağan ettiler. Öz Türk oğlu yağanına baş eğmez özgürlüksüz Türk'e ülke gerekmez).

Köşk Karatepe Şehitliği'nde yatan iki yüzden fazla kadın-kız ve çocuklar Yunan askerlerince süngülandılar; kurşunlandılar ve cami içinde yakıldılar. Bu insanlık suçunu işleyenler cani değiller mi ?

Germencik Kanlıbahçe'de kuyuya atılan çocuklar, bahçe evi içerisine doldurulan kadınlı erkekli insanlarımızı süngüleyenler ve kurşunlayanlar insan kasabı olarak vasıflandırılan Yunan askerleri değiller mi ? Oraya ziyaret için gittiğinizde, çocukların, kızların feryatlarını duyar gibi olursunuz. Orada şehit olanların isimleri yazılıdır bir kaide üzerinde. Germencik'te yaşanan bu insanlık dramını unutmamak için Germencik İlçesi olarak bir şeyler yapmak gerekmez mi ?

Yunan askerinin barbarlığını unutalım mı ?.

Bu olay, bir soykırım belgesi değil mi?

Yunanistan'ın Sakız Adası'na gittiğinizde bir müzede kuru kafalar görürsünüz. Altında “Bu insanlarımızı Türkler öldürdü” yazısını okursunuz. Bizler sustukça; Ermeniler patronları ile birlikte bağırmaya devam edeceklerdir. Yunan askerleri Ege de bulunan boş kayalık adalara çıkacaklardır. Doksan yıl önce yaşanan mezalimleri bir kenara bırakarak yerel kurtuluş günü bayramlarını kutlamayarak unutmaya mı başlayacağız?

“...Ne işiniz vardı benim topraklarımda ?

Kimin çağrısı ile geldiniz ?

Eski sarhoşluktan kalma o çılgınca arzular

Ve postallarınızda kanlı bir deniz...
Çekin ellerinizi benim çiçeklerimden
Ve benim dağlarımdan...
Ve şimdi 'Marş... Marş..Gerisin Geri..'
Bu benim toprağımda size ölümü tattırmak
Hangi kralın emri?"¹⁴

Birinci Dünya Savaşı'nın sonunda mağlup olmuşuz ama, Anadolu'da çoban ateşlerinin yakılmasını önderlik eden Mustafa Kemal, yaşam ile ölümü kardeş sayan efelerimize sahip çıkmıştır. Geçmişimizi unutmayalım. Unutturmayalım. Danişmentli İsmail Efe'nin anılarını nakledeyim ve yaşatalım.

Yaşamının son günlerini geçirdiği evi, Aydın Çarşı Karakol Binası'nın güney köşesinde bulunmaktadır. Düşünülür ve istenebilirse bu bina " Danişmentli İsmail Efe Müzesi" olarak değerlendirilebilir. Hatta torunu Sedat Efe'de olan elbiseleri, kılıcı ve silahı fotoğraflarıyla birlikte burada sergilelenebilir.

Takdir yetkililerde...

NOTLAR:

¹ Apak Rahmi, İstiklal Savaşında Garp Cephesi : Sayfa 96-97

² Demirayak Sadettin, Kuva-yı Milliye'nin Aydın'da Doğuşu, Aydın 2007 Sayfa 379

³ Apak Rahmi, a.g.e. Sayfa 128

⁴ Apak Rahmi, a.g.e. Sayfa 129

⁵ Aydın Sel Sıkı, Güney-Batı Anadolu'da Kuvayı Milliye Harekatı, Ankara, 1999 Sayfa 357

⁶ Aker Şefik – İstiklal Harbinde 57. Tümen ve Aydın Milli Cıdalı Cilt 3. Sayfa 115

⁷ Aker Şefik, a.g.e. Cilt 3 Sayfa 128

⁸ Aker Şefik, a.g.e. Cilt 3 Sayfa 138 -139

⁹ Aker Şefik, a.g.e. Cilt 3 Sayfa 129

¹⁰ Milli Mücadelenin Aydın Kahramanları (Aydın Bölge Jandarma Kumandanlığı Binası Giriş Kapısı Panosundaki Şiir)

¹¹ Akkoyun Turan. Aydın Kuva-yı Milliyesinin Bazı Faaliyetleri ve Mustafa Kemal Paşa'nın Teşekkürü. Tarih İnceleme Dergisi s, VI, Ege Üniversitesi Edebiyat Fak. Yayını İzmir 1991 s, 210-211

¹² Aydın Sel Sıkı, a.g.e. Sayfa 445

¹³ Aydın Sel Sıkı, a.g.e. Sayfa 446

¹⁴ Özdeoglu Şinasi Müdafaa-ı Hukuk, Ankara, Ağustos 2002 Sayı 48, Sayfa 7

“Yörük Ali Efe” Oturumu**Necat ÇETİN*****Sözlü Anlatımlara Göre, Torbalı Yöresinde Yunan İşgali ve Bilinmeyen Bir Kuva-yı Milliye: Hortunalı Hamit Efe****ÖZET**

Bu araştırma Torbalı ilçesinin merkezinde ve köylerinde Yunan işgal dönemini yaşamış tanıkların anlatımları ile yaşayanların yakınlarına anlattıklarına dayalı bir alan araştırmadır. Torbalı bölgesi 20 Mayıs 1919 günü Yunan işgaline uğramıştır. Dönemi yaşayanların yakınlarına aktardıkları sözlü anlatımlar kayıt altına alınmaya çalışılmıştır. Bu günkü adı Yazıbaşı olan yerde Hamit adlı bir genç işgal kuvvetlerine karşı yanına aldığı az sayıdaki kişi ile çete halinde direniş göstermiştir. Hamit çetesi Yörük Ali grubuna bağlı faaliyette bulunmaktadır. Farklı taktiklerle Yunan karakollarına baskınlar düzenler. Torbalı bölgesinde halkın saygısı ve sevgini kazanır. 1922 yılında Yunanlılar tarafından satın alınan kendi adamları tarafından öldürülür. Hortunalı Hamit hakkında şu ana kadar bir fotoğrafın dışında belge bulunamamıştır.

Anahtar kelimeler “Hortunalı Hamit, Yunan işgali, Torbalı, Kuva-yı Milliye”

Yöntem: Bu araştırma Torbalı ilçesinin merkez ve köylerinde Yunan işgal dönemini yaşamış tanıkların anlatımları ile yaşayanların yakınlarına anlattıklarına dayalı bir alan araştırmadır. Ne yazık ki dönemle ilgili şu an için araştırma sahasında Hamit Efe'ye ait bir fotoğrafın dışında bir belge bulunamamıştır. Torbalı ilçesinin Yunan işgali dönemindeki tüm köyleri 2000 ile 2009 yılları arasında dolaşmıştır. 60 köyde 100 kişinin üzerinde tanıklarla görüşme yapılmıştır. Anlatımların bir kısmı yazılı not olarak tutulmuş, bir kısmı ise görüntülü şekilde kayda alınmıştır.¹ Görüntü kayıtları özel arşivimde saklanmaktadır. Kaynak kişilerin büyük bir çoğunluğu şu an yaşamamaktadır.

Giriş: Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşından yenik çıkması ile 30 Ekim 1918 tarihinde imzaladığı Mondros Mütarekesi (Ateşkes) ile daha savaş devam ederken imzalanan gizli anlaşmalar ile İzmir başta olmak üzere Ege Bölgesi İtalyanlara taraf değiştirmenin ödülü olarak verilmişti; ancak, dünya siyasetine o gün için politikası ile ünlü İngiltere çıkarlarına ters gördüğü bu paylaşım aykırı olarak bu bölgeyi Yunanistan'a işgal ettirmişti. Bu durum İtalyanların her fırsatta Yunanlılara karşı baskın yapan çeteci gruplara² yani Kuva-yı Milliye birliklerine kendi işgal topraklarında saklama ve destek vermesine neden olacaktır. İzmir ve Torbalı bölgesi aslında Yunanlılara yabancı değildir; çünkü, bölgede belli başlı yerlerde yabancı uyruklu yerli Rumlar bulunmaktadır.³ Yerli Rumlar bulundukları yerlerde genellikle ticaretle uğraşmakta, çiftçilikle geçinmekte⁴ özellikle Türk halkının bilmediği; ancak, ileri ki tarihlerde ustası olacağı tütüncülük yapmaktadırlar. Bazı aileler ise büyük toprak sahiplerinin arazilerinde ve kendi arazilerinde bağcılık, şarapçılık⁵ ve domuz yetiştiriciliği ile geçimlerini sağlamaktadırlar. Torbalı merkezi bu günkü Torbalı orta mahallededir. Aşağı mahalle

(İstasyon) ise Rumların oturduğu mahalledir. Demiryolunun bulunduğu bölge Rumların yoğun olarak yaşadığı yerdir.⁶ Rumların işgal öncesi Türklerle hiçbir problemi bulunmamaktadır. Örneğin Karakuyu gibi yerlerde geçimlerini tütün ekimi ve bağcılık yapmakta, bazı Rumlar köyde meyhane işletmekte, hatta köyde Rum doktor dahi bulunmaktadır.⁷ İzmir'e Yunan askerlerinin çıkması halk arasında önce bir panik havasına neden olur. Mesela düğün yapıyorsa gelinler ata bindirilme yerine hemen arabaya bindirilmekte, düğün kısa kesilmektedir.⁸ Köylerde ise köylüler evlerini terk ederek dağlara sığınıyorlardı.⁹ Bir endişe vardır.

İşgalın Başlaması ve Gelişimi:

15 Mayıs 1919'da Yunan İzmir'e çıkmış, Konak'ta (Osman Nevres)Hasan Tahsin ilk kurşunu sıkmıştır. Halkta panik ve korku başlamış; İzmir'in işgalinden bir süre sonra (20 Mayıs 1919)¹⁰ Torbalı ve köyleri düşman işgaline uğramıştır.¹¹ İşgal İzmir'den demiryolu boyunca olmuştur.¹² Yunan askerleri Torbalı istasyonun yakınındaki merkezde bir yerli Rum'un evi başta olmak üzere Dağkızılca, Ayrancılar,¹³ Karakuyu,¹⁴ Çaybaşı,¹⁵ Celat (Sağlık) demiryolu kenarında, Taşkesik,¹⁶ Subaşı,¹⁷ Atalanı, Ahmetli,¹⁸ Dereköy,¹⁹ Dağtekke, Karacaagaç,²⁰ Çorlu,²¹ Helvacı ve Yazıbaşı²² Köylerinde karakol kurarlar. Bazı yerli Rumların Yunanlılar ile işbirliği sonucu. Evleri basılır ve yerli halka zulümler yapılır²³; ancak, ticaretle uğraşan yerli Rumlar tedirgindir. Çünkü işleri bozulmaya başlamıştır.²⁴

İşgal edilen köylerde halk önce kuzeydeki Nif Dağı'na , Tire tarafında olanlar Tire'ye, Torbalı tarafında olanlar Ormanköy, Helvacı tarafındaki dağlık yöreye, Çakırbeyli köylüleri Ormanköy ile Karakızlar arasındaki "Eşme Deresi" mevkiine, Çorlu köylüleri Dağtekke dağlarındaki yüksek yerlere (Zeybek Mezarlığı Mevkii) kaçarlar.²⁵ Bazıları bir süre sonra çaresizce evlerine dönerler. Bazıları ise işgal boyunca çadırda yaşarlar. Dağtekke Köyü'nde ikamet edenler ise ova köylerine doğru (Ovakızılca-Taşkesik- Çıplak..gibi) kaçması²⁶ dikkat çekicidir.²⁷ Göçebe yaşam sürdürenler ise önce Afyon yöresine,²⁸ Afyon da işgal edilince İtalyan işgal bölgesi olan Antalya bölgesine sınırlar. O günleri çok iyi hatırlayanlar İtalyanlar için "İyi cavurdu" ibaresini kullanmaktadır.²⁹

Yunan işgal kuvvetleri ilk başlarda yumuşak bir işgal politikası uyguladılar³⁰; ancak, bu zamanla baskı ve şiddete dönüşür. O günleri yaşayan Sabri Fidan işgal günlerini şöyle anlatmaktadır:

"Dağkızılca Yunan kumandanı etrafına yaşlıları topladı. Benim babalığı burada Yunan pehlivanları ile güreştirirlerdi. Ben çocuğum. Köylülere konuşurlardı. Bir şeyler anlatırlardı. Biz burada devamlı kalacağız. Buralara yerleşeceğiz. Buralar bizim olacak, diye söylüyordu. Kumandan sandalyede bacak bacak üstüne atmış, halk yerde oturuyor. Kıcının üstünde düdüğü sallanlık duru. Çocuğum. Düdüğü gördüm. Başında da nöbetçi duruyor. Ben arkadan yanaştım. Ufak diye dikkate almadılar. Seslen-

mediler. D  d  g  n   bir   tt  rd  m. Yunan subayı bana bir tokat attı. Çamurun i  ine yuvarlandım gitti. Yunan tokatını da yedik. Ben a  layarak kalktım. Halkta bırakın o daha   ocuk demişler.”

İşgalin başlamasıyla “işbirlikçiler” de ortaya çıkmaya ba  lamı  tır.³¹ Yunan işgaline karşı halkta pek tepki görülmez. Giritliler ve Mora muhacirleri ise daha önceden Yunanlıları tanıdıkları için endişelidirler. Bu arada bazı kişiler gizlice ve yavaş yavaş   rg  tlemelele ba  larlar. Bu kişiler zaman zaman gizlice bölgeden Kuvay-ı Milliye için para ve silah toplarlar.

Bu olaya şahit olan Mustafa Yoldaş, g  rd  g   dayanışma manzarasını şöyle aktarmaktadır:

“Kuva-yı milliye’ye (Kuva-yı Milliye) para toplamaya k  ydeyken³² şahit oldum. K  ydeydim. İki kişi gelmişler. Bir karı koca da vardı. Onlar geldiler. Karı kocadan para istediler. Birisi çıkardı, a  layarak parayı verdi. Üç tane sarı lira. G  z  mle gördüm. Alan adam sordu:

-Siz bu parayı nereye veriyorsunuz biliyor musunuz ? diye sordu.

Dedi ki gizli bir ordu kuruldu. Gizli ordudaki adamları doyurmak için bu paraları topluyoruz. Başka paran var mı? Diye sordu. Adam:

-Yok, dedi.

Adam aldıg       sarı liranın bir tanesini geri verdi. Adam hem a  adır, hem geri verdi. Toplayan da a  ıyor, veren de. Paranın nereye gideceğini   grenince a  lıyordu. Ben bu olaya tanık oldum. Benim de i  im a  ladı. Başka birisi beş sarı lirası varmış. Be  ini de verdi. Toplayan    n   aldı. İkisini geri verdi.

-Siz de çoluk   ocuk sahibisiniz, dedi. Bu para orduya gidiyor dedi. Vatani ve sizi kurtarmak için çalışanlara veriyorsunuz bu parayı, dedi.

Orada bulunan herkes a  lıyordu.”

Aynı tarihlerde Celal Bayar da “*Galip Hoca*” takma adı ve imam kıyafetiyle yöredeki   rg  tlemelele sağlamaya çalışmaktadır. Celal Bayar, Ertuğrul Mahallesi’nde ileride belediye başkanı olacak olan Molla İbrahim (T  R) ve Giritli Aslan Mehmet ile görüşür. Molla İbrahim’in evinde kalır. Ayrıca kadın kıyafetinde   zbey Köyü’ne Hafız Ali’nin yanına gider. Ödemiş bölgesine geçiş böyle olur.³³

Yörede asayii  sizlik kol gezmektedir. Bazı kişiler iki-üç kişi birleşerek eşkıyalık yapmaya evleri ve Yörük çadırlarını soymaya, halka zulmetmeye ba  lar. Örneğin; perşembe günü Tepeköy pazarına gidenler yolda soyulur. Halk bu kişilere “*  alı Kakıcı*” adını takmı  tır³⁴ ; ancak, eli silahlı astıg   astık kestiği ke  tik bu kişilerin içinde bir kişi vardır ki bu farklıdır. Bu kişi Hortunalı Hamit Efedir.

Bilinmeyen Bir Kuva-yı Milliyeci:

Bugün “Yazıbaşı” olan beldenin eski adı “*Hortuna*” Köyü’dür. Hamit Efe’nin ailesi de köyün yerlilerindendir. Ailenin aslı Akkeçili yörüklerine dayanıp Antalya’nın “*Murtuna*” Köyü’nden zamanında köye göç edip yerleşmişlerdir.³⁵ Hatta aile eski köylerinin unutulmaması için soyadı kanunundan sonra “MURTUNA / ORAL” soyadını kullanmıştır.³⁶

Hamit Efe; Rumi 1309 (M.1893) yılında o günkü adıyla Hortuna bu günkü adıyla Yazıbaşı’nda doğmuştur. Annesi “Havva”, babası “Kara Hüseyin”dir.³⁷ Ailenin ekonomik olarak günün koşullarına göre durumları oldukça iyidir. Kara Hüseyin’in Hortuna’da çiftçilikle özellikle hayvancılık, at yetiştiriciliği yapmakta ve İzmir-İki-çeşmelik’te iş hanı bulunmaktadır. Efe’nin iki erkek bir de kız kardeşi vardır. Bunlar Halil Ağa (Murtuna) (1880-1965) ,Tahir Ağa (Murtuna)(1883-1946) ve kız kardeşi Makbule(Vasviye)(1887-?)’dir. Yeğenleri Rıza ise iş hanı işletmektedir. Rıza işgalde Yunanlılar tarafından İzmir’den köye gelirken Seydiköy’de (Bu günkü Gaziemir) yolda at sırtında vurularak öldürülmüştür.³⁸

Hamit 26 yaşında gözü pek, atik, çok çevik, çok iyi, ata meraklı ve cesaret sahibi, orta boylu, kara yağız genç bir delikanlıdır. Köyden “Ayşe” isimli bir kızla gizlice görüşmektedir. Daha sonra nişanlanırlar. Ne var ki çift evlenemez; çünkü, Ayşe hastalık sonucu (verem) vefat eder. Ayşe’ye o kadar bağlıdır ki haftalarca mezarının başında geceler!³⁹ Aile, Hamit’i aynı köyden “Ferda” adlı kızla nişanlar. Ferda’yı Karaot Köyü’ne kaçıtır⁴⁰; ancak, ailesi “sana vereceğiz” diye kandırırlar; ama, vermezler. Ferda da daha sonraları bir subayla evlenecektir.⁴¹

Hamit’in Dağa Çıkması:

İşgal günlerinde Hortunalı Hamit’in çok iyi koşan, gösterişli beyaz bir atı vardır. Bir gün Tepeköy’e atıyla gelir. Atını o günün usulü gereğince bu günkü Esenler çarşının bulunduğu yerdeki hana bağlar. Çarşıda işi bitince hana atını almaya gelir; ancak, atı yoktur. Hancıya sorar. Hancı atını Yunan askerlerinin beğenip aldığını, kendisinin de bir şey diyemediğini, askerlerin iki kişi olduğunu ve Özbey Köyü’ne doğru gittiklerini söyler. Hamit gençliğin verdiği heyecanla Çakaloğlu hanından aldığı bir atla arkalarından koşar. Özbey tarafında bulunan “*Uyuzdere*” mevkiinde iki Yunan askerine yetişir. Onları orada öldürür. Atını geri alır⁴²; ama, adı duyulur. Kendisi artık Yunanlıların aradığı ve öldürecekleri biridir. O da Yunan işgaline tepkili birkaç çocukluk arkadaşı ile birlikte dağa çıkar.⁴³

Hamit Efe dağa çıkarken ilginç bir yola başvurur. Tütün tüccarlığı yapan yerli bir Rum vardır. Rum, alım yaptığı tütün parasını yanında taşımaz. Parası Hamit’in babası Kara Hüseyin’de emanet olarak durmaktadır. Aynı günlerde Hamit’in babası da sattığı tütünün parasını evinde tutmaktadır. Hamit, ilk önce arkadaşı Ethem ile babasının

evinin basar. Tüccar Rum'un parası aldığı gibi babasının parasını da alır. Bu paralarla silah ve mermi alır. İlk Efelik parasını böyle oluşturmıştır.

Yanına da çevre köylerden bazı kişiler katılır; ancak, bu sayı sürekli olarak 3-5 kişiyi geçmez. İşte Hamit Efe efsanesi böyle başlar ve efe dağdan inmez.

Hamit Efe devamlı olarak Karakuyu, Helvacı ve Dağkızılca ve diğer köylerinde kurulan Yunan karakollarına baskınlar düzenler ve Yunanlıların belası haline gelir.⁴⁴ Hamit Efe yeğeni Rıza'nın da Yunan askeri tarafından vurulmasından sonra gerek baskın yaptığı Yunan karakollarındaki Yunan askerlerini ve gerekse gördüğü, işbirlikçi yerli Rumları⁴⁵ acımasızca vurmuştur.⁴⁶

İşgal sırasında Hamit'in ailesi evlerine Fransız bayrağı çekerek Fransız tebaasına geçmişlerdir. Bu nedenle Yunan işgal kuvvetlerinin baskı ve zulmünden kurtulurlar.⁴⁷

Hamit Efe'nin bir kişiyi öldürmesi için Yunan veya yerli işbirlikçi Rum olması yeterlidir. Tabi Yunanla işbirliği içinde olanlar da efenin hincından nasibini alır. İlginç olan tarafı ise yakaladıkları her Rum'u ve Yunan askerini hemen orada mahkeme etmesidir. Mahkeme başkanı Hamit Efe, yardımcısı ise Çapak'tan Ethem Ağa (Cin), infazcı ise Küçük Mehmet'tir. İlk sorusu **“Ülen size Yunan toprakları dar mı geldi? Burada topraklarımızda ne işiniz var?”**dır. Tabi her mahkeme idam cezası ile sonuçlanır ve hemen infaz edilir. Bu konudaki infazların yüzlerce olduğu söylenmektedir.

“Hamit geliyor!” sözü Yunan askerleri ve yerli Rumların artık korkması için yetmektedir. Hatta bazı Türk aileler direnişin sembolü olarak yeni doğan çocuklarına *“Hamit”* adını verir.

Hamit Efe çetesinin başlıca elemanları Hortuna'dan Küçük Mehmet (Küçük), Kara Yusuf oğlu kır bekçisi Raşit(Öz), Çapak Köyü'nden Ethem Ağa (Cin), Çakırbeyli'den Piç Ali, Kemalpaşa Sinekköy'den (Bu günkü adı Yeşilköy) Yörük Hasan, Karakuyu'dan Abdurrahman'ın Mecit (Buruncuk), Bozköy'den Kara Ahmet (Yiğit)⁴⁸, Karakızlardan Çete Osman'dı.⁴⁹ Bu adamlarından en çok Küçük Mehmet ile Ethem Ağa'ya güvenmektedir; çünkü, bunlar hem uzaktan akraba ve hem de çocukluk arkadaşlarıdır.

Aynı dönemde yörede dağa efeliğe çıkan başka kişiler de vardır; ancak, yaptığımız araştırmalarda bu kişilerin halka kötü davrandıklarını, ortamdan yararlanarak kendi çıkarlarına hareket ettiklerini öğreniyoruz. Halk arasında *“Çalı Kakıcı”* olarak adlandırılan ve nefretle anılan bu kişiler, o günlerde kendi başlarına buyruk hareket etmekte, ceplerini doldurmaktadırlar.⁵⁰

Hamit ilk önceleri bu çetelerle beraber hareket etmektedir⁵¹; ancak, bir süre sonra, *“Çalı Kakıcılar”*ın halka yaptığı işkence ve zulüm Hamit Efe'nin tepkisine neden olur. Bardağı taşıran son olay ise Ormanköy'de (Çengele) Gökoğlan isimli kişinin evinin basılması ve Gökoğlan'ın parasını almak için dayak, kızgın zeytin yağı ile vücudu

dağlama gibi çeşitli işkencelerin uygulanmasıdır.⁵² Hamit Efe bu olaydan sonra “*Çalı Kakıcılar*”la yolunu ayırır, kendi çetesini kurar.

Bu arada Hamit, Yunan işbirlikçisi (Hortuna’dan) Arif Kahya tarafından takip edilmekte ve devamlı Yunan karakoluna bilgi verilmektedir.⁵³ Köyler zaman zaman Yunan askeri tarafından kuşatılmakta, sokağa çıkma yasağı konularak sıkı aramadan geçirilmekte, bıçak ve çakılar da dahil olmak üzere tüm kesici ve delici aletler toplanmaktadır.

Hamit Efe; Nif Dağı, Mahmut Dağı ve en çok Karakızlar köyü sınırları içinde bulunan “*Kurupınar*” mevkiinde konaklamış; bu arada Dağtekkke Köyü’nde gördüğü “*Nazlı*” (Nazife) kadın ile evlenmiştir. Anlatımlara göre Nazlı, Hamit’in kavuşamadığı yavuklusu Ayşe’ye çok benzediğinden Hamit bir görüşte Nazlı’ya aşık olmuş, nişanlı olmasına rağmen Nazlı’yı kaçırmış ve onunla evlenmiştir. Bu evliliğin ardından çift Dağtekkke Köyü’nde yerleşmiştir.⁵⁴

Hamit Efe o köyden evli olduğu için zaman zaman Dağtekkke de kalmaktadır. Efe özellikle Cuma günleri değişik köylerde Cuma namazını kılmakta, hali vakti iyi olanlardan zoraki de olsa para toplamakta ve bu paralarla hem adamlarına bakmakta hem de durumunu iyi olmayanlara aynı Ödemişli Çakıcı Efe gibi dağıtmaktadır. Bu durum halk arasında daha da çok sevilmesine neden olmaktadır.⁵⁵

Hamit Efe’nin Nazlı’nın oturduğu Dağtekkke Köyü’ndeki eve geldiği bir gün köy Yunan askerleri tarafından basılmış; çatışma çıkmış, Efe evden atla çıkarak kaçmaya çalışmış, ancak sağ sırtından mavzer kurşunu almıştır. Yaralı vaziyette Torbalı’ya kaçarak daha önce aile ahababı olduğu sanılan sarışın bir kadının evinde (Burunsuz Esmâ lakaplı) iyileşinceye kadar sığınmış ve iyileşince tekrar grubunu toplayarak dağlara dönmüştür.

Dikkatimizi çeken bir konu da Hamit Efe’nin normal otantik Efe elbiselerini giymediği, ceket pantolon giydiğidir. Özellikle giydiği İngiliz kilot pantolonun iç ve dış kısmında aynı subaylar gibi kırmızı şeritler olması dikkat çekicidir.⁵⁶

Sözlü Anlatımlarda Hamit Efe

Hamit Efe hakkında ancak, anlatılanlardan derleyebildiğimiz birkaç olayı aktaralım:

Hamit Efe, bir gün ağabeyi Halil Ağa’nın Hortuna’daki kahvesinde otururken, atlı bir Yunan askeri gelir ve Yunan askeri Hamit Efe’yi tanımaz. Atı terlidir. Atın teri soğuyuncaya kadar gezdirilmesi lazımdır. Efe hemen “*atı ben gezdireyim*” deyip askerin atını alır ve onu kahveye gönderir. Kahveye giren asker orada bulunanlara Hamit Efe’yi sorunca yanıt “atını alan adam” olur.

Efe çok çevik ve akıllı bir adamdır. Bu yüzden halk arasında lakabı “*Yıldırım*”dır.⁵⁷ Yine bir gün Çapak’ta Ethem Ağanın kahvesinde otururken etrafı Yunan askeri sarar. Kahvenin normal çıkış kapısından çıkanlar hemen yakalanacaktır. Hemen ortada bu-

lunan masa üzerine zıplar. Oradan da yaklaşık olarak üç metre yükseklikteki çatıya çıkan tavan deliğine çıkar. Oradan da kaçması kolay olmuştur. Yunan askerlerinin eli yine boş kalmıştır.

Yeğeni Rıza'nın intikamını Rıza'nın vurulduğu yerdeki Seydiköy Yunan karakol komutanı yüzbaşının gece evini basarak yeğenini öldürteni karısının yanında öldürerek alır. Tabi bu durum ününün iyicene artmasına neden olur.

O yıllarda çocuk olan 1331 doğumlu Zehra Ak'ın anlatımında Hamit Efe ve çetesinin "adil, namuslu, iyilikten yan, gözükara" tavırları ön plana çıkmaktadır:

"Ben Yoğurtçular'danım. Ayrancı Ahmet benim kardeşim. Hamit ile birlikti. Çok Yunan öldürdüler. Anamgil Rumlara tütün kırmaya gelirdi. Ben çocuğum. Tütün kırdıran Rum kadının üç kızını dağa kaldırmışlar. Bu Rum kadın Hamit'ten yardım istedi. Hamit namussuzları sevmezdi. Hamit bu kadına yardım etti. Kızlarını buldu. Çeştiman tepesi deriz. Orada Yunanlılar gelirken önlerine geçmişler. İyiliğe çok iyidiler. Çoluğun çocun aç mı? Yardım ederlerdi. Öyle dövelim çarpalım para alalım demezlerdi. Sen fakirsın sana yardım ederlerdi. Fakirleri kollarlardı. Hem abim hem Hamit kabadayı idi. Bunlar hiç kimseden korkmazdı. Hiç kimseden yılmazdı. Zenginden alıp fakire verirdiler. Burada biri vardı. Adamı tarlada işlettirmişler. Çalıştırmışlar. Parasını vermiyor. Yakasını bir tuttular. Sen bu adamın parasını verecek misin yoksa vermeyecek misin? Aman aman vereceğim. Hemen gitmiş getirip gelmiş".

Hamit'i bizzat gören ve onunla çalışan 1328 doğumlu Gani Özkan onunla yaşadıklarını ve o günleri duygulanarak anlatmaktadır:

"Yunan geldiğinde iki tokadını yedim. İki asker gelmişti. Yumurta (avra) istedi. Yok deyince dövdü. Baba Çanakkale'de kalmış. Fakirdik. Hamit gece çalışırdı. Bilirim. Ben Hamit Efe'ye yemek götürürdüm. Kavağın yanına. Kuyulu tarlaya. Yanında beş altı kişi vardı. Adamı Halamızın kocası Ahmet Dayı adamı idi. Basacakları Yunan karakollarını Ahmet Dayı'ya söylerdi. Hamit'le üç dört sefer görüştüm. İyi bir adamdı. Lafi doğru biriydi. Çalı kakıcı değildi. Çalı kakıcı olsa belli olur. Bir gün iki günde belli olur. Dediği sözü yerine getiren bir adamdı. Çok çevik, atik , gözü karaydı. Hamit'in vuruldu diye zaman zaman yaygara çıkarırlardı. Yunan tarafı mahsus yaparlardı. Biz tedbir aldık. Akşam gece gece buluşmak. Gece gece konuşmak gibi. Helal hoş olsun. Ekmek götürürdüm. Onun işi Yunanlaydı. Kavağın olduğu yere, Fetrek Çayı'nın olduğu yere gelirdi. Biz hangi gün hangi saatte geleceğini bilirdik. Bize falan yere ekmek getirin diye haber yollardı. Atla gelirdi. Beyaz bir at. Ben o zamanlar 14-15 yaşlarındaydım. Yunanla çarpışmasını el altında duyulurdu. Akşamları kongre olduğunda duyulurdu. Gündüz Yunan gelirdi. Akşam evlerde toplanırdık. Toplantılarda Yunanı yeneceğimiz konuşurduk. Toplantılarda 5-10 kişi olurduk. Her toplantıyı farklı evlerde yapardık. Her gün aynı evde olursa öte yandan yolu bekler. Yunan

tarafı seni kıvırır. (Vurma anlamında) Yunana bilgi verenler de vardı. Hamit'le olanlarda bilinirdi. Hamit Kuvvacydı. Bana birkaç sefer talimat verdi. Şunu şu kişiye götür. Şunu şuna söyle.dardi. Görüşmeye genellikle yalnız giderdim. Silahsız, boş gitmezdik. Benim nüfusum geç alındı. Ben nüfusumun çıktığını biliyorum. Köyde 2-3 kişi Hamit'ten talimat alırdı. Kalabalık olmazdı. Gece yanına giden ben, büyük kardeşim İbrahim, Kara Ahmet has Ahmet. Önce Kara Ahmet'ten aldığımız talimatla giderdik. Aldığımız talimatı verirdik. Bu gün dahi bu yaşımda ülke o günleri yaşasa aynı şekilde talimat alsak giderim”.

Hamit Efe'ye Yataklık Edenler

Yukarıdaki anlatımdan da anlaşılacağı gibi Hamit Efe'nin çeşitli köylerde zaman zaman sığındığı “yatak” tabir edilen adamları vardır. Bu yataklardan tespit edebildiklerimiz: Buca Karacaagaç Köyü'nden Deli Hüseyin (Uysal), Demirci Köy'nden Hacı Fettah, Yoğurtçular Köyü'nden Ayrancı Mehmet,⁵⁸ Doğancılar'dan Avcioğlu, Dirmil Köyü'nden Karaoglanların Ali Molla,⁵⁹ Çengele Köyü'nden Gacarlardan Hamza Ali Ağa,⁶⁰ Helvacı köyden Sürsalan Cemali.⁶¹

Çete dağda bulunduğu sırada yiyecek ve para yönünden en büyük desteği yörük çadırlarından görmektedirler. Anladığımız kadarı ile Hamit Efe, aynı bir dönem Ödemiş havalisinde efelik yapan 1911 yılında Osmanlı tarafından vurularak öldürülen Çakıcı Mehmet Efe'nin izlediği yolu izlemiştir. Taktikleri ve yaptıkları bunu göstermektedir. Adeta bölgede yeni bir “Çakıcı” olmuştur. Tabi tek farkla. Çakıcı Osmanlı'ya karşı direnmiş, Hamit Efe ise işgalci Yunana karşı. Kendi köyüne geldiği zamanlarda arkadaşları Bekçi Raşit (Öz) ve Küçük Mehmet,⁶² Fevzi'nin İbrahim , Katil Cemal'den ve Gök Mehmet (Ekeren) den yardım görür, ekmek, yemek ve haber alır. Dağtekke köyünden Şahlı lakabıyla tanınan Mustafa (Şahin) çetenin parasını teslim ettiği kişidir.⁶³ Yine aynı köyden kayını Kırılı İbrahim (Bulut) da yataklardan biridir.

O yıllarda Yazıbaşı'nda “Üç Oluk” çeşmesinde bulunan içi oyuk büyük bir dut ağacı vardır. (Bu gün ne yazık ki bu dut ağacı ortadan kaldırılmıştır) Ekmek, yemek ve merimler bir çıkın içinde burada dutun içine iple sarkılır. Efe bu çıkını buradan adamlarına aldırır. Yataklardan bir kısmı Yunan istihbaratına yakalanınca Çapaktan Ethem Ağa, Bekçi Raşit ve Kır bekçisi Mehmet hakkında Atina'daki esir kampına sürgün kararı çıkar. Bu sürgün Karakızlar'dan hem Efelerle hem de Yunanla işbirliği halinde olan Derelilerden Ali Bey olarak adlandırılan kişinin araya girmesi ile önlenir; ancak, Ali Bey daha sonraları Hamit Efenin vurulmasında rol oynayacaktır. Bunun belini de canı ile ödemiştir.

Efenin Yeniköy'deki yatakları da Mustafa Ali Filiz ve Ali Kutlu'dur. Kendisini Yeniköy'ün altında bulunan değirmen tarafındaki tarlasının kenarındaki kür (Ahıdudu) ormanlarında çok gizlemiş ve yemek ve diğer ihtiyaçlarını karşılamışlardır.⁶⁴

Hamit'in yatakları istihbarat konusunda da Efe'ye yardımcı olmuşlar, onun baskınlarında rol almışlar ve bedelini de ödemek zorunda kalmışlardır. 1328 doğumlu Sabri Fidan şahit olduklarını şöyle anlatmaktadır:

“Ben çocuktum. Pehlivan Mustafa domuz öldürür, Yunanlılara verirdi. Kovayla süt getirir verirdi. Onlarla birlik birlik görünürdü; ama, Hamit'in adamıydı. Bizim babalık Hamit'e bilgi toplardı. İstihbarat toplardı. Çelik İbrahim ile Pehlivan Mustafa Hamit Yunan karakolunu arkadaşları ile beraber gece bastı. Kapıdaki Yunan jandarmasını öldürdüler. Müsademeyi biz duyuyorduk.⁶⁵ Pehlivan Mustafa benim babalık olur. Babalığı tanımışlar; ama, emin değiller. Cenazeyi ayağı ile kaktırmış. Bunu görünce babalığı yakaladılar. Babalık Atina'ya sürgün edildi. Esir değişiminde geldi”⁶⁶

Efelerin gerek işgalci Yunana ve gerekse işbirlikçi Rum ve Türklere karşı acımasız tutumu bölgede sevilmelerine ve saklanmasında yardımcı olunmasını sağlar. Efenin düşmana karşı bu direnişleri bölgede de Kuvay-ı Milliye'nin doğmasına neden olmuştur. Aydınli Yörük Ali Efe bir gün Hortuna'ya gelerek bekçi Raşit ve Ceştuman⁶⁷ Hüseyin'i bulur, Kuvva-yı Milliye'yi anlatır. Efelere yardım edilmesi gerektiğini ve çete savaşları yapılmasını anlatır. Halkın çoğunluğu Kuvva-yı Milliye'ye ve Efelere yardımcı olmuştur. Efeler kimi zaman birbirlerine düşmüşler, kimi zaman da direnişe katılmayan halka eziyet etmişlerdir. Yörük Ali Hamit Efeye başının sıkıştığında kendisine sığınması için açık kapı bırakır. Nitekim 1921-2(?) yılında Hamit Efe, bir ara bu dağlarda barınmayacağını anlayınca, Yörük Ali'nin yanına gider.⁶⁸ Birkaç ay orada kalır. Hatta Yörük Ali grubunda yer alan Çete Sökeli Cafer ve adamları ile birlikte Selçuk –Çamlık'taki Yunan karakolunu basarlar. Çatışma gün boyu sürer. Sökeli Cafer burada yaralanır; ama, grup İtalyan işgal bölgesine çekilerek, yardıma gelen Yunan askerleri tarafından yok edilmekten kurtulur. Yörük Ali bu bölgedeki bazı operasyonları Hamit'e havale etmektedir.⁶⁹

Para için kandırılan adamlarından Piç Ali ve Yörük Hasan, Dirmilli Ahmet Çavuş Aydın bölgesine sığınan Efenin yanına gider. Yörük Ali gelen adamlardan huylanır ve durumdan şüphelenir. Gelen adamları vurdurmak ister; ama, Hamit Efe arkadaşlarına kanar. Kendi mıntukasına dönmek ister. Yörük Ali yanına sağlam adamlarından birkaç kişi vermek ister. Efe bunu korkaklık olarak değerlendirip kabul etmez. Tekrar Akkaya'ya döner; fakat, Efe aşırı cesaret ve tedbirsizliği hayatı ile ödeyecektir.⁷⁰

Hamit Efe bir gün köyüne Hortuna'ya arkadaşları ile geldiğinde Üç Oluk (Koca Çeşme) önünde Yunan jandarmalarıyla karşılaşır. Jandarmalarla çete arasında çatışma çıkar. Efe'nin kendisine yeni katılan bir arkadaşı (Sezai) ölür.⁷¹ Hamit Efe Yunan jandarmalarından altı tanesini öldürür ve kafalarını kesip Hortuna'daki Yunan karakolunun bahçesine atar. Karakol derhal kapatılır. Hamit Efe'ye mermi temin eden kişi kendi köylüsü İbrahim Özcan'dır. Efe, İbrahim'e para verir, mermi aldırır.

Efe yine bir gün köye geldiğinde Yunanlılar tarafından sıkıştırılır; ama, kadın kıyafeti giyerek buradan da kurtulur. Efenin en çok şehir merkezine geldiğinde yaptığı gizleme kadın kıyafetine girmezdir.⁷²

Bu arada Yunan işgal komutanlığı Hamit Efe'nin kellesini getirene bir torba (300) altın ödül verileceğini ilan eder. Hamit'in başına ödül konulmuştur, ama iddia üzerine Karakuyu ve Helvacı Yunan karakolunu basarak 12 adet jandarma mavzerini köye getirmiştir.

Efelerin dağda barınmalarının bir yolu da kendilerini gizleyen ve yardım edenlerle beraber halkın elini ekonomik yönden tutmalarıdır. Hatta bir gece Ertuğrul Kahvesi'ni adamları ile basarlar. Halktan para toplarlar. Toplanan kişilerin içinde Yunan kuvvetleri ile işbirliği içinde olan Giritlilerden “*Süvari Hasan*”⁷³ adlı kişiyi Yunanlılarla düşüp kalktığı için herkesin ortasında döver. Onurunu kırar. Amaç göz korkutmadır.⁷⁴ Grup çekilirken havaya üç el ateş eder. Bir süre sonra Yunan devriyesi gelir. Ertuğrul Mahalle Muhtarı “*Kara Mustafa*”⁷⁵ adlı kişidir. Devriyelere hitaben “*Aradığınız adam Hamit Efe şu tarafa gitti. İşte o tarafa. Gidin yakalayın. Yarın bizi sıkıştırmayın*” der. Hamit Efe ismi Yunan askeri için korkulu rüyadır. Devriyeler tekrar geri dönerler.

Efe topladığı paralardan bir kısmını da Kuva-yı Milliye'ye göndermektedir. Bu konuda da Aydın Kuva-yı Milliye komutanlığına “kendine topluyor” diye şikayet yapılır. Söke'de bulunan Aydın Kuva-yı Milliye Komutanlığına bağlı 12. Kol olarak adlandırılan gruptan birisi gizlice teftişe gönderilir. Şikayet doğru değildir. Toplanan paraların bir kısmı Aydın Kuva-yı Milliye komutanlığına gitmektedir. Paranın artanı ise Dağtekk'e'den Şahlı'da (Mustafa Şahin) kalmaktadır. Öldükten sonrada parasının onda kaldığı ve bu para ile Şahlı'nın Torbalı'da bu günkü Alpkent'in kurulduğu yer olan yerde 73 dekar arazi ve Tepeköy merkezde ev ve dükkanlar aldığı yaşlılar tarafından aktarılmıştır.⁷⁶ Özellikle Yazıbaşı eski belediye başkanı Nihat Gönülal bu konuyu bizzat Şahlı ile görüştüğünü; Şahlı, Hamit Efenin parasının kendinde kaldığını söylediğini söylemektedir.

Efe zaman zaman “*Alyanak*” olarak lakabı bilinen Burunsuzlardan bir kadınla (Burunsuz Esmâ) görüşmektedir. Bu genç kızla görüştüğü Yunan tarafınca öğrenilir. Kızın evi gizlice takibe alınır. Bir gece kızın evine geldiğinde ev Yunan askerleri tarafından basılır. Hamit Efe burada yaralanır; ama, çok sevdiği atını bırakarak kaçır. At güzel olduğu için Yunan işgal komutanı yüzbaşı atı beğenir ve kendisi binmeye başlar. Yunan merkez komutanı yüzbaşıya haber gönderir. “*Atıma iyi baksın. Yoksa onu temizlerim. Falan gün falan yerde kendisini namlumdan geçirdim; ancak, atım zarar göreceği için dokunmadım. Hayvanın hatırına kendisini bağışladım*” der. Yunan yüzbaşı kendisine iletilen yeri ve zamanı hatırlar. Olay doğrudur. Hemen istavroz çıkartır. Ucuz kurtulmuştur. Bu yüzbaşı ileride Efe'ye olan saygısından dolayı Efe'nin cesedine kötü muamele edilmesini engelleyen kişi olacaktır; çünkü, Hamit Efe “kahraman düşmandır.”

Hamit Efe'nin bir özelliği de Rumların yoğun yaşadığı ve Rum çetelerin etrafı taciz ve tecavüz ettiği Buca 'ya yakın köylerde geceleri devriye gezerek halkı korumasıdır.⁷⁷

Hamit Efenin Vurulması:

1922 yılı başlarında Efe için başına para ödülü (300 altın)konar. İkili oynayan Karakızlardan Ali Bey Hamit Efenin yanında bulunan adamlarını para ile kandırır⁷⁸; çünkü, Ali bey Yunan askerleri tarafından da iki taraflı olduğu öğrenilmiş ve sıkıştırılmaktadır. Bu arada Efe'nin adamlarından olan Piç Ali ve Yörük Hasan, Efenin en sevmediği iş olan vurgun ve talancılığa başlamışlardır. Hatta Efe adına oradan, buradan para almaya çalışmışlar, kendilerinin de ortamdan yararlanarak ceplerini doldurmaya başladıkları görülmeye başlamıştır. Hamit Efe'nin en çok zıt gittiği durumlardan biri de bu tür olaylardır ve bu konuyu hiç affetmemektedir. Bu arada Yunan askerleri Çakırbeyli'deki Piç Ali'nin evini basarak babasını ve kardeşini hapse atarlar, eziyet ederler. Piç Ali'ye de gizliden haber göndeririler eğer babası ve kardeşini kurtarmak istiyorsa *“Efeyi nam-ludan geçirmesi”* yani *“kancıklaması”* gerekmektedir. Zaten para ödülü de konmuştur. Eğer Piç Ali Hamit Efe'yi vurursa hem yakınları kurtulacak, hem para ödül sahibi olacak, hem de Efe'yi vurduğu için ucuz kahraman olacaktır. Sinek köylü Yörük Hasan ise Cumalı Köy'den ve etraf köylerden Hamit Efenin haberi olmadan para toplamaktadır. Bu olay duyulunca kendisi korkuya kapılıyor. Eğer kendisi Hamit Efe'yi öldürmese Efe bu tip adamları affetmemektedir.. Ondan dolayı Piç Ali ile birlikte hareket ediyor. Karakızlardan Ali Bey açısından ise durum malum. Epey sıkıştırılmış. Rahatlamak istiyor.

Hortunalı Hamit Efe; 1922 yılı ilkbaharında [1 Mart 1338 (1922)] Karakızlar Köyü'ndeki Akkaya mevkiindeki bir sığınakta pantolonunun söküğünü yamarken adamları Sinekköylü Yörük Hasan ve Piç Ali tarafından öldürülür. Yörük Hasan ve Piç Ali, diğer adamlarının bulunmadığı bir sırada mavzerle atış talimi yapar görünerek, sözde *“kaza kurşunu”* ile efeyi vurmuşlardır.. İlk ateş edenin Piç Ali olduğu söylenmektedir. Efe hemen ölmez. Ağır yaralıdır. Kendisini vuranlara son sözü ise *“Erkekseniz beni öldürün, Yunana teslim etmeyin”* olur.⁷⁹ Ölümcül kurşunu kafasından yemiştir.⁸⁰

Efe son nefesinde, oyuna getirildiğini daha doğrusu satıldığını anlamıştır. Efenin cesedi Piç Ali ve Yunan askerleri tarafından önce katır sırtında Sinek Köy'e⁸¹ getirilir. Orada bulunan eski bir öküz arabasıyla da önce Dağkızılca'ya oradan da Karakuyu Köyü'ne gezdirilerek ardından Torbalı'ya getirilir.⁸² Amaç halkın maneviyatını kırmaktır. 300 altınlık ödülü Piç Ali alır. Yörük Hasan ise kaçır. İzmir'e yerleşir. Kıyafet ve ad değişikliği yapar. Piç Ali ise ucuz kahramanlık ve Yunana yalakalık peşindedir. Tabii babası ve kardeşi de hapisten salınır. Yunan askerleri Türklerin maneviyatını kırmak için Hamit Efe'nin cesedini bütün Torbalı'da dolaştırıldıktan sonra Yunan karakolunun önüne getirirler.⁸³ Burada Kuyucu Şerif (Koyuncu) lakaplı ve Hortuna'dan Arif Kahya tarafından Hamit'in cesedine eziyet yapılır, tekme – tokat vurulur ve küfredilir. Hatta

Kuyucu Şerif, Hamit Efe'nin saatini ve tabancasını ganimet gibi üzerinden almak ister. Bunu gören Yunanlı yüzbaşı (Kendisini daha önce atından dolayı bağışlanan kişi) tepki göstererek : *"Çok ayıp ettiniz, O, vatani için savaştı, vatani için savaşanlar kahraman insanlardır. Ölüye herkes vurur ,diriırken neredeydiniz?"* der ve Kuyucu Şerif'i orada döver.⁸⁴

Hamit Efe'nin vurulduğu etrafta hemen duyulur. Hamit Efe için ağıtlar ve türküler yakılır. Halk, binlerce yıllık geleneklere uyarak efenin yasını tutmaktadır. Necati Akkoç'tan derlediğimiz bir ağıtta şunlar denmektedir:

"Zeytinin dalında tabakam kaldı.

Hamit'imın bıyıkları kana boyandı..

Torbalı Camisi'nde ezanlar okunur.

*Suyumu koyun....."*⁸⁵

Annesinin "unutman" diye tembihleyerek söylediği türkü ise uzun yıllar geçmesine rağmen 1327 doğumlu Saniye Uçar'ın hafızasından silinmemiş:

"Kabrimi derin kazın bol olsun.

Etrafı lale, sümbül bol olsun.

Kabrimi yol içine koysunlar.

Gelen geçen Hamit Zeybek ölmüş desinler"

Cenaze namazının Torbalı camisinde kılındığını ve hatta cenazesine gelir diye diğer zeybek arkadaşları için mezarlık ve çevresinde Yunan askerlerinin pusu kurduğunu; bunu duyan yakın arkadaşları ve adamlarının cenazeye gelemediklerini yakınlarından öğrenmiş bulunmaktayız. Cenazesi Seyit Kahya (Özen), Seferihisarlı Ahmet (Dönmez) ve Fevzi Çavuş (Tekin) tarafından toprağa verilir..⁸⁶ Diğer grup arkadaşları; ancak, 1939 yılındaki köyüne nakil törenine katılabilmişlerdir.⁸⁷ Hamit Efe'nin vurulmasından sonra bölge diğer "çalıkakıcı" çetelerin talanına maruz kalır. Bölge korumasız kalmıştır. Köyler basılır, insanlar sırf para için öldürülür.⁸⁸ Hamit'in mintikasında adeta otorite boşluğu meydana gelir.

İşgalın Sona Ermesi ve Acı Olaylar:

Afyon cephesinin bozulduğu ve geri çekilme olayı Torbalı'da çabuk duyulur.⁸⁹ Yerli Rumlar başlarına gelecekleri bildiğinden bulundukları yerler Yunanistan'a kaçmak için terk ederler.⁹⁰ Aydın bölgesinden geri çekilen bir 18.Yunan süvari alayı geçtiği köyleri ateşe vermektedir. Bu yangından Ahmetli⁹¹ gibi yol üzerinde bulunan köylerde nasibini alır. Civar köylerden de bu tür haberler gelmektedir. Köylerde akıl almaz vahşet ve katliam yaşanır.⁹² Mesela Arıkbaşı,⁹³ Çırpıköy⁹⁴ gibi köylerde ahali camilere doldurulmuş ve ateşe verilmiştir. Resmen katliam başlar. Dağkızılca yakılır.⁹⁵ Yangını söndürmek isteyenlerden birisi genç diğeri biri kadın olmak üzere öldürmeler başlar. Halk tekrar dağlara sığınır. Yangın iki üç gün sürer. Albay Çolak İbrahim Bey komu-

tasındaki 3.Süvari Tümeni Bayındır tarafından ve 27.Süvari Alayı ise Sağlık yönünden Yörük Ali Efe grubu ile takip hareketında görevlidir. 7 Eylül 1922 günü Çaybaşı'nda kalır . Albay Çolak İbrahim'in alayı ise Arslanlar tarafına gelir. Yunan işgal kuvvetleri Gurgurdağı eteklerindeki Fetrek Çayı'nda tutunmaya çalışır. Başarılı olamazlar. Çarpışmada vurulanların cesetleri bölgede kendiliğinde çürümeye terk edilir.⁹⁷ Ertuğrul'dan Deveci Salih (Tünaydın) bu alaya asker olarak burada katılırlar. Bu arada Selçuk ve civarındaki köylerde yerleşen Rumlar eşyaları ile birlikte trenle İzmir'e doğru kaçmaktadır. Torbalı ve köylerinde bulunan Rumlar da kaçmaya başlarlar. Kaçanların evleri, hayvanları yağmalanır.⁹⁸ Yunanlılarla işbirliği içine girenler yani işbirlikçi Türkler ve Rum askerleri ile düşüp kalkan kadınlar da yakalandıkları yerde öldürülür.⁹⁹ Bu kişilerden örnek vermek gerekirse Karakuyu Köyü'nden Kahveci Kızı¹⁰⁰, Helvacı Köyü'nde yakalanır. Saçlarından çama asılarak öldürülür. Hamit Efe'yi para ödülü için vuran Çakırbeyli'den Piç Ali¹⁰¹ ve Karakuyu'da Yunan askerlerine kadınlık yapan Devecilerden Gülizar¹⁰² silahla vurulur. Bu kişilerin cesetleri yol kıyılarında günlerce bekletilir. Bu arada ortam iyice bozulmuştur. Kimden işbirlikçi diye şüpheleniliyorsa vurulur. 8 Eylül 1922 günü Şirince Rumlarını ve Yunan askerlerini taşıyan katar gelir. Trendekiler geçtikleri yerleri ateşe verirler. Tepeköy ve Torbalı yakılır. Bayındır Tren yolu çeteler tarafından havaya uçurulur. Şirince trenini ise Gurgur Dağı'ndan Ahmet Müfit¹⁰³ Bey'in açtığı top ateşi ile havaya uçurulur. Treni terk edenler Arapkahve ve Kaplancık tarafından İzmir'e doğru kaçmaya başlar.¹⁰⁴ Trendeki eşyalar 10 gün boyunca yağmalanacaktır. Yunan işgal komutanlığının şu an Alpkent Sitesi yakınındaki malzeme ve silah deposu Rumca bildiği için Giritli Deli Hüseyin'e teslim edilir.¹⁰⁵ Burası da yağmadan payını alır. Halen bazı evlerde bu yağma eşyaları ganimet olarak vardır. Artık bozgun yaşanmaktadır. Geri çekilen Yunan kuvvetleri girebildikleri köyleri yağmalamakta, daha doğrusu katliam yaparak yakmaktadır.¹⁰⁶ Geride kalan ve esir edilen Yunan askerleri ise belirli merkezlerde toplanmaktadır. Bu arada 8 Eylül 1922 günü Torbalı ve çevresi tam olarak işgalden temizlenmiştir. Bize anlatılanlara göre Yunan kuvvetleri her fırsatta bulunduğu noktayı tutmaya çalışmış, çarpışa çarpışa geri çekilmiştir. İki gün Yazıbaşı Ovası'nda çarpışma yaşanır. Çolak İbrahim Bey kuvvetleri geri kalan Yunan kuvvetlerini temizleye temizleye Ayrancılar, Demirci Köyü, Karacağaç üzerinden Buca bölgesine girerler. Şimdi artık hesaplaşma zamanıdır. Özellikle bölge halkı işgal olduğundan askere alınmış gençler yetişmiştir. Bu gençler köşede bucakta saklanan silahlarla milis kuvvetlere katılacaktır. Köylerden akın akın işgalden zarar görenler ellerinde palalarla intikam alma peşindedirler. Anlatılanlara göre bazıları intikam için 100 paraya (2,5 kuruş) esir Yunan askeri satın aldıkları ve boğazladıkları olmuştur. Nitekim özellikle Girit'ten aileleri Rumların katliamına uğramış ve bir yolunu bulup Anadolu'ya mülteci olarak sığınmış kişilerden bazıları (Aslan Mehmet, Eşek Ali, Kazık Ali gibi) yakaladıkları Yunan askerlerini bu gün devlet hastanesinin bulunduğu yerde adeta kasaplar gibi kırmızı peştamal takarak intikam

ateşini söndürmeye çalışırlar. Hatta yukarıda anlattık gebe kadın üzerinde bahis oynayan askerin biri yakalanır. Bu asker Çaybaşı yolu üzerinde bir söğüt ağacına canlı olarak ayaklarından çengelle asılır. Gelene geçene parça parça kesilerek kasaplık hayvan gibi dağıtılır. Artık savaş hukuku ve merhamet sadece sözlükte kalmıştır; çünkü, acı tohum ekilmiş kan ve gözyaşı biçilecektir. Özellikle bu bölgede acımasızca davrananlar kendilerini tanıyan kişilerce acımasızca katledilecektir. Örneğin; Karakuyu Köyü'ne getirilen askerlerden iki tanesi Dağkızılca yangını ve vahşetini yapanlardır. Bu askerler hemen orada bağ testeresi ile kendilerini tanıyan ve bu vahşette yakınlarını kaybedenlerce ile boğazlanır. Hele hele Yunan kuvvetlerinin Salihli ve Manisa bölgesindeki yaptıkları vahşet anlatılacak gibi değildir. Bu durum edebiyatımıza da yansımıştır. Bu dönem için Halide Edip Adıvar'ın *"Bursa'dan İzmir'e"* ve *"Türkün Ateşle İmtihanı"* adlı anılarının okunması gerekir. Yine Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun *"Yaban"* adlı romanını örnek verebiliriz.

Biz tekrar konumuza dönelim. Geri kalan esirlerin en büyük derdi ise bu kişilere yatma, barınma ve güvenliğinin sağlanmasıdır. Bu problemler zaten Türk askarının en büyük derdidir. Korunabilenler korunur. Korunamayanlar ise intikam ateşi ile öldürölür. Bu esirler Üşera Komutanlıklarına teslim edilir.¹⁰⁷ Bir, iki yıl sonra da esir değişimi ile dönebilenler ülkesine döner. Rumların terk ettiğı evlere ise mübadele ile gelenler yerleştirilecektir. Yakılan yıkılan yerleşimler tekrar yaralarını sarmaya başlar; ancak, bu çok uzun bir zaman alacaktır. Ordu bir süre sonra normale geçtiğinde yıllardır askerlik yapanlar evlerine dönebilecektir.

Hamit Efe'nin Katillerinin Sonu:

Torbalı, 7 Eylül 1922'de Aydın'dan gelen askeri kuvvetler ve Efeler tarafından düşman işgalinden kurtarılır. Kurtarıcılar Torbalı'ya girdiklerinde Hamit'in katili Piç Ali de çekilen Yunan kuvvetleri ile kaçmak için Torbalı'ya gelmiştir; fakat, geç kalmıştır. Kaçmaya çalışırken etraftan tanınır ve Torbalı Cami karşısında Koca Mehmet'in (Çakaloğlu) babası tarafından Aydın'dan gelen Söke grubuna bağı 12. Kol adlı gruptan Kayserili birisine gösterilir. Bu kişi Hamit Efe'nin arkadaşıdır. Piç Ali hemen vurularak öldürölür ve cesedi yakılır. Anlatılanlara göre çizmesi Yunanlılardan aldığı altınla doludur.¹⁰⁸ Bir kaç gün sonra Piç Ali'nin Çakırbeyli'deki evi de yakılır, babası ve kardeşi vurularak öldürölür.

Yörük Hasan ise izini kaybettirir; ancak, bu olayla ilgili olarak daha sonra yakalanır ve yargılanır. 3 yıl cezaevinde yatar. Cezaevinden çıkınca Hamit Efe'nin kardeşleri tarafından İzmir Başoturak' ta öldürölmek istenir. Yaralı kurtulur. Hemen Konya taraflarına kaçır.¹⁰⁹ 15 yıl saklanır. İzmir Karşıyaka Gümüşpala'da zenci bir kadın olan Düriye Hanım ile evlenir. Hayatı boyunca her an Hamit'in etrafı ve adamları tarafından vurulma korkusu ile yaşar. Köyüne dahi gizlice kılık değiştirerek geldiğı ve en ufak bir

Eski yazı harflerle mezar taşına şunlar yazılır:

*Hüvel baki Sene 1338
Ben bir Hamit idim dağ kahramanı
Yıldırılmışım her dem kafir Yunanı
Vatanı her yandan sarmıştı düşman
Ayaklar altında ehl-i imanı
Allah'a sığınıp çıktım dağlara
Feda ettim vatan uğruna canı
Titrerdi ismimi işiten düşman
Duramaz kaçardı hücum zamanı
Kancıklık eyleyip bir refik
Gafletle Şehit eyledi beni
Henüz 22 yaşında iken¹¹¹
Çete halinde Yunan ordusu ile cenk
iden Kara Hüseyin Oğlu Hamit.
Ruhuna El- Fatih*

Yazıbaşı belediye binasında bulunan köşede ise kitabe kısaltılmış haldedir.

*Ben bir Hamit idim dağ kahramanı
Yıldırılmışım her dem kafir Yunanı
Allah'a sığınıp çıktım dağlara
Feda ettim vatan uğruna canı
Kancıklık eyleyip bir refik gafletle
Şehit eyledi beni henüz 22 yaşında
İken düşman ordusu ile savaşan
Kara Hüseyin Oğlu Hamit.*

Sonuç

Yanına aldığı Küçük Mehmet(Yazıbaşı), Ethem Ağa (Çapak), Çete Osman (Karakızlar), Piç Ali (Çakırbeyli) gibi arkadaşları vardır. Hamit ve adamları zaman zaman etraf köylerdeki Yunan karakollarını basar. Yakaladığı Rum ve askerleri hemen orada ayak üstü mahkemede “Size Yunanistan dar mı geldi?” ile başlayan sorgu ile cezalandırır. Tabi karar her zaman ölüm olacaktır. Bu durum Hamit Efe'nin civarda ünlenmesine neden olur. Yeni doğan çocuklara “Hamit” adı verilir. Köyler ise gündüz Yunan gece ise çete kontrolü altındadır. Gündüzleri Yunan askeri gelir çeteleri sorar, silah toplarlar. Gece olur çeteler “Neden bilgi verdin? Para ver, silah ver, Yunanla ne konuştun?” diye köylüyü bunalırlar. Bazı aileler bu baskıdan bunalır. Kimi aileler Torbalı'ya , ova köylerine yakın köylere mesela Taşkesik, gibi köylere, bazıları ise İzmir'e göçer.

Öğrendiğimiz kadar ile Dağtekke Köyü adeta boşalmıştır. Sadece köyde bir aile ile boşaltılan bir evde Yunan askerleri kalır.

Bu bölgede belli başlı çete grubu Karadış, Kabakdelen ve Hamit Efe'dir. Rum çocukları Türk çocuklarına Rumca "Kopsi kefa" yani "kafanızı koparacağız" diye bağırmakta, onurlarını kırmaktadırlar.¹¹² Türkler ise suskundur. Bu suskunluk bazı yerli Rumları ürpertmektedir; çünkü, bir gün Türkler bunların hesabını soracaktır ve sorulmuştur da. Hatta bazı olaylarda araya yerli Rumlar girerek Yunan askerlerinin elinden Türkleri almıştır. Bazı Giritliler de Rumca bildiğinden arabuluculuk yaparlar. Eğer savaş biterse her şey eskisi gibi olmayacağını onlarda bilmektedir. Bu yüzden bazı Rum aileler grup grup Rodos, Girit, Yunanistan'a göç ederler; ama, akılları hep buradadır.

Hamit Efe'nin başına ödül konur. Arkadaşlarının evlerine sık sık baskınlar düzenlenir. Yakınları hapse atılır. Hamit yaptığı baskınlarla öldürdüğü Rum ve Yunan askerleri ile temiz ahlaki ile soyguncu olmaması ile efsanedir. Bu arada bazı yerlerde özellikle dağ köylerinde Yunan devriyeleri ve askerleri ile çatışmalar çıkar. Bu çatışmalarda her iki taraftan da zaiyat verilir. Örneğin; Hamit ve adamlarını yaptığı Dağkızılca Yunan Karakolu baskınında bir Yunan askeri ve Kemalpaşa Dereköy'den çarpışmada ölür. Sıkışan gruplar ya sarp dağlara çekilir ya da İtalyan işgal bölgesine sığınır. Zaman zaman uygulanan bir taktik de işgal komutanlığının emirnameleri yayınlanır.

Bölgede Yunan askerlerinin gizlice uygulamaya koyduğu bir diğer olay iğrençtir. Yapılı, gösterişli, sağlıklı genç kızlar ve erkekler zorla Yunanistan'a insan haralarına götürülür. Burada Türk kızlarına Yunan erkeklerinden çocuk doğurmaya zorlanırlar. Tabii Türk erkeklerine de Yunan kızları verilir. Burada amaç ırk seleksiyonu yapmaktır. Bu kişilerden kimi 1923 yılında ülkeye dönebilirler. Kimisi ise ölümü seçecektir. Özellikle bu tip kişilerin yakınlarının intikamı daha da korkunç olur. 1 Mayıs 1922 günü Hamit Efe para karşılığı arkadaşı tarafından vurulur. Cenazesi bir at arabasında köy köy gezdirilir.¹¹³ Artık "Hamit geliyor" kelimesi ile kaçışan Rumlar rahatlamıştır. Torbalı içinde de gezdirilir. Amaç halkın maneviyatını kırmaktır. Yunan kuvvetleri bir bozgunu geri çekilmeyi düşünmemektedir. Çaybaşı Mahallesi'nden müzisyen Ali Hasırcı bu yiğit Kuva-yı Milliyeci için bir hüseyini şarkı yazmıştır.¹¹⁴

Bu konu ile ilgili anılarını benimle paylaşan Milli Mücadele'nin SON TANIKLARI, bizzat o dönemi yaşayan Deveci Salih Tünaydın'a (Ertuğrul Mahallesi), Mustafa Yoldaş'a (Çamlıca Köyü), Enver Aydın'a (Çaybaşı), Hüseyin Filiz'e (Yazıbaşı), Leblebici Mehmet Dede'ye (Ayrancılar), Sabri Fidan'a (Sabri Çavuş) (Dağkızılca), Hasan Uysal'a (Karaçağaç) Deveci Mehmet Taşkın'a (Karakuyu) Hüseyin Baykurt'a (Ormanköy), Sezai Çetinel'e daha adını saymadığım babalarından veya yakınlarından dönemle ilgili duyduklarını bana aktaranlara (bunlardan sadece bir kaç yaşamaktadır) sonsuz teşekkür ediyor ve rahmetli olanlara saygı ile anıyorum.

Görüşme yapılan kaynak kişiler

Adı-Soyadı	Doğum Yılı	Görüşme yapılan Yer	Görüşme Tarihi	Adı-Soyadı	Doğum Yılı	Görüşme yapılan Yer	Görüşme Tarihi
Şerife Yavuz	1335	Ayrancılar	2002	İslam Özen	1924	Torbalı Mahallesi	2009
Mustafa Yoldaş	1327	Çamlıca (Çakallar)	2002	Hamit Yılmaz Oral	1935	Yazıbaşı	2007
Mehmet Taşgın	1329	Karakuyu	2007	Halil Türkmen	1341	Ahmetli	2007
Hüseyin Baykurt	1333	Ormanköy	2001	Osman Sözen	1936	Korucuk	2007
Salih Tunaydın	1322	Ertuğrul Mahallesi	2002	Hüseyin Türkmen	1340	Tepeköy Mahallesi	2007
Hakkı Taşlıoğlu	1935	Arsanlar	2002	Keziban Barut	1331	Yazıbaşı	2001
Enver Aydın	1327	Çaybaşı	2002	Ali Özüzeybek	1945	Karaveliler	2007
Musa Özbek	1932	Özbek	2007	İhsan Sevinç	1928	Ertuğrul Mahallesi	2007
Mehmet Yıldırım	1326	Ayrancılar	2002	İsmet Acı	1933	Ertuğrul Mahallesi	2009
Sami Kösten	1936	Karakızlar	2007	Durmuş Dayan	1337	Sineköy (Yeşilköy)	2007
Saniye Uçar	1327	Karakızlar	2007-2009	Abdullah Fırat	1934	Dernekli	2007
Mustafa Kılınç	1335	Dağtekk	2002	Rasim Şekeroglu	1330	Arsanlar	2005
Sabri Fidan	1330	Dağkızılca	2007	Nihat Ünal	1942	Kırklar	2007
Ayşe Yay	1325	Dereköy	2000	İsmail Uyanık	1341	Kırklar	2007
Nihal Gönülal	1925	Yazıbaşı	2002				
Hüseyin Çetin	1329	Belenbaşı	2000				
İsmail Baykal	1329	Saıpler	2000				
Gani Özkan	1328	Bozköy	2007				
Muammer Şahin	1955	Dağtekk	2007				
Şükrü Aydın	1334	Bozköy	2000				
Kemal Dağdeviren	1936	Ormanköy	2007				
İzzet Bulut	1936	Dağtekk	2002-2007				
İsmail Acar	1926	Çakırbeyli	2009				
Gani Zafer Öncel	1948	Çakırbeyli	2002-2007				
Kemal Kurucu	1939	Çınardibi	2007				
Cevat Şen	1935	Yeniköy	2007				
Zehra Ak	1331	Ayrancılar	2007				
Peker Sürsalan	1936	Helvacı	2007				
Fevzi Küçük	1927	Yazıbaşı	2002				
Sezayî Çetinel	1929	Torbalı Mahallesi	2007				
Kudret Çetin	1949	Ormanköy	2009				
Abdurrahman							
Şentürk	1928	Dağtekk	2007				
Ahmet Aktaş	1946	Torbalı Mahallesi	2009				
İbrahim Özkan	1947	Bozköy	2007				
Çetin Çorapçıoğlu	1934	Torbalı Mahallesi	200-2007				
Mehmet Taşkın	1939	Cumalı	2004-2007				
Ali Cin	1937	Çapak	2007				
Necati Karakoç	1938	Çaybaşı	2002-2007				
Hasan Uysal	1329	Karacaagaç	2007-2009				
Mustafa Filiz	1966	Yeniköy	2007				
Şevket Önder	1932	Karaot	2007				
Hulusi Demirtaş	1335	Dağkızılca	2009				

NOTLAR:

* Yerel Tarih Araştırmacısı, Uzman Tarih öğretmeni ve okul müdürü Ülfet Onart Lisesi Bayındır İzmir
cetin.necat@gmail.com

¹ 2007 yılı görüntüleri öğretmen Gürkan Adam tarafından çekilmiştir. Kendisine teşekkür ederim.

² Özellikle Söke bölgesinde Sökeli (Halezar) Cafer Efe'ye Bakınız, Sabahattin Burhan, Sökeli Cafer Efe, İstanbul, 2006 (3.baskı)

³ Şerife Yavuz aktarımı

⁴ Mustafa Yoldaş'ın anlatımı

⁵ Mehmet Taşgın anlatımı.

⁶ Mustafa Yoldaş'ın anlatımı

⁷ Mehmet Taşgın'ın anlatımı

⁸ Mehmet Taşgın'ın anlatımı ve Hulusi Demirtaş'ın aktarımı

⁹ Mustafa Yoldaş ve Hüseyin Baykurt'un anlatımı

¹⁰ "Torbalı muhabere memurunun bildirdiğine atfen 20/5/1335 günü Yunan askerleri tarafından mezkur mevkinin işgal edilmiş olduğu arz olunur" Bakınız: BUTULLUOĞLU, Hamdi "Milli Mücadele Başlıyor", Belgelerle Türk Tarihi Dergisi, Sayı 12 Cilt 3(Eylül 1968) Belge , s.:9

¹¹ Bazı araştırmalar Torbalı'nın işgal gününü 21 Mayıs 1919 olarak vermektedir. Bakınız. GÜNEŞ, Günver, İzmir'in işgali ve Aydın'daki yankıları, Askeri Tarih Araştırmaları Dergisi, Sayı 9, Şubat 2007, s.53

¹² Salih Tünaydın'ın anlatımı

¹³ Mehmet Yıldırım'ın anlatımı

¹⁴ Karakol kurulan ev Langırdak Şükrü olarak bilinen şahsın evidir.

¹⁵ Enver Aydın'ın anlatımı

¹⁶ Hakkı Taşlıoğlu aktarımı

¹⁷ İştıplı Hüseyin'den aktaran Hakkı Taşlıoğlu

¹⁸ Musa Özbek'in aktarımı

¹⁹ Ayşe Yay'ın anlatımı

²⁰ Hasan Uysal'ın anlatımı

²¹ Hüseyin Çetin'in anlatımı

²² Yazıbaşı'ndaki karakol Hortunalı Hamit'in baba evinin yanındaki evdir.

²³ Sami Kösten'in annesinden aktarımı

²⁴ Yerli Rumlar Yunanlıları "gavur" olarak nitelemektedir. Aynı tedirginlik ve tepki bakla tanıkların ifadelerinde de yer almaktadır. Bakınız: Pelin Böke.. Pelin Böke, İzmir 1919-1922 Tanıklar, İstanbul, 2006.s.136 vd.

²⁵ "Yunan köyü basınca yemek haranısını ocağın üstünde bıraktık, kaçtık oğlum" Keziban Barut. anlatımı

²⁶ Saniye Uçar'ın anlatımı, Mustafa Kılınç'ın annesinden aktarımı

²⁷ Bu konuda yapılan bir araştırma için bakınız , SARISIR, Dr. Serdar, Demografik Oyun Sürgün (1919-1922, İstanbul, 2006

²⁸ Bu ailelere halen Torbalı Ayrancılar'da "Afyonlu" denmektedir. İşgalden sonra geri dönmüşlerdir.

²⁹ Mehmet Yıldırım'ın ifadesi

³⁰ Sabri Fidan anlatımı

³¹ Ayşe Yay, Dereköy'de Sığırtmaçoğlu'nun Yunan işbirlikçisi olduğunu belirtmektedir.

³² Çakallar[Çamlıca] Köyü

³³ Hafız Ali'den aktaran oğlu Hüseyin Türkmen

³⁴ Mustafa Yoldaş'ın anlatımı

³⁵ Hortunalı Hamit Efe araştırmasını 2001 yılında ilk defa ödev olarak yapan Yazıbaşı'lı öğrencim Didem Öz'ün araştırma notları. Didem Öz Çeştıman Raşit'in torununun kızıdır.

³⁶ Bu gün Murtuna soyadı kapalı kayıttır. Yani erkek olarak soy devam etmemektedir. Amcaoğulları "ORAL" soyadını kullanmaktadır.

³⁷ 20 Mayıs 1321 tarihli Hortuna son Osmanlı nüfus sayım defterinde aile hane no: 70 'dır. Hane reisi "Kara Hüseyin Ağa" dır. (1851-1921) hanede kişi sayısı 9'dur. Hamit (T.C.44008491460) 2. Çocuğudur. Ölüm kaydı 1 Mart 1920 yazmaktadır. Halbuki kızı Hamdiye 1922 doğumludur. Mezartaşında da ölüm tarihi 1338 yani 1922 yılı yazılıdır.

³⁸ “Rıza’yı vuran Seydiköy Yunan kumandanı Yüzbaşı’nın evini Hamit gece basmış. Yüzbaşıyı karısının yanında yatakta vurmuş”. Yazıbaşı eski belediye başkanı Nihat Gönülal anlatımı.

³⁹ Nihat Gönülal anlatımı

⁴⁰ Şevket Önder’in aktarımı

⁴¹ Yazıbaşı eski belediye başkanı İbrahim Cinkılıç’ın halası. Hamit Yılmaz Oral anlatımı

⁴² Aktaran: Salih Tünaydın

⁴³ “Hamit’in maiyeti vardı. Hamit gece baskınları yapardı. Yunan Jandarması gece dışarı çıkamazdı. Çalılıklarda gece yatarlardı”. Hüseyin Çetin

⁴⁴ Mehmet Taşkın, Ayşe Yay ve İsmail Baykal’ın anlatımı

⁴⁵ Özbey değirmencisi Manol gibi. Musa Özbek aktarımı.

⁴⁶ “Babam Ethem bana “Oğlum Hamit ile beraber belki 100 Yunan askerini vurduk. Eğer birden fazla ise ardı ardına dizer tek mavzer kurşunu ile vururduk. Eğer cavur öldürmek günah ise Allah bizi affetsin” derdi. . Anlatan Ali Cin.

⁴⁷ Hamit Yılmaz Oral aktarımı

⁴⁸ Gani Özkan’ın anlatımı

⁴⁹ Saniye Uçar’ın anlatımı

⁵⁰ Bu “Çalı Kakıcı”lara örnek olarak Bayındır Keçiköy’den (Bugünkü Balcılar Köyü) Kabakdelen, Bayındır Kaveliler köyünden Karadişi; Bayındır Arıkbaşı köyünden(Eski adı Çerkezler) İlyas, Uladi’dan yaman Veli, Canlı’dan Çolak Ali, Kızılcaaköy (Kızılcaova) Kadir Çiftçi’den Abdül, Bekir Çavuş, İsmail Kölemen, Osmanlardan Ateş İbrahim, Kavakalan’dan (Çınardibi) Korucu Ali (İbrahim oğlu), Topçunun Süleman (Süleymanige – Macir Süleyman), Tire Bulböldere köyünden Uşaklı İsmail’i verebiliriz: Muammer Şahin, Şükrü Aydın, Hamit Akarsu’nun anlatımları

⁵¹ Ali Özüzeybek’in anlatımı

⁵² Anlatan: Gökoglan’ın torunu Kemal Dağdeviren

⁵³ Anlatan: Salih Tünaydın.

⁵⁴ Nazlı(Nazife) Hanım’ın yeğeni İzzet Bulut’un anlatımı; Hamit Efe’nin bu evlilikten Hamdiye isimli bir kız çocuğu dünyaya gelmiştir.

⁵⁵ Gani Zafer Öncel ve İsmail Acar’ın anlatımları.

⁵⁶ İbrahim Özkan’ın aktarması. “Babam Hamit için yüzbaşı veya binbaşı olduğunu söylerdi”. Anlatan Kemal Kurucu

⁵⁷ Mehmet Yıldırım’ın anlatımı ve Cevat Şen’in aktarımı

⁵⁸ Zehra Ak’ın anlatımı

⁵⁹ Osman Sözen’in aktarması

⁶⁰ Benim babaannemin babası

⁶¹ Peker Sürsalan’ın anlatımı

⁶² Fevzi Küçük’ün aktarımı

⁶³ Nihat Gönülal’ın aktarımı

⁶⁴ Mustafa Ali Filiz’in oğlunun anlatımı

⁶⁵ Aynı olay başka bir tanık tarafından da anlatılmıştır. Bakınız BÖKE Pelin, İzmir 1919-1922 Tanıklar, İstanbul, 2006, s. 121, İbrahim Kozan anlatımı

⁶⁶ Yunanlıların Türkleri Atina’ya sürgün için bakınız, , SARISIR Dr. Serdar, Demografik Oyun Sürgün (1919-1922, İstanbul, 2006, s.275,276,277,297

⁶⁷ Eskiden köy bekçilerine ceştuman denirdi.

⁶⁸ Abdurrahman Şentürk , Rıza Oral aktarımı

⁶⁹ Abdullah Fırat aktarımı

⁷⁰ Hamit Yılmaz Oral anlatımı

⁷¹ Mustafa Filiz’in anlatımı

⁷² Enver Aydın’ın anlatımı

⁷³ Aile soyadları CAMBAZLAR

⁷⁴ Salih Tünaydın’ın anlatımı

⁷⁵ Aile soyadları AŞICI

- ⁷⁶ Babam derdi ki “Şahlı Dayı dört ağaç zeytin, sekiz keçi ile bu yerleri alamaz”. Alı Cın
- ⁷⁷ Mustafa Bıçak’tan aktaran Nihat Ünal, ve Nihat Ünal aktarımı
- ⁷⁸ Osman Sözen’in aktarması
- ⁷⁹ Osman Sözen’in aktarması
- ⁸⁰ “Mezar açıldı.Kafatasında kurşun deliği vardı”. Hamit Akarsu anlatımı
- ⁸¹ Kemalpaşa Yeşilköy
- ⁸² Sabri Fidan’ın anlatımı
- ⁸³ Osman Sözen’in anlatımı
- ⁸⁴ Mehmet Taşgın’ın anlatımı, Seyit Kahya’nın yeğeni İslam Özen’in aktarması
- ⁸⁵ Necati Akkoç ‘tan derlenmiştir.
- ⁸⁶ İslam Özen , Mehmet Tekin anlatımı
- ⁸⁷ Hamit Akarsu’nun anlatımı
- ⁸⁸ Durmuş Dayan aktarımı
- ⁸⁹ Mustafa Yoldaş’ın anlatımı
- ⁹⁰ Mehmet Taşgın’ın anlatımı
- ⁹¹ Ahmetli karakol Yunan komutanı köylüyü uyararak köylünün dağa kaçmasını sağlar.
- ⁹² Salih Tünaydın’ın anlatımı
- ⁹³ Arıkbaşı istasyonunda katledilen 18 kişi için abide dikilmiştir.
- ⁹⁴ Kemal Dagdeviren’in anlatımı
- ⁹⁵ Sabri Fidan ve Mehmet Taşgın’ın anlatımları
- ⁹⁶ Enver Aydın’ın anlatımı
- ⁹⁷ Rasim Şekeroglu anlatımı
- ⁹⁸ Abdurrahman Şentürk anlatımı
- ⁹⁹ Mustafa Yoldaş’ın anlatımı
- ¹⁰⁰ Mehmet Taşkın’ın anlatımı
- ¹⁰¹ Mustafa Yoldaş’ın anlatımı
- ¹⁰² Mustafa Yoldaş’ın anlatımı
- ¹⁰³ Ahmet Müfit bey topçu subayıdır. Milli mücadele sonrası Torbalı’ya yerleşmiştir. Aile soyadı ÖZÇAKIR. İsmet Aşıcı aktarımı
- ¹⁰⁴ Ahmet Aktaş’ın aktarımı
- ¹⁰⁵ İhsan Sevinç aktarımı
- ¹⁰⁶ Ahmet Aktaş’ın aktarımı
- ¹⁰⁷ Torbalı’dan Çetin Çorapçıoglu’nun dedesi miralay Osman Üşera komutanıdır.Çetin Çorapçıoglu anlatımı
- ¹⁰⁸ Ahmet Aktaş’ın aktarımı
- ¹⁰⁹ Mehmet Taşkın (Cumalı köyü) anlatımı
- ¹¹⁰ Yörük Hasan’ın yanında yıllarca çalışmış olan Kudret Çetin gözlem, anlatım ve aktarmaları.
- ¹¹¹ Mezartaşında 22 yaşında olduğu bilgisi yanlışır. Çünkü Hamit 1309 yani 1893 doğumludur. 1922 yılında öldürüldüğüne göre yaşı 29 olmalıdır.
- ¹¹² Mustafa Yoldaş’ın anlatımı
- ¹¹³ Mustafa Yoldaş’ın anlatımı
- ¹¹⁴ Ekte verilmiştir.

